SALMEDIN MESIHOVIĆ

RATNI ZLOČINI U TEORIJI I PRAKSI ANTIČKOG PERIODA

HANIBAL, RATNI ZLOČINAC!?

Prof. dr. Salmedin Mesihović
Ratni zločini u teoriji i praksi antičkog perioda
Hanibal, ratni zločinac!?

Izdavač:
O.D. "FONT" - Sarajevo
E-mail: font@post.com

Urednik:
Tarik Jažić
Dizajn naslovne strane:
Nadir Jažić
DTP:
Nadir Jažić

Elektronsko izdanje

Sarajevo, 2021. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(37)
341.322.5(37)"652"

MESIHOVIĆ, Salmedin
Ratni zločini u teoriji i praksi antičkog perioda [Elektronski izvor] : Hanibal, ratni zločinac!? / Salmedin Mesihović. - El. knjiga. - Sarajevo : Font, 2021

Način pristupa (URL): https://unsa-ba.academia.edu. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvor dana 10.05.2021.

ISBN 978-9926-480-11-0

COBISS.BH-ID 44017670

Salmedin Mesihović

Ratni zločini u teoriji i praksi antičkog perioda

Hanibal, ratni zločinac!?

O.D. "FONT"

Sarajevo, 2021. godine

Predgovor

Još od pratskozorja ljudskih vrsta pa sve do danas, ratovi, tj. sukobi zajednica (od nivoa klana pa sve do nivoa globalnih blokova/paktova) u kojima su moguće ljudske žrtve sa smrtnim ishodom su stalni, bliski i nikad odlutajući pratilac čovjeka. Može se reći da je ratovanje jedno od onih najstarijih zanimanja čovjeka, i razvilo se iz primordijalne borbe za egzistencijalne resurse (izvori pitke vode i vodeni tokovi, lovišta, zone skupljanja plodova, plodna zemljišta, ispašišta...itd..) na koju je čovjeka potjerivao instikt za preživljavanje. I danas je osnova svakoga ratovanja ta iskonska egzistencijalna, borba za resurse i (energija, hrana, voda) ili puko uvečavanje bogatstava (često u besmisleno visokim iznosima), samo se to nekada onako postiđujuće zamagljuje ili prikriva sa nadogradnjom na ove bazične postavke zbog kojih se vodi rat, a sve kako bi se ratovanjima dali neki navodni viši ciljevi (nerijetko i metafizički i neracionalni koji samo izazivaju emocionalni naboj). A ta nadogradnja ili počesto samo obična površna oblanda priziva i poziva se u stalnoj propagandnoj kakofoniji na raznorazne religije ili njihove pojedine denominacije, narodne, nacionalne, etničke, rasne interese, ideje, ideologije koje toliko idu u licemjerje da se nekada pozivaju i na ratoborno i nasilno. „širenje slobode, spasenja i istinske misli.“ drugima. Prije nego što se razmatra tema sa onim što se naziva „ratni zločin“, potrebno je uvijek imati na umu da je svaki rat u svome osnovnom bitku zločin, jer se rat poduzima, vodi i ide u njega sa ide u nje sa glavnom intencijom da se nekome nanese patnja, bol, smrt, da se nešto nasilno otme. Radi toga se onda postavlja pitanje, šta je onda to „ratni zločin“, odnosno „zločin u zločinu“ ili nadzločin. Pošto je rat stalni pratilac čovjeka, sam njegov fenomen se nikada ni u običajima niti u legislativi nije tretirao kao nešto što je samo po sebi potrebno suditi, procesuirati, sancionirati. To je ustvari jedini zločin u povijesti za koji se smatra da nije potrebno da se smatra krivičnim, pa ni prekršajnim činom. Čak se u pojedinim kulturama ratovanje smatra časnim zanimanjem ili unosnom privrednom djelatnošću. Ali to ne znači da je sve ono što se dešava u ratu, samim tim što je fenomen ratovanja van krivičnog okvira, isto tako dozvoljeno i van krivičnog okvira. Naprotiv, postoje definirana pravila koja u okviru nekrivičnog zločina stvaraju krivični okvir za ono što se dešava u ratovima. I unutar toga podokvirnog krivičnog okvira se nalazi sadržina onoga što se naziva „ratni zločin“.

Razlog nastanka ove jedne pomalo paradoksalno situacije da se unutar jednoga zločina (kao što je sam fenomen rata) koji se ne sankcionira pojavljuje i utvrđuje drugi zločin koji se sankcionira (nekada i vrlo oštro) nalazi se u činjenici da ratovi nude dobre prilike za ispoljavanje svih mogućih ljudskih poriva zla, frustracija, kompleksa, osobnih razračunavanja, izražavanja bijesa i mržnje, lakoga bogaćenja (pljačkom i profiterstvom) i poligon na kome raznorazne osobe bez empatije mogu svoje porive i mržnje otvoreno ispoljavati. Ali ciljevi ratovanja nikada nisu bili anarhična ubilaštva niti orgijastički kaosi,

nego su uvijek i samo pobjeda. A da bi se došlo do pobjede potrebna je organizacija, za koju je opet potreban red, a za njega je potrebna kakva – takva disciplina. Nepridržavanje toga može vrlo lako odvesti u poraz. Organizirana i disciplinirana politička i vojna struktura je uvijek u samome startu u prednosti nad osionim, brutalnim, kaotičnim divljaštvom. I zato su se vrlo rano u ljudskoj povijesti počeli oblikovati ti kodeksi ponašanja i pravila ratovanja, kako bi se samo ratovanje dovodilo u neki red i spriječilo da se iz njega izvrgne nešto najgore ili da se iz jednoga ratovanja razvije nešto neželjeno.[1] Kako su ratovanja zajedno sa ljudskom povijesti evoluirala, na te kodekse koji su vjerojatno prvotno imali samo te praktične podsticaje i vrijednosti, postupno se ugrađivao i metafizički element koji je donio novu, bolju i efikasniju nadogradnju tih kodeksa. Tako je utvrđivano i šta je to bezbožničko u ratovanju, šta to božansko mrzi u ratovanju, šta ne dopušta i kako se ponašati a da se ne navući na sebe grijeh ili božanska, metafizička srđba. Iz ove metafizičke nadogradnje se postupno razvila i svjetovna, humanistička shvatanja šta je to „dobro“ i šta je to „loše“ u ratovanju, kako se treba odnositi prema protivniku, prema civilima, prema zarobljenicima, prema nemoćnima i neborcima, prema ženama, djeci, starijim, koja su sredstva i načini ratovanja i borbi dopuštena, a koja nisu, kako se odnositi prema materijalnim dobrima i općekulturnim vrijednostima i umjetničkim djelima....itd...itd...Iz svih ovih nadogradnji kodeksa ponašanja i pravila ratovanja, i to kroz sve epohe i sve civilizacije, razvili su se i pojmovi časti i sramote u ratovanjima, sukobima i borbama, po kojem je čast izražena u pridržavanju kodeksa a sramota u nepridržavanju, odnosno u ratovanju van njegovih okvira što se onda po automatizmu može definirati kao ratni zločin. I vremenom se pokazalo da su upravo ova dva navedena pojma sa svojim strogim i neumoljivim sadržinama skoro i najviše uticala na pridržavanje i to u svim kodeksima ponašanja i pravila ratovanja, i to i na individualnoj i kolektivnoj bazi. Strah od sramote i gubitka časti, koji se prenosio i održavao ne samo posmrtno, nego i kroz niz generacija i kroz ne samo cijela razdoblja, nego i kroz cijele epohe je ponajviše znao uticati da se pojedinci i kolektiviteti pridržavaju toga da ne počine ratne zločine ili ako su već počinjeni da ih prikrivaju, relativiziraju ili dobijaju osjećaj krivice.

Ali postoji i problem sa ovako definiranim terminom „ratni zločin“. Podokvirni krivični okviri, koji su se izražavali preko tih kodeksa ponašanja i pravila ratovanja, u toku ljudske civilizacije su bili poprilično relativni, zavisno od epohe i kulturoloških uvjeta. Povijest

[1] Najbolji primjer pruža I. svjetski rat. Velike sile i blokovi kada su u ljeto 1914. oduševljeno ulazili u rat sigurno nisu željeli da se iz njega izrode boljševička revolucija, pad četiri carske dinastije, naglo jačanje svih neprijatelja, i sa lijeve i sa desne strane, aristokratskih, nacionalnih i liberalnih elita koje su Europu gurnule u blatnjave transhee i rovove, sumorne rake za milione mladića, plin i abnormalnu skalu ubijanja i ljudske patnje. Najveći rezultat I. svjetskog rata nije bila pobjeda nekoga od blokova, nego slom staroga poretka koji je u svojoj ludosti i gluposti se sa neviđenim delirijem upustio u nešto što ga je na kraju samouništilo. Stari poredak jednostavno sa svojim zastarjelim kodeksima ponašanja i pravila ratovanja, kao i samim načinima ratovanja nije bio dorastao novom vremenu u kojem je rat bio jedno obično, hladno, sivo industrijsko masakriranje i sakaćenje ljudi i njihovih umova, i to u milionskim razmjerima kao da je riječ o nekoj pokretnoj traci.

čovječanstva, nažalost, je i u znatnoj mjeri i povijest ratnog nasilja unutar same naše vrste. Međutim, poradi instiktivnih, racionalnih, kulturoloških (uključujući i onih civilizacijskih), vrijednosno – moralnih, etičkih i drugih povijesnih okolnosti i specifičnosti razvitka sva ta ratna nasilja (kao uostalom i sve druge vrste nasilja) se ne tretiraju isto ni u okvirima povijesnog razvitka ni u historiografiji. Tako je naša historija stvorila taj obrazac po kojem se nasilje različito gradira na ljestvici više ili manje neprihvatljivosti. Činjenica je da zbog kulturoloških specifičnosti i koordinatnog historiografskog sustava (zasnovanog na promatranju u kontekstima vremena, prostora i okolnosti) niti je postojala, niti postoji niti će postojati neka jedinstvena skala koja bi određivala dozu neprihvatljivosti ili čak prihvatljivosti nasilja. Uostalom, pošto su i kulturološke, i vrijednosno – moralne, i etičke norme relativne i stalno se mijenjaju (i evolutivnim i revolucionarnim putevima) sukladno u okvirima povijesnog procesa, samim tim se i spomenuta ljestvica modificira. Međutim, na ovim ljestvicama nisu svi parametri promjenljivi, ima i onih koji su trajniji u smislu općehumanističke etike i koji su prisutni kroz sve epohe i sve kulture i sva podneblja i koja su ponajviše rezultat naših instiktivnih i racionalističkih postavki, okolnosti i promišljanja. Tako npr. međusobno nasilje između ravnopravnih protivnika nije isto gradirano kao nasilje ili iživljavanje jačega nad slabijim, niti je uzročno nasilje isto gradirano kao osvetničko nasilje, sadizam nije isto gradiran kao vendeta ili vigilanti, nasilje sa predumišljajem nije isto gradirano kao nasilje bez predumišljaja.

Na ljestvici nasilja posebno mjesto, kao neki *corpus separatum* zauzima onaj skup nasilja koji smo na početku teksta definirali izrazom „ratni zločini“, tj. onaj vid nasilja koji se u uvjetima rata definira i smatra neprihvatljivim i nedozvoljenim za zaračene strane. Rat nije „golo i prosto nasilje“ kako bi se na prvi pogled činilo. Kroz povijesni razvitak ljudska vrsta je fenomen rata definirala preko čitavog sustava pravila, odnosno „ratnih običaja, ceremonijala i zakona“. Od prvih primitivnih formi tih pravila iz samoga pratkozorja naše vrste razvili su se dosta sofisticirani sustavi „običaja ratovanja“ koji su postojali ili još uvijek postoje u pojedinim kulturuma i u pojedinim periodima povijesti. Ne postoji ni epoha ni kultura ni zajednica koja nema bar uopšćeni ili okvirni (pisani ili nepisani) kodeks ponašanja u ratu. Zato se na općoj ljestvici neprihvaćenosti ili prihvaćenosti nasilja razvila i još uvijek razvija i posebna njena paralelna grana, koja se tiče doze prihvaćenosti ili neprihvaćenosti nasilja u ratu. Naravno, i u toj ljestvici ratnoga nasilja koje provode sa intencijom ili bez nje zaracene strane, postoji različita gradacija. Npr. nasilje i ubijanje među vojnicima na frontu nije isto gradirano kao ubijanje civila, posebno nejači. Nije čak isto gradirano ni kada se sa neba bombarduju civili i streljaju civili. Primjera različite gradacije je mnogo, i izgubilo bi se i previše vremena kada bi se oni sada nabrajali. E sada, postavlja se pitanje a gdje na toj ljestvici povući liniju ispod koje bi se nasilje tretiralo kao „ratni zločin.“ Kao što je već rečeno na samome početku ovoga odjeljka, najbolje je ratnim zločinom (uključujući i etničko čišćenje, genocid i druge vidove –cida) smatrati sve ono što je za određeni kontekst (vrijeme – prostor - okolnosti) kršenje, i to samo od strane zaračenih

ili sudioničkih snaga, toga kodeksa koji se sastojao od mozaika ratnih pravila, običaja, ceremonijala, zakona i interesa političkih kolektiviteta predviđenih u tome kontekstu.[2] Ono što je zajedničko ipak kompletnoj problematici fenomena „ratnog zločina“, i to bez obzira na kontekste, jeste da se ratni zločin uvijek smatra neprihvatljivim, neprimjerenim, nedostojnim i da je podložan legitimnoj, pa i legalnoj, osudi i samim tim i izloženosti potencijalnom kažnjavanju.

U smislu ovakvog definiranja onoga šta je ratni zločin u razvoju ljudske povijesti, broj ljudskih žrtava i masovnost stradanja nemaju nikakvo značenje. Tako je moguće da bude ubijen veliki broj ljudi (čak i u milionskim razmjerama), razorena čitava naselja, porobljene kompletne zajednice a da poradi kodeksa koji se primjenjivao u određenim historijskim kontekstima to ne bude smatrano ni optuživano da je ratni zločin. A opet sa druge strane, upravo zbog ove okolnosti fenomena postojanja kodeksa i različitih historijskih konteksta, moguće je da smrt nekolicine ljudi ili čak jednog čovjeka bude okvalificirana prekršajem, krivičnim činom, ratnim zločinom pa samim tim bude na neki način procesuirana i sankcionirana. I to je jedan od paradoksa i kontroverzi ljudske povijesti.

Upravo se jedna od najkontroverznijih tematika u historiografiji i odnosi na pitanje ratnih zločina, etničkog čišćenja, genocida, kulturocida, sustavnih pokolja i masakra, posebno ako su oni organizirani i provođeni na osnovi ciljane i ranije planirane agende, ili neke druge premise. Kontroverznost se manifestira na dva polja:

1. Svaki kontekst (vrijeme – prostor - okolnosti) ima svoje specifičnosti sadržine onoga što se podrazumijeva pod pojmom „ratni zločini“. Pošto su kodeksi, pravila, običaji, ceremonijali i zakoni ratovanja promjenjivi kroz vrijeme, prostor i okolnosti, samim tim je i ono što se smatra njihovim kršenjem bilo promjenljivo. I radi toga je vrlo teško dati apsolutnu definiciju sadržine „ratnog zločina“ za sve kontekste, znači sve epohe i sve zemlje koje nastanjuje ljudska vrsta.
2. Ratni zločini uvijek se odvijaju u okvirima oružanog konflikta koje vode (državne, rasne, nacionalne, narodnosne, plemenske, religijske, ideološke) organizirane snage, i gotovo uvijek su djelo koje je načinjeno od strane dijelova tih snaga. Radi toga su zaračene strane, zbog moralne i vrijednosne legitimizacije i kredibiliteta svojih borbenih aktivnosti, uvijek surenjive da priznaju da su sa njihove strane počinjeni ratni zločini. U zabilježenoj historiji ne postoji nijedan primjer da je neka zaračena strana sebe svojevoljno kriminalizirala zbog počinjenih ratnih zločina. Ako bi se i ratni zločini desili, prvo bi se išlo sa poricanjem. Nakon toga bi slijedilo zataškavanje i skrivanje i dokaza i priča o tome. Sljedeća faza bi

[2] Motivacije za nastanak toga kodeksa su različite i kreću se u spektru od humanističkih i humanih razloga preko zaštite sopstvenih građana i podanika pa sve do običnih, pragmatičnih strateških političkih ili vojnih ciljeva i interesa.

bilo umanjivanje obima ratnih zločina. I na kraju bi se desili relativiziranje, izjednačavanje, opravdavanje i revizionizam sa dirigiranim preusmjeravanjem fokusa pažnje.

Za razliku od ranijih perioda, mi danas imamo kakav – takav i više – manje prihvaćeni i priznati međunarodni kodificirani sustav koji definira i koji se bavi fenomenom i sadržinom pojma „ratni zločin“, i koji se sastoji od niza obvezujućih deklaracija, konvencija, pa i institucija koje su zadužene za praćenje, optuživanje i sankcioniranje ratnih zločina koji imaju sada i svoje podgrupe kao što su genocid i etničko čišćenje. Zato je danas i lakše definirati, tužiti, suditi, kažnjavati „ratne zločine“. U ranijim epohama definiranje, tuženje, suđenje i kažnjavanje ratnih zločina je primarno i jedino zavisilo od tadašnjeg spomenutog kodeksa pravila i običaja ratovanja i ponašanja, ali i od praktičnih političkih interesa zavisno od situacije do situacije.

Napomena autora

Već u toku samoga istraživanja na ovu tematiku i njenoga pisanog sintetiziranja i formatiranja, postalo mi je u potpunosti jasno koliko je taj povijesni fenomen koji se naziva „ratni zločini“ u svim njegovim stupnjevima, oblicima i manifestacijima težak, kompliciran i nadasve kontroverzan. Čak i ono što se dešavalo prije 2500 i 2000 godina, a tiče se ovoga fenomena može potencijalno podići značajnu prašinu. Mnogo je danas onih koji su nasljednici (ili se smatraju legitimnim nasljednicima) po bilo kojoj osnovi (civilizacijsko – kulturološkoj, rasnoj, etničkoj, narodnosnoj, religijskoj, političkoj...itd...) onih čiji su pripadnici činili ono što se može okvalificirati ratnim zločinom u kontekstima klasične civilizacije. A sigurno, niko ni danas ne bi volio da se u nekom tekstu pojavi podatak ili podatci da su pripadnici zajednice kojoj pripada ili na čije se civilizacijsko – kulturološko, rasno, etničko, narodnosno, religijsko, političko porijeklo poziva počinili ratne zločine, bilo to u vremenski udaljeno od njega/nje ili 10 ili 20 ili 150 ili 2000 godina. Ali moj stav je da po pitanju ratnih zločina ili bilo kakvih drugih zločina i kriminalnih aktivnosti ne smije biti ni skrivanja, ni političke korektnosti niti relativiziranja niti nekih opravdavanja. Zločin je samo zločin, i zadatak historičara je da kada se na njega naiđe, da se mora hladno, jasno i argumentirano to publicirati i objaviti, ma kog god to učinio. I zato mi nije bila namjera ni da ikoga u svome radu namjenski i namjerno predstavim kao zločinačkim, nego sam jednostavno prepustio činjenicama i tekstovima iz izvorne građe da govore o tome, sa što je moguće manje nekih mojih komentara. Ali, ako se neko ipak nađe povrijeđen zbog onoga što sam napisao u svome tekstu, mora prvo razmisliti o sebi i sopstvenom odnosu prema ratnim zločinima jer opravdavanje zločina „mojih“ i vrijeđanje na to što su se pojavile činjenice o zločinima „mojih“ je nadasve degutantno. Uostalom, ako većina antičkih historičara i drugih pisaca nije smatrala shodnim da opravdava zločine „svojih“, zašto bi onda to neko morao raditi i danas.

Poštedu od ratnih zločina i drugih zločina ne smijemo davati ni onima koji su u mainstream javnosti doživljavani kao neki junaci povijesti ili stvaraoci, ili su nam simpatični ili ih simpatiziramo (čak i identificiramo sa njima) zbog nekih stavova, ideja, akcija, ponašanja, općenite povijesne i historiografske slike. Naravno sve u slučaju da postoje činjenice da su odgovorni na bilo koji način za neke od zločina. Ujedno se time pokušava u javnost konačno probuditi i taj do danas nepostojeći kritički odnos prema ratnim zločinima u historiji, a ne samo u zadnjih 100 godina. I u tom slučaju, možda bi se promijenio i odnos prema mnogim historijskim ličnostima, kao npr. prema Temuđin Džingis –kanu, prema kojem se javnost odnosi sa poštovanjem, a u stvarnosti riječ je o jednom od najvećih ubilačkih monstruma u cjelokupnoj historiji ljudskog roda.

Naravno, uvijek treba „počistiti ispred svojih vrata“, pa se radi toga nisam ni na momenat predomišljao da li treba obraditi i objaviti podatke o ratnom zločinu (nad Ilirturgima) za koje je direktno i nesumnjivo odgovoran Publije Kornelije Scipion Afrikanac, osoba kojoj se divim zbog ideja i agendi i projekata koje je imao i koje je provodio, i koja mi je i neki povijesni uzor. Ali, kao historičaru, činjenice mi ipak stoje na prvom mjestu.

Sadržaj

Predgovor v

Napomena autora xi

Sadržaj xiii

Neki primjeri ratnih zločina u helensko – rimskoj civilizaciji 15

Peloponeski rat 16

Aleksandar III. Argead Makedonski Veliki 50

Republika do agrarne krize 74

Ius Gentium. Fetiales. Bellum iustum. 143

Doba agrarne krize, Kasne Republike i građanskih ratova 148

Principat 229

Hanibal, ratni zločinac!? 251

Zaključak 286

Skraćenice 289

Preporučena izdanja izvora/vrela 293

Literatura 321

Životopis 327

Neki primjeri ratnih zločina u helensko – rimskoj civilizaciji

U antičkom periodu ratovi su mogli biti vrlo, vrlo brutalni i surovi sa velikim stradanjima, pogibijama i patnjama. Kao što je već rečeno, ni ti antički ratovi nisu bili bez kodeksa koji su određivali običaje i pravila ponašanja i „igre“ u svim fazama ove historijske epohe. Ali, historijski podaci pokazuju da su se dešavali i „ispadi“ van tih kodeksa, kada bi surovost i brutalnost, bezrazložno sadističko iživljavanje i masovna umorstva poprimali elemente ratnog zločina. Za drevne civilizacije Istočnog Mediterana, Levanta i Srednjeg Istoka, poslovična je bila surovost Asiraca kod kojih ti „ispadi“ iz kodeksa ratovanja karakterističkog za povijesni kontekst bliskoistočnih civilizacija nisu bili samo ekscesi, nego promišljena državna i vojna politika organiziranog ratnog zločina koja se sustavno provodila u širokom opsegu prema protivniku i njegovom stanovništvu, a sve u cilju zastrašivanja i uništavanja volje za otporom. U antičkoj fazi grčko – rimske klasične civilizacije, izvorna građa svjedoći o čitavom nizu, skoro kontinuiranog ratovanja u kojima su zabilježena enormna stradanja ljudi i uništavanja imovine, infrastrukture i drugih materijalnih objekata (npr. helensko – iranski ratovi, Peloponeski rat, uništenje Tebe, uništenje Persepolisa, punski ratovi zaključno sa uništenjem Kartagine, uništenje Korinta, tri robovska rata, saveznički rat, sva tri građanska rata Kasne Republike, Cezarovi ratovi u Galiji, Veliki Ilirski ustanak, Budikin ustanak, I. jevrejski rat, ustanak Bar Kohbe, markomanski ratovi, uništenje Palmire...itd...itd...). I upravo zbog toga stanja skoro „stalnoga ratovanja“ i činjenice da su u helenskim polisima (bar do helenističkog doba) i u republikanskom Rimu svi građani bili vezani za vojnu službu i više – manje okusili „mirise i smradove rata“, razvili su se kodeksi ratovanja koji su dobijali i izvjesnu, primogenu legislativu. Kako se euromediteranski prostor ujedinjavao pod rimskom prvo hegemonijom, zatim i vlašću ti kodeksi su se stapali u jedinstveno mjerilo kako se treba ponašati u ratu. Sada se postavlja pitanje kako se odnosilo u okvirima te klasične civilizacije prema eventualnim prekršajima, povredama, narušavanjima tih kodeksa i ispadima iz njih, bez obzira da li su počinjeni na individualnoj ili kolektivnoj (od strane zaračene strane) bazi, hotimično ili organizirano.

Primjera ratnih zločina i odnosa prema njima je dosta, pa je potrebno da se ograniči samo na neke ilustrativne primjere koji bi jasno i slikovito pokazali šta se to smatralo ratnim zločinom za klasičnu civilizacije i njene helenske polise, helenističke države i Rimsku državu.

Peloponeski rat

U Peloponeskom ratu, tome „građanskom ratu“ Helade, počinjen je niz djela koja su još kod tadašnjih suvremenika okvalificirana kao prestupi van tadašnjeg kodeksa ratovanja. Tukidid, taj glavni izvor za Peloponeski rat i ne samo suvremenik nego i učesnik (bar jedno kraće razdoblje) u tome ratu ostavio je vrijedna svjedočanstva o ratnim zločinima počinjenim od obje zaračene strane. Na ovom mjestu iznijeti čemo samo neke,to one najbrutalnije i najslikovitije, od njih :

I. Etničko čišćenje na otoku Egini 431. god. p. n. e. i pokolj nad Eginjanima 424. god. p. n. e.

Egina, u neposrednoj blizini Atike, je stoljećima bila suparnik Atene. Na samom početku rata, Atenjani su protjerali Eginjane sa njihovog otoka, dodijelivši zemlju svojim naseljenicima – kleruhima. Prognanici su bili naseljeni od strane Lakedemonjana na granicu Lakonije i Argolide na Peloponezu. O tome Tukidid (II, 27) navodi sljedeće : ἀνέστησαν δὲ καὶ Αἰγινήτας τῷ αὐτῷ θέρει τούτῳ ἐξ Αἰγίνης Ἀθηναῖοι, αὐτούς τε καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας, ἐπικαλέσαντες οὐχ ἥκιστα τοῦ πολέμου σφίσιν αἰτίους εἶναι: καὶ τὴν Αἴγιναν ἀσφαλέστερον ἐφαίνετο τῇ Πελοποννήσῳ ἐπικειμένην αὐτῶν πέμψαντας ἐποίκους ἔχειν. καὶ ἐξέπεμψαν ὕστερον οὐ πολλῷ ἐς αὐτὴν τοὺς οἰκήτορας. ἐκπεσοῦσι δὲ τοῖς Αἰγινήταις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔδοσαν Θυρέαν οἰκεῖν καὶ τὴν γῆν νέμεσθαι, κατά τε τὸ Ἀθηναίων διάφορον καὶ ὅτι σφῶν εὐεργέται ἦσαν ὑπὸ τὸν σεισμὸν καὶ τῶν Εἱλώτων τὴν ἐπανάστασιν. ἡ δὲ Θυρεᾶτις γῆ μεθορία τῆς Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς ἐστίν, ἐπὶ θάλασσαν καθήκουσα. καὶ οἱ μὲν αὐτῶν ἐνταῦθα ᾤκησαν, οἱ δ᾽ ἐσπάρησαν κατὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα.
(„Istoga ljeta Atenjani presele Eginjane sa Egine, ljude, djecu i žene, optuživši ih, da su mnogo krivi tadašnjem ratu. Činilo im se sigurnije da Eginu, koja leži blizu Peloponeza, sami drže poslavši onamo svoje naseljenike. I pošalju ne mnogo kasnije na nju naseljenike. Prognanim Eginjanima daju Lakedemonjani Tireju za nastambu i zemlje za obrađivanje, jednog zbog razmirica sa Atenjanima, a drugo jer su im oni bili dobročinitelji za potresa i ustanka državnih robova /helota op. S.M./. Tirejska zemlje graniči sa Argolidom i Lakonijom dopirući do mora. Jedni od njih se tu nastane, a drugi se raspršе po ostaloj Heladi.“).
Postupak Atenjana prema Eginjanima se po *interpretatio moderna* može u potpunosti okvalificirati primjerom etničkog čišćenja. Ali, ni izbjeglištvo nije spasilo Eginjane od atenskog bijesa. Sedam godina kasnije, za vrijeme kvrlo uspješne iterske ekspedicije, atenske vojno-pomorske trupe su izvršile prepad i na područje gdje su bili naseljenje izbjegli Eginjani. Zarobljeni Eginjani su odvedeni u Atenu i tamo poubijani. O tome

Tukidid (IV, 56 - 57) navodi : ἐκ δὲ αὐτῶν περιέπλευσαν ἐς Ἐπίδαυρον τὴν Λιμηράν, καὶ δῃώσαντες μέρος τι τῆς γῆς ἀφικνοῦνται ἐπὶ Θυρέαν, ἥ ἐστι μὲν τῆς Κυνουρίας γῆς καλουμένης, μεθορία δὲ τῆς Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς: νεμόμενοι δὲ αὐτὴν ἔδοσαν Λακεδαιμόνιοι Αἰγινήταις ἐκπεσοῦσιν ἐνοικεῖν διά τε τὰς ὑπὸ τὸν σεισμὸν σφίσι γενομένας καὶ τῶν Εἱλώτων τὴν ἐπανάστασιν εὐεργεσίας καὶ ὅτι Ἀθηναίων ὑπακούοντες ὅμως πρὸς τὴν ἐκείνων γνώμην αἰεὶ ἕστασαν. προσπλεόντων οὖν ἔτι τῶν Ἀθηναίων οἱ Αἰγινῆται τὸ μὲν ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ ὃ ἔτυχον οἰκοδομοῦντες τεῖχος ἐκλείπουσιν, ἐς δὲ τὴν ἄνω πόλιν, ἐν ᾗ ᾤκουν, ἀπεχώρησαν, ἀπέχουσαν σταδίους μάλιστα δέκα τῆς θαλάσσης. καὶ αὐτοῖς τῶν Λακεδαιμονίων φρουρὰ μία τῶν περὶ τὴν χώραν, ἥπερ καὶ ξυνετείχιζε, ξυνεσελθεῖν μὲν ἐς τὸ τεῖχος οὐκ ἠθέλησαν δεομένων τῶν Αἰγινητῶν, ἀλλ᾽ αὐτοῖς κίνδυνος ἐφαίνετο ἐς τὸ τεῖχος κατακλῄεσθαι: ἀναχωρήσαντες δὲ ἐπὶ τὰ μετέωρα, ὡς οὐκ ἐνόμιζον ἀξιόμαχοι εἶναι, ἡσύχαζον. ἐν τούτῳ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι κατασχόντες καὶ χωρήσαντες εὐθὺς πάσῃ τῇ στρατιᾷ αἱροῦσι τὴν Θυρέαν. καὶ τήν τε πόλιν κατέκαυσαν καὶ τὰ ἐνόντα ἐξεπόρθησαν, τούς τε Αἰγινήτας, ὅσοι μὴ ἐν χερσὶ διεφθάρησαν, ἄγοντες ἀφίκοντο ἐς τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν ἄρχοντα ὃς παρ᾽ αὐτοῖς ἦν τῶν Λακεδαιμονίων, Τάνταλον τὸν Πατροκλέους: ἐζωγρήθη γὰρ τετρωμένος. ἦγον δέ τινας καὶ ἐκ τῶν Κυθήρων ἄνδρας ὀλίγους, οὓς ἐδόκει ἀσφαλείας ἕνεκα μεταστῆσαι. καὶ τούτους μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἐβουλεύσαντο καταθέσθαι ἐς τὰς νήσους, καὶ τοὺς ἄλλους Κυθηρίους οἰκοῦντας τὴν ἑαυτῶν φόρον τέσσαρα τάλαντα φέρειν, Αἰγινήτας δὲ ἀποκτεῖναι πάντας ὅσοι ἑάλωσαν διὰ τὴν προτέραν αἰεί ποτε ἔχθραν, Τάνταλον δὲ παρὰ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν τῇ νήσῳ Λακεδαιμονίους καταδῆσαι.
(„Odatle otplove oko rta u Limerski Epidaur i opustošivši jedan dio okolice stignu do Tireje, koja u tzv. Kinosurskoj zemlji, a graniči sa Argolidom i Lakonijom. Posjedovali su je Lakedemonjani, ali su je dali prognanin Eginjanima, da u njoj stanuju, zbog iskazanih dobročinstava za potresa i ustanka državnih robova /helota op. S.M./ i zato, što su, premda su bili atenski podanici, ipak pristajali uz njihove interese. Dok su još Atenjani, kako smo rekli, plovili prema Eginjanima, ovi napuste tvrđavu na moru, koju su baš gradili, i povuku se u grad na uzvisini, u kojem su stanovali, a koji je udaljen od mora oko 10 stadija. Jedna lakedemonska posada u onom kraju, koja je sa njima gradila utvrdu, nije htjela sa njima uči u nju, premda su je Eginjani molili, jer joj se činilo opasno zatvoriti se u utvrdu. Stoga su umakli sa uzvisine i mirovali, jer su držali, da im nisu dorasli u boju. Atenjani, međutim, pristanu i, uznapredovavši odmah sa čitavom vojskom, zauzmu Tireju, spale grad i unutra ga sasvim oplijene. Vodeći sa sobom Eginjane, koji ne poginuše u boju prsa u prsa, stignu u Atenu, a vodili su i lakedemonskog zapovjednika Tantala Patroklova, koji je bio kod njih. Njega su ranjenog uhvatili živa. I iz Kitere su vodili nešto malo ljudi, koje su odlučili preseliti sigurnosti radi. Atenjani zaključe njih zatočiti na otoke, a ostali Kiterani neka stanuju u svojoj zemlji i plaćaju porez od četiri talenta. Sve Eginjane, koje su zarobili, odluče ubiti zbog prijašnjeg i neko trajnog neprijateljstva, a Tantala baciti okovana u tamnicu sa ostalim Lakedemonjanima sa otoka.).

II. Alkidin masakr 427. god. p. n. e.

Lakedemonsko – peloponeskih pomorski zapovjednik Alkida je za vrijeme svoje dosta neuspješne borbene kampanje na istoku egejskog akvatorija, čiji je osnovni cilj bilo pomaganje odmenutoj Mitileni koju su napadali Atenjani i njihovi saveznici, dao pobiti zarobljenike. O tome Tukidid (III, 32) kaže sljedeće : ἄρας δὲ ἐκ τοῦ Ἐμβάτου παρέπλει, καὶ προσσχὼν Μυοννήσῳ τῇ Τηίων τοὺς αἰχμαλώτους οὓς κατὰ πλοῦν εἰλήφει ἀπέσφαξε τοὺς πολλούς. καὶ ἐς τὴν Ἔφεσον καθορμισαμένου αὐτοῦ Σαμίων τῶν ἐξ Ἀναίων ἀφικόμενοι πρέσβεις ἔλεγον οὐ καλῶς τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦν αὐτόν, εἰ ἄνδρας διέφθειρεν οὔτε χεῖρας ἀνταιρομένους οὔτε πολεμίους, Ἀθηναίων δὲ ὑπὸ ἀνάγκης ξυμμάχους: εἴ τε μὴ παύσεται, ὀλίγους μὲν αὐτὸν τῶν ἐχθρῶν ἐς φιλίαν προσάξεσθαι, πολὺ δὲ πλείους τῶν φίλων πολεμίους ἕξειν. καὶ ὁ μὲν ἐπείσθη τε καὶ Χίων ἄνδρας ὅσους εἶχεν ἔτι ἀφῆκε καὶ τῶν ἄλλων τινάς: ὁρῶντες γὰρ τὰς ναῦς οἱ ἄνθρωποι οὐκ ἔφευγον, ἀλλὰ προσεχώρουν μᾶλλον ὡς Ἀττικαῖς καὶ ἐλπίδα οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην εἶχον μή ποτε Ἀθηναίων τῆς θαλάσσης κρατούντων ναῦς Πελοποννησίων ἐς Ἰωνίαν παραβαλεῖν.
(„Krenuvši iz Embata, plovio je uz obalu i pristao u tejskom Mionezu[3], gdje je dao poklati mnoge zarobljenike, koje je za plovidbe pohvatao. Kada je pred Efesom[4] spustio sidra, dođu samski poslanici iz Aneja[5] i stanu mu govoriti, da ne oslobađa lijepo Heladu, ako je pogubio ljude koji nisu ni ruke podigli protiv njega niti su mu neprijatelji, a atenski su saveznici iz nužde. Ako ne prestane, malo će neprijatelja pridobiti za prijatelje, a mnogo više prijatelja imat će kao neprijatelje.[6] I on posluša, pa koliko je još imao ljudi Hijana[7], otpusti kao i neke od ostalih zarobljenika. Vidjevši brodove, ljudi nisu bježali, nego su im štaviše prilazili kao atičkim, jer im nije bilo ni na kraj pameti, da bi kada peloponeski brodovi prešli u Joniju[8] dok su Atenjani gospodari mora.“).

III. Slučaj Mitilene sa otoka Lezbosa 427. god. p. n. e.

Polis Mitilena se pobunio protiv Saveza čiji je hegemon bila Atenska država i pokušao je preći na suprotnu stranu čiji je hegemon bila Lakedemonska država (Sparta). Ovaj pokušaj

[3] Grad u Joniji.

[4] Grad i polis u Joniji.

[5] Grad u Joniji.

[6] U ovim rečenicima samskih poslanika jasno se uočavaju određene neke smjernice i postavke kodeksa ponašanja i običaja ratovanja predhelenističke Helade i onoga šta je neprihvatljivo po njemu (nanošenje nesreće, zarobljavanje i ubijanje ljudi koji nisu neprijatelji; pragmatični interesi).

[7] Stanovnici otoka Hiosa.

[8] Središnji dio maloazijskog primorja Egejskog mora.

nije uspio i Mitilena se morala predati Atenjanima i njima lojalnim saveznicima. Atenska skupština (eklesija = ἐκκλησία) je odlučivala šta učiniti sa Mitilenjanima. Prvo je, na osnovi govora Kleona[9], donijela odluku da se pobiju svi odrasli muškarci Mitilenjani, a žene i djecu pretvore u roblje. Time bi sam mitilenski polis bio uništen. Međutim, već naredni dan na novoj skupštinskoj sjednici je prihvatila drugačije mišljenje koje je zastupao Diodot[10] po kojem bi se pogubili samo oni koji bi bili okarakterisani kao kolovođe odmetnuća i izdaje. Ove osumnjičene kolovođe su Atenjani i pogubili i to bez suđenja, ali je spašeno stanovništvo Mitilene i njen polis.[11]

IV. Pokolj zarobljenika u Plateji 431. god. p. n. e.

Plateja, mali polis u jugoistočnoj Beotija, je bio vjerni saveznika Atene, i na samom početku rata je bio napadnut od strane Beotskog saveza, na čijem čelu se kao hegemon nalazila Teba. Ovaj Beotski savez je bio saveznik Peloponeskog saveza. Prvi pokušaj Tebanaca da stavi pod kontrolu Plateju je bio vrlo neuspješan i u platejanskm zarobljeništvu se našao znatan broj Tebanaca. Kada je nova, veća armija provalila u platejansko područje, Tebanci su odlučili da zarobe one Platejane na koje bi naišli u okolici Plateje kako bi ih držali za taoce zbog onih Tebanaca koji su bili zarobljenici u Tebi. O onome što se dogodilo Tukidid (II, 5 - 6) kaže sljedeće : ὡς δ᾽ ᾔσθοντο οἱ Θηβαῖοι τὸ γεγενημένον, ἐπεβούλευον τοῖς ἔξω τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν: ἦσαν γὰρ καὶ ἄνθρωποι κατὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ κατασκευή, οἷα ἀπροσδοκήτου κακοῦ ἐν εἰρήνῃ γενομένου: ἐβούλοντο γὰρ σφίσιν, εἴ τινα λάβοιεν, ὑπάρχειν ἀντὶ τῶν ἔνδον, ἢν ἄρα τύχωσί τινες ἐζωγρημένοι. καὶ οἱ μὲν ταῦτα διενοοῦντο, οἱ δὲ Πλαταιῆς ἔτι διαβουλευομένων αὐτῶν ὑποτοπήσαντες τοιοῦτόν τι ἔσεσθαι καὶ δείσαντες περὶ τοῖς ἔξω κήρυκα ἐξέπεμψαν παρὰ τοὺς Θηβαίους, λέγοντες ὅτι οὔτε τὰ πεποιημένα ὅσια δράσειαν ἐν σπονδαῖς σφῶν πειράσαντες καταλαβεῖν τὴν πόλιν, τά τε ἔξω ἔλεγον αὐτοῖς μὴ ἀδικεῖν: εἰ δὲ μή, καὶ αὐτοὶ ἔφασαν αὐτῶν τοὺς ἄνδρας ἀποκτενεῖν οὓς ἔχουσι ζῶντας: ἀναχωρησάντων δὲ πάλιν ἐκ τῆς γῆς ἀποδώσειν αὐτοῖς τοὺς ἄνδρας. Θηβαῖοι μὲν ταῦτα λέγουσι καὶ ἐπομόσαι φασὶν αὐτούς: Πλαταιῆς δ᾽ οὐχ ὁμολογοῦσι τοὺς ἄνδρας εὐθὺς ὑποσχέσθαι ἀποδώσειν, ἀλλὰ λόγων πρῶτον γενομένων ἤν τι ξυμβαίνωσι, καὶ ἐπομόσαι οὔ φασιν. ἐκ δ᾽ οὖν τῆς γῆς ἀνεχώρησαν οἱ Θηβαῖοι οὐδὲν ἀδικήσαντες: οἱ δὲ Πλαταιῆς ἐπειδὴ τὰ ἐκ τῆς χώρας κατὰ τάχος ἐσεκομίσαντο, ἀπέκτειναν τοὺς ἄνδρας εὐθύς. ἦσαν δὲ

[9] Kleon (Κλέων) je bio atenski javni radnik, političar i zapovjednik. Bio je predstavnik radikalne, ekstremističke politike u Atenskoj državi. Proslavio se zarobljavanjem Spartanaca na otoku Sfakteriji 425. god. p. n. e. Poginuo je u bitci kod Amfipolisa 422. god. p. n. e.

[10] Diodot (Διόδοτος) bio je Kleonov politički oponent, i predstavnik umjerene politike u Atenskoj državi. U dijelu govora koji je zastupao stajalište protiv pokolja i proobljavanja Mitilenjana, a koji Tukidid (III, 45 - 48) pripisuje Diodotu jasno se uočavaju smjernice toga kodeksa ponašanja i običaja ratovanja predhelenističke Helade. On ponajviše kao argument protiv uništenja Mitilenjana istiće opći interes Atene.

[11] O tome v. *Thucyd.* III, 2 – 50.

ὀγδοήκοντα καὶ ἑκατὸν οἱ ληφθέντες, καὶ Εὐρύμαχος εἷς αὐτῶν ἦν, πρὸς ὃν ἔπραξαν οἱ προδιδόντες. τοῦτο δὲ ποιήσαντες ἔς τε τὰς Ἀθήνας ἄγγελον ἔπεμπον καὶ τοὺς νεκροὺς ὑποσπόνδους ἀπέδοσαν τοῖς Θηβαίοις, τά τε ἐν τῇ πόλει καθίσταντο πρὸς τὰ παρόντα ᾗ ἐδόκει αὐτοῖς. τοῖς δ᾽ Ἀθηναίοις ἠγγέλθη εὐθὺς τὰ περὶ τῶν Πλαταιῶν γεγενημένα, καὶ Βοιωτῶν τε παραχρῆμα ξυνέλαβον ὅσοι ἦσαν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐς τὴν Πλάταιαν ἔπεμψαν κήρυκα, κελεύοντες εἰπεῖν μηδὲν νεώτερον ποιεῖν περὶ τῶν ἀνδρῶν οὓς ἔχουσι Θηβαίων, πρὶν ἄν τι καὶ αὐτοὶ βουλεύσωσι περὶ αὐτῶν: οὐ γὰρ ἠγγέλθη αὐτοῖς ὅτι τεθνηκότες εἶεν. ἅμα γὰρ τῇ ἐσόδῳ γιγνομένῃ τῶν Θηβαίων ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐξῄει, ὁ δὲ δεύτερος ἄρτι νενικημένων τε καὶ ξυνειλημμένων: καὶ τῶν ὕστερον οὐδὲν ᾔδεσαν. οὕτω δὴ οὐκ εἰδότες οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέστελλον: ὁ δὲ κῆρυξ ἀφικόμενος ηὗρε τοὺς ἄνδρας διεφθαρμένους. καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἀθηναῖοι στρατεύσαντες ἐς Πλάταιαν σῖτόν τε ἐσήγαγον καὶ φρουροὺς ἐγκατέλιπον, τῶν τε ἀνθρώπων τοὺς ἀχρειοτάτους ξὺν γυναιξὶ καὶ παισὶν ἐξεκόμισαν.
(„Kada Tebanci vide, šta se dogodilo /u prvom sukobu Tebanaca i Platejana op. S.M./, vrebali su na Platejane izvan grada (jer su i ljudi bili po poljima s oruđem i blagom, budući da je zlo nastalo neočekivano za mira). Htjeli su, ako bi koga uhvatili, da im bude taocem za one u gradu, ako su slučajno neki od njih bili živi uhvaćeni. Oni su to namjeravali. Dok su oni još vijećali, Platejani, posumnjavši, da će se nešto takvo dogoditi, i prestrašivši se za svoje vani, pošalju glasnika Tebancima govoreći, da ni ono, što su oni učinili, nije djelo bogu milo, jer su pokušali usred mira zauzeti njihov grad. I govorili su im, neka ne čine zla onima vani. Inače, rekoše, i oni će pogubiti njihove ljude, koje su žive zarobili, ali ako se opet povuku iz njihove zemlje, vratit će ime njihove ljude. Tebanci, tako kažu i tvrde, da su to Platejani potvrdili zakletvom. Platejani ne priznaju, da su im obečali odmah vratiti njihove ljude, nego ako se kako pogode u prije početim pregovorima, i kažu, da se nisu zakleli. Tebanci se dakle povuku iz njihove zemlje ništa im zla ne učinivši. Čim su Platejani sve sa polja brzo otpremili u grad, poubijaju odmah one ljude /zarobljenike op. S.M./. Bilo ih je zarobljeno 180, a među njima je bio i Eurimah[12], pomoću koga su izdajnici to izveli. Učinivši to, slali su glasnika u Atenu. Mrtvace po ugovoru vrate Tebancima, a prilike su u gradu uređivali, kako im se činilo najbolje u tadašnjem položaju. Atenjanima bi odmah javljeno šta se u Plateji dogodilo, i oni smjesta pohvataju Beoćane, koji su bili u Atici. U Plateju pošalju glasnika nalažući mu, da kaže neka ništa nažao ne učine Beoćanima u svojoj zemlji, prije nego i sami nešto odluče o njima, jer im nije bilo javljeno da su mrtvi. Prvi je glasnik otišao u isto vrijeme sa provalom Tebanaca, a drugi, čim su bili pobijeđeni i pohvatani. Za kasnije događaje nisu Atenjani ništa znali. Tako su dakle Atenjani ne znajući javljali po glasniku. A kada je glasnikstigao, našao je ljude poubijane.[13] Poslije toga pošalju

[12] Najmoćniji građanin Tebe, koji je predvodio Tebance u njihovom ulasku u Plateju kada su se privremeno okupirali, nakon čega se narod pobunio i pobijedio tebanske trupe, od kojih je znatan broj i zarobio uključujući i Eurimaha.

[13] U Tukididovom opisu početka rata između Tebe i Plateje jasno se uočavaju neke postavke kodeksa ponašanja i običaja ratovanja predhelenističke Helade, i šta je to neprihvatljivo po njemu (napasti dok službeno traje mir,

znači bez oficijelne i ceremonijalne objave rata; prekršaji zakletve; ubijanje zarobljenika koji su se predali na „vjeru“; ne vraćanje tijela ubijeni i pogubljenih, mrcvarenje i skrnavljenje tih tijela.). I sve to što izlazi izvan toga kodeksa je božanski, metafizički obilježeno, jer to bogovima nije milo i drago. Po Tukididovom opisu obje strane su krive za prekršaje iz toga kodeksa, Teba jer je okupirala Plateju u miru, a Platejani jer su pobili zarobljenike. Četiri godine kasnije Platejani su se, po Tukididu (III, 56) za pokolj zarobljenika pravdali na sljedeći način : ‘Θηβαῖοι δὲ πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἡμᾶς ἠδίκησαν, τὸ δὲ τελευταῖον αὐτοὶ ξύνιστε, δι᾽ ὅπερ καὶ τάδε πάσχομεν. πόλιν γὰρ αὐτοὺς τὴν ἡμετέραν καταλαμβάνοντας ἐν σπονδαῖς καὶ προσέτι ἱερομηνίᾳ ὀρθῶς τε ἐτιμωρησάμεθα κατὰ τὸν πᾶσι νόμον καθεστῶτα, τὸν ἐπιόντα πολέμιον ὅσιον εἶναι ἀμύνεσθαι.
(„Tebanci su nam i mnogo drugo učinili krivo, a za ovo posljednje znate sami, podadi čega trpimo i ovu nesreću. Oni su se htjeli domoći našega grada za vrijeme mira i još to za mjesečeve svetkovine, a mi smo im se sa pravom osvetili po zakonu, koji kod svih vrijedi, da je prirodno pravo braniti se od neprijatelja napadača.“).
Tukidid (III, 65 - 66) nešto kasnije iznosi i opravdavanje samih Tebanaca : ἃ δὲ τελευταῖά φατε ἀδικηθῆναι, παρανόμως γὰρ ἐλθεῖν ἡμᾶς ἐν σπονδαῖς καὶ ἱερομηνίᾳ ἐπὶ τὴν ὑμετέραν πόλιν, οὐ νομίζομεν οὐδ᾽ ἐν τούτοις ὑμῶν μᾶλλον ἁμαρτεῖν. εἰ μὲν γὰρ ἡμεῖς αὐτοὶ πρός τε τὴν πόλιν ἐλθόντες ἐμαχόμεθα καὶ τὴν γῆν ἐδῃοῦμεν ὡς πολέμιοι, ἀδικοῦμεν: εἰ δὲ ἄνδρες ὑμῶν οἱ πρῶτοι καὶ χρήμασι καὶ γένει, βουλόμενοι τῆς μὲν ἔξω ξυμμαχίας ὑμᾶς παῦσαι, ἐς δὲ τὰ κοινὰ τῶν πάντων Βοιωτῶν πάτρια καταστῆσαι, ἐπεκαλέσαντο ἑκόντες, τί ἀδικοῦμεν; οἱ γὰρ ἄγοντες παρανομοῦσι μᾶλλον τῶν ἑπομένων. ἀλλ᾽ οὔτ᾽ ἐκεῖνοι, ὡς ἡμεῖς κρίνομεν, οὔτε ἡμεῖς: πολῖται δὲ ὄντες ὥσπερ ὑμεῖς καὶ πλείω παραβαλλόμενοι, τὸ ἑαυτῶν τεῖχος ἀνοίξαντες καὶ ἐς τὴν αὑτῶν πόλιν φιλίως, οὐ πολεμίως κομίσαντες ἐβούλοντο τούς τε ὑμῶν χείρους μηκέτι μᾶλλον γενέσθαι τούς τε ἀμείνους τὰ ἄξια ἔχειν, σωφρονισταὶ ὄντες τῆς γνώμης καὶ τῶν σωμάτων τὴν πόλιν οὐκ ἀλλοτριοῦντες ἀλλ᾽ ἐς τὴν ξυγγένειαν οἰκειοῦντες, ἐχθροὺς οὐδενὶ καθιστάντες, ἅπασι δ᾽ ὁμοίως ἐνσπόνδους. τεκμήριον δὲ ὡς οὐ πολεμίως ἐπράσσομεν: οὔτε γὰρ ἠδικήσαμεν οὐδένα, προείπομέν τε τὸν βουλόμενον κατὰ τὰ τῶν πάντων Βοιωτῶν πάτρια πολιτεύειν ἰέναι πρὸς ἡμᾶς. καὶ ὑμεῖς ἄσμενοι χωρήσαντες καὶ ξύμβασιν ποιησάμενοι τὸ μὲν πρῶτον ἡσυχάζετε, ὕστερον δὲ κατανοήσαντες ἡμᾶς ὀλίγους ὄντας, εἰ ἄρα καὶ ἐδοκοῦμέν τι ἀνεπιεικέστερον πρᾶξαι οὐ μετὰ τοῦ πλήθους ὑμῶν ἐσελθόντες, τὰ μὲν ὁμοῖα οὐκ ἀνταπέδοτε ἡμῖν, μήτε νεωτερίσαι ἔργῳ λόγοις τε πείθειν ὥστε ἐξελθεῖν, ἐπιθέμενοι δὲ παρὰ τὴν ξύμβασιν, οὓς μὲν ἐν χερσὶν ἀπεκτείνατε, οὐχ ὁμοίως ἀλγοῦμεν (κατὰ νόμον γὰρ δή τινα ἔπασχον, οὓς δὲ χεῖρας προϊσχομένους καὶ ζωγρήσαντες ὑποσχόμενοί τε ἡμῖν ὕστερον μὴ κτενεῖν παρανόμως διεφθείρατε, πῶς οὐ δεινὰ εἴργασθε; καὶ ταῦτα τρεῖς ἀδικίας ἐν ὀλίγῳ πράξαντες, τήν τε λυθεῖσαν ὁμολογίαν καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸν ὕστερον θάνατον καὶ τὴν περὶ αὐτῶν ἡμῖν μὴ κτενεῖν ψευσθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ἢν τὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς ὑμῖν μὴ ἀδικῶμεν, ὅμως φατὲ ἡμᾶς παρανομῆσαι καὶ αὐτοὶ ἀξιοῦτε μὴ ἀντιδοῦναι δίκην. οὔκ, ἤν γε οὗτοι τὰ ὀρθὰ γιγνώσκωσιν: πάντων δὲ αὐτῶν ἕνεκα κολασθήσεσθε.
(„A što na kraju kažete, da smo vam učinili krivo (jer smo protuzakonito u vrijeme mira i za mjesečeve svetkovine udarili na vaš grad), mislimo, da ni u tome nismo pogriješili više od vas. Da smo se, udarivši na grad, mi sami borili i vašu zemlju pustošili kao neprijatelji, činili bismo vam krivo. Ali ako su nas od svoje volje pozvali vaši ljudi prvi i po bogatstvu i po rodu, jer su vas htjeli odvratiti od stranoga savezništva i vratiti zajedničkom pradjedovskom ustavu svih Beoćana, što vam činimo krivo? Oni, koji vode, krše zakon više od onih, koji ih slijede. Ali niti su ga oni prekršili, kako mi sudimo, niti mi. Oni su bili građani kao i vi i više su stavljali na kocku od vas otvorivši od vas svoje svoje zidine i pustivši nas u svoj grad kao prijatelje, a ne kao neprijatelje. Htjeli su da gori između vas još jače ne posrnu, a bolji da imaju zasluženu čast. Htjeli su vas opametiti i spasiti vam život time što nisu dali otuđiti grad, nego su ga učinili svojinom istoga roda i plemena. Nisu nas dovodili nikome kao neprijatelja, nego svima kao saveznike. Ovo je dokaz, da nismo radili kao neprijatelji, što nismo nikome učinili ništa nažao i što smo objavili, da onaj, koji hoće živjeti kao građanin po djedovskim uredbama svih Beoćana, pristupi nama. Vi ste rado pristali i, pošto ste sklopili ugovor, najprije ste mirovali, ali kasnije, opazivši, da je nas malo, ako se baš i činilo, da smo uradili nešto dosta protuzakonito, što nismo ušli sa privolom čitava vašega puka, niste nam uzvratili jednakom mjerom, jer se uistinu niste ni pobunili niti nas riječima nagovarali, da izađemo, nego ste nas napali protiv ugovora. Za onima od nas, koje ste ubili u gužvi, ne tugujemo toliko (jer su doista stradali po nekom zakonu), koliko za onima, koji su ruke pružili prema vama i koje ste žive zarobili i nama obećali, da ih nećete ubiti, a kasnije ste ih protuzakonito pogubili. Kakvu ste time počinill strahotu! I tu ste učinili tri nepravde u kratko vrijeme: prekršili ste ugovor, skrivili ste kasnije smrt naših ljudi i dali ste nam lažno obečanje da ih nećete ubiti, ako vam ne budemo uništavali imovinu na selu. Pa ipak kažete, da smo mi vama učinili krivo, i sami molite, da ne platite kazne. Neće biti tako, ako samo ovi budu pravo sudili. Za sve ono bit ćete kažnjeni.“).

Atenjani vojsku u Plateju, dopreme hranu i ostave posadu, a najnesposobnije ljude sa ženama i djecom otpreme.“).[14]

V. Pokolj platejskih zarobljenika 427. god. p. n. e.

Lakedemonska država i njeni peloponeski saveznici su 429. god. p. n. e. postavi opsadu Plateje koja je dugo trajala. Na kraju se posljednja grupa Platejana koja je ostala u gradu predala. [15] O tome Tukidid (III, 52) : ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τοῦ θέρους τούτου καὶ οἱ Πλαταιῆς οὐκέτι ἔχοντες σῖτον οὐδὲ δυνάμενοι πολιορκεῖσθαι ξυνέβησαν τοῖς Πελοποννησίοις τοιῷδε τρόπῳ. προσέβαλλον αὐτῶν τῷ τείχει, οἱ δὲ οὐκ ἐδύναντο ἀμύνεσθαι. γνοὺς δὲ ὁ Λακεδαιμόνιος ἄρχων τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν βίᾳ μὲν οὐκ ἐβούλετο ἑλεῖν（εἰρημένον γὰρ ἦν αὐτῷ ἐκ Λακεδαίμονος, ὅπως, εἰ σπονδαὶ γίγνοιντό ποτε πρὸς Ἀθηναίους καὶ ξυγχωροῖεν ὅσα πολέμῳ χωρία ἔχουσιν ἑκάτεροι ἀποδίδοσθαι, μὴ ἀνάδοτος εἴη ἡ Πλάταια ὡς αὐτῶν ἑκόντων προσχωρησάντων）, προσπέμπει δὲ αὐτοῖς κήρυκα λέγοντα, εἰ βούλονται παραδοῦναι τὴν πόλιν ἑκόντες τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ δικασταῖς ἐκείνοις χρήσασθαι, τούς τε ἀδίκους κολάζειν, παρὰ δίκην δὲ οὐδένα. τοσαῦτα μὲν ὁ κῆρυξ εἶπεν: οἱ δέ （ἦσαν γὰρ ἤδη ἐν τῷ ἀσθενεστάτῳ）παρέδοσαν τὴν πόλιν. καὶ τοὺς Πλαταιᾶς ἔτρεφον οἱ Πελοποννήσιοι ἡμέρας τινάς, ἐν ὅσῳ οἱ ἐκ τῆς Λακεδαίμονος δικασταὶ πέντε ἄνδρες ἀφίκοντο. ἐλθόντων δὲ αὐτῶν κατηγορία μὲν οὐδεμία προυτέθη, ἠρώτων δὲ αὐτοὺς ἐπικαλεσάμενοι τοσοῦτον μόνον, εἴ τι Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐν τῷ πολέμῳ τῷ καθεστῶτι ἀγαθόν [τι] εἰργασμένοι εἰσίν. οἱ δ᾽ ἔλεγον αἰτησάμενοι μακρότερα εἰπεῖν καὶ προτάξαντες σφῶν αὐτῶν Ἀστύμαχόν τε τὸν Ἀσωπολάου καὶ Λάκωνα τὸν Αἰειμνήστου πρόξενον ὄντα Λακεδαιμονίων: καὶ ἐπελθόντες ἔλεγον τοιάδε.
(„U isto vrijeme toga ljeta i Platejani, budući da nisu više imali hrane i nisu mogli izdržati opsadu, predali su se Peloponežanima na ovaj način. Peloponežani su navaljivali na njihove zidine, a oni se nisu mogli braniti. Kad je lakedemonski vojskovođa opazio njihovu nemoć, nije htio silom zauzeti grad (jer su mu iz Lakedemona poručili, ako bi se jednom sklapao mir s Atenjanima i ako bi se oni s tim slagali, da obje stranke vrate mjesta, koja su osvojile u ratu, da Plateju tad ne bi trebalo dati natrag jer su se Platejani dobrovoljno predali.). On pošalje njima glasnika, koji im je govorio, ako hoće dobrovoljno predati grad Lakedemonjanima i uzeti ih za sudije, da će krivce kazniti, ali nikoga protiv pravde. Toliko reče glasnik. Oni (jer su već bili sasvim iznemogli) predali su grad. Peloponežani su hranili. Platejane nekoliko dana dok nisu iz Lakedemona stigle sudije, njih petorica. Kad su ovl došli, nisu iznijeli protiv njih nikakve optužbe, nego su ih prizvali preda se i pitali samo to, da li su u tadašnjem ratu učiniti što dobro Lakedemonjanima i saveznicima. Pošto su

[14] *Thucyd.* II, 1 – 6.

[15] *Thucyd.* III, 52 – 68.

Platejani zamolili, da smiju opširnije govoriti, govorili su odredivši za svoje zastupnike Astirnaha Azopolajeva i Lakona Aimnestova, koji je bio državni lakedemonski zastupnik. Stupivši pred njih, oni su govorili ovako:“).Nakon ovoga Tukidid donosi govore koje pripisuje predstavnicima Platejaca i Tebanaca na ovom suđenju.[16] I nakon ovih dugačkih govora koji su bili protiv i za uništenja Plateje i pogubljivanja predatih Platejana, Tukidid (III, 68) zaključuje o njihovoj sudbini : τοιαῦτα δὲ οἱ Θηβαῖοι εἶπον. οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι δικασταὶ νομίζοντες τὸ ἐπερώτημα σφίσιν ὀρθῶς ἕξειν, εἴ τι ἐν τῷ πολέμῳ ὑπ᾽ αὐτῶν ἀγαθὸν πεπόνθασι, διότι τόν τε ἄλλον χρόνον ἠξίουν δῆθεν αὐτοὺς κατὰ τὰς παλαιὰς Παυσανίου μετὰ τὸν Μῆδον σπονδὰς ἡσυχάζειν καὶ ὅτε ὕστερον ἃ πρὸ τοῦ περιτειχίζεσθαι προείχοντο αὐτοῖς, κοινοὺς εἶναι κατ᾽ ἐκεῖνα, ὡς οὐκ ἐδέξαντο, ἡγούμενοι τῇ ἑαυτῶν δικαίᾳ βουλήσει ἔκσπονδοι ἤδη ὑπ᾽ αὐτῶν κακῶς πεπονθέναι, αὖθις τὸ αὐτὸ ἕνα ἕκαστον παραγαγόντες καὶ ἐρωτῶντες, εἴ τι Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ἀγαθὸν ἐν τῷ πολέμῳ δεδρακότες εἰσίν, ὁπότε μὴ φαῖεν, ἀπάγοντες ἀπέκτεινον καὶ ἐξαίρετον ἐποιήσαντο οὐδένα. διέφθειραν δὲ Πλαταιῶν μὲν αὐτῶν οὐκ ἐλάσσους διακοσίων, Ἀθηναίων δὲ πέντε καὶ εἴκοσιν, οἳ ξυνεπολιορκοῦντο: γυναῖκας δὲ ἠνδραπόδισαν. τὴν δὲ πόλιν ἐνιαυτὸν μέν τινα [Θηβαῖοι] Μεγαρέων ἀνδράσι κατὰ στάσιν ἐκπεπτωκόσι καὶ ὅσοι τὰ σφέτερα φρονοῦντες Πλαταιῶν περιῆσαν ἔδοσαν ἐνοικεῖν: ὕστερον δὲ καθελόντες αὐτὴν ἐς ἔδαφος πᾶσαν ἐκ τῶν θεμελίων ᾠκοδόμησαν πρὸς τῷ Ἡραίῳ καταγώγιον διακοσίων ποδῶν πανταχῇ, κύκλῳ οἰκήματα ἔχον κάτωθεν καὶ ἄνωθεν, καὶ ὀροφαῖς καὶ θυρώμασι τοῖς τῶν Πλαταιῶν ἐχρήσαντο, καὶ τοῖς ἄλλοις ἃ ἦν ἐν τῷ τείχει ἔπιπλα, χαλκὸς καὶ σίδηρος, κλίνας κατασκευάσαντες ἀνέθεσαν τῇ Ἥρᾳ.

(„Tako su rekli Tebanci. Lakedemonske sudije su držali, da će im pitanje, da li su od njih u ratu primili kakvo dobro biti opravdano, zato što su ih molili, da nakon Medskog rata /grčko – iranski-persijski ratovi op. S.M./ prema starom Pausanijevom[17] ugovoru[18] ostalo vrijeme miruju, i zato, što kasnije, prije nego su ih stali opkoljavati zidom, nisu prihvatili ono, što su im predlagali, naimda, da budu prema onom ugovoru po strani od svih /zaračenih strana u Peloponeskom ratu op. S.M./. Mislili su, da se pravedno po svojoj volji nalaze izvan saveza /tj. Pausanijevog ugovora koji je Plateji garantirao zaštitu i posvećenost op. S.M./ i da su im

[16] *Thucyd.* III, 53 – 67. I u ovim govorima se jasno uočavaju postavke kodeksa ponašanja i običaja ratovanja predhelenističke Helade i koji bi to bili njegovi prekršaji : nepridržavanje postignutog dogovora, prijetvornost i laž vezano za postignuti dogovor, napad u vrijeme oficijelnog mira, neprijateljstva u vrijeme svetkovina i svetih igara (npr. Tebanci su prvotno okupirali Plateju za vrijeme mjesečeve svetkovine) osobito onih koje učestvuju u igrama, sramotna i nečasna djela, prekršaji zakletvi, isporučivanje drugima onih koji su se nekome dobrovoljno predali a da dogovor o predaji nije uključivao tu ekstradikciju (u konkretnom slučaju Tebancima onih Platejana koji su se dobrovoljno predali Lakedemonjanima), kršenje drevnih, tzv. „djedovskih“ običaja, ne uzvraćanje jednakom mjerom, pogubljivanje zarobljenika, kršenje obećanja, kršenje nekog helenskog zakona (vjerojatno nekih općih, nepisanih i običajnih pravila koja su vrijedila među svim Helenima). Platejani na jednom mjestu ističu da su se oni predali od svoje volje, i da je zakon u Helena takve ne ubijati.

[17] Lakedemonjani – Spartanac. Zapovjednik združenih helenskih armija u bitci kod Plateje 479. god. p. n. e.

[18] Po tom ugovoru, nakon bitke i pobjede kod Plateje, u znak zahvalnosti Platejanima garantuje se nepovredivost Plateje.

oni već nanijeli zlo, pa su opet jednoga po jednoga od njih privodili i pitali ih isto : Da li su Lakedemonjanima i njihovim saveznicima učinili kakvo dobro u ratu. Kada bi oni odgovorili da nisu, odvodili bi ih i ubijali ne izuzevši nikoga. Ubili su samih Platejana ne manje od 200, 25 Atenjana, koje su zajedno sa njima opsjedali, a žene su prodali u roblje. Grad su /Tebanci op. S.M./ dali za stanovanje otprilike na godinu dana megarskim građanima, protjeranim za bude, i onim Platejanima, koji su uz njih pristajali i ostali na životu. Kasnije ga svega iz temelja sravne sa zemljom i sagrade uz Herin hram svratište od 200 stopa sa sobama svuda naokolo dole i gore, i upotrebe za njega krovove i vrata Plateje.“).

Na kraju ovoga izlaganja potrebno je navesti jednu bitnu činjenica koja, ne samo ovaj masakr iz 427. god. p. n. e. nego i općenito napad na Plateju (uključujući i prvotnu okupaciju Plateje i sve kasnije napade na nju), uvodi u sferu nedopuštenog ratovanja. Između Tebe i Plateje je 445. god. p. n. e. bio sklopljen ugovor o nenapadnju u trajanju od 30 godina, ali je kao što se vidi već 431. god. p. n. e. bio prekršen od strane Tebe.

VI. Građanski rat na Korkiri 427. god. p. n. e.

Zasebno mjesto u ratnim zločinama kojima je nažalost obilovao Peloponeski rat zauzima unutarnji sukob na otoku Korkiri (današnji Krf) između pristalica proatenske demokratske stranke na jednoj strani i prokorintsko – peloponeške oligarhijske stranke. Ovaj sukob je bio vrlo, vrlo brutalan sa obostranim zločinima. Prvo je oligarhijska frakcija ubila Pitiju, vođu demokratske stranke i još oko 60 vijećnika i drugih građana. To je dovelo do otvorenog građanskog rata. Nakon toga su demokrate pobile pribjegare iz protivničnike stranke koji su se bili sklonili u Herin hram. O pokulju koji su demokrate na kraju učinile Tukidid (III, 81) kaže sljedeće : καὶ ἐκ τῶν νεῶν ὅσους ἔπεισαν ἐσβῆναι ἐκβιβάζοντες ἀπεχρῶντο, ἐς τὸ Ἥραιόν τε ἐλθόντες τῶν ἱκετῶν ὡς πεντήκοντα ἄνδρας δίκην ὑποσχεῖν ἔπεισαν καὶ κατέγνωσαν πάντων θάνατον. οἱ δὲ πολλοὶ τῶν ἱκετῶν, ὅσοι οὐκ ἐπείσθησαν, ὡς ἑώρων τὰ γιγνόμενα, διέφθειρον αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ ἀλλήλους, καὶ ἐκ τῶν δένδρων τινὲς ἀπήγχοντο, οἱ δ᾽ ὡς ἕκαστοι ἐδύναντο ἀνηλοῦντο. ἡμέρας τε ἑπτά, ἃς ἀφικόμενος ὁ Εὐρυμέδων ταῖς ἑξήκοντα ναυσὶ παρέμεινε, Κερκυραῖοι σφῶν αὐτῶν τοὺς ἐχθροὺς δοκοῦντας εἶναι ἐφόνευον, τὴν μὲν αἰτίαν ἐπιφέροντες τοῖς τὸν δῆμον καταλύουσιν, ἀπέθανον δέ τινες καὶ ἰδίας ἔχθρας ἕνεκα, καὶ ἄλλοι χρημάτων σφίσιν ὀφειλομένων ὑπὸ τῶν λαβόντων: πᾶσά τε ἰδέα κατέστη θανάτου, καὶ οἷον φιλεῖ ἐν τῷ τοιούτῳ γίγνεσθαι, οὐδὲν ὅτι οὐ ξυνέβη καὶ ἔτι περαιτέρω. καὶ γὰρ πατὴρ παῖδα ἀπέκτεινε καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀπεσπῶντο καὶ πρὸς αὐτοῖς ἐκτείνοντο, οἱ δέ τινες καὶ περιοικοδομηθέντες ἐν τοῦ Διονύσου τῷ ἱερῷ ἀπέθανον.
(„One, koje su nagovorili, da se ukrcaju u lađe, iskrcavali su i ubijali. Zatim uđu u Herin hram i nagovore oko 50 pribjegara da se podvrgnu sudu, i sve ih osude na smrt. A većina

pribjegara, koji se nisu dali nagovoriti, kada su vidjeli što se događa, ubijali su ondje u posvećenom gaju jedni druge. Neki su se vješali o drveće, a drugi su se usmrčivali, kako je ko mogao. Sedam dana su, što je Eurimedont[19] došavši sa 60 brodova kod njih boravio, ubijali Korkirani one, za koje im se činilo da su njihovi neprijatelji, jer su im upisivali u grijeh da su namjeravali oboriti demokratsku vladu. Neki poginuše i iz osobnog neprijateljstva, a neki opet od dužnika zbog novaca što su im bili dužni. Na sve se načine ubijalo, i kao što u takvoj prilici često biva, nije bilo ničega što se nije dogodilo, pa još i gore. Otac je ubijao sina i iz svetilišta su ljude izvlačili i kod njih ih ubijali, a neki umriješe i uzidani u Dionisovom hramu.[20]“).[21] U narednim odjeljcima Tukidid (III,82 - 85) analizira i osuđuje bezkrupuloznosti, svireposti i brutalnosti stranačkih sukoba koji su za vrijeme Peloponeskog rata izbili u nizu helenskih polisa, koji su toliko eskalirali da je kršenje starih zakona, običaja, pravila i samoga kodeksa postalo sasvim uobičajeno i nesankcionirana i na ravni institucionalne pravde i zakona i vrijednosno – moralnog suda i gdje nema više časti i poštenja dok stid i sram i zločinstvo caruju.

VII. Uništenje polisa Skione na Halkidiku

Ovaj polis je član saveza kojim je rukovodila Atena, ali se 423. god. p. n. e. pobunio. Atenjani su brzo reagirali i poslali flotu i vojsku na njih. U ljeto 421. god. p. n. e. nakon opsade osvojili su Skione. Odrasli muškarci su bili pobijeni, a žene i djeca prodani u roblje, dok su skionsku zemlju dali Platejanima koji su bili protjerani sa svoje beotske zemlje. O tome Tukidid (V, 32) kaže sljedeće : περὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τοῦ θέρους τούτου Σκιωναίους μὲν Ἀθηναῖοι ἐκπολιορκήσαντες ἀπέκτειναν τοὺς ἡβῶντας, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἠνδραπόδισαν, καὶ τὴν γῆν Πλαταιεῦσιν ἔδοσαν νέμεσθαι.
(„U isto to vrijeme toga ljeta Atenjani opsadom prisile Skionjane na predaju, ubiju im muškarce, a djecu i žene prodaju u roblje i njihovu zemlju daju Platejanima na uživanje.“). U samo jednoj Tukididovoj rečenica je sublimiran sav jedan ratni zločin koji bi se po *interpretatio moderna* mogao nazvati genocidom.

[19] Zapovjednik atenske pomorske eskadre koja je upućena u pomoć njihovim saveznicima na Korkiri.

[20] I u ovom Tukididovom odjeljku se jasno uočavaju postavke kodeksa ponašanja i običaja ratovanja predhelenističke Helade i koji bi to bili njegovi prekršaji : ubijanje sunarodnike samo na osnovi političkog uvjerenja, kršenje prava azila i božanske zaštite, ubijanje iz osobnih razloga , pobuda i interesa, ubijanje unutar familije i bliskih srodnika, sadistička ubijanja, skrnavljenje i skrnavljenje hramova (što je nerijetko bilo smatrano i tumačeno kao najteži prekršaj usp. *Polyb*. IX, 30). Iz citiranog odjeljka se javno primjećuje Tukididova osveta ovakvog načina ponašanja i ubijanja.

[21] O tome v. *Thucyd.* III, 69 – 81.

VIII. <u>Uništenje polisa na otoku Melosu (primjer na osnovi *interpretatio moderna* genocida!?)</u>

Nesumnjivo najstrašniji ratni zločin u Peloponeskom ratu se desio na otoku Melosu. Po svojim karakteristikama u potpunosti odgovara onome što se u modernom i postmodernom svijetu naziva genocidom →namjensko, ciljano i organizirano uništenje određene populacije i njeno zatiranje kao zajednice. Polis na egejskom otoku Melosu (koji pripada Kikladskoj skupini otoka) je održavao određenu neutralnost u Peloponeskom ratu. Ali ipak se 416. god. p. n. e. (i to u vrijeme primirja u ratu, u periodu koji se zove „Nikijin mir“) našao pod napadom Atenjana i njihovih saveznika koji su zahtijevali od Meljana da se ili uđu u atenski Delski savez i plaćaju danak ili da se suoče sa uništenjem. Meljani su odbili predaju želeći zadržati i samostalnost i svoju neutralnu poziciju, i kada su nakon opsade Atenjani zauzeli grad i otok i kompletno stanovništvo koje nije poginulo ili uspjelo izbjeći je zarobljeno.O onome što se dogodilo na Melosu kada se predao, Tukidid (V, 116) navodi sljedeće : καὶ ἐλθούσης στρατιᾶς ὕστερον ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἄλλης, ὡς ταῦτα ἐγίγνετο, ἧς ἦρχε Φιλοκράτης ὁ Δημέου, καὶ κατὰ κράτος ἤδη πολιορκούμενοι, γενομένης καὶ προδοσίας τινός, ἀφ᾽ ἑαυτῶν ξυνεχώρησαν τοῖς Ἀθηναίοις ὥστε ἐκείνους περὶ αὐτῶν βουλεῦσαι. οἱ δὲ ἀπέκτειναν Μηλίων ὅσους ἡβῶντας ἔλαβον, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἠνδραπόδισαν: τὸ δὲ χωρίον αὐτοὶ ᾤκισαν, ἀποίκους ὕστερον πεντακοσίους πέμψαντες.

(„Kada se to dogodilo, dođe kasnije iz Atene druga armija, kojom je zapovijedao Filokrat Demejin. Kako su ih sada žestoko opsjedali, a došlo je i do neke izdaje od njih samih /Melanja op. S.M./, predaju se Atenjanima tako, da oni o njima odluče. Oni /Atenjani op. S.M./ poubijaju sve melske muškarce koje su uhvatili, a djecu i žene prodaju u roblje. Mjesto sami nasele i pošalju kasnije 500 /atenskih op. S.M./ naseljenika /kleruha op. S.M./“).[22] Atensko organizirano i svjesno razaranje meloske zajednice i njenoga polisa je bilo totalno i „uništenje Meljana“ („Annihilation of Melians“) može biti paradigma za svako zatiranje određene zajednice u epohi klasične civilizacije. Ovaj termin bi tako bio sasvim prikladan i odgovarajući u kontekstima helensko – rimske klasične civilizacije umjesto moderne terminološke kovanice „genocid“.Nemilosrdnost koja je pokazana nad Meljanima bila je izuzetna za tadašnje doba, i bila je prilično šokirajuća ne samo za Helene, nego i za neke Atenjane i proganjati će savjest Atenjana prilično dugo. Takve posljedice i nisu iznenađujuće, imajući u vidu da su se u slučaju „uništenja Meljana“ prekršili, i to u ekstremnom obliku, sva ta pravila i običaji ratnoga ponašanja među tadašnjim Helenima. Prvo, Melos je bio stvarno neutralan u ratu i napadnut je bez ikakvog povoda[23] i to u vrijeme važećeg primirja između Atene i Sparte. Drugo, Meljani su kao narod i politička,

---

[22] O zbivanjima na Melosu 416./415. god. p. n. e. v. *Thucyd.* V, 82 – 116.

[23] Osim nekih atenskih strateških procjena o mogućoj potencijalnoj opasnosti koju bi pozicija Melosa (kao samostalnog polisa van njihove kontrole) mogla predstavljati za njihove pozicije na Kikladskom otočju.

državna zajednica faktički uništeni (democidom) u tolikoj mjeri da se više nikada nisu uspjeli obnoviti. Treće, oni su u velikoj svojoj većini uništeni nakon što su se predali, a ne u toku samih borbi kao što je npr. bio slučaj sa Kartaginjanima i Korinćanima 146. god. p. n. e. Rimljani i njihovi italski saveznici su te 146. god. p. n. e. poštedili sve one koji su im se predali (uključujući i neprijateljske zapovjednike), ali Atenjani su pobili sve odrasle muškarce koji su im se bili predali što je u tome iznimno patrijahalnom i patrilinearnom društvu značilo istinsko uništenje. Za antički kodeks ratovanja i ponašanja nakon predaje završava i ubijanje, kao što to ilustrativno pokazuje primjer zauzimanja Nove Kartagine od strane trupa koje je vodio Publije Scipion.[24] Znači dopustivo je zarobljenike prodati u roblje

---

[24] *Polyb*. X, 15 : οἱ δὲ Ῥωμαῖοι κρατήσαντες τοῦ τείχους τὸ μὲν πρῶτον ἐπεπορεύοντο κατὰ τὴν ἐφοδείαν ἀποσύροντες τοὺς πολεμίους, μεγάλα συμβαλλομένης αὐτοῖς τῆς ὁπλίσεως πρὸς τοῦτο τὸ γένος τῆς χρείας: ἐπεὶ δ᾽ ἀφίκοντο πρὸς τὴν πύλην, οἱ μὲν καταβάντες διέκοπτον τοὺς μοχλούς, οἱ δ᾽ ἔξωθεν εἰσέπιπτον, οἱ δὲ διὰ τῶν κλιμάκων βιαζόμενοι κατὰ τὸν ἰσθμόν, ἤδη κρατοῦντες τῶν ἀμυνομένων, ἐπέβαινον ἐπὶ τὰς ἐπάλξεις. καὶ τέλος τὰ μὲν τείχη τούτῳ τῷ τρόπῳ κατείληπτο, τὸν δὲ λόφον οἱ διὰ τῆς πύλης εἰσπορευόμενοι κατελάμβανον τὸν πρὸς τὰς ἀνατολάς, τρεψάμενοι τοὺς φυλάττοντας. ὁ δὲ Πόπλιος ἐπεὶ τοὺς εἰσεληλυθότας ἀξιόχρεως ὑπελάμβανεν εἶναι, τοὺς μὲν πλείστους ἐφῆκε κατὰ τὸ παρ᾽ αὐτοῖς ἔθος ἐπὶ τοὺς ἐν τῇ πόλει, παραγγείλας κτείνειν τὸν παρατυχόντα καὶ μηδενὸς φείδεσθαι, μηδὲ πρὸς τὰς ὠφελείας ὁρμᾶν, μέχρις ἂν ἀποδοθῇ τὸ σύνθημα. ποιεῖν δέ μοι δοκοῦσι τοῦτο καταπλήξεως χάριν: διὸ καὶ πολλάκις ἰδεῖν ἔστιν ἐν ταῖς τῶν Ῥωμαίων καταλήψεσι τῶν πόλεων οὐ μόνον τοὺς ἀνθρώπους πεφονευμένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς κύνας δεδιχοτομημένους καὶ τῶν ἄλλων ζῴων μέλη παρακεκομμένα. τότε δὲ καὶ τελέως πολὺ τὸ τοιοῦτον ἦν διὰ τὸ πλῆθος τῶν κατειλημμένων. αὐτὸς δὲ περὶ χιλίους ἔχων ὥρμησε πρὸς τὴν ἄκραν. ἐγγίσαντος δ᾽ αὐτοῦ τὸ μὲν πρῶτον ἐπεβάλλετο Μάγων ἀμύνεσθαι, μετὰ δὲ ταῦτα συννοήσας βεβαίως ἤδη κατειλημμένην τὴν πόλιν διεπέμψατο περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς αὑτοῦ, καὶ παρέδωκε τὴν ἄκραν. οὗ γενομένου, καὶ τοῦ συνθήματος ἀποδοθέντος, τοῦ μὲν φονεύειν ἀπέστησαν, ὥρμησαν δὲ πρὸς τὰς ἁρπαγάς. ἐπιγενομένης δὲ τῆς νυκτὸς οἱ μὲν ἐπὶ τῆς παρεμβολῆς ἔμενον, οἷς ἦν οὕτω διατεταγμένον: μετὰ δὲ τῶν χιλίων ὁ στρατηγὸς ἐπὶ τῆς ἄκρας ηὐλίσθη, τοὺς δὲ λοιποὺς διὰ τῶν χιλιάρχων ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐκκαλεσάμενος ἐπέταξε συναθροίσαντας εἰς τὴν ἀγορὰν τὰ διηρπασμένα κατὰ σημαίας ἐπὶ τούτων κοιτάζεσθαι. τοὺς δὲ γροσφομάχους ἐκ τῆς παρεμβολῆς καλέσας ἐπὶ τὸν λόφον ἐπέστησε τὸν ἀπὸ τῶν ἀνατολῶν. καὶ τῆς μὲν κατὰ τὴν Ἰβηρίαν Καρχηδόνος
(“Pošto su zauzeli zid /Nove Kartagine u Španiji , današnja Kartahena op. S.M./, Rimljani su prvo krenuli da njegove branioce pobacaju na zemlju. U ovoj vrsti borbe mnogo im je pomagalo naoružanje. Kada su stigli do kapije, jedni su sišli i počeli da sjeku zasunke, drugi su upadali spolja, a vojnici na ljestvama, koji su jurišali na prevlaci, več su napadali branioce i penjali se na grudobrane. Na kraju je zid bio osvojen. Vojnici koji su ušli u grad kroz kapiju, zauzeli su istočno brdo pošto su odbili branioce. kada je pomislio da je ušlo dovoljno trupa, Publije /Kornelije Scipion Afrikanac Stariji op. S.M./ je, po rimskom običaju, veći dio vojnika poslao protiv stanovništva grada, naredivši im da ubiju svakoga ko im se nađe na putu i da nikoga ne poštede, a da sa pljačkom ne počinju prije nego što im se da znak. Čini mi se da ovako postupaju da bi ulili strah, i zato se u rimskim osvajanjima gradova često vide ne samo pobijeni ljudi nego i psi posječeni na pola i razbacani udovi drugih životinja. Ovom prilikom je takvih scena bilo jako mnogo zbog brojnog ljudstva u gradu. Scipion je sa oko 1000 ljudi pošao u tvrđavu. Kada se približio, Magon /kartaginski komandant u Novoj Kartagini op. S.M./ je prvo pokušao da se brani, a pošto je vidio da je grad van svake sumnje osvojen, poslao je poruku sa molbom da mu se poštedi život i predao tvrđavu. Nakon toga je dat znak i prestalo se sa ubijanjem, a počelo sa pljačkanjem. Kada je pala noć, jedni su, po naređenjima, ostali u taboru, a komandant je sa 1000 ljudi prenočio u tvrđavi. Ostale je preko /vojnih op. S.M./ tribuna pozvao iz kuća i naredio im da po manipulima sakupe plijen na trgu i tamo prenoće. Lako naoružane trupe pozvao je iz tabora i razvio ih na istočnom brežuljku. Tako su Rimljani osvojili ibersku Kartaginu.”).
Kao što se iz ovoga Polibijevog odjeljka vidi, jasna su rimska pravila osvajanja i to u borbi nekoga grada ili bilo kojeg drugoga naselja. Sve do predaje traje napad što ukljuluje i ubijanje svega na što se naiđe. Kada dođe do predaje ili konačnog zauzimanja grada i naselja, daje se znak i tada vojnici moraju prestati sa ubijanjem i preći na zarobljavanje i organiziranu pljenidbu dobara. Kada se skupe zarobljenici i plijen, oni se smatraju da su u vlasti Republike (Rimske države), tj. njenih ovlaštenih predstavnika sa državnim namdatom i sa njima oni mogu

ili postupiti sa njima na bilo koji drugi način, ali nije dopustivo ih u masovnim razmjerama mučiti do smrti, iživljavati se nad njima i pogubiti ih na bilo koji način (osim ako nije riječ o pobunjenim i pobjeglim robovima ili dezerterima). Zarobljenicima (koji nisu bili u statusu robova ili nisu bili dezerteri) se moglo suditi i presuditi sa smrtnom kaznom, ali to je bilo na individualnoj osnovi ispitivanja su provođena na toj osnovi. Ali ubijanje na masovnoj skali i „en bloc" na osnovi neke kolektivne krivice ili neke vrste „komesarske odluke" nije bilo dopustivo.[25] Posebnu težinu ovom ratnom zločinu daje činjenica da je učinjen nad

---

postupati po svojoj odluci. Mogu ih prodati u roblje u cjelini ili djelimično, mogu ih raseliti i osloboditi, mogu ih statusno degradirati, mogu ih osloboditi u vratiti u raniji status,..itd...itd...samo ih ne mogu sve (samo odrasle muškarce ili punu populaciju) likvidirati (izuzev ako nisu pobunjeni i izbjegli robovi ili dezerteri). To izbjegavanje masovnog pokolja nije rezultat primarno neke rimske humanosti, nego primarno njihove praktičnosti jer im živi ljudi donose veću dobit i korist nego mrtvi, tako što bi ih prodali u roblje, učinili podložnim i zavisnim na drugi način, pretvorili u saveznike ili čak apsorbirali u rimsko građanstvo. U konkretnom slučaju sa zarobljenicima u Novoj Kartageni, Publije Scipion je odmah en bloc oslobodio sve zarobljenike - stanovnike Nove Kartagine iŽ povratio im raniji status ako budu vjerni Rimu i njemu. Ne bi trebalo sumnjati da Publije Scipion ne bi strogo kaznio svakoga svoga vojnika koji bi nakon znaka o prestanku ubijanja i stradanja Nove Kartagine nastavio sa ubijanjem (ukoliko nije bila samodbrana ili ako bi se nastavilo sa nelegalnim otporom) bilo protivničkih vojnika bilo civila. Primarni razlog da se sopstveni vojnici kazne zbog neizvršavanja naređenja i ne pridržavanja općih pravila ratovanja je u održavanju stroge discipline u vojsci, što su Rimljani uvijek smatrali *Conditio sine qua non* svojih oružanih snaga. Uz to, vojnici su po ustaljenim pravilima dobijali dobit iz ratnog plijena, a ne tako što bi ga sami zgrtali. Svi zarobljenici i ratni plijen su izvorno smatrani vlasništvom Države, koje onda njene institucije i mandatori dijele i raspoređuju. Zato bi svako neovlašteno uništavanje onoga što pripada Rimskoj državi bilo smatrano prijestupom prema samoj Državi. O osvajanju Nove Kartagine i dobrom postupanju Publija Scipiona sa zarobljenim stanovnicima grada i ostalim osoboma zatečenim u njemu v. *Polyb*. X, 8 – 20; *Diod*. fr. knjige XXVI, 21; *Liv*. XLI, 41 – 51; *Val. Max*. IV, 3, 1; *Frontin. Str.* II, 11, 5; III, 9, 1; *Silius*, XV, 180 – 285; 400 – 409; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata*, 196B; *App. Hisp*. 19 – 23; *Polyaen*, VIII, 16, 6; *Cass. Dio* fr. knjige XVI; *Gell.* VII, 8, 3; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 49, 7 - 8; *Eutrop*. III, 15; *Oros*. IV, 18; *Zonar*. 9; Romejska enciklopedija *Suda*, Πόπλιος.

[25] Radi toga se i rimsko – italsko uništenje Kartagine i Korinta 146. god. p. n. e. ne može staviti u istu ravan kao „uništenje Meljana" od strane Atenjana koje se po svim parametrima kodeksa ponašanja i ratovanja u helensko – rimskoj civilizaciji može smatrati tadašnjim (antičkim) pravim ratnim zločinom. Zato i termin „*pax punica*" (upotrebljavan u smislu razaranja Kartagine 146. god. p. n. e.) ne može biti korišten kao paralela sa terminom „uništenje Meljana". U slučaju nesumnjivo brutalnog i stravičnog razaranja Kartagine koje je kao posljedicu imalo stotine hiljada poginulih, rimsko zapovjedništvo (na čelu sa Scipionom Emilijanom) ipak nije odgovorno za ratne zločine jer se pridržavalo zakona, običaja i pravila ponašanja, bez obzira na enormni obim ljudskog i materijalnog stradanja koje je izazvalo. Da se npr. Kartagina predala prije konačnog juriša, gotovo većina stanovnika bi preživjela, a da je prihvatila i raniji rimski ultimatum o preseljenju grada u unutrašnjost sačuvala bi i kakvu-takvu samostalnost. Znači, nije postojala prethodna namjera o uništenju Kartagine i njenoga stanovništa. Sličan obrazac se može primijeniti i na slučaj Korinta i njegovog stanovništva koji su stradali iste godine kad i Kartagina. Jednostavno rečeno, samo odvijanje borbi i odlučnost branitelja i otpor koji su pružali do samoga kraja su doveli do uništenja njihovih gradova i stravičnih ljudskih gubitaka. Čak ni osvajanje Jerusalima 70. god. n. e., za vrijeme I. rimsko – jevrejskog rata, sa svojim zapanjujuće enormnim ljudskim žrtvama i neizrecivim patnjama civilnog stanovništva se ne može kao ratni zločin pripisati Titu Flaviju, rimskom zapovjedniku odgovornom za opsadu i zauzimanje ovoga grada. Na primjerima uništenja Kartagine i Korinta iz 146. god. p. n. e. i Jerusalima iz 70. god. p. n.e. se jasno može vidjeti kako definiranje šta je to ratni zločin zavisno o kodeksima i kontekstima povijesnog razvitka. Broj ubijenih Meljana je mnogo manji nego što je to bio slučaj sa ubijenim Kartaginjanima, Korinčanima i stanovnicima Jerusalima, jer su Meljani pogubljeni en bloc bez ikakve krivice i suda samo pod intencijom i namjerom da budu istrebljeni i uništeni, dok su ovi drugi većinom poginuli u toku samih borbi. I to ove dvije potcrtane i podebljane riječi predstavljaju tu suštinsku i kvalitativnu razliku po pitanju toga šta se to definira kao ratni zločin u klasičnoj helensko – rimskoj civilizaciji.

neutralnim polisom, koji se ni u kom pogledu nije zamjerio onima koji su ga napali. Nisu se ni pobunili, nisu bili nikada ranije atenski neprijatelji ili suparnici, niti su imali neke skrivene namjere, niti su smetali Atenjanima u njihovim ratnim naporima, oni jednostavno nisu samo željeli da uđu u savez sa Atenom što je od njih ultimativno zahtijevano. Radi svega iznesenog „uništenju Meljana" po *interpretatio moderna* najbolje bi odgovarao moderni termin genocid. A i u propagandnom smislu, Atena je prilično izgubila zbog „uništenja Meljana" jer je sva ona propaganda Lakedemonjana, Korinćana, Tebanaca, i drugih njihovih saveznika da je rat protiv Atene i njenih saveznika ustvari „rat za slobodu Helade" dobijala i svoj stvarni i vidljivi smisao. A to je imalo negativnog efekta i za buduća ratna zbivanja, koja Atenjanima nisu bila baš naklonjena. Euripidova drama „Trojanske žene" se često tumači kao komentar na „uništenje Meljana". U Aristofanovoj komediji „Ptice" koja se prvi put izvela 414. god. p. n. e. je najranija poznata referenca na izraz

---

O III. punskom ratu i razaranju Kartagine v. IG XIV 315 (http://epigraphy.packhum.org/text/140619; Termini); *Polyb*. III, 5; XVIII, 35; XXXVI, 1 – 11; 16; XXXVIII, 1; 7 – 8; 19 - 22; XXXIX, 8; *CIL* I, 585 (p 723, 910, 739, 832) = Epigraphica-2007-87 = AE 1990, 18 = AE 1998, +58 = AE 2001, +64 = AE 2001, 65 = AE 2001, 206 = EDCS-ID: EDCS-20200007 (Rim); *Cic. Rhet. Her.* IV, 20; *Cic. Leg. Agr.*II, 28;51; 58; *Cic. Tusc.* III, 51; IV, 50; *Cic. Off.* I, 79; *Cic. de Re Pub.* II, 67; VI (*Somnium Scipionis*); *Cic. Amic.* 3; 11; *Cic. Verr*. II, 2, 3; 28 – 29;85 – 87; IV, 73-84; 97 – 98; V, 124; 185 – 187; *Cic. Har. Resp.* 6; *Diod.* XIII, 90, 5; fr. knjige XXXII, 1 – 4; 6 – 9; 13 – 14; 16 - 18; 9a; 22 – 25; fr. knjige XXXIV, 33 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Liv. Perioche* 48 - 52; *Liv. Ep. Ox.* 49 - 51; *Liv. Iul. Obsequens*, 20; *Strab*. VII, 3, 14 - 15; XVII, 14 – 15; *Frontin. Str.* I, 7, 3;*Vell.* I, XII - XIII; II, IV, 5; 38; *Val. Max.* I, 1, 18; II, 7, 13; 10, 4; III, 7, 2; 2, ext. 8; V, 2, 4; 1, 6; IV, 3, 13; V, 1, 6; VIII, 15, 4; *Silius* VII, 492 – 493; *Plin. NH.* VIII, 47; XV, 74 – 76; XXII, 13; XXXIII, 141; XXXV, 23; *Plut. Cat. Mai.* 27; *Plut. Mor. De fortuna*, 97D; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 200A - 200B; 200E; *Plut. Mor. An seni respublica gerenda sit,* 791F – 792A; *Plut. Mor. Praecepta gerendae reipublicae,* 804F - 805A; *Plut. Mor. De vitando aere alieno,* 828C; *Flor*. I, 31; *App. Pun.* 67 – 136; *Gell.*III, 4, 1; XVI, 8, 10; *Cass. Dio* fr. XXI knjige; *SHA, Clod*. XIII, 6; *Ampel.* XLVI; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 47, 8; 58; *Fest*. IV, 3; *Eutrop.* IV, 10; 12, 1; 14, 2; *Iulian. Or.* VIII, 245B-C; *Amm. Marc.* XXIV, 2, 16 – 17; *Augustin. de Civ. Dei*, II, 18 - 19; III, 21; V, 22; *Oros.* IV, 22 – 23; *Cor. Iuris civilis, Dig.* VII, 4, 21; *Zonar.* IX, 26 – 27; 29 – 30; *Suda*, Βλάνων; Ἀμίλκας; Ἀν' ἑκάστην; Φαμέας; Κάτων; Ἀσδρούβας; Διέπεσεν; Ἀσδρούβας; CAH VIII, 142 – 162; Mesihović, 2011:242 - 249; Isto, 2015:418 – 422; Isto, 2019.

O osvajanju Makedonije i balkanske Helade te razaranju Korinta v. *CIL* VI, 331 (p 3004, 3756) = *CIL* I, 626 (p 921) = *ILLRP* 122 (p 319) = *CLE* 3 = CLENuovo p 95 = D 20 = *CSE* 9 = Epigraphica-2001-154 = AE 1999, + 142 = AE 2001, + 34 = AE 2001, + 158 = AE 2004, +00099 = EDCS-ID: EDCS-17300540 (Rim); *CIL* II, 1119 (p 838) = *CIL* I, 630 (p 921) = D 21d = CILA-2-2, 377 = *ILLRP* 331 (p 326) = ELRH-U 3 = ERItalica 67 = ZPE-177-289 = HEp 1989, 545 = HEp 1994, 698 = HEp 2007, 534 = AE 1985, 551 = AE 2004, +99 = AE 2011, 0494 (*Italica*); Grčka antologija (*Anth. Pal.*) VII, 297; IX, 151; *Polyb*. III, 5; XXXVI, 10 – 13; 17; XXXVII; XXXVIII, 1 – 6; 9 - 18; XXXIX, 1; 3 - 4; 8; *Cic. Leg. Agr.* I, 5; II, 87; *Cic. Att.* XIII, 5, 1; 6a, 1; 32, 3; 33, 3; *Cic. Mur*. 31; *Cic. Pis.* 61; *Cic. Fin.* V, 82; *Cic. Verr.* II, 1, 55; 3, 9; *Cic. Off.* II, 76; *Diod.*fr. knjige XXXI, 40; *Diod.*fr. knjige XXXII, 15; 9a; 9b; 26 – 27; *Verg. Aeneid.* I, 283 – 285; VI, 836 – 837; *Liv. Perioche* 48 - 53; *Liv. Ep. Ox.* 49 - 53; *Liv. Iul. Obsequens*, 19; *Strab*. VIII, 6, 23; *Vitr.* V, 5, 8; *Vell.* I, XI – XIII; II, CXXVIII, 2; *Val. Max.* VII, 1, 1;5, 4; *Petron. Sat.* 50, 5 – 6; *Plin. NH.*XVIII, 22; XXXIII, 149; XXXIV, 6 – 7; 12; 36; 64; XXXV, 23 - 24; XXXVII, 12; XXXVIII, 18; *Tac. Ann.* IV, 43; XII, 62; XIV, 21; *Dio Chrys. Or*. XXXVII, 42; *Plut. Mar.* 1; *Crass,* 36; *Phil*. 21; *Plut. Mor. Amatorius,* 737A; *App. Mac.*; *App. Pun.* 135; *Flor*. I, 30; 32 - 33; *Paus.* II, 1; V, 10; VII, 12 - 17; *Gell.* X, 16, 17; *Iust. Prol.* XXXIII; XXXIV, 1; *Cass. Dio* fr. XXI knjige; *Ampel.* XVI, 5; XLIV; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 60, 2 - 3; 61, 1-2; *Eutrop.* IV, 13 - 15; *Fest*. VII, 2; 7; *Euseb. Chron.* 239; 241; *Amm. Marc.* XXVI, 6, 20; *Hieron. Chron*. 1865; 1876; *Oros.* IV, 22; V, 3; *Zonar.* IX, 28; 31;CAH VIII, 319 – 323; Mesihović, 2011:249 - 252; Isto, 2015:422 – 425.

O I. jevrejskom ratu i osvajanju Jerusalima v. *Iosip. Flav. bell. Iud.*

„Meljanska glad“ koji se odnosi na krajnje izgladnjivanje,[26] što bi ukazivalo da je ono što se desilo Meljanima bilo smatrano vrlo, vrlo ekstremnim. Ova fraza se koristila prilično dugo i spominje je i romejska enciklopedija *Suda*.[27] Atenski historičar Ksenofont je zapisao u svojoj „Helenskoj historiji“ da nakon bitke kod Egospotama u septembru 405. god. p. n. e., u kojoj je zapečačena sudbina Atene kao zaraćene strane, da su se atenski građani plašili da će ih njihovi neprijatelji tretirati sa istom onom okrutnošću kakvu je atenska armija pokazala na Melosu.[28] Čuveni atenski govornik Isokrat je smatrao da je „uništenje Meljana“ bila mrlja na atenskoj historiji.[29] I šest stoljeća kasnije još uvijek se govorilo o sramoti Atenjana koju su počinili nad Melosom i Skionanjima. Arijan (*Anab*. I, 9) tako navodi : καὶ ἡ Μήλου καὶ Σκιώνης ἅλωσις, νησιωτικά τι προσέβαλεν ἢ ἐς τὸ ξύμπαν Ἑλληνικὸν μέγαν τὸν παράλογον παρέσχε. („I zauzeće Melosa i Skione, koji su gradići na otocima, prije je pribavilo osvajačima /Atenjanima op. S.M./ sramotu[30], nego u čitavom helenstvu pobudilo veliku pozornost.“).

[26] *Aristoph. Ornithes,* 186.

[27] Romejska enciklopedija *Suda*,Λιμὸς Μηλιαῖος.

[28] *Xen. Hell.* II, 2, 3. : ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις τῆς Παράλου ἀφικομένης νυκτὸς ἐλέγετο ἡ συμφορά, καὶ οἰμωγὴ ἐκ τοῦ Πειραιῶς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν εἰς ἄστυ διῆκεν, ὁ ἕτερος τῷ ἑτέρῳ παραγγέλλων: ὥστ᾽ ἐκείνης τῆς νυκτὸς οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔτι αὐτοὶ ἑαυτούς, πείσεσθαι νομίζοντες οἷα ἐποίησαν Μηλίους τε Λακεδαιμονίων ἀποίκους ὄντας, κρατήσαντες πολιορκίᾳ, καὶ Ἱστιαιέας καὶ Σκιωναίους καὶ Τορωναίους καὶ Αἰγινήτας καὶ ἄλλους πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων. („Kada je Paralija /službeni brod Atenske države za slanje oficijelnih poruka op. S.M./ došla noću u Atenu, vijest o nesreći /porazu kod Egospotama op. S.M./ se prenosila i jauk je prošao iz Pireja preko Velikih zidina /glavne odbrambene fortifikacije Atene koja je povezivala luke Pirej i Faleron sa centrom grada op. S.M./ u grad. Ljudi su jedan drugome javljali o tome, tako da niko nije spavao te noći, ne samo zato što su žalili poginule, već mnogo više i same sebe, jer su mislili kako će imati da pretrpe ono što su sami učinili kada su svladali opsadom građane spartanske naseobine Melosa, Histijeje, Skione, Torone, Egine i mnoge druge Helene.“). Zločini koje su nosili na svojoj kolektivnoj savjesti kao da su tek isplivali na svjetlo dana sa spoznajom o teškom porazu kod Egospotama i mogučnosti da i sami budu kažnjeni zbog učinjenih prestupa u pravilima i običajima ratovanja. Nekada se čini da je upravo straha najlakši i najbrži način da se neko suoči sa stvarnim opsegom svojih ratnih zločina, da ih prizna i onda u procesu „truth and reconciliation“ dožive i punu unutarnju katarzu i stvarni osjećaj grešnosti.

Histijeja, polis na sjevernoj obali otoka Eubeje. Nakon što su ugušili pobunu na Eubeji 446. god. p. n. e. Atenjani su protjerali njene stanovnike i doveli 2000 atenskih naseljenika. Tada se grad nazvao Oreus ili Oreos. Nakon Peloponeskog rata, Spartanci su protjerali atenske doseljenike i vratili bar dio nekadašnjih stanovnika.

Torona, gradić na sjevernoj obali egejskog mora na Halkidici. U vrijeme ekspedicije lakedemonskog kralja Braside, Kleon i Atenjani su ga zauzeli, žene i djecu učine robljem, a muškarce odvedu u Atenu. *Thucyd.* V, 3.

[29] *Isoc.* Panegyricus, 100; Panathenaicus, 62–63.

[30] Iako danas izrazi čast, ponos, zakletva i sramota ne nose sa sobom neku veliku stvarnu težinu i u moderni i postmoderni su prilično obezvrijeđeni, u ranijim epohama je stanje i odnos prema ovim pojmovima bio značajno drugačiji. Riječ se davala rijetko, ali kada se davala očekivalo se da se nje i drži. Gubitak časti se smatrao velikom kaznom, većom od smrtne kazne, a to se prenosilo i generacijski pa je trebalo dosta muke i truda se povrati izgubljena čast. Nošenje sramote je imalo i praktično značenje, jer je često i zakonski bila potvrđivana npr. lišavanjem mogučnosti da se bude nositelj javnih funkcija, dužnosti i službi, uskraćivanjem „vatre i vode“ što je značilo i progonstvo i pretvaranje u apatrida. I gubitak časti i sramota su neminovno dovodili do pada na društvenim i socijalnim ljestvicama, biljegom koji je nosio i kolektivitet kojem se pripadalo (npr. porodica, grad,

Nakon poraza Atenjana kod Egospotama, čuveni lakedemonski pomorski zapovjednik, vojskovođa i političar Lisander[31] je istjerao atenske naseljenike na Melosu i nastojao da preživjelim ponovo vrate na otok.[32] Međutim, Melosu nije obnovljena samostalnost.

IX. Ubistva Demostena i Nikije na Siciliji i loš tretman zarobljenih Atenjana i njihovih saveznika od strane Sirakužana i njihovih saveznika 413. god. p. n. e.

Borbena ekspedicija Atene i njenih saveznika na Siciliju, koja je imala tako ambiciozne ciljeve, je nakon dvije godine borbi završila totalnim porazom atenske eskadre koje su im nanijele združene trupe Lakedemonjana, Korinćana, Sirakužana i drugih njiovih saveznika. Preživjeli zapovjednici eskadre Demosten[33] i Nikija[34] i dosta vojnika i mornara Atene i njenih saveznika je palo u neprijateljsko zarobljeništvo. O njihovoj sudbini Tukidid (VII, 86 - 87) govori : ξυναθροισθέντες δὲ οἱ Συρακόσιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι, τῶν τε αἰχμαλώτων ὅσους ἐδύναντο πλείστους καὶ τὰ σκῦλα ἀναλαβόντες, ἀνεχώρησαν ἐς τὴν πόλιν. καὶ τοὺς μὲν ἄλλους Ἀθηναίων καὶ τῶν ξυμμάχων ὁπόσους ἔλαβον κατεβίβασαν ἐς τὰς λιθοτομίας, ἀσφαλεστάτην εἶναι νομίσαντες τήρησιν, Νικίαν δὲ καὶ Δημοσθένη ἄκοντος τοῦ Γυλίππου ἀπέσφαξαν. ὁ γὰρ Γύλιππος καλὸν τὸ ἀγώνισμα ἐνόμιζέν οἱ εἶναι ἐπὶ τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς ἀντιστρατήγους κομίσαι Λακεδαιμονίοις. ξυνέβαινε δὲ τὸν μὲν πολεμιώτατον αὐτοῖς εἶναι, Δημοσθένη, διὰ τὰ ἐν τῇ νήσῳ καὶ Πύλῳ, τὸν δὲ διὰ τὰ αὐτὰ ἐπιτηδειότατον: τοὺς γὰρ ἐκ τῆς νήσου ἄνδρας τῶν Λακεδαιμονίων ὁ Νικίας προυθυμήθη, σπονδὰς πείσας τοὺς Ἀθηναίους ποιήσασθαι, ὥστε ἀφεθῆναι. ἀνθ᾽ ὧν οἵ τε Λακεδαιμόνιοι ἦσαν αὐτῷ προσφιλεῖς κἀκεῖνος οὐχ ἥκιστα διὰ τοῦτο πιστεύσας ἑαυτὸν τῷ Γυλίππῳ παρέδωκεν. ἀλλὰ τῶν Συρακοσίων τινές, ὡς ἐλέγετο, οἱ μὲν δείσαντες, ὅτι πρὸς αὐτὸν ἐκεκοινολόγηντο, μὴ βασανιζόμενος διὰ τὸ τοιοῦτο ταραχὴν σφίσιν ἐν εὐπραγίᾳ ποιήσῃ, ἄλλοι δέ, καὶ οὐχ ἥκιστα οἱ Κορίνθιοι, μὴ χρήμασι δὴ πείσας τινάς, ὅτι πλούσιος ἦν, ἀποδρᾷ καὶ αὖθις σφίσι

---

zajednica) ako oni ne bi sankcionirali javnim i formalnim i faktičkim odricanjem i progonstvom takvoga prestupnika. Nošenje sramote je moglo trajati prilično dugo, kao što se to ilustrativno vidi u tome da atensku sramotu zbog uništenja Meljana i Skionanja čak šest stoljeća kasnije spominje i pisac Arijan. U današnjem društvu gdje su čast, ponos, zakletva i sramota devalvirani do krajnosti, čini se da je to što je neko, nakon učinjenih teških zločina, kažnjen javnom sramotom preblaga kazna ili čak izvrtanje pravde. Međutim, u antici i srednjem vijeku to je bilo drugačije. Oni ne poznaju koncept robije na određeno vrijeme u speciliziranim zatvorima i izoliranim prostorima, a smrt koja je bila tako česta (posebno među djecom) je bila nešto svakodnevno. I u tim epohama gubitak časti i nošenje sramote imaju dubinsko značenje, koje se po tadašjim metafizičkim vjerovanjima prenosi i na postmortem postojanje pa postaje eternalno.

[31] *Lysander*; Λύσανδρος, poginuo 395. god. p. n. e. Bio u kronično lošim odnosima sa oficijelnim spartanskim establishmentom.

[32] *Xen. Hell.* II, 2, 9; *Plut. Lys.* 14;

[33] *Demosthenes*; Δημοσθένης. Veliki atenski strateg i vojskovođa. Izvojevao briljantnu pobjedu nad Lakedemonjanima kod Pilosa.

[34] *Nicias*; Νικίας. Atenski političar i plutokrata, smatran liderom umjerene frakcije.

νεώτερόν τι ἀπ᾽ αὐτοῦ γένηται, πείσαντες τοὺς ξυμμάχους ἀπέκτειναν αὐτόν. καὶ ὁ μὲν τοιαύτῃ ἢ ὅτι ἐγγύτατα τούτων αἰτίᾳ ἐτεθνήκει, ἥκιστα δὴ ἄξιος ὢν τῶν γε ἐπ᾽ ἐμοῦ Ἑλλήνων ἐς τοῦτο δυστυχίας ἀφικέσθαι διὰ τὴν πᾶσαν ἐς ἀρετὴν νενομισμένην ἐπιτήδευσιν. τοὺς δ᾽ ἐν ταῖς λιθοτομίαις οἱ Συρακόσιοι χαλεπῶς τοὺς πρώτους χρόνους μετεχείρισαν. ἐν γὰρ κοίλῳ χωρίῳ ὄντας καὶ ὀλίγῳ πολλοὺς οἵ τε ἥλιοι τὸ πρῶτον καὶ τὸ πνῖγος ἔτι ἐλύπει διὰ τὸ ἀστέγαστον καὶ αἱ νύκτες ἐπιγιγνόμεναι τοὐναντίον μετοπωριναὶ καὶ ψυχραὶ τῇ μεταβολῇ ἐς ἀσθένειαν ἐνεωτέριζον, πάντα τε ποιούντων αὐτῶν διὰ στενοχωρίαν ἐν τῷ αὐτῷ καὶ προσέτι τῶν νεκρῶν ὁμοῦ ἐπ᾽ ἀλλήλοις ξυννενημένων, οἳ ἔκ τε τῶν τραυμάτων καὶ διὰ τὴν μεταβολὴν καὶ τὸ τοιοῦτον ἀπέθνῃσκον, καὶ ὀσμαὶ ἦσαν οὐκ ἀνεκτοί, καὶ λιμῷ ἅμα καὶ δίψῃ ἐπιέζοντο（ἐδίδοσαν γὰρ αὐτῶν ἑκάστῳ ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας κοτύλην ὕδατος καὶ δύο κοτύλας σίτου）, ἄλλα τε ὅσα εἰκὸς ἐν τῷ τοιούτῳ χωρίῳ ἐμπεπτωκότας κακοπαθῆσαι, οὐδὲν ὅτι οὐκ ἐπεγένετο αὐτοῖς: καὶ ἡμέρας μὲν ἑβδομήκοντά τινας οὕτω διῃτήθησαν ἁθρόοι: ἔπειτα πλὴν Ἀθηναίων καὶ εἴ τινες Σικελιωτῶν ἢ Ἰταλιωτῶν ξυνεστράτευσαν, τοὺς ἄλλους ἀπέδοντο. ἐλήφθησαν δὲ οἱ ξύμπαντες, ἀκριβείᾳ μὲν χαλεπὸν ἐξειπεῖν, ὅμως δὲ οὐκ ἐλάσσους ἑπτακισχιλίων. ξυνέβη τε ἔργον τοῦτο [Ἑλληνικὸν] τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε μέγιστον γενέσθαι, δοκεῖν δ᾽ ἔμοιγε καὶ ὧν ἀκοῇ Ἑλληνικῶν ἴσμεν, καὶ τοῖς τε κρατήσασι λαμπρότατον καὶ τοῖς διαφθαρεῖσι δυστυχέστατον: κατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες πανωλεθρίᾳ δὴ τὸ λεγόμενον καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅτι οὐκ ἀπώλετο, καὶ ὀλίγοι ἀπὸ πολλῶν ἐπ᾽ οἴκου ἀπενόστησαν. ταῦτα μὲν τὰ περὶ Σικελίαν γενόμενα.
(„Sirakužani i saveznici sakupe se i, uzevši zarobljenika, koliko su najviše mogli, i zaplijenjeno oružje, vrate se u grad /Sirakuzu op. S.M./. Ostale Atenjane i saveznike, koliko su ih uhvatili, smjeste u kamenolome, jer su držali, da će ih tako najsigurnije čuvati, a Nikiju i Demostena smaknu protiv volje Gilipove. Gilip[35] je držao, da je za njegovu slavom okrunjeno junačko djelo, ako, uz ostale svoje uspjehe, dopremi Lakedemonjanima i protivničke vojskovođe. I slučaj je htio, da im je jedan od njih, Demosten, bio krvni neprijatelj zbog događaja na otoku /Sfakteriji op. S.M./ i kod Pila a drugi zbog toga istoga najveći prijatelj. Nikija se naime trudio i nagovorio Atenjane, da sklope mir, tako da otpuste lakedemonske vojnike sa otoka. Zato su mu Lakedemonjani bili skloni, i on se osobito u to pouzdao i predao Gilipu. Ali neki su se Sirakužani, kako se govorilo, budući da su sa njim šurovali, preplašili, da će, stavljen na muke, poremetiti njihovu sreću, a neki, i to osobito Korinćani, da ne bi potkupio neke novcem, jer je bio bogat, pa utekao i opet im zadao što neugodno. Stoga nagovore saveznike i ubiju ga. I on je umro zbog toga ili iz tome vrlo slična uzroka. To je bio čovjek, koji je doista najmanje od Helena mojega vremena zavrijedio, da padne u takvu nesreću, jer je sav njegov život bio uređen po načelima kreposti. Sa onima u kamenolomima Sirakužani su u prvo vrijeme okrutno postupali. Bilo ih je mnogo u ukotljenom i uskom prostoru, pa ih je mučila najprije sunčana žega i uz to

[35] *Gylippus;* Γύλιππος. Lakedemonski (spartanski) vojskovođa. Najzaslužniji za pobjedu na Siciliji.

sparina, jer prostor nije bio natkriven, a zatim su slijedile, baš protivno, hladne jesenje noći, koje su svojom promjenom izazivale kod njih sklonost za bolest. Zbog uzanog prostora sve su obavljali na istome mjestu, i uz to su se nagomilale jedna na drugoj lešine onih, koji su umirali od rana, promjene podneblja i sličnih uzroka, tako da je silan smrad bio nesnošljiv, a mučila ih je istodobno glad i žeđa (jer su svakomu od njih davali tokom osam mjeseci sam o čašu vode i dvije čaše žita). Bilo je i drugih zala, koja su, naravno, pretrpjeli, kad su upali u takvo mjesto, i nije bilo nijednoga, koje ih nije snašlo. Nekih su sedamdeset dana tako proživjeli svi zajedno. Zatim su ostale prodali, osim Atenjana i onih Sikuloita[36] i Italioita[37], koji su ratovali zajedno s njima. Koliko je ukupno bilo zarobljenika, teško je tačno ustanoviti, ali ipak ne manje od 7000. Meni se bar čini, da je to bio najveći (helenski) bojni pothvat u ovom ratu, veći i od helenskih pothvata, za koje znamo po čuvenju, i za pobjednike najsjajniji i za poražene najsudbonosniji. U svemu su bili sasvim pobijeđeni, a ni u čemu nisu pretrpjeli samo malu nesreću. Bila je baš potpuno uništena i kopnena vojska i brodovlje i nije bilo ničega, što nije propalo, a malo se njih od mnogih vratilo kući. To su bili događaji na Siciliji.“).

O smrti Nikije i Demostena i sudbini zarobljenika izvještava i Plutarh u svome životopisu Nikije (28 - 29) : ἐκκλησίας δὲ πανδήμου Συρακουσίων καὶ τῶν συμμάχων γενομένης, Εὐρυκλῆς ὁ δημαγωγὸς ἔγραψε πρῶτον μὲν τὴν ἡμέραν ἐν ᾗ τὸν Νικίαν ἔλαβον, ἱερὰν ἔχειν, θύοντας καὶ σχολάζοντας ἔργων, Ἀσιναρίαν τὴν ἑορτὴν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ καλοῦντας: ἡμέρα δ᾽ ἦν τετρὰς φθίνοντος τοῦ Καρνείου μηνός, ὃν Ἀθηναῖοι Μεταγειτνιῶνα προσαγορεύουσι: τῶν δ᾽ Ἀθηναίων τοὺς μὲν οἰκέτας ἀποδόσθαι καὶ τοὺς ἄλλους συμμάχους, αὐτοὺς δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ Σικελίας φρουρεῖν ἐμβαλόντας εἰς τὰς λατομίας, πλὴν τῶν στρατηγῶν, ἐκείνους δὲ ἀποκτεῖναι. ταῦτα προσδεχομένων τῶν Συρακουσίων, Ἑρμοκράτης μὲν εἰπὼν ὅτι τοῦ νικᾶν κρεῖττόν ἐστι τὸ καλῶς χρῆσθαι τῇ νίκῃ, οὐ μετρίως ἐθορυβήθη, Γύλιππον δὲ τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων ἐξαιτούμενον ζῶντας ἀγαγεῖν Λακεδαιμονίοις ὑβρίζοντες: ἤδη τοῖς εὐτυχήμασιν οἱ Συρακούσιοι κακῶς ἔλεγον, ἄλλως τε καὶ παρὰ τὸν πόλεμον αὐτοῦ τὴν τραχύτητα καὶ τὸ Λακωνικὸν τῆς ἐπιστασίας οὐ ῥᾳδίως ἐνηνοχότες, ὡς δὲ Τίμαιός φησι, καὶ μικρολογίαν τινὰ καὶ πλεονεξίαν κατεγνωκότες, ἀρρώστημα πατρῷον, ἐφ᾽ ᾧ καὶ Κλεανδρίδης ὁ πατὴρ αὐτοῦ δώρων ἁλοὺς ἔφυγε, καὶ οὗτος αὐτός, ἀπὸ τῶν χιλίων ταλάντων ἃ Λύσανδρος ἔπεμψεν εἰς Σπάρτην ὑφελόμενος τριάκοντα καὶ κρύψας ὑπὸ τὸν ὄροφον τῆς οἰκίας, εἶτα μηνυθείς, αἴσχιστα πάντων ἐξέπεσεν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τῷ Λυσάνδρου βίῳ μᾶλλον διηκρίβωται. Δημοσθένην δὲ καὶ Νικίαν ἀποθανεῖν Τίμαιος οὔ φησιν ὑπὸ Συρακουσίων κελευσθέντας, ὡς Φίλιστος ἔγραψε καὶ Θουκυδίδης, ἀλλ᾽ Ἑρμοκράτους πέμψαντος, ἔτι τῆς ἐκκλησίας συνεστώσης, καὶ δι᾽ ἑνὸς τῶν φυλάκων παρέντων αὐτοὺς δι᾽ αὐτῶν ἀποθανεῖν: τὰ μέντοι σώματα πρὸς ταῖς πύλαις ἐκβληθέντα κεῖσθαι φανερὰ τοῖς δεομένοις τοῦ θεάματος. πυνθάνομαι δὲ μέχρι νῦν ἐν

[36] Heleni koji žive na Siciliji.

[37] Heleni koji žive u Italiji.

Συρακούσαις ἀσπίδα κειμένην πρὸς ἱερῷ δείκνυσθαι, Νικίου μὲν λεγομένην, χρυσοῦ δὲ καὶ πορφύρας εὖ πως πρὸς ἄλληλα μεμιγμένων δι᾽ ὑφῆς συγκεκροτημένην. τῶν δ᾽ Ἀθηναίων οἱ μὲν πλεῖστοι διεφθάρησαν ἐν ταῖς λατομίαις ὑπὸ νόσου καὶ διαίτης πονηρᾶς, εἰς ἡμέραν ἑκάστην κοτύλας δύο κριθῶν λαμβάνοντες καὶ μίαν ὕδατος, οὐκ ὀλίγοι δ᾽ ἐπράθησαν διακλαπέντες ἢ καὶ διαλαθόντες ὡς οἰκέται. καὶ τούτους ὡς οἰκέτας ἐπώλουν, στίζοντες ἵππον εἰς τὸ μέτωπον: ἀλλ᾽ ἦσαν οἱ καὶ τοῦτο πρὸς τῷ δουλεύειν ὑπομένοντες.
(„Kad se skupila sveopća skupština Sirakužana i njihovih saveznika, pučki voda Euriklo[38] podnese pismeni prijedlog da dan u koji su uhvatili Nikiju bude sveti, da se prinose žrtve i da se ne radi te da po rijeci taj praznik nazivaju Azinarijom, a bio je to dvadeset i sedmi dan mjeseca karneja što ga Atenjani zovu metagitnionom. Nadalje, da se poslužitelji Atenjana i njihovi ostali saveznici prodaju u ropstvo a da sami Atenjani i Sikuloiti koji su im se pridružili budu bačeni u kamenolome te ondje držani pod stražom svi osim vojskovođa koje neka pogube. Kako su se Sirakužani priklanjali njegovu prijedlogu, Hermokrat, koji je prosvjedovao rekavši da je plemenito korištenje pobjedom ljepše od same pobjede, bi dočekan silnom grajom neodobravanja[39], a Gilipa, kad je tražio da mu predaju atenske vojskovođe da ih žive odvede Lakedanonjanima, Sirakužani, već opijeni svojom srećom,

[38] Po Diodoru (XIII, 19) taj populistički vođa sirakuškog puka se zvao Diokle.

[39] Po Diodoru (XIII, 19 - 27) nakon njega u korist milosti je koristio starac Nikolaj koji je u ratu izgubio dva sina. On je održao jedan veoma emotivni govor u kojem je pozivao svoje sugrađane na razum, milost, humanizam i poštovanje činjenice da su se oni o čijoj se sudbini vijeća dobrovoljno predali jer su tako oni „postali ponizni molitelji, ne više neprijatelji“. Smatrao je da je vrlina biti milostiv i dobar, a da pretjerana okrutnost samo šteti iznoseći pri tome i primjere iz historije koji to potvrđuju. U govoru se oštro osuđuju oni koji su pogubljivali ratne zarobljenike, i poziva sugrađane da se ne ugledaju na te koji imaju sada narušen ugled i da ne čine isti zločin kao oni što su sami sagriješili. Nikolaj kao argumente u korist poštede nad zarobljenicima i njihovim vojskovođama ističe sve zasluge Atenjana za razvoj civilizacije, njihovu otvorenost i liberalnost, pružanje azila strancima, primanje doseljenika kao i promoviranje obrazovanja, dok ističe vrline, umjerenost Nikije i činjenicu da se on protivio sicilskoj ekspediciji i atenskoj agresiji na Siciliju. U čitavom Nikolajevom govoru kao da provijava njegov poziv sugrađanima da ne zločinom nad zarobljenim i poniznim moliteljima ne ukaljaju žrtvu njegovih poginulih sinova za domovinu. Zanimljivo je da Diodor nakon Nikolajevog govora ubacuje navodni govor Gilipa (XIII, 28 - 32) u kojem on poziva Sirakužane da ne pokazuju nikakvu milost ni prema zarobljenicima ni prema zapovjednicima, ni prema Nikiji. Pri tome se u tome govoru poziva na ratne zločine koje su Atenjani počinili nad nad stanovnicima Scione, Metilenjanima i Meljanima. Diodor (XIII, 33) navodi da je Lakedemonjanin uspio da promijeni mišljenje većine i da se usvoji prijedlog po kojem su se zapovjednici i saveznici pogubili, a zarobljenici Atenjani poslali u kamenolome gdje su bili izloženi neljudskom iscrpljivanju. Pošto iz drugih vrela se zna da je u stvarnoj povijesti situacija bila sasvima drugačija, tj. da je Gilip bio protiv ubijanja zarobljenih atenskih zapovjednika, ovaj govor koji donosi Diodor i pripisuje Gilipu je ustvari lažan i apokrifan. Diodor, kao dobri sicilski Helen, je izgleda na taj način želio da pokažu svojim čitateljima da je Sirakužane, znači sicilske Helene, na ratni zločin naveo manipuliranjem stranac, Lakedemonjanin i Spartanac. Nasuprot njega Diodor postavlja svoga zemljaka Nikolaja koji poziva na milost i pravd, a ne na osvetu i zločin, i pored toga što je u ratu doživio težak osobni gubitak. Kako jedan vrlo slikovit primjer pokušaja relativiziranja odgovornosti za ratni zločin svojih zemljaka pruža Diodor u ova dva govora koja je smatrao itekako shodnim da uvrsti u svoje djelo. Uostalom, da je ovaj Gilipov govor potpuna izmišljotina pokazuje i činjenica da je Gilip kao i svaki Spartanac učen lakonskom, kratkom i efektivnom govoru a ne vještinama za duge govore. Spartanci su bili slabo obrazovani i nisu bili baš sposobni za takve oratorske bravure kakve se pokazuju u navodnom Gilipovom govoru. Naravno, moguće je da Diodor nije kriv za izmišljanje ovoga govora koji prilično skreće pažnju po pitanju odgovornosti za ratni zločin, nego da ga je on preuzeo iz neke ranije historije koju je koristio kao svoje vrelo.

stadoše vrijeđati pogotovo zato jer im utoku rata nije bilo lako podnositi njegovu grubost i lakonski način na koji je on obavljao svoje vrhovništvo, a kako tvrdi Timej[40], predbacivali su mu pretjeranu škrtost i gramzivost, nasljednu manu zbog koje je i njegov otac, osuđen zbog mita, morao u izgnanstvo i on sam, utajivši i sakrivši pod krov svoje kuće 30 talenata od onih 1000 što ih je Lisander poslao u Spartu, pa onda prokazan, na najsramotniji način od sviju bio prognan.[41] Ali to je tačnije izloženo u Lisanderovu životopisu. Timej tvrdi da Demosten i Nikija nisu bili pogubljeni na zapovijed Sirakužana, kako su to napisali Filist[42] i Tukidid, nego da su se, kad im je još za trajanja skupštine Hermokrat javio njezinu odluku, uz pomoć jednoga od svojih stražara koji su to dopustili, sami ubili.[43] Njihova su tijela, veli, izbačena na vrata, ležala ondje naočigled onima koji su bili željni takva prizora. A čujem da se još i sada u Sirakuzi prikazuje u svetištu pohranjen štit za koji kažu da je bio Nikijin a zavaren je od međusobno izmiješana tkanja od zlata i grimiza. Od Atenjana većina ih je zaglavila u kamenolomima od bolesti i loše hrane jer su na dan primali po dvije mjerice ječma i jednu vode, anemalo ih je bilo prodano pošto su bili ukradeni ili jer su se izdali za robove. I ti su bili prodavani kao roblje pošto su im na čeložigosali konja[44] ali bilo ih je koji su uz ropstvo morali trpjeti i tu sramotu.“)

Zbog razloga i načina ubistva te postupka prema njihovim beživotnim tijelima, pogubljenja Demostena i Nikije se mogu okvalificirati kao ratni zločin u kontekstu predhelenističke Helade. Zarobljene vojskovođe, ako su se predale na vjeru, mogle su očekivati bar sudski postupak, što se nije desilo sa Demostenom i Nikijom koji su ubijeni samo na osnovi arbitarne odluke potpuno van sustava zapovijedanja pobjedničke lakedemonske strane. Kao što vidimo Gilip je želio obojicu da dobije žive i odvede ih u Spartu, pa se to i učinilo bez njegovog znanja. Uz to, Nikija je bio dosta ugledan i poštovan u tadašnjem helenskom

[40] Timej (živio cc. 345. p. n. e. - cc. 250. p. n. e., grčki Τιμαῖος) je bio helenski historičar rodom iz Tauromenija na Siciliji. Protjeran sa Sicilije od strane tiranina Agatokla, doselio se u Atenu i studirao retoriku kod znamenitog oratora Isokrata. Na Siciliju se vratio za vrijeme Hierona II. i tamo je i umro. Najpoznatiji je po *Historijama*, djelu od nekih 40 knjiga koje je opisivalo historiju Helena od legendarnog doba pa sve do I. punskog rata. Timej se bavio historijom i Italije i Sicilije u ranim periodima, a napisao je i djelo o ratovima epirskog kralja Pira, uključujući i onaj sa Rimskom Republikom. U Timejevom djelu je materija izložena kronološki, korištenjem sistema (jedinica) olimpijada, a što će poslije koristiti i drugi antički historičari. Timej je također bio prvi helenski historičar koji se bavio historijom Rima, prepoznavši njegovu buduću važnost za antički svijet. Međutim, već u antičkom periodu Timej je bio veoma kritiziran od strane drugih historičara, posebno Polibija. Od Timejevog djela je do danas dostupno tek nekoliko fragmenata, ali je poslije poslužilo kao izvor brojnim drugim historičarima, uključujući neke koji su mu posvetili brojne rasprave.

[41] To se desilo nakon završetka Peloponeskog rata.

[42] Filist iz Sirakuze (Φίλιστος; cc. 432. – 356. god. p. n. e.) je bio ugledni i čuveni helenski historičar, ali i bogati političar i državnik Sirakuze. On je napisao historiju Sicilije u 11 knjiga.

[43] I na ovom primjeru vidimo pokušaj jednoga historičara da relativizira odgovornost svojih zemljaka za nesumnjivi prijestup u pravilima i običajima ratovanja, i da tvrdi da nisu Nikija i Demosten pogubljeni, nego da su izvršili samoubistvo.

[44] Amblen Sirakuze. Nalazio se i na reversu nekih njezinih emisija novca.

svijetu, i imao je umjerene stavove što se tiče rata i bio je sklon miru sa Lakedemonjanima. On je bio i žestoki protivnik atenske agresije na Siciliju.[45] Brutalnost postupka sa ratnim zarobljenicima navodi da pomisao da se nad njima provodilo namjerno mučenje, iscrpljivanje i iživljavanje.

X. Lisanderovi pokolji 405. i 404. god. p. n. e.

Iz samo ovih izabranih i prethodno u tekstu prezentiranih primjera može se steći predstava o obimu užasa, mržnje, zločina i osvete, uz svu prateću brutalnost, svirepost, okrutnost koji su pogodili helenski svijet u vrijeme ciklusa nazvanog Peloponeski rat. Ono što posebno intrigira jeste činjenica da je ovdje riječ o višedecenijskom sukobu unutar jednog etnokulturnog identiteta među ljudima koji su više – manje međusobno mogli komunicirati bez pomoći prevodioca. I u jednom takvom, slobodno se može reći bratoubilačkom ratu je počinjeno mnogo više ratnih zločina nego npr. u prethodnom ratnom ciklusu koji historiografija naziva grčko – persijski ili helensko – iranski ratovi. Zato ne bi trebalo iznenađivati da je sam kraj toga ciklusa ratovanja koje historiografija naziva Peloponeski rat bio do same krajnosti ispunjen ratnim zločinima, sadizmima i brutalnostima koji su čak na momente nadvisivali sve ono što se događalo u ranijim periodima ratovanja. Pri samome kraju rata, u sve većem očaju zbog situacije na terenu, atenska skupština je bila donijela zaključak po kome se svakom mornaru-zarobljeniku sječe desna ruka. Atenjani su svojim surovim postupkom željeli da spriječe regrutaciju mornara – plaćenika u neprijateljske snage i samim tim daljnje omasovljivanje flote Peloponeskog Saveza. Nešto prije same bitke kod Egospotama, Atenjani su zarobili dvije troveslarke (sa Korinta i Androsa). Po hladnokrvnom naređenju atenskog stratega[46] Filokla zarobljene posade sa ovih brodova su bile povješane.Odluka atenske skupštine i vješanje posada brodova iz Korinta i Androsa pokazalisu, se nakon bitke kod Egospotama, dobrim povodom za počinjenje jednoga od najstrašnijih ratnih zločina u ratu.

U ovome razdoblju nisu samo Atenjani bili ti koji su legalizirali i vršili ratne zločine, ni druga strana nije bila nevina u ovome razdoblju, posebice ako je zapovjednik bio Lisander. Već na početku svoga drugog (faktičkog) zapovjedništva Lisander je u Miletu pokazao surovo lice radikalnog oligarha, beskrupulozne i previjane osobe i svoje umijeće pretvaranja. Milet se nalazio u sastavu Atenskog pomorskog saveza, ali se nakon sicilske katastrofe odmetnuo od Atene i pridružio Peloponeskom savezu. I pored odmetnuča u njemu se još uvijeknalazila snažna i brojna demokratska stranka koja je i upravljala polisom. Lisander je odlučio, služeči se lažima i prijetvornosti, da uništi demokratsku

[45] *Plut. Nic.* 12 – 14.

[46] Vrhovno vojno vijeće Atenske države činio je odbor 10 stratega izabranih na jednogodišnji mandat.

stranu, pa je u Miletu u više faza pobijeno na stotine civila. U maloazijskoj pokrajini Kariji, gdje je prebivala poglavito nehelenska populacija, Lisander je napao grad Kedreju[47] koji je bio atenski saveznik. Ovaj grad je sravnjen sa zemljom, a njegovo stanovništvo je uništeno. U konačnoj i odlučujućoj bitci kod Egospotama, Lisander je sa svojim ljudima zarobio skoro kompletnu atensku mornaricu, većinu atenskih najviših vojnih zapovjednika (stratega) i veliki broj mornara i vojnika.Nakon kraćega savjetovanja sa saveznicima, odlučeno je da se pobiju skoro svi zarobljenici. Poslije pobjede kod Egospotama, Lisander nije direktno krenuo na Atenu, nego je započeo sa krstarenjem po egejskom akvatoriju, protjerujući atenske posade i naseljenike, postavljajući sebi odane vlade (tzv. dekarhije jer su sastojale od desetorice oligarha) u nizu polisa i vršeći pokolje nad političkim protivnicima, proatenskim pojedincima i skupinama i demokratskim elementima.[48]Te novoformirane vlade pokazale su visok stepen surovosti, vršeći mnoga smaknuća političkih oponenata ili bilo koga drugog ko bi mogao ugroziti njihovu vlast ili bi im bio interesantan zbog svoga bogatstva, utjecaja i ugleda. Mnogim javnim smaknućima i istjerivanju lično je prisustvovao i Lisander dajući i primjer lične surovosti a ujedno postajući i saučesnikom u nepravdama i nedjelima koja su ovi učinili. Veoma veliki broj građana mnogih grčkih polisa je prilikom Lisanderovog krstarenja Egejom bio ubijen, mučen ili u najboljem slučaju protjeran. Nebrojeni demokrati iz grčkih državica uz obale Egeje i Propontide su Lisanderovim krstarenjem doživjeli najveću tragediju. Ubijanja su prešla svaku granicu, i sad više nisu bila motivisana samo ideološkim i političkim razlozima, nego i običnom pohlepom i željom za prisvajanjem tuđe imovine te osobnim mržnjama, ljubomorama, kompleksima i fustracijama Lisanderovih "prijatelja" koje je on inaugurirao na vlast u postegospotamskom periodu.[49]

O tim zbivanjima Ksenofont donosi podatke u poglavlju II, 1, 15 : μισθὸν διαδοὺς τῇ στρατιᾷ ἀνήχθη τῆς Καρίας εἰς τὸν Κεράμειον κόλπον. καὶ προσβαλὼν πόλει τῶν Ἀθηναίων συμμάχῳ ὄνομα Κεδρείαις τῇ ὑστεραίᾳ προσβολῇ κατὰ κράτος αἱρεῖ καὶ ἐξηνδραπόδισεν. ἦσαν δὲ μιξοβάρβαροι οἱ ἐνοικοῦντες.
(„Lisander, razdjelivši platu vojsci, otplovi u u zaliv Keramik u Kariji. I napavši grad Kedreju, atenskog saveznika, zauzme ga silom sljedećeg dana, a ljude proda u ropstvo. Stanovništvo je bilo polubarbarsko /misli se poluhelenizirano op. S.M./. Odatle je otplovio na Rodos.“).
U kasnijim poglavljima II, 1, 30 - 32 navodi sljedeće : Λύσανδρος δὲ τάς τε ναῦς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τἆλλα πάντα εἰς Λάμψακον ἀπήγαγεν, ἔλαβε δὲ καὶ τῶν στρατηγῶν ἄλλους τε καὶ Φιλοκλέα καὶ Ἀδείμαντον. ᾗ δ’ ἡμέρᾳ ταῦτα κατειργάσατο, ἔπεμψε

[47] Kod Diodora riječ je o gradu Iasus u Kariji.

[48] O tome v. *Nep. Lys.* I, 4 – 5; *Diod.* XIV, 10, 1; 13, 1.

[49] O svim zbivanjima vezanim za bitku kod Egospotama i masakrima pobjedničke strane pod vodstvom Lisandera v. Mesihović, 2011:27 – 32; 57 – 61.

Θεόπομπον τὸν Μιλήσιον λῃστὴν εἰς Λακεδαίμονα ἀπαγγελοῦντα τὰ γεγονότα, ὃς ἀφικόμενος τριταῖος ἀπήγγειλε. μετὰ δὲ ταῦτα Λύσανδρος ἁθροίσας τοὺς συμμάχους ἐκέλευσε βουλεύεσθαι περὶ τῶν αἰχμαλώτων. ἐνταῦθα δὴ κατηγορίαι ἐγίγνοντο πολλαὶ τῶν Ἀθηναίων, ἅ τε ἤδη παρενενομήκεσαν καὶ ἃ ἐψηφισμένοι ἦσαν ποιεῖν, εἰ κρατήσειαν τῇ ναυμαχίᾳ, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀποκόπτειν τῶν ζωγρηθέντων πάντων, καὶ ὅτι λαβόντες δύο τριήρεις, Κορινθίαν καὶ Ἀνδρίαν, τοὺς ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πάντας κατακρημνίσειαν: Φιλοκλῆς δ᾽ ἦν στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, ὃς τούτους διέφθειρεν. ἐλέγετο δὲ καὶ ἄλλα πολλά, καὶ ἔδοξεν ἀποκτεῖναι τῶν αἰχμαλώτων ὅσοι ἦσαν Ἀθηναῖοι πλὴν Ἀδειμάντου, ὅτι μόνος ἐπελάβετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ περὶ τῆς ἀποτομῆς τῶν χειρῶν ψηφίσματος: ᾐτιάθη μέντοι ὑπό τινων προδοῦναι τὰς ναῦς. Λύσανδρος δὲ Φιλοκλέα πρῶτον ἐρωτήσας, ὃς τοὺς Ἀνδρίους καὶ Κορινθίους κατεκρήμνισε, τί εἴη ἄξιος παθεῖν ἀρξάμενος εἰς Ἕλληνας παρανομεῖν, ἀπέσφαξεν.
(„Lisander je i brodove i zarobljenike i sve ostalo odveo u Lampsak, a zarobio je i neke stratege, među kojima i Filokla i Adimanta. Istoga dana kada je sve to izvršio, poslao je gusara Teopompa iz Mileta u Spartu da javi šta se desilo i ovaj, stigavši trećega dana, donese izvještaj. Potom je Lisander sakupio saveznike i zatražio da se odluči o sudbini zarobljenika. Tada se digoše mnoge optužbe protiv Atenjana, za ono što su već učinili protiv ljudskih zakona i za ono što su bili odlučili da učine, ako pobjede u pomorskoj bitci, a to je da odsjeku desnu ruku svakome koga živoga uhvate. Također, i zato što su, zarobivši dvije trijere, korintsku i sa Androsa, svu posadu sa njih objesili. Atenski strateg Filokle bio je taj koji je naredio da se izvrši smrtna kazna. Rečeno je i mnogo čega drugoga, i odlučeno da sve atenske zarobljenike ubiju, osim Adimanta, koji se jedini u skupštini ogradio od odluke o odsjecanju ruku, čak i kada su ga neki optužili za izdaju flote. Lisander, pošto je najprije upitao Filokla – onoga koji je objesio Korinčane i Androšane – kakvu kaznu je zaslužio za zločinačko ponašanje prema Helenima, ubije ga.“).
Poglavlje I, 2, 9 : Λύσανδρος δὲ ἀφικόμενος εἰς Αἴγιναν ἀπέδωκε τὴν πόλιν Αἰγινήταις, ὅσους ἐδύνατο πλείστους αὐτῶν ἁθροίσας, ὡς δ᾽ αὔτως καὶ Μηλίοις καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσοι τῆς αὐτῶν ἐστέροντο.
(„Međutim, Lisander, došavši u Eginu, predao je grad Eginjanima, sakupivši ih koliko je najviše mogao. To isto je učinio Meljanima i ostalim koji su bili lišeni svojih polisa.“).

I Diodor (XIII, 104, 5 - 7) izvještava o nekim od ovih pokolja : Καθ' ὃν δὴ χρόνον ἐν τῇ Μιλήτῳ τινὲς ὀλιγαρχίας ὀρεγόμενοι κατέλυσαν τὸν δῆμον, συμπραξάντων αὐτοῖς Λακεδαιμονίων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον Διονυσίων ὄντων ἐν ταῖς οἰκίαις τοὺς μάλιστα ἀντιπράττοντας συνήρπασαν καὶ περὶ τεσσαράκοντα ὄντας ἀπέσφαξαν, μετὰ δέ, τῆς ἀγορᾶς πληθούσης,τριακοσίους ἐπιλέξαντες τοὺς εὐπορωτάτους ἀνεῖλον. Οἱ δὲ χαριέστατοι τῶν τὰ τοῦ δήμου φρονούντων, ὄντες οὐκ ἐλάττους χιλίων, φοβηθέντες τὴν περίστασιν ἔφυγον πρὸς Φαρνάβαζον τὸν σατράπην· οὗτος δὲ φιλοφρόνως αὐτοὺς δεξάμενος, καὶ στατῆρα χρυσοῦν ἑκάστῳ δωρησάμενος, κατῴκισεν εἰς Βλαῦδα, φρούριόν τι τῆς Λυδίας. Λύσανδρος δὲ μετὰ τῶν πλείστων νεῶν ἐπὶ Ἴασον τῆς Καρίας πλεύσας,

κατὰ κράτος αὐτὴν εἷλεν ᾿Αθηναίοις συμμαχοῦσαν, καὶ τοὺς μὲν ἡβῶντας ὀκτακοσίους ὄντας ἀπέσφαξε, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας λαφυροπωλήσας κατέσκαψε τὴν πόλιν.
(„U isto vrijeme, izvjesni ljudi u Miletu, koji su se zalagali za oligarhiju, uz pomoć Lakedemonjana, su okončali vladu demokratije. Prije svega, za vrijeme Dionisija[50], oni su upali u njihove /vođa demokratske stranke op. S.M./ domove i odveli svoje glavne protivnike i pogubili su oko 40 od njih. Zatim kada se održavao pijačni dan, oni su pokupili 300 najbogatijih građana i pogubili ih. Najistaknutiji građani među onima koji su podržavali demokratiju, ne manje od jedne hiljade, strahujući od situacije u kojoj su bili, pobjegli su /ahemenidsko – persijsko - iranskom/ satrapu Farnabazu /koji je upravljao na zapadu Male Azije op. S.M./ koji ih je primio ljubazno i dajući svakome od njih zlatni /novčić op. S.M./ stater, naselio ih u Blaudi, lidijskoj utvrdi. Lisander, ploveći sa većim dijelom svojih brodova to Iasusa u Kariji, zauzeo je na juriš grad, koji je bio atenski saveznik, pobio je muškarce u vojničkoj dobi do 800, prodao djecu i žene kao plijen i sravnio grad sa zemljom.“).

U svome kratkom životopisu Lisandera, i Kornelije Nepot (II, 1-2) spominje zlodjela za koja je odgovoran Lisander : *Victor ex Asia cum reverteretur Thasumque divertisset, quod ea civitas praecipua fide fuerat erga Athenienses - proinde ac si non iidem firmissimi solerent esse amici, qui constantes fuissent inimici - pervertere eam concupivit. 3 Vidit autem, nisi in eo occultasset voluntatem, futurum, ut Thasii dilaberentur consulerentque rebus suis...*
(„Kada se /Lisander op. S.M./ kao pobjednik vraćao iz Azije, te svratio na /otok op. S.M./ Tasos, zbog toga što je ovaj polis gajio osobitu vjernost prema Atenjanima, kao da oni isti koji su im bili stalni neprijatelji (ne) običavaju postati najpouzdanijim prijateljima, poželio ga je uništiti. Vidio je, kako će se, ne prikrije li u tome svoju namjeru, dogoditi da se Tasošani raspršе i pobrinu za svoje stvari....LAKUNA“).
Zbog lakune u tekstu nisu dostupni podatci na koji način i u kojem obimu jeLisander uništio Tasošane. Može se pretpostaviti da je Lisander javno dao zakletvu kako im neće činiti ništa protivno, ali da je nakon nekoga vremena, kada su Tasošani izašli iz skrovišta i počeli se slobodno kretati i skupljati, Lisander sa svojim pristalicama priredio veliki pokolj nad civilima.

I Plutarh u životopisu Lisandera opisuje na više mjesta ova dešavanja. U poglavlju 5 kaže : ὁ δὲ Λύσανδρος ἀπὸ τῶν πόλεων εἰς Ἔφεσον μεταπεμπόμενος οὓς ἑώρα μάλιστα ταῖς τε τόλμαις καὶ τοῖς φρονήμασιν ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς ὄντας, ἀρχὰς ὑπέσπειρε τῶν ὕστερον ἐπ᾽ αὐτοῦ γενομένων δεκαδαρχιῶν καὶ νεωτερισμῶν, προτρέπων καὶ παροξύνων ἑταιρικὰ συνίστασθαι καὶ προσέχειν τὸν νοῦν τοῖς πράγμασιν, ὡς ἅμα τῷ καταλυθῆναι τοὺς Ἀθηναίους τῶν τε δήμων ἀπαλλαξομένους καὶ δυναστεύσοντας ἐν ταῖς πατρίσι. τούτων δὲ

[50] Διονύσια, praznici koji su se održavali u staroj Grčkoj u čast božanstva Dionisa.

τὴν πίστιν ἑκάστῳ δι᾽ ἔργων παρεῖχε, τοὺς ἤδη γεγονότας φίλους αὐτῷ καὶ ξένους εἰς μεγάλα πράγματα καὶ τιμὰς καὶ στρατηγίας ἀνάγων, καὶ συναδικῶν καὶ συνεξαμαρτάνων αὐτὸς ὑπὲρ τῆς ἐκείνων πλεονεξίας, ὥστε προσέχειν ἅπαντας αὐτῷ καὶ χαρίζεσθαι καὶ ποθεῖν, ἐλπίζοντας οὐδενὸς ἀτυχήσειν τῶν μεγίστων ἐκείνου κρατοῦντος.
(„Sada je Lisander, pozivajući iz drugih polisa u Efes ljude za koje je vidio da se najviše ističu nad mnoštvom odvažnošću i samosviješću, potajno sijao sjeme deseterovlada i drugih novotarskih ustanova što ih je kasnije uveo potičući te ljude i podbadajući ih neka se udružuju u politička društva i obraćaju pažnju na političke prilike zato da se, čim Atenjani budu satrti, oslobode demokratskog uređenja i preuzmu vlast u svome zavičaju. A svakome od njih pouzdanje je usađivao djelima uzdižići na visoke položaje, časti i zapovjedništva one koji su mu već postali prijatelji i milogosti i čineći sebe saučesnikom u nepravdama i nedjelima što su ih oni počinjali samo da udovolji njihovoj gramzivosti, tako da su se svi držali njega, ugađali mu i čeznuli za njim nadajući se da im niko neće ostati neispunjena niti najsmjelija očekivanja ako on bude pobjednikom.“).
U poglavlju 8 govori o pokolju u Miletu : τοιαῦτα δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ Μίλητον ἱστόρηται. τῶν γὰρ φίλων καὶ ξένων, οἷς ὑπέσχετο συγκαταλύσειν τε τὸν δῆμον καὶ συνεκβαλεῖν τοὺς διαφόρους, μεταβαλομένων καὶ διαλλαγέντων τοῖς ἐχθροῖς, φανερῶς μὲν ἥδεσθαι προσεποιεῖτο καὶ συνδιαλλάττειν, κρύφα δὲ λοιδορῶν αὐτοὺς καὶ κακίζων παρώξυνεν ἐπιθέσθαι τοῖς πολλοῖς. ὡς δὲ ᾔσθετο γινομένην τὴν ἐπανάστασιν, ὀξέως βοηθήσας καὶ παρεισελθὼν εἰς τὴν πόλιν οἷς πρώτοις ἐπιτύχοι τῶν νεωτεριζόντων ἐχαλέπαινε τῇ φωνῇ καὶ προσῆγε τραχυνόμενος ὡς ἐπιθήσων δίκην αὐτοῖς, τοὺς δὲ ἄλλους ἐκέλευε θαρρεῖν καὶ μηδὲν ἔτι προσδοκᾶν δεινὸν αὐτοῦ παρόντος. ὑπεκρίνετο δὲ ταῦτα καὶ διεποίκιλλε, τοὺς δημοτικωτάτους καὶ κρατίστους βουλόμενος μὴ φεύγειν, ἀλλ᾽ ἀποθανεῖν ἐν τῇ πόλει μείναντας. ὃ καὶ, συνέβη: πάντες γὰρ ἀπεσφάγησαν οἱ καταπιστεύσαντες.ἀπομνημονεύεται δὲ ὑπὸ Ἀνδροκλείδου λόγος πολλήν τινα κατηγορῶν τοῦ Λυσάνδρου περὶ τοὺς ὅρκους εὐχέρειαν. ἐκέλευε γάρ, ὥς φησι, τοὺς μὲν παῖδας ἀστραγάλοις, τοὺς δὲ ἄνδρας ὅρκοις ἐξαπατᾶν, ἀπομιμούμενος Πολυκράτη τὸν Σάμιον, οὐκ ὀρθῶς τύραννον στρατηγός, οὐδὲ Λακωνικὸν τὸ χρῆσθαι τοῖς θεοῖς ὥσπερ τοῖς πολεμίοις, μᾶλλον δὲ ὑβριστικώτερον. ὁ γὰρ ὅρκῳ παρακρουόμενος τὸν μὲν ἐχθρὸν ὁμολογεῖ δεδιέναι, τοῦ δὲ θεοῦ καταφρονεῖν.
(„Takvi su, prema izvještajima što ih imamo, bili i njegovi postupci u vezi sa Miletom. Jer kada su se njegovi prijatelji i milogosti kojima je obećao suradnju pri obaranju demokratije i istjerivanju njihovih protivnika, promijenili mišljenje i izmirili se sa svojim neprijateljima, u javnosti se pretvarao da se raduje i da se pridružuje tome izmirenju, ali potajno ih je uz prijekore i grdnje podjarivao da udare na narod. I čim je opazio da se diže ustanak, brzo pritekavši u pomoć i ušavši u grad, ljutito se otresao na prve od buntovnika na koje bi se namjerio i grubo ih dao odvoditi tobože da ih kazni, dok je ostale građane pozivao neka se ne plaše i ne očekuju više nikakva zla kada je on ondje. Ali pri tome je samo glumio želјeći da najistaknutije i najutjecajnije pristaše demokratije ne pobjegnu nego da ostavši u gradu nastradaju. A to se i dogodilo, jer svi koji su se pouzdali u njega su bili pobijeni. Androklid

spominje Lisanderovu izjavu koja ga teško optužuje za veliku lakomislenost u pogledu zakletvi. Savjetovao je, kako tvrdi Androklid, da djecu treba obmanjivati kockama, a ljude zakletvama oponašajući tako Samljanina Polikrata[51], ali to nije bilo u skladu sa lakonskim običajima ophoditi se prema bogovima kao prema neprijateljima, pa uz to još i većom drskošću. Jer onaj koji vara krivokletstvom priznaje da se boji neprijatelja, ali da prezire boga.“). U poglavljima 13 - 14 spominje i vješanje posada brodova iz Korinta i Androsa i pokolj 3000 atenskih zarobljenika : ὁ δὲ Λύσανδρος, ἐπεὶ τῶν τρισχιλίων Ἀθηναίων, οὓς ἔλαβεν αἰχμαλώτους, ὑπὸ τῶν συνέδρων θάνατος κατέγνωστο, καλέσας Φιλοκλέα τὸν στρατηγὸν αὐτῶν ἠρώτησεν τίνα τιμᾶται δίκην ἑαυτῷ τοιαῦτα περὶ Ἑλλήνων συμβεβουλευκὼς λευκὼς τοῖς πολίταις. ὁ δὲ οὐδέν τι πρὸς τὴν συμφορὰν ἐνδοὺς ἐκέλευσε μὴ κατηγορεῖν ὧν οὐδείς ἐστι δικαστής, ἀλλὰ νικῶντα πράττειν ἅπερ ἂν νικηθεὶς ἔπασχεν: εἶτα λουσάμενος καὶ λαβὼν χλανίδα λαμπρὰν πρῶτος ἐπὶ τὴν σφαγὴν ἡγεῖτο τοῖς πολίταις, ὡς ἱστορεῖ Θεόφραστος. ἐκ δὲ τούτου πλέων ὁ Λύσανδρος ἐπὶ τὰς πόλεις Ἀθηναίων μὲν οἷς ἐπιτύχοι ἐκέλευε πάντας εἰς Ἀθήνας ἀπιέναι: φείσεσθαι γὰρ οὐδενός, ἀλλ᾽ ἀποσφάξειν ὃν ἂν ἔξω λάβῃ τῆς πόλεως. ταῦτα δ᾽ ἔπραττε καὶ συνήλαυνεν ἅπαντας εἰς τὸ ἄστυ βουλόμενος ἐν τῇ πόλει ταχὺ λιμὸν ἰσχυρὸν γενέσθαι καὶ σπάνιν, ὅπως μὴ πράγματα παράσχοιεν αὐτῷ τὴν πολιορκίαν εὐπόρως ὑπομένοντες. καταλύων δὲ τοὺς δήμους καὶ τὰς ἄλλας πολιτείας, ἕνα μὲν ἁρμοστὴν ἑκάστῃ Λακεδαιμόνιον κατέλιπε, δέκα δὲ ἄρχοντας ἐκ τῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ συγκεκροτημένων κατὰ πόλιν ἑταιρειῶν. καὶ ταῦτα πράττων ὁμοίως ἔν τε ταῖς πολεμίαις καὶ ταῖς συμμάχοις γεγενημέναις πόλεσι, παρέπλει σχολαίως, τρόπον τινὰ κατασκευαζόμενος ἑαυτῷ τὴν τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν. οὔτε γὰρ ἀριστίνδην οὔτε πλουτίνδην ἀπεδείκνυε τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ᾽ ἑταιρείαις καὶ ξενίαις χαριζόμενος τὰ πράγματα καὶ κυρίους ποιῶν τιμῆς τε καὶ κολάσεως, πολλαῖς δὲ παραγινόμενος αὐτὸς σφαγαῖς καὶ συνεκβάλλων τοὺς τῶν φίλων ἐχθρούς, οὐκ ἐπιεικὲς ἐδίδου τοῖς Ἕλλησι δεῖγμα τῆς Λακεδαιμονίων ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ κωμικὸς Θεόπομπος ἔοικε ληρεῖν ἀπεικάζων τοὺς Λακεδαιμονίους ταῖς καπηλίσιν, ὅτι τοὺς Ἕλληνας ἥδιστον ποτὸν τῆς ἐλευθερίας γεύσαντες ὄξος ἐνέχεαν: εὐθὺς γὰρ ἦν τὸ γεῦμα δυσχερὲς καὶ πικρόν, οὔτε τοὺς δήμους κυρίους τῶν πραγμάτων ἐῶντος εἶναι τοῦ Λυσάνδρου διατρίψας δὲ περὶ ταῦτα χρόνον οὐ πολύν, καὶ προπέμψας εἰς Λακεδαίμονα τοὺς ἀπαγγελοῦντας ὅτι προσπλεῖ μετὰ νεῶν διακοσίων, συνέμιξε περὶ Ἀττικὴν Ἄγιδι καὶ Παυσανίᾳ τοῖς βασιλεῦσιν ὡς ταχὺ συναιρήσων τὴν πόλιν. ἐπεὶ δὲ ἀντεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι, λαβὼν τὰς ναῦς πάλιν εἰς Ἀσίαν διεπέρασε: καὶ τῶν μὲν ἄλλων πόλεων ὁμαλῶς ἁπασῶν κατέλυε τὰς πολιτείας καὶ καθίστη δεκαδαρχίας, πολλῶν μὲν ἐν ἑκάστῃ σφαττομένων, πολλῶν δὲ φευγόντων, Σαμίους δὲ πάντας ἐκβαλὼν παρέδωκε τοῖς φυγάσι τὰς πόλεις. Σηστὸν δ᾽ Ἀθηναίων ἐχόντων ἀφελόμενος οὐκ εἴασεν οἰκεῖν Σηστίους, ἀλλὰ τοῖς γενομένοις ὑπ᾽ αὐτῷ κυβερνήταις καὶ κελευσταῖς ἔδωκε τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν νέμεσθαι. πρὸς ὃ καὶ πρῶτον ἀντέκρουσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ τοὺς Σηστίους αὖθις ἐπὶ τὴν χώραν κατήγαγον. ἀλλ᾽ ἐκεῖνά γε τοῦ

[51] Polikrat je bio svemoćni tiranin Samosa u drugoj polovici VI. st. p. n. e.

Λυσάνδρου πάντες ἡδέως ἑώρων οἱ Ἕλληνες, Αἰγινήτας τε διὰ πολλοῦ χρόνου τὴν αὑτῶν πόλιν ἀπολαμβάνοντας καὶ Μηλίους καὶ Σκιωναίους ὑπ᾽ αὐτοῦ συνοικιζομένους, ἐξελαυνομένων Ἀθηναίων καὶ τὰς πόλεις ἀποδιδόντων.
(„Pošto je onih 3000 Atenjana koje je Lisander zarobio savezničko vijeće osudilo na smrt, Lisander, pozvavši njihova zapovjednika Filokla, upita ga kakvu kaznu po svojoj ocjeni zaslužuje zato što je svojim sugrađanima savjetovao onakav postupak prema Helenima. Ali ovaj, nimalo slomljen nesrećom, pozove ga neka se ne igra tužitelja u postupku u kojem nema sudija, nego neka kao pobjednik postupa onako kako bi se s njime postupalo da je bio poražen. Zatim, okupavši se i odjenuvši skupocjenu haljinu, prvi pođe na čelu svojih sugrađana na smaknuće, kako izvještava Teofrast. Potom je Lisander, ploveći od grada do grada, naređivao svakom Atenjaninu na koga bi se namjerio neka ide natrag u Atenu. Neće, reče, poštedjeti nikoga, nego koga god zatekne izvan njegova polisa, pogubit će ga. Tako je postupao i utjerivao ih sve u Atenu želeći da u gradu brzo nastane oskudica i velika glad kako mu ne bi, podnoseći opsadu uz obilje namirnica, zadali muke. Takoder, ukidajući demokratske i ostale oblike vlasti, u svakom je polisu ostavio Lakedemonjanina kao namjesnika i po deset upravitelja izabranih iz tajnih društava što ih je sastavio po polisima. I tako radeći podjednako u neprijateljskim polisima kao i u onima koji su mu bili saveznički, brodio je polagano duž obale osiguravajući na neki način svoje vrhovništvo nad Heladom. Jer imenujući upravitelje nije se obazirao niti na pripadnost aristokratiji niti na bogatstvo, nego je vlast davao kao poklon njemu naklonjenim i prijateljskim udruženjima čineći ih potpunim gospodarima počasti i kazni, a time što je osobno prisustvovao mnogim smaknućima i sudjelovao u istjerivanju neprijatelja svojih prijatelja davao je Helenima nemio primjer lakedemonske vladavine. Štaviše, čini se da je komički pjesnik Teopomp[52] govorio besmislice uspoređujući Lakedemonjane sa krčmaricama jer su, davši Helenima da okuse najslađe piće slobode, potom im nalili octa /sirće/. Već je prvi gutljaj bio opor i gorak buduči da Lisander ne samo da nije dopuštao narodu da bude sam svoj gospodar, nego je polise predavao najbješnjim i najsvadljivijim oligarsima. Posvetivši ne mnogo vremena tome i poslavši naprijed u Lakedemon glasnike s viješću da dolazi sa 200 brodova, združi se u Atici sa kraljevima Agisom i Pausanijom misleći da će sa njima brzo osvojiti grad. Ali kako su im Atenjani odolijevali, prijeđe opet s lađama u Aziju. I podjednako je u svim polisima ukidao ustavno uredenje i uspostavljao deseterovlađe, mnoge gradane pogubljujući, a mnoge šaljući u progonstvo, dok je Samljane istjerao sve pa njihove gradove predao prognanicima. Otevši Atenjanima Sest koji su oni još držali ne dopusti Sešćanima da stanuju u njemu, nego dade grad i njegovo područje da se dijeli medu kormilare brodarske koji su bili u njegovoj službi. A to je bilo prvo čemu su se usprotivili Lakedemonjani i vratili Sešćanima njihovu zemlju. Ali svi su Heleni gledali sa veseljem barem to što

[52] Pjesnik starije atičke komedije, suvremenik Aristofana. Ne treba ga miješati sa istoimenim historičarem.

Eginjani poslije dugo vremena dobivaju natrag svoj polis i što Meljane i Skionanje on ponovo naseljava u njihov zavičaj istjerujući Atenjane koji im vraćaju njihove polise.“).[53]
U poglavlju 19. navodi : ἀλλὰ καὶ Μιλησίων ὕστερον τοὺς τοῦ δήμου προϊσταμένους δεδιὼς μὴ φύγωσι, καὶ προαγαγεῖν τοὺς κεκρυμμένους βουλόμενος, ὤμοσε μὴ ἀδικήσειν: πιστεύσαντας δὲ καὶ προελθόντας ἀποσφάξαι τοῖς ὀλιγαρχικοῖς παρέδωκεν, οὐκ ἐλάττονας ὀκτακοσίων συναμφοτέρους ὄντας. ἦν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἐν ταῖς πόλεσι δημοτικῶν φόνος οὐκ ἀριθμητός, ἅτε δὴ μὴ κατ᾽ ἰδίας μόνον αἰτίας αὐτοῦ κτείνοντος, ἀλλὰ πολλαῖς μὲν ἔχθραις, πολλαῖς δὲ πλεονεξίαις τῶν ἑκασταχόθι φίλων χαριζομένου τὰ τοιαῦτα καὶ συνεργοῦντος.
(„Čak se kasnije /Lisander op. S.M./, u strahu da miletske narodne vođe ne pobjegnu u zatočeništvu i hoteći izvući iz njihovih skrovišta one koji su se posakrivali, zakleo da im neće nauditi. Ali kada su se pouzdali u njega i izašli, predade ih oligarsima da ih pobiju, a bilo ih je ne manje od 800. I u drugim je polisima bio pokolj nebrojenih demokrata jer nije ubijao samo iz svojih osobnih motiva, nego je to radio ugađajući i idući na ruku mržnji i pohlepi svojih brojnih prijatelja posvuda.“).
Plutarh i u životopisu Alkibijada (37) spominje masakr nad zarobljenicima : τῶν δ᾽ ἀνθρώπων τρισχιλίους ἑλὼν ζῶντας ἀπέσφαξεν ὁ Λύσανδρος („Pohvatavši 3000 živih ljudi, Lisander ih dade pogubiti“).

Kao što se iz navedenih podataka vidi, prvo je atenska skupština donijela jednu odluku koja je u potpunosti izlazila van okvira tadašnjeg kodeksa ponašanja i pravila ratovanja. Strateg Filokle je uz to dao povješati zarobljene posade neprijateljskih brodova. Sve je to poslužilo Lisanderu da sazove savezničko vijeće, u nekoj formi improviziranog sudišta, i na kome je zaključeno da zbog svega onoga što su Atenjani učinili protiv „ljudskih zakona“[54], da se nad njihovim zarobljenicima kod Egospotama primijeni kolektivna kazna. Procjenjuje se da je bilo ubijeno oko 3000 zarobljenika.[55] Dok je pogubljenje Filokla bilo opravdano (jer je on bez ikakve sumnje ratni zločinac), izricanje smrtne kazne nad velikom većinom zarobljenika (poglavito običnih mornara i vojnika), makar ono proizašlo iz odluke savezničkog vijeća koje je bilo u nekoj vrsti sudišta, može se ipak smatrati teškim ratnim zločinom. Oni su se bili predali i samim tim su uživali zaštitu svojih života, a suđenje sa izricanjem kazni se tada, kao i uostalom i danas, moglo primijenjivati samo po individualnoj osnovi, a ne suđenja i izricanja presude brojnoj masi na osnovi kolektivne krivice. Lisander i ostali članovi vijeća izgleda da su ovaj masakr opravdavali činjenicom da pošto je odluku o

[53] Za razliku od Ksenofonta i Plutarha, Diodor (XIII, 106) uopće ne spominje masakr nad atenskim zarobljenicima. Po njemu je većina vojnika uspjela uzmaći do obližnjeg grada Sesta i tamo se skloniti, a Lisander je samo pogubio Filokla. Nakon ovoga, Lisander je uspio zauzeti i Sest, ali je dopustio Atenjanima da napuste ovaj grad i odu u Atiku.

[54] U okvire sadržine pojmovno obuhvaćene izrazom „ljudski zakoni“ trebalo bi uvrstiti i taj tadašnji kodeks ponašanja i pravila ratovanja.

[55] *Plut. Lys.* 11; *Plut. Alc.* 37.

sakaćenju zarobljenih mornara donijela atenska skupština, koja predstavlja suverenu volju atenskog naroda da samim tim su i pripadnici toga naroda, odnosno punopravni atenski građani (koji imaju pravo da odlučuju predlaganjem, debatiranjem i glasanjem na skupštinama) direktno odgovorni za tu odluku, koja je nesumnjivo bila ozakonjeni ratni zločin. Po ovoj njihovoj tezi su svi oni koji imaju mogućnost glasati na atenskoj skupštini krivi za odluke koje ona donosi. Naravno Lisander i drugi njegovi suradnici u ovoj svojoj tezi i pokušaju legitimiziranja i legaliziranja odluke o pokolju zanemarili su neke očite činjenice, a to je da je među zarobljenicima sigurno bilo i onih koji ne samo da nisu glasali za odluku o sakaćenju, nego nisu možda ni prisustvovali konkretnom zasjedanju skupštine. Tako su Lisander i njegovi saveznički suradnici ustvari učinili jedan paradoks, jer su tvrdeći da kažnjavaju potčinjeni ratni zločin ustvari i sami počinili ratni zločin i to po obimu značajno veći u odnosu na ono za što su oni smatrali da kažnjavaju.

Pokolji i progoni političkih protivnika u polisima egejskog akvatorija, a koji su izvođeni uz saglasnost, podršku ili direktno učešće Lisandera, poglavito demokrata, ali općenito svih onih koji se nisu slagali, koji su smetali na nekih način ili su bili poželjna žrtva novouspostavljenih dekarhija su po svim svojim karakteristika ratni zločin. Bez obzira na činjenicu da je Lisanderova pobjeda dovela do ispravki šteta nastalih ratnim zločinima Atenjana, npr. u sređivanju povratka svojim domovima bar onih malobrojnih preživjelih Eginjana, Meljana i Skionanja, sve je to zamračeno njegovom politikom uspostave dekarhija i bukvalnog uništavanja svih onih koji bi im se suprostavili. Žrtve su bile mnogobrojne (npr. u Miletu, Kardeji, Tasosu...itd..), a vršena su i kolektivna iseljavanja kako bi se nagradili Lisanderovi mornari, kao npr. u Sestu. Ovi pokolji, pogubljenja i progoni su ratni zločini jer su se dešavali u novim polisima koji su bili već znatno ranije pacifizirani; jer su se dešavali i nakon što je faktički rat završen bitkom kod Egospotama, a jedan dio i nakon postizanja oficijelnog mira; jer su se dešavali i u polisima koji su bili lakedemonski saveznici; jer su žrtve u velikoj mjeri bilicivili; jer ni na koji način nijedan od tih stradalih u mnogim polisima nije odgovoran ni za ratni zločin Atenjana, niti su utjecali na skupštinu Atene da donese onu odluku o sakaćenju zarobljenih neprijateljskih mornara; jer su stradali samo zbog toga što su tako željele dekarhije i Lisander iz svojih razloga i interesa, često motiviranih stjecanjem moći i materijalne dobiti te uspostavom sustava strahovlada; jer su bili hvatani i ubijani prevarom, krivokletstvima i „gaženjem“ zakletvi, garancija milosti i poštede te prekršajima dogovora. Sve navedene teze su bile kršenje kodeksa ponašanja i pravila ratovanja u kontekstu helenske civilizacije, a može se reći i općenito ljudske kulture.

XI. Vladavina 30orice tirana u Ateni 404. i 403. god. p. n. e.

Nakon poraza u Peloponeskom ratu, u Ateni je uspostavljena oligarhijska uprava na čelu sa 30oricom. Slično kao i u mnogim drugim polisima u egejskom akvatoriju, i ova vlada je bila oktroirana od Lisandera i upravljala je na samovoljni i tiranski način više – manje ne obazirući se na zakone ili ih tumačeći po svojim željama. Period vladavine 30orice tirana je jedan od najgorih u atenskoj povijesti. U tome jednom kratkom vremenskom razdoblju, u Ateni kao da su se sažela svi oni ranije opisani ratni i drugi zločini. U prvo vrijeme na čelu 30orice su se nalazili umjereni Teramen i radikalniji Kritiji, koji je, kako se bude odvijao dalji razvoj situacije, evoluirao u ekstremnog i fanatičnog zločinca. Kritija je vremenom postajao sve moćniji i bliskiji sa Lisanderom, da bi nakon eliminacije Teramena postao i glavni vođa čitave vlade 30orice. Za većinu zločina, počinjenih u ovom periodu, je ikakve sumnje i nedoumica odgovoran Kritija i po zapovjednoj odgovornosti, i kao direktni naredbodavac ali i kao nesporedni izvršilac. Godina uprave 30orice je bila obilježena i ispunjena progonima, montiranim procesima, ubistvima i pogubljenjima, širenjem ksenofobije sa ubilačkim posljedicama, međusobnim sukobima, masovnim istrebljivanjima, revolucijom i građanskim ratom, pa je u historiji nazvana „anarhijskom godinom“, tj. periodom u kome nije bilo legalne vlasti nego je vladao kaos. O ovim dešavanjima dostupni su izvještaji iz djela niza autora (Lisija,[56] Andokid,[57]Ksenofont,[58] Platon,[59] Aristotel,[60] Kornelije Nepot,[61] Diodor,[62] Valerije Maksim,[63] Plutarh,[64] Pausanija,[65] Justin – sažetci historije Pompeja Troga,[66] Trebelije Polion u *Scriptores historiae Augustae*[67]). Posebnu vrijednost literarnim vrelima koja govore o „anarhijskoj godini“ daje činjenica da su neki od autori bili ne samo suvremenici, nego i neposredni očevidci svih tih dešavanja (Lisija, Andokid, Ksenofont, Platon), srodnici sa Kritijom, vođom 30orice i glavnim ekstremistom i zločincem (Platon), te i nevine žrtve tiranije 30orice (Lisija). Ali bez obzira na background

[56] *Lys. Contra Agorat*; *Lys. Contra Eratosth*.; *Lys. Nyc*.; *Lys. Apol.*

[57] *Andoc. Mys*.

[58] *Xen. Hell*. II.

[59] *Plat.Epist.* VII.

[60] *Aristot. Const. Ath.* XXXIV – XLI.

[61] *Nep. Lys*; *Nep. Alc*.; *Nep. Thras*.; *Nep. Con*.

[62] *Diod*. XIV, 2 – 6.

[63] *Val. Max.* III, 2, *ext*. 6.

[64] Odgovarajući podatci u životopisa Lisandera i Alkibijada (*Plut. Lys*.; *Plut. Alc*.).

[65] *Paus*. *Att.* I.

[66] *Ius*. V, 7 – 10.

[67] *SHA*, *Tyranni Triginta.*

autora literarnih vrela, njihovih afiniteta, ciljeva, agendi, ideja, svi su složni u jednom → vlada 30orice je bila zločinačka organizacija, a njhova vladavina, poslužimo se opet sa *interpretatio moderna*, udruženi zločinački poduhvat. O obimu zločina 30orice, dovoljno govori Diodorov podatak (XIV, 5) po kojem su progoni, nasilje i opća nesigurnost u atenskom polisu doveli do toga da je više od polovine Atenjana izbjeglo.

Od velikoga broja slučajeva prekršaja i zločina koje su počinili 30orica,[68] za predstavljanje su izabrani samo oni najilustrativniji :

1. Još prije same uspostave vladavine 30orice, desila su se razračunavanja i uklanjanje najeksponiranijih tadašnjih vođa demokratije. U tu svrhu su poslužila tajna udruženja prooligarhijskih elemenata nazivane heterije i podizanje lažnih i montiranih sudskih procesa uz pomoć opskurnih i korumpiranih pojedinaca – informanata sa mutnim karakterom i moralom. Na taj način su u montiranim procesima optuženi (za navodna dezerterstva, izdaju i protudržavmo djelovanje) i presuđeni sa smrtnom kaznom mnogi istaknuti građani i stanovnici Atenske države, a sve kako bi se ovorio puta za uspostavu oligarhijske vlade.[69]
2. Pogubljivanja sikofanata (συÇκοφανντης; "potkazivači smokava"), koji su se u vrijeme demokratskog režima, poradi materijalne nagrade i dobiti, bavili potkazivanjem drugih građana i ostalih stanovnika atenskog polisa.
3. Nakon ukidanja zakonodavnog poretka atenskog polisa, 30orica su pristupili širokim mjerama represije i egzekucija svakog onog koji je bio, bilo istaknuti demokrata, bilo samo obični pristalica demokratije, ili je samo učestvovao u sistemu vlasti za vrijeme demokratskog režima bez obzira da li je uopće simpatizirao demokratiju ili ne. I jedan dio građanstva za koji su Tridesetorica samo smatrali, bez ikakvih dokaza, da su simpatizirali demokratiju bio je izložen pogromu. Stradali su i oni koji su bili pasivni u političkim dešavanjima, ali su uživali izvjestan društveni ugled. Po Kritijinim riječima : ἀντέλεγεν ὅτι οὐκ ἐγχωροίη τοῖς πλεονεκτεῖν βουλομένοις μὴ οὐκ ἐκποδὼν ποιεῖσθαι τοὺς ἱκανωτάτους διακωλύειν („oni koji žele da napreduju, moraju da uklone najsposobnije od onih koji im smetaju“).[70].
4. Masovna silovanja žena, djevojaka i djece od strane 30orice i njihovih pristalica i pomagača.

[68] O vladavini 30orice tirana u atenskom polisu v. Mesihović, 2011:1 – 170.

[69] *Lys. Contra Agorat.*; *Xen. Hell.* I, 7, 35.

[70] *Xen. Hell.* II, 3, 16.

5. Ukinuta je sloboda govora, zabranjeno i dramsko prikazivanje živih ljudi kako bi se spriječila metafora u izražavanju kritike, i zabranjenjo poučavanje u „umjetnosti riječi“,[71] tj. u govorništvu i filozofiji, faktički tada u smislu humanističkih disciplina.
6. Pošto je vladi 30orice uvijek nedostajalo novca i blaga, na udaru se našli i pojedinci sa značajnom imovine. Oni bi bili hapšeni, suđeni na montiranim procesima, pogubljeni a imovina konfiscirana. Tridesetorica su oplijenila i hramove i zaplijenjeno bogatstvo prisvojili i podijelili među sobom i svojim privrženicima.
7. Masakr i progon meteka. U atenskom polis, posebice u samom gradu i Pireju, živio je veoma veliki broj stranaca koji su imali status meteka (μεντοικος). Oni ili njihovi pretci su se u atenski polis doselili i nastanili, koristeći pogodnosti ekonomskog potencijala razvoja samoga polisa. Pošto je atenski polis imao restriktivnu politiku dodjeljivanja građanstva, mnogi su od njih su ostajali u statusu meteka u toku više generacija. Pripadali su svim mogućim klasama atičkog društva, od najbogatijih do najsiromašnijih. Kako bi došli do bogatstva pojedinih meteka, 30orica su započela kampanju ksenofobije, da bi onda inicirali i otvoreni progon, zlostavljanja i pogubljenja pojedinih meteka (među ostalim uključujući i porodicu Lisije) kako bi došli do njihove imovine. ukupno je u pogromu ubijeno šezdeset najbogatijih meteka.[72] U tu brojku nisu uračunati članovi porodica pogubljenih metaka a niti drugih koji su se nalazili u njihovim domaćinstvima, a koji su isto izgubili život prilikom pogroma. Broj ubijenih siromašnih i onih koji nisu raspolagali velikom imovinom metaka ostati će nepoznat.
8. Čistka unutar 30orice. Umjereni Teramen je smatrao da su pogrom i masovna ubistva koja su zavladala Atikom, u većini slučajeva bezrazložna, izuzev "ako pohlepa i mržnja nisu opravdani razlozi za ubijanje". Radi toga je Kritija poveo kampanju protiv Teramena, dao ga procesuirati na montiranom procesu i pogubiti.
9. Tridesetorica su zabranila da u grad Atenu ulaze svi oni koji nisu na spisku 3000 građana, izgnavši istovremeno iz njega sve one koji nisu pripadali 3000 ili njihovim porodicama.[73]

---

[71] *Xen. Memor.*I, 2, 31.

[72] *Diod.* XIV, .5.

[73] *Xen. Hell.* II, IV, 1; *Plat.Apol.*5.

10. Problem za 30oricu, ili ono što je ostalo od njih predstavljali su i demokratski emigranti u nizu helenskih polisa, pa i van helenskog svijeta. Izlazeći u susret svojim saveznicima u Ateni, odnosno "uvećavajući njihovu strahovladu" kako bi rekao Plutarh, Sparta je naredila svim svojim saveznicima, znači većem dijelu Helade da se svi bjegunci iz Atene ako se zateknu na teritoriji bilo kojeg od polisa Saveza, moraju ekstraditirati nazad u Atenu u ruke Tridesetorice tirana.[74] Kao sankciju u slučaju da neki polis odbije da postupi po ovoj spartanskoj naredbi prijetilo mu se isključenjem iz Saveza i plaćanjem kazne od pet talenata.[75] Većina slabijih i manjih grčkih polisa je poslušala spartansko naređenje i jedan broj demokratskih emigranata koji se našao u tim polisima je bio pogubljen.[76] Međutim, neki veći polisi su odbili izvršiti ovakvu naredbu. U prvom redu to se odnosilo na Argos i tebanski polis i njegov Beotski savez, u koji se sklonio veći broj istaknutih Atenjana i istaknutih demokrata.

Nakon elimiranja umjerenjaka u svojim redovima, bijes 30orice je postao još gori. Sada su Tridesetorica ubijali skoro svakoga dana.[77] Aristotel u svome Ustavu Atenskom (XXXV) sažima posljedice njihove vladavine na sljedeći način : κατ᾽ ἀρχὰς μὲν οὖν ταῦτ᾽ ἐποίουν, καὶ τοὺς συκοφάντας καὶ τοὺς τῷ δήμῳ πρὸς χάριν ὁμιλοῦντας παρὰ τὸ βέλτιστον καὶ κακοπράγμονας ὄντας καὶ πονηροὺς ἀνῄρουν, ἐφ᾽ οἷς ἔχαιρεν ἡ πόλις γιγνομένοις, ἡγούμενοι τοῦ βελτίστου χάριν ποιεῖν αὐτούς. ἐπεὶ δὲ τὴν πόλιν ἐγκρατέστερον ἔσχον, οὐδενὸς ἀπείχοντο τῶν πολιτῶν, ἀλλ᾽ ἀπέκτειναν τοὺς καὶ ταῖς οὐσίαις καὶ τῷ γένει καὶ τοῖς ἀξιώμασιν προέχοντας, ὑπεξαιρούμενοί τε τὸν φόβον καὶ βουλόμενοι τὰς οὐσίας διαρπάζειν. καὶ χρόνου διαπεσόντος βραχέος, οὐκ ἐλάττους ἀνῃρήκεσαν ἢ χιλίους πεντακοσίους.
(„Sa početka su /30orica op. S.M./, dakle, činili tako, uklanjajući potkazivaće i sve one nepoželjne zločince i nevaljalce, čemu se polis /atenski op. S.M./ radovao, misleći da ovi djelaju sa najboljim namjerama. No čim zadobiše veću vlast u gradu ne štedište više nijednog od građana, već pogubiše ljude istaknute imetkom, rodom i čašću, uklanjajući tako one kojih su se bojali i čiji bi imetak htjeli oteti. I za kratko vrijeme ne pogubiše oni manje od 1500 građana.“). Nepoznato je da li su ovaj broj pogubljenih a koji navodi Aristotel, uvršteni samo atenski građani ili i masa pogubljenih meteka, iako Aristotel striktno spominje samo pogubljene atenske građane. Ako se cifra od najmanje 1500 pogubljenih odnosi samo na atenske građane, onda je ukupan zbir žrtava krvave vladavine Tridesetorice ako im se dodaju i ubijeni meteci mnogo veći. Brojka od najmanje 1500 pogubljenih

[74] *Plut. Lis.*27; *Just.*V, 9

[75] *Plut. Lis.* 27; *Diod.* 14.6.1

[76] *Diod.* XIV. 6.

[77] *Diod.* XIV, 5.

pokazuje svo ludilo, zlo, bijes, i patnju koju su oligarsi primijenili nad svojim sugrađanima.[78] A koliki je tek bio broj onih silovanih, mučenih, opljačkanih i protjeranih. Međutim, otpor ovakvom užasu se morao javiti. Pretpostavlja se, da su Tridesetorica protjerala ili je pred njihovim terorom pobjeglo, oko 5.000 atenskih građana. Preživjeli atenski demokrati i drugi građani u izbjeglištvu su se odlučili na samoorganiziranje i akciju. Njihov vođa je bio Trasibul (Θρασύβουλος) koji se sklonio u Tebu. Po Korneliju Nepotu (*Thras*. I, 5) : *Nam cum XXX tyranni, praepositi a Lacedaemoniis, servitute oppressas tenerent Athenas, plurimos civis, quibus in bello parserat fortuna, partim patria expulissent, partim interfecissent, plurimorum bona publicata inter se divisissent, non solum princeps, sed etiam solus initio bellum his indixit*.
(„Kad su naime Tridesetorica tirana, postavljeni od Lakedemonjana (Spartanaca op.a.) držali Atenu u ropskome jarmu, te većinu građana, koje je u ratu poštedila sudbina, dijelom istjerali iz domovine, dijelom poubijali, a imanja najvećeg broja njih (građana op.a.) zaplijenili i razdijelili između sebe, on /Trasibul op. S.M./ je ovima ne samo prvi, nego u početku i jedini navijestio rat“.). Nakon inicijalnog oružanog upada iz pravca Beotije u Atiku manje skupine pod Trasibulovim vodstvom, ubrzo je došlo do prave revolucije protiv vlade 30orice. Revolucionari su nizali uspjeh za uspjehom.

11. Eleusinski pokolj. Nakon uspjeha revolucionara, ono što je preostalo od 30orice je zamislilo da uspostavi određeno sklonište za sebe i svoje najvjernije pristalice. Odabrali su gradić Eleusinu. Kako bi ga ispraznili od tadašnjih stanovnika, odlučili su da ih pobiju. U masakru koji je izvršen pogubljeno je oko 300 potpuno nevinih ljudi u samo jednom danu, što je za tadašnju Atiku bila ogromna cifra.[79] Jedina "krivica" žrtava je bila da su živjeli u gradiću koji su preostali tirani odabrali za svoje utočište. Kada govori o Eleusinskom masakru Lisija spominje da je pogubljen i veliki broj stanovnika Salamine, ali nije potpuno jasno da li se to desilo uporedo sa pokoljem u Eleusini ili nešto prije nego što se on desio.[80]

Nakon niza obrta sreće, pogibije Kritije, te vojne intervencije Lisanderovih trupa i kasnije regularnih trupa Lakedemonske države pod komandom kralja Pausanije, revolucionari na čelu sa Trasibulom su ipak na kraju postigli kompromisni dogovor, koji je išao u njihovu korist. U atenskom polisu je ukinuta oligarhijska uprava, stvorena umjerena demokratska uprava, proglašena amnestija za sve oni koji nisu okrvavili ruke, a nekoliko godina kasnije su i preostali tirani bili pobijeni prilikom pohoda atenskih demokrata na Eleusinu. Nakon ujedinjena Eleusine sa matičnim polisom, završena je priča o vladavini 30orice tirana u Atici.

[78] *Lys. Apol.* 2; 9-11; *Andoc. Mys*. 90.

[79] Više o eleusinskom masakru v. *Xen. Hell.* II, 4, 8-10; *Lys. Contra Eratosth*. 52; *Lys. Contra Agorat.* 44.

[80] *Lys. Contra Eratosth*. 52; *Lys. Contra Agorat.*44.

Aleksandar III. Argead Makedonski Veliki

I. Uništenje Tebe 335. god. p. n. e.

Dok je 336/335. god. p. n. e. Aleksandar III. Argead Makedonski Veliki vodio širokoobuhvatnu ratnju kampanju prema rijeci Dunavu kako bi porazio i neutralizirao tzv. autonomne Tračane, Tribale i Gete, na prostoru europske Helade koja je bila pod makedonskom hegemonijom je izbila pobuna. Ova pobuna, čiji je idejni inspirator i raspirivać bio čuveni atenski govornik i političar Demosten, je izgleda bila sastavni dio jedne više – manje koordinirane i uvezane akcije antimakedonskih stranaka u nekim helenskim polisima (npr. u Ateni, Tebi), pojedinih ilirskih i tračkih politija. Te antimakedonske aktivnosti u helenskim polisima su velikodušno i obilato bile financirane iransko – persijskim novčanim donacijama.Međutim zbog brzine reakcije Aleksandra III. i ubojite snage makedonske vojske, ali i zbog lojalnosti nekih poglavara domorodačkih politija ova antimakedonska akcija nije uspjela u svojoj nakani. Aleksandar je odlučio poslati poruku svima onima u europskoj Heladi koji bi se ponovo podigli protiv njegove hegemonije, tako što je donesena odluka da se Teba, njen polis i sveći dio stanovništva faktički uništi. U kontekstu epohe klasične civilizacije i kodeksa ponašanja i pravila ratovanja, uništavanje Tebe je kontroverzna tematika i potrebno je pristupiti analizi izvorne građe da bi se vidjelo da li je to ratni zločin („nečovječni postupak“) i namjerna svirepost za koje je odgovoran Aleksandar III. ili samo veliko ratno brutalno uništavanje kao što će to kasnije biti slučaj sa Kartaginom i Korintom 146. god. p. n. e. i Jerusalimom 70. god. n. e.

O uništavanju Tebe 335. god. p. n. e. glavna literarna vrela izvještavaju na sljedeći način :

Diodor (XVII, 9) : ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ μὲν πρῶτον ἡσυχίαν ἦγε, διδοὺς μετανοίας χρόνον εἰς τὸ βουλεύσασθαι καὶ νομίζων μὴ τολμήσειν μίαν πόλιν πρὸς τηλικαύτην δύναμιν παρατάξασθαι. εἶχε γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν πεζοὺς μὲν πλείους τῶν τρισμυρίων, ἱππεῖς δ᾽ οὐκ ἐλάττους τρισχιλίων, πάντας δ᾽ ἐνηθληκότας τοῖς πολεμικοῖς κινδύνοις καὶ συνεστρατευμένους Φιλίππῳ καὶ σχεδὸν ἐν πάσαις ταῖς μάχαις ἀηττήτους γεγονότας: ὧν δὴ ταῖς ἀρεταῖς καὶ προθυμίαις πεποιθὼς Ἀλέξανδρος ἐπεβάλετο καταλῦσαι τὴν τῶν Περσῶν ἡγεμονίαν. εἰ μὲν οὖν οἱ Θηβαῖοι τοῖς καιροῖς εἴξαντες διεπρεσβεύοντο πρὸς τοὺς Μακεδόνας ὑπὲρ εἰρήνης καὶ συνθέσεως, ἡδέως ἂν ὁ βασιλεὺς προσεδέξατο τὰς ἐντεύξεις καὶ πάντα ἂν ἀξιούμενος συνεχώρησεν: ἐπεθύμει γὰρ τὰς κατὰ τὴν Ἑλλάδα ταραχὰς ἀποτριψάμενος ἀπερίσπαστον ἔχειν τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον: νῦν δὲ δόξας ὑπὸ τῶν Θηβαίων καταφρονεῖσθαι διέγνω τὴν πόλιν ἄρδην ἀνελεῖν καὶ τῷ φόβῳ τούτῳ τὰς ὁρμὰς τῶν ἀφίστασθαι τολμώντων ἀποτρέψαι. διόπερ τὴν δύναμιν ἑτοίμην κατασκευάσας πρὸς τὸν κίνδυνον ἐκήρυξε τὸν βουλόμενον Θηβαίων ἀπιέναι πρὸς αὐτὸν καὶ μετέχειν τῆς κοινῆς τοῖς Ἕλλησιν εἰρήνης. οἱ δὲ Θηβαῖοι διαφιλοτιμηθέντες ἀντεκήρυξαν ἀπό τινος ὑψηλοῦ πύργου τὸν βουλόμενον μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ Θηβαίων ἐλευθεροῦν τοὺς

Ἕλληνας καὶ καταλύειν τὸν τῆς Ἑλλάδος τύραννον παριέναι πρὸς αὐτούς. ὅθεν Ἀλέξανδρος περιαλγὴς γενόμενος εἰς ὑπερβάλλουσαν ὀργὴν προῆλθεν καὶ πάσῃ τιμωρίᾳ τοὺς Θηβαίους μετελθεῖν ἔκρινεν. οὗτος μὲν οὖν ἀποθηριωθεὶς τὴν ψυχὴν μηχανάς τε πολιορκητικὰς συνεστήσατο καὶ τἄλλα πρὸς τὸν κίνδυνον παρεσκευάζετο.
(„Isprva kralj /Aleksandar III. op. S.M./ nije napravio nikakav potez, dajući Tebancima vremena da razmisle o ovim stvarima i pretpostavljajući da nijedan polis se ne bi nikada usudio da suoči /svoje op. S.M./ snage protiv takve /Aleksandrove op. S.M./ armije. U to vrijeme Aleksandar je imao više od 30.000 pješadinaca i ne manje od 3000 konjanika, sve iskusnih boraca Filipovih kampanja koji jedva da su iskusili jedan poraz. Ovo je bila vojska na čijoj vještini i lojalnosti se on oslonio da obori Persijsko carstvo. Da su Tebanci popustili situaciji i molili Makedonce za mir i savez, kralj bi sa zadovoljstvom prihvatio njihove prijedloge i dao bi im sve što bi tražili, jer je željan da se oslobodi ovih problema u Heladi kako bi mogao bez ometanja nastavio rat sa Persijom. Konačno, ipak je on shvatio da su ga Tebanci prezirali, tako da je odlučio da uništi grad u potpunosti kako bi ovim činom užasa oduzeo hrabrost svakome ko bi se usudio ustati protiv njega. On je pripremio svoje snage spremne za bitku, zatim je objavio preko glasnika da svaki od Tebanaca koji želi može preći kod njega da uživa mir koji je zajednički svim Helenima. U odgovoru, Tebanci sa jednakim duhom objavili su sa visoke kule da bilo ko želi da se pridruži Velikom kralju /Dariju III. Ahemenidu op. S.M./ i Tebi u oslobađanju Helena i uništavanju tirana Helade /misli se na Aleksandra III. op. S.M./ trebao preći njima. Ovaj epitet /tirana Helade op. S.M./ je pogodio Aleksandra. On je pao u rastući bijes i izjavio je da će progoniti Tebance sa krajnjim kažnjavanjem. Bijesan u svome srcu, naredio je da se grade mašine za opsadu i pripremajući sve drugo što je bilo neophodno za napad.“).

Diodor (XVII, 13 - 14) : τῆς δὲ πόλεως τοῦτον τὸν τρόπον καταλαμβανομένης πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐγίνοντο. οἱ μὲν γὰρ Μακεδόνες διὰ τὴν ὑπερηφανίαν τοῦ κηρύγματος πικρότερον ἢ πολεμικώτερον προσεφέροντο τοῖς Θηβαίοις καὶ μετὰ πολλῆς ἀπειλῆς ἐπιφερόμενοι τοῖς ἠτυχηκόσιν ἀφειδῶς ἀνῄρουν πάντας τοὺς περιτυγχάνοντας. οἱ δὲ Θηβαῖοι τὸ φιλελεύθερον τῆς ψυχῆς διαφυλάττοντες τοσοῦτον ἀπεῖχον τοῦ φιλοζωεῖν ὥστ᾽ ἐν ταῖς ἀπαντήσεσι συμπλέκεσθαι καὶ τὰς παρὰ τῶν πολεμίων ἐπισπᾶσθαι πληγάς: ἑαλωκυίας γὰρ τῆς πόλεως οὐδεὶς Θηβαίων ἑωράθη δεηθεὶς τῶν Μακεδόνων φείσασθαι τοῦ ζῆν οὐδὲ προσέπιπτον τοῖς τῶν κρατούντων γόνασιν ἀγεννῶς. ἀλλ᾽ οὔτε τὸ τῆς ἀρετῆς πάθος ἠλεεῖτο παρὰ τοῖς πολεμίοις οὔτε τὸ τῆς ἡμέρας μῆκος ἤρκει πρὸς τὴν ὠμότητα τῆς τιμωρίας, πᾶσα δὲ ἡ πόλις ἐξεφορεῖτο παιδίων ὁμοῦ καὶ παρθένων ἑλκομένων καὶ τὸ τῆς τεκούσης οἰκτρὸν ἐπιβοωμένων ὄνομα: Καθόλου δὲ τῶν οἴκων σὺν ὅλαις ταῖς συγγενείαις ἁρπαζομένων πάνδημος ὑπῆρχε τῆς πόλεως ἀνδραποδισμός. τῶν δὲ ὑπολελειμμένων Θηβαίων οἱ μὲν κατατετρωμένοι τὰ σώματα καὶ λιποψυχοῦντες συνεπλέκοντο τοῖς πολεμίοις, συναποθνήσκοντες τῇ τῶν ἐχθρῶν ἀπωλείᾳ, οἱ δὲ κλάσματι δόρατος ἐρειδόμενοι συνήντων τοῖς ἐπιφερομένοις καὶ διαγωνιζόμενοι τὸν ὕστατον ἀγῶνα προετίμων τὴν ἐλευθερίαν τῆς σωτηρίας. πολλοῦ δὲ φόνου γενομένου καὶ τῆς πόλεως κατὰ

πάντα τόπον νεκρῶν πληρουμένης οὐκ ἦν ὅστις ἰδὼν οὐκ ἂν ἠλέησε τὰς τύχας τῶν ἀκληρούντων. καὶ γὰρ τῶν Ἑλλήνων Θεσπιεῖς καὶ Πλαταιεῖς, ἔτι δ᾽ Ὀρχομένιοι καί τινες ἄλλοι τῶν ἀλλοτρίως διακειμένων πρὸς τοὺς Θηβαίους συστρατευόμενοι τῷ βασιλεῖ συνεισέπεσον εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν ἰδίαν ἔχθραν ἐν τοῖς τῶν ἠτυχηκότων ἀκληρήμασιν ἐναπεδείκνυντο. διὸ καὶ πάθη πολλὰ καὶ δεινὰ κατὰ τὴν πόλιν ὁρᾶν ἦν γινόμενα: Ἕλληνες γὰρ ὑφ᾽ Ἑλλήνων ἀνηλεῶς ἀνῃροῦντο καὶ συγγενεῖς ὑπὸ τῶν κατὰ γένος προσηκόντων ἐφονεύοντο, μηδεμίαν ἐντροπὴν τῆς ὁμοφώνου διαλέκτου παρεχομένης. τέλος δὲ τῆς νυκτὸς ἐπικαταλαβούσης αἱ μὲν οἰκίαι διηρπάγησαν, τέκνα δὲ καὶ γυναῖκες καὶ οἱ γεγηρακότες εἰς τὰ ἱερὰ καταπεφευγότες μετὰ τῆς ἐσχάτης ὕβρεως ἀπήγοντο. τῶν δὲ Θηβαίων ἀνῃρέθησαν μὲν ὑπὲρ τοὺς ἑξακισχιλίους, αἰχμάλωτα δὲ σώματα συνήχθη πλείω τῶν τρισμυρίων, χρημάτων δὲ ἄπιστον πλῆθος διεφορήθη. ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς μὲν τελευτήσαντας τῶν Μακεδόνων ἔθαψε, πλείους ὄντας τῶν πεντακοσίων, τοὺς δὲ συνέδρους τῶν Ἑλλήνων συναγαγὼν ἐπέτρεψε τῷ κοινῷ συνεδρίῳ πῶς χρηστέον τῇ πόλει τῶν Θηβαίων. προτεθείσης οὖν βουλῆς τῶν ἀλλοτρίως διακειμένων τοῖς Θηβαίοις τινὲς ἐπεχείρουν συμβουλεύειν ἀπαραιτήτοις τιμωρίαις δεῖν περιβαλεῖν αὐτούς, ἀπεδείκνυον δ᾽ αὐτοὺς τὰ τῶν βαρβάρων πεφρονηκότας κατὰ τῶν Ἑλλήνων: καὶ γὰρ ἐπὶ Ξέρξου συμμαχοῦντας τοῖς Πέρσαις ἐστρατευκέναι κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ μόνους τῶν Ἑλλήνων ὡς εὐεργέτας τιμᾶσθαι παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῶν Περσῶν καὶ πρὸ τῶν βασιλέων τοῖς πρεσβεύουσι τῶν Θηβαίων τίθεσθαι θρόνους. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τοιαῦτα διελθόντες παρώξυναν τὰς τῶν συνέδρων ψυχὰς κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ πέρας ἐψηφίσαντο τὴν μὲν πόλιν κατασκάψαι, τοὺς δ᾽ αἰχμαλώτους ἀποδόσθαι, τοὺς δὲ φυγάδας τῶν Θηβαίων ἀγωγίμους ὑπάρχειν ἐξ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ μηδένα τῶν Ἑλλήνων ὑποδέχεσθαι Θηβαῖον. ὁ δὲ βασιλεὺς ἀκολούθως τῇ τοῦ συνεδρίου γνώμῃ τὴν μὲν πόλιν κατασκάψας πολὺν ἐπέστησε φόβον τοῖς ἀφισταμένοις τῶν Ἑλλήνων, τοὺς δ᾽ αἰχμαλώτους λαφυροπωλήσας ἤθροισεν ἀργυρίου τάλαντα τετρακόσια καὶ τεσσαράκοντα.

(„Tako, dok se grad zauzimao, bile su mnoge i različite scene razaranja unutar zidina /Tebe op. S.M./. Bijesni zbog arogancije tebanske proklamacije, Makedonci su ih /Tebance op. S.M./ pritisnuli žešće nego što je uobičajeno u ratu, i vrišteće kletve su se bacale na jadne ljude, ubijajući sve one koje bi sreli ne štedeći nikoga. Tebanci, sa svoje strane, očajnički se držeći svoje izgubljene nade za pobjedom, svoje živote su računali za gotove i kada bi se suočili sa neprijateljem, oni su zgrabili sa njim i povukli njegove udarce na sebe. U zauzimanju grada, nije viđen Tebanac koji je molio Makedonce da poštede njegov život, niti su oni na nečastan način padali i držali se koljena svojih osvajaća. Ali ni agonija hrabrosti nije izazvala sažaljenje neprijatelja niti je dužina dana bila dovoljna za okrutnost njihove osvete. Grad je opljačkan. Svuda su dječaci i djevojčice odvođeni u zarobljeništvo dok su tužno dozivali imena svojih majki. sve u svemu, domačinstva su zauzimana sa svim svojim članovima, a porobljavanje grad je bilo završeno. Od ljudi koji su preostali, neki, ranjeni i umirući, sukobljavali su se sa neprijateljima i ubijali se dok su uništavali svoje protivnike. Drugi, podržani samo sa razbijenim kopljem, odlazili bi u susret svojim napadačima i u

svojoj konačnoj borbi, držali slobodu dražom od života. Kako se klanje povečavalo i svaki ugao grad bio nagomilan sa leševima, niko nije mogao da sažali nevolje nesretnika. Čak i Heleni, Tespijci, Platejci i Orhomenjani i neki drugi neprijatelji Tebanaca koji su se pridružili kralju u kampanji, napali su grad sa njim i sada su pokazali svoju sopstvenu mržnju usred nesreća nesretnih žrtava. Tako su mnoge užasne stvari zadesile grad. Heleni su bili nemilosrdno ubijani od Helena, rođaci su bili klani od svojih sopstvenih rođaka, i čak zajednički dijalekt nije izazivao sažaljenje. Na kraju, kada se noč konačno pala, kuće su bile opustošene, a djeca, žene i starije osobe koje su pobjegle u hramove bile su istrgnute iz utočišta i podvrgnute neograničenom napastvovanju. Preko 6000 Tebanaca je poginulo, više od 30.000 je bilo zarobljeno, a iznos opljačkane imovine je bio nevjerojatan. Kralj je dao sahraniti poginule Makedonce, više nego 500, a zatim je sazvao sastanak predstavnika Helena pred zajedničkim vijećem sa pitanjem šta bi trebalo učiniti tebanskim polisom. Kada je otvorena rasprava, izvjesni ljudi koji su bili neprijateljski nastojeni prema Tebancima su počeli predlagati da bi trebali dobiti najstrožije kazne, jer su stali na stranu barbara /misli se Persijanaca 480./479. god. p. n. e. op. S.M./ protiv Helena. U vrijeme /ahemenidskog šaha nad šahovima op. S.M./ Kserksa oni su zapravo udružili snage sa Persijancima i ratovali protiv Helade, i jedini od Helena su bili počašćeni kao dobročinitelji od persijskih kraljeva, tako da izaslanici Tebanaca sjede na tronovima postavljenim ispred kraljeva. Navodili su mnoge druge detalje u sličnom maniru i tako pobudili osjećaje vijeća protiv Tebanaca da je konačno izglasano da se grad razori, da se prodaju zarobljenici, da se izvan zakona stave tebanske izbjeglice u cijeloj Heladi, da se ne dozvoljava Helenima da nude sklonište nijednom Tebancu. Kralj /Aleksandar III. op. S.M./, u skladu sa odlukom vijeća, uništio je grad, i tako predočio mogućim pobunjenicima među Helenima užasavajuće upozorenje. Prodajom zarobljenika on je ostvario dobit od 440 talenata srebra.“).

Plutarh (*Alex*. 11 - 13) : προσμίξας δὲ ταῖς Θήβαις καὶ διδοὺς ἔτι τῶν πεπραγμένων μετάνοιαν ἐξῄτει Φοίνικα καὶ Προθύτην, καὶ τοῖς μεταβαλλομένοις πρὸς αὐτὸν ἄδειαν ἐκήρυττε. τῶν δὲ Θηβαίων ἀντεξαιτούντων μὲν παρ᾽ αὐτοῦ Φιλώταν καὶ Ἀντίπατρον, κηρυττόντων δὲ τοὺς τὴν Ἑλλάδα βουλομένους συνελευθεροῦν τάττεσθαι μετ᾽ αὐτῶν, οὕτως ἔτρεψε τοὺς Μακεδόνας πρὸς πόλεμον. ἠγωνίσθη μὲν οὖν ὑπὲρ δύναμιν ἀρετῇ καὶ προθυμίᾳ παρὰ τῶν Θηβαίων 1 πολλαπλασίοις οὖσι τοῖς πολεμίοις ἀντιταχθέντων ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν Καδμείαν ἀφέντες οἱ φρουροὶ τῶν Μακεδόνων ἐπέπιπτον αὐτοῖς ἐξόπισθεν, κυκλωθέντες οἱ πλεῖστοι κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν ἔπεσον, ἡ δὲ πόλις ἥλω καὶ διαρπασθεῖσα κατεσκάφη, τὸ μὲν ὅλον προσδοκήσαντος αὐτοῦ τοὺς Ἕλληνας ἐκπλαγέντας πάθει τηλικούτῳ καὶ πτήξαντας ἀτρεμήσειν, ἄλλως δὲ καὶ καλλωπισαμένου χαρίζεσθαι τοῖς τῶν συμμάχων ἐγκλήμασι: καὶ γὰρ Φωκεῖς καὶ Πλαταιεῖς τῶν Θηβαίων κατηγόρησαν, ὑπεξελόμενος δὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ξένους τῶν Μακεδόνων ἅπαντας καὶ τοὺς ἀπὸ Πινδάρου γεγονότας καὶ τοὺς ὑπεναντιωθέντας τοῖς ψηφισαμένοις τὴν ἀπόστασιν, ἀπέδοτο τοὺς ἄλλους περὶ τρισμυρίους γενομένους: οἱ δὲ ἀποθανόντες ὑπὲρ ἑξακισχιλίους ἦσαν. ἐν δὲ τοῖς πολλοῖς πάθεσι καὶ χαλεποῖς ἐκείνοις ἃ τὴν πόλιν κατεῖχε, Θρᾷκές τινες ἐκκόψαντες

οἰκίαν Τιμοκλείας, γυναικὸς ἐνδόξου καὶ σώφρονος, αὐτοὶ μὲν τὰ χρήματα διήρπαζον, ὁ δὲ ἡγεμὼν τῇ γυναικὶ πρὸς βίαν συγγενόμενος καὶ καταισχύνας, ἀνέκρινεν εἴ που χρυσίον ἔχοι κεκρυμμένον ἢ ἀργύριον, ἡ δὲ ἔχειν ὡμολόγησε, καὶ μόνον εἰς τὸν κῆπον ἀγαγοῦσα καὶ δείξασα φρέαρ, ἐνταῦθα ἔφη τῆς πόλεως ἁλισκομένης καταβαλεῖν αὐτὴ τὰ τιμιώτατα τῶν χρημάτων. ἐγκύπτοντος δὲ τοῦ Θρᾳκὸς καὶ κατασκεπτομένου τὸν τόπον, ἔωσεν αὐτὸν ἐξόπισθεν γενομένη, καὶ τῶν λίθων ἐπεμβαλοῦσα πολλοὺς ἀπέκτεινεν. ὡς δὲ ἀνήχθη πρὸς Ἀλέξανδρον ὑπὸ τῶν Θρᾳκῶν δεδεμένη, πρῶτον μὲν ἀπὸ τῆς ὄψεως καὶ τῆς βαδίσεως ἐφάνη τις ἀξιωματικὴ καὶ μεγαλόφρων, ἀνεκπλήκτως καὶ ἀδεῶς ἑπομένη τοῖς ἄγουσιν ἔπειτα τοῦ βασιλέως ἐρωτήσαντος ἥτις εἴη γυναικῶν, ἀπεκρίνατο Θεαγένους ἀδελφὴ γεγονέναι, τοῦ παραταξαμένου πρὸς Φίλιππον ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας καὶ πεσόντος ἐν Χαιρωνείᾳ στρατηγοῦντος. θαυμάσας οὖν ὁ Ἀλέξανδρος αὐτῆς καὶ τὴν ἀπόκρισιν καὶ τὴν πρᾶξιν, ἐκέλευσεν ἐλευθέραν ἀπιέναι μετὰ τῶν τέκνων. Ἀθηναίοις δὲ διηλλάγη, καίπερ οὐ μετρίως ἐνεγκοῦσι τὸ περὶ Θήβας δυστύχημα: καὶ γὰρ τὴν τῶν μυστηρίων ἑορτὴν ἐν χερσὶν ἔχοντες ὑπὸ πένθους ἀφῆκαν, καὶ τοῖς καταφυγοῦσιν ἐπὶ τὴν πόλιν ἁπάντων μετεδίδοσαν τῶν φιλανθρώπων. ἀλλ᾽ εἴτε μεστὸς ὢν ἤδη τὸν θυμόν, ὥσπερ οἱ λέοντες, εἴτε ἐπιεικὲς ἔργον ὠμοτάτῳ καὶ σκυθρωποτάτῳ παραβαλεῖν βουλόμενος, οὐ μόνον ἀφῆκεν αἰτίας πάσης, ἀλλὰ καὶ προσέχειν ἐκέλευσε τοῖς πράγμασι τὸν νοῦν τὴν πόλιν, ὡς, εἴ τι συμβαίη περὶ αὐτόν, ἄρξουσαν τῆς Ἑλλάδος. ὕστερον μέντοι πολλάκις αὐτὸν ἡ Θηβαίων ἀνιᾶσαι συμφορὰ λέγεται καὶ πρᾳότερον οὐκ ὀλίγοις παρασχεῖν. ὅλως δὲ καὶ τὸ περὶ Κλεῖτον ἔργον ἐν οἴνῳ γενόμενον καὶ τὴν πρὸς Ἰνδοὺς τῶν Μακεδόνων ἀποδειλίασιν, ὥσπερ ἀτελῆ τὴν στρατείαν καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ προεμένων, εἰς μῆνιν ἀνῆγε Διονύσου καὶ νέμεσιν. ἦν δὲ Θηβαίων οὐδεὶς τῶν περιγενομένων ὃς ἐντυχών τι καὶ δεηθεὶς ὕστερον οὐ διεπράξατο παρ᾽ αὐτοῦ, ταῦτα μὲν τὰ περὶ Θήβας.

(„Primakavši[81] /misli se na Aleksandra op. S.M./ se Tebi, i nudeći joj još jednu priliku da se pokaje za ono što je uradila, zatraži izručenje Feniksa i Protita[82] i oglasi pomilovanje za sve koji prijeđu na njegovu stranu. Ali kada su Tebanci iznijeli protuzahtjev da im preda Filotu i Antipatara[83] i oglasili da se oni, koji žele pomoći oslobođanju Helade, svrstaju uz njih, pokrene svoje Makedonce na rat. Tebanci su sa svoje strane, međutim, hrabrošću i odlučnošću nadmašili svoje mogućnosti, premda su stajali nasuprot mnogostruko brojnijim neprijateljima. Ali kada ih je makedonska posada, napustivši Kadmeju[84], napala odostrag, većina ih opkoljenih pade u boju, a grad bi zauzet i, opljačkan, sravnjen sa zemljom prvenstveno zato što je Aleksandar očekivao da će Heleni, prestravljeni tako strašnom kaznom i pokunjivši se iz straha, ostati mirni, a i zato što se pretvarao da to čini da bi udovoljio tužbama saveznika. I Fokejci, naime i Platejci potužiše se na Tebance. Odvojivši

[81] Jesen 335. god. p. n. e.

[82] Vođe antimakedonske frakcije u tebanskom polisu

[83] Visoki zapovjednici u makedonskoj vojsci.

[84] Akropolis, utvrda grada Tebe.

svećenike, gostinske prijatelje Makedonaca, potomke Pindarove i one građane, koji su glasali protiv odmetnuća,[85] prodade u ropstvo ostale kojih je bilo oko 30.000. Poginulih je bilo preko 6000. Među mnogim onim teškim jadima koji su tada snalazili grad, provališe neki Tračani[86] u kuću Timokleje, žene velika ugleda i visoka morala, pa dok su oni grabili njezinu imovinu, njihov vođa, pošto je na silu obljubi i beščasti, stade je ispitivati nema li negdje skrivena zlata i srebra. Ona potvrdi da ima i, odvevši ga samoga u vrt i pokazavši na zdenac, reče da je, dok je grad bio zauziman, svojim rukama pobacala onamo najvrijednije predmete. Dok se Tračanin naginjao i razgledao to mjesto, gurne ga prišavši mu odostrag i ubije ga nabacavši mnogo kamenja. Kada je Tračani vezanu privedoše pred Aleksandra, ponajviše vanjštinom i hodom pokaza se osobom visoka dostojanstva i uzvišena duga slijedeći bez straha i drhtanja one koji su je vodili. A zatim, kada ju je kralj upitao ko je, odgovori ona da je sestra Teagena koji se borio protiv Filipa za slobodu Helade i pao kod Heroneje[87] vršeći svoju zapovjedničku dužnost. Zadivivši joj se i na njezinu odgovoru i na njezinu djelu, Aleksandar naredi da otiđe slobodna sa svojom djecom.[88] Sa Atenjanima se izmiri premda su oni nemalo žalili nesreću Tebe. Iako su bili zauzeti svetkovanjem /eleusinskih op. S.M./ misterija, zbog tuge je napustiše, a Tebancima, koji su pobjegli u njihov grad, pružahu svaku moguću susretljivost.[89] Ali bilo da je već zasitio svoj gnjev, kao što biva kod lavova, bilo da je želio najsurovije i nasumornije djelo izgladiti čovječnim, ne samo da otpusti gradu svaku krivnju nego čak naloži neka posvete svu potrebnu pažnju

[85] Pindar je spjevao jednu pohvalnu pjesmu za Aleksandra I. Argeada (kralja Makedonije i pretka Aleksandra III.), kada je Aleksandar I. postigao uspjeh na Olimpijskim igrama 496. god. p. n. e. Od ove pjesme je dostupno samo šest stihova. Po helenskim običajima, ta jedna pohvalna pjesma je obavezivala potomke pohvaljenog na zahvalnost za to. Uostalom, Aleksandar III. je kao kultivirani i obrazovani vladar imao i veliko poštovanje prema učenjacima i stvaraocima. Posebno je, uz Homera, Aleksandar III. poštovao pjesniek Stesihora i Pindara. Institucija „gostoprimstva“ (ξενία, προξενία;*Hospitium*) je bila jedan od stubova društava helensko – rimske klasične civilizacije u sferi međusobne interakcije ljudi. Ova institucija je mogla imati i javni i privatni karakter, i ona uz religijsku i kultnu sankciju garantira duboke i složene veze između gosta i domaćina (i njihovih zajednica, prvenstveno porodica/familija) koje imaju i recipročno značenje. U ovom slučaju može se smatrati je da su pošteđeni oni koji su imali javno makedonsko „gostoprimstvo“, privatno „gostoprimstvo“ sa pojedinim Makedoncima i oni koji su se zadužili kod Aleksandra kada je njegov otac Filip, kao mladić prije nego je preuzeo vlast u Makedoniji, boravio kao talac (bolje rečeno „gost“ u tebanskom polisu). Uz to su i svećenici i „gostinske veze“ u to doba smatrani da se nalaze pod posebnom zaštitom bogova i metafizičkih sila, pa ih Aleksandar III. (koji je sudeći po dostupnim vrelima nesumnjivo i iskreno poštovao metafizičke sile) nije želio kršiti i tako navući na sebe bijes metafizičkog svijeta. Iz politički oportunih i razumljivih razloga pošteđeni su i oni koji su glasali protiv odmetnuća, čime se slala poruka da Aleksandar III. uvijek misli na i štiti one koji mu se ne zamjeraju, koji su mu lojalni i koji ga podržavaju.

[86] U vojsci Aleksandra Makedonskog nisu se nalazile samo makedonske jedinice, nego i plaćeničke i regrutirane jedinice Tračana, Peonaca, Agrijana, Ilira i Helena (npr. Fokiđani, Platejci, Tespijci, Orhomenjani).

[87] Bitka kod Heroneje 338. god. p. n. e.

[88] Plutarh u drugom svome djelu (*Mor. Mulierum virtutes*259D-260D) pripovijeda istu anegdotu, ali tamo navodi da je silovatelj bio Makedonac po imenu Aleksandar, a ne Tračanin, i da je zapovijedao odredom tračke konjice. Ovu anegdotu navodi i Polijen (VIII, 40).

[89] I to protivno zaključku tzv. „zajedničkog vijeća“ da nijedan polis ne smije pružiti zaštitu i sklonište Tebancima.

svojim poslovima jer će vladati Heladom ako se njemu nešto dogodi. Pripovijeda se da ga je kasnije ipak opetovano rastužila nesreća Tebanaca i učinila ga blažim prema mnogima. Uopće, i nedjelo što ga je pokazao prema Klitu[90] pri vinu i plašljivost što su je Makedonci pokazali prema Indijcima, čime kao da su pohod ostavili nedovršenim i njegovu slavu nepotpunom pripisivao je osvjetoljubivoj srdžbi Dionisovoj[91]. A od preostalih Tebanaca nije bilo nijednoga koji, kada mu je kasnije pristupio i zamolio ga za nešto, nije to od njega ishodio. Toliko o događajima u vezi sa Tebom.“).

Arijan (*Anab*. I, 9) navodi : Θηβαίοις δὲ τὰ τῆς ἀποστάσεως ὀξέα καὶ ξὺν οὐδενὶ λογισμῷ γενόμενα, καὶ ἡ ἅλωσις δι᾽ ὀλίγου τε καὶ οὐ ξὺν πόνῳ τῶν ἑλόντων ξυνενεχθεῖσα, καὶ ὁ φόνος ὁ πολύς, οἷα δὴ ἐξ ὁμοφύλων τε καὶ παλαιὰς ἀπεχθείας ἐπεξιόντων, καὶ ὁ τῆς πόλεως παντελὴς ἀνδραποδισμός, δυνάμει τε καὶ δόξῃ ἐς τὰ πολέμια τῶν τότε προεχούσης ἐν τοῖς Ἕλλησιν, οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος ἐς μῆνιν τὴν ἀπὸ τοῦ θείου ἀνηνέχθη, ὡς τῆς τε ἐν τῷ Μηδικῷ πολέμῳ προδοσίας τῶν Ἑλλήνων διὰ μακροῦ ταύτην δίκην ἐκτίσαντας Θηβαίους, καὶ τῆς Πλαταιῶν ἔν τε ταῖς σπονδαῖς καταλήψεως καὶ τοῦ παντελοῦς ἀνδραποδισμοῦ τῆς πόλεως, καὶ τῆς τῶν παραδόντων σφᾶς Λακεδαιμονίους οὐχ Ἑλληνικῆς γενομένης διὰ Θηβαίους σφαγῆς, καὶ τοῦ χωρίου τῆς ἐρημώσεως, ἐν ὅτῳ οἱ Ἕλληνες παραταξάμενοι Μήδοις ἀπώσαντο τῆς Ἑλλάδος τὸν κίνδυνον, καὶ ὅτι Ἀθηναίους αὐτοὶ τῇ ψήφῳ ἀπώλλυον, ὅτε ὑπὲρ ἀνδραποδισμοῦ τῆς πόλεως γνώμη προὐτέθη ἐν τοῖς Λακεδαιμονίων ξυμμάχοις. ἐπεὶ καὶ πρὸ τῆς ξυμφορᾶς πολλὰ ἀπὸ τοῦ θείου ἐπισημῆναι ἐλέγετο, ἃ δὴ ἐν μὲν τῷ παραυτίκα ἠμελήθη, ὕστερον δὲ ἡ μνήμη αὐτὰ ἐς λογισμὸν τοῦ ἐκ πάλαι ἐπὶ τοῖς ξυνενεχθεῖσιν προσημανθῆναι ἀνήνεγκεν. τοῖς δὲ μετασχοῦσι τοῦ ἔργου ξυμμάχοις, οἷς δὴ καὶ ἐπέτρεψεν Ἀλέξανδρος τὰ κατὰ τὰς Θήβας διαθεῖναι, τὴν μὲν Καδμείαν φρουρᾷ κατέχειν ἔδοξε, τὴν πόλιν δὲ κατασκάψαι ἐς ἔδαφος καὶ τὴν χώραν κατανεῖμαι τοῖς ξυμμάχοις, ὅση μὴ ἱερὰ αὐτῆς: παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας καὶ ὅσοι ὑπελείποντο Θηβαίων, πλὴν τῶν ἱερέων τε καὶ ἱερειῶν καὶ ὅσοι ξένοι Φιλίππου ἢ Ἀλεξάνδρου ἢ ὅσοι πρόξενοι Μακεδόνων ἐγένοντο, ἀνδραποδίσαι. καὶ τὴν Πινδάρου δὲ τοῦ ποιητοῦ οἰκίαν καὶ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Πινδάρου λέγουσιν ὅτι διεφύλαξεν Ἀλέξανδρος αἰδοῖ τῇ Πινδάρου. ἐπὶ τούτοις Ὀρχόμενόν τε καὶ Πλαταιὰς ἀναστῆσαί τε καὶ τειχίσαι οἱ ξύμμαχοι ἔγνωσαν.
(„Naprotiv, odmetnuće Tebanaca, izvedeno brzo i bez ikakva premišljanja, zauzeće uspjelo u tako kratko vrijeme i bez napora za napadaće, silan pokolj jer su ga počinili istoplemenici i protivnici zbog stare mržnje, potpuno zarobljavanje grada, koji se tada moću i ratnom slavom isticao među Helenima, - to je sve sa priličnom vjerojatnoćom pripisano srdžbi božanstva. Da su Tebanci pretrpili odavno zasluženu kaznu, jer su izdali Helene u persijskom ratu, jer su još za trajanja ugovora o miru napali Plateju te sve stanovnike toga grada prodali u roblje, a one, koji su se predali Lakedemonjanima, poubijali nipošto

[90] Makedonski dostojanstvenik i Aleksandrov prijatelj kojega je ovaj ubio u afektu i izlivu momentalnog bijesa.

[91] Dionis je po mitologiji bio sin Semele, kćerke Kadma kojem se pripisivalo osnivanje Tebe. Samim tim je Dionis smatran zaštitnikom Tebe i njenoga polisa.

helenski, jer su razorili mjesto na kojem su Heleni u boju sa Međanima odbili opasnost od Helade i jer su glasali da se Atenjani unište, kada je u vijeću lakedemonskih saveznika bio iznesen prijedlog, da se stanovnici polisa Atene prodaju u rbolje. Govorilo se također, da su se prije nesreće pojavila od božanstva mnoga znamenja, za koja u onaj čas nije nitko mario, ali kasnije je sjećanje samo dozvalo u pamet, da su ti događaji bili davno prije navješteni. Učesnici u tome ratu i saveznici, kojima je Aleksandar povjerio da urede stvari u Tebi, odlučili su, da se u Kadmeju stavi posada, da se grad poruši odmah, da se zemlja, ukoliko nije posvećena, razdijeli među saveznike, a djeca i žene Tebanaca, koliko ih je ostalo na životu, da se prodaju u roblje osim svećenika i svećenica te svih onih, koji su bili prijatelji Filipovi ili Aleksandrovi ili drugih Makedonaca. Ali kuću pjesnika Pindara i potomke njegove kažu da je Aleksandar sačuvao iz poštovanja prema Pindaru. Pri tome su saveznici zaključili, da se Orhomen i Plateja opet sagrade i utvrde.“).

Justin (XI, 3, 6 - 11) : *Inde Thebas exercitum conuertit, eadem indulgentia usurus, si parem paenitentiam inuenisset. Sed Thebani armis non precibus nec deprecatione usi sunt : itaque uicti grauissima quaeque supplicia miserrimae captiuitatis experti sunt. Cum in consilio de excidio urbis deliberaretur, Phocenses et Plataeenses et Thespienses et Orchomenii, Alexandri socii uictoriaeque participes, excidia urbium suarum crudelitatemque Thebanorum referebant, studia in Persas non praesentia tantum, uerum et uetera aduersus Graeciae libertatem increpantes, quam ob rem odium eos omuium populorum esse ; quod uel ex eo manifestari, quod iure iurando se omnes obstrinxerint, ut uictis Persis Thebas diruerent. Adiciunt et scelerum priorum fabulas, quibus omnes scaenas repleuerint, ut non praesenti tantum perfidia, uerum et uetere infamia inuisi forent.*
(„Zatim se /Aleksandar III. op.S.M./ zaputio prema Tebi, namjeravajući da pokaže slično zadovoljenje, ako naiđe na slično pokajanje. Ali Tebanci su se obraćali ne molbama ili ugovorima, nego oružju i nakon što su bili pobijeđeni, pretrpili su najteže teškoće najnesretnijeg stanja potčinjenosti. Raspravljalo se u ratnom vijeću da li da se grad uništi. Fokiđani, Platejci, Tespijci i Orhomenjani, koji su bili saveznici Aleksandra i udjelnici u njegovoj pobjedi, živeći pod destrukcijom svojih sopstvenih gradova i okrutnosti Tebanaca, bili su protiv njih ne samo zbog njihove sadašnjosti, nego i zbog prijašnosti, prelaska Persijancima na štetu zajedničke slobode Helade. „Na osnovi toga“, oni su govorili, „oni /Tebanci op. S.M./ su bili predmet opće mržnje, kao što je bilo očigledno iz činjenice da su se svi Heleni obavezali zakletvom da će srušiti Tebu čim pobijede Persijance.“ Oni su iznijeli također i značajne priče o njihovim starim zločinima, sa kojima su oni ispunjavali svaki teatar, kako bi ih učinili odvratnim ne samo zbog svoje nedavne perfidnosti, nego i zbog drevne sramote“).
Justin, odnosno Pompej Trog, nadalje parafraziraju govor izvjesnog Tebanca po imenu Klead, koji je bio zarobljen. On je obraćajući se Aleksandru i ostalima nastojao da pobudi milost za svoje sunarodnike. XI, 4, 1 – 9 : *Tunc Cleadas, unus ex captiuis, data potestate dicendi : non a rege se defecisse, quem interfectum audierint, sed a regis heredibus;*

quicquid in eo sit admissum, credulitatis, non perfidiae culpam esse, cuius tamen iam magna se supplicia pependisse deleta iuuentute. Nunc senum feminarumque sicuti infirmum, ita innoxium restare uulgus, quod ipsum stupris contumeliisque ita uexatum esse ut nihil amarius umquam sint passi ; 4 nec iam pro ciuibus se, qui tam pauci remanserint, orare, sed pro innoxio patriae solo et pro urbe, quae non uiros tantum, uerum et deos genuerit. Priuata etiam regem superstitione deprecatur geniti apud ipsos Herculis, unde originem gens Aeacidarum trahat, actaeque Thebis a patre eius Philippo pueritiae ; rogat urbi parcat, quae maiores eius partim apud se genitos deos adoret, partim educatos summae maiestatis reges uiderit. Sed potentior fuit ira quam preces. Itaque urbs diruitur ; agri inter uictores diuiduntur ; captiui sub corona uenduntur, quorum pretium non ex ementium commodo, sed ex inimicorum odio extenditur. Miseranda res Atheniensibus uisa ; itaque portas refugis profugorum contra interdictum regis aperuere.
(„Kleadu, jednom od onih koji su bili zarobljeni, bilo je dozvoljeno da govori u njihovu /tebansku op. S.M./ korist, rekao je da se oni nisu pobunili protiv kralja /Filipa II. op. S.M./ za koga su razumijeli da je bio ubijen, nego od njegovih nasljednika. Da ono što je bilo učinjeno u stvari bila greška, ne izdaja, u lakovjernosti za koju su, međutim, oni već teško trpili zbog gubitka cvijeta svoga vojništva, da je ostalo samo mnoštvo staraca i žena, jednako slabih i bezopasnih, ali koji su bili toliko uznemiravani bezobrazlucima i uvredama da nikada nisu pretrpili ništa teže, i da se on nije zalagao za svoje sunarodnike, od kojih je samo nekoliko preživjelo, nego za svoju nepovrijeđenu rodnu grudu, i za grad u kojem su se rađali ne samo ljude nego i bogovi. Nastojao je i da utiće i na kralja, također, preko sujevjerja koja se tiče Herkula, koji je bio rođen u Tebi, i od kojega potiće familija Ejakida[92] i preko razmišljanja da je njegov otac Filip mladost proveo u Tebi. I on ga je pozvao da poštedi grad koji je obožavao neke od njegovih predaka, koji su se u njemu rodili, kao bogovi, i koji je vidio druge koji su u njemu bili odgajani, prinčevi najvišeg dostojanstva. Ali ogorčenje je bilo moćnije od molbe. Grad je, shodno tome, uništen, zemlja podijeljena među osvajačima, a zarobljenici javno prodani. Njihova cijena nije bila određena za profit onima koji su ih kupovali, nego prema mržnji njihovih neprijatelja. Njihova sudbina je Atenjanima izgledala da zaslužuje sažaljenje, i zato su oni, iako je to bilo u suprotnosti sa kraljevom zabranom, otvorili svoje kapije za prijem izbjeglica.“).

Iz prezentiranih tekstova je jasno da je Aleksandar III. nastojao da rat i razaranje Tebe predstavi kao djelo koje se odvijalo na osnovi odluke Helenskog Saveza[93], dok bi on samo

[92] Ovo baš i ne odgovara činjeničnom stanju. Aleksandar III. je pripadao dinastiji Argeada koji su svoje mitološko porijeklo izvodili od Heraklida, sinova Herakla/Herkula, dok mu je majka Olimpijada poticala iz epirske dinastije Ejakida koji su svoje mitološko porijeklo izvodili od Ahileja.

[93] Helenski ili Korintski (po mjestu održavanja osnivačke skupštine) Savez je ustanovljen od strane Filipa II., nakon njegove pobjede kod Heroneje. Uključivao je Makedoniju i većinu helenskih polisa na današnjem balkanskom poluotoku. Izvan ovoga Saveza je ostala Lakedemonska država. Hegemon Saveza je bio Filip II., a nakon njegove smrti Aleksandar III. Cilj osnivanja Saveza nije bilo samo održavanje makedonske hegemonije u

bio puki izvršilac takve odluke. Po toj tezi Tebanci su se pobunili protiv Saveza a ne protiv njega ili makedonskog kraljevstva, pa i izricanje i provođenje kazne bilo po Aleksandru III. u nadležnosti Saveza, tj. nekoga improviziranog „savezničkog vijeća" pa bi onda Aleksandar III. izdao naredbu kako bi udovoljio tužbama saveznika. Međutim, ova teza, koju je Aleksandar III. želio da istakne u svezi sa uništenjem Tebe, je u u potpunosti pogrešna. Jedini koji je stvarno odgovoran za uništenje Tebe je bio samo Aleksandar, a sve ostalo je bilo samo sklanjanje iza neke koprene zavjese formalnosti i propagande, kao da je on eto samo ispunio nalog Saveza. Primarnu odgovornost Aleksandra III. dokazuje i njegova grižnja savjesti zbog uništenja Tebe, kao i podaci iz literarnih vrela koja kažu da se on samo pretvarao kako bi ovo djelo predstavio kao djelo jednog sustava, a ne njegovog odlučivanja na „komesarski način". Da je on želio poštediti Tebu i njene stanovnike, lako se mogao usprotiviti toj „odluci saveznika" jer su oni faktički bili njegove obične marionete. Da je to improvizirano savezničko vijeće imalo stvarna ovlaštenja, a ne bilo samo obična koprena i pokriće za Aleksandrove želje, dokazuje i sljedeća činjenica. Po Diodoru, to tzv.vijeće je između ostalog stavilo van zakone i sve izbjegle Tebance i zabranilo helenskim polisima da pružaju utočište Tebancima. Međutim, to je ostalo „mrtvo slovo na papiru", jer ta odluka nije provođena samo iz razloga što je Aleksandar III. nije želio provoditi.[94] Da je bio obični izvršilac odluka toga vijeća, ne bi mogli ni Atenjani ni drugi da pruže utočište Tebancima.[95]Uostalom, da je to bila validna odluka Saveza, onda je ona morala biti donesena institucionalno i od ovlaštenih struktura i na zakoniti način. Ali iz podataka iz dostupnih vrela, to se baš i ne vidi. Kao da je to bilo neko ad – hoc tijelo, neko vijeće skupljeno u Aleksandrovom stožeru od predstavnika pojedinih helenskih borbenih kontigenata u vojsci kojom je Aleksandar III. zapovijedao. A ponajviše su to bili oni helenski polisi koji su imali višestoljetni animozitet prema Tebi, npr. Platejci, Orhomenjani, Tespijci, Fokiđani (u sukobu sa Tebom od I. svetog rata). U tome vijeću izgleda da uopće nije bilo nekih ovlaštenih predstavnika Peloponeza, Atene ili niza drugih polisa. Na ovaj način Aleksandar se ujedno želio i ograditi i opravdati za uništenje Tebe pred helenskim svijetom, ali i poslati poruku šta se može desiti onima koji pružaju ogorčeni otpor i nisu spremni čak ni na kompromisno potčinjavanje.

---

europskoj Heladi, nego primarno rat protiv ahemenidskog Irana i „oslobađanje" maloazijskih Helena ispod persijske vlasti.

[94] Po Diodoru (XVII, 15), Atenjani su preko svoga izaslanstva upućenog Aleksandru III. molili u korist tebanskih izbjeglica u atenskom polisu kako bi on dozvolio Atenjanima da im pruže utočište. Zahvaljujući govorničkoj vještini Demada iz upućenog izaslanstva, Aleksandar III. se složio sa svim molbama Atenjana, uključujući i onu o dozvoli pružanja utočišta Tebancima.

[95] Dobar različit primjer pruža Scipion Emilijan, koji je zapovijedao zauzimanjem Kartagine 146. god. p. n. e. i koji se nakon pada ovoga grada morao (iako protivno svojim željama) povinovati odluci Senata da se Kartagina sravni sa zemljom.U slučaju Tebe iz 335. god. p. n. e., „izvršilac" zauzimanja i razaranja je bio onaj koji je bio stvarni gospodar i nad vijećem koje je formalno donosilo odluku o budućoj sudbini Tebe i Tebanaca.

U tome smislu je potrebno tumačiti i one podatke koje donosi Arijan u kojima se uništavanje Tebe opravdava i tumaći zbog ranijih grijehova. Vrlo je jasno da se u ovom slučaju Tebe koristi teorija o „kolektivnoj krivici“ koje se prenosi i generacijski. Posebno im se prigovarala optužba za postupak prema Platejcima iz 427. god. p. n. e. jer su „nimalo helenski“ (tj. van toga kodeksa) poubijali zarobljenike iz Plateje (Platejce i nešto Atenjana). Odgovornost za uništenje Tebe se nastoji i relativizirati i isticanjem toga da je Aleksandar nudio Tebancima da se potčine pod blagim uvjetima i zbog toga da je oklijevao sa direktnim napadom na Tebu, ali da je sa druge strane došao samo prkosni odgovor. Iako je Aleksandar sa svojom vojskom pričekao sa napadom na Tebu i stvarno ponudio uvjete za predaju Tebe, ipak je isticanje te činjenice samo dodatno služilo u svrhu smanjivanja krivice Aleksandra, a prebacivanja bar dijela krivice na same Tebance za ono što im se dogodilo. Uništenje Tebe se opravdava i srždbom božanstava. A i odluka da se uništi Teba se pripisuje i afektivnom bijesu Aleksandra izazvanom provokacijom Tebanaca koji su ga nazvali „tiraninom Helade“, čime bi se to pripisalo momentalnoj neuračunljivosti isprovociranoj teškom uvredom, a ne hladnoj promišljenosti. Sve je to ustvari uklapanje u taj mainstream narativ koji još od Aleksandrovog doba pa sve do danas nastoji da njega oslika i osvjetljava u svjetlu bez velikih grijehova, posebno onih zločinačkog karaktera, jer je Aleksandar bio, i sada je i biti će i veličina i veličanstvenost i uzor i inspiracija. Aleksandar III. Argead Makedonski Veliki je neosporno povijesna osoba Proviđenja, vizionar i utemeljitelj ideja univerzalnosti i globalizma, koji se u historigrafskim i drugim narativima uglavnom ocjenjuje pozitivno. A onda se tu nekada uvijek ukaže ta epizoda sa Tebom, taj jedan mladalački grijeh koji narušava svu tu sliku koja se prenosi kroz epohe, kroz zemlje i kroz kulture.

Nakon ukazivanja na to da glavnu i zapovjednu i naredbodavnu odgovornost za uništenje Tebe snosi Aleksandar III., potrebno je odgovoriti da li je to, u skladu sa kontekstom, bio ratni zločin. Činjenice govore da uništenje Tebe nije bilo ciljano u smislu prethodne namjere niti neki strateški čin. Da se Teba nije pobunila, ništa joj se ne bi desilo, da se nakon oružane pobune i sukoba povinovala zahtjevima Aleksandra III. isto ne bi bila uništena. Nije bilo namjere da se uništi cijeli tebanski narod, pa su pošteđene određene kategorije njenog stanovništva, istina malobrojne. I kasnije, u toku pohoda u Aziji i Egiptu, Aleksandar Veliki je popuštao Tebancima da individualnoj ravni. Nakon uništenja Tebe, naredba o zabrani prihvatanja tebanskih prebjega je ostala „mrtvo slovo na papiru“ jer nisu bili sankcionirani oni koji su prihvatali izbjegle Tebance. Znači nije se išlo na istrebljivanje Tebanaca. Sudeći po dostupnim podatcima, izgleda da nije bilo pogubljivanja onih koji su zarobljeni i da su u ovim dešavanjima smrtno stradali Tebanci bili ponajviše oni koji su poginuli u bitci. Međutim, sa druge strane, samo osvajanje Tebe je bilo brutalnije nego što je bila norma u tadašnjim zauzimanjima naselja, o čemu svjedoći i anegdota sa Timoklejom. Diodorov opis zauzimanja Tebe potvrđuje navedenu tezu, pa i sam navodi da su osvajači bili u ovome žešći „nego što je uobičajeno u ratu“. Narušeno je i pravilo azila i utočišta, jer

su ljudi izvlaćeni iz hramova u koje su se bili sklonili i onda bili izlagani neograničenim zlostavljanjima. Izgleda da je Aleksandar III. namjerno dopustio svojim vojnicima da izađu iz okvira discipline i da pljačkaju po svome nahođenju i za svoj interes, nesistemski (za razliku od npr. Rimljana i njihovih strogih pravila o osvajanju naselja i tabora te prikupljanju plijena). Da su se vojnici razulareno ponašali uz dozvolu Aleksandra III. dokaz je sama činjenica da je ovaj makedonski kralj i budući osvajač na tri kontinenta i prvi univerzalistički vladar bio strog komandant koji je vrlo insistirao na disciplini i da je strogo kažnjavao prijestupnike. Samim tim, vojnička razuzdanost u Tebi nije bila izraz nekoga otrganja od kontrole vojnika, nego posljedica svjesno donesene odluke kako bi se Tebancima nanijelo što više patnje. A da je to bilo nedopustivo ponašanje, upravo ukazuje taj slučaj sa Timoklejom koju Aleksandar III. oslobađa i pored toga što je ubila jednog od nižih zapovjednika u njegovoj vojsci. Izgleda da je i sam Aleksandar time što je oslobodio Timokleju, shvatio šta je dopustio da se učini a što nije imalo veze sa onime što je dopušteno u ratovanju.

Zbog svih ovih iznesenih činjenica i zaključaka, nije baš lakodefinirati da li je ono što se dogodilo Tebi i Tebancima u jesen 335. god. p. n. e. bilo ili nije bilo ratni zločin u kontekstu helensko – rimske klasične civilizacije. I sva ta nastojanja za opravdavanjem onoga što se desilo Tebi, pravdanja Aleksandra, stavljanja koprene na stvarnu njegovu odgovornost u ovom slučaju, insistiranje na tome da se nije odmah pokrenuo napad i da se nudio relativno povoljan izlaz Tebi, stalno pojavljivanje u narativima tih pošteda određenih slojeva stanovništva tebanskog polisa i Aleksandrove grižnje savjesti kao da indirektno ukazuju da je već u antici ono što se desilo Tebi i njenom stanvništvu u jesen 335. god. p. n. e. smatrano nedopustivim pa se zato tražilo da se to relativizira, ublaži, opravda ili čak i oprosti. Da je i sam Aleksandar osjećao i znao da je učinio nešto nedopustivo, što nije bilo u skladu sa njegovim agendama i predođbama govorila bi upravo ta grižnja savjesti zbog naredbe da se uništi Teba, i koja se izražavala u toj nekoj njegovoj milosti i popuštanju kada bi kasnije nailazio na Tebance. Tako je nakon bitke kod Isa, pustio na slobodu tebanske izaslanike koji su se nalazili kod Darija III. Ahemenida, dok je atenske i lakedemonske zadržao. Aleksandar III. je pustio na slobodu i tebanske plaćenike, dok je zadržao atenske i tesalske. Ali i pored tih više individualnih poteza milosti, za vrijeme života Aleksandra Velikog nije dozvoljena obnova Teba i restitucija njenoga stanovništva jer bi to značilo rehabilitaciju Tebe i politike antimakedonske frakcije u ovom polisu, samim tim ujedno i priznavanje greške i zločina. A to bi moglo da potkopa autoritet i snagu Aleksandra III. u helenskom svijetu, i da ga prikaže kao labilnu i slabu osobu kojoj emocije utiču na rasuđivanje i donošenje odluka. A situacija i makedonska hegemonija u europskoj Heladi, u vrijeme dok je Aleksandar III. sve više prodirao u azijsku unutrašnjost, su se nalazili na ivici stabilnosti, suočavajući se sa nizom iskušenja (lakedemonski otpor, prisutne antimakedonske frakcije, predustanička rovitost). Kako bi održavala potčinjenost balkanskih Helena, još uvijek je bila potrebno održavanje i politike strahopoštovanja, a što je moglo bolje poslužiti toj stvari

nego što su to ruševine Tebe i sudbina njenih stanovnika. Dok je individualnu milost Aleksandar mogao ispoljavati kako bi ublažavao griznju svoje savjesti, iz navedenih razloga kolektivna rehabilitacija sa obnovom Tebe iz viših političkih interesa nije dolazila u obzir.

Dok se ne dođe do nekih novih podataka, za sada „slučaj Tebe iz 335. god. p. n. e.“ je moguće tretirati samo kao kontroverzu, granični slučaj između dopuštenog i nedopuštenog u ratovanjima epohe klasične civilizacije. Ipak sa naše strane, smatramo u slučaju Tebe iz jeseni 335. god. p. n. e. tas kao da više preteže na onu stranu da je tada izvršen ratni zločin i da za njega direktnu odgovornost snosi Aleksandar Veliki.

Sa razaranjem Tebe 335. god. p. n. e. završava jedan skoro neprekinuti ciklus međusobnog ratovanja starih Grka. U toku jednoga stoljeća ciklički su se smjenjivali ratovi (Peloponeski rat, Korintski rat, Epaminondin rat, I. sveti rat, Filipova osvajanja, II. sveti rat), i ti kraći periodi među tim ratovima obilovali su međuhelenskim nasiljem visokog intenziteta (npr. Lisanderove dekarhije, tiranija 30orice, okupacija Tebe od Lakedemonjana). To razdoblje je obilovalo brutalnostima, ratnim užasima, ratnim zločinima i nerazumljivim i bezkrupuloznim nasiljem, progonima po svim osnovama, montiranim procesima, odsustvom bilo kakve časti i humanosti i razaranjima materijalnih dobara i ljudi. U tome stoljeću uništene su čitave zajednice, bilo je očitih primjera onoga što bi se po *interpretatio moderna* nazivalo genocidom, etničkim čišćenjem, elitocidom i kulturocidom. Nakon blistavih pobjeda u Grčko – persijskim ratovima i vrhunca u „zlatnom, periklovskom dobu“, helenski svijet kao da se utopio u kaljuži sopstvenog samouništenja. U bukvalnom smislu nestali su čitavi polisi i nekada veliki i bitni gradovi. Ustvari, pad helenskog svijeta i njegovo ustupanje civilizacijskog prvenstva je primarno posljedica ovoga stoljeća „helenskog samoistrebljenja“ koje je kao posljedicu ostavilo i demografski pad, i ruševine, i zamor i krvave tragove da se prenose kroz generacije. Niko nije toliko zla nanio helenskom svijetu i njegovoj civilizaciji nego sami Heleni svojim ubistvenim i samouništavajućim žarom i mentalitetom. I onda kada su se toliko u stoljetnom samoistrebljivanju oslabili po svim osnovama, Heleni više ne samo da nisu predstavljali ekspanzivni civilizacijski impuls, nego su se borili kako bi odbranili ne više samo sopstvenu slobodu, nego sopstvenu egzistenciju. Ali ni ovo stoljetno razdoblje nije opametilo Heleni, nego su se oni ubrzo nakon Aleksandrove smrti ponovo otisnuli u još jedno stoljeće međusobnih sukoba sada na nivoima helenističkih kraljevstava, saveza i državica. I tek ih je dolazak Rimljana primirio, ali na uštrb gubitka nezavisnosti i postupnog apsorbiranja u novu fazu klasične civilizacije, tj. rimski svijet klasične epohe. Slična paralela sa Heladom u ovom stoljeću samoistrebljivanja može se povući sa Europom u stoljeću koje je započelo sa I. svjetskim ratom. U dva svjetska rata, jednom višedecenijskom hladnom ratu, nizu regionalnih i lokalnih ratova i kriza, nemirima i lutanjima uzrokovanim krizom neoliberalnog poretka Europa je izgubila taj ekspanzivni civilizacijski impuls. Zbog svoga toga međusobnog istrebljivanja nestale su cjelokupne zajednice, karte i granice su se stalno preoblikavale, a

jačali su vaneuropski faktori koji su od Europe oduzeli tu baklju vođenja civilizacijskog impulsa. I tako je Europa u prva dva desetljeća XXI. st. postala isto ono što i Helada III. i II. st. p. n. e., jedan svijet u formi muzeja koji obiluje sa enormnom masom eksponata i artefakata, ali bez unutarnje progresivne dinamičnosti.

II. Uništenje Persepolisa 330. god. p. n. e.

Pored Tebe još je jedno opterećavajuće breme bilo na savjesti historijskog Aleksandra Velikog. U bitci kod Gaugamele (1. X. 331. god. p. n. e.), vojska Aleksandra Velikog je u odlučujućem srazu potukla ahemenidsku vojsku Darija III. Nakon toga je brzo prošla kroz Mesopotamiju i prodrla u samo persijsko jezgro Iranskog carstva dinastije Ahemenida, došavši i zauzevši njegovu ceremonijalnu prijestolnicu koju su nazivali Persepolis.[96] Nedugo po zauzimanju, ovaj biser iranske civilizacije je bio zapaljen, uništen i opljačkan od strane zapovjednika i vojnika Aleksandra Velikog. Tom prilikom uništeni su mnogi drevni iranski zapisi, a u značajnoj mjeri je stradalo i njegovo stanovništvo bilo od strane razuzdanih vojnika, bilo od masovnih samoubistava. Aleksandar III. je kao i u slučaju Tebe, namjerno dao slobodno vojnicima da rade što žele, a nešto kasnije je sudeći po vrelima i sam osobno učestovao u neposrednoj paljevini Persepolisa.

O uništavanju Persepolisa 330. god. p. n. e. glavna literarna vrela izvještavaju na sljedeći način :

Diodor (XVII, 70) :τὴν δὲ Περσέπολιν, μητρόπολιν οὖσαν τῆς Περσῶν βασιλείας, ἀπέδειξε τοῖς Μακεδόσι πολεμιωτάτην τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων καὶ τοῖς στρατιώταις ἔδωκεν εἰς διαρπαγὴν χωρὶς τῶν βασιλείων. πλουσιωτάτης δ᾽ οὔσης τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ τῶν ἰδιωτικῶν οἴκων πεπληρωμένων ἐκ πολλῶν χρόνων παντοίας εὐδαιμονίας οἱ Μακεδόνες ἐπῄεσαν τοὺς μὲν ἄνδρας πάντας φονεύοντες, τὰς δὲ κτήσεις διαρπάζοντες, πολλὰς μὲν τοῖς πλήθεσιν ὑπαρχούσας, κατασκευῆς δὲ καὶ κόσμου παντοίου γεμούσας. ἔνθα δὴ πολὺς μὲν ἄργυρος διεφορεῖτο, οὐκ ὀλίγος δὲ χρυσὸς διηρπάζετο, πολλαὶ δὲ καὶ πολυτελεῖς ἐσθῆτες, αἱ μὲν θαλασσίαις πορφύραις, αἱ δὲ χρυσοῖς ἐνυφάσμασι πεποικιλμέναι, τοῖς κρατοῦσιν ἔπαθλα καθίσταντο. τὰ δὲ μεγάλα καὶ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην περιβόητα βασίλεια πρὸς ὕβριν καὶ παντελῆ φθορὰν ἀπεδέδεικτο. οἱ δὲ Μακεδόνες ἐνημερεύσαντες ταῖς ἁρπαγαῖς τὴν ἄπληστον τοῦ πλείονος ἐπιθυμίαν οὐκ ἐδύναντο πληρῶσαι. τοσαύτη γὰρ ἦν τῆς πλεονεξίας ὑπερβολὴ κατὰ τὰς τούτων ἁρπαγὰς ὥστε καὶ πρὸς ἀλλήλους διαμάχεσθαι καὶ πολλοὺς ἀναιρεῖν τῶν τὰ πολλὰ τῆς ἁρπαγῆς ἐξιδιοποιουμένων: τινὲς δὲ τὰ πολυτελέστατα τῶν εὑρισκομένων τοῖς ξίφεσι διακόπτοντες τὰς ἰδίας ἀπεκόμιζον μερίδας, ἔνιοι δὲ τὰς τῶν ἐπιβαλλόντων τοῖς ἀμφισβητουμένοις χεῖρας ἀπέκοπτον, συνεκφερόμενοι τοῖς θυμοῖς:

[96] U provinciji Fars, na jugozapadu današnjeg Irana. Sam naziv Περσέπολις je grčka kovanica, dok su ga Iranci nazivali Parsa. Osnovao ga je Darije I. (živio cc 550. – 486. god. p. n. e.).

τὰς δὲ γυναῖκας σὺν αὐτοῖς τοῖς κόσμοις πρὸς βίαν ἀπῆγον, τὴν αἰχμαλωσίαν δουλαγωγοῦντες: ἡ μὲν οὖν Περσέπολις ὅσῳ τῶν ἄλλων πόλεων ὑπερεῖχεν εὐδαιμονίᾳ, τοσοῦτον ὑπερεβάλετο τὰς ἄλλας τοῖς ἀτυχήμασιν.
("Persepolis je bio prijestolnica persijskog kraljevstva. Aleksandar /Veliki op. S.M./ ga je opisao Makedoncima kao najomraženijeg od azijskih gradova i predao ga je svojim vojnicima na pljačku, sve osim palata. To je bio najbogatiji grad pod suncem i privatni domovi su tokom godina bili opremljani sa svakom vrstom bogatstva. Makedonci su utrčavali u njih ubijajući sve muškarce koje bi sreli i pljačkajući rezidencije. Mnoge kuće su pripadale običnom narodu i bile su snabdjevene sa namještajem i odjećom svake vrste. Odneseno je mnogo srebra i malo zlata, i mnoge bogate haljine sa morskim purpurom ili sa izvezenim zlatom postale su nagrada pobjednika. Goleme palate, čuvene u cijelom civiliziranom svijetu, postale su žrtvom uvrede i potpunog uništenja. Makedonci su se predali ovoj orgiji pljačkanja cijeli dan i još uvijek nisu mogli zadovoljiti svoju bezgraničnu pohlepu za više. Takva je bila njihova pretjerana žudnja za pljačkom, usto su se oni međusobno borili i ubili mnoge od svojih ljudi koji su prisvojili veći dio toga. Najbogatije od nalaza su neki sjekli sa svojim mačevima tako da bi svaki mogao dobiti svoj dio. Neki su sjekli ruke onima koji su se hvatali za spornu imovinu, postajaćiludim zbog svoje opsesije. Odvukli su žene, odjeću i sve, pretvarajući njihovo zarobljeništvo u ropstvo. Kako je Persepolis nadmašivao sve druge gradove u prosperitetu, tako je sada u istoj mjeri nadmašio sve ostale u bijedi.").

Diodor (XVII, 71, 3) : σφόδρα γὰρ ἀλλοτρίως ἔχων πρὸς τοὺς ἐγχωρίους ἠπίστει τε αὐτοῖς καὶ τὴν Περσέπολιν εἰς τέλος ἔσπευδε καταφθεῖραι.
("Osjećao je /Aleksandar Veliki op. S.M./ ogorčeno neprijateljstvo prema stanovnicima /Persepolisa op. S.M./. On im nije vjerovao, i on je namjeravao uništiti Persepolis u potpunosti.").

Diodor (XVII, 72) : ὁ δ᾽ Ἀλέξανδρος ἐπινίκια τῶν κατορθωμάτων ἐπιτελῶν θυσίας τε μεγαλοπρεπεῖς τοῖς θεοῖς συνετέλεσεν καὶ τῶν φίλων λαμπρὰς ἑστιάσεις ἐποιήσατο. καὶ δή ποτε τῶν ἑταίρων εὐωχουμένων καὶ τοῦ μὲν πότου προβαίνοντος, τῆς δὲ μέθης προϊούσης κατέσχε λύσσα ἐπὶ πολὺ τὰς ψυχὰς τῶν οἰνωμένων. ὅτε δὴ καὶ μία τῶν παρουσῶν γυναικῶν, ὄνομα μὲν Θαΐς, Ἀττικὴ δὲ τὸ γένος, εἶπεν κάλλιστον Ἀλεξάνδρῳ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πεπραγμένων ἔσεσθαι, ἐὰν κωμάσας μετ᾽ αὐτῶν ἐμπρήσῃ τὰ βασίλεια καὶ τὰ Περσῶν περιβόητα γυναικῶν χεῖρες ἐν βραχεῖ καιρῷ ποιήσωσιν ἄφαντα. τούτων δὲ ῥηθέντων εἰς ἄνδρας νέους καὶ διὰ τὴν μέθην ἀλόγως μετεωριζομένους, ὡς εἰκός, ἄγειν τις ἀνεβόησε καὶ δᾷδας ἅπτειν καὶ τὴν εἰς τὰ τῶν Ἑλλήνων ἱερὰ παρανομίαν ἀμύνασθαι παρεκελεύετο. συνεπευφημούντων δὲ καὶ ἄλλων καὶ λεγόντων μόνῳ τὴν πρᾶξιν ταύτην προσήκειν Ἀλεξάνδρῳ καὶ τοῦ βασιλέως συνεξαρθέντος τοῖς λόγοις πάντες ἀνεπήδησαν ἐκ τοῦ πότου καὶ τὸν ἐπινίκιον κῶμον ἄγειν Διονύσῳ παρήγγειλαν. ταχὺ δὲ πλήθους λαμπάδων ἀθροισθέντος καὶ γυναικῶν μουσουργῶν εἰς τὸν πότον παρειλημμένων μετ᾽ ᾠδῆς καὶ αὐλῶν καὶ συρίγγων προῆγεν ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τὸν κῶμον, καθηγουμένης τῆς πράξεως

Θαΐδος τῆς ἑταίρας. αὕτη δὲ μετὰ τὸν βασιλέα πρώτη τὴν δᾷδα καιομένην ἠκόντισεν εἰς τὰ βασίλεια: καὶ τῶν ἄλλων ταὐτὰ πραξάντων ταχὺ πᾶς ὁ περὶ τὰ βασίλεια τόπος κατεφλέχθη διὰ τὸ μέγεθος τῆς φλογὸς καὶ τὸ πάντων παραδοξότατον, τὸ Ξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλέως γενόμενον ἀσέβημα περὶ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηναίων μία γυνὴ πολῖτις τῶν ἀδικηθέντων ἐν παιδιᾷ πολλοῖς ὕστερον ἔτεσι μετῆλθε τοῖς αὐτοῖς πάθεσιν.
("Aleksandar /Veliki op. S.M./ je održao igre u čast pobjeda. Izvodio je skupa žrtvovanja bogovima i obilato je zabavljao svoje prijatelje. Dok je slavlje i pijančevanje daleko napredovalo, pošto su postajali pijani i ludilo je preuzelo umove opijenih gostiju. U tom trenutka, jedna od prisutnih žena po imenu Tais i atičkog porijekla, rekla je da bi za Aleksandra bila najbolja od svih njegovih zabava u Aziji ako im se pridruži u pobjedničkoj procesiji, zapali palate i dozvoli ženinim rukama da u jednom trenutku ugasi glasovita dostignuća Persijanaca. To je rečeno ljudima koji su bili još uvijek mladi i opijeni vinom, i tako, kako je očekivano, neko je povikao da se formira komos[97] i da zapale baklje, i pozvao je sve da se osvete zbog uništavanja grčkih hramova. Drugi su preuzeli poziv i rekli da je to djelo dostojno samoga Aleksandra. Kada se kralj raspalio na njihove riječi, svi su ustali sa svojih kauća i prenosili riječ kako bi se formirala pobjednička procesija u počast Dionisa. Ubrzo su skupljene mnoge baklje. Ženski muzičari su bili prisutni na banketu, tako da ih je kralj izveo sve za komos za zvuk glasova i flauta i gajdi. Tais, kurtizana je vodila svu predstavu. Ona je bila prva, nakon kralja, da je bacila goruču baklju u palatu. Kako su i ostali učinili isto, odmah se cijelo palatsko područje zapalilo, tako veliki je bio požar. Značajno je da bezobzirno djelo Kserksa, kralja Persijanaca, protiv atenskog akropolja, otplaćeno u naturi nakon mnogo godina od jedne žene, građanke zemlje koja je to pretrpila.").

Strabon (XV, 3, 6) : ἐνέπρησε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος τὰ ἐν Περσεπόλει βασίλεια τιμωρῶν τοῖς Ἕλλησιν, ὅτι κἀκείνων ἱερὰ καὶ πόλεις οἱ Πέρσαι πυρὶ καὶ σιδήρῳ διεπόρθησαν.
("Aleksandar je zapalio palate u Persepolisu, kako bi osvetio Helene, čije hramove i gradove su Persijanci uništili vatrom i mačem.").

Kurcije Ruf (V, 6, 1 - 11) : *Postero die, convocatos duces copiarum docet nullam infestiorem urbem Graecis esse quam regiam veterum Persidis regum: hinc illa inmensa agmina infusa, hinc Dareum prius, dein Xerxem Europae inpium intulisse bellum; excidio illius parentandum esse maioribus. Iamque Barbari deserto oppido qua quemque metus agebat diffugerant, cum rex phalangem nihil cunctatus inducit. Multas urbes refertas opulentia regia partim expugnaverat, partim in fidem acceperat, sed urbis huius divitiae vicere praeterita. In hanc totius Persidis opes congesserant Barbari: aurum argentumque*

[97] Komos je bila ritualna procesija u pripitom stanju koju su izvodili slavljenici u staroj Grčkoj, a njeni učesnici su bili poznati kao komasti (κωμασταί). Komos (Κῶμος) je po grčkoj mitologiji bio božanstvo zabava, pijanki i uživanja. Ovaj Dionisov sin je predstavljao anarhiju i kaos. Predstavljan je sa vijencem od cvijeća na glavi i kako nosi baklju koja samo što nije bačena. Tako su i ove procesije pijanih ljudi sa bakljama vezane za Komosa.

cumulatum erat, vestis ingens modus, supellex non ad usum, sed ad ostentationem luxus conparata. Itaque inter ipsos victores ferro dimicabatur: pro hoste erat qui pretiosiorem occupaverat praedam, et, cum omnia quae recipiebant capere non possent, iam res non occupabantur, sed aestimabantur. Lacerabant regias vestes, ad se quisque partem trahentes, dolabris pretiosae artis vasa caedebant, nihil neque intactum erat neque integrum ferebatur, abrupta simulacrorum membra, ut quisque avellerat, trahebat. Neque avaritia solum, sed etiam crudelitas in capta urbe grassata est: auro argentoque onusti vilia captivorum corpora trucidabant, passimque obvii caedebantur, quos antea pretium sui miserabilis fecerat. Multi ergo hostium manus voluntaria morte occupaverunt, pretiosissima vestium induti e muris semetipsos cum coniugibus ac liberis in praeceps iacientes. Quidam ignes, quod paulo post facturus hostis videbatur, subiecerant aedibus, ut cum suis vivi cremarentur. Tandem suos rex corporibus et cultu feminarum abstinere iussit. Ingens captivae pecuniae modus traditur, prope ut fidem excedat. Ceterum aut de aliis quoque dubitabimus aut credemus in huius urbis gaza fuisse C et XX milia talentum: ad quae vehenda,—namque ad usus belli secum portare decreverat,—iumenta et camelos et a susis et a Babylone contrahi iussit. Accessere ad hanc pecuniae summam captis Parsagadis sex milia talentum. Cyrus Parsagada urbem condiderat, quam Alexandro praefectus eius Gobares tradidit.

("Sljedeći dan, kralj /Aleksandar op. S.M./ je sazvao vođe svojih snaga i obavijestio ih da nijedan grad nije bio više štetan za Grke od sjedišta drevnih kraljeva Persije. Odatle su one velike armije provalile u njihovu zemlju, odatle su prvo Darije, zatim Kserks, učinili bezbožni rat protiv Europe. Sa njegovim uništavanjem, oni /Makedonci i Heleni op. S.M./ trebaju da ponude žrtve duhovima njihovih predaka." I već su barbari /misli se na Persijance op. S.M./, napustivši grad, raspršili se u bijegu kud god; strah je pokretao svakoga čovjeka kada je kralj bez odlaganja vodio falangu. On je osvojio ili primio predaju mnogih gradova ispunjenih sa kraljevskom raskoši, ali bogatstva ovoga grada su nadvisili sve ono što je bilo prije. U njemu /Persepolisu op. S.M./ su barbari nagomilali bogatstvo cijele Persije. Zlato i srebro je bilo skupljeno, velika količina odjeće, namještaj ne dizajniran za upotrebu nego za luksuzno izlaganje. Zato su se pobjednici međusobno željezom borili jedan sa drugim. Smatralo se da je bio neprijatelj koji je prvi ugrabio dragocjeniju nagradu. I kada su oni /vojnici Aleksandra koji su pljačkali Persepolis op. S.M./ nisu mogli nositi sve što su našli, stvari se više nisu grabile nasumice nego je njihova vrijednost bila procjenjivana. Oni su uzimali kraljevske odežde, svaki je povukao dio u svoj posjed, oni su razbijali sa pijucima vaze neprocjenjive umjetnosti, ništa nije ostalo nepovrijeđeno ili odneseno u cjelini, svaki je nosio razbijene udove statua jer su ratrgali. I ne samo pohlepa, nego i okrutnost je također protutnjala kroz zarobljeni grad. Oni koji su bili natovareni zlatom i srebrom poklali su kao bezvrijedne zarobljenike. I na svim pravcima ljudi, koje je ranije otkupnina činila vrijednim zašto bi se poštedili, su sada bili isječeni kada bi se našli na putu neprijatelja. Zbog toga su mnogi preduhtrili smrt od ruku neprijatelja samoubistvom, oblačeći se u najskuplju odjeću i

bacajući se sa zidina, zajedno sa ženama i djecom. Neki su zapalili svoje kuće, što bi neprijatelj izgleda to učinio nešto kasnije, kako bi živi izgorili sa svojim porodicama. Konačno je kralj /Aleksandar op. S.M./ naredio svojim ljudima da se poštede ljudi i nakit žena. Tolika golema količina bogatstva, se govori, da je bilo to gotovo nevjerojatno. Ali moramo biti ili sumnjičavi također i zbog drugih pojedinosti ili vjerovati da je u ovom gradu bila riznica od 120.000 talenata. Kako bi se ovo transportovalo, jer je kralj odlučio da ga ponese sa sobom kako bi ga koristio u ratu, on je naredio da se kamile i druge transportne životinje dovedu iz Suze i Babilona. Ovoj sumi je dodato 6000 talenata od zauzeća Parsagade[98]. Kir je osnovao ovaj grad, koji je njegov namjesnik Gobares predao Aleksandru /Velikom op. S.M./.”).

Kurcije Ruf (V, 7, 1 - 8) :*Ceterum ingentia animi bona, illam indolem, qua omnes reges antecessit, illam in subeundis periculis constantiam, in rebus moliendis efficiendisque velocitatem, in deditos fidem, in captivos clementiam, in voluptatibus permissis quoque et usitatis temperantiam, haud tolerabili vini cupiditate foedavit. Hoste et aemulo regni reparante cum maxime bellum, nuper subactis quos vicerat novumque imperium aspernantibus, de die inibat convivia, quibus feminae intererant, non quidem quas violari nefas esset, quippe pelices licentius, quam decebat, cum armato vivere adsuetae. Ex his una Thais, et ipsa temulenta, maximam apud omnes Graecos initurum gratiam adfirmat, si regiam Persarum iussisset incendi: exspectare hoc eos, quorum urbes Barbari delessent. Ebrio scorto de tanta re ferente sententiam, unus alter, et ipsi mero onerati, adsentiuntur. Rex quoque avidior fuit quam patientior: "Quin igitur ulciscimur Graeciam, et urbi faces subdimus?" Omnes incaluerant mero: itaque surgunt temulenti ad incendendam urbem, cui armati pepercerant. Primus rex ignem regiae iniecit; tum convivae et ministri pelicesque. Multa cedro aedificata erat regia: quae celeriter igne concepto late fudit incendium. Quod ubi exercitus, qui haud procul urbe tendebat, conspexit, fortuitum ratus ad opem ferendam concurrit. Sed ut ad vestibulum regiae ventum est, vident regem ipsum adhuc aggerentem faces. Omissa igitur quam portaverant aqua, ipsi aridam materiem in incendium iacere coeperunt. Hunc exitum habuit regia totius Orientis, unde tot gentes antea iura petebant, patria tot regum, unicus quondam Graeciae terror, molita M navium classem et exercitus, quibus Europa inundata est, contabulato mari molibus perfossisque montibus, in quorum specus fretum inmissum est.*

(“Ali Aleksandrovu veliku mentalnu obdarenost, tu plemenitu narav, u kojoj je on nadvisivao sve kraljeve, tu neustrašivost u susretu sa opasnosti, njegovu brzinu u stvaranju i provođenju planova, njegovu dobru vjeru prema onima koji su mu se potčinili, milostivo postupanje prema zarobljenicima, umjerenost čak i u zakonitim i uobičajenim zadovoljstvima, preplavila je pretjerana ljubav prema vinu. U vrijeme kada se njegov

[98] Πασαργάδαι. Još jedna iransko - persijska prijestolnica, u blizini Persepolisa. Osnovao je Kir Veliki (živio cc 600. – cc 530. god. p. n. e.), osnivač prvoga iranskog carstva.

suparnik za tron pripremao da obnovi rat, kada su se oni koje je on pokorio, ali kasnije potčinjeni i bili su neprijateljski prema novoj vlasti, on se prepustio dugim banketima na kojima su bile prisutne žene, ne zaista one za koje bi zločin bilo da se povrede,[99] nego da budemo sigurni, bludnice koje su navikle živjeti sa naoružanim muškarcima sa više slobode nego što je prikladno. Jedna od ovih, po imenu Tais, i sama također pijana, izjavila da bi kralj /Aleksandar op. S.M./ zadobio najveću naklonost među svim Grcima, ako bi naredio da se palate Persijanaca zapale, te da je ovo očekivano od onih čije gradove su barbari bili uništili. Kada je opijena prostitutka dala svoje mišljenje o jednom takvom trenutku, jedan ili dvojica, isto napunjeni vinom, složili su se. Kralj, također, više pohlepniji za vinom nego što ga je mogao podnijeti, zavikao je "Zašto onda ne osvetimo Grčku i zapalimo grad." Svi su postali zagrijani od vina, i tako su pijani zapalili grad koji su poštedili kada su bili naoružani. Kralj je bio prvi koji je bacio baklju na palatu, zatim gosti, pa sluge, pa kurtizane. Palata je bila većinom izgrađena od kedrovog drveta, koji se brzo zapalio i široko proširio požar. Kada je vojska, koja se nalazila utaborena nedaleko od grada, vidjela plamen, misleći da je slučajan, požurili su da pomognu. Ali kada su došli do ulaza u palatu, vidjeli su samoga kralja kako slaže baklje. Zbog toga su ostavili vodu koju su donijeli, i počeli su također da bacaju suho drvo na goruću zgradu. Takav je bio kraj prijestolnice Istoka, od kojega su ranije mnogi narodi tražili pravdu, rodno mjesto tolikih kraljeva, jednom poseban užas za Grčku, grada koji je izgradio flotu od 1000 brodova, i armije od kojih je Europa bila poplavljena, koji je premošćivao more sa prelazom od dasaka formiranim na masivnim palubama brodova[100], koji je tunelima probijao planine i pustio more u prolaze[101] koje je pravio.[102]").

Kurcije Ruf, V, 7, 10 - 11 : *Pudebat Macedones tam praeclaram urbem a comissabundo rege deletam esse. Itaque res in serium versa est, et imperaverunt sibi ut crederent illo potissimum modo fuisse delendam. Ipsum, ut primum gravato ebrietate mentem quies reddidit, paenituisse constat et dixisse maiores poenas Graecis Persas daturos fuisse, si ipsum in solio regiaque Xerxis conspicere coacti essent.*

---

99 U smislu da je riječ o prostitutkama i ženama koje se ne smatraju udatim ili čednim djevojkama, pa se ne smatra kriminalnim činom, tj. prekršajem zakona i običaja stupati sa njima u seksualne odnose u vanbračnom kontekstu.

100 Pontonski mostovi koje je dao na Helespontu (prema Galipolju) postaviti Kserks na svome pohodu na Grčku.

101 "Kserksov kanal" koji je iskopan na poluotoku Atos na Halkidici. Ovaj kanal je bio plovan.

102 Na ovom mjestu Kurcije Ruf, ili pravilnije njegov izvor poistovjećuje Persepolis sa samom Ahemenidskom i Iranskom državom, odnosno na državne koncepte Istoka prebacuje načela državne organizacije helensko – rimskog svijeta sa konceptom polisa i *civitas*. Ovakvo zaključivanje je potpuno pogrešno, jer Persepolis za Iransku državu nije imao ni približno simboličko ni stvarno značenje kao što su to imali Sparta za Lakedemonsku državu, Atena za atenski polis, Rim za Republiku i kasnije Rimski principat. Iranska država nije nastala iz jednog grada ili zajednice koncipirane u smislu polisa, nego je imala sasvim drugi način nastanka, razvijanja i identificiranja. Uostalom, Persepolis je izgrađen decenijama nakon što je ovo Iransko-persijsko carstvo stvorio Kir Veliki.

(„Makedonci su se bili postiđeni što je tako poznati grad bio uništen od njihovog kralja u pijanom stanju. Prema tome, ovaj čin je uzet ozbiljnim i oni su natjerali sebe da vjeruju da je to bilo pravo da se on uništi upravo na ovaj način. Sigurno je da je sam Aleksandar, čim je san povratio njegove osjećaje nakon što je bio svladan pijanstvom, požalio šta je učinio i rekao da bi Grci bili mnogo bolje osvećeni nad Persijancima, da su ovi bili prisiljeni da vide Aleksandra na tronu i u palati od Kserksa.“).

Plutarh (*Alex*. 38) : ἐκ τούτου μέλλων ἐξελαύνειν ἐπὶ Δαρεῖον ἔτυχε μὲν εἰς μέθην τινὰ καὶ παιδιὰν τοῖς ἑταίροις ἑαυτὸν δεδωκώς, ὥστε καὶ γύναια συμπίνειν ἐπὶ κῶμον ἥκοντα πρὸς τοὺς ἐραστάς. ἐν δὲ τούτοις εὐδοκιμοῦσα μάλιστα Θαῒς ἡ Πτολεμαίου τοῦ βασιλεύσαντος ὕστερον ἑταίρα, γένος Ἀττική, τὰ μὲν ἐμμελῶς ἐπαινοῦσα, τὰ δὲ παίζουσα πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἅμα τῇ μέθῃ λόγον εἰπεῖν προήχθη τῷ μὲν τῆς πατρίδος ἤθει πρέποντα, μείζονα δὲ ἢ κατ᾽ αὑτήν, ἔφη γάρ ὧν πεπόνηκε πεπλανημένη τὴν Ἀσίαν ἀπολαμβάνειν χάριν ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐντρυφῶσα τοῖς ὑπερηφάνοις Περσῶν βασιλείοις ἔτι δ᾽ ἂν ἥδιον ὑποπρῆσαι κωμάσασα τὸν Ξέρξου τοῦ κατακαύσαντος τὰς Ἀθήνας οἶκον, αὐτὴ τὸ πῦρ ἅψασα τοῦ βασιλέως ὁρῶντος, ὡς ἂν λόγος ἔχῃ πρὸς ἀνθρώπους ὅτι τῶν ναυμάχων καὶ πεζομάχων ἐκείνων στρατηγῶν τὰ μετὰ Ἀλεξάνδρου γύναια μείζονα δίκην ἐπέθηκε Πέρσαις ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. ἅμα δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ κρότου καὶ θορύβου γενομένου καὶ παρακελεύσεως τῶν ἑταίρων καὶ φιλοτιμίας, ἐπισπασθεὶς ὁ βασιλεὺς καὶ ἀναπηδήσας ἔχων στέφανον καὶ λαμπάδα προῆγεν. οἱ δὲ ἑπόμενοι κώμῳ καὶ βοῇ περιίσταντο τὰ βασίλεια, καὶ τῶν ἄλλων Μακεδόνων οἱ πυνθανόμενοι συνέτρεχον μετὰ λαμπάδων χαίροντες, ἤλπιζον γὰρ ὅτι τοῖς οἴκοι προσέχοντός ἐστι τὸν νοῦν καὶ μὴ μέλλοντος ἐν βαρβάροις οἰκεῖν τὸ πιμπράναι τὰ βασίλεια καὶ διαφθείρειν, οἱ μὲν οὕτω ταῦτα γενέσθαι φασίν, οἱ δὲ ἀπὸ γνώμης: ὅτι δ᾽ οὖν μετενόησε ταχὺ καὶ κατασβέσαι προσέταξεν ὁμολογεῖται.
(“Potom, baš kada je namjeravao krenuti na Darija /III. op. S.M./, desilo se da je pristao sudjelovati u jednoj pijanki i zabavi svojih družbenika tako da i žene[103], došavši u veselo društvo ka svojim ljubavnicima, piju sa njima. A najuglednija među njima, Tais[104], milosnica Ptolemeja[105] koji je kasnije postao kraljem, rodom iz Atike, dijelom dosjetljivo hvaleći Aleksandra, dijelom šaleći se sa njima, kako je pijanka odmicala, osjeti se pobuđenom da izrekne govor primjeren navadi njezina rodnoga grada, ali odviše zamašan za osobu njezina staleža. Reče, naime, da je za svoja mučna lutanja Azijom obeštećena toga dana time što banči u ponositim persijskim kraljevskim dvorima, ali bi joj veće bilo zadovoljstvo da u bančenju spali dom Kserksa koji je zapalio Atenu tako da sama upali vatru pred kraljevim očima da se posvuda među kraljevim ljudima pronese glas da su žene

[103] Riječ je o heterama, prostitutkama i kurtizanama visokog ranga koje su bile uobičajena pojava u tadašnjem svijetu.

[104] Čuvena atenska hetera, po kojoj je i komediograf Menandar nazvao jedno svoje djelo.

[105] Ptolemej I. Soter Lagid, jedan od visokih zapovjednika Aleksandrove vojske. Nakon smrti Aleksandra Velikog, bio je jedan od najmudrijih dijadoha. Zavladao Egiptom, gdje se proglasio kraljem, dijelom Levanta i egejskog akvatorija.

iz Aleksandrove pratnje teže kaznile Persijance u ime Helade nego svi oni njezini slavni vojskovođe na kopnu i moru. Kada je po svršetku toga njezinog govora nastao buran pljesak i kraljevi družbenici ga kao za opkladu pozivahu na djelo, zaveden njihovim željama i skočivši na noge, kralj pođe pred ostalima sa vijencem na glavi u bakljom u ruci. Oni koji su ga slijedili uz razuzdanu dernjavu opkoliše dvor, dok su ostali Makedonci, doznavši za to, pritrčavali sa bakljama puni veselja. Nadali su se da je palež i uništenje kraljevske palate čin čovjeka koji je usmjerio svoju pažnju na prilike kod kuće i ne namjerava ostati među barbarima. Jedni autori tvrde da se to tako dogodilo, dok drugi kažu da je urađeno smišljeno. Bilo kako bilo, svi seslažu da se Aleksandar ubrzo pokajao i izdao naredbu da se vatra ugasi.”).

Arijan (*Anab.* III, 18) : τὰ βασίλεια δὲ τὰ Περσικὰ ἐνέπρησε, Παρμενίωνος σώζειν ξυμβουλεύοντος, τά τε ἄλλα καὶ ὅτι οὐ καλὸν αὑτοῦ κτήματα ἤδη ἀπολλύναι καὶ ὅτι οὐχ ὡσαύτως προσέξουσιν αὐτῷ οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἄνθρωποι, ὡς οὐδὲ αὐτῷ ἐγνωκότι κατέχειν τῆς Ἀσίας τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ ἐπελθεῖν μόνον νικῶντα. ὁ δὲ τιμωρήσασθαι ἐθέλειν Πέρσας ἔφασκεν ἀνθ᾽ ὧν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐλάσαντες τάς τε Ἀθήνας κατέσκαψαν καὶ τὰ ἱερὰ ἐνέπρησαν, καὶ ὅσα ἄλλα κακὰ τοὺς Ἕλληνας εἰργάσαντο, ὑπὲρ τούτων δίκας λαβεῖν. ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἐμοὶ δοκεῖ σὺν νῷ δρᾶσαι τοῦτό γε Ἀλέξανδρος οὐδὲ εἶναί τις αὕτη Περσῶν τῶν πάλαι τιμωρία.
(“Zapali /Aleksandar op. S.M./ persijski kraljevski dvor, premda je Parmenion[106] savjetovao da ga čuva, i među ostalim izjavio , da nije zgodno da uništi već svoju imovinu, i da ovako neće narodi Azije njega poštovati, jer ne misli čvrsto držati vlast Azije, nego samo prolazi kao pobjednik. Aleksandar odgovori da on želi kazniti Persijance, što su u pohodu na Heladu razorili Atenu i zapalili hramove,[107] te da im se hoće osvetiti uopće za sva zla, koja su počinili Helenima. Ali ja mislim, da to Aleksandar nije učinio razborito i da se time nije osvetim negdašnjim Persijancima.”).

Justin (XI, 14, 10) : *Expugnat et Persepolim, caput Persici regni, urbem multis annis inlustrem refertamque orbis terrarum spoliis quae interitu eius primum apparuere.*
(“Zatim je on /Aleksandar op. S.M./ zauzeo Persepolis, prijestolnicu kraljevstva Persije, grad koji je bio izuzetan dugi niz godina i koji je bio ispunjen sa plijenom svijeta, kao što je sada prvi put viđeno njegovim razaranjem.”).

Atenej (XIII, 576d-e) : ὁ δὲ μέγας Ἀλέξανδρος οὐ Θαΐδα εἶχε μεθ᾽ ἑαυτοῦ τὴν Ἀττικὴν ἑταίραν; περὶ ἧς φησι Κλείταρχος ὡς αἰτίας γενομένης τοῦ ἐμπρησθῆναι τὰ ἐν Περσεπόλει βασίλεια, αὕτη δὲ ἡ Θαῒς μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον καὶ Πτολεμαίῳ ἐγαμήθη τῷ πρώτῳ βασιλεύσαντι Αἰγύπτου.

---

[106] Makedonski visoki zapovjednik, otac Filote.

[107] 480. god. p. n. e.

("Zar nije Aleksandar Veliki sa sobom imao Tais, atensku heteru? Kleitarh govori o njoj kao da je bila uzrok paljevine palate u Persepolisu. Nakon Aleksandrove smrti, ova ista Tais se udala za Ptolemeja, prvoga kralja Egipta.").

Arda Wiraz. 1, 3 - 13[108] : ("Ali kasnije, prokleti zli duh, da bi naveo ljude da sumnjaju u ovu /Zaratustrovu op. S.M./ religiju, podstakao je prokletog Aleksandra, Rimljanina, koji je prebivao u Egiptu,[109] da dođe u zemlju Iran sa teškom okrutnošću i ratom i uništavanjem. On je također ubio vladara Irana i uništio prijestolnicu carstva i učinio je pustom. I ova religija, sve Avesta i Zand,[110] napisane na pripremljenim goveđim kožama sa zlatnim mastilom, je pohranjena u arhive u Stakhar Papakan[111] i neprijateljstvo od suddine određenog zla, prokletog zločinca Ašemoka[112], dovela je Aleksandra, Rimljanina koji je prebivao u Egiptu, i koji je ih je spalio. On je ubio i nekoliko visokih svećenika i sudija i svećenika i maga i nosilaca religije, i sposobnih i mudrih ljudi zemlje Irana. I on je bacio mržnju i svađu, jedno sa drugim, među velikaše i domaćine zemlje Iran i samouništen pobjegao je u pakao.").

Iranski učenjak iz islamske epohe Biruniu svome djelu "Kronologija drevnih naroda" isto spominje uništenje Persepolisa na sljedeći način : ("Aleksandar je spalio cijeli Persepolis kao osvetu Persijancima, zato što je izgleda persijski kralj Kserks spalio grčki grad Atenu 150 godina ranije. Ljudi govore da su, čak i u sadašnje vrijeme /misli se na kraj X. i prvu polovicu XI. st. op. S.M. /, vidljivi tragovi vatre na nekim mjestima.").

Za razliku o slučaja Tebe iz 335. god. p. n. e., uništavanje Persepolisa je lakše definirati i okarakterisati kao evidentni primjer zlodjela za koji je direktno odgovoran Aleksandar III. Veliki. Posebno je u uništavanju Persepolisa bitan taj aspekt kulturocida i namjernog uništavanja pisane i materijalne zaostavštine. Uništenje Persepolisa, pljačka, kulturocid izvršen u njemu i ubijanje i zlostavljanje civilnog stanovništva od strane vojske pod komandom Aleksandra III. je nesumnjivo, po standardima tadašnje epohe, moguće okvalificirati kao nedopustivi čin, odnosno ratni zločin da se poslužimo modernom terminologijom. Grad nije Aleksandrovoj vojsci pružio bilo kakav otpor, nego ga je mirnim putem Aleksandru predao njegov persijski namjesnik Tiridat, koji je za svoje djelo i bogato

---

108 Prijevod Martin Haug, u Horne, 1917.

109 Arda Wiraz je iranski zaratustrijski religiozni spis nastao u sasanidsko doba (vjerojatno III. ili IV. st. n. e.), kada su svi Zapadnjaci smatrani Rimljanima, što se ahistorijski i „modernizatorski" prenosilo i na ranije periode kada Rimljani nisu bili hegemoni euromediteranskog pojasa. A direktni pohod na Mesopotamiju i Iran, Aleksandar Veliki je započeo iz Egipta.

110 Avesta sveti, religijski tekstovi zaratustrizma, a Zand ili Zend su komentari Avesta tekstova.

111 Estakhr ili Istakhr. Sasanidska kraljevska rezidencija. Bila je veoma blizu Persepolisa, pa ju je autor ove rasprave pomiješao sa Persepolisem, što je još jedan dokaz kako se autor oslanjao na trenutno stanje i odnose kako bi objašnjavao nešto što se desilo skoro šest stoljeća ranije.

112 Vjerojatno se misli na Ahrimana, boga tame i zla i antipoda Ahura Mazde.

nagrađen. Ni oko grada nije bilo nikakvih borbi. Persepolis je u pravom smislu predstavljao “otvoreni grad”. Odluka da se grad prvo prepusti vojsci na pljačku i mrcvarenje je donesena sa “prethodnom namjerom”, upravo sa ciljem namjernog uništavanja i činjenja zlodjela. Kao i u slučaju Tebe, vojničko orgijanje nije rezultat otrganja od kontrole ili nepoštivanja vojno – zapovjednog lanca, nego upravo svjesnog i namjernog dozvoljavanja vojsci od strane svoga vrhovnog komandanta da u određenom periodu radi šta hoče, bez da će za bilo što učinjeno bilo ko od vojnika biti pozvan na odgovornost.

Sudeći po literarnim vrelima, Aleksandar je prvo donio odluku da se vojska oslobodi discipline kako bi opustošila Persepolis, ubijala i mrcvarila njegove stanovnike, a onda je nešto kasnije učestvovao u paljevini palata Persepolisa, što je na kraju dokrajčilo ovaj grad. Indikativno je da se pustošenje Persepolisa opisivalo kao svjesna odluka, a paljevina kao posljedica pijanstva i huškanja od strane jedne kurtizane po imenu Taisa, inače atičko – atenskog porijekla. Sva literarna vrela klasične civilizacije se slažu da se uništavanje Persepolisa opravdavalo drevnim grijehom Kserksove vojske koja je 480. god. p. n. e. sravnila Atenu i hramove na Akropolju. To bi moguće onda bio i simbolički čin završetka kampanje koju je za Aleksandra kao postavio taj Helenski savez. Kao da je plamenom uništavanja želio da označi novi početak i kraj onoga ranijeg. U tom novom početku on bi sada vodio pohode i ratovao po svome cilju. Naravno, i u ovom slučaju, literarna vrela klasične civilizacijegovore da se Aleksandar III. pokajao i da je požalio zbog onoga što je učinio. I to novo pokajanje (sada zbog uništavanja Persepolisa) je bilo još jedno nastojanje u tome mainstream narativu (koje potiće još iz helenističkog doba) kako bi se Aleksandar Veliki pročistio i ne bi narušila ta njegova uobičajena skoro polubožanska ili obožtvorena slika koja se prezentira javnosti i sa kojom se toliko toga identificiralo ili ugrađivalo. Čini se da se Aleksandar III. često nešto kajao za ono što bi učinio, bilo svjestan, bilo u afektu, bilo u “pijanstvu”.

Za razliku od literarnih vrela klasično-civilizacijske provenijencije, podaci iz literarnih vrela iranske civilizacijske-provenijencije nude sasvim drugačiju percepciju Aleksandra Velikoga. Za njih je on predstavnik Ahrimana, arhetipa zla, prokletnik i zločinac, agresor i uništavatelj. Međutim, u ovoj citiranom podatku iz zaratustrovske religijske rasprave iz sasanidske epohe iranske povijesti, zločinačka ocjena Aleksandra Velikog, kao onoga koji je uništavao i proganjao zaratustrizam i iransku civilizaciju je i više nego pretjerana. Poradi svojih eklektičkih osobenosti helensko – rimskoj klasičnoj civilizaciji je više nego strana bila ideje religijskog fanatizma i prozelitizma. Radi toga u njenoj epohi i nema onoga što se naziva “vjerski ratovi”, koji su se nažalost pojavili i postali vrlo česta pojava u narednoj postklasičnoj, abrahamističkoj povijesti epohi. Zato je polazeći na početku samo sa načelno – idejne osnove teško povjerovati u ove informacije o Aleksandru kao zatiraču zaratustrizma. Ako se izuzme uništavanje Persepolisa, ostatak Aleksandrove kampanje u Mesopotamiji i Velikom Iranu je protekao u njegovom poštivanju ne samo zaratustrizma, nego općenito iranske civilizacije i načina života. On je nastojao da ne samo pronađe

modus vivendi sa iranskom elitom i civilizacijom, nego da izvrši prvu poznatu globalističku simbiozu helenskog, egipatskog, levantskog, mesopotamijskog, iranskog i indijskog. I u toj svojoj namjeri neće naići na opoziciju u iranskom i općenito orijentalnom svijetu, nego među svojim helensko – makedonskim sunarodnicima. On je po ukusu svojih sunarodnika i previše brzo apsorbirao tu "persijsku" kulturuod načina vladavine, preko običaja, odjeće pa do unapređivanja i forsiranja predstavnika iranske elite, što je na kraju rezultiralo u nizu problema Aleksandra Velikog sa svojim okruženjem[113]. Zato se i pretjerivanje kada se govori o Aleksandru kao namjernom uništavatelju zaratustrizma u ovom zaratustrovskom tekstu sasanidskog porijekla može smatrati jednim vidom i negativne "antizapadnjačke", "antirimske" propagande.[114]

---

[113] Pogubljenje Filote i drugih zbog navodne zavjere, ubistvo njegovog oca Parmeniona, umorstvo Klita,urota paževa i smrt Kalistena, odbijanje makedonske vojske da ide u dalje osvajanje Indije, pobuna veterana u Opisu.

[114] Ali da je postojala živa iranska tradicija o Aleksandrovom progonu iranskih svećenika govorili bi i fragmentarni podaci iz drugih djela zaratustrijske provenijencije. To se spominje u Denkard (4, 14 - 16), sažetku Velikih Avesta (urađenih u sasanidskoj epohi) i u Bombajskom manuskriptu (fragment preveden od W.B. Henning u knjizi Boyce, 1991: III, 16).

Republika do agrarne krize

I. <u>“Dječiji slučaj” Marka Furija Kamila iz 394. god. p. n. e., odgovor na pitanje: Zašto je Republika od Prosvjetljenja bila određena da postane imperij?</u>

I pored općenitog mišljenja da su za pobjedu u ratu dozvoljena sva sredstva, historijska zbivanja pokazuju da nije to bilo baš tako. Ozbiljne države, sa percepcijom sopstvene dugovječnosti i funkcioniranja, izbjegavaju da budu dovedene u kontekst “nedostojne pobjede”, jer odgovorni dužnosnici ne žele da ni oni ni zemlje, narodi, države, politije, budu dovedeni u pozicijuda se dovede u pitanje povjerenje u njih i njihove države, da nose na sebi stigmu sramote i bešćašća, da se o njima izgradi loša slika u okviru međunarodne politike. Po ozbiljnim i odgovornim državnicima, “nedostojna pobjeda” može dugoročno donijeti više štete nego koristi. Radi toga se i ovaj segment ratovanja uvrstio u sustav kodeksa o običajima i pravilima ratovanja. Tako bi se i ta “nedostojna pobjeda” mogla uvrstiti u nepriličnо ratovanje, i često biti obuhvaćena i onim postupcima koji bi se mogli modernim rječnikom okvalificirati kao ratni zločin. Jedan od najboljih primjera izbjegavanja “nedostojne pobjede” je slučaj Marka Furija Kamila[115] koji je 394. god. p. n. e. bio zapovjednik legija Republike koje su opsjedale mališćanski glavni grad Falerij[116].

O tome literarna vrela izvještavaju na sljedeći način :

Plutarh, Usporedni životopisi, Furije Kamil[117], 10: οὕτως δὲ τῆς πολιορκίας κατεφρόνουν οἱ Φαλέριοι τῷ πανταχόθεν ἐξωχυρῶσθαι πιστεύοντες, ὥστε πλὴν τῶν τὰ τείχη φυλαττόντων τοὺς ἄλλους ἐν ἱματίοις κατὰ τὴν πόλιν ἀναστρέφεσθαι, τοὺς δὲ παῖδας αὐτῶν εἵς τε τὰ διδασκαλεῖα φοιτᾶν καὶ παρὰ τὰ τείχη περιπατήσοντας καὶ γυμνασομένους ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καταβιβάζεσθαι. κοινῷ γὰρ ἐχρῶντο τῷ διδασκάλῳ, ὥσπερ Ἕλληνες, οἱ Φαλέριοι, βουλόμενοι συντρέφεσθαι καὶ συναγελάζεσθαι μετ᾽ ἀλλήλων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς παῖδας. οὗτος οὖν ὁ διδάσκαλος ἐπιβουλεύων τοῖς Φαλερίοις διὰ τῶν παίδων ἐξῆγεν αὐτοὺς ἡμέρας ἑκάστης ὑπὸ τὸ τεῖχος ἐγγὺς τὸ πρῶτον, εἶτ᾽ ἀπῆγεν αὖθις εἴσω γυμνασαμένους, ἐκ δὲ τούτου κατὰ μικρὸν ὑπάγων εἴθισε θαρρεῖν ὡς πολλῆς οὔσης ἀδείας,

---

115 *Marcus Furius Camillus,* vojni tribun sa konzularnim ovlaštenjima za 401., 398., 394., 386., 384., 381., god. p. n. e., diktator u 396., 390., 389., 368. i 367. god. p. n. e., „drugi osnivač Rima“. O njemu v. *Plut. Cam*; *Comp. Themi. – Cam.* Zbog sukoba između patricija i plebejaca, izbori za ranorepublikanske pretore (koji su od proglašenja Republike najviši državni dužnosnici) se nisu održavali posljednjih decenija Rane Republike. Umjesto njih su birani „vojni tribuni sa konzularnim ovlaštenjima“.

116 I pored toga što su živjeli na samom kraju Etrurije (na graničnom području sa Starim Lacijem) i bili pod velikim kulturološkim i političkim etrurskim utjecajem,, Falisci nisu Etrurci. Oni su bili etnički vrlo srodni Latinima. Falerij se nalazio u nesporednoj blizini Rima, udaljen nekih 16 km.

117 *Marcus Furius Camillus,* vojni tribun sa konzularnim ovlaštenjima za 401., 398., 394., 386., 384., 381., god. p. n. e., diktator u 396., 390., 389., 368. i 367. god. p. n. e., „drugi osnivać Rima“. O njemu v. *Plut. Cam*; *Comp. Themi. – Cam.*

καὶ τέλος ἔχων ἅπαντας εἰς τοὺς προφύλακας τῶν Ῥωμαίων ἐνέβαλε καὶ παρέδωκεν, ἄγειν κελεύσας πρὸς τὸν Κάμιλλον. ἀχθεὶς δὲ καὶ καταστὰς εἰς μέσον ἔλεγε παιδευτὴς μέν εἶναι καὶ διδάσκαλος, τὴν δὲ πρὸς ἐκεῖνον χάριν ἀντὶ τούτων ἑλόμενος τῶν δικαίων, ἥκειν αὐτῷ τὴν πόλιν ἐν τοῖς παισὶ κομίζων, δεινὸν οὖν ἀκούσαντι τὸ ἔργον ἐφάνη Καμίλλῳ: καὶ πρὸς τοὺς παρόντας εἰπών, ὡς χαλεπὸν μέν ἐστι πόλεμος καὶ διὰ πολλῆς ἀδικίας καὶ βιαίων περαινόμενος ἔργων,εἰσὶ δὲ καὶ πολέμων ὅμως τινὲς νόμοι τοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσι, καὶ τὸ νικᾶν οὐχ οὕτω διωκτέον, ὥστε μὴ φεύγειν τὰς ἐκ κακῶν καὶ ἀσεβῶν ἔργων χάριτας ἀρετῇ γὰρ οἰκείᾳ τὸν μέγαν στρατηγόν, οὐκ ἀλλοτρίᾳ θαρροῦντα κακίᾳ χρῆναι στρατεύειν, προσέταξε τοῖς ὑπηρέταις τοῦ μέν ἀνθρώπου καταρρηγνύναι τὰ ἱμάτια καὶ τὰς χεῖρας ὀπίσω περιάγειν, τοῖς δὲ παισὶ διαδοῦναι ῥάβδους καὶ μάστιγας, ὅπως κολάζοντες τὸν προδότην ἐλαύνωσιν εἰς τὴν πόλιν.ἄρτι δὲ τῶν Φαλερίων ᾐσθημένων τὴν τοῦ διδασκάλου προδοσίαν καὶ τὴν μέν πόλιν, οἷον εἰκὸς, ἐπὶ συμφορᾷ τηλικαύτῃ θρήνου κατέχοντος, ἀνδρῶν δ᾽ ὁμοῦ καὶ γυναικῶν ἐπὶ τὰ τείχη καὶ τὰς πύλας σὺν οὐδενὶ λογισμῷ φερομένων, προσῆγον οἱ παῖδες τὸν διδάσκαλον γυμνὸν καὶ δεδεμένον προπηλακίζοντες, τὸν δὲ Κάμιλλον σωτῆρα καὶ πατέρα καὶ θεὸν ἀνακαλοῦντες, ὥστε μὴ μόνον τοῖς γονεῦσι τῶν παίδων, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις πολίταις ταῦθ᾽ ὁρῶσι θαῦμα τε καὶ πόθον ἐμπεσεῖν τῆς τοῦ Καμίλλου δικαιοσύνης. καὶ συνδραμόντες εἰς ἐκκλησίαν πρέσβεις ἔπεμψαν ἐκείνῳ τὰ καθ᾽ ἑαυτοὺς ἐπιτρέποντες, οὓς ὁ Κάμιλλος ἀπέστειλεν εἰς Ῥώμην. ἐν δὲ τῇ βουλῇ καταστάντες εἶπον, ὅτι, Ῥωμαῖοι τῆς νίκης τὴν δικαιοσύνην προτιμήσαντες ἐδίδαξαν αὐτοὺς τὴν ἧτταν ἀγαπῆσαι πρὸ τῆς ἐλευθερίας, οὐ τοσοῦτον τῇ δυνάμει λείπεσθαι δοκοῦντας, ὅσον ἡττᾶσθαι τῆς ἀρετῆς ὁμολογοῦντας. ἀποδούσης δὲ τῆς βουλῆς πάλιν ἐκείνῳ τὸ κρῖναι καὶ διαιτῆσαι ταῦτα, χρήματα λαβὼν παρὰ τῶν Φαλερίων καὶ φιλίαν πρὸς ἅπαντας Φαλίσκους θέμενος ἀνεχώρησεν.

(„Falisci su se, međutim, s takvim prezirom odnosili prema opsadi pouzdavajući se u svoju sigurnost u svakom pogledu da su se svi ostali, osim branilaca gradskih zidina, kretali gradom u mirnodopskoj odjeći, a djeca su im kao obično odlazila u škole i njihov ih je učitelj izvodio iz grada u prirodu uz gradske zidine da šeću i bave se tjelovježbom. Jer Falisci su, kao i Heleni, imali zajedničkog učitelja želeći da im se dječaci od početka zajednički okupljaju i odgajaju.[118] Taj učitelj, međutim, radeći o izdaji Falerijcima pomoću djece, izvodio ih je svakog dana pokraj gradskih bedema, isprva blizu, a zatim, pošto su završili tjelovježbu, vraćao bi ih opet u grad. Potom, odvlačeći ih pomalo sve dalje, navikao ih je da se ne boje učinivši da vjeruju da su u potpunoj sigurnosti, i najzad se sa svima njima zaputi među rimske predstraže predade im ih zatraživši da ga odvedu Kamilu. A kad je bio odveden stao preda njega, reče da je odgajatelj i učitelj djece, ali da je, odabravši radije da

[118] Obrazovanje koje je davao profesionalni učitelj (*paedagogos*) je helenski običaj koji je kasno prodro u Rimljane kod kojih se dugo smatralo da je obaveza roditelja da svojoj djeci osiguraju elementarni nivo obrazovanja, što je uključivalo i pismenost, račun, temeljne vještine. Kod Faliska, koji su u V. st. p. n. e. bili, zbog znatno snažnije izloženosti etrurskom utjecaju, bili na višem nivou civilizacijskog razvitka od tadašnjih Rimljana, profesionalni učitelji po helenskom običaju su ranije počeli da se pojavljuju.

pokuša steći Kamilovu milost nego da vrši svoju službu, došao k njemu donoseći mu grad u liku djece. Čuvši to, Kamilu se učini da mu se ukazala sva grozota njegova čina i rekavši prisutnima da je rat strašna stvar i da se privodi kraju preko mnogih nepravdi i nasilja, ali da za časne ljude ipak i u ratu postoje neki zakoni i da se ne smije stremiti za pobjedom uz cijenu prihvaćanja usluga koje proizlaze iz nečasnih i bezbožnih djela (jer velik vojskovođa treba da vojuje oslanjajući se na vlastitu vrlinu, a ne na tuđu opakost),[119] naredi liktorima da s tog čovjeka strgnu haljinu i da mu ruke saviju na leđa, a da se dječacima porazdaju šibe i bičevi da izdajicu, kažnjavajući ga, potjeraju u grad. Falisci su baš opazili učiteljevu izdaju i grad su, kako je i prirodno pri takvoj nesreći, ispunile jadikovke, a ljudi i žene podjednako bezglavo su jurili na zidine i ka gradskim vratima, kad dječaci dotjeraše svoga učitelja, gola i vezana, zasipajući ga sramotnim zlostavljanjem, a Kamila nazivajući svojim spasiteljem, svojim ocem i svojim bogom, tako da je ne samo roditelje dječaka nego i ostale građane pogled na taj prizor ispunio divljenjem i čežnjom za Kamilovom pravednošću. I u žurbi skupivši se u skupštinu poslaše ka njemu poslanike povjeravajući mu sebe i svoje, a Kamilo ih posla u Rim. Stavši pred Senat, oni rekoše da su ih Rimljani, cijeneći pravednost više od pobjede, naučili da im poraz postane draži od slobode ne toliko zato što smatraju da zaostaju za njima snagom, koliko jer priznaju da su pobijeđeni u vrlini. A kada je Senat vratio stvar Kamilu da je riješi i da donese odluku, pošto je uzeo od Falisca novac[120] i uspostavio prijateljstvo sa njima, on se povuče.”).

Livije, V, 27 : *Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum et comite uti, simulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. Principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur praecellere erudiebat. Is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere, nihil eo more per belli tempus intermisso, [dum] modo brevioribus modo longioribus spatiis trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito ubi res dedit progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. Ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addit, Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros quorum parentes capita ibi rerum sint in potestatem dediderit. Quae ubi Camillus audivit, "non ad similem" inquit, "tui nec populum nec imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis quae pacto fit humano societas non est: quam ingeneravit natura utrisque est eritque. Sunt et belli, sicut pacis, iura, iusteque ea non minus quam fortiter didicimus gerere. Arma habemus non adversus eam aetatem cui etiam*

---

119 Po Polibijevom tekstu, Furije Kamil izriće jednu od najboljih definicija rata i dokazuje da su u epohi klasične civilizacije postojali jasni kodeksi ponašanja i običaja ratovanja. Nažalost po moderni svijet, i sustav procesuiranja i kažnjavanja nepoštivanja tih kodeksa je, bar kod Rimljana, bio i precizniji, brži i učinkovitiji, samim tim i efikasniji, nego što je to slučaj sa današnjim kodeksima.

120 Po Liviju, od Faliska je zahtijevana plata za rimske vojnike za tu godinu da bi rimski narod bio oslobođen ratnog poreza.

captis urbibus parcitur, sed adversus armatos et ipsos qui, nec laesi nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu quantum in te fuit novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute opere armis, sicut Veios vincam". Denudatum deinde eum manibus post tergum inligatis reducendum Falerios pueris tradidit, virgasque eis quibus proditorem agerent in urbem verberantes dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta ut qui modo efferati odio iraque Veientium exitum paene quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, iustitia imperatoris in foro et curia celebrantur; consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: "Patres conscripti, victoria cui nec deus nec homo quisquam invideat victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis, rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro quam legibus nostris victuros. Eventu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt: vos fidem in bello quam praesentem victoriam maluistis; nos fide provocati victoriam ultro detulimus. Sub dicione vestra sumus; mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostrae nec nos imperii vestri paenitebit." Camillo et ab hostibus et a civibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum eius anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data exercitus Romam reductus.

(“Kod Faliska je bio običaj da isti učitelj uči djecu i da vrši nadzor nad njima, i mnogi dječaci su, kao danas u Grčkoj, povjeravani brizi jednog čovjeka. Kao što je to običaj, djecu prvaka je podučavao čovek koji se isticao znanjem. On je imao običaj da u miru izvodi dječake izvan grada radi igre i vježbe, pa to nije prekidao ni u vreme rata. Odvodio ih je nekad na kraće, nekad i na duže rastojanje od kapija, uz razne igre i razgovore. I kada je jednom otišao dalje nego obično doveo je djecu kroz rimske predstraže u rimski tabor, u glavni Kamilov štab. Ovde je ovom zločinačkom postupku dodao još gore reči: da predaje u rimske ruke grad Falerije pošto rimskoj vlasti predaje ove dječake čiji su očevi tamo na vlasti. Kada je ovo čuo, Kamil je odgovorio: „Nisi došao sebi sličnom ni narodu ni vojskovođi, ti, zločinče, koji si donio zločinački dar. Između nas i Faliska ne postoji nikakav savez nastao po ljudskom ugovoru, ali onaj koji je prirodno urođen, taj postoji između nas i njih i uvek će postojati. Postoji zakon i u ratu i u miru, i mi smo naučili da ga sprovodimo isto toliko pravično koliko i hrabro. Oružje ne nosimo protiv onog uzrasta koji biva pošteđen i kad se zauzme neki grad, nego protiv ratnika, protiv onih koji su, premda ih nismo ni uvredili ni izazvali,[121] napali rimski tabor kod Veja. Koliko je do tebe stajalo, ti si

[121] Podvučeni dio teksta, tj. govor koji po Liviju izriće Furije Kamil, je nedvosmislen dokaz da je u antici postojalo jasno i precizno shvatanje onoga što bi se po modernom diskursu nazvalo ratni zločin, te kako se ono tretiralo od odgovornih i ozbiljnih država i njihovih dužnosnika. Temeljna činjenica koja se ističe jeste da postoji jedan od prirode urođeni savez, u smislu običaja i pravila i da će uvijek postojati. I taj zakon kaže da se oružje ne koristi protiv onoga uzrasta (djece) koji se pošteđuje i kada se zauzme neki grad.

ih pobjedio nečuvenim zločinom, a ja ću ih kao i Veje pobjediti hrabrošću, naporom i oružjem."[122] Zatim mu je skinuo odjeću i sa rukama vezanim na leđa predao ga dječacima da ga vode u Falerije, a predao im je i šibe da ga udaraju pri povratku. Narod se najprije sakupio na ovaj prizor, a potom je sazvan /făliščanski op. S.M./ senat zbog ove novosti, pa je nastao takav preokret u dušama Faliska da su oni koji su nedavno u bijesu i srdžbi više voljeli propast Veja nego mir Kapene[123], sada jednodušno zatražili mir. Rimska vjernost i pravičnost vojnog zapovjednika slavljeni su na Forumu i u Senatu. Uz opću saglasnost upućeni su poslanici najpre Kamilu u vojni tabor, a zatim po njegovoj dozvoli i Senatu u Rim. Uvedeni u Senat, priča se da su ovako govorili: „Očevi i Upisani,[124] pobijeđeni od vas i vašeg vojskovođe na način na kome vam neće zavidjeti ni bog niti ikoji čovek,[125] mi se predajemo vama jer smatramo da vam kao pobjedniku ne može biti ništa draže od toga da želimo živjeti pod vašom vlašću prije nego po našim zakonima. Ovaj rat je dao dva spasonosna primjera ljudskom rodu: vi ste dali prednost pravičnosti u ratu nad pobedom koja je bila tu, a mi, podstaknuti pravičnošću, donosimo pobjedu ovamo. Pod vašom smo vlašću: pošaljite ljude koji će primiti naše oružje, naše taocei naš grad koji je otvorio kapije. Vi nećete zažaliti zbog svoje pravičnosti, kao ni mi zbog vaše vlasti." Kamilu suizrazili zahvalnost i neprijatelji i sugrađani. Od Faliska je zahtijevana plata za vojnike za tu godinu da bi rimski narod bio oslobođen ratnog poreza. Pošto je mir zaključen, vojska je povučena u Rim.").

Valerije Maksim, VI, 5, 1 : *Camillo consule Falerios circumsedente magister ludi plurimos et nobilissimos inde pueros velut am<bul>andi gratia eductos in castra Romanorum perduxit. quibus interceptis non erat dubium quin Falisci deposita belli gerendi pertinacia tradituri se nostro imperatori essent. ea re senatus censuit ut pueri vinctum magistrum virgis caedentes in patriam remitterentur. qua iustitia animi eorum sunt capti, quorum moenia expugnari non poterant: namque Falisci beneficio magis quam armis victi portas Romanis aperuerunt.*
("Kamil, kao konzul,[126] opsjedao je Falerij. Školski učitelj je izveo iz grada veliki broj djece iz najuglednijih familija, pod izgovorm da šetaju i doveo ih u tabor Rimljana. Uzimanje ove djece bi nesumnjivo dovelo do kraja fališćanskog otpora i podvrgao bi ih našem

[122] Etrurska državica i grad koji je dugo bio u sukobu sa Rimskom Republikom. Nedugo prije opsade Falerija, Furije Kamil je pobjednosno za Rim završio posljednji rat sa Vejom, zauzevši je.

[123] Kapena, državica sa istoimenim gradom u blizini i Falerija i Rima.

[124] Obraćanje senatorima u najoficijelnijoj formi.

[125] U smislu da je najbolja pobjeda ona dobijena bez prolivene krvi i nasilja.

[126] Valerije Maksim je pogriješio, jer najviši izvršni dužnosnici Republike sa titulom konzula se biraju tek od mandatne godine mart 366. – mart 365. god. p. n. e., tj. od prve godine Srednje Republike. U Ranoj Republici najviši funkcioneri su nosili naziv (ranorepublikanski) pretori i kasnije vojni tribuni sa konzularnim ovlaštenjima. Furije Kamil nije bio nikada ni ranorepublikanski pretor.

zapovjedniku. Ali Senat[127] je odlučio da pošalje ovu djecu nazad u njihovu zemlju, i predajući učitelja, sa zavezanim rukama, udarajući ga njegovom šipkom.[128] Ovaj čin pravde osvojio je srca onih ljudi čije zidine nisu silom bile poražene, prije velikodušnošću nego oružjem. Falisci su otvorili svoje kapije Rimljanima.”).

Najbolja definicija Rimljana “staroga kova” bila je da su znali biti teški, ozbiljni i okrutni i prema sebi i prema drugima, ali su bili nesumnjivo i pravedni.

II. Slučaj Regija[129]

U doba neposredno pred izbijanje rata Rimske Republike i njenoga Saveza sa epirsko – mološanskim kraljem Pirom[130] iz dinastije Ejakida i njegovim brojnim helenskim i južnoitalskim saveznicima ili na samom početku ovoga rata, građani helenske apoikije Regij su zatražili od Republike slanje trupa kako bi bili zaštićeni od svojih nemirnih italskih susjeda (Lukanaca i Bruta) i helenskih Tarentinaca ili od Pirove armije i njegovih saveznika. Rim se odazvao njihovoj molbi i poslao je jedinicu sačinjenu, sudeći po podacima iz literarnih vrela, poglavitood rimskih građana *minuto iure*regrutiranih na području Kampanije. Ova jedinica je trebala da obavlja funkciju garnizona u Regiju. Međutim, nakon nekoga vremena, garnizonsko zapovjedništvo zajedno sa svojim vojnicima je odlučilo da radi, da brine i da se bori za svoj interes i “za svoj račun”. To je bilo direktno odstupanje od rimske vojne doktrine koja se zasniva na vrlo, vrlo strogom poštivanju i pridržavanju discipline,zapovjedne hijerarhije i strogih naređenja. Samo odbacivanje jasnih naređenja nadređene vlasti u Rimu i preorijentiranje za borbu za samo sebe je značilo odmetnuće garnizona od Republike, tj. faktički otvorenu pobunu. Dostupna literarna vrela za ovo odmetnuće navode različite razloge i okolnosti : pad discipline među časnicima i vojnicima, njihovu sve veću ležernost i lakoću življenja povezanih sa povišenom lijenošću u jednom bogatom, kultiviranom i otmjenom mjestu, ugledanje na kampanske plaćenike Mamertince koji su preuzeli vlast u sicilskoj Meseni, iznenađenost i opčinjenost zapovjedništva i vojnika garnizona sa luksuzom, raskoši, domovima i bogatstvima Regija i sukladno tome želja koja se razvila u namjeru da ih se prijetvorno domognu i da tako zamijene muškarce Regijce u

---

[127] Nije Senat odlučio, nego sam Furije Kamil.

[128] Misli se na „čuvenu učiteljsku šipku“ koja je bila korištena u pedagoškom radu sa učenicima sve do liberalističkih reformi.

[129] Ῥήγιον, *Rhegium*, na samome jugu Italije, preko puta otoka Sicilije. Moderni Reggio di Calabria i nekadašnjoj antičkoj pokrajini Brutiji, kasnije (od srednjega vrijeka) Kalabriji.

[130] *Pyrrhus*; Πύρρος; *Pyrrhos,* živio 319/318. –272. god. p. n. e. O ratu Republike sa Pirom u periodu od 280. do 275. god. p. n. e. v. Mesihović, 2015:270 – 274. Rat Republike sa Pirom je ustvari predstavljao direktni nastavak sukoba koji je Rim imao sa helenskom apoikijom Tarentom na samom jugu Italije i južnoitalskim zajednicama Samnita, Lukanaca i Bruta, inače međusobno etnički vrlo, vrlo srodnih.

uživanju u njima, slabljenje morala i lojalnosti u regijskom garnizonu uslijed odužívanja rata sa Pirom i poraza koje su trpile armije Republike i njenih saveznika u prvotnoj fazi rata.

Nasuprot Regija, na sicilskoj strani moreuza, u apoikiji Meseni, kampanski plaćenici koji su se nazivali Mamertinci, iznenada i prijetvorno su zauzeli čitav grad i polis, istjerali ili pobili odrasle muške građane i prisvojili njihove porodice i imovinu. Mamertinci sa središtem u zauzetoj Meseni su pravili probleme na otoku i harali sicilske gradove i naseobine. Ugledavši se na najamnike (Mamertince) koji su preuzeli vlast u Meseni, zapovjedništvo garnizona u Regiju je na vrlo lukavi i podmukli način uvuklo većinu vojnika u svoju zavjereničku spletku pa se i garnizon iz Regija odmetnuo i zavladao regijskim polisom. Pri tome su u velikom obimu počinjeni zločini i nepravde nad regijskim građanima. Vođe pobune u regijskom garnizonu su se nadale da će im uspostavljanje saveza sa Mamertincima ojačati poziciju i unijeti sigurnost. Međutim, njihova stvarna pozicija je bila takvoga karaktera da im savezništvo ne samo sa Mamertincima, nego sa bilo kim drugim ne bi moglo donijeti bilo kakvu zaštitu. Za razliku od Regija, koji je bio "saveznik" Republike, Mesena nije bila ni u kakvim sličnim ugovornim pravima i obavezama sa Rimom. A tu činjenicu su odmetnuti vojnici garnizona u Regiju bili smetnuli sa uma, što će ih u konačnici i teško koštati. Uz to, Mamertinci su bili obični plačenici, pa se od njih svašta moglo i očekivati i tada kada su preuzeli Mesenu nisu nikome odgovarali niti su bili u nekom oficijelnom zapovjednom lancu, za razliku od garnizona u Regiju koji su bili regularna vojna formacija oružanih snaga Republike, ugrađena u jasnu vojno – zapovjednu hijerarhiju. Samim tim je njihov prestup bio mnogo gori u odnosu na Mamertince, ali izgleda dani togaintrigatori i saučesnici u "regijskom zločinu"nisu bili baš svjesni.

Oficijelni Rim je od samoga dobijanja vijesti o onome što se desilo u Regiju, bio vrlo ljut na svoj odmetnuti garnizon, ali zbog težine rata sa epirsko – mološkim kraljem, nisu mogli da reagiraju odmah. Zbog teškoća i dugotrajnosti rata sa epirskim kraljem i njegovom dobro uvježbanom profesionalnom vojskom, Republika nije imala ni dovoljno resursa ni vremena da se odmah pozabavi sa pobunom svoga garnizona u dijelu Italije koji je imao tercijarno i periferno značanje za vođenje borbenih operacija. Međutim, čim su se okolnosti posložile da se može reagirati, Rim se nije premišljao i poduzeo je neumitnu i brzu akciju protiv odmetnika. Vodstvo Rima je smatralo itekako shodnim i potrebitim da intervenira u Regiju, eliminira pobunu, kazni odmetnute vojnike i izvrši pravednu restituciju svojim regijskim saveznicima. Intervencija regularnih trupa Republike protiv odmetnika u regijskom garnizonu je bila brza, oštra, efikasna i nadasve uspješna. Regularne trupe su uspjele bez većih teškoća staviti pod kontrolu situaciju u Regiju, i država je ove odmetnike tretirala kao najobičnije razbojnike, a nipošto kao neku legitimnu vojnu sile. Radi izvršenja zakona, ali i kako bi se pružio egzemplar drugima, preživjeli odgovorni za "regijski zločin" su bili u skladu sa propisanim procedurama oštro i brutalno kažnjeni na rimskom Forumu. Time se

slala poruka da Republika uvijek poštuje, bori se i primjenjuje svoje zakone, ali i da se pokaže na jednoj strani kako se kažnjava napuštanje discipline, dezertiranje i izdaja, a na drugoj kako Republika drži i do interesa i dostojanstva svojih saveznika ili onih koji joj se obrate za pomoć. Tim činom su nastojali da kod saveznika pojačaju povjerenje u Rim, a kod svojih građana i vojnika utvrde strahopoštovanje prema državnim zakonima i disciplini rimske vojske. Republika je odmah restituisala stanje u polisu Regij vrativši ga njegovim građanima. Intervencija regularnih trupa, gušenje odmetništva, kažnjavanje odmetnika i restitucija u Regiju su se desili ili nakon odlaska Pira i njegove armije na Siciliju 278. god. p. n. e.[131] ili nakon što je smirena čitava situacija sa Pirom (nakon pobjede kod Beneventa 275. god. p. n. e.) i potčinjavanja Samnita, Lukanaca, Bruta i Tarentinaca.

"Regijski slučaj" ukazuje na visoko principijelnu i načelnu politiku Republike, koja bez ikakvih okolišanja i zadrški nedvosmisleno štiti interese svojih saveznika i poštuje dogovore i saveze. Spremnost da se bori za saveznike i one koji su se nalazili pod njenom zaštitom bila je jedna od ključnih kvaliteta koji su omogučili jednoj nekada maloj Republici da se transformira u višestoljetni svjetski imperij. Posebnu vrijednost odnosu Republike prema "regijskom slučaju" donosi činjenica da Senat i rimski narod, ne samo da nisu nastojali sakriti nedjelo svojih vojnika i građana, nego su i njegovo procesuiranje i kažnjavanje namjerno i namjenski javno izložili *orbi et urbi*. Inače službeni Rim nije trpio ni prekršaje od strane svojih građana prema strancima, kao što pokazuje i slučaj sa jednim stranim izaslanstvom koje je napala grupa mladića. Ti mladići su bez milosti kažnjeni.

Kada je riječ o "regijskom slučaju", potrebno je istaći da dostupni podaci iz literarnih vrela ne samo da nisu međusobno konzistenti, nego su na momente i za određene opise, učesnike dešavanja, datiranja, dešavanja nejasni, anegdotski, pa i kontradiktorni. Radi toga historiografija povijesnih dešavanja u Regiju od 282. do 270. god. p. n. e. još uvijek ne raspolaže sa nekom mainstream historijskom verzijom koja bi bila prihvaćena kao najbliža povijesnim zbivanjima. Posebno je složena problematika kronologije tih dešavanja, jer npr. Polibije i Livije odmetnuće garnizona i njegovo kažnjavanje datiraju u tok cijele decenije (od 280. do 270. god. p. n. e.), dok bi se npr. na osnovi opisa Dionizija iz Halikarnasa,[132] dešavanja u „regijskom slučaju" mogla datirati i u drugačije i u kraće razdoblje, i to između 282. i 278. god. p. n. e. Nadalje se razlikuju opisi o brojnosti i sastavu odmetnutog garnizona. Po Polibiju, slanje garnizona bi se desilo na molbu Regijaca iz

[131] Pir je tamo ratovao protiv Kartaginjana, i to uglavnom uspješno ali je na kraju zbog svoje autokratske politike i ponašanja kao da je šef plaćeničke armije, a ne državnik, došao u probleme i sukobe i sa lokalnim, sicilskim Helenima.

[132] Kada se govori o podacima o „regijskom slučaju" Dionizija Halikarnasa, potrebno je imati na umu da oni dolaze iz onoga dijela njegovog djela „Rimska arheologija" koji nije dostupan u svojoj cjelosti, nego u fragmentima, ekscerptima i epitomama. Zato i treba biti prilično oprezan kada se analiziraju njegovi podatci, jer je moguće da su oni rezultat i djelovanja kasnijih ekscerptora. Za razliku od Dionisijevih podataka, podatci o „regijskom slučaju" kod Polibija i Livija dolaze iz onih dijelova njihovih djela koji su dostupni u cjelini.

straha od Pirove agresije na Italiju, a drugi bi to datirao četiri godine ranije i slanje bi se desilo na molbu Regijaca iz straha od Lukanaca i Bruta te sumnji na stvarne namjere Tarentinaca (koji su šurovali sa Pirom).Polibije, Livije, Frontin i Orosije navode cifru od 4000 vojnika, odnosno čitavu legiju, dok Dionizije iz Halikarnasa govori o 1200 vojnika Kampanaca i Sidikina. Podaci u vrelima se razlikuju i o tome koja je rimska državna institucija izrekla kaznu, te i o broju onih koji su kažnjeni bičevanjem, a zatim odrubljivanjem glave na Forumu. Tolika vlada konfuzija u dostupnim podatcima, da iz njih nije nemoguće izvući zaključak da su možda bile i dvije pobune u Regiju, i to prvo garnizona koji je poslan prije Pirove agresije na Italiju i čiju pobunu je ugušio Fabricije, a zatim navodno i druge pobune tamošnjeg novoga garnizona a koju je ugušio Kornelije Blasio. Već u klasično – civilizacijskoj epohi u pojedinim vrelima (npr. kod Dionizija iz Halikarnasa) postojalo je mišljenje da su bile dvije pobune dva različita rimska garnizona u Regiju i to u na početku i na kraju jedne povijesne dekade[133]. Ali isto tako u vrelima iz klasično-civilizacijske epohe postoji i jasno stajalište da je riječ o jednoj pobuni koja je trajala čitavu tu dekadu (npr. kod Polibija i Livija). Livije je, u govoru koji pripisuje Publiju Korneliju Scipionu Afrikancu Starijem, čak i izričit da je odmetnuta legija držala Regij pod kontrolom 10 godina. Ono što je jedino potpuno sigurno, odnodno da se historija poklapa sa poviješću, jeste da je konzul Kornelije Blasio u Rimu proslavio trijumf radi pobjede koju je izvojevao 270. god. p. n. e. u Regiju.[134] Tematika ovoga djela se ipak odnosi na fenomen ratnog zločina u kontekstima klasično-civilizacijske epohe, preciznije čak helenističkog razdoblja i vremena Srednje Republike. Samim tim, nije naš zadatak da se bavimo rješavanjima historiografskih problema, odtepljavanjem zamršenih čvorova historijskih podataka i pokušajem historijske rekonstrukcije cijeloga povijesnog toka dešavanja u Regiju u ovih 12 godina, nego samo onim dijelom tih dešavanja koja se odnose na sam ratni zločin, njegovo karakteriziranje i definiranje, te kažnjavanje. Zato će se analizirati detaljnije samo oni dijelovi podataka literarnih vrela koji se striktno odnose na našu tematiku.

O zbivanjima u Regiju u ovom periodu glavna literarna vrela izvještavaju na sljedeći način :

Polibije (I, 6 - 8) : ἀθληταὶ γεγονότες ἀληθινοὶ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ἔργων ἐκ τῶν πρὸς τοὺς Σαυνίτας καὶ Κελτοὺς ἀγώνων. ὑποστάντες δὲ γενναίως τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ τὸ τελευταῖον τάς τε δυνάμεις καὶ Πύρρον ἐκβαλόντες ἐκ τῆς Ἰταλίας αὖθις ἐπολέμουν καὶ κατεστρέφοντο τοὺς κοινωνήσαντας Πύρρῳ τῶν πραγμάτων. γενόμενοι δὲ παραδόξως ἁπάντων ἐγκρατεῖς καὶ ποιησάμενοι τοὺς τὴν Ἰταλίαν οἰκοῦντας ὑφ᾽ αὑτοὺς πλὴν Κελτῶν μετὰ ταῦτα πολιορκεῖν ἐνεχείρησαν τοὺς τότε κατέχοντας τὸ Ῥήγιον Ῥωμαίους. ἴδιον γάρ τι συνέβη καὶ παραπλήσιον ἑκατέραις ταῖς περὶ τὸν πορθμὸν ἐκτισμέναις πόλεσιν: εἰσὶ δ᾽ αὗται Μεσσήνη καὶ Ῥήγιον. Μεσσήνην μὲν γὰρ οὐ πολλοῖς ἀνώτερον χρόνοις τῶν νῦν

[133] U tome slučaju, povijesna dešavanja iz te dvije moguće pobune bi od strane antičkih historičara i drugih pisaca bi, zbog nedovoljne pažnje i analitičnosti, bila pomiješana, pa bi nastala konfuzija u literarnim vrelima.

[134] *Fast. Triump.* p99. Degrassi.

λεγομένων καιρῶν Καμπανοὶ παρ᾽ Ἀγαθοκλεῖ μισθοφοροῦντες καὶ πάλαι περὶ τὸ κάλλος καὶ τὴν λοιπὴν εὐδαιμονίαν τῆς πόλεως ὀφθαλμιῶντες ἅμα τῷ λαβεῖν καιρὸν εὐθὺς ἐπεχείρησαν παρασπονδεῖν: παρεισελθόντες δ᾽ ὡς φίλιοι καὶ κατασχόντες τὴν πόλιν οὓς μὲν ἐξέβαλον τῶν πολιτῶν, οὓς δ᾽ ἀπέσφαξαν. πράξαντες δὲ ταῦτα τὰς μὲν γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα τῶν ἠκληρηκότων, ὥς ποθ᾽ ἡ τύχη διένειμεν παρ᾽ αὐτὸν τὸν τῆς παρανομίας καιρὸν ἑκάστοις, οὕτως ἔσχον: τοὺς δὲ λοιποὺς βίους καὶ τὴν χώραν μετὰ ταῦτα διελόμενοι κατεῖχον. ταχὺ δὲ καὶ ῥᾳδίως καλῆς χώρας καὶ πόλεως ἐγκρατεῖς γενόμενοι παρὰ πόδας εὗρον μιμητὰς τῆς πράξεως. Ῥηγῖνοι γάρ, καθ᾽ ὃν καιρὸν Πύρρος εἰς Ἰταλίαν ἐπεραιοῦτο, καταπλαγεῖς γενόμενοι τὴν ἔφοδον αὐτοῦ, δεδιότες δὲ καὶ Καρχηδονίους θαλαττοκρατοῦντας ἐπεσπάσαντο φυλακὴν ἅμα καὶ βοήθειαν παρὰ Ῥωμαίων. οἱ δ᾽ εἰσελθόντες χρόνον μέν τινα διετήρουν τὴν πόλιν καὶ τὴν ἑαυτῶν πίστιν, ὄντες τετρακισχίλιοι τὸν ἀριθμόν, ὧν ἡγεῖτο Δέκιος Καμπανός: τέλος δὲ ζηλώσαντες τοὺς Μαμερτίνους, ἅμα δὲ καὶ συνεργοὺς λαβόντες αὐτοὺς παρεσπόνδησαν τοὺς Ῥηγίνους, ἐκπαθεῖς ὄντες ἐπί τε τῇ τῆς πόλεως εὐκαιρίᾳ καὶ τῇ τῶν Ῥηγίνων περὶ τοὺς ἰδίους βίους εὐδαιμονίᾳ: καὶ τοὺς μὲν ἐκβαλόντες, τοὺς δ᾽ ἀποσφάξαντες τῶν πολιτῶν τὸν αὐτὸν τρόπον τοῖς Καμπανοῖς κατέσχον τὴν πόλιν. οἱ δὲ Ῥωμαῖοι βαρέως μὲν ἔφερον τὸ γεγονός: οὐ μὴν εἶχόν γε ποιεῖν οὐδὲν διὰ τὸ συνέχεσθαι τοῖς προειρημένοις πολέμοις. ἐπεὶ δ᾽ ἀπὸ τούτων ἐγένοντο, συγκλείσαντες αὐτοὺς ἐπολιόρκουν τὸ Ῥήγιον, καθάπερ ἐπάνω προεῖπον. κρατήσαντες δὲ τοὺς μὲν πλείστους ἐν αὐτῇ τῇ καταλήψει διέφθειραν, ἐκθύμως ἀμυνομένους διὰ τὸ προορᾶσθαι τὸ μέλλον, ζωγρίᾳ δ᾽ ἐκυρίευσαν πλειόνων ἢ τριακοσίων. ὧν ἀναπεμφθέντων εἰς τὴν Ῥώμην, οἱ στρατηγοὶ προαγαγόντες εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ μαστιγώσαντες ἅπαντας κατὰ τὸ παρ᾽ αὐτοῖς ἔθος ἐπελέκισαν, βουλόμενοι διὰ τῆς εἰς ἐκείνους τιμωρίας, καθ᾽ ὅσον οἷοί τ᾽ ἦσαν, διορθοῦσθαι παρὰ τοῖς συμμάχοις τὴν αὑτῶν πίστιν. τὴν δὲ χώραν καὶ τὴν πόλιν παραχρῆμα τοῖς Ῥηγίνοις ἀπέδοσαν.οἱ δὲ Μαμερτῖνοι — τοῦτο γὰρ τοὔνομα κυριεύσαντες οἱ Καμπανοὶ τῆς Μεσσήνης προσηγόρευσαν σφᾶς αὐτούς — ἕως μὲν συνεχρῶντο τῇ τῶν Ῥωμαίων συμμαχίᾳ τῶν τὸ Ῥήγιον κατασχόντων, οὐ μόνον τῆς ἑαυτῶν πόλεως καὶ χώρας ἀσφαλῶς κατεκράτουν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς συνορούσης οὐχ ὡς ἔτυχε παρηνώχλουν τοῖς τε Καρχηδονίοις καὶ τοῖς Συρακοσίοις καὶ πολλὰ μέρη τῆς Σικελίας ἐφορολόγουν. ἐπεὶ δ᾽ ἐστερήθησαν τῆς προειρημένης ἐπικουρίας, συγκλεισθέντων τῶν τὸ Ῥήγιον κατεχόντων εἰς τὴν πολιορκίαν, παρὰ πόδας ὑπὸ τῶν Συρακοσίων αὐτοὶ πάλιν συνεδιώχθησαν εἰς τὴν πόλιν διά τινας τοιαύτας αἰτίας.
("U borbama sa Samnitima i Keltima postali su /Rimljani op. S.M./ pravi majstori ratne vještine. Izdržavši hrabro i ovaj rat i istjeravši na kraju Pira i njegovu vojsku iz Italije, odmah su počeli novi rat i pokoravanje Pirovih saveznika. Kada su ih neočekivano sve pokorili i potčinili svojoj vlasti sve stanovnike Italije izuzev Kelta, preduzeli su opsadu Rimljana[135] koji su tada držali Regij. Naime, ista neobična stvar zadesila je oba grada podignuta na /sicilskom op. S.M./ Moreuzu, Mesenu i Regij. Malo prije vremena o kome

[135] Polibije misli na odmetnuti garnizon u Regiju.

sada govorim /uzroci i povod I. punskog rata op.S.M./, Kampanci, koji su kod Agatokla služili kao najamnici i kojima je odavno bola oči ljepota i bogatstvo Mesene, iskoristili su prvu priliku koja im se pružila i pokušali su da na prevaru zauzmu grad.[136] Ušavši u grad kao prijatelji i osvojivši ga, jedne građane su protjerali, druge pobili. Obavivši to, žene i djecu nesretnih ljudi prisvojili su onako kako ih je slučaj dodijelio u vrijeme samoga zločina. Ostala imanja i zemlju su podijelili i zadržali za sebe. Pošto su se brzo i lako dočepali dobre zemlje i grada, odmah se našlo i onih koji su ih u tome podržavali. Naime, građani Regija su se u vrijeme kada je Pir prelazio u Italiju jako uplašili njegovog napredovanja, a kako su zazirali i odKartaginjana, koji su tada imali prevlast na moru, zatražili su od Rimljana garnizon i pomoć. Rimljani,[137] njih 4000, pod vodstvom Kampanca Decija[138] došli su u grad i jedno vrijeme čuvali i njega i zadatu riječ. Na kraju su, ugledavši se na Mamertince i uzevši ih za suradnike, izdali Regijce i polakomili se na bogatstvo grada i raskošna imanja njegovih građana. Neke građane su protjerali, ostale pobili i slično kao Kampanci zavladali gradom. Rimljanima je bilo teško zbog ovoga što se dogodilo, ali nisu mogli ništa da učine jer su bili zauzeti pomenutim ratovima. Kada su ratove završili, opkolili su ih i opsjeli Regij, kao što sam gore rekao. Osvojivši grad, većinu /odmetnutih vojnika op. S.M./ su pobili u samom zauzimanju, bez obzira na to što su se svi, svjesni onoga što ih čeka, junački branili. Zarobili su više od 300 /odmetnika op. S.M./ i poslali ih u Rim. Tamo su ih konzuli izveli na Forum i po rimskom običaju, prvo ih sve išibali, a zatim im odrubili glave. Željeli su da njihovim kažnjavanjem, koliko je to moguće, kod saveznika povrate povjerenje u Rim. Zemlju i grad su odmah predali Regijcima. Što se tiče Mamertinaca, Kampanci su se tako nazvali pošto su osvojili Mesenu, dok su sa sobom imali savez sa Rimljanima koji su osvojili Regij,[139] ne samo da su bezbjedno vladali svojim gradom i zemljom, već su napadali i okolnu teritoriju i Kartaginjanima i Sirakužanima stvarali ne male probleme, jer su većem dijelu Sicilije nametnuli plaćanje poreza. Ali, kada su ostali bez pomenute pomoći, pošto su se gospodari Regija našli u okruženju i opsadom, odmah su i njih same Sirakužani otjerali u njihov grad. Razlozi za to su bili sljedeći.”).[140]

[136] Agatokle (Ἀγαθοκλῆς), tiranin Sirakuze od 317/316. god. p. n. e, sa titulom kralja Sicilije od 307. ili 304. god. p. n. e. pa do svoje smrti 289. god. p. n. e. Osvojio je Mesenu između 315. i 312. god. p. n. e. Kampanci su bili najamnici koje je naselio u Sirakuzi i koji su prvo pristali da nakon njegove smrti napuste Siciliju. Međutim, između 288. i 283. god. p. n. e. zauzeli su Mesenu i nazvali se Mamertinci, po božanstvu Mamersu koje odgovara latinskom Marsu.

[137] Po Polibiju, pripadnici garnizona u Regiju su bili Rimljani, odnosno nositelji rimskog građanstva. Istine radi, moguće je da je u ovom slučaju riječ bila o Kampancima koji nisu bili punopravni rimski građani (*cives optimo iure*), nego od 334. god. p. n. e. građani bez prava glasanja (*civitates sine suffragio* tj. postali su *cives minute iure* bez aktivnog i pasivnog biračkog prava).

[138] Decije Vibelije (*Decius Vibellius*), iz čuvene kapuanske familije.

[139] Misli se na pripadnike odmetničkog garnizona.

[140] Sudeći po Polibijevom opisu pobuna garnizona u Regiju se desila na početku Pirove agresije, i vjerojatno u vrijeme bitki kod Askuluma i Herakleje, znači već cc 280. god. p. n. e. Polibije navodi da je akcija Republike

Fragment XXII. knjige Diodorovog djela, 2(ekscerpt Hoeschel) : Ὅτι Δέκιος ὁ Ῥωμαῖος χιλίαρχος φύλαξ γενόμενος Ῥηγίου διὰ Πύρρον τὸν βασιλέα κατέσφαξεν αὐτοὺς καὶ τὰς κτήσεις καὶ τὰς γυναῖκας ἰδιοποιήσατο. Καμπανοὶ δὲ οὗτοι ἦσαν, καὶ ἐποίησαν κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον Μαμερτίνοις, ὥσπερ ἐκεῖνοι Μεσσηνίους σφάξαντες. εἶτα τὴν διαίρεσιν τῆς κτήσεως τῶν ἠτυχηκότων ἄδικον ποιησάμενος ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ Ῥηγίου φυγαδευθεὶς ὑπὸ τῶν ἰδίων Καμπανῶν. συνήργησαν δὲ καὶ Μαμερτῖνοι . . . μετὰ τῶν ληφθέντων χρημάτων στρατηγὸν ἐποίησαν. καὶ δὴ ὀφθαλμίας νόσου αὐτὸν περιεχούσης, τῶν ἰατρῶν τὸν δόκιμον μεταστειλαμένου αὐτοῦ, οὗτος τὴν ὕβριν τῆς πατρίδος ἐκδικῶν κανθαρίσιν ὑπήλειψε τὸν Δέκιον καὶ τῆς ὁράσεως αὐτὸν ἀπεστέρησε[5] καὶ φεύγει ἐκ Μεσσήνης.
("Decije, rimski /vojni op. S.M./ tribun, postavljen da čuva Regij zbog kralja Pira,[141] pobio je muškarce u gradu i prisvojio njihove žene i imovinu. Ovi vojnici su bili Kampanci, i djelovali su isto kao što su Mamertinci učinili, nakon što su pobili muškarce Mesene. Zatim, pošto je podjela imovine žrtava bila nepravedna, Decije je bio istjeran iz Regija i bio je poslan u egzil od strane svojih sopstvenih Kampanaca. Mamertinci su također pomogli....sa novcem koji je bio opljačkan, on je učinjen zapovjednikom. U određenoj prilici, kada je bio pogođen bolešću oka, on je pozvao vodećeg ljekara. I ovaj, kako bi osvetio ogorčenje svoje domovine, pomazao je Decijevo oko sablistavim melemom, tako ga lišivši vida, a onda je pobjegao iz Mesane.").

Fragment XXII. knjige Diodorovog djela, 3(excerpt Konstantina Porfirogenita): Ὅτι εἰς τὸ Ῥήγιον ἀπεστάλη φρουρὰ ὑπὸ Ῥωμαίων. ὁ δὲ χιλίαρχος Δέκιος, τὸ γένος Καμπανός, πλεονεξίᾳ καὶ τόλμῃ διαφέρων ἐμιμήσατο τὴν τῶν Μαμερτίνων παρανομίαν. ἐκεῖνοί τε γὰρ προσδεχθέντες ὑπὸ Μεσσηνίων ὡς φίλοι τὴν μὲν πόλιν κατελάβοντο, τοὺς δὲ Μεσσηνίους ἐπὶ τῆς ἰδίας ἑστίας ἑκάστους σφάξαντες ἔγημαν τὰς τῶν ἰδιοξένων γυναῖκας καὶ τὰς τῶν σφαγέντων κτήσεις κατέσχον· οἱ δὲ περὶ τὸν Δέκιον Καμπανοὶ δοθέντες ὑπὸ Ῥωμαίων φύλακες τῶν Ῥηγίνων ἐζήλωσαν τὴν τούτων ὠμότητα· τοὺς γὰρ Ῥηγίνους σφάξαντες καὶ τὰς κτήσεις διελόμενοι κατέσχον τὴν πόλιν ὡς δορίκτητον. ὁ δὲ ἐπὶ τῆς φρουρᾶς τεταγμένος Δέκιος ἐξαργυρισάμενος τὰς τῶν ἠτυχηκότων κτήσεις καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς ὠφελείας ἄδικον ποιησάμενος ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ Ῥηγίου, φυγαδευθεὶς ὑπὸ τῶν συνασεβησάντων Καμπανῶν. οὐ μὴν ἐξέφυγον τὴν τιμωρίαν οἱ παρανομήσαντες, ἀλλ᾽ ὁ μὲν Δέκιος εἰς

---

protiv ovih odmetnika nastupila tek nakon konačne pobjede Republike i njenih saveznika protiv Pira (u bitci kod Beneventa 275. god. p. n. e., nakon što se ovaj vratio sa trupama u Italiju, poslije trogodišnjeg rata na Siciliji), Pirove evakuacije iz Italije, i pobjede i potčinjavanja Pirovih saveznika (Samnita i Bruta). Konačno je Tarentum potčinjen 272. god. p. n. e. Znači da je ta akcija uslijedila tek nakon 272. god. p. n. e. Polibije ustvari kronološki veže opsadu odmetnika u Regiju od strane regularnih trupa Republike sa pobjedom sirakuške vojske pod komandom Hijerona II. (Ἱέρων Β΄) nad Mamertincima u bitci u Milejskoj ravnici kod rijeke Longana i njegovim proglašavanjem za kralja 270. god. p. n. e. To bi značilo da su odmetnici pobijeđeni i kažnjeni u doba Gaja Genucija Klepsine II (*Caius Genucius Clepsina II*) i Gneja Kornelija Blasia (*Cnaeus Cornelius Blasio*), konzula u mandatnom periodu od marta 270. do marta 269. god. p. n. e. Sa ovakvom datacijom se slaže i podatak Orosija.

[141] Ovdje je razlog za slanje garnizona u Regij bila opasnost od Pira, a ne pritisak Bruta na Regij.

ὀφθαλμίαν χαλεπὴν ἐμπεσὼν μετεπέμψατο τῶν ἰατρῶν τὸν ἄριστον· οὗτος δὲ τὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος τιμωρίαν λαμβάνων ἱκανῶς κανθαρίσιν ὑπήλειψε τὸν Δέκιον καὶ τῆς ὁράσεως αὐτὸν στερήσας ἔφυγεν ἐκ τῆς Μεσσήνης.
(“Rimljani su poslali garnizon u Regij. Decije, /vojni op. S.M,/ tribun, Kampanac po narodnosti i čovjek neuobičajene pohlepe i smjelosti, oponašao je bezakonje Mamertinaca.[142] Jer, iako je narod Mesene primio kao prijatelje Mamertince, oni su preuzeli kontrolu nad gradom, pobili muškarce, svakoga na svome sopstvenom ognjištu, oženili supruge svojih domačina i prisvojili imovinu svojih žrtava. Tako su Decije i njegovi Kampanci, iako su bili poslani od Rimljana da čuvaju stanovnike Regija, oponašali divljaštvo Mamertinaca, jer su oni pobili građane, podijelili njihovu imovinu i zauzeli grad kao ratni plijen. Decije, koji je bio postavljen za zapovjednika garnizona, pretvorio je u novac imovinu nesretnog stanovništva, i zato što je on učinio nepravednu raspodjelu plijena, bio je izbačen iz Regija i poslan u egzil od svojih Kampanaca, svojih partnera u krivici. Prekršitelji nisu, ipak, izbjegli kaznu; Decije, kada je imao težak napad upale oka, pozvao je najboljeg od ljekara, koji sveteći se za svoju domovinu, pomazao blistavim melemom, i uskrativši vid Deciju, pobjegao je iz Mesane.”).[143]

Fragment XX. knjige djela Dionizija iz Halikarnasa, 4 –5 : ὅτι περὶ τὴν Ῥηγίνων πόλιν πάθος γίγνεται δεινόν, οἷον καὶ περὶ Μεσσήνην ἐγένετο τὴν ἐν Σικελίᾳ, μεγάλης φυλακῆς καὶ προνοίας ἄξιον ἁπάσαις ταῖς πόλεσιν, ἀνάγκη δὲ τὰς αἰτίας καὶ τὰς προφάσεις τῶν κατασχόντων αὐτὴν κακῶν προειπεῖν.ὅτε Λευκανοὶ καὶ Βρέττιοι δυνάμεσι πολλαῖς ἐπὶ Θουρίους στρατεύσαντες τήν τε χώραν αὐτῶν ἐξεπόρθησαν καὶ τὴν πόλιν περιχαρακώσαντες ἐπολιόρκουν — ἐφ᾽ οὓς ἀπεστάλη Ῥωμαίων δύναμις, ἧς ἡγεῖτο Φαβρίκιος ὁ ὕπατος — φοβηθέντες οἱ Ῥηγῖνοι, μὴ καὶ ἐπὶ σφᾶς οἱ βάρβαροι Ῥωμαίων ἀπελθόντων στρατιὰν ἀποστείλωσι, καὶ τὴν Ταραντίνων πόλιν ἐν ὑποψίαις ἔχοντες ἐδεήθησαν τοῦ Φαβρικίου δύναμιν τῇ πόλει λιπεῖν πρὸς τὰς αἰφνιδίους τῶν βαρβάρων ἐπιδρομάς, καὶ εἴ τις ἐκ τῶν Ταραντίνων ἐπιβουλή σφισιν ἀπροσδόκητος γένοιτο. καὶ λαμβάνουσι Καμπανοὺς μὲν ὀκτακοσίους, Σιδικίνους δὲ τετρακοσίους, ὧν ἁπάντων ἡγεῖτο Δέκιος Καμπανὸς τὸ γένος.οὗτος ὁ ἀνήρ, ὅτε κατάγοιτο παρὰ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ἐπιχωρίων ἑστιάσεις τε λαμπρὰς κατὰ τὴν φιλοφροσύνην τῶν ξένων ἑστιώμενος καὶ κατασκευὰς οἰκιῶν λαμπρὰς καὶ βαθυπλούτους παρὰ πολλοῖς ὁρῶν κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ἐμακάριζε τοὺς Ῥηγίνους τῆς εὐδαιμονίας, ἔπειθ᾽ ὡς ἀναξίοις ἐφθόνει, τελευτῶν δ᾽ ὡς πολεμίοις ἐπιβουλεύειν ἤρξατο.καὶ προσλαβὼν κοινωνὸν τῶν ἀπορρήτων βουλευμάτων τὸν γραμματέα, πανοῦργον ἄνδρα καὶ πάσης πονηρίας ἀρχιτέκτονα, πρὸς αὐτοῦ πάντας Ῥηγίνους ἀποκτεῖναι καὶ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῶν τὴν μὲν αὐτὸς κατασχεῖν, τὴν δὲ τοῖς

[142] Ova rečenica jasno pokazuje da je ono što je učinjeno u Meseni od strane Mamertinaca po postavkama kodeksa ponašanja i običaja ratovanja Euromediterana u helenističko doba nešto što je obično bezakonje.

[143] Već na prvi pogled uočava se značajna i kvalitativna razlika između ova dva prezentirana fragmenta Diodorove XXII. knjige. U Hoeschel escerptu je ova priča znatno lošije ispričana nego kada bi se uporedila sa pričom iz escerpta Konstantina Porfirogenita.

στρατιώταις διελεῖν, λέγοντος, ὅτι Μεσσήνην ὀλίγῳ πρότερον εἶλον ... ὑφ᾽ οὗ πεισθεὶς καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπιχειρήσεως σὺν αὐτῷ βουλευσάμενος, τοὺς ταγματάρχας καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν στρατιωτῶν εἰς τὸ συνέδριον ἐκάλεσεν: δεηθεὶς δὲ ἁπάντων ἀπορρήτους φυλάξαι τοὺς λόγους κίνδυνον ἔφη μέγαν αὐτῷ ἐπικρεμασθῆναι πολλῆς πάνυ φυλακῆς καὶ ταχείας δεόμενον, ὡς τοῦ καιροῦ μὴ διδόντος ἀναστροφήν. πεπυσμένους γὰρ τὴν Πύρρου διάβασιν τοὺς ἐπιφανεστάτους Ῥηγίνων κρύφα διαπέμπεσθαι πρὸς αὐτὸν ὑπισχνουμένους κατασφάξειν τὴν φρουρὰν καὶ παραδώσειν ἐκείνῳ τὴν πόλιν.ἔτι ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ παρῆν τις ἐγκάθετος, αὐχμηρὸς ὡς ἐξ ὁδοῦ, γράμματα ὑπ᾽ αὐτοῦ Δεκίου κατεσκευασμένα κομίζων, ὡς παρὰ ξένου δή τινος ἰδίου, ἐν οἷς ἐδηλοῦτο μέλλων ὁ βασιλεὺς ἀποστέλλειν ἐπὶ τὸ Ῥήγιον πεντακοσίους στρατιώτας ὡς καταληψομένους τὴν πόλιν, ἀνοίξειν ὑπεσχημένων αὐτοῖς Ῥηγίνων τὰς πύλας.τινὲς μὲν λέγουσι τὸν γραμματηφόρον ὑπὸ Φαβρικίου τοῦ ὑπάτου κατὰ σπουδὴν ἀπεστάλθαι, τὴν δ᾽ ἐπιστολὴν ταῦτα περιέχειν, ἃ μικρῷ πρότερον ἔφην, καὶ παραινεῖν Δεκίῳ φθάσαι τοὺς Ῥηγίνους: ἔχει δὲ λόγον ἀμφότερα. ἔδειξε δὴ ταῦτα τοῖς ἐν τῷ συνεδρίῳ παροῦσι, καὶ ἐπεὶ τάχιστα νὺξ ἐγένετο, φράσαντες οἱ ταγματάρχαι τοῖς ἄλλοις στρατιώταις, ἃ διενοοῦντο πράττειν, ἐπὶ τὰς οἰκίας τῶν Ῥηγίνων ἐχώρουν, καὶ τοὺς μὲν εὐωχουμένους ἔτι, τοὺς δὲ κοιμωμένους καταλαβόντες ἐν τοῖς ἰδίοις κατασφάττουσιν ἐφεστίοις ἀντιβολοῦντας καὶ γόνασι προσκυλιομένους καὶ ἀνθ᾽ ὅτου ταῦτα πάσχουσι μαθεῖν ἀξιοῦντας, οὔτε ἡλικίας οὔτε τύχης οὐδεμιᾶς φειδόμενοι.φονεύσαντες δὲ τοὺς ἄνδρας ἔτι δεινότερον ἔργον ἐξειργάσαντο, τάς τε γὰρ γυναῖκας τῶν ἰδίων ξένων καὶ τὰς παρθένους διελόμενοι συνῆσαν ἀκούσαις, ὧν τοὺς πατέρας καὶ τοὺς ἄνδρας ἐν ὀφθαλμοῖς ἀπέκτειναν.Δέκιος δὲ ἀντὶ φρουράρχου τύραννος ἐγεγόνει τῆς Ῥηγίνων πόλεως, καὶ λογιζόμενος, ὅτι δώσει Ῥωμαίοις ὧν ἔδρασε δίκας, Καμπανοῖς τοῖς κατέχουσι Μεσσήνην συμμαχίαν τίθεται μεγίστην ἰσχὺν τῶν ἐν Σικελίᾳ πόλεων ἔχουσι, καὶ τὴν πόλιν διὰ πολλῆς εἶχε φυλακῆς. εσξ.ἡ δὲ βουλὴ μαθοῦσα τὰ περὶ τοὺς Ῥηγίνους πάθη παρὰ τῶν διαφυγόντων τὸν ὄλεθρον οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον ἀναμείνασα χρόνον ἀποστέλλει στρατιὰν νεοσύλλεκτον ἄγοντα ἑτέραν τὸν κατὰ πόλιν στρατηγόν.φθάσασα δὲ τὴν Ῥωμαίων ἄφιξιν ἡ τοῦ δαιμονίου πρόνοια τὸν ἡγεμόνα τῆς φρουρᾶς Δέκιον ἀντὶ τῶν ἀνοσίων βουλευμάτων εἰς τὰ κυριώτατα τοῦ ζῆν ἐτιμωρήσατο μέρη, νόσον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐμβαλοῦσα δεινὰς περιωδυνίας φέρουσαν: ἣν ἰάσασθαι προθυμούμενος ἄνθρωπος ἐκ Μεσσήνης ἰατρὸν μεταπέμπεται, Δεξικράτην ὄνομα, πυνθανόμενος ἄριστον εἶναι τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν ἰατρῶν, ἀγνοῶν δὲ ὅτι Ῥηγῖνος ἦν τὸ γένος: ὃς ἀφικόμενος εἰς τὸ Ῥήγιον ἐναλείφει τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καυστικῷ φαρμάκῳ καὶ διακελευσάμενος ἀνέχεσθαι τὰς περιωδυνίας, ἕως ἂν ἀφίκηται, καταβὰς ἐπὶ θάλατταν εἰς τὸ παρεσκευασμένον πορθμεῖον ἐνέβη καὶ πρὶν αἰσθέσθαι τινὰ τὸ πραχθὲν εἰς Μεσσήνην ἀπέπλευσεν.Δέκιος δὲ μέχρι μέν τινος ἐκκαιομένης τῆς ὁράσεως ἀλγηδόνας τε δεινὰς ὑπομένων ἠνείχετο τὸν ἰατρὸν προσδεχόμενος, ὡς δὲ πολὺς ἐγίγνετο ὁ χρόνος καὶ τὰς περιωδυνίας ἀδύνατος ἦν ἔτι φέρειν, σπογγίσας τὸ φάρμακον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοίξας ἔγνω τὰς ὄψεις ἐκκεκαυμένος καὶ τὸν ἐξ ἐκείνου χρόνον διέμεινε τυφλός: ἡμέρας τε ὀλίγας ἔτι περιενέγκας ὑποχείριος τοῖς Ῥωμαίοις γίγνεται συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν

ἰδίων.ταύτην γὰρ οἰόμενοί τινες ἀπολογίαν Φαβρικίου τήν τε πόλιν ἀνέῳξαν τῷ στρατηγῷ καὶ τὸν Δέκιον δήσαντες παρέδοσαν Φαβρικίῳ. ὁ δὲ τὴν μὲν πόλιν ἀποδίδωσι τοῖς περιοῦσι Ῥηγίνων, τοὺς δὲ φρουροὺς ἅπαντα καταλιπεῖν αὐτόθι κελεύσας ἀπήγαγεν οὐδὲν ἐπιφερομένους ἔξω τῶν ὅπλων: ἐξ ὧν τοὺς κορυφαιοτάτους ἄνδρας ἐπιλεξάμενος, οὓς ἀπέφαινον οἱ λοιποὶ τῶν ἀνοσίων βουλευμάτων εἶναι κοινωνούς, δεσμίους εἰς Ῥώμην ἤγαγεν: οὓς ἐν ἀγορᾷ μάστιξιν αἰκισάμενοι, ὡς ἦν πάτριον ἐπὶ τοῖς κακούργοις κείμενον, ἀπέκτειναν τῷ πελέκει τὰς κεφαλὰς ἀποκοπέντας, ἐκτὸς Δεκίου καὶ τοῦ γραμματέως: οὗτοι δὲ παρακρουσάμενοι τοὺς φυλάττοντας ἢ χρήμασιν ὠνησάμενοι τὸ μὴ μεθ᾽ ὕβρεως ἀποθανεῖν ἑαυτοὺς διεχειρίσαντο. καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τούτοις. εσξ.
(“Regij je pretrpio nesreću sličnu onoj koja je pogodila Mesenu na Siciliji, nesreću koja ilustrira potrebu velike predostrožnosti i promišljanja svih polisa. Ali potrebno je prvo da utvrdimo uzroke i izgovore za zla koja su zadesila ovaj polis. Kada su Lukanci i Bruti, krenuvši sa brojnim snagama protiv /helenske apoikije op. S.M./ Turija, opustošili njegovu teritoriju i opsjedali grad nakon što su ga okružili palisadom, jedinica Rimljana pod komandom konzula Fabricija[144] je bila poslana protiv njih. I Regijci, plašeći se da će barbari[145] /tj. Lukanci i Bruti op. S.M./ poslati armiju protiv njih također nakon odlaska Rimljana, i bijavši sumnjičavi na tarentinski polis /koji je šurovao sa kraljem Pirom op. S.M./, molili su Fabricija da ostavi snage u gradu da ih čuva protiv iznenadnih napada barbara, i također u slučaju bilo koje iznenadne neprijateljske zavjere od strane Tarentinaca. I oni su primili 800 Kampanaca i 400 Sidikina,[146] sve pod komandom Decija, po rođenju Kampanca. Ovaj čovjek, kada god je bio smješten u kućama najistaknutijih stanovnika, bio je zabavljan veličanstvenim banketima u skladu sa pravilima gostoprimstva. I kada je ugledao divne i skupocjene dočeke mnogih kuća, on je najprije čestitao Regijcima na njihovom prosperitetu, a zatim im je zavidio kao da nisu dostojni toga, i konačno je počeo da kuje zavjeru protiv njih kao da su neprijatelji. I uzimajući kao saučesnika svojih tajnih planova svoga tajnika, lukavog čovjeka i tvorca svake vrste pakosti, on /zapovjednik garnizona Decije op. S.M./ je bio savjetovan od njega /svoga tajnika op. S.M./ da pobije sve Regijce i otme njihovo bogatstvo, dijelom za sebe a dijelom da ga raspodijeli među vojnicima. Ovaj čovjek je napomenuo da je Mesena bila zauzeta na sličan način od Mamertinaca nedugo ranije. Kada je on /zapovjednik garnizona Decije op. S.M./ bio ubijeđen od njega i isplanirao sa njim način napada, on je sazvao vijeće /vojnih op. S.M./ tribuna i najistaknutijih vojnika. I nakon što je zahtijevao od njih da njegove opaske drže tajnim, on je rekao da mu prijeti ozbiljna opasnost, koja zahtijeva veoma velike i brze

144 *Caius Fabricius Luscinus Monocularis* je bio konzul za mandatne periode mart 282. – mart 281. god. p. n. e. i mart 278. – mart 277. god. p. n. e. Sudeći po smislu Dionizijevog teksta koji opisuje slanje garnizonskih trupa u Regij, to bi se desilo prije početka rata sa Pirom, pa bi u obzir za dataciju slanja garnizona mogao doći samo period prvoga Fabricijevog konzulata.

145 „Barbari“ u smislu onih koji ne govore grčki ili latinski jezik, a ne u smislu nekih divljaka.

146 Sidicini su bili italski narod, koji je živio južno od Rima, prema Kampaniji i Samniju.

predostrožnosti, budući da ta prilika, on je izjavio, nije dopuštala odlaganje. On je rekao da su najistanutiji Regijci, saznavši za Pirov prelazak tajno ga kontaktirali, obečavši da će pobiti garnizon i predati mu grad.[147] Dok je i dalje izgovarao ove riječi, pojavio se čovjek određen ovoj svrhi, prekriven sa prašinom kao da je došao sa putovanja i nosio je pismo, koje je sastavio sam Decije, ali navodno od njegovog osobnog prijatelja, u kojem se otkriva da kralj /Pir op. S.M./ namjerava poslati 500 vojnika u Regij da preuzme grad, a da su im stanovnici obećali otvoriti svoje kapije. Neki tvrde da je donosioca pisma stvarno poslao konzul Fabricije,[148] i da je pismo sadržavalo informacije koje sam upravo iznio i da pozivalo Decija da spriječi Regijce. Oba izvještaja su razumna. Ove stvari /o lažnoj konspiraciji Regijaca sa Pirom i da ovaj šalje odred u Regij op. S.M./ je on otkrio onima koji su bili prisutni na vijeću.[149] Čim je pala noć, /vojni op. S.M./ tribuni, prvo rekavši drugim vojnicima šta oni namjeravaju da učine, išli su do kuća Regijaca, i nalazeći neke od njih se još gozbe a druge da su zaspali, oni ih pobiju na njihovim sopstvenim ognjištima, iako su ih Regijci molili i puzili im pod nogama i zahtijevali da znaju zašto su tako tretirani i oni /vojnici op. S.M./ nisu poštedili nikoga bez obzira na dob i rang. Nakon što su pobili muškarce, oni su počinili još nečuveniji zločin. Podijelivši supruge i kćerke djevice svojih domačina, oni su nasilno legli sa ovim ženama čije su očeve i supružnike oni pobili pred njihovim očima.[150] I Decije, zapovjednik garnizona je tako postao tiranin Regija, i

[147] Jasno je da je ovdje riječ o jednoj velikoj spletki kako bi se vojnici jednom namjerno producirano, isforsiranom i raširenom laži uvukli u zacrtane plane Decija i njegovog tajnika. U ovom slučaju Regijci su bili u potpunosti nevini, jer nisu uopće imali kontakta sa Pirom ili njegovim ljudima, a kamoli da su planirali napad i uništenje garnizona oružanih snaga Rimske Republike.

[148] Sudeći po smislu Dionizijevog teksta koji opisuje odmetnuće garnizona i njegovo kažnjavanje, to bi se desilo nakon prelaska Pira i njegove armije u Italiju, pa bi u obzir za dataciju mogao doći samo period prvoga Fabricijevog konzulata. Sa ovakvom datacijom se slaže i podatak iz fragmenta Apijanove knjige o „Samnitskim ratovima".

Međutim, kada se analizira kronologija u konkretnom Dionizijevom podatku, realna je i mogučnost i pretpostavka da Dionizije iz Halikarnasa ili izvori/izvori koje on je koristio (i nekritički prenosio) se nisu baš snašli u kronologiji, i da su ustvari mislili i pripisali ili „ugurali" sva ta dešavanja u samo jedan konzulski mandat Fabricija ili su Fabriciju pripisivali događaje i dešavanja gdje su bili drugi učesnici. Naravno, ako se stvarno mislilo na samo jedan konzulski mandat, onda bi to bilo u potpunosti pogrešno, jer iz opisa „regijskog" slučaja koji prezentira Dionizije iz Halikarnasa mogu se izvući zaključci da se slanje ganizona desilo za vrijeme konzulata Fabricija, ali prije Pirove agresije, a da se odmetnuće i kažnjavanje ganizona desilo za vrijeme konzulata Fabricija, ali nakon početka Pirove agresije. Ako su Dionizije iz Halikarnasa (i njegovi izvori) smatrali da su se sva dešavanja iz „regijskog slučaja" desila u vrijeme jednoga (od dva moguća) konzulata Fabricija, nejasno je kako nisu uočili navedenu kontradikciju. Dionizije iz Halikarnasa i njegov izvor/izvori su moguće i pomiješali dva Fabricijeva konzulata, pa su pomislili da je riječ o samo jednom konzulatu.

[149] Ovdje se vidi da su izuzev samoga vrha zapovjedništva, ostali časnici i vojnici su ustvari bili vješto izmanipulirani kako bi učestovali u pobuni. Ako je vjerovati opisu koji daje Dionizije iz Halikarnasa, većina časnika i vojnika je bila nevina, jer su mislili da to čine po naređenju više komande i u interesu Rima u ratu sa Pirom. Međutim, kasnije kada ih država bude kažnjavala, izgleda da to neće uopće biti olakšavajuća okolnost za njih.

[150] Navedene rečenice jasno ukazuju da se i način ubijanja regijskih građana – muškaraca tretirao kao zločin, jer su ubijani bez suda, bez utvrđivanja da li ima njihove stvarne krivice, jer su napadnuti i ubijani prijetvorno u svojim kućama („na njihovim sopstvenim ognjištima"), jer im se nije ukazivala nikakva milost, jer nije pošteđen

razumijevši da će morati platiti kaznu Rimljanina zbog onoga što je učinio, on je učinio savez sa Kampancima koji su bili u posjedu Mesene, najmoćnijeg od polisa Sicilije, a u međuvremenu je držao regijski polis pod čvrstom kontrolom. Senat, nakon što je saznao od onih koji su izbjegli pogibelj /u Regiju op. S.M./ nesreću koja je zadesila Regij, nije oklijevao ni na moment, nego je poslao zapovjednika na čelu druge armije koja je upravo bila regrutirana. Preduhitrivši dolazak Rimljana, ipak se božansko Proviđenje osvećuje Deciju, zapovjedniku garnizona za njegove bezbožne planove kažnjavanjem u najvažnijim dijelovima tijela,[151] nanoseći na njegove oči bolest koja je izazivala velike bolove. U svojoj strepnji kako da izliječi ovu bolest, on je poslao po ljekara iz Mesene, Deksikrata po imenu, istražujući saznavši da je on bio najbolji ljekar svoga vremena, ali nesvjestan da je on bio po rođenju Regijac. Ovaj čovjek, došavši u Regij, namazao je njegove oči sa jakim lijekom i naredio mu da podnosi bolove sve dok se on ne vrati. Zatim, sišavši do mora, ukrcao se na brod koji je bio spreman za njega, i prije nego što je iko bio svjestan njegove akcije, otplovio je natrag u Mesenu. Neko vrijeme je Decije, iako je trpio užasne bolove dok mu je vid bio sagorio, ipak ih je izdržao dok je čekao ljekara. Ali kako je vrijeme prolazilo i on više nije mogao izdržati mučne bolove, obrisao je mast i otvarajući oči shvatio je da oči sagorile i od tada je on bio slijep. Nakon nekoliko dana, on je pao u ruke Rimljana, nakon što je bio uhapšen od njegovih sopstvenih ljudi. Neki /misli se časnici i vojnici regijskog garnizona op. S.M./ vjerujući da je to bio način da sebe očiste, otvorili su svoj grad zapovjedniku /kaznene ekspedicije op. S.M./ i isporučili su Decija u okovima Fabriciju.[152]

---

niko bez obzira na dob i rang, jer se nije odazivalo na njihove molbe niti odgovaralo na njihove upite. Čak se u odnosu na to još nečasnijim smatra podjela i silovanje žena i djevojaka – djevica među buntovnicima odmah nakon što su pred njihovim očima pobijeni njihovi muškarci.

[151] I ova rečenica je dokaz da je „regijski slučaj" po postavkama kodeksa ponašanja i običaja ratovanja Srednje Republike nešto što je neprihvatljivo : stvaranje konspiracije radi odmetnuća od legalne vlasti, širenje lažnih vijesti radi stvaranja uvjeta akciju kako bi se ostvarili ciljevi nelegalne i nelegitimine konspiracije, nepridržavanje discipline, dezerterstvo, prijetvorni i iznenadni napad na saveznike i prijatelje, masakriranje nevinih civila (tj. onih koji nisu pripadali zajednici sa kojom se nalazite u oficijelnom ratnom sukobu), otimanje i silovanje žena i djevojaka (posebno se ističe onih djevica) iz zajednice sa kojom oficijelno niste u ratu, razbojništvo i banditizam u ratu (tj. djelovanje van okvira priznatih zaračenih strana), nelegitimna, nelegalna i surova tiranida. Ova rečenica okaraktezira sve to kao „bezbožne planove", znači nešto što je teško svetogrđe i nešto što će i Proviđenje kazniti, i prije nego što dođe do reakcije svetovnih vlasti. Pošto je bezbožni čin počinila odmetnuta jedinica oružanih snaga Republike, onda je samim tim i Republika dužna da spere ljagu svetogrđa sa sebe i oštro i brutalno kazni vinovnike bezbožničkog ponašanja.

[152] Sudeći po ovom podatku, neki pripadnici odmetnutog garnizona su izgleda shvatili da su bili prevareni i izmanipulirani, i da su učestovali u teškom grijehu počinjenom i protiv države i protiv bogova, a i sigurno su bili svjesni da je reakcija Republike neupitna i da će biti neumoljiva i nesavladiva. I zato su se izgleda odlučili otvoriti kapije, ne pružati otpor i isporučiti oslijepljenog Decija, a sve kako bi se bar na neki način očistili. Po ovom podatku, za razliku od Polibijevog opisa, pripadnici odmetnutog garnizona nisu bili svi poubijani, nego su okovani, mučeni i pogubljeni samo glavni, najistaknutiji konspiratori i podstrekaći konspiracije, pobune i krvoprolića. Do ovih „saučesnika u nečasnoj zavjeri" se došlo nakon istrage u kojoj su časnici i oficiri odmetnutog garnizona progovorili i otvoreno optužili one koji su odgovorni. Nejasno je po opisu koji daje Dionizije iz Halikarnasa kako se dalje postupalo prema onima koji su bili izmanipulirani ali su pripadali tim „nekima" koji su se otvorili kapije i isporučili Decija i onima koji su bili izmanipulirani ali nisu pripadali „nekima" koji su se odlučili predati bez borbe.

Potonji /Fabricije op. S.M./ je predao grad Regijcima koji su preživjeli, i naredio je stražarima da napuste sve gdje su bili, i poveo ih je noseći ništa osim njihovog oružja. Zatim, izabravši najistaknutije iz njihovog broja, one koje su drugi proglasili saučesnicima u nečasnoj zavjeri,[153] odveo ih je u okovima u Rim. Tamo, nakon što su bili bičevani na Forumu, kao što je to bio uobičajeni običaj sa zločincima,[154] zatočenici su bili pogubljeni odrubljivanjem glava sa sjekirama, i to svi izuzev Decija i tajnika, koji su nadmudrivši svoje čuvare ili potplativši ih sa novcem dopustili im da izbjegnu sramotnu smrt, ubivši se.[155] Toliko o ovoj temi.”).

Fragment XX. knjige djela Dionizija iz Halikarnasa, 16 : ἐγένετο δευτέρα ἐπανάστασις ἐν τῇ πόλει τῶν Ῥηγίνων ὑπὸ τῆς καταλειφθείσης αὐτόθι Ῥωμαικῆς καὶ συμμαχικῆς φρουρᾶς, καὶ δι᾽ αὐτὴν σφαγαί τε πολλῶν ἀνθρώπων καὶ φυγαί. τούτους τιμωρησόμενος τοὺς ἀποστάντας ἅτερος τῶν ὑπάτων Γάιος Γενύκιος ἐξήγαγε τὴν στρατιάν: γενόμενος δὲ τῆς πόλεως ἐγκρατὴς Ῥηγίνων μὲν τοῖς φυγάσι ἀπέδωκε τὰ ἑαυτῶν ἔχειν, τοὺς δὲ ἐπιθεμένους τῇ πόλει συλλαβὼν δεσμίους εἰς Ῥώμην ἀπήγαγεν: ἐφ᾽ οἷς οὕτως ὠργίσθη καὶ ἠγανάκτησεν ἥ τε βουλὴ καὶ ὁ δῆμος, ὥστε μηδεμίαν γνώμην ἐπιεικῆ γενέσθαι περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ πάσαις ταῖς φυλαῖς ἁπάντων τῶν ἐν ταῖς αἰτίαις τὸν ἐπὶ τοῖς κακουργοῖς τεταγμένον ὑπὸ τῶν νόμων καταψηφισθῆναι θάνατον. κυρωθέντος δὲ τοῦ περὶ τῆς τιμωρίας δόγματος πάτταλοί τε κατεπάγησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ, καὶ παραγόμενοι κατὰ τριακοσίους ἄνδρας, περιηγμένοι τοὺς ἀγκῶνας ὀπίσω προσεδοῦντο τοῖς παττάλοις γυμνοί: ἔπειτα μάστιξιν αἰκισθέντες ἁπάντων ὁρώντων ἀπεκόπτοντο τῷ πελέκει τοὺς ὑπὸ ταῖς κεφαλαῖς νωτιαίους τένοντας: καὶ μετὰ τούτους ἕτεροι τριακόσιοι, καὶ αὖθις ἄλλοι τοσοῦτοι διεφθάρησαν, οἱ σύμπαντες τετρακισχίλιοι καὶ πεντακόσιοι. καὶ οὐδὲ ταφῆς ἔτυχον, ἀλλ᾽ ἑλκυσθέντες ἐκ τῆς ἀγορᾶς εἰς ἀναπεπταμένον τι πρὸ τῆς πόλεως χωρίον ὑπὸ οἰωνῶν καὶ κυνῶν διεφορήθησαν.
(“Došlo je do druge pobune u Regiju, od garnizona Rimljana i saveznika koji su bili tamo ostavljeni, što je rezultiralo u ubijanju i izgnanstvu mnogih osoba. Da bi kaznio ove pobunjenike jedan od konzula, Gaj Genucije, je poveo armiju. Nakon što je postao gospodar grada, on je postao gospodar grada, vratio je imovinu regijskim prognanicima i uhapsivši one koji su izveli napad na grad, on ih je poveo u okovima u Rim. Senat i narod su bili toliko bijesni i ogorčeni na njih da nisu izrazili nikakvu umjerenost prema njima, nego je glasovima svih tribusa /na tributskim komicijama ili plebejskoj skupštini op. S.M./ izrečena kazna protiv svih optuženih po kojoj trebaju umrijeti na način propisan zakonima za zločince. Kada je ratificiran dekret o njihovom kažnjavanju, na Forumu su bili postavljeni

[153] Ova rečenica je dokaz da je po standardima Euromediterana u helenističko doba, zavjera koja je skovana u zapovjedništvu garnizona definirana kao nečasna.

[154] Ova rečenica jednostavno inspiratore i intrigatore ovih djela tretira kao zločince, tj. kriminalce (kako ih naziva Livije), obične prekršitelje zakona, i onih ljudskih i onih metafizičkih. A u njihovom slučaju zločin i kriminal je to što su izašli izvan dopuštenih pravila i ponašanja u ratovanju i jer su radikalno prekršili vojnu disciplinu i poštivanje hijerarhije.

[155] Ovo je dokaz da je sramota u tadašnjem svijetu bila mnogo gora kazna od same smrti.

kolčevi i ljudi, dovedenih 300 u isto vrijeme, su bili goli vezani za kolčeve, sa laktovima savijenim iza njih. Zatim, nakon što su bili bičevani pred očima sviju, zadnje tetive njihovih vratova su bile presjećene sa sjekirom. Poslije njih drugih 300 je bilo pogubljeno i zatim druga grupa slične veličine, ukupno 45 stotina. I nisu čak ni sahranjeni, nego su bili izbačeni sa Foruma u otvoreni prostor pred gradom, gdje su ih rastrgle ptice i psi.”).[156]

Perioha XII. knjige Livijevog djela : *Cum in praesidium Reginorum legio Campana cum praefecto Decio Vibullio missa esset, occisis Reginis Regium occupauit.*
(“Kada je legija iz Kampanije, zapovijedana od prefekta Decima Vibulija, bila poslana u Regij, ona je pobila stanovnike i okupirala grad.”).

Livije, XXVIII, 28 : (Izvadak iz govora Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg upućenog svojim vojnicima koji su se pobunili u taboru *Sucro* u Španiji) : "*atque ego, quamquam nullum scelus rationem habet, tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod consilium vestrum fuerit scire velim. Regium quondam in praesidium missa legio interfectis per scelus principibus civitatis urbem opulentam per decem annos tenuit; propter quod facinus tota legio, milia hominum quattuor, in foro Romae securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed D. Vibellium tribunum militum secuti sunt, nec cum Pyrrho nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerunt; vos cum Mandonio et Indibili et consilia communicastis et arma consociaturi fuistis. illi, sicut Campani Capuam Tuscis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Regium habituri perpetuam sedem erant, nec populum Romanum nec socios populi Romani ultro lacessituri bello.*
(“Iako nijedan zločin nije vođen racionalnim motivima, ipak bih volio znati što vam je bilo na pameti, kakva je bila vaša namjera, sve dok je takva poročnost /zbog pobune op. S.M./ vama pripisana. Godinama ranije, legija koja je bila poslana da bude garnizon u Regiju pobila je vodeće ljude toga mjesta i držala u posjedu taj bogati grad u toku 10 godina. Zbog toga zločina,[157] cijela legija od 4000 ljudi je bila pogubljena odrubljivanjem glave na Forumu. Ali oni nisu izabrali za svoga vođu Umbrijca koji je bio nešto više od pratitelja tabora, Atrija čije samo ime je bilo loše znamenje. Oni su slijedili Decija Vibelija, vojnog tribuna, niti su se udružili sa Pirom, ili sa Samnitima i Lukancima, neprijateljima Rima, ali ste vi prenijeli svoje planove Mandoniju i Indibilisa[158] i pripremili se da im se pridružite u oružju /u smislu vojnog saveza op. S.M./. Oni su bili zadovoljni da učine ono što su Kampanci učinili kada su oteli Kapuu od Etruraca, njenih drevnih naseljenika, ili

[156] No comment.

[157] Na osnovi ove rečenice jasno se vidi da je rimskim zakonima ono što su odmenuti vojnici učinili u Regiju bio zločin čija je sankcija podrazumijevla javno pogubljenje.

[158] Starješine hispanskog naroda Ilergeta iz vremena II. punskog rata.

Mamertinci što su učinili kada su zauzeli Mesenu na Siciliji. Oni su namjeravali da učine Regij svojim budućim domom bez ikakve ideje o napadu na Rim ili saveznike Rima.”).

Livije, XXXI, 31 : *regium Pyrrhi bello legio a nobis Reginis ipsis ut mitteremus orantibus in praesidium missa urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam, tergo et cervicibus poenas sociis pendere cum coegissemus, urbem agros suaque omnia cum libertate legibusque Reginis reddidimus?*
(“U slučaju Regija, stanovnici su nas samimolili za vrijeme rata sa Pirom da pošaljemo legiju radi njihove zaštite, i vojnici, stvorivši kriminalnu zavjeru,[159] na silu su zauzeli grad za koji su bili poslani da ga brane. Da li smo stoga odobrili njihove akcije? Nismo li, naprotiv, preduzeli vojne mjere protiv kriminalaca, i kada smo ih imali u okviru svoje moći, nismo li ih prisilili da učine satisfakciju našim saveznicima bičevanjem i pogubljivanjima, i zar onda nismo vratili Regijcima njihov grad, zemlje i sve njihove posjede, zajedno sa njihovom slobodom i njihovim zakonima.”).

Strabon VI, 1, 6: ἐπὶ Πύρρου δ᾽ ἡ τῶν Καμπανῶν φρουρὰ παρασπονδηθέντας διέφθειρε τοὺς πλείστους.
(“U vrijeme Pira, garnizon Kampanaca je prekršio ugovor i uništio većinu stanovnika /Regija op. S.M./”).

Valerije Maksim, II, 7, 15 : *Sed cum aliquotiens senatus pro militari disciplina severe excubuerit, nescio an tum praecipue, cum milites, qui Regium iniusto bello occupaverant mortuoque duce Iubellio M. Caesium scribam eius sua sponte imperatorem delegerant, carcere inclusit, ac M. Fulvio Flacco tribuno plebi denuntiante ne in cives Romanos adversus morem maiorum animadverteret, nihilo minus propositum executus est. ceterum quo minore cum invidia id perageretur, quinquagenos per singulos dies virgis caesos securi percuti iussit eorumque corpora sepulturae mandari mortemque lugeri vetuit.*
(“Senat je bio strogo oprezan u održavanju vojne discipline u više navrata, ali pretpostavljam da je sljedeći primjer bio možda najspecifičniji. Naši vojnici su okupirali Regij, kršeći pravila rata[160] i kada je njihov zapovjednik, Vibelije umro, oni su samovoljno postupili i imenovali njegovog pisara /tajnika op. S.M./ Marka Cesija kao njihovog novoga zapovjednika. Senat je bacio vojnike u zatvor, i iako je plebejski tribun Marko Fulvije Flak, upozorio Senat da ne kažnjava rimske građane suprotno od “običaja predaka”, Senat je ustrajao u sprovođenju svoje odluke. Kako bi se osiguralo da njeno /odluke op. S.M. / izvršenje izazove što je moguće manje ogorčenja, Senat je naredio da

[159] Ova rečenica je dokaz da je po standardima Euromediterana u helenističko doba, zavjera koja je skovana u zapovjedništvu garnizona definirana kao kriminalna, ili kriminalna organizacija ili udruženi zločinački projekt.

[160] Ova rečenica je eksplicitni dokaz da je ono što je počinio odmetnuti garnizon u Regiju po rimskim shvatanjima bilo ne samo kršenje discipline, nego i kršenje pravila rata, znaci ratni zločin.

500 od tih vojnika bude bičevano štapom i da im se svakodnevno odrubljuju glave i da im niko ne pokopava tijela ili ih oplakuje.”)[161].

Frontin, Strategemata, IV, 1, 38 : *In legionem, quae Regium oppidum iniussu ducis diripuerat, animadversum est ita, ut quattuor milia tradita custodiae necarentur; praeterea senatus consulto cautum est, ne quem ex eis sepelire vel lugere fas esset.*
(“Legija koja je opustošlila Regij bez naređenja svoga komandanta, je bila kažnjena na sljedeći način : 4000 je bilo stavljeno pod stražu i pogubljeno. Štaviše, Senat je dekretom učinio kriminalom sahranjivanje bilo koga od njih ili učestvovanje u žalovanju za njima.”).[162]

Apijan, Fragmenti *Samn*. 9, 1 – 3 : “ὅτι ὅσοι ἐν Ῥηγίῳ Ῥωμαίων ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ φυλακῇ τῆς πόλεως, μή τι πάθοιεν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, παρέμενον, αὐτοί τε καὶ Δέκιος ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν, τοῖς ἀγαθοῖς τῶν Ῥηγίνων φθονήσαντες, καὶ φυλάξαντες αὐτοὺς εὐωχουμένους ἐν ἑορτῇ διέφθειραν, καὶ ταῖς γυναιξὶν ἀκουσίαις συνῆσαν. πρόφασιν δὲ τῆς παρανομίας ἔφερον ὅτι Ῥηγῖνοι τὴν φρουρὰν προεδίδοσαν Πύρρῳ. καὶ Δέκιος μὲν ἀντὶ φρουράρχου τύραννος ἦν, καὶ φιλίαν ἔθετο Μαμερτίνοις τοῖς ἐπὶ τοῦ πορθμοῦ τοῦ Σικελικοῦ κατῳκημένοις, οὐ πρὸ πολλοῦ κἀκείνοις ἐς ἰδίους ξένους ὅμοια δεδρακόσιν. ἀλγήσαντα δ᾽ αὐτὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ἐν Ῥηγίῳ ἰατροῖς ἀπιστοῦντα, μετάπεμπτος ἀπὸ Μεσσήνης ἐθεράπευε Ῥηγῖνος ἀνήρ, μετῳκηκὼς ἐς Μεσσήνην πρὸ πολλοῦ, ὅτι Ῥηγῖνος ἦν ἀγνοούμενος. οὗτος αὐτὸν ἔπεισεν ἐπὶ ἀπαλλαγῇ συντόμῳ φαρμάκων ἀνασχέσθαι θερμῶν, καὶ χρίσας τοῖς κατακαίουσι καὶ δαπανῶσιν ἐκέλευσεν ἀνασχέσθαι τοῦ πόνου μέχρι αὐτὸς ἐπανέλθοι, καὶ λαθὼν ἔπλευσεν ἐς Μεσσήνην. ὁ δ᾽ ἐς πολὺ τῆς ὀδύνης ἀνασχόμενος ἀπενίψατο, καὶ εὗρε τοὺς ὀφθαλμοὺς δεδαπανημένους. Φαβρίκιος δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων ἐπὶ διορθώσει τῶνδε πεμφθεὶς τήν τε πόλιν τοῖς ἔτι Ῥηγίνοις λοιποῖς ἀπεδίδου, καὶ τῶν φρουρῶν τοὺς αἰτίους τῆς ἀποστάσεως ἐς Ῥώμην ἔπεμψεν, οἳ μαστιγωθέντες ἐν ἀγορᾷ μέσῃ τὰς κεφαλὰς ἀπεκόπησαν καὶ ἐξερρίφησαν ἄταφοι. Δέκιος δὲ φυλασσόμενος ἀμελῶς, οἷα πηρός, ἑαυτὸν διεχρήσατο.
(“Neki rimski vojnici su bili stacionirani u Regiju radi sigurnosti i zaštite grada protiv neprijatelja. Oni, i njihov vođa Decije, zavidjeli su dobroj sreći stanovnika i iskoristili su priliku kada su oni održavali javni praznik, pobili ih i zloupotrijebili njihove supruge. Oni su ponudili izgovor za ovaj zločin, da su građani Regija bili spremni izdati garnizon Piru. Tako je Decije postao vrhovni vođa, umjesto prefekt garnizona, i on je ugovorio savez sa Mamertincima, koji su živjeli sa druge strane sicilskog prolaza, i koji su nedavno počinili istu vrstu zlodjela nad svojim domaćinima. Pateći od infekcije očiju i nemajući povjerenje

---

[161] Nevjerojatno u ovo naše vrijeme izgleda sa kolikom strogosti i sa bez ikakve milosti je provedeno od strane Senata kažnjavanje sopstvenih vojnika. Tolika je bila ljutnja i bijes senatora na vojnike koji su prekršili disciplinu, činjenjem ratnih zločina osramotili Republiku, kršili njene zakone da su zabranili i njihovo sahranjivanje, pa čak i oplakivanje.

[162] Ovoliki stupanj ljutnje i bijesa na sopstvene vojnike koji su počinili ratni zločin je nezabilježen u dosadašnjoj historiji.

u regijske ljekare, Decije je poslao po ljekara koji je otišao iz Regija u Mesanu toliko dugo ranije da se zaboravilo da je on bio Regijac. Potonji ga je ubijedio, da ako želi brzi oporavak, da bi trebao koristiti izvjesne ljute lijekove. Nakon što mu je nanio gorući i korozivnu mast na oči, rekao mu je da podnosi bol dok ne dođe ponovo. Zatim se potajno vratio u Mesenu. Decije, nakon dugog trajanja bola, je oprao mast i otkrio da je izgubio vid. Rimljani su poslali Fabricija da povrati grad Regijcima koji su još preostali. On je poslao vojnike koji su bili krivi za ovu pobunu u Rim. Oni su bili bičevani štapovima, a onda im je odrubljena glava, a njihova tijela su bila bačena i nesahranjena. Decije, bijavši pod strogom zaštitom, u obeshrabrenju slijepoga čovjeka, je počinio samoubistvo.”).

Kasije Dion, fr. knjige IX (40, 7 - 11) : ὅτι οἱ Ῥηγῖνοι φρουρὰν ᾐτήσαντο παρὰ Ῥωμαίοις, ἡγεῖτο δὲ αὐτῆς Δέκιος. τούτων οὖν οἱ πλείους ἐκ τε τῆς περιουσίας τῶν ἐπιτηδείων καὶ ἐκ τῆς ἄλλης ῥᾳστώνης, ἅτε καὶ ἀνειμένῃ παρὰ πολὺ διαίτῃ πρὸς τὰ οἴκοι χρώμενοι, ἐπεθύμησαν, ἐνάγοντος αὐτοὺς τοῦ Δεκίου, τοὺς πρώτους τῶν Ῥηγίνων ἀποκτείναντες τὴν πόλιν κατασχεῖν: ἄδεια γὰρ αὐτοῖς πολλὴ ἐφαίνετο, τῶν Ῥωμαίων περὶ τοὺς Ταραντίνους καὶ περὶ τὸν Πύρρον ἀσχόλων ὄντων, πάνθ᾽ ὅσα ἐβούλοντο πρᾶξαι. προσανέπειθε δὲ αὐτοὺς ὅτι καὶ τὴν Μεσσήνην ὑπὸ τῶν Μαμερτίνων ἐχομένην ἑώρων. οὗτοι γάρ, Καμπανοί τε ὄντες καὶ φρουρεῖν αὐτὴν ὑπ᾽ Ἀγαθοκλέους τοῦ ἐν Σικελίᾳ δυναστεύοντος ταχθέντες, σφαγάς τε τῶν ἐπιχωρίων ἐποιήσαντο καὶ τὴν πόλιν κατέσχον. οὐ μέντοι ἐκ τοῦ προφανοῦς τὴν ἐπιχείρησιν ἐποιήσαντο: πολὺ γὰρ ἠλαττοῦντο τῷ πλήθει: ἀλλ᾽ ἐπιστολὰς ὁ Δέκιος ὡς καὶ τῷ Πύρρῳ ἐπὶ προδοσίᾳ σφῶν ὑπό τινων γεγραμμένας πλάσας ἤθροισε τοὺς στρατιώτας, καὶ ἐκείνας τε αὐτοῖς ὡς καὶ ἑαλωκυίας ἀνέγνω, καὶ προσπαρώξυνεν αὐτοὺς εἰπὼν οἷα εἰκὸς ἦν, ἄλλως τε καὶ ἐσαγγείλαντός τινος ἐκ κατασκευ- ασμοῦ ὅτι ναυτικόν τέ τι τοῦ Πύρρου κατῆρε που τῆς χώρας καὶ ἐς λόγους τοῖς προδόταις ἀφικνεῖται. οἱ δὲ παρεσκευασμένοι ἐμεγάλυνον, καὶ διεβόων προκαταλαβεῖν τοὺς Ῥηγίνους πρίν τι δεινὸν παθεῖν: ἀγνοοῦντας δὲ τὸ πρασσόμενον χαλεπῶς ἂν ἀντισχεῖν. καὶ οἱ μὲν ἐς τὰς καταγωγάς σφων οἱ δὲ ἐς τὰς οἰκίας ἐσπηδήσαντες ἐφόνευσαν πολλούς, πλὴν ὀλίγων οὓς ὁ Δέκιος καλέσας ἐπὶ δεῖπνον ἔσφαξεν.” ὅτι ὁ Δέκιος ὁ φρούραρχος τοὺς Ῥηγίνους ἀποσφάξας φιλίαν πρὸς Μαμερτίνους ἐσπείσατο, νομίζων αὐτοὺς ἐκ τοῦ ὁμοιοτρόπου τῶν τολμημάτων πιστοτάτους σφίσι συμμάχους ἔσεσθαι, ἅτε καὶ εὖ εἰδὼς ὅτι συχνοὶ τῶν ἀνθρώπων ἰσχυροτέραις δή τισιν ἀνάγκαις ὑπὸ τοῦ τῶν ὁμοίων τι παρανομῆσαι τοῦ τε κατὰ νόμους ἑταιρικοῦ καὶ τοῦ κατὰ γένος οἰκείου συνίστανται.” ὅτι διαβολὴν ἀπ᾽ αὐτῶν οἱ Ῥωμαῖοι χρόνον τινὰ ἔσχον, μέχρι οὗ ἐπεξῆλθον αὐτοῖς: πρὸς γὰρ τὰ μείζω καὶ πρὸς τὰ μᾶλλον κατεπείγοντα ἀσχολίαν ἄγοντες παρὰ σμικρόν τισιν αὐτὰ ποιεῖσθαι ἔδοξαν.“
(„Regijci su zamolili Rimljane za garnizon, i Decije je bio njegov vođa. Ali većina ovih stražara /misli se vojnika u regijskom garnizonu op. S.M./, poradi obilja zaliha i općenito lakih navika, jer su bili pod daleko slabijom disciplinom /dok su bili stacionirani u Regiju op. S.M./ nego što je to bilo kod kuće, i na poticaj Decija, su odlučili da ubiju najistaknutije Regijce i okupiraju njihov grad. Činilo se da su oni sasvim slobodni da postignu što žele, sada kada su Rimljani bili zauzeti sa Tarentincima i sa Pirom. Oni su bili lakše uvjereni

/u tu zavjeru op. S.M./ zbog činjenice da su vidjeli Mesenu u vlasništvu Mamertinaca. Ovi potonji, koji su bili Kampanci i bili su postavljeni od Agatokla, gospodara Sicilije, kao garnizon da čuvaju mjesto /misli se na Mesenu op. S.M./ su pobili stanovnike i zauzeli grad. Međutim, zavjerenici /u Regiju op. S.M./ nisu pokušali da otvoreno pokušaju, jer su bili brojno inferiorni. Umjesto toga, Decije je krivotvorio pisma koja su bila napisana Piru od nekih građana /Regija op. S.M./ sa izgledom u izdaju Rimljana. On je čak sazvao vojnike i pročitao ih njima, navodeći da su ona /pisma op. S.M./ bila presretnuta i obraćajući im /okupljenim pripadnicima garnizona op. S.M./ se riječima koje su odgovarale toj prilici još ih je više razdražio. Efekt je bio pojačan najavom čovjeka kojem je bila određena ta uloga, da se dio Pirove flote usidrio na obali, došavši na sastanak sa /navodnim op. S.M./ zavjerenicima /iz reda regijskih građana op. S.M./. Drugi, koji su bili upućeni /u čitavu Decijevu spletku op. S.M./, uvećavali su stvar i vikali da oni moraju preduhitriti Regijce prije nego im nanese neka šteta, i da će izdajnicima, u neznanju o onome što se dešava, biti teško da se im se odupru. Tako su neki od njih uletili u svoje smještajne prostore, i drugi su provalili u kuće /regijskih građana op. S.M./ i pobili ih veliki broj. Nekoliko je bilo pozvano na večeru od Decija i tamo poubijano. Decije, zapovjednik garnizona, nakon ubijanja Regijaca, je sklopio prijateljstvo sa Mamertincima, misleći da će im slična priroda njihovih zločina učiniti ih najvjernijim saveznicima. On je bio dobro svjestan da dosta ljudi smatra da veze koje proizlaze iz nekoga zajedničkog prijestupa jače ujedinjuju nego obaveze zakonitog udruživanja ili veze srodstva.[163] Rimljani su neko vrijeme trpili sramotu od njih,[164] sve dok nisu preduzeli akciju protiv njih. Jer dok su oni bili zaokupljeni sa većim ili urgentijim zabrinutostima,[165] oni su ostavljali utisak da su ovu stvar doživljavali kao sitnicu.[166]“).

[163] U toj svojoj procjeni se prevario, jer kada regularne trupe Republike dođu da kazne odmetnike i dezertere zbog njihovih zločina, Mamertinci apsolutno neće ništa poduzeti da pomognu svojim „saveznicima“ u Regiju. Dobar dio, ako ne i većina odmetnutih vojnika regijskog garnizona su bili i etnički i narodnosni srodnici sa Mamertincima.

[164] I ova rečenica je dokaz da je „regijski slučaj“ po postavkama kodeksa ponašanja i običaja ratovanja Srednje Republike nešto što je neprihvatljivo. Ovdje je to sve okarakterisano sramotom koju su morali trpiti (jer je počinjena od odmetnute jedinice oružanih snaga Republike) i koje su bili svjesni tadašnji Rimljani. A u toj epohi nositi breme sramote na sebi, posebice ako je kolektivnog karaktera, je bilo skoro pa najgora kazna.

[165] Rat sa Pirom i borbe sa Samnitima, Lukancima, Brutima i Tarentincima.

[166] Zbog neodložnijih i esencijalnih stvari koje su rješavali, Rimljani nisu odmah reagirali na ono što se desilo u Regiju, pa se tako stvorio utisak da oni na ovo ne obraćaju pažnju ili zanemaruju što se desilo. To je unijelo određenu ležernost među zločincima i ostalim pobunjenicima i dezerterima u Regiju, pa i osjećaj samodopadosti i lažne sigurnost. Ali to je bila samo impresija, lažna koprena nad očima i umovima onih koji su zavladali Regijem, jer je Rimska država od trenutka kada je čula šta se desilo u Regiju odlučila da bez ikakve sumnje reagira bespogovorno, odlučno, beskompromisno. Čim su se stekli uvjeti da se određeni dio trupa odvoji za ovu zadaću, oni su to odmah i učinili. Za Republiku se ovaj čin pobune garnizona morao kazniti strogo ne samo iz praktičnih razloga održanja sopstvene vojne i državne discipline i održanja povjerenja saveznika, nego i jer se smatrao i povredom rimskih zakona, tj. kriminalom i nedopustivim po veličanstvo rimskoga naroda i njegovih institucija, pa i bezbožničkim aktom, faktički svetogrđem. A za tadašnje, srednjorepublikanske Rimljane i

Kasije Dion, fr. knjige X (Zonara 8, 16) : („Kada su Rimljani tako osigurali kontrolu nad Tarentom, oni su svoju pažnju okrenuli na Regij, čiji su stanovnici, nakon zauzimanja Krotona izdajom , sravnili grad sa zemljom i pobili Rimljane koji su bili tamo. Oni su izbjegli opasnost koja im je prijetila sa strane Mamertinaca koji su kontrolisali Mesenu, za koje su ljudi Regija očekivali da osiguraju kao saveznike, tako što su se dogovorili sa njima. Ali u opsadi Regija, oni /Rimljani op. S.M./ oni su trpili teškoće, između ostalog, i zbog oskudice hrane, sve dok Hijeron poslavši im žito i vojnike sa Sicilije nije ih ojačao i pomogao im u zauzimanju grada. Mjesto je bilo vraćeno preživjelim među stvarnim stanovnicima, dok su oni koji su planirani protiv njega bili kažnjeni.“).

Orosije, IV, 3 : *Anno ab urbe condita CCCCLXXV Tarentini Pyrrhi morte conperta iterum noua aduersum Romanos arma sollicitant, Carthaginiensium auxilia per legatos poscunt atque accipiunt. conserto proelio uicere Romani: ubi iam tunc Carthaginienses, quamuis nondum hostes adiudicati, uinci tamen a Romanis se posse senserunt. Sequenti anno magnam uiscerum suorum partem seueritas Romana concidit. 4 nam aduentante dudum Pyrrho octaua legio diffidens Romanae spei, nouum scelus ausa Reginenses omnes, quibus subsidio praeerat, interfecit, praedam sibi omnem atque ipsum oppidum uindicauit. hoc facinus in tam sceleratos defectores puniendum Genucio consuli iussum est. qui obsessa Reginorum urbe captisque omnibus ipse quidem in reliquos perfugas et latrones exercuit digna supplicia, Romanos uero milites integrae legionis Romam misit: qui populi iussu medio in foro uirgis caesi sunt securique percussi. Visa sibi est tunc Roma uincere, cum legionem suam integram occidit, quae sine dubio uicta fuisset, si eam hostili proelio perdidisset.*
(„475. godine od osnivanja Grada, Tarentinci, su nakon što su saznali o smrti Pira, ponovo izazvali rat protiv Rimljana. Preko ambasadora su oni zahtijevali i dobili pomoć od Kartaginjana. Došlo je do bitke u kojoj su Rimljani bili pobjednici. Tada su Kartaginjani po prvi put shvatili da iako još nisu bili dosuđeni neprijatelji, oni mogu biti poraženi od Rimljana. Naredne godine Rimljani su oštro uništili dio svojih sopstvenih snaga. Neposredno prije dolaska Pira, Osma legija, u očajanju zbog rimskog uzroka, odvažila se da počini neuobičajeni zločin. Vojnici ove legije su ubile sve ljude Regija koji su bili povjereni da ih štite i uzeli su grad za sebe, kao i pravo na sav plijen uzet iz njega. Konzulu Genuciju je naređeno da kazni ove zločince i pobunjenike. Nakon opsjedanja Regija i zarobljavanja njegovih branitelja, on je primijenio odgovarajuću kaznu za preživjele dezertere i pirate, ali je poslao rimske vojnike te legije nepovrijeđene u Rim. Tamo, po naređenju naroda /misli se na komicije op. S.M./, oni su bili tučeni do smrti i obezglavljeni u centru Foruma. U to vrijeme, Rim je smatrao da je bio pobjednik kada je pobio sopstvenu legiju u punom sastavu, iako bi očito pretrpio poraz ako bi izgubio legiju u borbi sa neprijateljem.“).

---

njihovu elitu to je bilo sve samo ne sitnica, jer su zbog takve „programirane“ kolektivne naravi oni na pobunu svoje jedinice u Regiju morali reagirati skoro da je riječ o nekom primordijalnom instinktu.

III. „Masakr nad Liturgima 206. god. p. n. e.“

Za vrijeme II. punskog rata, Hispanija/Iberija je bila jedno od bitnijih ratišta u okvirima II. punskog rata[167]. Nakon 12 godina teških bojeva i promjenljivih obrta dominacije i inicijative

---

[167] O II. punskom ratu v. *CIL* XI, 1828 (p 1274) = *CIL* I, p 193 = D 56 = *InscrIt*-13-3, 80 = AE 2003, +267 = AE 2011, +361= EDCS-ID: EDCS 22000181 = EDR157149 iz Arezzo / *Arretium* / *Adretium*; *CIL* VI, 284 (p 3004, 3756) = *CIL* I, 00607 (p 918) = D 11 = *ILLRP* 118 (p 319) = AE 1991, 211a = EDCS-ID: EDCS 17200376 = EDR115679 = EDR115585 iz Rima; *CIL* VI, 1281 (p 3134, 3799, 4669) = *CIL* I, 608 (p 918) = *ILLRP* 295 = D 00012 = EDCS-ID: EDCS 17800187 = EDR109032 iz Rima; *CIL* VI, 474 (p 3005, 3757) = *CIL* VI, 30774 = *CIL*I, 609 (p 918) = D 13 = D 3139 = ILMN 1, 12 = ILLRP 218 (p 323) = EDCS-ID: EDCS 17300626 = EDR140496 iz Rima; *Sosyl. fr.* 1 (Jacoby FGrH 176.Sosil iz Lakedemona je bio helenski historičar koji se nalazio u pratnji Hanibala u toku II. punskog rata i autor je „Djela Hanibalova“ u sedam tomova. Od ovoga vrijednog djela su ostala sačuvani sami rijetki fragmenti. Moguće je da je Sosil bio značajno vrelo i za Polibijev opis Hanibala i njegovih djelatnosti i poduhvata); *Enn. fr. Ann.* 258 – 270;274 – 299; 307 - 315; 324; 360 – 362; 441 – 447; *Enn. fr. Scipio*, p394 – p399; *fr. Cat. Mai. Orig*. III, 1; IV, 9; 13 – 14; *Polyb*. II, 24; III, 1 –XV, 19; XVII, 23; XXXVI, 16; *Lucil*. 952 – 952; *Cic. Phil*.5, 27; 6, 6; *Cic. Div*. I, 48 - 49; 77; II, 21; 67;71; 77; *Cic. de Nat. Deor*.II, 8; *Cic. Off*, I, 40; III, 47; 113 - 115; *Cic. de Leg. Agr*.I, 20; II, 88; 90; 95; *Cic. Tusc.* I, 89; *Cic. Brut*. 12; *Cic. Sen*. 10 - 12; 32; 45; *Cic. Verr*. II, 2, 4; 50; 4, 115 – 116; 120-123; 130-131; 150; *Cic. de Re Pub.* I, 21; V, 10; *Cic. de Fin.* V, 50; *Cic. de Orat.*II, 273; *Cic. Brut*. 60; 72; *Cic. Balb*. 34; 39; *Cic. Har. Resp*. 27; *Cic. Rhet. Her.* III, 2; *Cic. Sest.* 142; *Sall. Iug.* 5; 14; *Sall. Hist.* IV, 25; 67, 6; *Diod*. I, 34, 2; V, 37, 3 – 4; fr. knjige XXV, 15 –fr. knjige XXVII; fr. knjige XXIX, 19; fr. knjige XXXII, 16; fr. knjige XXXIV, 33; fr. knjige XXXVII, 1, 4; *Nep. Hann*. 3 – 7; *Cat*. 1;*Verg. Aeneid.* VI, 845 – 846; X, 11 – 15; *Hor. Od.* IV, 4, 37 – 72; *Liv*. XXI, 5 – XXX, 45; XXXI, 1; 7; 11 - 13; 31; 46; XXXII, 2; 21; XXXIV, 1; 4 – 6; 8; 13; 44; 50; XXXV, 10; XXXVI, 36; XXXVII, 25; 53; XXXVIII, 43; 45; 51 - 53; XXXIX, 37; XL, 17; XLII, 23; XLV, 7; 14; 36; *Vitr*. X, 16, 9 – 10; *Fast. Cap*. p60; p62; *CIL_add.*8'*Apr*4*; = InscrIt* 13-02, 17 = EE-9, 740 = Gordon 36 = AE 1898, 14 = AE 1922, 96 = AE 1953, +236 = AE 1993, +144 = AE 2002, +181 = AE 2007, 312 = EDCS-ID: EDCS 38000281 = EDR105435 iz Palestrina / *Praeneste*; *Ovid. Fast.* IV, 249 – 347; VI, 625 – 626; 763 – 770; *Strab.* IV, 6, 12; V, 1, 11; 2, 9; 4, 6; 10; 13; VI, 1, 5; 3, 1; VIII, 4, 8; 7, 5; XII, 5, 3; *Frontin. Str.* I, 1, 3; 9; 2, 1; 9; 3, 3; 5; 8; 5, 12; 28; 6, 4-5; 7, 2; 8, 2; 6; 10-11, 4; 19; 12, 1; II, 1, 1; 2, 7; 25; 3, 1; 7 - 9; 16; 4, 8; 5, 3; 13; 21 - 22; 24; 27; 29; 6, 2; 4; 7, 4; 7; 9, 2; 10, 2; 11, 1; 5; III, 2, 3; 3, 2; 6; 4, 1; 6, 1; 5; 7, 24; 9, 1 - 2; 10, 4;13, 2; 14, 2; 15, 3; 16, 1; 4; 17, 3; 18, 1-2; IV, 1, 4; 25; 44; 3, 18; 20; 5, 5 - 7; 14; 6, 1; 7, 9; 12; 15; 22; 25 - 26; 29; 38 - 39; *Vell*. I, 7, 4; 9, 3; 15, 1; II, 38, 4; *Pomp. Mela* II, 116; *Val. Max.*I, 1, 15; 21; *ext*. 1; 6, 2; 5 - 6; 8 - 9; 7, *ext*. 1; II, 3, 3; 7, 15; 8, 4 – 5; 9, 8; III, 2, 11; *ext*. 1; 20; 3, *ext*. 5; 4, 4; 6, 1; 7, 1; 4; *ext*, 6; 10; 8, 1-2; *ext*. 1; IV, 1, 5; 7; 9; 2, 2; 3, 1; 5, 2; 8, 1; 2; 8, *ext*. 1; V, 1, 3 - 4; *ext*. 6; 6 - 7; 2, 1; 3-4; 6, 4; 7 - 8; VI, 4, 1; 6, 4; *ext*. 1 - 2; 9, 3; 7; *ext*. 7; VII, 2, 3;6; 2, *ext*. 16; 3, 3; *ext*. 8; 4, 4; *ext*. 2; 5, 2; 6, 1 - 3; VIII, 7, *ext*. 7; 13, 1; 3; 15, 1; IX,1, *ext*. 1; 3; 2, *ext*. 2; 3, 1; 5, *ext*. 3; 6, *ext*. 2; 8, *ext*. 1; 11, *ext*. 1; 12, 2; *Sen. Mai. Contro.* V, 7; IX, 4, 5; *Sen. Ben.* II, 7, 1; III, 33; *Sen. Dial.* III, 11, 5 - 6; IV, 5, 4; 31, 4;X, 17, 6; *Sen. Ep*.51, 5; 7; *Lucan. Phar.* IV, 658 – 660; *Petron. Sat.* 141; *Plin. NH, prae*, 30; II, 200; 241;III, 21; 103; VII, 35;92; 104 – 105; 120; 125;156; 180; VIII, 118; 222; X, 41; XI, 189; XVI, 192; 216; XVII, 7; XXII, 10; XXXIII, 20; 45; 47; 51; 96 – 97; XXXIV, 40; XXXV, 14; *Silius*, I – XVII; *Quint*.I, 10, 48; II, 17, 19; III, 8, 17; 37; VIII, 2, 11; *Iuv*. VII, 163 – 164; X, 151 – 158; *Tac. Ann.* II, 59; III, 33 – 34*; Plut.Fab.*; *Plut. Com. Peric. – Fab.*; *Plut. Aemil.* 2; *Plut. Pel.* 2; *Plut. Marc.* 1; 9 – 30; *Plut. Com. Pelop. – Marc.*; *Plut. Cat. Mai.* 1- 3; 26; *Plut. Flam.* 1; 13; 21; *Plut. Arat.* 51; *Plut. Pomp.* 14; *Plut. Ages*. 15; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,*195 C – 196 E; *Plut. Mor. Mulierum virtutes,* 246C; *Plut. De fortuna Romanorum* 324B; *Paus*. IV, 29, 1 – 5; 32, 2; VII, 7, 7; *Suet. Tib*. 2; *Fronto, Ep.* II, 28; *Flor*. I, XXII, (2, 6);I, XXIII, (2, 7), 4 – 7; XXXIII (2, 17); *App.Hann*. 1 – 61; *Hisp*. 1 – 38; *Pun*. 6 – 66; 134; *Sic*. 5 – 7; *App. Bell. civ.* I, 112; *App. Mac.* 1; 3; *App. Sic.* 5 - 7;*App. Ill.* 8; *App. Syr*. 10; *Lucian, Dia. Mort.*XII; *Lucian, Hipp*. 2; *Galen*, I, 657; *Ampel*. XVIII; XXXVI - XXXVII; XLVI; *Cass. Dio* fr. knjige XIII; fr. knjige XIV; fr. knjige XV, fr. knjige XVI; fr. knjige XVII; *Polyaen*, VI, 38; VII, 50, 1; VIII, 11, 1; 14, 1 - 3; 16, 1; 6 - 8; 21, 1; *Min. Fel. Oct.* VII, 3; *Herodian* I, 11; *Iust*. XXXVIII, 6; XXIX, *Prol*.; 4; XLIV, 5; *Gell*. II, 6; 19; III, 7; 15; IV, 18, 3; V, 6, 10; 17; VI, 1, 7-11; 18; VII, 5, 1; 8, 3; X, 3; 19; 24; *SHA, Marc. Aurel. Anton.* 21, 6; Arnob. II, 73; VII, 49; *Fest*. VII, 1; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.*42, 2; 5 - 6; 43;45, 3 - 8; 46, 1 – 3; 47, 1; 48, 1 - 5; 49, 4 -11; 50, 2; *Iulian, Or*. I, 29C; V, 159C-161B; *Amm. Marc*. XIV, 1, 7; XV, 10, 10 – 11;XVIII, 5, 6; XXII, 9, 5; XXV, 1, 15; 3, 13; 9, 10; XXVIII, 4, 23;

na ovom ratištu, konačno su rimsko – italske i njima savezničke trupe, pod komandom Publija Kornelija Scipiona (koji je kasnije dio čuveni nadimak Afrikanac Stariji)[168] su

XXIX, 5, 32; XXXI, 13, 7; *Eutrop.*III, 7 –23; *Macrob. Sat.* I, 11, 26; 31; 16, 26; 17, 28 – 29; VI, 7, 10; Hieron. Chron. 1777; 1802; 1804; 1805; 1808; 1813; *Augustin. de Civ. Dei*, I, 6; 30; II, 5; III, 12; 14; 19 - 22; IV, 29; X, 16; Chron Pasc432'A; *; 433B; *Oros.* IV, 14 – 20; V, 5, 7 – 11; *Malal.* 209 – 211; *Zonar.* 8 – 14; *Memn.* (*Excer. Phot.*), XVIII; Romejska enciklopedija *Suda*, Ἀννίβας; Ἱερώνυμος ; Ἀνυστικωτέρα;Φλάκκος ; Αἰδοῖ εἴκων ; Ἀνεπισήμαντον ; Ἀννίβας; Dodge, 1891; Lazenby, 1978; Bagnall, 1990; Rich, 1996; Hoyos, 1998; Isto, 2003; Isto, 2011; Isto, 2015; Goldsworthy, 2000; Isto, 2006; Daly, 2002; Mahaney, 2008; Fronda, 2010; Mesihović, 2015:353-376; Bellón-Rueda-Lechuga-Moreno, 2016.

168 O Publiju Korneliju Scipionu Afrikancu Starijem (*Publius Cornelius Scipio Africanus Maior*, živio cc 236/235. – cc 183. god. p. n. e.; konzul za mandatne period mart 205. – mart 204. i mart 194. – mart 193. god. p. n. e., izabran za cenzora 199. god. p. n. e., princeps Senata) v. : *Naev. fr.* 1 - 3; *IG* XI, 4, 712= *Syll* 617; *Syll* 618 = RDGE 35; *Enn. fr. Ann.* 256 – 257; 297 – 299; 300 – 316; 318 – 321; 377 – 383; *Enn. fr. Scipio*, p394 – p399; *Enn. Epigra.* p.398 – p403; *CIL* VI, 1288 (p 3134, 3799, 4669, 4671) = *CIL* VI, 37039d = *CIL* I, 10 (p 718, 739, 831, 859) = *ILLRP* 311 (p 325) = *CLE* 8 = D 4 = *CSE* 4 = Epigraphica-2008-31 = ZPE-124-261 = AE 1987, 63 = AE 2003, +178 = AE 2013, +140 = EDR 109039 = EDCS-ID: EDCS-17800193 iz Rima = EDH : https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD004004; *Polyb.* X, 2 – 20; 34 – 40; XI, 20 – 33; XIV, 1 – 10; XV, 1 – 19; 35; XVI, 23; XVIII, 28; 35; XXI, 4 -5; 8; 11; 13 – 18; 24 – 25; 41; 43; XXIII, 14; XXIX, 14; XXXI, 26 – 27; *Lucr.* III, 1034 – 1035; *Cic. Verr.* II, 2, 123; *Cic. Orat.* 152; *Cic. de Fin.* II, 106; IV, 22; *Cic. de Orat.* II, 250; 262; III, 167; *Cic. Tusc. Disp.* V, 49; *Cic. de Leg.* II, 57; *Cic. Mur.* 31 - 32; *Cic. de Re Pub.* I, 27; VI (*Somnium Scipionis*); *Cic. Off.* III, 1 - 4; *Cic. Sen.* 19; 35; *Cic. Arch.* 22; *Cic. Phil.* 11, 17; *Cic. Prov. Con.* 8, 18; *Sall. Iug.* V, 4; XIV, 5; 8; *His. fr.* Mitridatovo pismo kralju Partije Arzaku 6–7; *Diod.* fr. knjige XXVI, 21 – 22; 24; fr. knjige XXVII, 2 – 2a; 4; 6 – 17; fr. knjige XXIX, 8; 10; 20 – 21; fr. knjige XXXIV, 33, (excerpt Konstantina Porfirogenita); fr. knjige XXXVII, 1, 4 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Nep. Hann.* 6; *Cat.* 1 – 2;*Verg. Aeneid.* VI, 842 – 843; *Liv.* XXI, 46; XXV, 2; XXVI, 18 – 20; 41 – 51; XXVII, 17 - 20; XXVIII, 1 - 4; 12 - 46; XXIX, 1 - 10; 13; 16 - 36; XXX, 1- 45; XXXII, 7; XXXIV, 42; 44; *Liv.* XXXV, 13 – 17; XXXVII, 1; 3; 6 - 7; 16; 26; 33 - 45; 48; 58 - 59; XXXVIII, 3; 28; 38; 46; 48; 50 – 60; XXXIX, 50; 52; XL, 42; XLII, 23; XLV, 38; *Liv. Obseq.* 1;*Fast. Cap.* p62; *Hor. Od.* IV, 8, 13 – 20; *Ovid. Fast.* VI, 769 – 770; *Strab.* V, 4, 4; *Frontin. Str.* I, 1, 3; 2, 1; 3, 8; 8, 10; 12, 1; II, 1, 1; 3, 4; 16; 5, 29; 7, 4; 11, 5; III, 6, 1; 9, 1; IV, 7, 2; 30;*Vell.* II, 8, 2; 38, 5; *Val. Max.* I, 1, 21; 2, 2; II, 7, 12; 8, 5; 10, 2 – 3; III, 5, 1; 6, 1; 7, 1; IV, 1, 6; 8; 2, 3; 3, 1; 5, 1; 3; V, 1, 7; 2, 5; 3, 2; 5, 1; VI, 2, 3; 6, 4; 7, 1; 9, 2; *ext.* 7; VII, 2, 2; 3, 3; VIII, 1, *damn.* 1 - 2; 5, 1; 14, 1; IX, 8, 1; 11, *ext.* 1; *Sen. Mai. Contro.* V, 2, 2; *Sen. Ben.* III, 33; *Sen. Dial.* III, 11, 6; X, 17, 6; XI, 14, 4; *Sen. Ep.* III, 25, 6; V, 51, 11; XI, 86; 87, 9; XVIII, 108, 33; *Lucan. Phar.* IV, 658 – 660; *Plin. NH, praef.* 30; VII, 47; 114; XVI, 192; 234; XXXV, 22 – 24; XXXVII, 85; *Quint.* III, 8, 17; 37; VIII, 4, 20; *Tac. Ann.* II, 59; *Iuv.* VI, 166 - 171; *Silius*, IX, 542 – 550; XIII, 382 - 895; XV, 1 – 285; 400 – 500; XVI, 23 – 700; XVII, 1 – 654; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata*, 196B – 197A; 197D - E (moguće je pretpostaviti da je ovaj sadržaj uveliko sličan sadržaju koji se nalazio u izgubljenom Plutarhovom životopisu Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg); *De se ipsum citra invidiam laudando*, 540F-541A; *Praecepta gerendae reipublicae* 812A; *Plut. Fab.* 25 - 27; *Plut. Flam.* 18; 21; *Plut. Cat. Mai.* 3; 11; 15; 18; 24; 26; *Plut. Pomp*, 1; 14; *Plut. Pyrrh.* 8; *Plut. Tib.* 1; 4; *Flor.* I, XXII, (2, 6); XXIV (2, 8); XXXIII (2, 17); *App. Hisp.* 18 – 38; *Pun.* 2; 6 – 67; *Hann.* 55 – 60; *Syr.* 9 - 11; 21; 28 – 43;*Lucian, Dia. Mort.* XII; *Polyaen* VIII, 16, 1 – 8. Polijen inače u 16. poglavlju VIII knjige miješa Afrikanca Starijeg i njegovo ratovanje u Hispaniji za vrijeme II punskog rata i Afrikanca Mlađeg i njegovo ratovanje u numantinskoj kampanji 134. i 133. god. p. n. e.; *Ampel.* XXXVII; XLVI;*Cass. Dio* fr. knjige XVI; fr. knjige XVII; fr. knjige XIX; *Iust.* XXXI, 7 – 8; XXXII, 4, 9; XXXVIII, 6, 5; *Gell.* IV, 7, 3; 18, 1 - 12; VI, 1; 19; VII, 8; XII, 8, 1-4; *Porph.* fr. 47 (u *Hieron. Dan*; Jacoby FGrH 260.). Ili Porfirije ili Jeronim su u tekstu Publijevog brata Lucija pomiješali sa prvim rođakom Nasikom, vrlo vjerojatno iz razloga što je rođak Publije Kornelije Scipion Nasika bio konzul u periodu mart 191. – mart 190. god. p. n. e., a brat Lucije Kornelije Scipion bio konzul u periodu mart 190. – mart 189. god. p. n. e.; *SHA, Claud.* 7, 6; *Sha, Gord.* 9, 6*;Lactan. Div. Instit.* I, 18, 10; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 42, 5; 47, 1; 49; 53 – 55; *Eutrop.*III, 15 – 18; 20 – 23; IV, 4; *Fest.* 12; *Amm. Marc.* XV, 10, 10 -11; XXI, 14, 5; XXV, 9, 10; *Macro. Satur.* VI, 2, 26; 4, 6;*Serv. ad Aen.* XI, 601; *Hieron.Chron.* 1813 (za 204. god. p. n. e.); 1831; *Augustin. de Civ. Dei*, III, 21; *Oros.* IV, 17 – 20; *Malal.* 209 – 211; *Zonar.* 8 – 14; 20 – 21; *Memn.* (*Excer. Phot.*), XVIII (FGrH_434); *Paulus, ex F.*, 561, 32 (20); Romejska enciklopedija *Suda*, Ἀναπείραις , Ἀναιρεθείς , Ἀννίβας , Ἀπήνη , Αὐλῶνες , Ἀφρικανός , Ἀψίκορος , Αἰμιλία , Χειμασκήσαντα ?, Χρεία ?,

uspjele da konačno poraze Kartaginjanje i da protjeruje i njihove trupe i njihovu upravu sa ovoga južnoeuropskog poluotoka. Tako su se stekli uvjeti i da se Publije Scipion i njegovo vojno zapovjednitšvo pozabavi i nekim od ranije neriješenim poslovima i zahtjevima, koje su morali ostaviti po strani dok su se vodile glavne borbe. Jedno od tih pitanja bili su Iliturgi (*Illiturgis, Iliturgi, Illurgis*)[169]. Kada su poražene rimsko – italske armije koje su predvodili otac i stric Publija Scipiona, koji su i smrtno stradali na hispanskom ratišru : Publije Kornelije Scipion i Gnej Kornelije Scipion Kalvo[170], Iliturgi su postupili vrlo prijetvorno prema Rimljanima i Italicima, usprkos činjenice da su sa njima do tada bili u nekom savezništvu. Iliturgi su se ne samo prešli na kartaginsku stranu, nego su i pobili i one Rimljane koji su pobjegli u njihov grad misleći da će tamo nači utočište. Kada je Publije Scipion preuzeo zapovjedništvo u Iberiji, svu je pažnju koncentrirao na kartaginske armije koje su operirale na poluotoku, dok je pitanje izdaje Iliturga ostavio za kasnije razdoblje. Nakon nekoliko godina, kada su se stekli uvjeti da se pokrene i pitanje Iliturga, pokrenute su i trupe na njihovo glavno naselje, kako bi se osvetilo za ono što se desilo sa bespomočnim ljudima koji su naivno mislili da će im Iliturgi pružiti utočište. U dotadašnjem ratovanju Publije Scipion je stekao reputaciju vojskovođe koji je poštivao pravila i običaje ratovanja, pokazivao snažnu političku mudrost i značajan stupanj humanosti prema neprijateljskim zarobljenicima i civilnom stanovništvu te uvažavanja domorodaca, stranih naroda i drugih kultura. On definitivno nije bio ksenofob niti uskih shvatanja i pogleda. Međutim, kod Iliturga desilo se nešto sasvim drugačije. U toku same bitke naselje je sravnjeno sa zemljom, a kompletno njegovo stanovništvo istrebljeno, bez obzira na dob i spol. Po svemu sudeći to je i bila namjera i samoga zapovjednika Publija Scipiona, kako bi se osvetilo i kaznilo za pokolj nad rimskim građanima koji su se bili tamo sklonili, ali i kako bi se pružio užasan primjer svima onima koji bi se izdajom i zlostavljanjem ogriješili od rimske građane. Ali u ovoj osveti su nesumnjivo prekršeni običaji i pravila ratovanja, jer je masakrirano kompletno stanovništvo, i jer je još prije bitke odlučeno da nema zarobljavanja. Po svim

Ἐκδέχῃ , Ἔννιος , Ἔνθους , Ἐπιβολή Ἐπίβολος. Ἐπιβολή , Ἐπίκωπος , Ἐπικριτής , Ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων , Ἐπίφασις , Ἐσθλά , Εὖ πεφυκώς , Ἤγαλλεν , Γαλάται , Καταψήσας , Κεραία , Κόορτις , Μεγαλομερῶς , Ὠφελείας , Περίστασις , Πόπλιος (pi, 2053), Πόπλιος (pi, 2054), Πόπλιος Σκιπίων, Σκηπίων , Σύνοψις , Τροχάζειν , Ὑπειρετικοῖς; Smith W., 1849: III, 743–747; PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1462–1470.

[169] Njihovo istoimeno i glavno naselje nalazilo se na sjeveroistoku današnje španske pokrajine Andaluzije, na sjevernoj strani rijeke Gvadalkivir.

[170] Otac Publije Kornelije Scipion (*Publius Cornelius Scipio*) je bio konzul za mandatni period od marta 218. do marta 217. god. p. n. e. Stric Gnej Kornelije Scipion Kalvo (*Gnaeus Cornelius Scipio Calvus*) je bio konzul za mandatni period mart 222. – mart 221. god. p. n. e. Na početku II. punskog rata otac Publije je imao zadatak da vodi rat na hispanskom frontu. Međutim dok je boravio u Masiliji (današnji Marselj), saznao je za Hanibalov pohod na Italiju. Radi toga se vratio na sjever Italije, dok je ovlastio brata Kalva da nastavi sa dijelom flote i armije put za Hispaniju. Po povratku u Italiju, otac Publije je poražen od Hanibala u bitci kod Ticina. Nakon toga se pridružio bratu u Hispaniji, gdje su godinama bili relativno uspješni zapovjednici rimsko – italskih i njima savezničkih trupa sve do svojih pogibija u bitkama protiv kartaginskih armija i njihovih domorodačkih saveznika. Ovi porazi su se izgleda desili zbog izdaje nekih keltiberskih “saveznika”.

karakteristikama ovo bi bio primjer jednog genocida, ako bi se poslužili sa *interpretatio moderna*.

O tome literarna vrela izvještavaju na sljedeći način :

Livije, XXVIII, 19 – 20 : *Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates propter conscientiam culpae metu magis quam fide quietas esse apparebat, quarum maxume insignes et magnitudine et noxa Iliturgi et Castulo erant. Castulo, cum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerat ad Poenos; Iliturgitani prodendis qui ex illa clade ad eos perfugerant interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, cum dubiae Hispaniae essent, merito magis quam utiliter saevitum foret; tunc iam tranquillis rebus quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit, ipse cum cetero exercitu quintis fere ad Iliturgin castris pervenit. clausae erant portae omniaque instructa et parata ad oppugnationem arcendam; adeo conscientia quid se meritos scirent pro indicto eis bello fuerat. hinc et hortari milites Scipio orsus est: ipsos claudendo portas indicasse Hispanos quid ut timerent meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum eis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse; quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari, ab his perfidiae et crudelitatis et sceleris poenas expetendas esse. venisse tempus quo et nefandam commilitonum necem et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur, et in omne tempus gravi documento sancirent ne quis umquam Romanum civem militemve6 in ulla fortuna opportunum iniuriae duceret. ab hac cohortatione ducis incitati scalas electis per manipulos viris dividunt, partitoque exercitu ita ut parti alteri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem adgrediuntur. non dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpae metus ad defendendam inpigre urbem hortatur. et meminerant et admonebant alii alios8 supplicium ex se, non victoriam peti; ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum saepe erigeret et adfligeret victorem, an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum coniugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia foeda atque indigna passi exspirarent. igitur non militaris modo aetas aut viri tantum, sed feminae puerique super animi corporisque vires adsunt, propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. non libertas solum agebatur, quae virorum fortium tantum pectora acuit, sed ultima omnibus supplicia et foeda mors ob oculos erat. accendebantur animi et certamine laboris ac periculi atque ipso inter se conspectu. itaque tanto ardore certamen initum est ut domitor ille totius Hispaniae exercitus ab unius oppidi iuventute saepe repulsus a muris haud satis decoro proelio trepidaret. id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis tot conatibus suorum et hostibus cresceret animus et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum ferri scalas iubet et se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. iam subierat haud mediocri periculo moenia, cum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus*

sublatus, scalaeque multis simul partibus erigi coeptae; et ex altera parte Laelius institit. tum victa oppidanorum vis, deiectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte qua inexpugnabilis videbatur inter tumultum capta est. transfugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda unde periculum videbatur versis et Romanis subeuntibus . . . qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam et ab defensoribus vacuam. levium corporum homines et multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant scandunt. sicubi nimis arduum et leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes cum velut gradus fecissent, primi insequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos qui prae se irent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem iam captam ab Romanis. tum vero apparuit ab ira et ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omnibus praedae memor est; trucidant inermes iuxta atque armatos, feminas pariter ac viros; usque ad infantium caedem ira crudelis pervenit. ignem deinde tectis iniciunt ac diruunt quae incendio absumi nequeunt; adeo vestigia quoque urbis exstinguere ac delere memoriam hostium sedis cordi est.
(„Hispanija je sada bila mirna što se tiče rata sa Kartaginom, ali je bilo sasvim očigledno da su neke /hispanske – španske op. S.M./ zajednice svjesne /svoga op. S.M./ pogrešnog postupanja bili mirne više zbog straha nego zbog bilo kakvog osjećaja lojalnosti prema Rimu. Među njima, Iliturgi i Kastulo[171] su prednjačili po značenju i u krivnji. Dok god je rimsko oružje bilo uspješno, Kastulo je ostao veran svome savezu. Nakon što su /braća Publije i Gnej op. S.M./ Scipioni i njihove armije bile uništene, oni su pobunili i prešli Kartagini. Iliturgi su otišli još i dalje, jer su stanovnici izdali i pogubili one koji su potražili utočište kod njih nakon ovih katastrofa, samo povečavajući zločinom svoju izdaju. Poduzeti akciju protiv ovih gradova odmah po dolasku /Publija Scipiona op. S.M./ u Hispaniju, dok je stanje još bilo neodlučno /stanje na hispansko-iberskom ratištu op. S.M./, moglo je biti opravdano, ali teško i mudro. Sada, međutim, kada su stvari bile riješene, smatralo da je stičao čas osvete. /Publije op.S.M./ Scipion je poslao naredbe Luciju Marciju[172] da povede trećinu trupa na Kastulo i napadne to mjesto, a sa ostatkom je sam krenuo na Iliturge gdje je stigao nakon petodnevnog marša /iz Nove Kartagine[173] op. S.M./. Kapije su bile zatvorene i sve pripreme su bile urađene da se odbije napad. Građani /Iliturgi op. S.M./ su bili prilično svjesni kazne koju su zaslužili, i radi toga je svaka formalna objava rata bila nepotrebna. /Publije op.S.M./ Scipion je to učinio predmetom svoga obraćanja vojnicima. On je rekao : „Hispanci /misli se na stanovnike Iliturga op. S.M./ su zatvaranjem svojih krapoja pokazali kako dobro zaslužuju kaznu koje se oni plaše. Moramo se odnositi prema njima sa mnogo

[171] *Castulo*, na sjeveroistoku današnje Andaluzije.

[172] *Lucius Marcius Septimius.*

[173] Moderna Cartagena, na mediteranskoj obali Španije.

većom strogošću nego što smo se odnosili prema Kartaginjanima. Sa ovima /Kartaginjanima op. S.M./ se mi borimo za slavu i vlast, sa jedva nekim osjećajem ljutnje, ali onima /Iliturga op. S.M./ moramo izreći kaznu za okrutnost, izdaju i ubistvo. Došlo je vrijeme za vas da osvetite strašan masakr vaših drugova i izdajstvo namjeravano protiv vas samih da ste bili tamo odvedeni. Vi ćete za sva vremena učiniti jasnim ovim užasnim primjerom da niko ne smije smatrati rimskog građanina ili rimskog vojnika prikladnim objektom za zlostavljanje, bez obzira na njegovo stanje.“ Ponukani sa zapovjednikovim riječima, vojnici su počeli sa pripremama za napad, udarne jedinice su bili pokupljene iz svih manipula i snabdjevene merdevinama, a vojska je bila podijeljena u dva dijela, jedan pod komandom Lelija[174], kako bi grad mogao biti napadnut sa suprotne strane i stvoren dvostruki strah. Branitelji su bili stimulirani na odlučni i dugotrajni otpor, ne od svoga zapovjednika ili svojih poglavara, već iz straha koji je dolazio iz njihovog osjećaja krivice. Imajući u vidu prošli zločin, oni su upozoravali jedni druge da neprijatelj ne traži toliko pobjedu koliko osvetu. Pitanje nije bilo kako izbjeći smrt, nego gdje se sresti sa njom, da li sa mačem u ruci na bojnom polju gdje ratna sreća često podiže pobjeđene i baca pobjednika na tlo, ili među pepelom svoga grada pred očima svojih zarobljenih supruga i djece nakon što što su bili rastrgavani sa bičem i predmetom sramotnih i strašnih tortura. Sa ovim očekivanjem pred sobom, svaki čovjek koji je mogao da drži oružje je učestvovao u borbi, a čak su i žene i djeca radili izvan svoje snage kako bi snabdjevali borce sa projektilima i nosili kamenje na zidine za one koji su su jačali odbranu. Nije samo njihova sloboda bila u pitanju, taj motiv inspirira samo hrabre, nego su oni imali pred svojim očima krajnosti tortura i sramotne smrti. Dok su gledali jedni druge i vidjeli da svaki pokušava da nadmaši ostale u teškom radu i opasnosti, njihova hrabrost je bila ispoljena, a oni su ponudili tako žestok otpor da je armija koja je pokorila Hispaniju bila ponovo i ponovo odbijana sa zidina jednog samotnog grada, i vraćala se u konfuziji nakon sukobljavanja koje joj nije donijelo nikakvu čast. /Publije op. S.M./ se plašio da bi uzaludni napori njegovih vojnika mogli podići neprijateljsku hrabrost i deprimirati njegove ljude, i on je odlučio da i sam uzme učešća u borbi i podijeli opasnosti. Prekorivši svoje vojnike zbog njihovog kukavičluka, on je naredio da se merdevine donesu i zaprijetio je da će se sam popeti ako se ostali povuku. On je već stigao do podnožja zida i bio je u neposrednoj opasnosti kada su se povici pojavili sa svih svih strana od vojnika koji su bili zabrinuti za sigurnost svoga zapovjednika, i ljestve su odmah bile postavljene uza zid. Lelije je sada izvršio svoj napad sa druge strane grada. Ovo je razbilo otpor. Zidine su bile očišćene od branitelja i zauzeti od Rimljana. U tome napadu je akropolis /grada Iliturga op. S.M./ također bio zauzet i to na strani gdje se smatrao neosvojivim. Njegovo zauzimanje su izveli neki afrički prebjezi[175] koji su bili u rimskoj službi. Dok je pažnja građana bila usmjerena na odbranu pozicija koje su se činile ugroženima i napadači montirali svoje

[174] *Caius Laelius*, prijatelj Publija Kornelija Scipiona Afrikanca i sposobni zapovjednik u njegovoj armiji.

[175] Vjerojatno ranije u službi Kartaginjana.

ljestve gdje god su se mogli približiti zidinama, ovi ljudi su primijetili najviši dio grada, koji je bio zaštićen sa strmim liticama, da je bio ostavljen neutvrđen i nebranjen. Ovi Afrikanci, od lakoće učinjeni i zbog konstantnog treninga su bili izuzetno agilni, su bili opremljeni sa željeznim kukama, i kada su izbočine litice davale im mjesta na koja bi se popeli, kada su oni došli do mjesta koje je bilo suviše strmo ili previše glatko, oni su postavljali kuke u pravilne razmake i koristili ih kao stepenice. Oni napred vukli su one iza, i oni ispod gurali su one iznad njih. Na ovaj način, oni su uspjeli da doći do vrha, i tek što su to učinili oni su se sjurili u grad sa glasnim uzvicima, koji su Rimljani već zauzeli. I sada se pokazala mržnja i ogorčenost koja je izazvala napad na grad. Niko nije mislio da uzima zarobljenike ili osigurava plijen iako je sve bilo na milost napadaća. To je bila scena neselektivnog ubijanja, neboraca sa onima naoružanim, žene jednako kao i muškarci su bili masakrirani. Bezobzirno divljaštvo prošireno je čak na ubijanje dojenčadi.[176] Onda su oni ubacili zapaljene baklje na kuće i ono što požar nije mogao da sažme bilo je potpuno uništeno. Toliko su bili riješeni da su oni izbrisali svaki trag grada i uništili sve zapise o svojim neprijateljima. Odatle je /Publije op. S.M./ marširao na Kastulo[177].“).

Apijan, Hisp. 32 : καὶ Μάγων μὲν ἐπὶ ἀργίας ἦν, Σιλανὸς δ᾽ ἀπέσταλτο μὲν ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος Κάστακα πόλιν προσαγαγέσθαι, πολεμικῶς δ᾽ αὐτῷ τῶν Καστακαίων ἐχόντων παρεστρατοπέδευε, καὶ τοῦτο ἐμήνυε τῷ Σκιπίωνι. ὁ δὲ προπέμψας τινὰ παρασκευὴν πολιορκίας εἵπετο: καὶ παροδεύων ἐνέβαλεν ἐς Ἰλυργίαν πόλιν, ἣ Ῥωμαίων μὲν ἦν φίλη κατὰ τὸν πρότερον Σκιπίωνα, ἀναιρεθέντος δ᾽ ἐκείνου κρύφα μετετέθειτο, καὶ στρατιὰν ὑποδεξαμένη Ῥωμαίων ὡς ἔτι φίλη, Καρχηδονίοις ἐξεδεδώκει. ὧν χάριν ὁ Σκιπίων σὺν ὀργῇ τέσσαρσιν ὥραις ἐξεῖλεν αὐτήν, τρωθεὶς μὲν τὸν αὐχένα, τῆς δὲ μάχης οὐκ ἀνασχὼν ἕως ἐκράτησεν. καὶ ἡ στρατιὰ δι᾽ αὐτὸν, οὐδενὸς ἐπικελεύσαντος, ὑπεριδοῦσα τῆς ἁρπαγῆς, ἔκτεινον ὁμαλῶς καὶ παιδία καὶ γυναῖκας, μέχρι καὶ τὴν πόλιν αὐτοῖς ἐπικατέσκαψαν.
(„Dok je Magon /ben Barka, brat Hanibala op. S.M./ boravio tamo /u Gadesu[178] op. S.M./ inertan, Silan[179] je bio poslan od /Publija op. S.M./ Scipiona da potčini grad Kastulo. Kada su ga stanovnici primili na neprijateljski način, on se utaborio pred njima, i obavijestio je o tome Scipiona. Ovaj je poslao neke opsadne mašine i krenuo da ih slijedi, ali je skrenuo da napadne grad Iliturgi. Ovo mjesto je u vrijeme starijeg Scipiona /oca Publija Scipiona op.

[176] Livije je bio neosporivi rimski patriota, ali ipak na ovom primjeru nije želio da umanji niti relativizira ono što su vojnici armije Publija Scipiona počinili u Iliturgi, niti da opravdava Publija Scipiona, toga junaka rimske povijesti i historije. Sam način opisa Livija jasno govori o tome da je ono što se desilo u Iliturgi po običajima i pravilima ratovanja bio teški prekršaj, odnosno „bezobzirno divljaštvo“.

[177] Poučeni primjerom Iliturga, poglavari Kastula su odlučili da se predaju. Prema Kastulu je Publije Scipion pokazao znatno više milosti i grad i njegovi stanovnici su pošteđeni, dok su tamo prebjegli Kartaginjani predati Rimljanima. Kastulu je čak ostavljena i lokalna autonomija i uprava od domaćih ljudi, iako su morali primiti novi rimski garnizon.

[178] Moderni Kadiz u južnoj Španiji.

[179] *Marcus Junius Silanus.*

S.M./ bilo saveznik Rimljana, ali je po njegovoj smrti tajno promijenilo stranu, i dajući utočišće rimskim vojnicima koji su pobjegli pretpostavljajući da je prijateljski, isporučilo ih Kartaginjanima. Da bi osvetio ovaj zločin, /Publije op. S.M./ je u svome ogorčenju zauzeo mjesto za četiri sara, i iako ranjen u vrat, nije odustao od borbe dok nije pobijedio. Vojnici su, za njegovo dobro, u svome bijesu čak zaboravili da opljačkaju grad, ali su pobili cijelu populaciju, uključujući žene i djecu, iako im niko nije dao naredbe da to učine,[180] i nisu odustali dok cijelo mjesto nije bilo sravnjeno sa zemljom.“).

Kasije Dion, fr. knjige XVI (Zonara 9, 10) : („Shodno tome, on /Publija Scipiona op. S.M./ se vratio i počeo je rat protiv Iliturgitana zato što su oni predali Kartaginjanima Rimljane koji su potražili utočište kod njih nakon smrti /oca Publija i strica Gneja op. S.M./ Scipiona. Nije postao gospodar njihovog grad dok se nije usudio osobno popeti se na zidine u biti ranjen. Zatim su vojnici, osramoćeni i strahujući za njegov život, učinili mnogo odlučujući napad. Pošto su zauzeli grad, oni su pobili sve njegove stanovnike i spalili cijeli grad.“).

Razaranje *Iliturgi* je pokazatelj da Publije Scipion, i pored svojih liberalnih i progresivnih ideja, postupaka i akcija, neće oklijevati da primijeni, ali i egzemplarno pokaže i vrlo brutalnu silu i svoju nepokolebljivu odlučnost u očuvanju rimskih interesa. Ali razaranje *Iliturgi* i fizičko uništenje njenog stanovništva su i primjer genocida (prakse koja nije bila načelno svojstvena Rimskoj državi), za kojeg je po zapovjednog liniji odgovoran jedino i samo Publije Scipion.

IV. „Lokrijska afera 204. god. p. n. e.“

U završnoj fazi II. punskog rata, na jugu Italije od strane jedinica oružanih snaga Republike desio se niz zločina nad civilnim stanovništvom, radi kojih je Republika morala da ponovo pokaže svoju strogu stranu i intervenira kako bi riješila situaciju, provela opsežnu i detaljnu istragu i kaznila krivce.

Dok je na Siciliji vršio završne logističke i druge pripreme za prelazak sa armijom u sjevernu Afriku, Publije Scipion je izvršio i jednu vojnu intervenciju sa ciljem zauzimanja južnoitalijanske helenske apoikije Epizefirski Lokri[181], koja je godinama ranije izdala savezništvo sa Republikom i prešla na stranu Hanibala i Kartaginjana. Ustvari, ova intervencija je izvedena u vidu pomoći prorimskoj frakciji (uglavnom sastavljenoj od

[180] Ova rečenica je primjer pokušaja da se opravda Publije Scipion u smislu da on nije odgovoran nego su to sami vojnici učinili, ali je ujedno i dokaz da se i u antici smatralo da je ono što se desilo u Iliturgi bilo prekršaj i zločin pa se samim tim trebalo zbog toga opravdavati i skrivati odgovornost. Činjenica je da je, bez obzira na ovu rečenicu, da je Publije Scipion u potpunosti kontrolirao svoje trupe i da se fizičko zatiranje stanovništva ne bi desilo da je on bio protiv toga. Osim toga, Livijev prenosi navodni govor Publija Scipiona vojim vojnicima prije samoga napada, a koji bi se mogao smatrati direktnom naredbom da se i grad i njegovo stanovništvo uništi.

[181] O ovoj helenskoj apoikiji u južnoj Italiji v. Mesihović, 2016 B:68 - 74; Isto, 2017 C: 91 – 101.

lokrijskih aristokrata), i koja se tada nalazila većinom u emigraciji u Regiju[182] i Sirakuzi[183], da povrati vlast u ovoj apoikiji. Publije Scipion je za neposrednog komandanta ove ekspedicije imenovao propretora Kvinta Pleminija[184]. Međutim, ubrzo se zbog teškoća borbi za Lokri, i sam Publije Scipion morao uputiti tamo. Nakon protjerivanja kartaginskih trupa iz Lokrija, i uređivanja tamošnjih odnosa (Lokriju je ostavljen njegov autonomni politički i "ustavni" status), Publije Scipion se vratio na Siciliju.[185]Međutim, nakon što je Scipion otišao, garnizon koji je ostavljen u Lokriju pod zapovjedništvom Pleminija izvršio je čitav niz zločina, okrutnosti, pljačke, svetogrđa i drugih zloupotreba svoje moći nad stanovnicima Lokrija. Opljačkan je čak i hram Persefone/Kore koji je imao vrlo bogatu riznicu i bio iznimno poštovan u Italiji. Ubrzo je došlo i do otvorenog i žestokog sukoba između dvije skupine rimsko – italskih vojnika iz lokrijskog garnizona, prilikom kojega je i teško stradao (unakažen je) i sam Pleminije. Publije Scipion je morao da ponovo iz Mesane[186] dođe u Lokri kako bi uveo red i mir, i nakon istrage koju je proveo Pleminije je vraćen na svoju zapovjednu poziciju, dok su njegovi glavni protivnici proglašeni krivim, uzapćeni i okovani, kako bi bili poslani u Rim na dalje procesuiranje. Međutim, nakon ponovnog povratka Publija Scipiona u sicilsku Mesanu, Pleminije je na svoju ruku izvršio iznimno brutalnu osvetu (sa mučenjem) protiv vojnih časnika sa kojima je bio u sukobu, a istu okrutnost je primijenio i na vodeće građane Lokrija, za koje je saznao da su išli Scipionu da se žale na njega. On je potpuno bio izgubio kontrolu nad svojim postupcima.

Zvanični Rim i općenito šira javnost su sa situacijom u Lokriju postali upoznati kada je iz ovoga grada stiglo izaslanstvo koje je progovorilo o nedaćama koje su lokrijskim građanima nanijeli vojnici Republike i Italskog saveza. I ovaj slučaj je poslužio kao prilika konzervativcima da se ponovo bave „likom i djelom" Publija Scipiona, jer je on bio direktno nadređeni Pleminiju koji je naređivao i činio kriminalne radnje i zločine. Na sjednici Senata, predstavnik lokrijskog izaslanstva je u svome govoru izložio svo ono zlo koje su im nanijeli Pleminije i njegovi vojnici, ali i detaljno opisao međusobne borbe, mučenja, kažnjavanja između dvije grupe časnika i vojnika rimsko- italskog garnizona u Lokriju. Slikoviti i detaljni opisi su i zgrozili i naljutili i Senat i rimsku javnost,[187] pa je, odmah po završetku govora predstavnika lokrijskog izaslanstva, riječ uzeo Fabije Maksim

[182] O ovoj helenskoj apoikiji u južnoj Italiji v. Mesihović, 2016 B:75; Isto C, 2017:101 - 102.

[183] O ovoj najvažnijoj helenskoj apoikiji na Siciliji v. Mesihović, 2016 B; Isto, 2017 C.

[184] *Quintus Pleminius.*

[185] O prelasku Lokrija na rimsku stranu v. i *Cass. Dio* fr. knjige XVII (*Zonar.* 11).

[186] O ovoj helenskoj apoikiji na Siciliji v. Mesihović, 2016 B: 14; 75; 96-97; Isto, 2017 C: 23 – 24; 101 – 102, 126 – 127.

[187] Posebno su bili ogorčeni zbog svetograđa i pljačke hrama Persefone, i izgleda da ih je upravo rimska poslovična sujevjernost natjerala na tako promtno i iznimno oštro djelovanje prema svojim časnicima i vojnicima koji su bili vinovnici pljačke, zloupotreba i drugih zločina u Lokriju.

Oklijevalo[188]. On je pitao izaslanstvo da li su oni iznijeli svoje žalbe Publiju Scipionu, na što je dobio odgovor da su Lokrijci poslali izaslanstvo i njemu, ali da je Publije Scipion bio prezauzet i sa pripremama za invaziju na sjevernu Afriku i da je već ili otplovio ili namjeravao da otplovi u toku nekoliko dana ka afričkoj obali. Lokrijski izaslanici su istakli i da je Publije Scipion, po svome drugom dolasku u Lokri, bio na strani Pleminija i da je dao uzaptiti vojne tribune koji su došli u sukob sa Pleminijem. Nakon toga je lokrijskim izaslanicima rečeno da napuste Senat. U diskusiji senatora koja je uslijedila pljuštale su optužbe i protiv Pleminija i protiv Publija Scipiona. Posebno se u tome isticao Fabije Maksim, koji je javno izjavljivao da se Publije Scipion rodio da uništi svu vojnu disciplinu, da se isto desilo u Hispaniji gdje je više ljudi bilo izgubljeno u pobuni nego u bitci[189], te da je tada njegovo postupanje bilo sličnom nekom stranom tiraninu. Tako je konzervativni dio establishmenta, čim je Senat oficijelno bio upoznat sa onime što se dešavalo u Lokriju, odlučio da ovaj slučaj iskoristi kako bi za sve ono što se dešavalo u toj italiotskoj apoikiji optužio Publija Scipiona, i to na osnovi „komandne odgovornosti“. Fabije Maksim je predložio i zaključak u kojem bi se između ostaloga predviđalo i da se Pleminije uhapsi i ako se optužbe protiv njega pokažu tačnim da se on kazni smrću i konfiskacijom imovine,a što se tiće Publija Scipiona da se on opozove i da plebejski tribuni pred komicije predlože zakon po kojem bi mu se oduzela komanda, tj. prokonzulstvo. Ako bi bio usvojen Fabijev zaključak, Publije Scipion bi se našao u prilično teškoj situaciji, a njegova politička i vojna karijera bi bila praktično završena. Time bi konzervativci predvođeni Fabijem Maksimom

---

188 *Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator* (živio cc. 280. – 203. god. p. n. e.; konzul za 233., 228., 215., 214., i 209. god. p. n. e.; diktator u 221. i 217. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:II, 993 – 994; PWRE, 1909, VI. 2, *col.* 1814 – 1930.

189 Riječ je o pobuni (iz 206. god. p. n. e.) u taboru *Sucro* (u Hispaniji), u kojem su bile stacionirane rimske – italske trupe, koje su učestvovale u borbama protiv kartaginskih armija na hispanskom frontu za vrijeme II. punskog rata. Među vojnicima u ovom taboru je, i pored rimsko – italske pobjede (pod komandom Publija Kornelija Scipiona) nad tri kartaginske armije hispanskom ratištu, raslo nezadovoljstvo zbog neisplaćenih plata, raspodjele ratnog plijena i lošeg snadjevanja. Vojnici su uz to bili i bez dužih borbenih aktivnosti, pa su tražili ili da budu poslani u bitku dođu do ratnog plijena (na što su bili navikli prethodnih godina) ili da ih vrate kućama u Italiju. Ovi vojnici su inače služili duže, nego što je to bilo uobičajeno zahtijevano. Kada je u tabor *Sucro* stigla lažna vijest da je Publije Kornelije Scipion, komandant svih rimsko – italskih i njima savezničkih trupa u Hispanija, umro od bolesti, došlo je do otvorene pobune običnih vojnika. Publije Kornelije Scipion je stvarno bio dobro bolestan, ali je ozdravio i bio odlučan da smiri situaciju u taboru. Zapovjednik Publije Kornelije Scipion ipak nije želio da uđe u direktni sukob sa pobunjenicima, pa je odlučio da rješavanju pitanja pobune u taboru *Sucro* pristupi promišljeno, diplomatski, ali i odlučno i oštro kada se steknu uvjeti za takvo djelovanje. Vratio je u pobunjeni tabor vojničke tribune koji su bili iz njega izbačeni, ovaj put kao izaslanike koji su trebali da saslušaju vojnike i saznaju razloge pobune. To je prilično doprinijelo smanjivanju tenzija. Zapovjednik je onda izašao u susret određenim zahtjevima kao što su isplata plata koje su im se dugovale i dostava potrepština. Međutim, Publije Kornelije Scipion je ipak na umu imao kažnjavanje kolovođa. Kada je pobunjena armija stigla u Novu Kartaginu, grad u kojem se nalazio zapovjednik, kolovođe pobune su bile na prevaru pohapšene i pred okupljenim pobunjenim vojnicima (koji su bili opkoljeni lojalnim trupama) javno pogubljene. Pobunjeni vojnici su tada morali da uklone *fasces* i sjekire, da ponovo polože zakletvu i da se zavjetuju da se neće ponovo pobuniti. Tako je završena ova pobuna garnizona u taboru *Sucro*. O pobuni vojnika u taboru *Sucro* v. *Polyb*. XI, 25 – 30; *Liv*. XXVIII, 24 – 29; 36; XXIX, 19; *App. Hisp*. 34 – 37; *Cass. Dio*, fr. knjige XVI, 47; *Zonar*. 10; Scullard, 1970:100 – 101; Chrissanthos, 1997:172 – 184; Gabriel, 2008:132 – 134.

izvojevali veliku pobjedu nad osobom koju su smatrali vrlo realnom potencijalnom opasnošću za tradicionalni poredak i svoju političku moć. Međutim, ovome su se suprostavili pristalice Publija Scipiona i uzavrela debata u Senatu se odužila.

Na kraju je ipak prevladalo i bilo usvojeno kompromisno rješenje koje je predložio Kvint Cecilije Metel[190]. Po ovom senatskom zaključku pretor Marko Pomponije, kojem je bila dodijeljena Sicilija kao provincija[191], je trebao da otputuje za Siciliju u roku od tri dana, konzuli su trebali izabrati i desetoricu senatora, a izabrana bi bila i dvojica plebejskih tribuna (među njima Marko Klaudije Marcel, sin istoimenog osvajača Sirakuze) i jedan od plebejskih edila. Oni bi zajedno sa pretorom trebali provesti istragu. Ova istražna komisija je imala široka i moćna ovlaštenja, i ako bi se dokazalo da se ono na što su se Lokrijci žalili činilo po nalogu ili saglasnosti Publija Scipiona, ovaj se trebao ražalovati od svoga mandata i vratiti u Rim. U ovoj verziji, čak i ako je Publije Scipion sa flotom i armijom već otišao za Afriku, dvojica plebejskih tribuna, plebejski edil i dvojica senatora, koje bi pretor za to smatrao najpodesnijim, su morali otići na afričku obalu. Plebejski tribuni i edil bi bili zaduženi da vrate Publija Scipiona, a dvojica senatora da preuzmu komandu nad armijom dok ne stigne novi zapovjednik. Ako bi Publije Scipion odbio da se povinuje nalozima, plebejski tribuni su mogli da izdaju naredbu plebejskom edilu da ga uhapsi i provede ga do Rima. U slučaju da se dokaže da ono što se dešavalo u Lokriju nije bilo rađeno ni po naredbama niti po saglasnosti Publija Scipiona, on je mogao zadržati svoje zapovjedništvo i nastaviti sa planiranim i provođenim pripremama i operacijama.

Livije prenosi dvije verzije o sudbini samoga Pleminija, glavnoga krivca u „lokrijskoj aferi“. Po prvoj verziji, on je na putu za *Neapolis*/Napulj, sreo Kvinta Metela, jednoga od onih deset senatora iz istražnoga povjerenstva i koji ga je dao uhapsiti i dovesti u Regij. Po drugoj verziji, Publije Scipion je poslao svoje ljude da uhapse Pleminija i glavne podstrekaće kaosa u Lokriju i ovi zatočenici su onda predati Regijcima da ih čuvaju. Sa drugom verzijom je u skladu i podatak iz fragmenta Diodorove XXVII. knjige, po kojem je dok su povjerenici bili još na putu, Publije Scipion pozvao Pleminija i dao ga zatočiti. Sudeći po ovoj „diodorovskoj verziji“, Publije Scipion je moguće od svojih prijatelja, suradnika i privrženika dobio informacije o dešavanjima i odlukama Senata vezano za „lokrijski slučaj“, pa je onda sukladno tome odlučio i da preduhitri povjerenstvo. Hapšenjem Pleminija koje bi se desilo prije nego što bi oficijelno bio upoznat sa odlukama Senata, Publije Scipion bi izbjegao da bude okrivljen na osnovi „zapovjedne odgovornosti“, jer je on eto sankcionirao kriminalne i zločinačke postupke svoga potčinjenog časnika. A to bio jedan vrlo pronicljiv i mudar potez, kojim bi se eventualno amortizirali ataci, prijetnje i optužbe koje bi dolazile od strane njegovih političkih protivnika. Inače je istražna komisija

[190] *Quintus Caecilius Metellus* , konzul za 206. god. p. n. e.

[191] I tako naslijediti Publija Scipiona, kada ovaj otplovi sa trupama u Afriku, na mjestu namjesnika Sicilije.

pod vodstvom pretora Pomponija prvo otišla u Lokri, i izvršila restituciju otetoga i oslobodila zatočene stanovnike Lokrija. Nakon toga je pretor Pomponije na skupštini lokrijskih građana objavio da „Senat i rimski narod" vraćaju Lokriju njegovo političko uređenje i zakone. Rečeno im je da svako onaj iz reda lokrijskih građana ko želi da oficijelno optuži Pleminija ili bilo koga drugoga zbog onoga što se dešavalo u ovoj apoikiji, treba da slijedi pretora u Regij. Ako Lokri želi da optuži Publija Scipiona bilo zbog navodnog naređivanja, bilo zbog dozvoljavanja zločina koji su počinjeni, oni moraju da pošalju oficijelno izaslanstvo u Mesanu, gdje je uz pomoć svoga povjerenstva, pretor trebao provesti istragu. Lokrani su objavili da imaju namjeru da službeno optuže Pleminija, ali što se tiće Publija Scipiona, oni su izrekli da iako on nije bio toliko zabrinut zbog povreda koje su bile nanesene njihovom gradu, da bi oni radije ipak imali Publija Scipiona za prijatelja nego za neprijatelja. Lokrani su istakli i da su prilično uvjereni da zločini nisu bili činjeni niti po naredbama niti po dozvoli Publija Scipiona, i da je njegova greška bila u tome što je imao ili isuviše povjerenja u Pleminija (koji je to onda iznevjerio) ili premalo povjerenja u Lokrijce. Takvo stajalište Lokrijaca prema eventualnom procesuiranju Publija Scipiona je donijela značajno olakšanje pretoru i njegovoj komisiji jer nisu morali pozvati Publija Scipiona na odgovornost. Pošto je Republika tada bila prije svega stroga pravna država, da se desilo da je Publije Scipion bio pozvan na odgovornost u prijestolnicu gdje bi se procesuirao, on bi bio razriješen komande, obustavljene bi bile pripreme i početne operacije na afričkom tlu. Vjerojatno bi se tada u samome Rimu razbuktale i frakcijske borbe, osnažili pokušaji konzervativaca da osude Publija Scipiona, a mogli bi izbiti i eventualni nemiri masa u korist popularnog Publija Scipiona. A sve to bi negativno djelovalo na interese Republike u ovoj posljednjoj fazi II. punskoga rata. Pošto su i pretor i njegovi povjerenici u istrazi sve ovo dobro znali, vjerojatno im je „pao kamen sa srca" kada su saznali da Lokrijci nemaju namjeru da podižu oficijelnu tužbu na Publija Scipiona. Pleminije i još tridesetdvojica su proglašeni krivima i poslani u okovima u Rim. Pleminije je vjerojatno umro u tamnici.[192]

[192] Livije u svome djelu na različitim mjestima iznosi kontradiktorne podatke o konačnoj sudbini Pleminija. U poglavlju XXIX, 22 nudi dvije verzije. Po prvoj, koju sudeći po stilu izlaganja možda za njega predstavlja mainstream verziju, Pleminije je prije suđenja umro u zatvoru. Drugu verziju prenosi iz III. knjige rimske historije autora Klodija Licinija (*Clodius Licinius*). Po toj verziji Pleminije je podmitio neke ljude da podmetnu požare u različite dijelove Grada za vrijeme igara koje je priređivao Publije Scipion Afrikanac Stariji za vrijeme njegovog drugog konzulata, pa bi on iskoristo kaos koji bi nastupio da pobjegne. Međutim, ovaj plan je otkriven i po naredbi Senata, Pleminije je poslan u *Tullianum* (zatvor na Forumu). Sudeći po duhu Livijevog teksta, ovoj verziji Livije ne daje primarnu važnost i izgleda da je on ne samo skeptičan prema njoj, nego je smatra i apokrifnom. Uostalom, drugi konzulat Publija Scipiona Afrikanca Starijeg je bio 194. god. p. n. e., deset godina nakon „lokrijske afere", predug period za jedno obično sudsko procesuiranje. Međutim, u podatku XXXIV, 44 koji datira u 194./193. god. p. n. e., Livije iznosi još jednu verziju, sličnu ali ne i istu verziju kao onu za koju kaže da je uzeo od Klodija Licinija. Po ovoj verziji, Pleminije i njegovi saučesnici su nastojali da postave požare u različitim dijelovima Grada iskoristivši činjenicu da je pažnja javnosti koncentrirana na igre koje je zavjetovao Servije Sulpicije Galba (*Servius Sulpicius Galba*), kako bi on pobjegao. Ali je zavjera otkrivena a Pleminije bačen u najdublju tamnicu i pogubljen. Po Livijevom podatku XXXI, 12 bi se opet mogao steći utisak da je Pleminije kažnjen sigurno prije 200. god. p. n. e. Po Valeriju Maksimu (I, 1, 2) Senat je naredio da se Pleminije

Međutim, bez obzira što je Publije Scipion oslobođen odgovornosti u “lokrijskoj aferi”, nesumnjivo je u ovom slučaju i sam Publije Scipion napravio prilično propusta, koji su ga mogli koštati nastavka uzdizanja u *cursus honorum*. Njegova glavna greška je da nije posvetio dovoljno ni vremena ni odlučio, niti je pokazao baš neke političke mudrosti da efektivno, suštinski i stvarno riješi ovaj problem kada je prvi put saznao za njega, odnosno kada je po drugi put došao u Lokri (nakon što je saznao šta se dešava u ovoj apoikiji). Ali umjesto toga, pošto je žurio sa pripremama za planiranu invaziju na afričku obalu, Publije Scipion je jednostavno samo problem pokušao “pospremiti pod tepih”. I zbog te loše procjene i lošega političkog pragmatizma, “afera Lokri” je umjesto da se smiri, samo dodatno eskalirala. I tako se umjesto da brzo otplovi na afričku obalu, Publije Scipion ponovo morao suočavati sa svojim političkim protivnicima i njihovim optužbama, koje su sada imale itekakvu realnu osnovu, i gubiti vrijeme u novome sukobljavanju sa njima i pravdanju sebe. Tako se još jednom pokazalo da brzinsko postupanje sa određenim problemom ne samo da je loše, nego je nadasve kontraproduktivno i da na kraju oduzima samo više vremena i resursa nego da se problem rješavao dubinski i stvarno.

O tome literarna vrela navode sljedeće :

Diodor, fr. knjige XXVII, 4 : Ὅτι Πλημήνιος ὁ κατασταθεὶς Λοκρῶν ἡγεμὼν παρὰ Σκιπίωνος ἀσεβὴς ὢν τοὺς τῆς Φερσεφόνης θησαυροὺς ἀνασπάσας καὶ τὰ χρήματα συλήσας ἀπήνεγκε.Τῶν δὲ Λοκρῶν ἀγανακτούντων ἐπὶ τούτοις καὶ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀνακαλουμένων πίστιν, δύο τῶν χιλιάρχων μισοπονηρεῖν ἐπὶ τοῖς ἀδικήμασι προσεποιήθησαν. Τοῦτο δὲ ἔπραττον οὐκ ἐπὶ τοῖς γινομένοις ἀγανακτοῦντες, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τὸ μέρος μὴ εἰληφέναι τῶν σεσυλημένων χρημάτων ἐγκαλοῦντες τῷ Πλημηνίῳ. Ταχὺ δ' αὐτοῖς ἅπασιν ἀξίαν τῆς πονηρίας ἐπέθηκε τὸ δαιμόνιον. Καὶ γὰρ ἐπιφανέστατον τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἱερῶν τοῦτ' εἶναι λέγεται καὶ διὰ παντὸς ἁγνὸν ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων τετηρῆσθαι. Καθ' ὃν γὰρ καιρὸν Πύρρος ἐκ τῆς Σικελίας διεβίβαζε τὰς δυνάμεις εἰς Λοκροὺς καὶ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀπαιτούμενος τοὺς μισθοὺς ἠναγκάσθη δι' ἀπορίαν ἅψασθαι τῶν χρημάτων, κατὰ τὸν ἔκπλουν ἐπιγενηθῆναι πνεύματά φασιν, ὥστε στόλῳ παντὶ ναυαγῆσαι τοῦτον. Τὸν δὲ Πύρρον δεισιδαιμονήσαντα τὴν θεὸν ἐξιλάσασθαι καὶ μὴ πρότερον ἀπελθεῖν ἕως ἀπεκατέστησε τὰ χρήματα.Οἱ δὲ χιλίαρχοι προσποιούμενοι μισοπονηρεῖν προΐσταντο τῶν Λοκρῶν καὶ τὸν Πλημήνιον κακῶς ἔλεγον καὶ δίκην ἐπιθήσειν ἠπείλουν. Τέλος ἐπὶ πλεῖον τῆς λοιδορίας προβαινούσης εἰς χεῖρας ἦλθον. Οἱ δὲ χιλίαρχοι τοῦτον δόντες ἐπὶ γῆν τά τε ὦτα περιέτραγον αὐτοῦ καὶ τὴν ῥῖνα, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ χείλη διέσχισαν. Ὁ δὲ Πλημήνιος συλλαβὼν τοὺς χιλιάρχους καὶ δειναῖς αἰκίαις περιβαλὼν διέφθειρεν. Ἡ δὲ σύγκλητος τῶν Ῥωμαίων διὰ τὴν ἱεροσυλίαν οὐ μετρίως ἐδεισιδαιμόνει· οἱ δὲ ἀντιπολιτευόμενοι τῷ Σκιπίωνι καιρὸν εὑρόντες οἰκεῖον διαβολῆς κατηγόρουν αὐτοῦ, λέγοντες ὡς ἀπὸ τῆς ἐκείνου γνώμης ἅπαντα πέπραχεν ὁ Πλημήνιος. Ἡ δὲ σύγκλητος

u okovima dovede u Rim, ali prije nego što se on mogao braniti, umro je od okrutne bolesti u zatvoru. Po Apijanu (*Hann*. 55), Pleminije i njegovi saučesnici su pogubljeni u rimskom zatvoru.

ἀπέστειλε πρεσβευτὰς ἀγορανόμον καὶ δύο δημάρχους, εἰ μὲν εὕρωσιν ἀπὸ τῆς Σκιπίωνος γνώμης γεγενημένην τὴν ἱεροσυλίαν, κατὰ τάχος ἀγαγεῖν αὐτὸν εἰς τὴν Ῥώμην, εἰ δὲ μή, ἐᾶν αὐτὸν διαβιβάζειν τὰς δυνάμεις εἰς τὴν Λιβύην. Τούτων δὲ κατὰ τὴν ὁδὸν ὄντων, ὁ Σκιπίων μεταπεμψάμενος τὸν Πλημήνιον ἔδησεν εἰς ἅλυσιν καὶ περὶ τὴν γυμνασίαν ἦν τῶν δυνάμεων. Οἱ δὲ δήμαρχοι ταῦτα θαυμάσαντες ἐπήνεσαν τὸν Σκιπίωνα.Εἰς δὲ Ῥώμην ἀπαχθέντος τοῦ Πλημηνίου, τοῦτον ἡ σύγκλητος εἰς φυλακὴν ἀπέθετο, καθ' ἣν αὐτὸν τελευτῆσαι συνέβη· τὴν δὲ οὐσίαν αὐτοῦ καθιέρωσε καὶ τὰ προσελλείποντα τῶν ἱεροσυληθέντων χρημάτων ἐκ τοῦ δημοσίου προσθεῖσα τῇ θεῷ καθιέρωσεν. Ἐψηφίσατο δὲ καὶ τοὺς Λοκροὺς ἐλευθέρους εἶναι, καὶ τῶν στρατιωτῶν τοὺς ἔχοντάς τι τῶν τῆς Φέρσεως χρημάτων, ἐὰν μὴ καταθῶσιν, ἐνόχους εἶναι θανάτου.
(„Pleminije, koga je /Publije op. S.M./ postavio za komandanta u Lokriju, opustošio je riznice kuća Persefone, jer je on zaista bio nepobožan čovjek, i on je opljačkao i odnio njihovo bogatstvo. Lokrijci, duboko povrijeđeni sa ovim, tražili su zaštitu zavjeta Rimljana. Štaviše, dvojica vojnih tribuna su izgleda bila pogođena ovim. Njihovo ponašanje, ipak, nije bilo motivirano nikakvim ogorčenjem zbog onoga šta se desilo /pljačke Persefoninog hrama op. S.M./. Naprotiv, to je bilo zato što oni nisu dobili svoj udio u pljački za koju su oni iznijeli optužbe protiv Pleminija. Božansko Proviđenje je brzo nanijelo na jednoga i na sve kaznu koju je njihova poročnost izazvala. Zaista se govori da je ovaj hram Persefone najpoštovaniji u cijeloj Italiji i da je bio ostao nepovrijeđen od ljudi. Tako se govori, npr. kada je Pir doveo svoje snage iz Sicilije u Lokri, suočen sa zahtjevom svojih vojnika za platom, bio je potaknut zbog nedostatka fondova da stavi ruku na riznice, da je nastao takav tutanj kao da su on i njegova flota pretrpili brodolom. Pir, obuzet strahom i strahopoštovanjem, je nakon toga umilostivio boginju i odložio je svoj odlazak sve dok se nije vratilo blago. /Vojni op.S.M./ tribuni, su nastavili, sa pretvaranjem pravednog ogorčenja, da budu zastupnici Lokrijaca i počeli su osuđivati Pleminija i prijetiti mu da će ga privesti pravdi. Razmimoilaženja su rasla brzo, i konačno je došlo do sukoba, i /vojni op. S.M./ tribuni su ga /Pleminija op. S.M./ bacili na zemlju, odrezali mu uši i nos i rasjekli njegove usne. Pleminije je dao /vojne op. S.M./ uhapsiti, podvrgnuo ih teškom mučenju, i zatočio ih. Religijski strah rimskoga Senata je bio veoma narastao zbog pustošenja hrama. Štaviše, politički protivnici /Publija op. S.M./ su dobivši prikladnu priliku da ga diskreditiraju, su optužili da je Pleminije djelovao u skladu sa njegovim /Scipionovim op. S.M./ željama. Senat je poslao edila i dvojicu plebejskih tribuna kao povjerenike, sa naređenjima da žurno dovedu /Publija op. S.M./ Scipiona u Rim ako oni nađu da je svetogrđe bilo počinjeno sa njegovim odobrenjem. U suprotnom /ako su utvrdili da on nije bio kriv po ovome pitanju op. S.M./ oni su trebali dozvoliti njemu /Publiju Scipionu op. S.M./ da prebaci svoje trupe u Libiju /sjevernu Afriku na području Tunisa op. S.M./. Dok su povjerenici bili još na putu, /Publije op. S.M./ Scipion je pozvao Pleminija, stavio ga u lance i zaposlio sebe sa obukom svoje armije. Plebejski tribuni su bili zadivljeni sa ovim i pohvalili su /Publija op. S.M./ Scipiona. Što se tiče Pleminija, on je odveden u Rim, i Senat

ga je pritvorio, i dok je bio u zatvoru umro je. Senat je konfiscirao njegovu imovinu i, nakon što su iz javnoga trezora podmirili manjak koji je bio pokraden iz hrama posvećenog boginji, posvetili je boginji. Također je odlučeno da bi Lokrijci trebali biti slobodni, i da bilo koji vojnici koji posjeduju imovinu koja pripada *Phersis*[193], a nisu je vratili, bi trebali biti pogubljeni. Nakon ovih mjera koje se tiču Pleminijeve afere izglasano je kao gest dobre volje prema Lokrijcima da oni koji su ukrali najviše votivnih darova i koji su sada vidjeli odmazdu koja je zadesila /vojne op. S.M./ tribune i kako je Pleminije, postanu žrtve sujevjernog straha. Takva je kazna da onaj ko je svjestan nepravde pati u tajnosti, čak iako uspijeva da da sakrije svoju krivicu od drugih smrtnika. Tako su sada ovi ljudi, mučeni u duši, odbacili plijen /koji su zadobili pljačkom u Lokriju op. S.M./ u nastojanju da umire bogove.“).

Livije, XXIX, 6 – 9 : *post reditum ex Africa C. Laeli et Scipione stimulato Masinissae adhortationibus et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa adi Poenos. spes autem adfectandae eius rei ex minima re adfulsit. latrociniis magis quam iusto bello in Bruttiis gerebantur res, principio ab Numidis facto et Bruttiis non societate magis Punica quam suopte ingenio congruentibus in eum morem; postremo Romani quoque milites contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. ab iis egressi quidam urbe Locrenses circumventi Regiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. hi cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Regium se contulerapt, cum cetera percunctantibus, ut mos est, qui diu absunt, quae domi agerentur exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros; ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. itaque ut qui simul desiderio patriae angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, cum ordinem agendae rei composuissent signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars p. exulum erat, referentes ibi promissa captivorum cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent, tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi iussique ab Regio tria milia militum Locros ducere; et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. profecti ab Regio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oreretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus, dein subita consternatio ex somno et tumultus, cum*

[193] *Phersis* je vjerojatno drevno, autentično ime za boginju Persefonu.

causa ignoraretur, postremo certior res aliis excitantibus alios. iamque ad arma pro se quisque vocabat: hostes in arce esse et caedi vigiles; oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus incertum, unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni omisso certamine in alteram arcem — duae sunt, haud multum inter se distantes—confugiunt. oppidani urbem habebant victoribus praemium in medio positam; ex arcibus duabus proeliis cotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat; arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. ipse postremo veniebat Hannibal; nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset. Scipioni ut nuntiatum est in maiore discrimine Locris rem verti ipsumque Hannibalem adventare, ne praesidio etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. et Hannibal a Buloto p. amni—haud procul is ab urbe Locris abest—nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse aversis omnibus in eum tumultum ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum inpediturus, voluit, neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum coniectis cum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem, dum scalae quaeque alia ad oppugnandum opus erant parantur, ad visendum, qua maxime parte adgrederetur. progressus ad murum scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu receptui canere cum iussisset, castra procul ab ictu teli communit. classis Romana a Messana Locros aliquot horis die superante accessit; expositi omnes e navibus et ante occasum solis urbem ingressi sunt. postero die coepta ex arce a Poenis pugna et Hannibal iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis subibat muros, cum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos improvidos cum invasissent occidunt; ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit, nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. et qui in arce erant, igni iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem adsecuti sunt. Scipio ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit; de auctoribus supplicium sumpsit bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Romanos concessit. publice nec dare nec eripere se quicquam Locrensibus dixit; Romam mitterent legatos; quam senatus aequum censuisset, eam fortunam p. habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futures, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. ipse Pleminio legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis Messanam traiecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut

modicas iniurias non aequo modo animo pati sed prope libenti possent; verum enim vero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce aut a militibus; in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. iam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit, nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam intacti omni aevo thensauri, praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias rettulit, spoliati dicebantur. ergo sicut ante regiae naves laceratae naufragiis nihil in terram integri praeter sacram pecuniam deae, quam asportaverant, extulerunt, tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit. Summae rei Pleminius praeerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Regio adduxerat, pars sub tribunis erat. rapto poculo argenteo ex oppidani domo Plemini miles fugiens sequentibus, quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui cum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Plemini milites tribunorumque, ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. p. victi Plemini milites cum ad Plemiiiulm, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine uociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit vocatosque tribunos nudari ac virgas expediri iubet. dum spoliandis iis—repugnabant enim militumque fidem implorabant—tempus teritur, repente milites feroces recenti victoria ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt; et cum violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo inpotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modo sed etiam humanitatis, in legatum impetum lictoribus prius indignum in modum mulcatis faciunt; tum ipsum ab suis interceptum et seclusum hostiliter lacerant et prope exsanguem naso auribusque mutilatis relinquunt. his Messanam nuntiatis Scipio post paucos dies Locros hexeri advectus cum causam Plemini et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relictoque in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis et in vincla coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. pieminius impotens irae, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam iniuriam ratus, nec quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad se iussit laceratosque omnibus, quae pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit nec satiatus vivorum poena insepultos proiecit. simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem profectos audivit; et quae antea per lubidinem atque avaritiam foeda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere, infamiae atque invidiae non sibi modo sed etiam imperatori esse.

(„Scipionova žudnja za realizacijom svoga projekta /iskrcavanja u sjevernoj Africi op. S.M./ je bila ubrzana sa izvještajem koji je Gaj Lelije podnio o svome razgovoru sa

Masinisom, a i trupe su također bile veoma zaiteresirane da učine putovanje kada su vidjeli cijelu Lelijevu flotilu napunjenu sa plijenom uzetim od neprijatelja. Njegov veći cilj, ipak je bio potisnut zbog jednog manjeg poduhvata, osvajanja Lokrija, jednog od gradova koji je u općem odmetnuću Italije[194] prešao Kartaginjanima. Nada postizanja ovoga cilja porasla je zbog jednog trivijalnog incidenta. Borba u Brutiju je imala više karakter hajdučije nego regularnog ratovanja. Numiđani su započeli običaj, a Bruti su slijedili njihov primjer, ne toliko zbog svoga saveza sa Kartaginjanima nego zbog toga što je to bio njihov tradicionalni i prirodni način vođenja rata. Na kraju su čak i Rimljani bili zaraženi strašću za pljačkom i, toliko koliko su im njihovi zapovjednici dozvoljavali, uobičavali su da čine pljačkaške prepade na neprijateljskim poljima. Grupa Lokrana, koja je napustila zaštitu svoga grada je bila uhvaćena od njih u jednoj od ovih napada i odvedena u Regij, i među njima su bele neke zanatlije koje su radile za Kartaginjane u lokrijskoj utvrdi. Mnogi lokrijski nobili koji su bil protjerani od svojih protivnika kada se grad predao Hanibalu, povukli su se u Regij i živjeli su tamo neko vrijeme. Oni su prepoznali ove zanatlije i prirodno nakon dugoga odsustva željeli da znaju šta se dešava kod kuće. Nakon što su odgovorili na sva njihova pitanja, zatočenici su rekli da ako oni budu razmjenjeni i poslani nazad, oni vjeruju da bi mogli izdati njima utvrdu, pošto žive tamo i Kartaginjani su imali punu povjerenju u njih. Nobili, ispunjeni kao što su bili, sa žudnjom prema domu i goreći od toga da se osvete svojim oponentima, saglasili su se sa njima kako da se plan izvede i koje signale oni u citadeli trebaju da čekaju i traže. Oni /zatočenici iz Lokrija op. S.M./ su odmah razmjenjeni i poslani nazad. Njihov /lokrijskih izbjeglica koji žive u Regiju op. S.M./ sljedeći korak je bio da nastave u Sirakuzu, gdje su neke od izbjeglica /iz Lokrija op. S.M./ živjele i razgovaraju sa Scipionom. Rekli su mu šta su zatočenici obečali da učine, i on je osjetio da ima razumna pretpostavka za uspjeh. Dvojica vojnih tribuna Marko Sergije i Publije Matijen, otpratili su ih nazad u Regij sa naređenjima da uzmu 3000 ljudi iz tamošnjeg garnizona i odu u Lokri. Pisane instrukcije su bile također poslane propretoru Kvintu Pleminiju da preuzme komandu nad ekspedicijom. Vojnici su krenuli iz Regija, noseći sa sobom ljestve specijalno izrađene da dostignu uzdignutu poziciju utvrde i ono ponoći oni su stigli na mjesto sa kojega bi dali dogovoreni znak. Zavjerenicu su čekali i kada su vidjeli signal oni su spustili ljestve koje su oni napravili za ovu svrhu i na ovaj način su napadači bili u mogućnosti da se popna na nekoliko različitih pozicija u isto vrijeme. Prije nego što se javila bilo kakva galama, oni su napali stražare, koji su ne sumnjajući na opasnost, zaspali. Njihovi umirući jecaju su bili prvi zvukovi koji su su se čuli, i zatim je bila zapanjenost ljudi koji su se iznenada probuli i ne znajući razlog uznemiravanja, i kada su konačno otkrili to, oni su podigli ostale i svaki čovjek je vikao najglasnije „na oružje, neprijatelj je u utvrdi i stražari su ubijeni". Rimljani koji su bili daleko brojniji bi bili nadjačani da oni glasovi ovih izvana zbunili garnizon, dok je sve izgledalo užasnije u konfuziji i panici noćnog napada.

[194] Ovdje je Livije pretjerao, jer nije bilo uopće općega odmetnuća Italije nakon bitke kod Kane, nego su Savez sa Republikom izdali poglavito zajednice na jugu Italije.

Kartaginjani su svojoj uzbuni zamislili da je utvrda bila ispunjena sa neprijateljem i napustili su svaki dalji otpor i pobjegli u drugu utvrdu koja nije bila daleko od prve. Sam grad, koji se nalazio između dvije /utvrde op. S.M./ kao pobjednička nagrada, je bio držan od građana. Ispadi su činjeni iz svake utvrde i obračuni su se odvijali svakodnevno. Kvint Pleminije je zapovijedao rimskim garnizonom i Hamilkar kartaginskim. Broj na svakoj strani je povečavan pojačanjima sa susjednih pozicija. Konačno se Hanibal pokrenuo i Rimljani ne bi izdržali da stanovništvo, ogorčeno tiranijom i grabljivošću Kartaginjana nije prešlo na njihovu stranu. Kada su informacije došle do /Publija op. S.M./ Scipiona o teškom stanju stvari u Lokriju i Hanibalovom približavanju, on se uplašio za garnizon, koji bi bio u velikoj opasnosti zbog opasnosti povlaćenja. Ostavivši svoga brata Lucija u komandi nad odredom u Mesani, on je zaplovio čim se plima okrenula i dozvolila povoljnu plovidbu. Hanibal je stigao do rijeke Bulotus, i poslao je odatle naređenja Hamilkaru, naredivši mu da započene žestoki napad na Rimljane i Lokrane, dok bi on sam pokrenuo napad sa suprotne strane grada, koja bi bila ostavljena nebranjena pošto bi sva pažnja bila posvećena napadu koji je hamilakr poduzeo. Stigao je pred grad u zoru i otkrio je da je borba već počela, ali on nije vezao sebe za utvrdu gdje su njegovi ljudi, pretrpani zajedno ometali jedan drugome kretanje, i on nije donio ljestve za napad na zidine. Nakon što je izdao naređenje da se prtljag nagomila, on je postavio svoju armiju u borbenu formaciju u cilju zastrašivanja neprijatelja. Dok su se merdevine spremale i pripreme činjene za napad, on je išao okolo zidina sa svojim Numiđanima da vidi gdje bi napad bilo najbolje učiniti. Dok je išao prema zidu, jedan od onih koji su mu bili najbliži bio je pogođen projektilom iz škorpiona, i uznemiren sa opasnošću kojoj su njegovi ljudi bili izloženi, on je naredio povlaćenje da se oglasi i našao se u poziciji daleko izvan dometa bilo kojih projektila. Rimska flota je stigla iz Mesane dovoljno rano u danu da dozvoli da sva sila iskrca se i uđe u grad prije zalaska sunca. Sljedeći dan Kartaginjani su započeli borbu iz utvrde, dok je Hanibal napredovao do zidina sa ljestvama i svom drugom opremom spreman za napad. Iznenada se kapija otvorila i Rimljani su izašli protiv njega, posljednja stvar koju je očekivao. U njihovom iznenadnom napadu oni su ubili čak do 200 /Hanibalovih vojnika op. S.M./ i Hanibal, vidjevši da konzul komanduje osobno, povukao je ostatak svojih trupa u svoj tabor. On je poslao poruku onima /kojima je zapovijedao Hamilkar op. S.M./ u /drugoj op. S.M./ utvrdi da se moraju snači za svoju sopstvenu sigurnost. Za vrijeme noći, on je razmontirao svoj tabor i otišao, i ljudi u utvrdi, nakon što su potpalili svoje prostorije kako bi odložili bilo koji progon konfuzijom koju bi stvorili, slijedili su i došli do glavnine /kojom je zapovijedao Hanibal op. S.M./ sa brzinom koja je izgledala mnogo slično bijegu. Kada je /Publije op. S.M./ otkrio da je utvrda bila evakuirana i tabor napušten, on je okupio Lokrane na skupštinu i žestoki ih kritikovao zbog njihovog otpadnuća /od saveza sa Rimom op. S.M./. Inicijatori pobune /protiv Rima op. S.M./ su bili pogubljeni i njihova imovina dodijeljena drugoj frakciji kao nagrada za njihovu izuzetnu lojalnost Rimu. Što se tiće političkog statusa Lokrija on je rekao da on ne bi ništa mijenjao, oni moraju poslati predstavnike u Rim i šta Senat misli da

je pravo, da će to biti njihova sudbina. Dodao je da je on sasvim siguran da iako su se oni ponašali tako loše prema Rimu, da će biti bolje pod Rimljanima, koji su bijesni jer su oni bili protiv njih, nego pod prijateljima Kartaginjanima. Ostavivši odred koji je zauzeo utvrdu sa Pleminijem u komandi da štiti grad, on se vratio sa trupama koje je doveo u Mesanu. Nakon njihovog otpadnuća od Rima, Lokrani su se suočili sa tiranskim i brutalnim postupcima Kartaginjana, da su se oni mogli potčiniti uobičajenom lošem postupanju ne samo sa strpljenjem nego skoro sa veseljem. Ali, zaparvo, Pleminije je toliko nadmašio Hamilkara, njegovi vojnici su toliko nadmašili Kartaginjane u kriminalu i pohlepi da se činilo da takmiće jedni sa drugima u manama, ne u hrabrosti. Ništa što može učiniti moć snažne mržnje prema slabijim i nebranjenim nije ostalo neučinjeno od zapovjednika i njegovih ljudi u postupanju prema građanima /Lokrija op. S.M./. Neopisivo sramotno postupanje je bilo nanošeno na njihove osobe, njihove supruge i njihovu djecu. Njihova grabežljivost se nije ustručaval ni od svetogrđa, nije bila zadovoljena sa pljačkanjem drugih hramova nego je zabilježeno da su podigli ruke i na riznicu Proserpine, koja je uvijek bila neuznemiravana, izuzev od /epirsko – mološkog kralja op. S.M./ Pira, i čak je i on povratio opljačkano i učinio skupine darove da iskaje svoje svetogrđe. Pošto su tom prilikom, kraljevski brodovi, olujom razbacivani i oštečeni, donijeli na zemlju ništa što nije bilo oštečeno, izuzev svetoga novca boginje, tako je sada od katastrofe različite vrste isti novac doveo sve one koji su bili zagađeni povredom njenoga hrama do takvog bijesa da se zapovjednik okrenuoo protiv zapovjednika, a vojnik protiv vojnika u svom ludilu smrtnih sukoba.[195] Pleminije je bio glavni zapovjednik /rimskih trupa u Lokriju op. S.M./, i sa sobom je imao trupe koje je doveo iz Regija, dok je ostatak bio pod /komandom op. S.M./ vojnih tribuna.[196] Jedan od njegovih ljudi je bježao sa srebrnim peharom koji je ukrao iz kuće, i vlasnici su trčali za njim. On je slučajno sreo Sergija i Matijena, vojne tribune koji su naredili da se pehar uzme od njega. Izbio je spor, ljutiti uzvici su se povisili, i počela je regularna borba između vojnika Pleminija i onih od vojnih tribuna. Prvo su jedni, a zatim drugi trčali i pridruživali se svojim sopstvenim stranama, broj i galama boraca su se povečavali. Pleminijevoj strani je loše išlo i otrčali su do svoga zapovjednika sa glasnim i ljutitim uzvicima, pokazujući mu svoje rane i krvlju umrljan oklop, i ponavljajući uvredljivi rječnik koje je bio korišten o njemu u sukobu. On je bio bijesan i jureći iz svoje kuće pozvao pred sebe /vojne op. S.M./ tribune, i naredio je da se oni svuku i šibe su bile spremne. Ovo je uzelo neko vrijeme, jer su se oni borili i molili za pomoć svojih ljudi, koji, uzbuđeni sa svojom nedavnom pobjedom, dotrčali su sa svih strana kao da su bili pozvani

[195] U smislu da su zbog toga što su opljačkali riznicu hrama boginje Proserpine, i tako učinivši teško svetogrđe, vinovnici kažnjeni bijesnim ludilom zbog kojega su se počeli međusobno sukobljavati.

[196] Po svemu sudeći, rimski lokrijski garnizon kojim je zapovijedao Pleminije se sastojao od dvije skupine vojnika. Prvi su oni iz regijskog garnizona kojima je i ranije zapovijedao Pleminije, dok su drugi kojima on ranije nije zapovijedao i koji su bili i ranije i tada pod komandom dvojice vojnih tribuna. Simbioza ove dvije skupine nije uspjela, i oni su, i pored formalnog zajedničkog zapovjedništva, ostali praktično na samome terenu podijeljeni.

na oružje da odbiju napad. Kada su oni vidjeli kako su njihovi /vojni op. S.M./ tribuni bili zapravo pobjesnili od šiba, oni su zapali u nekontrolirani bijes, i bez najmanjeg uvažavanja za dostojanstvo funkcije ili čak humanosti, oni su grubo maltretirali liktore i odvojivši Pleminija od svojim ljudi i uhvativši ga, oni su mu odsjekli nos i uši i ostavili ga polumrtvog. Sve ovo je bilo javljeno Scipionu u Mesani, i nekoliko dana kasnije on je došao u galiji od šest redova vesala u Lokri, gdje je održao oficijelnu istragu o uzrocima nemira. Pleminije je bio oslobođen i zadržao je svoj položaj.[197] /Vojni op. S.M./ tribuni su bili proglašei krivima i bačeni u lance sa namjerom da budu poslani u Rim. /Publije op. S.M./ Scipion se zatim vratio u Mesanu, a odatle je nastavio za Sirakuzu. Pleminije je bio ostavljen iza sam sa bijesom. On je smatrao da je /Publije op. S.M./ Scipion suviše lagano tretirao njegove greške, i da samo čovjek koji je pretrpio uvredu može procijeniti kaznu. /Plebejski op. S.M./ tribuni koji su bili dovučeni pred njega, i nakon što su bili izloženo svakom mučenju koje ljudsko tijelo može izdržati, bili su ubijeni. Čak i tada njegova okrutnost nije bila zasićena, nego je naredio na leševi budu bačeni i neshranjeni. Iskoristio je istu divlju okrutnost prema vodećim građanima Lokrija, za koje saznao da su otišli Scipionu da se žale na njegovo loše ponašanje. Šokantni dokazi koje je on već dao o svojoj požudi i pohlepi među saveznicima Rima bili su sada umnoženi u njegovom bijesu, i sramota i odijum koji su oni stvorili žacnuli su ne samo njega nego i njegovog glavnog komandanta /Publija Kornelija Scipiona op. S.M./.“)

Livije, XXIX, 16 – 22 : *Omnes deinde alias curas una occupavit postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam Plemini scelus quam Scipionis in eo aut ambitio aut neglegentia iras hominum inritavit. decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae, ut Graecis mos est, porgentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. quaerentibus consulibus Locrenses se dixerunt esse, ea*

[197] Nije bas jasno zašto je Publije Scipion ostavio u komandi prilično osakaćenog Pleminija sa kojega su svi dokazi govorili da nije bio dostojan i sposoban za zapovjedničku dužnost. Pleminije je ipak bio bivši pretor, što se u rimskoj konstituciji smatralo visokom magistraturom, pa nije tek tako mogao biti smijenjen radi sukoba sa osobama koje su u hijerarhiji stajali znatno niže. Publije Scipion je itekako morao paziti da u ovom periodu, kada se na Siciliji pripremala ekspedicija, a u Rimu vagalo da li ostaviti Publija Scipiona na miru, ne izaziva previše turbulencija, sukoba i ekstremnih situacija. Smatrao je da je najbolje rješenje neki kompromis po kojem bi Pleminija ostavio na komandi, dao uhapsiti vojne tribune sa jedne strane, dok sa druge strane ne bi on osobno kaznio te vojne tribune, nego bi se oni poslali u Rim na eventualno procesuiranje. Uz to on izgleda nije kaznio one koji su Pleminija osakatili. Sve se to može objasniti time da se njemu veoma žurilo da otpočne ekspediciju u Afriku, pa je onda jednostavno sve te probleme u Lokriju „pospremio pod tepih“. To će se pokazati lošim rješenjem, a kompromis koji je on nastojao postiči „jalovim“. Razlog neuspjeha Publija Scipiona nije bio samo u njegovom brzopletom odlučivanju, bez ulaženja u meritum stvari i dubinske istrage sa ciljem elimiranja uzroka i kažnjavanja krivaca, nego i u tome što je on potpuno previdio da je Pleminije itekako brutalno osakaćen od niže rangiranih časnika i vojnika. Svaki čovjek u takvom stanju želio bi se osvetiti za ono što mu se desilo, a Publije Scipion ga je ostavio u komandi sa svim ovlaštenjima i vojnicima. Pogrešna procjena ljudske prirode od Publija Scipiona, a sve zbog brzoga djelovanja u cilju nekoga višeg interesa. Loše i nezgodne posljedice te brzine, jalovog kompromisa i pogrešne procjene ubrzo će isplivati na površini u svoj svojoj punini i snazi i to baš uperene prema Publiju Scipionu.

passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus; orare, uti sibi patres adeundi deplorandique aerumnas suas potestatem facerent. Senatu dato maximus natu ex iis: „scio, quanti aestimentur nostrae apud vos querellae, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quo modo proditi Locri Hannibali sint et quo modo pulso Hannibalis praesidio restituti in dicionem vestram; quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indignemini bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri. sed ego causam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit et omnium nobis recte perperamque factorum est testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, p. tamen ea, quae passi sumus, pati non debuimus. non possumus dissimulare, patres conscripti, nos, cum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna et a praefecto praesidii Hamilcare et ab Numidis Afrisque passos esse; sed quid illa sunt conlata cum iis, quae hodie patimur? cum bona venia, quaeso, audiatis, patres conscripti, id, quod invitus dicam. in discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos an Carthaginienses principes orbis terrarum videat. si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus aut a vestro praesidio nunc cum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos praeoptet. et tamen videte quem ad modum in vos Locrenses animati sint. cum a Carthaginiensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus; cum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio quam ad vos querellas detulimus. aut vos respicietis perditas res nostras, patres conscripti, aut ne ab diis quidem immortalibus, quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros et cum eodem ibi relictus est praesidio. in hoc legato vestro—dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae—nec hominis quicquam est, patres conscripti, praeter figuram et speciem neque Romani civis praeter habitum vestitumque et sonum Latinae linguae: pestis ac belua inmanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt. ac si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus; nunc omnes centuriones militesque vestros—adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit — Pleminios fecit; omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines, p. ingenuos raptos ex complexu parentium; cotidie capitur urbs nostra, cotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. miretur, qui sciat, quo modo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. neque ego exsequi possum nec vobis operae est audire, singuli quae passi sumus; communiter omnia amplectar. nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem iniuriae esse,

nego ullum genus sceleris, lubidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. vix ratio iniri potest, uter casus civitati sit detestabilior, cum hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus et cum maxime patimur, patres conscripti; omnia, quae crudelissimi atque inportunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos liberosque nostros et coniuges edidit. Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat et vos audire et exsolvere rem publicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, patres conscripti. vidimus enim, cum quanta caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. fanum est apud nos Proserpinae, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello, qui, cum ex Sicilia rediens Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thensauros quoque Proserpinae intactos ad eam diem spoliavit; atque ita, pecunia in naves inposita, ipse terra est profectus. quid ergo evenit, patres conscripti? classis postero die foedissima tempestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra eiectae sunt. qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex pecuniam omnem conquisitam in thensauros Proserpinae p. referri iussit. nec tamen illi umquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia ignobili atque inhonesta morte temere nocte ingressus Argos occubuit. haec cum audisset legatus vester tribunique militum et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesenti deae numine saepe conperta nobis maioribusque nostris referebantur, ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thensauris et nefanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros. quibus, per vos fidem vestram, patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia neque in Africa quicquam rei gesseritis, ne, quod piaculi commiserunt, non suo solum sanguine sed etiam publica clade luant. quamquam ne nunc quidem, patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira deae: aliquotiens iam inter se signis conlatis concucurrerunt; dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginiensibus quam inter se ipsi ferro dimicaverunt, praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, nisi accitus ab nobis Scipio intervenisset. at hercule milites contactos sacrilegio furor agitat; in ducibus ipsis puniendis nullum deae numen apparuit. immo ibi praesens maxime fuit: virgis caesi tribuni ab legato sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis exsanguis est relictus; recreatus dein legatus ex vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verberatos servilibusque omnibus suppliciis cruciatos occidit, mortuos deinde prohibuit sepeliri. has dea poenas a templi sui spoliatoribus habet nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thensauris fuerit. maiores quondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, abstinerent p. manus: deam sua templa defensuram. quia movendi inde thensauros religio incussa erat, muro

circumdare templum voluerunt. ad aliquantum iam altitudinis excitata erant moenia, cum subito conlapsa ruina sunt. sed et nunc et tunc et saepe alias dea suam sedem suumque templum aut tutata est aut a violatoribus gravia piacula exegit; nostras iniurias nec potest nec possit alius ulcisci quam vos, patres conscripti; ad vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium dedatis. non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis; veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit, non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, et ille omni divino humanoque liberetur scelere." Haec cum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querellas ad P. Scipionem, responderunt missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse et in Africam aut iam traiecisse aut intra paucos dies traiecturum; et legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse, cum inter eum et tribunos cognita causa tribunos in vincla coniecerit, legatum aeque sontem aut magis etiam in ea potestate reliquerit. iussis excedere templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius natum eum ad conrumpendam disciplinam militarem arguere; sic et in Hispania plus prope per seditionem militum quam bello amissum. externo et regio more et indulgere licentiae militum et saevire in eos. sententiam deinde aeque trucem orationi adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere et ex vinculis causam dicere ac, si vera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari bonaque p. eius publicari; P. Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu senatus, revocari, agique cum tribunis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad populum; Locrensibus coram senatum respondere, quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque senatum neque populum Romanum factas velle, viros bonos sociosque et amicos eos appellari, liberos, coniuges quaeque alia erepta essent, restitui; pecuniam, quanta ex thensauris Proserpinae sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thensauros reponi, et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad conlegium pontificum referretur, quod sacri thensauri moti violati essent, quae piacula, quibus deis, quibus hostiis fieri placeret; milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari; quattuor cohortes sociorum Latini nominis in praesidium Locros adduci. perrogari eo die sententiae accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem non potuere. praeter Plemini facinus Locrensiumque cladem ipsius etiam imperatoris non Romanus modo sed ne militaris quidem cultus iactabatur: cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palaestraeque operam dare; aeque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amoenitate frui; Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria; exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendum. Haec quamquam partim vera partim mixta eoque similia veris iactabantur, tamen vicit Q. Metelli sententia, qui de ceteris Maximo adsensus de Scipionis causa dissensit: qui enim convenire, quem modo civitas iuvenem admodum unum

recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex provincia p. revocari, cum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari posset? sibi placere M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorti evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci; consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei atque aedilem; cum eo consilio praetorem cognoscere; si ea, quae Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent; si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime idoneos praetor censuisset, in Africam proficiscerentur, tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem, legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset; si M. Pomponius et decem legati comperissent neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret bellumque, ut proposuisset, gereret. hoc facto senatus consulto cum tribunis plebis actum est, aut conpararent inter se aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent; 0 ad conlegium pontificum relatum est de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta ac violata elataque inde essent. tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus; aedilis plebis datus est, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. prius Locros ire quam Messanam consilium erat. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quae Romae acta essent, in exilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse et ab eo Regium vi retractum tradunt; alii ab ipso Scipione legatum cum triginta p. nobilissimis equitum missum, qui Pleminium in catenas et cum eo seditionis principes conicerent. ii omnes, seu ante Scipionis seu tum praetoris iussu, traditi in custodiam Reginis sunt. praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere: omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium quaeque apud milites erat, conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thensauris reposuerunt ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ad contionem milites praetor signa extra urbem efferre iubet castraque in campo locat cum gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset aut secum extulisset quod suum non esset; Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, prenderet, si quid non compareret, repeteret. ante omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui; non levi defuncturum poena, qui non restituisset. Locrensium deinde contionem habuit atque iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere dixit; si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Regium se sequeretur; si de P. Scipione publice queri vellent ea, quae Locris nefarie in deos hominesque facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos

mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum. Locrenses praetori legatisque et senatui ac populo Romano gratias egerunt; se ad Pleminium accusandum ituros; Scipionem, quamquam parum iniuriis civitatis suae doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quam inimicum malint esse; pro certo se habere neque iussu neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa; sed aut Pleminio nimium, sibi parum creditum, aut natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant. et praetori et consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi; Pleminium et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt atque in catenis p. Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque disciplina militiae, comperta oculis referrent Romam. Venientibus iis Syracusas Scipio res, non verba ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eo convenire, classem expediri iussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. quo die venerunt hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque exercitum, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, ostendit; tum circa armamentaria et horrea bellique alium apparatum visendum praetor legatique ducti; tantaque admiratio singularum universarumnque rerum incussa, ut satis crederent aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum aut nullo alio posse, iuberentque, quod di bene verterent, traicere et spei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere; adeoque laetis inde animis profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum apparatum nuntiaturi Romam essent. Pleminius quique in eadem causa erant postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis apud praeoccupatos Locrensium clade animos nullum misericordiae locum habuerunt; postea cum saepius producerentur, iam senescente invidia molliebantur irae, et ipsa deformitas Plemini memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen prius in vinclis est, quam iudicium de eo populi perficeretur. hunc Pleminium Clodius Licinus in libro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut effringendi carceris fugiendique haberet p. occasionem; patefacto dein scelere delegatum in Tullianum ex senatus consulto. de Scipione nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni, classem, exercitum ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret primo quoque tempore in Africam traiciendum Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum traiceret, quos provinciae relinqueret praesidio.

("...Poslije je došao predmet koji je zasjenio sve druge stvari /u političkom poslu Senata op. S.M./, i to strašno stanje stvari u Lokriju. Do toga vremena se ništa nije /u Rimu op. S.M./ znalo o tome, ali od dolaska izaslanika /lokrijskih op. S.M./ to je potalo općepoznato. Duboko nezadovoljstvo se osjećalo zbog kriminalnog ponašanja Pleminija, ali još više zbog

pristrasnosti ili ravnodušnosti pokazane od /Publija op. S.M./ Scipiona. Izaslanici iz Lokrija, koji su predstavili sliku tuge i bijede, pristupili su konzulima koji su bili na svojim tribunalima na komiciju i držeči na grčki način grančice maslina kao znakovima molitelja prostrli su sebe na zemlju sa suzama i jecajima. U odgovoru na upit konzula ko su, izrekli su das u Lokrani, i da su oni iskusili u rukama Pleminija i njegovih rimskih vojnika takav tretman koji rimski narod ne bi poželio ni Kartaginjanima. Oni su tražili dozvolu da se pojave pred Senaton i razotkriju svoju priču o sukobu. Dozvoljena im je bila audijencija i stariji izaslanik se obratio Senatu na sljedeći način „Kakvu važnost, senatori, vi ćete dati našim žalbama mora, u to sam dobro svjestan, zavisiti prilično od vašega stvarnoga poznavanja okolnosti pod kojima je Lokri bio predat Hanibalu, i nakon izbacivanja njegovog garnizona je ponovo bio doveden pod vašu hegemoniju. Jer ako naš senat i narod nisu ni na koji način odgovorni za otpadnuće /od rimske hegemonije i savezništva op. S.M./, i može se pokazati da se naš povratak pod vašu vlast desio ne samo sa našom punom saglašću, nego čak i sa našim sopstvenim naporima i hrabrosti, onda ćete osjetiti sve više ogorčenja zbog takvih sramnih djela koja su bila nanesena od vaših časnika i vojnika na dobre i vjerne saveznike. Mislim, ipak, da bi mi trebali da ostavimo za neki drugi put bilo koje objašenjenje o našoj dvostrukoj promjeni strane, iz dva razloga. Prvi je da bi se ta stvar trebala diskutirati kada je Publije Scipion prisutan, jer je on ponovo zauzeo Lokri i bio očevidac svih naših djela, i dobrih i loših. Drugi razlog je što, koliko god sa smo loši, ne bi trebalo da trpimo kao što uradili.Ne poričemo, senatori, da kada smo mi imali kartaginski garnizon u našoj utvrdi da smo morali da podnesemo mnoga djela drskosti i okrutnosti od ruku Hamilkara i njegovih Numiđana i Afrikanaca, ali šta je to uporedivo sa onim kroz šta prolazimo danas. Molim se, senatori, da se nećete uvrijediti zbog onoga što sam ja nerado primoran da kažem. Cijeli svijet čeka u grozničavom iščekivanju da vidi da li će te vi ili Kartaginjani biti gospodari Zemlje. Ako izbor između rimske i punske dominacije zavisi od načina na koji su Kartaginjani tretirali nas Lokrane u uporedbi sa onim što mi trpimo danas od vaših vojnika, nema nikoga od nas koji ne bi više volio njihovu vlast od vaše. I uprkos svega ovoga, vidite kakva su naša osjećanja prema vama bila. Kada smo mi trpili relativno manje povrede od Kartaginjana mi mo se predali vašem zapovjedniku. Sada, kada mi trpimo od vaših trupa povrede gore nego što bi ih bilo koji neprijatelj nanosio, to pred vama i ni pred kome drugim izlažemo naše žalbe. Ako vi, senatori, ne pokažete bilo kakvu pažnju na našu bijedu, nema nikoga drugog da ga molimo, čak ni same besmrtne bogove. Kvint Pleminije je bio poslan sa odredom vojnika da povrati Lokri od Kartaginjana i on je ostavljen sa svojim trupama u gradu. U ovom vašem časniku – krajnost bijede daje mi hrabrost da otvoreno govorim – nema ničega ljudskog izuzev lica i pojave, nema ni traga rimskog izuzev u njegovoj odjeći i govoru. On je divlja zvijer, čudovište poput onih iz priča koji love vode između nas i Sicilije kako bi uništili pomorce.[198] Da je on bio zadovoljan da

[198] Lokrijski izaslanik misli na Scilu i Haridbu.

se iskalio svojim zločinima, požudom i razuzdanošću nad vašim saveznicima, mogli bismo popuniti ovim jedan zaliv, dubok kakav jeste, sa strpljivom izdržljivošću, ali kako jeste, on je bio željan da proširi raspuštenost i poročnost da je pretvorio svakoga centuriona i svakoga običnog vojnika u Pleminija.[199] Oni svi slično robe, pljačkaju, tuku, ranjavaju, ubijaju, zlostavljaju matrone, djevojke i dječake odvojene iz ruku njihovih roditelja. Svaki dan svjedoči novoj oluji, novom pustošenju našega grada. Svugdje, i dan i noć, odjekuju uzvici žena koje su zgrabljene i odnesene. Bilo ko ko zna šta se događa može se čuditi kako smo u mogučnosti da izdržimo sve to, ili zašto se oni ne umore od svojih zločina. Ja ne mogu ići u detalje, niti je vrijedno da čujete šta je svako od nas pretrpio. Dati ću vam opći opis. Nema ni jedne jedine kuće u Lokriju, mogu da tvrdim, niti jednoga pojedinca koja je izbjegla zlostavljanje. Nema nijednog oblika nasilja ili požude ili razuzdanosti koja se nije primjenila na svakoga onoga ko je bio pogodna žrtva. Teško je odlučiti koja je najgora nesreća za grad, da bude zauzte od neprijatelja u ratu ili da bude srušen silom i nasiljem krvoločnog tiranina. Sve užase, koji prate zauzimanje grada, mi smo pretrpili i još uvijek trpimo do krajnosti. Sve torture koje su nemilosrdni i okrutni tirani nanosili na svoje podanike Pleminije je primijenio na nas, našu djecu i naše žene."Postoji jedna stvar o kojoj naši religiozni osjećaju nas primoravaju da učinimo posebnu žalbu i bi će nam drago ako bi vi čuli šta se desilo, i ako vi tako odlučite, preuzmete korake da očistite vašu Državu od takvog svetogrđa. Vidjeli smo sa kakvom pobožnom brigom vi ne samo poštujete svoje sopstvene bogove, nego čak priznajete i one od drugih naroda. Sada ima u našem gradu svetilište Proserpine, i vjerujem da su neke glasine o svetosti toga hrama došle i do vaših ušiju za vrijeme vašega rata sa Pirom. Na svome povratku sa Sicilije, on je došao u Lokri i dodao je zločinima koje je počinio protiv nas zbog naše lojalnosti vama i pljačku riznice Proserpine, koja do toga dana nije bila uznemiravana. On je stavio novac na brodove svoje flote i nastavio je putovanje kopnom. Šta se desilo, senatori. Sljedeći dan njegova flota je bila razbijena strašnom olujom i brodovi koji su nosili sveto zlato su bili nasukani na našu obalu. Poučen ovom velikom katastrofom da su bogovi iznad svega, arogantni monarh je dao naredbe da se sav novac sakupi i ponovo prenese u Proserpininu riznicu. Usprkos ovoga, ništa mu nije uspjevalo nakon svega. On je bio izbačen iz Italije i u očajničkom pokušaju da uše u Argos u toku noći, suočio se sa nečasnom smrću. Vaš komandant i vojni tribuni su čuli o ovom incidentu i bezbrojnim drugim koji su bili vezani za njih ne toliko da povečavju osjećaj straha kako bi dali dokaza o direktnoj i očitoj moći boginje, moć koju smo mi i naši pretci često iskusili. bez obzira na to, oni su se usudili da polože sveto svetogrdne ruke na to nepovrijeđeno blago i da sebi i svojim kućama i svojim vojnicima navuku krivicu svoje nedozvoljene pljačke. Zato vas molimo, senatori, svim vama svetim, da ne koristite ove ljude u bilo kojoj vojnoj službi sve dok ne okaju svoj zločin, da ne bi njihovo svetogrđe bilo okajano ne samo njihovom krvlju nego i katastrofom za Republiku.

199 U smislu da su mu počeli ličiti po kriminalnim radnjama.

Čak i sada gnjev boginje nije spor da posjeti vaše časnike i vojnike. Često su se oni upuštali u sporadične sukobe. Pleminije je vodio jednu stranu, vojni tribuni drugu. Oni su se borili prilično bijesno jedni sa drugima kao da se bore sa Kartaginjanima, i njihovo bjesnilo bi dalo Hanibalu mogučnost da ponovo zauzme Lokri. ne pretpostavljajte da dok je krivica svetogrđa donijela vojnicima ludost, da boginja nije očitovala svoj grnjev kažnjavajući ođe. Upravo se ovdje ona izrazila najjasnije. /Vojni op. S.M./ tribuni su bili prebijeni sa štapovima od svoga nadređenog oficira, nakon čega je on bio uhvaćen iznenadno, pa je pored toga što je bio svuda izudaran njegov nos i uši su bile odrezane i on je ostavljen mrtvim. Nakon dužeg perioda, oporavivši se od svojih rana, on je /vojne op. S.M./ tribune okovao, i nakon bičevanja i stavljanja na sve muke koje se nanose robovima, on ih je dao pogubiti i nakon što su ubijeni zabranio je da se sahrane. Na ovaj način, boginja je kaznila pljačkaše njenog hrama, niti će ona prestati uznemiravati njih svim vrstama ludila sve dok se sveto blago još jednom ne pohrani u svetilište. Jedno kada su naši pretci biti teško pritisnuti u ratu sa Krotonom, oni su odlučili, kako je hram bio van gradskih zidina, da prenesu riznicu u grad. U toku noći glas se čuo izlazeći iz svetilišta i izgovarajući upozorenje „Ne stavljajte ruke na to! Boginja će zaštititi svoj hram“. Uzdržavši se zbog religijskog straha u premještanju blaga, oni su željeli napravili zid oko hrama. Nakon što je već izgrađen donekle, iznenada se obrušio. Često je u prošlosti boginja zaštitila svoj hram i sjedište njenog prisustva, ili je u suprotnom kao u sadašnje vrijeme ona izvršila teško namirenje od onih koji su je povrijedili. Ali naše greške ona ne može osvetiti, niti može bilo ko osim vas, senatori. To je na vašu čast da prizovemo i vašu zaštitu pod kojom mi tražimo sklonište. Dozvoliti Lokriju da ostane pod onim komandantom i njegovim vojnicima je, što se nas tiče, isto kao predati nas kažnjavanju bijesu Hanibala i njegovih Kartaginjana. Mi vas ne molimo da prihvatite odjednom šta smo mi rekli, u odsustvu optuženog ili bez saslušanja njegove odbrane. Neka se on pojavi, neka čuje optužbe protiv sebe, i neka ih pobija. Ako postoji bilo kakvo krivično djelo za koje jedan čovjek može biti kriv prema drugome, a koje taj čovjek nije učinio da počini protiv nas, onda smo spremni da prođemo preko svih naših patnji, ako je u našoj moći da tako učinimo još jednom i spremni smo da ga oslobodimo svih uvreda prema bogovima i ljudima. Po završetku govora izaslanika, Kvint Fabije je upitao da li su oni iznijeli svoje žalbe /Publiju op. S.M./ Scipionu. Oni su odgovorili da su mu poslali izaslanstvo, ali da je on bio preokupiran za rat i već je otplovio ili namjerava da otplove za Afriku u toku narednih nekoliko dana. Oni su imali dokaz o visokom povjerenju koji je Pleminije imao kod svoga nadređenog zapovjednika, jer nakon istrage okolnosti koji su vodili do sukoba između njega /Pleminija op. S.M./ i vojnih tribuna /Publije op. S.M./ je bacio /vojne op. S.M./ tribune u okove i dozvolio je svome potčinjenom da zzadrži svoju komandu iako je on bio isto ili čak više kriv.[200] Njima

[200] Velika je greška Publija Scipiona bio njegov indolentan odnos prema Pleminiju i onome što se događalo u Lokriju. Kao nadređeni časnik on je morao posvetiti značajnu pažnju čak i najmanjem detalju problema koji se pojavio tamo. To se nije desilo. Moguće je da je Publije Scipion ostavio Pleminija na dužnosti jer je poštivao

/lokrijskim izaslanicima op. S.M./ je tada bilo naređeno da se povuku, i u diskusiji koja je uslijedila i Pleminije i /Publije op. S.M./ Scipion su bili veoma ozbiljno razmatrani od vođa Senata, posebno od Kvinta Fabija. On je izjavio da je Scipion rođen da uništi svu vojnu disciplinu. Tako je bilo isto i u Hispaniji. Više je ljudi izgubio u pobuni nego u borbi. Njegovo ponašanje je bilo kao da je neki strani tiranin, prvo prepuštajući slobodu vojnicima, a zatim kažnjavajući ih. Fabije je završio svoj napad sa sljedećom drastičnom rezolucijom: "Predlažem da se Pleminije dovede u Rim da se izjasni o svoje slučaju u lancima, i ako su optužbe koje su Lokrani iznijeli protiv njega potkrijepljenje, da se on pogubi u tamnici i njegova imovina konfiscira. Što se tiće Publija Scipiona, pošto je on napustio svoju provinciju bez naređenja, predlažem da se opozove, i da se to upućuje plebejskim tribunima kako bi iznijeli zaključak pred skupštinu da se on smijeni sa komande. Što se tiče Lokrana, predlažem da se oni dovedu ponovo u Senat, i da ih mi uvjerimo u odgovoru da njihovu žalbu da se Senat i /rimski op. S.M./ narod ne slažu sa onim što je učinjeno, i da mi priznajemo njih kao dobre i postojane saveznike i prijatelje. Nadalje, da se njihove supruge i djeva i sve što je bilo oduzeto od njih da im se vrati, i da sakupi sav novac otuđen iz riznice Proserpine i da se on udvostručen vrati nazad. Pitanje ispaštanja /zbo svetogrđa hrama Proserpine op. S.M./ mora se uputiti na kolegij pontifika, koji mora odlučiti koji obredi ispaštanja se moraju primijeniti, koja božanstva umilostiviti i koje žrtve žrtvovati u slučajevima gdje su svete riznice povrijeđene. Vojnici koji su u Lokriju moraju biti prebačeni na Siciliju i četiri latinske kohorte poslati tamo da budu garnizon.[201] Zbog toga što je izbila užarena debata između pristalica i protivnika /Publija op. S.M./ Scipiona, nije se glasalo toga dana. Ne samo da je on nosio odium Pleminijeve kriminalne brutalnosti prema Lokranima, nego je rimski komandant /misli se na Publija

---

hijerarhiju zapovjedništva, i da je više stao na njegovu stranu a ne vojnih tribuna jer ga je vidio teško osakaćenog. Moguće je da je ovaj vizuelni efekt uticao na njega i da se previše ne obazire na žalbe Lokrana. A sakaćenje je samo dodatno dovodilo do bjesnila i ludila Pleminija. Moguće je da se Publije Scipion ranije sprijateljio sa Pleminijem, pa je i to uticalo na njegovu objektivnost procjene situacije, pogotovu ako se u nekim ranijim slučajevima Pleminije pokazivao kao dobar i odgovoran zapovjednik, npr. dok je službovao u Regiju.

[201] Kao što se može jasno primijetiti iz ove parafrazirane verzije govora koji po Liviju izriće Fabije Maksim, on je ovo izaslanstvo Lokrana i tužbe dočekao sa izraženim zadovoljstvom, kako bi ih mogao iskoristiti da se obračuna sa mladim Publije Scipionom. Tako je oštricu optužbe usmjerio upravo na Publija Scipiona i to na osnovi tzv. komandne odgovornosti i postupanja van svoga mandata. Publije Scipion je imao mandat samo nad Sicilijom, trupama i situacijom tamo sa mogućnošću prelaska u Afriku ako za to bude bilo potrebe. Lokri je bio u južnoj Italiji, i nije bio obuhvaćen mandatom koji je Republika dodijelila Publiju Scipionu, a on je ipak tamo intervenirao bez da je o tome prethodno obavijesti Senat i rimski narod i tražio prethodnu saglasnost za intervenciju. Zato je Fabije Maksim tražio da se Publije Scipion smijeni sa dužnosti. Nesumnjivo je Fabiju Maksimu itekako bilo stalo da Publije Scipion ne izvrši iskrcavanje sa trupama na sjevernoafričko tlo. Po Fabiju Maksimu „samovoljna" akcija Publija Scipiona u Lokriju je bila prekršaj državne i vojne discipline, sustava rukovođenja i zapovijedanja, infrastrukture odgovornosti, pava i obaveza te zakonitosti i institucionalne sheme i procedure do čega su tadašnji Rimljani itekako držali. Navedeni postulati, koje je po Fabiju Maksimu prekršio Publije Scipion, su bili glavni smisao tadašnjeg funkcioniranja i rimske države i rimskog društva i glavni uzroci i garanti njene dalje ekspanzije i uspjeha u prevazilaženju teških iskušenja kroz koja i ljudi i njihove zajednice prolaze.

Scipiona op. S.M./ bio čak optuživan zbog svoga stila oblačenja koji je bio nerimski i čak nevojnički. Ukazano je da je hodao u gimnaziumu u grčkom ogrtaču i grčkim sandalama, i da je provodio svoje vrijeme među retorima i sportistima i da je cijeli njegov stožer uživao privlačnosti Sirakuze i življenje života samopovlađivanja i feminiziranosti. Oni su potpuno izgubili pogled na Hanibala i Kartaginjane. Cijela je armija bila demolarizirana i van kontrole, slično kao ranije u Sucro i sada u Lokriju oni su bili više uznemiravani od svojih saveznika nego od neprijatelja.[202] Iako je postojalo dovoljno istine u ovim optužbama da bi mi se dao dašak vjerojatnoće, Kvint Metel je iznio većinu sa sobom.[203] Dok se slagao sa ostatkom Fabijevog govora, on se razlikovao od onoga šta je on rekao o /Publiju op. S.M./ Scipionu. Scipion, on je rekao, je tek nedavno bio izabran od svojih sugrađana, mlad kakav je bio, da zapovijeda ekspedicijom koja je trebala da povrati Hispaniju i nakon što je povratio, on je bio izabran za konzula kako bi doveo punski rat do kraja. Sve nade su sada bili usredsređene na njega kao čovjeka koje je sudbinski određen da potčini Afriku i oslobodi Italiju od Hanibala. Kako, on je pitao, mogli ni sa bilo kojim optužbama narediti mu da bude prevremeno opozvan, kao drugi Kvint Pleminije, bez da budem saslušan u svojoj odbrani, posebno kada su Lokrani priznali da su se okrutnosti na koje se oni žaledesile u vrijeme kada Scipion nije bio tamo i kada ništa se ne bi moglo iznijeti protiv njega, izuzev neprikladne blagosti ili snubivanja od okrutnosti u pošteđivanju svojih potčinjenih oficira. On je predložio zaključak da Marko Pomponije, pretor kojem je bila dodijeljena Sicilija, treba otići za svoju provinciju u toku tri dana. Da konzuli izaberu po svome nahođenju deset članova Senata koji bi pratili pretora, kao i dvojicu plebejskih tribuna i jednoga edila. Sa ovima kao svojim pomagačima, on /pretor Pomponije op. S.M./ bi trebao da provede istragu i ako bi se djela na koja su se Lokrani žalili dokazala da su bila učinjena po naređenjima ili uz saglasnost Scipiona, oni /istražno povjerenstvo op. S.M./ bi mu /Publiju Scipionu op. S.M./ trebali narediti da napusti svoju provinciju. Ako se on već iskrcao u Africi, /plebejski op. S.M./ tribuni i edil sa dvojicom od 10 senatora koje bi pretor smatrao najpodesnijim za ovaj zadatak bi trebali nastaviti tamo, tako da /plebejski op. S.M./ tribuni i edil dovedu Scipiona nazad, a dva senatora da preuzmu komandu armije dok ne dođe novi zapovjednik. Sa druge strane, ako Marko Pomponije i njegovih 10 pomagača utvrde da ono što se desilo nije učinjeno po naredbi ili po saglasnosti Scipiona, on je trebao zadržati komandu i nastaviti rat kako je on predložio. Ovaj zaključak koji je predložio

---

202 Iz navedenog se vidi kako je „lokrijska afera“ iskorištena za frakcijske sukobe u samom Rimu. Gravitaciona os ovih političkih razmirica je bilo zapovjedništvo Publija Scipiona. Na jednoj strani, jedni koji su ga željeli smijeniti sa te pozicije i tako spriječiti njegovo dalje uzdizanje u ugledu, utjecaju, popularnosti i moći, a na drugoj oni koji su podržavali ostanak Publija Scipiona na dužnosti sa koje je imao dodijeljeno pravo da nastavi rat na tlu sjeverne Afrike.

203 Ipak i pored frakcijskih političkih diskusija i razmirica, ipak niko nije (ni oni koji su željeli ovo iskoristiti da smijene Publija Scipiona ni oni koji su zastupali da on treba da ostane na dužnosti) dovodio u pitanje činjenicu da je Lokranima naneseno veliko zlo, i da se to moralo efikasno riješiti, krivci kazniti, a rezultate kriminalnih aktivnosti što je moguće u većoj mjeri anulirati.

Metel usvojen je od Senata, a od plebejskih tribuna je zatraženo da uredi koji od njih će pratiti pretora. Kolegij pontifika je bio konsultiran o neophodnim ispaštanjima zbog skrnavljenja i pljačke hrama Proserpine. Plebejski tribuni koji su pratili pretora su bili Marko Klaudije Marcel i Marko Cincije Aliment. Plebejski edil im je dodijeljen da u slučaju /Publije op. S.M./ Scipion odbije da posluša pretora ili se već iskrcao u Africi, /plebejski op. S.M./ tribuni mogu, snagom zvoga sankrosanktnog autoriteta, da narede edilu da ga uhapsi i dovede natrag sa njima. Oni su odlučili da idu u Lokri prvo, a zatim u Mesanu.[204] Što se tiče Pleminija, dvije priče su aktualne. Jedna je u tome da kada je on čuo o odluci /Senata o njemu op. S.M./ došao u Rim, krenuo da ide u izgnanstvo u Napulj, i na svome putu je sreo Kvinta Metela, jednog od 10 senatora /iz istražnog povjerenstva op. S.M./ koji ga je uhapsio i vratio u Regij. Prema drugom izvještaju, /Publije op. S.M./ je sam poslao časnika sa 30

[204] Upravo događanja vezana za "lokransku aferu" pokazuju koliko je Republika u ovom periodu bila snažna i odgovorna pravna država, i to na nivou koji danas (u postmoderni) ne pokazuje niti jedna država i zajednica na svijetu. Tu nema skrivernih igara i pokušaja zataškavanja, jer imaju jasna pravila postupanja, procedure i djelovanja i ona se moraju ispoštovati. Zakoni su sve i odnose se na sve, niko nije iznad njih i niko ih ne može izbjeći. Naravno sve je to bilo moguće što je visoko vodstvo same Republike bilo svjesno toga, odgovorno i što je to primjenjivalo efikasno, brzo i djelotvornost. Rimljane je prvo zgrozila činjenica da je njihov garnizon u Lokriju počinio takve zločine u jednoj samovolji i razuzdanosti. To nije značilo da Rim u načelu ne čini zločine, nego jedino da ne volji kada se oni čine samovoljno i bez dozvole. Po tadašnjoj političkoj misli Republike, zločin se može izvršiti kada je on institucionalno i proceduralno dozvoljen i neophodan i potreban na osnovi niza objašnjiivh i navodno „opravdanih" razloga. Naravno u tom slučaju se to po tadašnjim Rimljanima i ne smatra zločinom. U Lokriju je sve to prekršeno u nasilju nad lokrijskim građanima i drugim stanovnicima, pljački imovine, uznemiravanju, otmicama i posebno u teškom svetogrđu izraženom u pljački riznice Proserpine. Time su vojnici iz garnizona u Lokriju izašli izvan zaštite zakonskog okvira, i nesumnjivo su morali biti kažnjeni. A Rimljani rane i srednje Republike su itekako bili oštri i ljuti kada bi se narušio kodeks ponašanja i djelovanja, posebno u ratnim uvjetima, naravno u smislu konteksta vremena – prostora i okolnosti. A zločini i kriminal koji su se desili u Lokriju su nesumnjivo i bez ikakve, pa i najmanje sumnje, izašli izvan okvira toga kodeksa. U slučaju „lokrijske afere" postavlja se pitanje da li bi se zločini počinjeni tamo mogli okvalificirati kao ratni zločini ili kao obični kriminalitet. Odgovoriti na to pitanje nije jednostavno, jer u uvjetima rata teško je razdvojiti ratne zločine od slučajeva radnji običnog kriminaliteta. Genocidi, etnička čišćenja, pogubljivanja, zlostavljanja i mučenja, često su povezana, nekada i uvjetovana iznuđivanjem i stjecanjem materijalne dobiti. Zato je vrlo teško povući granicu između ratnih zločina i teških krađa i između ratnih zločinaca i običnih lopova u uvjetima rata. Tako i u slučaju Lokrija, sve ono što se tamo dešavalo može se smatrati i prekršajem kodeksa o ponašanju i pravilima ratovanja u smislu ratnih zločina, ali ujedno smatrati i klasičnom pljačkom. U skladu sa ustaljenim procedurama, Lokrani su iznijeli svoj slučaj pred Senatom, koji je onda na zatvorenoj sesiji diskutirao šta da se radi. Nikome ni u jednom trenutku nije palo na pamet da pokuša opravdati, relativizirati ili zabašuriti ono što se desilo u Lokriju i da se ne kazne i to teškom kaznom krivci. Posebnu težinu slučaju je davala činjenica da je riječ o vojnoj posadi koja se otrgla kontroli i o ozbiljnom narušavanju discipline, samovolji lokalne komande, međusobnom sukobu samih vojnika i totalnoj anarhiji i haosu među trupama i to u ratnim uvjetima. To tadašnjim Rimljanima, koji disciplinu i hijerarhijsko zapovijedanje i odgovornost cijene više nego išta, ne samo da nije bilo prihvatljivo nego ih je samo razbjesnilo. Zanimljivo da Fabije Maksim predlaže da se ovaj garnizon sačinjen od rimskih građana sav premjesti na Siciliju, a umjesto njih dovedu četiri savezničke kohorte iz latinskih kolonija. Poslovično sujevjerni Rimljani su ogorčeni i zbog svetogrđa, jer su se plašili da se metafizička, božanska kazna zbog pljačke Proserpinine riznice ne ograniči samo na počinitelje, nego prenese na čitavu državu (čiji su ti vojnici građani i vojnici, pa samim tim je za njihove postupke odgovorna i država) i njene institucije i interese. Kako se to ne bi desilo, Republika se itekako potrudila da ne izazove božansku osvetu, pa je odlučila kazniti krivce, i ne samo povratiti novac u riznicu nego dati još i odštetu. O ozbiljnosti odluka dovoljno govori činjenica da se imenovano povjerenstvo koje je trebalo istražiti „lokrijsku aferu" i kazniti krivce sastojalo od visokih dužnosnika Republike.

ljudi najvećeg ranka među konjicom i bacio Pleminije i glavne kolovođe nemira u lance. Oni su bili po Scipionovim naređenjima ili onima od časnika predati narodu Regija da ih čuvaju. Pretor i ostatak povjerenstva su po dolasku u Lokri, učinili religijsko pitanje primarnim, u skladu sa svojim instrukcijama. Sav sveti novac u posjedu Pleminija i njegovih vojnika je zajedno sakupljen i zajedno sa onim šta su oni donijeli sa sobom je smješteno u hramu, i iskupljujuće žrtve su bile ponuđene. Poslije toga, pretor je pozvao vojnike na zbor, i izdao je naredbu dana prijeteći teškim kažnjavanjem bilo kojem vojniku koji je ostao u gradu ili odnio bilo šta što nije pripadalo njemu. On je zatim naredio da se /vojni op. S.M./ znakovi iznesu izvan grada, i postavio je tabor na otvorenom prostoru. Lokrani su dobili punu slobodu da uzmu ono što su prepoznali kao svoju imovinu, i podnesu zahtjev za sve što nije moguće pronaći. Iznad svega, on je insistirao da se odmah sve slobodne osobe vrate svojim domovima, bilo ko ko bi odbijao to učiniti bio bi veoma teško kažnjen. Sljedeći pretorov zadatak je bio da sazove skupštinu Lokrana, gdje je on objavio da Senat i rimski narod daju im nazad njihov ustav i njihove zakone. Ko god želi da /krivično op. S.M./ goni Pleminija ili bilo koga drugoga, trebao je da prati pretora u Regij. Ako njihova vlada želi optužiti Scipiona bilo da je naredio ili odobravao zločine protiv bogova i ljudi koji su bili izvršeni u Lokriju, oni su trebali poslati izaslanike u Mesanu, gdje, sa pomoću pomoćnika, on /pretor op. S.M./ trebao da održi istragu. Lokrani su izrazili zahvalnost pretoru i drugim članovima Komisije, kao i Senatu i rimskom narodu. Oni su objavili svoju namjeru da procesuiraju Pleminija, ali što se tiće /Publija op. S.M./ Scipiona „iako nije bio toliko zabrinut zbog povreda nanesenim njihovom gradu, oni bi radije da ga imaju za svoga prijatelja nego svoga neprijatelja." Bili su prilično uvjereni da to nije bilo ni po naređenjima niti po odobrenju Publija Scipiona da su se takvi nečasni zločini desili. Njegova greška je bila da je on ili imao previše povjerenja u Pleminija ili je bio isuviše nepovjerljiv prema Lokrani.[205] Neki ljudi su takvi da dok oni ne bi počinili zločine, njima ipak nedostaje odlučnosti da kažnjavaju kada su oni počinjeni. Pretoru i njegovu vijeću je bilo olakšano jer nisu morali pozvati Scipiona na odgovornost.[206] Pleminije i tridesetdvojica

[205] Ovaj stav je u potpunosti u pravu kada se pokušava objasniti pozicija Publija Scipiona u toku „lokrijske afere".

[206] I iz ovoga se jasno vidi koliko je Rimljanima bilo stalo do poštivanja zakona. Da su kojim slučajem Lokrani željeli da pokrenu, u skladu sa propisanom procedurom i pravilima, krivični slučaj i protiv Publija Scipiona, nema te osobe niti institucije u tadašnjoj Republici koja bi ih mogla u tome spriječiti ili bar razvodniti njihovu eventualnu krivičnu žalbu. Od procesuiranja ne bi ga mogle spasiti ni ranije zasluge, ni visoka vojna i politička pozicija, niti ugled i broj pristalica, niti planovi i ciljevi koje je u tome trenutku ostvarivao. Zakon je jači od svega toga. Publije Scipion bi bio pozvan u Rim, i ekspedicija u sjevernu Afriku bi ili bila odložena na neodređeno vrijeme ili bi bila otkazana, nesumnjivo na zadovoljstvo Fabija Maksima i drugih oponenata Publija Scipiona. To bi ujedno usložnilo i političku situaciju u samome Rimu, jer bi nesumnjivo došlo do zaoštravanja između onih koji bi bili za Publija Scipiona i onih koji bi bili protiv njega. Upravo takvoga scenarija su se najviše plašili i Publije Scipion i njegove pristalice, a bez sumnje i Povjerenstvo jer bi time dobilo nimalo jednostavan zadatak dovođenja na sud i suđenja Publiju Scipionu koje je kao posljedicu moglo imati i političku i sudsku krizu i napete i antagonističke odnose u samome Gradu. Ovako, kada su Lokrani odlučili da ne podižu krivičnu prijavu protiv Publija Scipiona, njima je „pao kamen sa srca" jer se nije morala otkazivati niti odlaganja

drugih su proglašeni krivim[207] i poslani su u lancima u Rim.[208] Povjerenstvo je tada otišlo Scipionu da sazna osobnim uvidom da li ima istine u uobičajenim glasinama o Scipionovom

---

afrička operacija, niti privoditi visoki zapovjednik, niti bi se isprovocirala teža situacija na unutarpolitičkom planu.

„Lokrijska afera“ pokazuje kako je rimski državni, institucionalni i pravni sustav bio tako koncipiran da su u njemu imali mjesto svi, i građani i stranci i da rimski građani samo po svome defaultu (jer su Rimljani) nisu imali neku startnu prednost ili privilegiju u slučaju kršenja zakona. Tako su i Lokrani imali pravo da iznesu optužbe protiv rimskih građana i da se na osnovi njihovog zahtjeva pokrene istraga. Rimljani su inače svijet shvatali u sustavu zakonitosti, i za njih ništa izvan toga sustava ili nije postojalo ili nije bilo prihvatljivo. To objašnjava tu poslovičnu općinjenost Rimljana pravom i zakonima (posebno u republikansko doba), jer po njihovom shvatanju praktično ništa izvan sustava prava i zakona ne može postojati. Oni su uvijek isticali da država i bez prava i zakona (uključujući i njihovo provođenje za koje su zadužene javne institucije) ne može postojati i da se i rimski građani i stranci jedino smiju pokoravati zakonima (koji mogu imati i religiozni plašt). Zato je bilo i razumljivo da su Rimljani svaki segment ne samo svoga i ljudskog djelovanja, nego i općeg postojanja sistematiziraju kao *iuscivile*(određen za rimske građane), *iusgentium* (zajednički za sve ljude) ili *iusnaturalis* (zajednički za prirodu). Tako je i „lokrijska afera“ i čitav krivični postupak promatran, procesuiran i sankcioniran u okvirima *iusgentium.*

207 Hapšenje i proglašavanje krivim za počinjenje ratne zločine tridesetrojice rimskih časnika i vojnika po optužbi za počinjene ratne zločine, neprimjereno ponašanje i sramoćenje Republike upravo pokazuje svu veličinu i veličanstvenost Rimske Republike. U odnosu prema krivcima koji dolaze iz reda sopstvenih građana i pripadnici su regularne vojske Republike, od strane državnih institucija nema nikakvog popuštanja, pokušaja relativiziranja, opravdavanja, obesmišljavanja, minimiziranja, razvodnjavanja i odugovlačenja. Postoje samo činjenice, dokazi i zakoni i ništa više i prema tome se postupa i ophodi. Institucije su promtno i brzo reagirale kako bi zaštitile i interese Republike, sustav njene hegemonije i zakonski poredak. Za razliku od modernog doba gdje su u javnosti često uvriježene sintagme optužene i okrivljene „za naše ljude“ da su „heroji, a ne zločinci“ i „šta su oni nama radili“, ova 33orica su se u tadašnjoj rimskoj i italskoj javnosti doživljavali kao oni koji su sramotili časno rimsko ime, kao prestupnici koji zaslužuju suđenje i nije se tražilo nikakvog opravdanje. Ni u rimskoj historiografiji koja je spominjala „lokrijsku aferu“ nije bilo opravdavanja ni zataškavanja onoga što se desilo u Lokriju. Samo je jedna stvar bitna, a to je da li su prekršeni zakoni, kako, kada i od koga, ko optužuje, ko i kako se dokazuje i kakva je sankcija. Ovakav pristup za jedno društvo kao što je rimsko u kojem su zakoni sve, ne bi trebalo da uopće iznenađuje jer se kršenje zakona smatralo i veleizdajom. Odnos prema fenomenu ratnih zločina od strane rimskih državnih institucija i javnosti tako pozitivno i progresivno djeluje kada se uporedi sa modernom i postmodernom gdje je suočavanje sa ratnim zločinima iz reda sopstvene zajednice ili bar sopstvenog identiteta najteže od svih polja kriminala. Toliko se tu danas nailazi na licemjerja, kukavičluka i ljudskog jada da se čovjeku može samo smučiti od manjka i onoga što je pravično i onoga što je humano i onoga što je zakonski u dobrom dijelu i institucija, i elita i običnih ljudi kada se dođe do tematike o ratnim zločinima. A takva stajališta jednostavno nemaju logike, jer je po interese država ili bilo kakvih drugih zajednica i identiteta mnogo bolje da se pridržavaju zakona i običaja po pitanju ratnih zločina. Time se šalje jasna politička poruka da se u vas može i treba pouzdati, da niste prijetvorni, da nudite povjerenje i pravdu, da ste se spremno i suočiti i osuditi greške iz sopstvenih redova, i samim tim se postaje jaka, snažna i stabilna inkluzivna i integrativna gravitaciona osovina. To su Rimljani jasno znali, pa je i postupanje u „lokrijskoj aferi“ i rimskih institucija i javnosti jedan od razloga opstojnosti rimske hegemonije, višestoljetnih savezništava i stubova rimske imperijalne moći.

Izrečene činjenice pokazuju još jednu povijesnu istinu. Heleni/Grci su čovječanstvu darovali visoku kulturu i više civilizacijske vrijednosti, ali su Rimljani podarili nešto još bitnije → civilizacijski funkcionalni sustav bez kojeg bi dalji progresivni povijesni razvitak ljudske vrste bio nemoguć i neostvariv. Oni su taj civilizacijski funkcionalni sustav temeljili na tri počivajuća stupa : 1. Zakonima i institucijama koji su bili neka vrsta software-a. 2. Građevnoj infrastrukturi koja je bila neka vrsta hardware-a. 3. Ljudima koji su korisni za državu i državi koja je korisna za ljude.

stilu oblačenja i ljubavi prema zadovoljstvu, kako bi to mogli javiti u Rim. Dok su bili na putu u Sirakuzu, Scipion se pripremio da se opravda, ne sa riječima, nego sa djelima. On je dao naređenja za cijelu armiju da se sakupi u Sirakuzi i floti da se pripremi za akciju kao da misli da će se sukobiti sa Kartaginjanima toga dana i na zemlji i na moru. Kada je Komisija prispjela, on ih je primio veoma ljubazno, i sljedeći dan ih je on pozvao da promatraju manevre njegovih kopnenih i pomorskih snaga, trupe kako obavljaju svoj razvoj kako u bitci, dok su se brodovi u luci angažirali u lažnoj pomorskoj bitci. Tada su pretor i povjerenici odvedeni na inspekciju arsenala i magacina i drugih priprema za rat, i utisak učinjen od cjeloga i svakoga pojedinačnog detalja je bio takav da ih je ubijedio da ako ovaj zapovjednik /Publije Scipion op. S.M./ ne bude mogao pobijediti Kartaginu, to niko neće ikad moći. Oni su mu ponudili da otplovi u Afriku sa božanskim blagoslovom i ispunili su što je moguće brže nade i iščekivanja zbog kojih su ga centurije /u smislu izbornih jedinica – komicija op. S.M./ jednoglasno izabrale za svoga konzula. Oni su ostali u takvom veselom raspoloženju da su izgledali da izriću objavu pobjede, a ne samo obični izvještaj o veličanstvenim pripremama za rat. Pleminije i njegovi suzdruzi kriminalci su bili bačeni u zatvor čim su stigli u Rim. Kada su ih /plebejski op. S.M./ tribuni prvi put izveli pred narod, misli svih su bile pune patnji Lokrana i nisu ostavile prostora za sažaljenje. Ali nakon što su bili izvođeni nekoliko puta, osjećanja prema njima su postala značajno manje ogorčena. Sakaćenje koje je Pleminije pretrpio i misao o odsutnom /Publiju op. S.M./ Scipionu koji se sprijateljio sa njim priklonili su narod u njegovu korist. Ipak, prije nego što je suđenje bilo završeno, on je umro u zatvoru. Klodije Licinije u trećoj knjizi svoje "Rimske historije" kaže da je Pleminije podmitio neke ljude da postave vatre u različite dijelove Grad za vrijeme Igara koje je Scipion Afrikanac slavio, zbog ispunjenja zavjeta, za vrijeme svoga drugog konzulata, da mu /Pleminiju op. S.M./ daju mogučnost za probijanje iz zatvora i bijeg. Zavjera je otkrivena i on je po nalogu Senata poslan u *Tullianum*. Nikakav dalji postupak što se tiće Scipiona se nije desio, izuzev u Senatu gdje su svi povjerenici i /plebejski op. S.M./ tribuni govorili u tako sjajnim izrazima o zapovjedniku i njegovoj floti i armiji da je Senat odlučio da ekspedicija u Afriku počne što je moguće brže. Dali su /senatori op. S.M./ Publiju Scipionu dozvolu da iz armija na Siciliji izabere one trupe koje bi volio da povede sa sobom, i šta bi on ostavio u kontroli otoka.").

Livije, XXXI, 12 : *litterae deinde in senatu recitatae sunt Q. Minucii praetoris, cui Bruttii provincia erat: pecuniam Locris ex Proserpinae thensauris nocte clam sublatam, nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla extare. indigne passus senatus non cessari ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxae simul ac poenae exemplum, homines deterrere.*

[208] Odluke istražnog povjerenstva pokazuju i odlučnost da se čitava stvar izvede do kraja, bez ikakvih repova koji bi ostali neriješeni i tako opterećivali buduće procese, ali i visoki stupanj ljutnje prema onima koji su se usudili da prekrše rimske zakone, sramote Republike i štete njenim interesima i višim ciljevima.

(„Poruka je bila pročitana u Senatu od Kvinta Minucija,[209] pretora koji je zapovijedao u Brutiju, u kojoj on navodi da je u toku noći iz hrama Proserpine u Lokriju bio ukraden novac i da nema tragova koji su počinitelji zločina. Senat je bio veoma ljut što se ovaj čin svetogrđa još uvijek događa i da ga čak primjer Pleminija, koji je bio poznat po ovome zločinu i kazni koja je brzo uslijedila, nije djelovao za odvraćanje.”).

Livije, XXXIV, 44 : *Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesque scelera Locris admissa in carcerem coniectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent, ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est necatusque.*
(„Kvint Pleminije, koji je zbog zločina počinjenih protiv bogova i ljudi bio bačen u zatvor, iskoristio je priliku dok su svi bili okupirani spektaklom na igrama da zajedno sa grupom ljudi u toku noći postavi vatre na različitim tačkama u Gradu kako bi mogao pobjeći iz tamnice za vrijeme konfuzije koju bi stvorili. Zavjera je bila otkrivena od strane nekih njegovih saučesnika i informacija je bila iznesena pred Senat. Pleminije je bio bačen u najdublju tamnicu i pogubljen.“).

Valerije Maksim, I, 1, 21 : *tam me hercule quam Plemini legati Scipionis in thesauro Proserpinae spoliando sceleratam avaritiam iusta animadversione vindicavit: cum enim eum vinctum Romam pertrahi iussisset, ~ qui ante causae dictionem in carcere taeterrimo genere morbi consumptus est, pecuniam dea eiusdem senatus imperio et quidem summam duplicando recuperavit.*
(„Senat je bio, po nebesima, jednako pravedan u kažnjavanju zlobne pohlepe Pleminija, legata Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ koji je opljačkao riznicu Proserpine. Senat je naredio da se Pleminije dovede u okovima u Rim, ali prije nego što se on mogao braniti, umro je od okrutne bolesti u zatvoru. Senat je također odredio da se boginji vrati njen novac, u stvarnosti, to je čak dupliralo njen iznos.“).

Valerije Maksim, I, 1, ext. 1 : *Quae, quod ad Plemini facinus pertinuit, bene a patribus conscriptis vindicate.*
(„Koliko se to ticalo Pleminijevog zločina, „Upisani i Očevi“ /senatori op. S.M./ su pravedno osvetili boginju.“).

Apijan, *Hann.* 55 : καὶ ὁ μὲν ἐν τούτοις ἦν, ἐν δὲ Ῥώμῃ γίγνονται μὲν ὕπατοι Λικίνιός τε Κράσσος καὶ Πόπλιος Σκιπίων ὁ λαβὼν Ἰβηρίαν, τούτων δὲ Κράσσος μὲν ἀντεστρατοπέδευσεν Ἀννιβᾳ περὶ Ἰαπυγίαν, Σκιπίων δὲ τὸν δῆμον ἐδίδασκεν οὔ ποτε Καρχηδονίους οὐδ᾽ Ἀννίβαν ἀποστήσεσθαι σφίσιν ἐνοχλοῦντας ἀμφὶ τὴν Ἰταλίαν, εἰ μὴ Ῥωμαίων στρατὸς ἐς Λιβύην διέλθοι καὶ κίνδυνον αὐτοῖς ἐπιστήσειεν οἰκεῖον. λιπαρήσας τε πάνυ καρτερῶς, καὶ πείσας ὀκνοῦντας, ᾑρέθη στρατηγὸς αὐτὸς ἐς Λιβύην, καὶ διέπλευσεν

[209] *Q. Minucius*, pretor za 200. god. p. n. e.

εὐθὺς ἐς Σικελίαν. ἔνθα στρατὸν ἀγείρας τε καὶ γυμνάσας ἐπέπλευσε Λοκροῖς ἄφνω τοῖς ἐν Ἰταλίᾳ, φρουρουμένοις ὑπὸ Ἀννίβου: καὶ τὴν φρουρὰν κατασφάξας τε, καὶ παραδοὺς Πλημινίῳ τὴν πόλιν, αὐτὸς ἐς Λιβύην διέπλευσεν. Πλημίνιος δὲ οὐδεμίαν ὕβριν ἢ ἀσέλγειαν ἢ ὠμότητα ἐς τοὺς Λοκροὺς ἐκλιπών, ἐσύλησε λήγων καὶ τὸ τῆς Φερσεφόνης ἱερόν. καὶ τόνδε μὲν Ῥωμαῖοι μετὰ τῶν συναμαρτόντων αὐτῷ φίλων διέφθειραν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, καὶ τὰς περιουσίας αὐτῶν ἔδοσαν Λοκροῖς ἐς τὸν θησαυρὸν τῆς θεοῦ φέρειν: ὅσα τε ἄλλα ἐδύναντο τῶν ἀπολωλότων ἀνευρόντες, τὸ λεῖπον ἐκ τοῦ κοινοῦ σφῶν ταμιείου τῇ θεῷ προσέθεσαν.
(„U Rimu, konzuli u ovo vrijeme su bili Licinije Kras i Publije Scipion, osvajač Hispanije. Kras je vodio rat protiv Hanibala u Apuliji, dok je /Publije op. S.M./ savjetovao narod da oni neće nikada otjerati Hanibala i Kartaginjane iz Italije izuzev da pošalju rimsku armiju u Afriku i tako donesu opasnost do njihovih sopstvenih vrata. Nastupajući ustrajno i ubjeđujući one koji su oklijevali on je sam bio izabran za zapovjednika za Afriku i otplovio je za Siciliju. Sakupivši i obučivši armiju tamo, on je iznenada otplovio za Lokri u Italiji koji je bio držao Hanibal. Pobivši /Hanibalov op. S.M./ garnizon i stavivši grad pod komandu Pleminija on se ukrcao za Afriku. Pleminije je izložio Lokrijce svim vrstama besa, raspuštenosti i okrutnosti i završio je sa pljačkanjem hrama Proserpine. Zbog ovoga su Rimljani njega i njegove saučesnike pogubili u zatvoru i dali njihovu imovinu Lokrijcima kako bi bila deponirana u riznici boginje. Sve što su mogli nači od pljačke oni su vratili boginji, i šta oni nisu mogli nači su dali iz sopstvenog /državnog, rimskog op. S.M./ javnog trezora.“)

Kasije Dion, fr. knjige XVII, 62 : ὅτι πυθόμενοι τὰ τὼν Λοκρῶν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ νομίσαντες αὐτὰ ὀλιγωρίᾳ τοῦ Σκιπίωνος συμβεβηκέναι, χαλεπῶς τε ἔφερον, καὶ ἐβουλεύσαντο εὐθὺς ὑπὸ ὀργῆς τῆς τε ἡγεμονίας αὐτὸν παῦσαι καὶ ἐπὶ δίκην ἀνακαλέσαι, προσπαροξυνθέντες ὅτι τῇ τε Ἑλληνικῇ διαίτῃ ἐχρῆτο καὶ ὅτι ἱμάτιον ἀνεβάλλετο, ὅτι τε ἐς παλαίστραν παρέβαλλεν. ὅτι τε τοῖς στρατιώταις ἁρπάζειν τὰ τῶν συμμάχων ἐπιτρέπειν ἐλέγετο, τόν τε πλοῦν τὸν ἐπὶ Καρχηδόνα διατρίβειν ἐπίτηδες, ὅπως ἐπὶ πλεῖον ἄρξειεν, ὑπωπτεύετο, μέγιστον δέ, ἐναγόντων τῶν ἀπ᾿ ἀρχῆς οἱ φθονούντων, μεταπέμψασθαι αὐτὸν ἤθελον. καὶ τοῦτο μὲν διὰ τὸ πλῆθος μεγάλην εὔνοιαν αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐλπίδας ἔχον οὐκ ἐγένετο...
(“Rimljani, saznavši o postupanju prema Lokrijcima, i misleći da je to bilo zbog nemarnosti /Publija op. S.M./ Scipiona, su bili uznemireni i u svojoj ljutnji su odmah planirali da ga uklone sa komande i pozovu ga na suđenje. Bili su nadalje uznemireni zato što je on usvojio helenske običaje, nosio je svoju togu zabačenu preko svoga ramena i često je posjećivao palestru. Nadalje, govorilo se da je prepustio imovinu saveznika vojnicima da je pljačkaju i da je namjerno odlagao svoje putovanje u Kartaginu kako bi mogao držati funkciju duži period. Ali to je bilo uglavnom podstaknuto onima koji su sve vrijeme bili ljubomorni na njega /Publija Scipiona op. S.M./ i koji su željeli da ga opozovu. Ovaj plan, ipak, s obzirom na svoje nade, nije izvršen, zato jer ga /Publija Scipiona op. S.M./ je narod, s obzirom na njihove nade, veoma favorizirao...”).

V. „Umorstvo stranoga poglavice."

Lucije Kvinktije Flaminin[210] je za vrijeme svoga konzulata predvodio rimsko – italske trupe u ratovima u Cisalpinskoj Galiji i Liguriji.[211] U tome svome zadatku je bio vrlo uspješan, posebice protiv Ligura i keltskih Boja. Međutim, tada je pod utjecajem svoga homoseksualnog ljubavnika počinio i jedan zločin, radi kojega je sedam godina kasnije (184. god. p. n. e.) kažnjen od strane tadašnjeg cenzora Katona Starijeg[212].

O tome literarna vrela navode sljedeće :

Ciceron, Katon Stariji ili o Starosti, 42 : *Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, mentis, ut ita dicam, praestringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e senatu eicerem septem annis post quam consul fuisset, sed notandam putavi libidinem. Ille enim, cum esset consul in Gallia, exoratus in convivio a scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent, damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est; mihi vero et Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa et tam perdita libido, quae cum probro privato coniungeret imperi dedecus.*
(„Strast smeta razmišljanju, neprijatelj je razumu, zaslepljuje oči duše, da tako kažem, i nema ničeg zajedničkog sa vrlinom. Dogodilo se protiv moje volje da sam iz Senata istjerao Lucija Flaminija, brata Tita Flaminija[213], veoma valjanog čoveka. To je bilo sedam godina poslije Lucijeva konzulata. Ali ja sam smatrao da je bilo potrebno javno žigosati njegovu raspuštenost. Kada je, naime, bio konzul u /Cisalpinskoj op. S.M./ Galiji, podlegao je, prilikom jedne gozbe, molbi neke nemoralne prostitutke, naredivši da se jednome kažnjeniku odrubi glava, iako je ovaj već bio osuđen zbog nekog težeg prestupa. On je izbjegao kazni za vreme cenzorstva svoga brata Tita[214], koji je tu dužnost vršio neposredno prije mene. Ali ja i Flak[215] ni po koju cijenu nismo mogli preći preko tako sramne i odvratne moralne razobručenosti, koja je povlačila za ličnim nepoštenjem i sramoćenje državne vlasti.").

---

[210] *Lucius Quinctius Flamininus*, konzul u mandatnom periodu od marta 192. do marta 191. god. p. n. e.

[211] Prostori današnje sjeverne Italije i jugoistočne Francuske.

[212] *Marcus Porcius Cato Censorius Sapiens Priscus*; konzul za mandatni period mart 195. – mart 194. god. p. n. e. O njemu v. *Nepos, Cat.*; *Plut. Cat. Mai.*; *Comp. Arist. – Cat. Mai.*; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 198D – 199F.

[213] *Titus Quinctius Flamininus* je bio konzul u periodu mart 198. – mart 197. god. p. n. e. i pobjednik nad makedonskim kraljem Filipom V. Antigonidom (Φίλιππος, živio 238. – 179. god. p. n. e.; kralj od 221. do 179. god. p. n. e.).

[214] Izabran za cenzora 189. god. p. n. e., a sljedeći izbori za nove cenzori su bili tek za pet godina.

[215] *Lucius Valerius Flaccus*, konzul za mandatni period mart 195. – mart 194. god. p. n. e. zajedno sa kolegom Katonom Starijim. Ponovo su bili zajedno kolege, i kao cenzori izabrani 184. god. p. n. e.

Livije, XXXIX, 42 – 43 : *censores M. Porcius et L. Valerius metu mixta expectatione senatum legerunt; septem moverunt senatu, ex quibus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quinctium Flamininum consularem. patrum memoria institutum fertur ut censores motis senatu adscriberent notas. Catonis et aliae quidem acerbae orationes exstant in eos quos aut senatorio loco movit aut quibus equos ademit, longe gravissima in L. Quinctium oratio, qua si accusator ante notam, non censor post notam usus esset, retinere L. Quinctium in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset. inter cetera obiecit ei Philippum Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum. eum puerum, per lasciviam cum cavillaretur, exprobrare consuli saepe4 solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori venditaret. forte epulantibus iis, cum iam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse nobilem Boium cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle ut ab eo fidem praesens acciperet. introductum in tabernaculum per interpretem adloqui consulem coepisse. inter cuius sermonem Quinctius scorto "vis tu," inquit, "quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, iam hunc Gallum morientem videre?" et cum is vixdum serio adnuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde, fugienti fidemque populi Romani atque eorum, qui aderant, imploranti latus transfodisse. Valerius Antias, ut qui nec orationem Catonis legisset et fabulae tantum sine auctore editae credidisset, aliud argumentum, simile tamen et libidine et crudelitate peragit. placentiae famosam mulierem, cuius amore deperiret, in convivium arcessitam scribit. ibi iactantem sese scorto inter cetera rettulisse quam acriter quaestiones exercuisset et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. tum illam infra eum accubantem negasse umquam vidisse quemquam securi ferientem, et pervelle id videre. hic indulgentem amatorem unum ex illis miseris attrahi iussum securi percussisse. facinus sive eo modo quo4 censor obiecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est, saevum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse et cruore mensam respersam! in extrema oratione Catonis condicio Quinctio fertur ut si id factum negaret ceteraque, quae obiecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quemquam doliturum censeret, cum ipse vino et venere amens sanguine hominis in convivio lusisset?*

(„Oni /cenzori Katon Stariji i Lucije Flak op. S.M./ su uklonili sedam imena /sa senatorske liste op. S.M./, uključujući i ono od osobe konzularnog ranga Lucija Kvinktija Flaminina, koji je bio istaknut po svome visokom porijeklu i dužnostima koje je obnašao. Govorilo se da je bila drevna regulativa da bi cenzori trebali da budu obavezni da napišu svoje razloge za izbacivanje /nekoga op. S.M./ iz Senata. Sačuvani su neki inkriminirajući govori koje je Katon iznio protiv onih koje je uklonio sa spiska senatora i registra vitezova, ali daleko najštetniji je onaj koji je on napravio protiv Lucija Kvinktija. Da je Katon izrekao ovaj

govor kao tužitelj prije nego nego što je ime bilo izbrisano i ne kao cenzor nakon što je bilo izbrisano, čak ni njegov brat Tit Kvinktije, koji je bio cenzor u ovo vrijeme, ne bi ga mogao držati na spisku. Među drugim optužbama koje je on iznio protiv njega bila je i sljedeća. On je ubijedio sa velikim podmićivanjem kartaginskog mladića po imenu Filip, atraktivnog i ozloglašenog katamita[216], da ga prati u /Cisalpinsku op. S.M./ Galiju. Ovaj mladić u razvratnoj raskalašenosti uobičavao je često prigovarati konzulu zbog toga što ga je odveo iz Rima upravo prije gladijatorske priredbe, kako bi mogao podići visoku cijenu jer je poštivao strasti konzula. Dogodilo se, dok su bili na gozbi i opijeni sa vinom, da je stigla poruka da je jedan plemenitaš Boja[217] došao kao prebjeg sa svojom djecom i da je tražio da vidi konzula kako bi od njega osobno dobio obećanje zaštite. On je doveden u šator i počeo se obraćati konzulu preko prevoditelja. U sredini govora, konzul se okrenuo ljubavniku i rekao „Kako si odustao od gladijatorske predstave, da li bi volio vidjeti kako Gal umire." jedva shvativši šta je rekao, mladiće je pristao. Konzul je zgrabio mač koji je visio iznad njega i udario Gala, koji je još govorio, po glavi. Okrenuo se da bježi, moleći zaštitu rimskog naroda i onih koji su bili prisutni, kada je konzul zabio svoj mač kroz njega. Valerije Antias,[218] kao da nikada nije pročitao Katonov govor i dao je samo povjerenje neautentičnoj priči, koja se odnosi na drugi incident, ali podsjeća na pređašnji po svojoj požudi i okrutnosti. Prema njemu, žena Placentija, lošega karaktera, u koju je konzul bio ludo zaljubljen, je od njega bila pozvana na gozbu. Tu, hvaleći svojim podvizima, on je rekao bludnici, između ostalih stvari, kako je bio strog, i koliko je mnogo onih koje je osudio na smrt držao u lancima dok ih nije pogubio. Ona je ležala na istom kauču sa njim, i primijetila je da nikada nije bila vidjela pogubljenje i da bi to voljela žarko vidjeti. Nakon toga, kako bi udovoljio, on je naredio da jedan od onih nesretnika bude odveden i zatim mu se odrubi glava. Bez obzira da li je incident imao oblik opisan u cenzorovom govoru ili je to bilo kako Valerije navodi, u svakom slučaju to je bio okrutni i brutalni zločin. Za vrijeme svečanog objeda, kada je uobičajeno da se vrše ljevanice bogovima i zaželi sva sreće gostima, ljudska žrtva je bila žrtvovana i stol posut krvlju kako bi se zadovoljile oči bezobzirne bludnice koja leži na konzularnim grudima. Katon je završio svoj govor, rekavši da ako Kvinktije zaniječe optužbu, da mu on daje mogućnost da osigura sigurnost i dozvoli da predmet ode na sud, ali ako ih on prizna, da li on pretpostavlja da bi bilo ko žalio njegovu sramotu /izbacivanja iz Senata op. S.M./ nakon što se zabavljao, kada je poludio zbog vina i požude, prolijevanjem ljudske krvi na gozbi.").

[216] Dječaci i mladići koji su bili homoseksualnim odnosima, poglavito u vidu prostituiranja.

[217] Veliki galski narod koji je naseljavao različite predjele europskog kontinenta. Jedan dio je prebivao u sjevernoj Italiji, a dio u današnjoj Češkoj koja po njima nosi ime Bohemija.

[218] *Valerius Antias*, raniji rimski historičar.

Valerije Maksim, II, 9, 3 : *sicut Porcius Cato L. Flamininum, quem e numero senatorum sustulit, quia in provincia quendam damnatum securi percusserat tempore supplicii ad arbitrium et spectaculum mulierculae, cuius amore tenebatur, electo. et poterat inhiberi respectu consulatus, quem is gesserat, atque auctoritate fratris eius Titi Flaminini. sed et censor et Cato, duplex severitatis exemplum, eo magis illum notandum statuit, quod amplissimi honoris maiestatem tam taetro facinore inquinaverat nec pensi duxerat isdem imaginibus ascribi meretricis oculos humano sanguine delectatos et regis Philippi supplices manus.*
(“Katon /Stariji op. S.M./ Cenzor je bio jednako opravdan kada je izbacio Lucija Flaminina iz Senata. Flaminin je bio osudio nekoga u svojoj provinciji na smrt i odrubio mu glavu, ali je on izabrao vrijeme egzekucije kako bi zadovoljio neku ženu u koju je on bio zaljubljen, pustivši je da vidi to. Katon je mogao da se suzdrži zbog poštovanja za konzulstvo koje je držao Flaminin ili zbog prestiža njegovog brata, Tita Flaminina, ali on je bio cenzor i on je bio Katon, što ga je učinilo primjerom strogosti dva puta. Katon je odlučio da bi Flaminin trebao biti još više osuđen jer je osramotio veličinu najviše časti /konzulske dužnosti, najviše rimske državne izvršne magistrature op. S.M./ sa takvim niskim djelom i zato jer nije pokazao nikakvu zabrinutost da bi njegove predačke posmrtne maske[219] bile povezane sa predajom kralja Filipa /V. op. S.M./[220] i sa prostitutkom koja je uživala u viđenju ljudskog krvoprolića.”).

Valerije Maksim, IV, 5, 1 : *quo L. Flamininus extrema in parte theatri constitit, quia a M. Catone et L. Flacco censoribus senatu motusfuerat, consulatus iam honore defunctus, frater etiam T. Flaminini Macedoniae Philippique victoris: omnes enim transire eum in locum dignitati suae debitum coegerunt.*
(“Kada je nakon izbacivanja iz Senata od strane Marka Katona i Lucija Flaka, Lucije Flaminin došao sjesti na posljednje klupe teatra, njega, konzulara i brata Tita Flaminin, pobjednika Makedonije i Filipa, svi su gledaoci prisilili da dođe na mjesto koje mu odgovara).

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 17 : προέγραψε μὲν οὖν ὁ Κάτων τῆς συγκλήτου τὸν συνάρχοντα καὶ φίλον Λεύκιον Οὐαλλέριον Φλάκκον, ἐξέβαλε δὲ τῆς βουλῆς ἄλλους τε συχνοὺς καὶ Λεύκιον Κοΐντιον, ὕπατον μὲν ἑπτὰ πρότερον ἐνιαυτοῖς γεγενημένον, ὃ δ᾽ ἦν αὐτῷ πρὸς δόξαν ὑπατείας μεῖζον, ἀδελφὸν Τίτου Φλαμινίνου τοῦ καταπολεμήσαντος Φίλιππον. αἰτίαν δὲ τῆς ἐκβολῆς ἔσχε τοιαύτην. μειράκιον ἐκ τῆς

[219] Koje su se izrađivale u trenutku smrti. Uglednici su čuvali maske svojih predaka na vidljivim mjestima kao znak svoga porijekla i predaka koji su ostvarili velika djela. Kod Rimljana je kult predaka imao veliku i bitnu ulogu ne samo u religijskom kontekstu, nego i u praktičnom životu, posebno u višim društvenim i socijalnim slojevima.

[220] Koju je izvojevao njegov brat Tit. Rečenica imao smisao u tome da je Lucije svojim činom osramotio ne samo familiju, nego je i unizio veliku rimsku pobjedu nad moćnim makedonskim kraljevstvom koje je predvodio kralj Filip V. Antigonid.

παιδικῆς ὥρας ἑταιροῦν ἀνειληφὼς ὁ Λεύκιος ἀεὶ Περὶ αὑτὸν εἶχε καὶ συνεπήγετο στρατηγῶν ἐπὶ τιμῆς καὶ δυνάμεως τοσαύτης ὅσην οὐδεὶς εἶχε τῶν πρώτων παρ᾽ αὐτῷ φίλων καὶ οἰκείων, ἐτύγχανε μὲν οὖν ἡγούμενος ὑπατικῆς ἐπαρχίας: ἐν δὲ συμποσίῳ τινὶ τὸ μειράκιον, ὥσπερ εἰώθει, συγκατακείμενον ἄλλην τε κολακείαν ἐκίνει πρὸς ἄνθρωπον1 ἐν οἴνῳ ῥᾳδίως ἀγόμενον, καὶ φιλεῖν αὑτὸν οὕτως ἔλεγεν ‘ὥστ᾽,’ ἔφη, ‘θέας οὔσης οἴκοι μονομάχων οὐ τεθεαμένος πρότερον ἐξώρμησα πρὸς σέ, καίπερ ἐπιθυμῶν ἰδεῖν ἄνθρωπον σφαττόμενον.’ ὁ δὲ Λεύκιος ἀντιφιλοφρονούμενος ‘ἀλλὰ τούτου γε χάριν,’ εἶπε, ‘μή μοι κατάκεισο λυπούμενος, ἐγὼ γὰρ ἰάσομαι.’ καὶ κελεύσας ἕνα τῶν ἐπὶ θανάτῳ κατακρίτων εἰς τὸ συμπόσιον ἀχθῆναι καὶ τὸν ὑπηρέτην ἔχοντα πέλεκυν παραστῆναι, πάλιν ἠρώτησε τὸν ἐρώμενον, εἰ βούλεται τυπτόμενον θεάσασθαι. φήσαντος δὲ βούλεσθαι, προσέταξεν ἀποκόψαι τοῦ ἀνθρώπου τὸν τράχηλον. οἱ μὲν οὖν πλεῖστοι ταῦτα ἱστοροῦσι, καὶ ὅ γε Κικέρων αὐτὸν τὸν Κάτωνα διηγούμενον ἐν τῷ Περὶ γήρως διαλόγῳ πεποίηκεν ὁ δὲ Λίβιος αὐτόμολον εἶναί φησι Γαλάτην τὸν ἀναιρεθέντα, τὸν δὲ Λεύκιον οὐ δι᾽ ὑπηρέτου κτεῖναι τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ᾽ αὐτὸν ἰδίᾳ χειρί, καὶ ταῦτα ἐν λόγῳ2 γεγράφθαι Κάτωνος. ἐκβληθέντος οὖν τοῦ Λευκίου τῆς βουλῆς ὑπὸ τοῦ Κάτωνος, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ βαρέως φέρων ἐπὶ τὸν δῆμον κατέφυγε καὶ τὴν αἰτίαν ἐκέλευεν εἰπεῖν τὸν Κάτωνα τῆς ἐκβολῆς. εἰπόντος δὲ καὶ διηγησαμένου τὸ συμπόσιον ἐπεχείρει μὲν ὁ Λεύκιος ἀρνεῖσθαι, προκαλουμένου δὲ τοῦ Κάτωνος εἰς ὁρισμὸν ἀνεδύετο. καὶ τότε μὲν ἄξια παθεῖν κατεγνώσθη: θέας δ᾽ οὔσης ἐν θεάτρῳ τὴν ὑπατικὴν χώραν παρελθὼν καὶ πορρωτάτω που καθεσθεὶς οἶκτον ἔσχε παρὰ τῷ δήμῳ, καὶ βοῶντες ἠνάγκασαν αὐτὸν μετελθεῖν, ὡς ἦν δυνατὸν ἐπανορθούμενοι καὶ θεραπεύοντες τὸ γεγενημένον.

(„Katon započe /cenzuru op. S.M./, dakle, time što je svog sudruga u službi i prijatelja Lucija Valerija Flaka upisao kao prvaka Senata, a izbacio je iz senata, izmedu mnogih drugih, i Lucija Kvincija[221] koji je sedam godina prije toga bio konzul i — a to mu je ugled uvećavalo više od konzulata — brat TitaFlaminina koji je svladao /makedonskog kralja op. S.M./ Filipa /V. op. S.M./. A razlog izbacivanja bio je ovaj. Zavevši momčića koji se prostituirao od dobi svoje dječačke ljepote, Lucije ga je stalno držao uza se i kao vojskovođa vodio ga sa sobom uz toliku čast i utjecaj kolike nije imao nijedan od njegovih prvih prijatelja i rođaka. Desilo se, međutim, da je Lucije obavljao poslove uprave nad svojoin konzulamom provincijom. Na nekoj se gozbi momčić, ležeći po svom običaju uza njega, počeo na razne druge načine umiljavati tom čovjeku kojim je pri vinu bilo lako upravljati, pa mu reče da ga toliko voli »...da sam«, veli »kad je kod kuće /u Rimu op. S.M./

[221] Iako danas nama ova kazna izbacivanja iz Senata izgleda kao laka/lahka i blaga, u kontekstu rimskog republikanskog svijeta, a pogotovu u opisivanom vremenu to je bila jedna vrlo teška i oštra kazna. U klasičnoj civilizaciji najteža kazna nije bila ona smrtna, nego gubitak prava na „vatru i vodu", tj. protjerivanje uz gubitak građanstva te prekid svih familijskih i drugih veza. Pored toga apatridstva i vagabunda, teškom kaznom se smatralo i gubitak časti i izricanje javnoga poniženja, jer je ono povlačilo sa sobom i javnu sramotu i nedostojnost. Sa gubitkom časti bi bila povezana i nemogučnost obnašanja bilo kakve javne funkcije, znatno bi bila otežana bilo kakva poslovna aktivnost, a djeca bi isto teško nalazila bračne supružnike, pogotovu iz istoga socijalnog sloja. Taj pojedinac bi gubio prijatelje, postajao bi sve usamljeniji.

bila gladijatorska priredba, nešto što nikada ranije nisam vidio, požurio ka tebi premda sam žudio da vidim ubijanje čovjeka«. A Lucije, želeći da mu ne ostane dužan za ljubav, odgovori: »Što se toga barem tiče, nemoj mi biti tužan za stolom jer ću ti ja izliječiti tugu«. I naredivši da jedan od na smrt osuđenih bude doveden na gozbu i da uza njega stane liktor sa sjekirom, upita ponovo svoga ljubljenog želi li vidjeti smaknuće. A kad ovaj odgovori da želi, Lucije naredi da čovjeku odsijeku glavu. To je, dakle, opis tog događaja što ga navodi većina pisaca i tako je Ciceron u dijalogu„O starosti“ prikazao samoga Katona kako ga pripovijeda. Livije, pak veli da je smaknuti bio galski prebjeg, a da ga Lucije nije dao smaknuti po liktoru, nego da je to učinio vlastitom rukom i da je to bilo opisano u Katonovu govoru. Kada je Katon /Stariji op. S.M./ izbacio Lucija iz Senata, Lucijev brat, time jako pogođen, upotrijebi priziv na narod[222] i zatraži da Katon navede razlog izbacivanja. A kad je Katon to učinio i ispripovjedio događaj na gozbi pokušavao je Lucije poricati, ali kad ga Katon izazva na formalan sudski postupak uz polaganje jamčevine, stade se izvlačiti. I tada bi priznata zasluženost njegove kazne.Ali kada je u teatru bila davana predstava, a on /Lucije Flaminin op. S.M./ prošao pokraj mjesta rezervirana za senatore i sjeo negdje sasvim daleko od njih, sažali se narodu i, vičući, prisiliše ga da promijeni mjesto ispravljajući tako koliko je bilo moguće i zaliječujući ono što se dogodilo.“).

Plutarh, Usporedni životopisi, Tit Flaminin, 18 - 19: ἀδελφὸς ἦν Τίτῳ Λεύκιος Φλαμινῖνος, οὔτε τὰ ἄλλα προσεοικὼς ἐκείνῳ τὴν φύσιν ἔν τε ταῖς ἡδοναῖς ἀνελεύθερος δεινῶς καὶ ὀλιγωρότατος τοῦ πρέποντος, τούτῳ συνῆν μειρακίσκος ἐρώμενος, ὃν καὶ στρατιᾶς ἄρχων ἐπήγετο καὶ διέπων ἐπαρχίας εἶχεν ἀεὶ περὶ αὑτόν, ἔν οὖν πότῳ τινὶ θρυπτόμενος πρὸς τὸν Λεύκιον οὕτως ἔφη σφόδρα φιλεῖν αὐτόν ὥστε θέαν μονομάχων ἀπολιπεῖν οὔπω γεγονὼς ἀνθρώπου φονευομένου θεατής, τὸ πρὸς ἐκεῖνον ἡδὺ τοῦ πρὸς αὑτὸν ἐν πλείονι λόγῳ θέμενος. ὁ δὲ Λεύκιος ἡσθείς ‘οὐδὲν,’ ἔφη, ‘δεινόν: ἰάσομαι γὰρ ἐγώ σου τὴν ἐπιθυμίαν.’ καὶ κελεύσας ἕνα τῶν καταδίκων ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου προαχθῆναι, καὶ τὸν ὑπηρέτην μεταπεμψάμενος, ἐν τῷ συμποσίῳ προσέταξεν ἀποκόψαι τοῦ ἀνθρώπου τὸν τράχηλον. Οὐαλλέριος δὲ Ἀντίας οὐκ ἐρωμένῳ φησίν, ἀλλ᾽ ἐρωμένῃ τοῦτο χαρίσασθαι τὸν Λεύκιον. ὁ δὲ Λίβιος ἐν λόγῳ Κάτωνος αὐτοῦ γεγράφθαι φησίν, ὡς Γαλάτην αὐτόμολον ἐλθόντα μετὰ παίδων καὶ γυναικὸς ἐπὶ τὰς θύρας δεξάμενος εἰς τὸ συμπόσιον ὁ Λεύκιος ἀπέκτεινεν ἰδίᾳ χειρί τῷ ἐρωμένῳ χαριζόμενος, τοῦτο μὲν οὖν εἰκὸς εἰς δείνωσιν εἰρῆσθαι τῆς κατηγορίας ὑπὸ τοῦ Κάτωνος: ὅτι δὲ οὐκ αὐτόμολον ἦν, ἀλλὰ δεσμώτης ὁ ἀναιρεθεὶς καὶ ἐκ τῶν καταδίκων, ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ Κικέρων ὁ ῥήτωρ ἐν τῷ περὶ γήρως αὐτῷ Κάτωνι τὴν διήγησιν ἀναθείς εἴρηκεν. ἐπὶ τούτῳ Κάτων τιμητὴς γενόμενος καὶ καθαίρων τὴν σύγκλητον ἀπήλασε τῆς βουλῆς τὸν Λεύκιον, ὑπατικοῦ μὲν ἀξιώματος ὄντα, συνατιμοῦσθαι δὲ τοῦ ἀδελφοῦ δοκοῦντος αὐτῷ. διὸ καὶ προελθόντες εἰς τὸν δῆμον

222 Ovdje Plutarh griješi. U vrijeme Republike, priziv na narod, tj. na komicije ili plebejsku skupštinu je postojao samo u slučaju odluka magistrata sa *imperium* ovlaštenjima, ali ne i cenzora. Cenzori su inače razloga za izbacivanje nedostojanih senatora navodili odmah i nisu bili skriveni. Cenzori nisu imali diskreciono pravo da bez obrazloženja nekoga kazne.

ἀμφότεροι ταπεινοὶ καὶ δεδακρυμένοι μέτρια δεῖσθαι τῶν πολιτῶν ἐδόκουν, ἀξιοῦντες αἰτίαν εἰπεῖν τὸν Κάτωνα καὶ λόγον, ᾧ χρησάμενος οἶκον ἔνδοξον ἀτιμίᾳ τοσαύτῃ περιβέβληκεν. οὐδὲν οὖν ὑποστειλάμενος ὁ Κάτων προῆλθε, καὶ καταστὰς μετὰ τοῦ συνάρχοντος ἠρώτησε τὸν Τίτον εἰ γινώσκει τὸ συμπόσιον. ἀρνουμένου δὲ ἐκείνου, διηγησάμενος εἰς ὁρισμὸν προεκαλεῖτο τὸν Λεύκιον εἴ τί φησι τῶν εἰρημένων μὴ ἀληθὲς εἶναι, τοῦ δὲ Λευκίου σιωπήσαντος, ὁ μὲν δῆμος ἔγνω δικαίαν γεγονέναι τὴν ἀτιμίαν καὶ τὸν Κάτωνα προέπεμψε λαμπρῶς ἀπὸ τοῦ βήματος, ὁ δὲ Τίτος τῇ συμφορᾷ τοῦ ἀδελφοῦ περιπαθῶν συνέστη μετὰ τῶν πάλαι μισούντων τὸν Κάτωνα καὶ πάσας μὲν ἃς ἐκεῖνος ἐποιήσατο τῶν δημοσίων ἐκδόσεις καὶ μισθώσεις καὶ ὠνὰς ἠκύρωσε καὶ ἀνέλυσεν ἐν τῇ βουλῇ κρατήσας, πολλὰς δὲ καὶ μεγάλας δίκας κατ᾽ αὐτοῦ παρεσκεύασεν, οὐκ οἶδὲ ὅπως εὖ καὶ πολιτικῶς πρὸς ἄρχοντα νόμιμον καὶ πολίτην ἄριστον ὑπὲρ ἀνδρὸς οἰκείου μέν, ἀναξίου δὲ καὶ τὰ προσήκοντα πεπονθότος ἀνήκεστον ἔχθραν ἀράμενος. οὐ μὴν ἀλλὰ τοῦ Ῥωμαίων ποτὲ δήμου θέαν ἔχοντος ἐν τῷ θεάτρῳ καὶ τῆς βουλῆς, ὥσπερ εἴωθε, κόσμῳ προκαθημένης, ὀφθεὶς ὁ Λεύκιος ἐπ᾽ ἐσχάτοις που καθήμενος ἀτίμως καὶ ταπεινῶς οἶκτον ἔσχε: καὶ τὸ πλῆθος οὐκ ἠνέσχετο τὴν ὄψιν, ἀλλ᾽ ἐβόων μεταβῆναι κελεύοντες, ἕως μετέβη, δεξαμένων αὐτὸν εἰς ἑαυτοὺς τῶν ὑπατικῶν.
("Tit je imao brata Lucija Flaminina koji mu inače po naravi nije bio sličan, a sasvim se nedostojno podavao užicima i potpuno je prezirao pristojnost. S njime je živio dječačić u koga je Lucije bio zaljubljen i koga je uvijek kao zapovjednik vojske vodio sa sobom i kao namjesnik provincije držao uza se. Na nekoj pijanci dječak, umiljavajući se Luciju, reče da ga tako voli da nije otišao da gleda gladijatorske igre samo da bude s njim, premda još nikada u životu nije vidio ubijanje čovjeka, ali mu je više stalo do njegova nego do vlastita užitka. A Lucije, razdragan, reče: »Nemaj brige! Zadovoljit ću ja tvoju želju«. I zapovjedi da iz zatvora dovedu jednog osuđenika na smrt i šalju po liktora, te mu naredi da tom čovjeku usred gozbe odsiječe glavu. Valerije Antias veli da je Lucije to učinio da ugodi ne ljubavniku nego ljubavnici. A Livije kaže da je u jednom govoru samoga Katona /Starijeg op. S.M./ bilo napisano da je nekoga galskog prebjega koji je sa ženom i djecom došao na vrata, primivši ga u prostoriji gdje se pilo, Lucije ubio vlastitom rukom nastojeći ugoditi ljubavniku. To je Katon vjerojatno dodao da optužbu učini težom, a da smaknuti nije bio prebjeg nego utamničenik i jedan od na smrt osuđenih rekli su mnogi drugi, a napose govornik Ciceron u spisu "O starosti" gdje tu priču stavlja u usta samome Katonu.Poslije toga Katon /Stariji op. S.M./, postavši cenzor i pročišćujući Senat, istjera iz njega Lucija premda je po dostojanstvu bio bivši konzul i premda se smatralo da je time ujedno osramoćen i njegov brat. Stoga obojica, istupivši pred narod ponizna držanja i u suzama, uputiše građanima rnolbu koja se činila umjerenom tražeći da Katon navede uzrok i motiv koji ga je naveo da na slavnu kuću baci toliku sramotu. Katon istupi bez ikakva oklijevanja i, zauzevši sa svojim drugom u službi mjesto da govori, upita Tita da li zna za onu pijanku. Kad je ovaj odgovorio da ne zna, Katon, pošto ispriča cijeli događaj, pozove Lucija neka položi sudsku jamčevinu ako tvrdi da nešto od onoga što je on rekao nije istinito. Kako je

Lucije šutio, narod razabere da je gubitak časti opravdan i isprati Katona sa govornice kući sa počasnom pratnjom.[223] Ali Tit, veoma pogođen bratovom nesrećom, zđruži se s onima koji su Katona odavno mrzili nadvladavši u Senatu, poništi i raskine sve najmove i zakupe javnih zgrada i zakupe poreza što ih je on zaključio, a povede protiv njega i mnoge teške parnice. Ne znam da li baš časno i politički razborito jer je time pokazao nepomirljivu mržnju prema zakonitu vršiocu vlasti i izvrsnu građaninu zbog čovjeka, doduše svoga rođaka, ali nedostojna, koji je dobio ono što je zaslužio. No ipak, kad je rimski narod u kazalištu gledao predstavu, a Senat je po običaju u znak počasti sjedio u prvim redovima, Lucije, viđen kako sjedi sramotno i pokunjeno sasvim straga, pobudi sažaljenje. I mnoštvo ne podnese taj prizor, nego mu dovikivahu tražeći da promijeni mjesto sve dok ga on doista ne promijeni jer ga među sebe primiše bivši konzuli.").

Sekst Aurelije Viktor, de Viris Illustribus, 47, 4 – 5 : *Censor L. Flaminium consularem senatu mouit, quod ille in Gallia ad cuiusdam scorti spectaculum eiectum quendam e carcere in conuiuio iugulari iussisset.*
("Kao cenzor /Katon Stariji op. S.M./ je izbacio iz Senata Lucija Flaminina, jer je ova velika osoba u /Cisalpinskoj op. S.M./ Galiji naredio da se zatvorenik ubije za vrijeme banketa kako bi zabavio mladića.").

Kao što se iz prezentiranih podataka može vidjeti, cirkulirao je niz različitih verzija o ovome zločinu Lucija Kvinktija Flaminina. Smatramo da je ona verzija koju iznosi Livije, a pozivajući se na Katonov govor protiv Lucija Flaminina za sada najbliža stvarnom povijesnom dešavanju. Zbog toga što se u toj verziji govori da je zločin počinjen u vremenu ratne kampanje i nad prebjegom da druge strane, smatrali smo shodnim da je uvrstimo u ovaj izbor ratnih zločina iz epohe klasične civilizacije. Katonova osuda Lucija Flaminina izgleda da nije bila samo motivirana njegovim principijelnim stavom, nego je moguće bila i jedan segment njegovog sukoba sa tzv. scipionovskim kružokom i liberalno – filohelenističkom frakcijom. Lucijev brat Tit je bio u dobrim odnosima sa Publijem Kornelijem Scipionom Afrikancem Starijim, tim glavnim nemesisom Katona Starijeg.

[223] Braća Tit i Lucije Flaminin su istupili pred građane i narod ne na oficijelnim skupštinama, nego na kontioni, nekom vidom neslužbenog javnog okupljanja na Forumu gdje su se uglavnom vodila diskusija o određenom predmetu ili nacrtu neke odluke ili zakona (na oficijelnim skupštinama nije bilo diskusije, nego samo iznošenje prijedloga i nakon toga glasanje za njega). Katon je na kontioni ponudio da se ide na sud i da se situacija tamo raščisti, što je Lucije prešutno odbio.

Ius Gentium. Fetiales. Bellum iustum.

Postupak Republike u slučaju odmetnutog garnizona u Regiju vrlo ilustrativno pokazuje zašto je Rim postao veliki i svjetska sila koja obasjava svojom snagom i energijom i današnjicu. Oni su promtno i bespogovorno procesuirali i kažnjavali svoje ljude, i to bez obzira na njihove pozicije i činove, ako su počinili ono što su smatrali da je bilo prekršaj u ponašanju i pravilima ratovanja (tj. za ratni zločin) i druge slične prekršaje i zloupotrebe ili ostale stvari za koje su smatrali da su nedostojne u toku ratovanja. Čak je i sam rat definiran pravilima, pa je bio dozvoljen samo onaj rat koji je morao biti po njihovim shvatanjima opravdan, pravedan i častan, tj. da je imao uzroke i razloge zašto se ide u rat i čije je objavljivanje prošlo kroz preciziranu institucionalnu i ritualnu proceduru. Svaki drugi rat nije smatran dozvoljenim. I upravo radi toga su Rimljani bili i ostali veliki, dok su npr. Atenjani, Lakedemonjani, Tebanci pa i Makedonci ostajali samo na nivoima kratkotrajnog bljeska.[224] Za razliku od njih i mnogih drugih, Rimljani nisu kažnjavali svoje ljude zbog počinjenih ratnih zločina i drugoga nedopuštenog ponašanja u ratu zbog toga što ih je neko natjerao ili da bi se nekome drugome dodvorili, oni su to radili samo radi sebe samih. Zato tu nema relativiziranja, opravdavanja, ispraznih floskula "heroj, a ne zločinac". Postoje zakoni, postoje pravila, postoji disciplina, postoje činjenice i to se mora poštovati. U suprotnom, svako mora da zna šta ga sljeduje, a to je procesuiranje i surovo kažnjavanje ako se dokaže krivica. I nisu se ustručavali da javno kazne čak i veće skupine prestupnika, kao u "regijskom slučaju" kada je prvo na glavnom rimskom trgu javno bičevan, a zatim pogubljen znatan broj prestupnika.

Rimljani su svijet shvatali u sustavu zakonitosti, i za njih ništa izvan toga sustava ili nije postojalo ili nije bilo prihvatljivo. To objašnjava tu poslovičnu opčinjenost Rimljana pravom i zakonima (posebno u republikansko doba), jer po njihovom shvatanju praktično ništa izvan sustava prava i zakona ne može postojati. Oni su uvijek isticali da država i bez prava i zakona (uključujući i njihovo provođenje za koje su zadužene javne institucije) ne može postojati i da se i rimski građani i stranci jedino smiju pokoravati zakonima (koji mogu imati i religiozni plašt). Zato je bilo i razumljivo da su Rimljani svaki segment ne samo svoga i ljudskog djelovanja, nego i općeg postojanja sistematiziraju

[224] Rimska država je postojala oko 1300 godina, od toga 600 godina (od 201. god. p. n. e. do 395. god. n. e.) kao velika svjetska sila i neosporni gospodar euromediteranskog pojasa. Nasuprot Rimu, imamo Mongole koji su kao svjetska sila bili oko 200 godina, Osmansku državu koja je postojala 620 godina, od toga oko 230 godina kao svjetska sila (1453 – 1683. god.), Špansku imperiju koja je bila svjetska sila oko 300 godina (od početka XVI. st. do početka XIX. st.), Britansku imperiju koja je bila svjetska sila 200 godina (od 1763. do početka 60tih godina XX. st.), Francuska je bila bitna na svjetskoj pozornici od vladavine Luja XIV. pa do početka 60tih godina XX. st., Ruska imperija je bila svjetska sila oko 200 godina (od Petra Velikog do 1917. god.). Jedino je Kina sa svojih 3500 godina dugim državnim kontinuitetom ne samo relevantan povijesni pandan Rimskoj državi, nego i veći povijesni faktor.

kao *iuscivile* (određen za rimske građane), *iusgentium* (zajednički za sve ljude) ili *iusnaturalis* (zajednički za prirodu).

Kako su Rimljani sve više i intenzivnije dolazili u svestrani kontakt i veze sa drugim zajednicama, potrebno je bilo razviti i neku vrstu „međunarodnog prava“, koje je po rimskom shvaćanju zajedničko svima. U tom pogledu golemo značenje imalo je osnivanje 242. god. p. n. e. dužnosti drugog pretora. On je nazivan *praetor qui inter peregrinos ius dicit,* ili naprosto *praetor peregrinos*. U njegovom djelokrugu nalazili su se uglavnom sporovi između stranaca i Rimljana. Na te sporove nisu se mogle primijeniti norme starog građanskog prava, jer su se one ticale samo rimskih građana. Nije se moglo suditi ni po nekom drugom inozemnom pravu, jer se mogao pojaviti sudski spor između podanika raznih država, ili pak između stranaca i Rimljana. Uslijed toga, pored starog građanskog prava postepeno se izgrađuju norme takozvanog općenarodnog prava. To pravo se nazivalo *ius gentium*. Norme *ius gentium* uzimaju se jednim dijelom iz općih običaja međunarodnog trgovačkog prava, iz pravnih institucija drugih naroda i samog rimskog građanskog prava, ali se one odlikuju velikom jednostavnošću i elastičnošću.

Načelno, na osnovi *ius gentium,* Rimljani su priznavali i pravo na samostalnost drugih država, i teorijski su smatrali da i drugi narodi trebaju imati ono što i oni (*hostire pro aequare*). Razvijanje *ius gentium* je bilo potrebno, jer je rimsko građansko pravo (*ius civile*) bilo ograničeno samo na rimske građane, pa bi onda svi nosioce nerimskog građanstva na prostorima Republike bili teorijski totalno bespravni. U antici je vladalo pravilo da su prava određenih država ograničena samo na nosioce njihovih građanstava, i samim tim kada su Rimljani počeli stvarati svoju hegemoniju na Mediteranu, oni su bili prisiljeni da polako nizom praktičnih rješenja pronađu *modus vivendi* koji bi bio poveznica svih tih raznoraznih prava saveznika i provincijskih peregrinskih *civitates*, ali i drugih međunarodnih subjekata. To je uzrokovano i činjenicom da Rimska Republika nije svoje rimsko pravo nametala drugim zajednicama (nad kojima je imala hegemoniju), niti je nekoga prisiljavala da bude rimski građanin. *Ius civile* se primjenjivalo samo na rimske građane, ali ne i na nosioce latinskog prava i građane „savezničkih“ i provincijskih državica, pa je neminovno bilo ustrojiti posebni pravni i sudbeni sustav, pa u tome kontekstu treba promatrati i uvođenje institucije peregrinskog pretora i razvijanje *ius gentium*. Njegovo održavanje je u početku zavisilo od religijske svijesti, jer nije bilo nekog „međunarodnog suda“, pa ni samim tim i propisanih „međunarodnih“ sankcija.

Za pitanja međunarodnih odnosa i ratovanja veliku ulogu imao je rimski svećenički kolegij fecijala. On je nastao u kraljevsko doba i glavna njegova dužnost bila je čuvanje i provođenje fecijalnog prava (*ius fetiale*), pod kojim se podrazumijevao skup svih pravila, regula, obreda i običaja koji se tiču međunarodnih odnosa. Kolegiji fecijala postojali su ne samo u Rimu, nego i u drugim srednjoitalskim gradovima. Običaji i obredi fecijalnog prava bili su zajednički Rimljanima i drugim Italicima. Njihova (za historiografiju i pučku

javnost) najpoznatija dužnost bilo je vršenje obreda kojima su popraćivane objave rata i sklapanja mira. I samo onda kada su ti obredi strogo izvršavani, rat je smatran pravednim (*bellum iustum*), a ugovor valjanim. Fecijali su u ranijim periodima vršili i dužnost državnih oficijelnih poslanika, da bi kasnije bili zamijenjeni sa legatima (poglavito iz reda senatora).

Sabinjanski rod Klaudijevaca je izgleda bio zaslužan za uvođenje i kulta boginje Belone u Rim. Vjerojatno sabinjanskog porijekla Belona/*Bellona* je bila rimska boginja rata, usko vezana sa Marsom kao njegov pratilac (iako se ona može zvati i njegovom suprugom, kćerkom, sestrom ili kočijašem). Njen hram je izgrađen na Marsovom polju (gdje su se sastajale centurijatske komicije i skupljala vojska), van *pomeriuma*, te svete granice grada. U njenom hramu se Senat sastajao sa stranim izaslanstvima (ambasadorima), primao pobjedničke zapovjednike i tu se rat javno proglašavao i objavljivao. Iza njenog hrama je bila *columna bellica,* koja je simbolički predstavljala granicu Rima, I da bi se objavio rat jedan od svećenika fecijala je bacao koplje preko *columna bellica,* što je simboliziralo napad na stranu zemlju, odnosno javnu objavu rata.

Rimljani su se držali pravila *ius gentium* prilično dugo, i u ratu i u miru. Ustvari *ius gentium* svoje korijenje nastanka ima upravo u vezi reguliranja rata, odnosno definiranja njegove pravednosti i opravdanosti, te sklapanja, primjenjivanja i održavanja ugovora (a što je sve bila zadaća fecijala). Znači, klica nastanka staze po kojoj će se kretati kreiranje i oblikovanje *ius gentium* nastala je u drevna vremena rimske historije.

Osnovni elementi *ius gentium* su bili :

a) Poštovanje tuđe zemlje i svega što se u njoj nalazi, a povrede se smatraju razbojništvom (*latrocinium*). Ako je povreda učinjena od države (*publico consilio*), tada se ima pravo na naknadu (*ad res repetendas*.) Ako je povreda učinjena od pojedinaca, tada fecijali moraju kultnim ceremonijalom predati krivca.

b) Poštovanje zvaničnih izaslanstava. Takvi poslanici su bili smatrani svetim i nepovredivim. I ovoga pravila Rimljani su se strogo držali. Poslanike savezničkih naroda i država su smještali u kuće uglednih građana, dok su one iz neprijateljskih zajednica ostavljali van *pomeriuma*, i Senat ih je primao u hramu Belone. Ko bi povrijedio poslanika, bio bi predan od fecijala. Poslanici su bili slobodni i kada su pregovori propali, ali su morali do određena roka napustiti Rim i Republiku. Povredu svojih izaslanika Rimljani su smatrali najvećom uvredom, pravim povodom za objavljivanje rata.

c) Pravo na zadovoljštvinu radi nanesene povrede, makar to bio i rat (*ius gentium est, ut vim atque iniuriam propulsemus*). Rat je bio krajnje sredstvo (kada pregovori sa izaslanstvima nisu uspjeli), ali i religiozno – kultna obaveza za namirivanje povrede, pa je i ulazak u rat morao imati precizno utvrđen ceremonijal. Fecijali bi

između sebe izabrali predstavnika (*pater patratus*), koji ode na granicu prema onoj zajednici koja je po rimskom shvatanju bila prekršitelj ili povreditelj. Na međi, predstavnik fecijala glasno najavi sebe i svoje poslanstvo i zakletvom potvrdi istinu svoga govora. A onda tako dalje govoraše prvom na koga naiđe na putu (*clarigatio* = glasno i svečano navještanje). U slučaju kada je povreda učinjena od javne zajednice tražila se zadovoljština, a ako je od pojedinca onda je traženo njegovo izručenje. Ako u roku od 33 dana nije bilo zahtjevu zadovoljeno, vratiše se fecijali i izjaviše da po božanskom pravu ratu ništa ne stoji na putu.

d) Kada je rat već zaključen, morao se i ceremonijalno objaviti i to tako što je fecijal svečano bacio koplje na tuđe zemljište. Kako se Republika širila, a njeni neprijatelji postajali oni sa prekomorskim posjedima, onda se pristupilo specifičnim i domišljatim rješenjima koje su mogli da izmisle i primijene samo praktični Rimljani. Tako su npr. rat Piru navijestili tako što su nastojali i uspjeli uhvatiti jednog neprijateljskog vojnika kojem dadoše da formalno kupi mjesto u Flaminijevom cirkusu (koje je tako postalo tuđa, neprijateljsko zemljište). I tako su formalno zadovoljili obred objave rata bacanjem koplja na neprijateljsko zemljište. Pred hramom Belone podigao se stup (koji je simbolizirao neprijateljsku među) preko koga su fecijali bacali koplje „navještanja rata“.

e) U slučaju navještanja rata, neprijateljsko zemljište i stanovništvo je postajalo bespravno i nije se više poštivalo, i bio je dozvoljen svaki vid uništavanja i razaranja. Ali i ta oštrina u postupku prema neprijatelju je zavisila od situacije i interesa, i uglavnom su najgore prolazili oni koji su se pobunili (*rebellare*), jer su po rimskom shvatanju prekršili ugovore.

Inače rimska zvanična politika je uvijek tvrdila da ona ne vodi osvajačke (koji za svrhu imaju puko osvajanje i slavoljublje) i nepravedne ratove, i zato su nastojali da svoje ratove uvijek prikažu i tumaće kao opravdane, odbrambene, preventivne ili u svrhu kažnjavanja radi određene povrede ili prekršaja. Takvo stajalište je upravo posljedica rimskog shvatanja države i javne vlasti kao korisno potrebne stvari, a ne neke metafizičkog oblika sa kojom se povezuje emocionalnim putem.

Fecijali su kod naviještanja rata, kao i kod sklapanja mira uvijek kod sebe imali „svete trave“ (*verbenae*) koje su zajedno sa zemljom iščupali na Kapitolu, da se čini da su uvijek na domaćem zemljištu. Kasnije kod sklapanja mira je bilo dovoljno da se ugovor potvrdi zakletvom ili zadanom riječi (*sponsio*). Ugovori nisu morali biti sklapani samo uslijed rata, nego i reguliranjem mirnodopskih stvari, kao trgovine. To se postizalo ugovaranjem prijateljstva (*amicitia;* φινλοι) koje nije podrazumijevalo i vojnu pomoć, gostinstva (*hospitium*; u grčkim gradovima je postojala slična institucija „proxenia“), ili savezom (*foedus; socii;* συνμμαχοι). Posebno je gostinstvo (koje je moglo biti i javnog i privatnog karaktera) imalo privilegiran status. Takvi ugovori su potvrđivani međusobnim darovima

i posebnim obilježjem (*tessera hospitalis*, dašćica, od koje je svaki gost čuvao polovicu, te bi se tako prepoznavali), a bili su religiozno sankcionirani. Javna gostinstva su se odnosila i na pojedince i na čitave zajednice. Privatna gostinstva su bila snažna, i uvijek su se primjenjivala, čak i u ratu su se poštivala, a prenosila su se i na potomke. Najveće pravo koje je stranac mogao dobiti je *municipium*, a to je da je on dobijao sva prava i obaveze kao rimski građani (izuzev *iure publica*). Rimljani su bili iznimno obazrivi u vezi ugovora i odlikovanja (npr. dodjela rimskog građanstva), i oni su se čuvali na Kapitolu na brončanim pločama u arhivu edila kod Jupiterovog hrama. Odnos sa Rimom je mogao biti i ugovoren i predajom (*deditio* = kapitulacija). Tako su podanici koji su se predali na rimsku „milost i nemilost“ nazivani *dediticii,* i oni su morali predati oružje, taoce, gradske zidine srušiti, primiti posade i plaćati danak. Ali ove zajednice nisu bile zlostavljene, nego im je ostavljena osobna i imovinska sloboda i prava, manja autonomija, a bili su zaštićeni rimskom vojskom. Kao što se iz izloženog vidi, Rimska imperija republikanskog doba (a nastavilo se to kasnije i u ranom principatu) je bila jedan vrlo složen i heterogen konglomerat koji se zasnivao na čitavom nizu ugovora i zakona koje je Rimska država imala sa zajednicama koje su ulazile u sustav njene hegemonije. Kao što su ugovori bili različiti, tako su statusi i odnosi tih zajednica prema Rimu bili različiti. Jedan vrlo složena organizacija koja je uključivala hegemona i njegove posjede, njegove saveznike, dediticije, prijatelje i goste, a uvezana je spletom ugovora i zakona, a ne tumačenjima moćnika.

Ius gentium je bio osnova na kojoj će se ubuduće razvijati međunarodno pravo, a samim tim u okviru njega i odnos prema prekršajima i prestupima u ratovanjima, a koji će se moći između ostalog definirati i izrazom “ratni zločini”.

Doba agrarne krize, Kasne Republike i građanskih ratova

I. „Uništenje Epira“ 167. god. p. n. e., odgovor na pitanje: Zašto je Republika izgubila?

Sve vrline, ideje, običaji, vrijednosti, moral, sklonosti, način života, te „ustavno“, institucionalno, zakonsko, društveno, socijalno, ekonomsko uređenje koji su svi zajedno vodili Republiku, njen narod i njene institucijeda postanu euromediteranski hegemon, sada su se degenerativno i brzo u toku samo jedne generacije rastakale u „otrovnim kaljužama“ ekonomsko – socijalnog stanja nazvanog „agrarna kriza“.[225] Ovaj proces dekadensa, izražen u socijalnom raslojavanju do tada većinski više – manje egalitarnih populacija, je negativno utjecao na apsolutne sve segmente života i razvoja Republike i Italije. Za našu tematiku je bitan njegov utjecaj na ponašanje rimskih funkcionera i dužnosnika, odnosno na to kako se promijenila percepcija prema odgovornosti i ozbiljnosti kod rimskih dužnosnika, funkcionera i općenito nobilske elite. Skoro paralelno, vjerojatno i uvjetovano, sa „agrarnom krizom“ razvila se nova generacija rimskog nobiliteta nazvana *Nova sapientia*. Drevna mudra, odgovorna, pomirljiva i razumska politika je sada zamjenjivana sa golim imperijalističkim pristupom. Umjesto onih ozbiljnih državnika, kojima su ugled, pravda i čast bili bitniji od sopstvenih života, te kasnije nosilaca te čuvene „scipionovske vizije“ uređenja sustava civilizacijskog pojasa na Euromediteranu,[226] sada sve veći utjecaj u vođenju politike stiću pojedinci sa arogancijom i pohlepom. To će se vrlo brzo odraziti i na fenomen ratnih zločina počinjenih od strane vojske i države kojima je upravljala ta elita. Najbolji primjer pruža pustošenje grčke pokrajine Epir, poslije bitke kod Pidne i na samom završetku III. makedonskog rata[227]. Riječ je o jednoj od najnedostojnijih epizoda rimske povijesti i politike, koja je u potpunosti zatamnila slike

[225] O agrarnim odnosima, o svim aspektima agrarne, ekonomske, socijalne, društvene i demografske krize, genezi zla, *Nova sapientia*, agrarnom zakonu (*Lex Sempronia Agraria*) koji je predviđao zaustavljanje zloupotreba i reguliranje javnog zemljišta (*ager publicus*) i njegovu djelomičnu redistribuciju bezemljašima, daljim pokušajima demokratskih i socijalnih mjera u Rimskoj Republici u godini (133. god. p. n. e.) plebejskog tribunata Tiberija Grakha, pokretu braće Grakh sa kraja Srednje i početka Kasne Republike i kasnijim stranačkim borbama v. CAH VIII, 16 – 39; 163 – 243; 493 – 502; Rostovtzeff/Rostovcev, 1926; Isto, 1957; Isto, 1957A; Isto, 1990; Syme, 1939; Isto, 2002; Brunt, 1962; Isto, 1971; Isto, 1971 A; Toynbee, 1965; Salmon, 1970; Badian, 1972; Hands, 1976; Hopkins, 1978; Stockton, 1979; Schochat, 1980; Evans 1980; Isto, 1981; Isto, 1988; Millar, 1984; Garnsey – Rathbone, 1985; Spurr, 1986; Gargola, 1997; Treggiari, 2002; Rosenstein, 2004; Raaflaub, 2005; Shotter, 2005; Keaveney, 2007; Konrad, 2010; Morley, 2010; Mesihović, 2011: 171–371; Isto, 2015: 464–520; Isto, 2015 A; Isto, 2016; Isto, 2016 A; Isto, 2017; Isto, 2017 A; Isto, 2017 B; Beesley, 2015; Duncan, 2017.

[226] Po temeljnoj odrednici te vizije kojoj je glavni promotor bio Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji, Republika i Rim bi bili samo benevolentni hegemon na širokom prostoru Euromediterana koji bi garantirao mir i prosperitet, a nikako imperijalistička sila.

[227] III. makedonski rat je trajao od 171. do 167. god. p. n. e., a bitka kod Pidne se desila 22. VI. 168. god. p. n. e.

pobjede rimsko – italskih trupa pod zapovjedništvom Lucija Emilija Paula[228]. Kako bi obeštetili rimske i italske vojnike koji su učestvovali u III. makedonskom ratu, Senat je izdao naredbu Emiliju Paul da sa vojnicima opustoši grčku pokrajinu Epir. Na prijevaru je uništena čitava jedan pokrajina, razoreno 70 gradova i odvedeno u roblje 150.000 njihovih žitelja od kojih je većina pripadala epirskim Mološanima[229].

O tome literarna vrela izještavaju na sljedeći način :

Livije, XLV, 34 : *haud procul inde Anici castra aberant. ad quem litteris missis, ne quid ad ea quae fierent moveretur: senatum praedam Epiri civitatium, quae ad Persea defecissent, exercitui dedisse suo,1 missis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad praesidia deducenda venisse, ut liberi Epirotae sicut Macedones essent, denos principes ex singulis evocavit civitatibus; quibus cum denuntiasset ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. ante in ulteriores quam in propiores profecti, ut uno die in omnes perveniretur. edita tribunis centurionibusque erant, quae agerentur. mane omne aurum argentumque conlatum; hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus; tantaque praeda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta milia capitum humanorum abducerentur. muri deinde direptarum urbium diruti sunt; ea fuere oppida circa septuaginta. vendita praeda omnis, inde ea summa militi numerata est.*
("Anicijev tabor nije bio daleko, i konzul /Emilije Paul op. S.M./ poslao mu je pismo govoreći mu da se ne uznemirava zbog onoga šta se dešavalo, jer je Senat dodijelio njegovoj armiji pljačkanje onih gradova u Epiru koji su prešli Perseju /misli se na njegovu stranu op. S.M./. Centurioni su bili poslani u svaki od gradova da im /stanovnicima tih gradova op. S.M./ kažu da su oni došli da odvedu /rimsko – italske op. S.M./ garnizone /iz njihovih gradova op. S.M./ kako bi i Epirani bili slobodni kao što su Makedonci bili slobodni. Sazvani su vijećnici iz svake zajednice i upozoreni da zlato i srebro koje imaju iznesu na neki javni prostor /u tim naseljima op. S.M./, i kohortama je bilo naređeno da posjete sve te gradove. Oni koji su morali da idu na više udaljenije mjesta su krenuli prije onih koji morali ići u ona bliža /mjesta op. S.M./, i sve su stigle na svoje destinacije isti dan. Vojni tribuni su primili instrukcije šta trebaju činiti. Svo zlato i srebro je bilo zajedno sakupljeno ujutro, a u 10 sati dat je signal vojnicima da opljačkaju gradove. Tako je bio veliki iznos plijena da je 400 denara bili dodijeljeno svakom konjanika i 200 svakom pješadincu i 150.000 ljudi je bilo odvedeno. Zatim su zidine opljačkanih gradova, nekih 70 na broju, bile uništene, plijen prodat i prihodi namijenjeni za gore spomenuti iznos za trupe.")

[228] *Lucius Aemilius Paullus Macedonicus*, konzul za mandatne periode mart 182. – mart 181. god. p. n. e. i mart 168. – mart 167. god. p. n. e.

[229] Mološani su bili glavni narod Epira i iz njih je poticala čuvena dinastija Egijada iz koje su dolazili i Olimpijada, majka Aleksandra III. Velikog Makedonskog i kralj Pir.

Strabon, VII, 7, 3 : Πολύβιός φησιν ἀνατρέψαι Παῦλον μετὰ τὴν Μακεδόνων καὶ Περσέως κατάλυσιν（Μολοττῶν δ᾽ ὑπάρξαι τὰς πλείστας）, πέντε δὲ καὶ δέκα μυριάδας ἀνθρώπων ἐξανδραποδίσασθαι.
(“Polibije kaže da je nakon pada Perseja[230] i Makedonaca, Paul uništio 70 epirskih gradova, od kojih je većina pripadala Mološanima i odveo u ropstvo 150.000 ljudi.”).

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, IV, 39 : *haec eadem est Macedonia, cuius uno die Paulus Aemilius imperator noster LXXII urbes direptas vendidit.*
(“I ovo je ista ona Makedonija, u kojoj je naš zapovjednik Emilije Paul prodao na pljačku 72 grada u jednom danu.”).[231]

Plutarh, Usporedni životopisi, Emilije Paul, 29 : διῳκημένων δὲ πάντων αὐτῷ καλῶς ἀσπασάμενος τοὺς Ἕλληνας, καὶ παρακαλέσας τοὺς Μακεδόνας μεμνῆσθαι τῆς δεδομένης ὑπὸ Ῥωμαίων ἐλευθερίας σῴζοντας αὐτὴν δι᾽ εὐνομίας καὶ ὁμονοίας, ἀνέζευξεν ἐπὶ τὴν Ἤπειρον, ἔχων δόγμα συγκλήτου τοὺς συμμεμαχημένους αὐτῷ τὴν πρὸς Περσέα μάχην στρατιώτας ἀπὸ τῶν ἐκεῖ πόλεων ὠφελῆσαι. βουλόμενος δὲ πᾶσιν ἅμα καὶ μηδενὸς προσδοκῶντος, ἀλλ᾽ ἐξαίφνης ἐπιπεσεῖν, μετεπέμψατο τοὺς πρώτους ἐξ ἑκάστης πόλεως ἄνδρας δέκα, καὶ προσέταξεν αὐτοῖς, ὅσος ἄργυρός ἐστι καὶ χρυσὸς ἐν οἰκίαις καὶ ἱεροῖς, ἡμέρᾳ ῥητῇ καταφέρειν. ἑκάστοις δὲ συνέπεμψεν ὡς ἐπ᾽ αὐτὸ δὴ τοῦτο φρουρὰν στρατιωτῶν καὶ ταξίαρχον προσποιούμενον ζητεῖν καὶ παραλαμβάνειν τὸ χρυσίον. ἐνστάσης δὲ τῆς ἡμέρας, ὑφ᾽ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἅμα καιρὸν ὁρμήσαντες ἐτράποντο πρὸς καταδρομὴν καὶ διαρπαγὴν τῶν πόλεων, ὥστε ὥρᾳ μιᾷ πεντεκαίδεκα ἀνθρώπων ἐξανδραποδισθῆναι μυριάδας, ἑβδομήκοντα δὲ πόλεις πορθηθῆναι, γενέσθαι δ᾽ ἀπὸ τοσαύτης φθορᾶς καὶ πανωλεθρίας ἑκάστῳ στρατιώτῃ τὴν δόσιν οὐ μείζον᾽ ἕνδεκα δραχμῶν, φρῖξαι δὲ πάντας ἀνθρώπους τὸ τοῦ πολέμου τέλος, εἰς μικρὸν οὕτω τὸ καθ᾽ ἕκαστον λῆμμα καὶ κέρδος ἔθνους ὅλου κατακερματισθέντος.Αἰμίλιος μὲν οὖν τοῦτο πράξας μάλιστα παρὰ τὴν αὑτοῦ φύσιν ἐπιεικῆ καὶ χρηστὴν οὖσαν εἰς Ὠρικὸν κατέβη.
(„Pošto je sve lijepo sredio, pozdravivši se s Helenima i pozvavši Makedonce da paze na slobodu što su im je darovali Rimljani čuvajući je poštivanjem zakona i slogom, krene s vojskom na Epir, jer je imao odluku Senata da se vojnici, koji su se s njime borili protiv Perzeja, obeštete tako da oplijene tamošnje gradove. Hoteći da udari na sve njih istovremeno – neočekivano, dade pozvati po deset prvih ljudi iz svakoga grada i naloži im da u određeni dan donesu što god srebra i zlata imaju u svojim kućama i hramovima. Sa predstavnicima svakoga grada posla stražu od jednog centuriona s vojnicima, koji su se pretvarali da traže i preuzimaju zlato. Ali kad je došao određeni dan, svi oni, jurnuvši u jedan isti čas, navališe i opljačkaše gradove tako da je u jedan sat 150.000 ljudi pretvoreno

[230] Posljednji antigonidski kralj Makedonije, koji je konačno poražen u bitci kod Pidne.

[231] Plinije Stariji je ovdje napravio grešku, jer Makedonije nije bila oplenjena na ovaj način za vrijeme III. makedonskog rata. Nesumnjivo je Plinije Stariji pomiješao Epir sa Makedonijom.

u roblje, a sedamdeset gradova opustošeno. Od tolika zatora i potpuna uništenja svakoga vojnika dopade ne više od 11 drahmi. Sav se svijet zgrozio na takav kraj rata.[232] Komadanje čitavog jednog naroda donijelo je tako sitan dobitak i malu korist svakom pojedinom vojniku. Pošto je, dakle, izvršio taj nalog koji je u najvećoj mjeri bio suprotan njegovoj blagosti i dobroti, Emilije se spusti u Orik[233].“).

Apijan, *Ill.* 9 : ἑβδομήκοντα δ᾽ αὐτοῦ πόλεις οὔσας Αἰμίλιος Παῦλος ὁ τὸν Περσέα ἑλών, τῆς βουλῆς ἐπιστειλάσης ἐν ἀπορρήτῳ, ἐς Ῥώμην παρώδευεν ἐπίτηδες, καὶ δεδιόσιν αὐτοῖς ὑπέσχετο συγγνώσεσθαι τῶν γεγονότων, ἐὰν ὅσον ἔχουσιν ἀργύριόν τε καὶ χρυσίον ἐσενέγκωσιν. ὑποδεξαμένων δ᾽ ἐκείνων συνέπεμπεν αὐτοῖς τοῦ στρατοῦ μέρος ἐς πόλιν ἑκάστην, ὁρίσας ἡμέραν τοῖς στρατηγοῦσι τοῦ στρατοῦ πᾶσι τὴν αὐτήν, καὶ ἐντειλάμενος ἅμα ἕῳ κηρύσσειν ἕκαστον ἐν ἑκάστῃ πόλει τρισὶν ὥραις ἐς τὴν ἀγορὰν τὰ χρήματα φέρειν, συνενεγκόντων δὲ τὰ λοιπὰ διαρπάσαι.
(“Kada se Emilije Paul, pobjednik nad Persejem, vratio u Rim, on je od Senata primio tajne naloge da ode zbog određenih poslova koji su se ticali 70 gradova koji su pripadali Genciju[234]. Oni /stanovnici tih gradova op. S.M./ su bili veoma uznemireni, ali im je on obečao oprost za ono što su oni učinili /jer su podržavali protivničku stranu op. S.M./ ako bi mu oni mogli isporučiti svo zlato i srebro koje su imali. Kada su se oni složili da tako učine, on je poslao po odred iz svoje vojske u svaki grad i odredio isti dan za sve zapovjednike da djeluju, i naredio im je da učine proklamaciju u zoru da svaki stanovnik treba donijeti svoj novac na trg u roku od 3 sata, i kada oni učine tako da oplijene šta je preostalo. Tako je Paul u jednom satu opustošio 70 gradova”).

Kasije Dion, fr. knjige XX (67, 2) : ἦν καὶ τοιαῦτα ἔπραξεν: τοῦτο δὲ μόνον ὥσπερ τινὰ κηλῖδα τῷ τούτου βίῳ προστετρῖφθαι νομίζουσι, τὸ διαρπάσαι τοῖς στρατιώταις τὰ χρήματα ἐπιτρέψαι.
(„Jedina stvar koja se smatrala mrljom na njegovom /Emilija Paula op. S.M./ karakteru je bila predaja posjeda Epiraca svojim vojnicima na pljačkanje.“).

Eutropije, IV, 8, 1 : *Mox septuaginta civitates Epiri, quae rebellabant, cepit, praedam militibus distribuit.*
(„Nedugo nakon /bitke kod Pidne i pobjede nad Makedoncima op. S.M./ on /Emilije Paul op. S.M./ je zauzeo 70 gradova Epira, koji su nastavili neprijateljstva. Plijen je bio raspodijeljen među njegovim vojnicima.“).

---

232 Ova rečenica jasno dokazuje da je pustošenje epirskih gradova bilo u antičkom svijetu shvatano kao prekršaj kodeksa običaja i pravila ratovanja, znači da je riječ o ratnom zločinu.

233 Grad na ilirskoj obali Jonskog mora.

234 Posljednji agronidski kralj „ilirsko – ardijejskog kraljevstva“, bio saveznik makedonskog kralja Perseja i poražen u III. ilirskom ratu koji se odvijao paralelno sa III. makedonskim ratom. Podatak da je 70 gradova koji su oplenjeni pripadalo Gencijevom kraljevstvu nije tačan. Gencije je poražen u pohodu izvedenom u stilu blitzkriega, i nivo uništavanja njegovog kraljevstva nije bio dramatičan.

Definiranje “pustošenja Epira” kao ratnoga zločina je jednostavno. Riječ je o klasičnoj prevari gdje stanovništvo nije ni slutilo da će biti porobljeno i gdje su dobili ranija uvjeravanja o sigurnosti. U dobro organiziranoj i dobro provedenoj sustavnoj operaciji, obuhvatom porobljavanja je obuhvaćeno kompletno stanovništvo, bez obzira na rod i dob. Sve se desilo nakon završetka borbenih operacija, na području na kojem nije bilo više sukoba, a niti su razlozi zašto je uništena čitava jedna pokrajina imali ikakve veze sa vojnim pitanjima. Epir je uništen samo kako bi se isplatili vojnici rimsko – italske armije koja je učestvovala u III. makedonskom ratu.

Moguće je da prilikom “pustošenja Epira” nije bilo ubijanja, a ako se i desilo neko ubijanje, to je bilo sporadično i dosta rijetko. Sigurno nije bilo masovnih likvidacija. Ali to ne znači da se stajalište o “pustošenju Epira” kao ratnom zločinu može relativizirati, jer broj mrtvih nikada nije glavni argument kako bi se nešto okvalificiralo kao ratni zločin. Kao što je već rečeno, uništavanja Kartagine, Korinta i Jerusalima od strane isto rimskih trupa sa stotinama hiljada pobijenih kao opće djelo nisu ratni zločin,[235]ali “pustošenje Epira” je neosporivi ratni zločin. Što se tiče odgovornosti za ono što je učinjeno, glavni i odgovorni je Senat, ista ona institucija koja je ranije bila ogorčeni i djelotvorni poštivalac, branitelj i provoditelj kodeksa, pravila i običaja i pravila ratovanja. Za ono što je saziv Senata učinio vezano za pustošenje Epira 167. god. p. n. e., pola stoljeća ranije bi od svojih senatorskih predaka bio strogo procesuiran i osuđen. Lucije Emilije Paul je u dostupnim vrelima prilično hvaljen kao dobra, pozitivna, umjerena, sposobna, časna, poštena i skromna osoba. Međutim, činjenica je da je i on direktno odgovoran za ono što se desilo. On jeste proveo “pustošenje Epira” na osnovi toga što je kao svaki dobri časnik i Rimljanin “samo slušao naredbe”, ali činjenica je da za sada ne postoji nijedan dokaz da se on barem verbalno i oficijelno suprotstavio ovoj naredbi Senata ili da je bar pokušao da ublaži patnje Epirana. Izgleda da ga uništenje Epira nije pogodilo niti je imao nekih unutarnjih konflikata i dilema. Da je to istina, pokazuju i podaci u literarnim vrelima koji konstatiraju da je “uništenje Epira” bilo mrlja na njegovom karakteru.

Pustošenje Epira je bilo pravi primjer izrastanja nove generacije Rimljana sa drugačijim svjetonazorom (*nova sapientia*). III. makedonski rat, odnosno njegov kraj je tako ustvari predstavljao i duboku razdjelinu između Rimljana „nove mudrosti“ u odnosu na njihove pretke. Sada nastupa vrijeme sirovog i krutog imperijalizma i hegemonizma, vrijeme pohlepe, sebičnosti, arogancije, uništavanja. I sve je to polagano počelo zatamnjivati rimske drevne vrline koje su vodile Republiku u njenom usponu. Posljedice će biti katastrofalne, a

[235] Moguće je da su se u pojedinim slučajevima za vrijeme ovih opsada i osvajanja dešavali ratni zločini, kao npr. kada su pripadnici auksilijarnih i savezničkih jedinica ubijali prebjege iz Jerusalima kako bi došli do njihovog novca i drugih dragocjenosti. Međutim, riječ je individualnim i pojedinim slučajevima, a ne o tome da je bila riječ o naređenju, cilju, namjeri oficijelnog zapovjeništva. Samo razaranje ovih gradova i pogibelj njihovih populacija su rezultat borbenih operacija, i ma koliko one bile okrutne, surove, brutalne i užasne, to ipak nije smatrano u tadašnjim povijesnim kontekstima povredama kodeksa pravila i običaja ratovanja.

posljednje stoljeće Republike bilo je obilježeno stranačkim sukobima, neredima, nemirima, građanskim ratovima, proskripcijama, što je kao krajnju posljedicu imalo i svršetak republikanskog sustava i prelazak na ustavno -zakonsku vladavinu "Prvoga građanina" nazvanu Principat. "Pustošenje Epira" je tako za Rimljane postalo razdjelnica između vremena vrline i vremena grijeha. Dok je ranije ugovorni sporazum bio većinski način završetak ratovanja, sada se sve češće koristi i opcija totalnog rata sa uznemirujuće velikim obujmom nasilja, stradanja stanovništva i razaranja.

II. „Galbin pokolj Luzitanaca iz 150. god. p. n. e."

Pretor Servije Sulpicije Galba[236]je nakon teških sukoba sa Luzitancima, u kojima je postizao i pobjede ali i trpio poraze sa velikim gubitcima, ipak na inicijativu samih Luzitanaca pristao na postizanje mirovnog ugovora sa njima. Jedna od stavki toga dogovora je predviđala i preseljavanje Luzitanaca u hispansku oblast Betiku (današnja Andaluzija), plodnu i bogatu zemlju čiji je namjesnik bio Galba. Međutim, Galba uopće nije iskreno pristupio dogovoru, i kao predstavnik *nova sapientia* generacije agresivnih Rimljana,smatrao ga je samo taktičkim potezom koji bi mu omogučio da se fizički razračuna sa Luzitancima. Kada su se Luzitanci okupili, prvo su razoružani, a onda dijelom pobijeni, dijelom prodati u roblje. Samo se nekoliko njih uspjelo spasiti bijegom, među njima i i osoba po imenu Virijat(*Viriathus; Viriatus*). Pokolj nad Luzitancima nije ugušio njihov otpor, nego ga je naprotiv dodatno osnažio. Preživjeli Luzitanci su se ponovo podigli na oružje, sa još odlučnijom željom za borbom. Predvodnik Luzitanaca u ovom novom ratu, i *spiritus movens* čitavog rata je bio spomenuti Virijat, sposobni i vješti vojskovođa. I umjesto totalnog uništavanja Luzitanaca, Galba je svojim nečovječnim i prijetvornim postupkom i zločinom ustvari kao posljedicu dobio razbuktavanje još težeg višegodišnjeg rata koji je Republici, njenom Italskom savezu i drugim saveznicima na Iberijskom poluotoku nanio enormne probleme i gubitke u ljudstvu, materijalu i drugim resursima.

Kada je vijest o vjerolomstvu i pokolju došla u Rim, izazvala je zaprepaštenje i negodovanje među rimskom "starom gardom", posljednjim predstavnicima duha staroga republikanskog Rima. Plebejski tribun Lucije Skribonije Libon[237]i Katon Stariji pozvali su Galbu na krivičnu odgovornost. Galba je uspio da se spasi kažnjavanja za počinjeni ratni zločin, tako što je vješto sa svojom djecom i štićenikom izmanipulirao rimsku javnosu uvijek slabu na dječije suze i poniznost.

[236] *Servius Sulpicius Galba,* konzul za 144. god. p.n. e.

[237] *Lucius Scribonius Libo*; plebejski tribun 149. god. p. n. e.

Ciceron, *Brutus*, 89 - 90 : *quae quidem vis tum maxume cognitast, cum Lusitanis a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existumabatur, fidem interfectis L. Libone tribuno plebis populum incitante et rogationem in Galbam privilegi similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem in Origines suas rettulit, paucis ante quam mortuus est [an] diebus an mensibus.Tum igitur nihil recusans Galba pro sese et populi Romani fidem implorans cum suos pueros tum C. Gali etiam filium flens commendabat, cuius orbitas et fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris; isque se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse, ut ex orationibus eius intellegi potest.*

("Ali ova /Galbina op. S.M./ njegova /strastvena govornička op. S.M./ sila je bila najupečatljivije izvedena, kada, jer je kao pretor pobio neke Luzitance[238], suprotno (kako se vjerovalo) njegovom prethodnom i hitnom angažmanu, Lucije Libon, /plebejski op. S.M./ tribun, pobudio je narod protiv njega, i iznio prijedlog koji je trebao djelovati protiv njegovog ponašanja kao sljedeći zakon. Marko Katon (kako sam ranije spomenuo), iako veoma star, govorio je u prilog /Libonovog op. S.M./ zakona /koji je trebao kazniti Galbu zbog ratnog zločina op. S.M./sa velikom žestinom, koji govor je unio u svoje djelo Postanci[239], nekoliko dana, ili najviše mjesec ili dva prije njegove /Katonove op. S.M./ smrti. Ovom prilikom, Galba odbijajući da se izjasni o optužbi, i predajući svoju sudbinu velikodušnosti naroda, preporučio je svoju djecu njihovoj zaštiti, sa suzama u svojim očima, i posebno njegovog mladoga štićenika, sina njegovog preminulog prijatelja Gaja Gala Sulpicija[240], od stanja i prodornih krikova siročeta, koje je bilo više zbog njegovog slavnog /preminulog op. S.M./ oca, izazvali su njihove /rimskog naroda, građana op. S.M./ sažaljenje na divan način. I tako (kako nas Katon /Stariji op. S.M./ obavještava u svojoj historiji) je /Galba op. S.M./ izbjegao plamenove koji bi inače progutali, iskoristivši djecu da pokrene saosjećanje naroda. Isto tako smatram (što se može lako suditi iz njegovih govora koji su još sačuvani) da je njegov /Galbin op. S.M./ tužitelj Libon bio čovjek neke rječitosti.").

Kornelije Nepot, Katon Stariji, 3 : *Reliquaque bella pari modo persecutus est usque ad praeturam Servii Galbae, qui diripuit Lusitanos...*
("I ostale je ratove na jednak način opisao, sve do preture Servija Galbe, koji je oplijenio Luzitance...").

---

[238] Luzitanci, indoeuropski narod koji je naseljavao zapadne predjele Iberskog poluotoka, poglavito na prostorima današnjeg Portugala. Ime Lusitania se često koristilo i još uvijek koristi kao alternativno, drugo ime za Portugal.

[239] Katonovo historijsko djelo *Origines*/Postanci, od kojega su nam dostupni samo fragmenti.

[240] *Caius Sulpicius Gallus*, konzul za 166. god. p. n. e.

Perioha XLIX knjige Livijevog djela :*Cum L. Scribonius tr. pl. rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui in fidem populo R. dediti ab Servio Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. Extat oratio in Annalibus ipsius inclusa.*
(“Kada je Lucije Skribonije, plebejski tribun, predložio zakon da se Luzitanci, koji su se predali rimskom narodu, ali su bili prodati od Servija Galbe u Galiji, trebali biti oslobođeni, Porcije Katon je energično podržao ovaj zakon.”).

Valerije Maksim, VIII, 1, *abs.* 2 : *crem se tunc pudicitiae custodem populus Romanus, postea plus iusto placidum iudicem praestitit. cum a Libone tribuno pl. Ser. Galba pro rostris vehementer increparetur, quod Lusitanorum magnam manum interposita fide praetor in Hispania interemisset, actionique tribuniciae M. Cato ultimae senectutis oratione sua, quam in Origines retulit, suscriberet, reus pro se iam nihil recusans paruulos liberos suos et Galli sanguine sibi coniunctum filium flens conmendare coepit eoque facto mitigata contione qui omnium consensu periturus erat paene nullum triste suffragium habuit. misericordia ergo illam quaestionem, non aequitas rexit, quoniam quae innocentiae tribui nequierat absolutio, respectui puerorum data est.*
(“Rimski narod je, u ovim okolnostima, bio ozbiljan čuvan skromnosti. U nastavku je bio sudija previše popustljiv. Sergije Galba je bio žestoko napadnut sa Rostre od strane plebejskog tribuna Libona jer je pobio veliki broj Luzitanaca za vrijeme svoje komande u Hispaniji, usprkos riječi koju im je dao. Marko Katon, usprkos svoje stare dobi, podržao je, govorom koji je prezentirao u Postancima, optužbu koju je podnio /plebejski op. S.M./ tribun. Konačno, okrivljeni, odustavši od osobnog slučaja, počeo je sa suzama preporučivati još uvijek svoju malu djecu i njihovog bliskog rođaka, sina Gala. Ovo je smirilo kontionu, i ovaj čovjek, koji je trebao biti jednoglasno osuđen, nije imao skoro nijedan glas protiv sebe. Stoga je suosjećanje koje je dovelo do rješavanja ovoga slučaja, a ne pravda. Oslobađajuća presuda koju, u odsustvu dobro utvrđene nevinosti, on nije mogao dobiti, mu je bila dodijeljena zbog djece.”).[241]

Valerije Maksim, IX, 6, 2 : *Ser. quoque Galba summae perfidiae: trium enim Lusitaniae civitatium conuocato populo tamquam de conmodis eius acturus viii, in quibus flos iuventutis consistebat, electa et armis exuta partim trucidavit, partim vendidit.*
(Servije Galba je bio perfidan čovjek. Pozvavši ljude iz tri zajednice Luzitanije, pod izgovorom da se brine o njihovim interesima, izabrao je 8000 ljudi, koji su bili cvijet mladosti, razoružao ih, pobio neke, i prodao druge.).

[241] Po tekstu koji iznosi Valerije Maksim jasno proizlazi da je proces protiv Galbe bio pravno utemeljen i da on nije oslobođen radi toga što se smatralo da je nevin, nego jer je namjenski izazvao saosjećanje Rimljana koristeći svoju djecu i skrbnika. Valerije Maksim ni na jednom mjestu ne dovodi u pitanje da je Galba izvršio zločin, kao što to izgleda nije dovodila u pitanje ni tadašnja javnost i institucije.... ali.....

Svetonije, Galba, 3 : *Familiam illustravit Servius Galba consularis, temporum suorum vel1 eloquentissimus, quem tradunt Hispaniam ex praetura optinentem, triginta Lusitanorum milibus perfidia trucidatis, Viriatini belli causam exstitisse.*
(“Familiju /budućeg principsa Galbe[242] op. S.M./ je prvi proslavio Servije Galba, konzular, koji je u svoje vrijeme bio najveći govornik. Za njega kažu da je poslije preture dobio provinciju Hispaniju, gdje je na vjeru poubijao 30 000 Luzitanaca i izazvao rat sa Virijatom.”).

Apijan, *Hisp*. 59 – 60 : καὶ τινῶν πρεσβευομένων ἐς αὐτόν, καὶ θελόντων βεβαιοῦν καὶ ὅσα Ἀτιλίῳ τῷ πρὸ αὐτοῦ στρατηγῷ συνθέμενοι παρεβεβήκεσαν, ἐδέχετο καὶ ἐσπένδετο, καὶ ὑπεκρίνετο αὐτοῖς καὶ συνάχθεσθαι ὡς δι᾽ ἀπορίαν λῃστεύουσί τε καὶ πολεμοῦσι καὶ παρεσπονδηκόσιν. ‘τὸ γὰρ λυπρόγαιον,’ ἔφη, ‘καὶ πενιχρὸν ὑμᾶς ἐς ταῦτα ἀναγκάζει: δώσω δ᾽ ἐγὼ πενομένοις φίλοις γῆν ἀγαθήν, καὶ ἐν ἀφθόνοις συνοικιῶ, διελὼν ἐς τρία.’ οἱ μὲν δὴ τάδε προσδοκῶντες ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀνίσταντο, καὶ συνῄεσαν οἷ προσέτασσεν ὁ Γάλβας: ὁ δὲ αὐτοὺς ἐς τρία διῄρει, καὶ πεδίον ἑκάστοις τι ὑποδείξας ἐκέλευεν ἐν τῷ πεδίῳ περιμένειν, μέχρι πολίσειεν αὐτοὺς ἐπελθών. ὡς δ᾽ ἧκεν ἐπὶ τοὺς πρώτους, ἐκέλευεν ὡς φίλους θέσθαι τὰ ὅπλα, θεμένους δ᾽ ἀπετάφρευέ τε, καὶ μετὰ ξιφῶν τινας ἐσπέμψας ἀνεῖλεν ἅπαντας, ὀδυρομένους τε καὶ θεῶν ὀνόματα καὶ πίστεις ἀνακαλοῦντας. τῷ δ᾽ αὐτῷ τρόπῳ καὶ τοὺς δευτέρους καὶ τρίτους ἐπειχθεὶς ἀνεῖλεν, ἀγνοοῦντας ἔτι τὰ πάθη τὰ τῶν προτέρων, ἀπιστίᾳ μὲν ἄρα ἀπιστίαν μετιών, οὐκ ἀξίως δὲ Ῥωμαίων μιμούμενος βαρβάρους. ὀλίγοι δ᾽ αὐτῶν διέφυγον, ὧν ἦν Οὐρίατθος, ὃς μετ᾽ οὐ πολὺ ἡγήσατο Λυσιτανῶν καὶ ἔκτεινε πολλοὺς Ῥωμαίων καὶ ἔργα μέγιστα ἐπεδείξατο. ἀλλὰ τάδε μὲν ὕστερον γενόμενα ὕστερον λέξω. τότε δὲ ὁ Γάλβας, Λευκόλλου φιλοχρηματώτερος ὤν, ὀλίγα μέν τινα τῆς λείας τῇ στρατιᾷ διεδίδου, καὶ ὀλίγα τοῖς φίλοις, τὰ λοιπὰ δὲ ἐσφετερίζετο, καίτοι πλουσιώτατος ὢν ὁμοῦ τι Ῥωμαίων: ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἐν τῇ εἰρήνῃ φασὶν αὐτὸν διαλιπεῖν ψευδόμενόν τε καὶ ἐπιορκοῦντα διὰ κέρδη. μισούμενος δὲ καὶ κατηγορούμενος διέφευγε διὰ τὸν πλοῦτον.
(“Kada su neki od njihovih /luzitanskih op. S.M./ poslanika došli njemu /Galbi op. S.M./ sa željom da obnove sporazum koji su postigli bili sa Atilijem, njegovim prethodnim u komandi /tj. namjesništvu provincije Dalje Hispanije op. S.M./, iako su bili prekršili ovaj sporazum, on je imao veoma povoljno, i sklopio je sa njima primirje i pretvarao se da sauosjeća sa njima zato što su zbog siromaštva bili prisiljeni da pljačkaju, ratuju i krše svoje obaveze. “Jer, naravno”, keao je on “siromaštvo zemlje i bijeda natjerali su vas na ove stvari. Ako želite da budete prijatelji /sa Rimom op. S.M./ dati ću vam dobru zemlju za vaš siromašni narod i naseliti ih u tri dijela u plodnu zmelju.” Privućeni tim obećanjem, oni su ostavili svoha sopstvena obitavališta i došli zajedno na mjesto koje im je Galba bio odredio. Podijelio ih je u tri dijela, i pokazujući svakome dijelu izvjesno mjesto, on im je naredio da

[242] Galba (24. XII. 3. god. p. n. e. – 15. I. 69. god. n. e.) vladao je od 8. VI. 68. – 15. I. 69. god. n. e. Po rođenju se zvao *Servius Sulpicius Galba,* zatim *Lucius Livius Ocella Sulpicius Galba* i kao vladar *Servius Sulpicius Galba Augustus.*

ostanu na otvorenom prostoru dok im on ne dodijeli njihova mjesta /za naseljavanje op. S.M./. Onda je došao do prvoga dijela i rekao im kao prijateljima da polože oružje. Kada su oni tako učinili, on ih je opkolio jarkom i poslao vojnike sa mačevima koji su ih sve pobili. Oni su, dok je to trajalo, glasno plakali i pozivali imena i vjeru bogova.Na isti način je /Galba op. S.M./ on požurio u drugi i treći dio i uništio ih dok oni još nisu bili upoznati sa sudbinom prvoga dijela. Tako je osvetio izdajom izdaju na način koji nije dostojan Rimljanina. Nekolicina je pobjegla, među njima Virijat, koji je nedugo zatim postao vođa Luzitanaca i pobio mnogo Rimljana i izvodio najveće podvige, o kojima ću kasnije govoriti. Galba, bijavši pohlepniji nego Lukul[243], podijelio je malo plijena armiji i malo svojim prijateljima, dok je zadržao ostatak, iako je on već bio jedan od najbogatijih Rimljana. Čak ni u vrijeme mira, kažu, nije se uzdržavao od laži i krivokletstva da bi dobio neki dobitak. Iako je općenito bio omrznut /u javnosti op. S.M./ i bio pozvan na odgovornost zbog svoje nitkovnosti, on je izbjegao kaznu /zajvaljujući op. S. M./ svojim bogatstvom.”).[244]

Orosije, IV, 21, 10 : *Igitur in Hispania Sergius Galba praetor Lusitanos citra Tagum flumen habitantes cum uoluntarios in deditionem recepisset, per scelus interfecit; simulans enim de commodis eorum se acturum fore, circumpositis militibus cunctos inermes incautosque prostrauit. quae res postea uniuersae Hispaniae propter Romanorum perfidiam causa maximi tumultus fuit.*
(“U Hispaniji, pretor Sergije Galba je prihvatio dobrovoljnu predaju Luzitanaca koji su živjeli na bližoj strani rijeke Tagus. Kasnije je on počinio zloćin pogubljujući ih. Iako se pretvarao da on radi u njihovom interesu, opkolio ih je sa trupama i uništio ih dok su oni bili nenaoružani i nez straže. Ova izdaja od strane Rimljana je kasnije bila izvorom najvećih problema u cijeloj Hispaniji.”).[245]

III. “Azijsko večernje 88. god. p. n. e.”

Mitridat VI. Eupator Dionis, kasnije nazvan i Veliki,[246] izvorno kralj maloazijskog Ponta, je vremenom uspio da zavlada najvećim značajnim dijelom crnomorskog i maloazijskog područja. Zbog sukoba sa drugom malozijskom kraljevinom Bitinijom, Mitridat VI. je 89. god. p. n. e. faktički ušao i u svoj prvi rat sa Republikom. Iskoristivši teški i žestoki

[243] *Lucius Licinius Lucullus*, konzul za 151. god. p. n. e. namjesnik provincije Bliže Hispanije (*Hispania Citerior*). Zajedno sa Galbom vodio borbene operacije u Hispaniji, uključujući i one protiv Luzitanaca.

[244] Apijanov tekst jasno odiše time da je postupak prema Luzitanacima bio nečovječan, izdaja i zločin, i da se kao takav tretirao i u tadašnjoj javnosti.

[245] Orosijev tekst jasno implicira da je postupak prema Luzitancma bio zločin, jer su okupljeni, razoružani i pogubljeni na prevaru.

[246] Μιθραδάτης, Μιθριδάτης,*Mithradates Eupator Dionysius Megas* (živio cc. 135. - 63. god. p. n. e.).

„saveznički rat“ koji je morala Republika voditi protiv dijela svojih italskih saveznika koji su se pobunili protiv rimske hegemonije, Mitridat je uspio da bez većih teškoća zauzme u aprilu 88. god. p. n. e. i rimsku provinciju Aziju koja je obuhvatala krajnji zapad današnje Turske. Na području vrlo bogate provincije Azije živio je iznimno veliki broj od ranije doseljenih i naseljenih rimskih građana i italskih saveznika. Ovi rimsko – italski naseljenici su poglavito tamo boravili iz ekonomskih razloga, i bili su civili. Međutim, Mitridat VI. i njegovo dvorsko okruženje[247] su ih percipirali kao potencijalne neprijatelje i odlučili su da ih uklone u jednom brzom pokolju i to bez obzira na dob i spol. Pokolj se trebao desiti 30.dana nakon datuma njegovog pisma upućenog svojim zapovjednicima, funkcionerima i lokalnim zajednicama provincije Azije, u kojem naređuje masakr i način na koji se treba izvršiti. Pokolj se i desio na isti dan, vjerojatno u prvoj polovici maja 88. god. p. n. e.

O tome literarna vrela navode sljedeće :

Ciceron, *Pro Lege Manilia*, 7 : *et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentis atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est1 illa macula Mithridatico bello superiore concepta quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is qui uno die tota in Asia tot in civitatibus uno nuntio atque una significatione omnis civis Romanos necandos trucidandosque curavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit sed emergere ex patrio regno atque in vestris vectigalibus, hoc est in Asiae luce, versari.*
(“A pošto se u svakom trenutku bili gramzivi za slavom i pohlepni za pohvalom iznad svih drugih naroda, morate izbrisati tu mrlju, primljenu u ranijem Mitridatovom ratu, koja se sada usadila duboko i izjela svoj put u rimsko ime, mrlju koja proizlazi iz činjenica da on /Mitridat VI. op. S.M./, koji je jedan dan označio jednom naredbom i jednim jedinim pismom da svi rimski građani u cijeloj /provinciji op. S.M./ Aziji, razasuti kao što su bili po tolikim mnogim gradovima, budu poklani i masakrirani, nije još pretrpio kaznu vrijednu svoga zlodjela, nego sada, 23 godine nakon toga vremena, je još kralj, i to kralj na takav način da on nije zadovoljan da se sakrije u Pontu ili u udubljenima Kapadokije, nego on traži da izađe iz svoga nasljeđenog kraljevstva i da se raširi među vašim prihodima, na širokom svjetlu /provincije op. S.M./ Azije.”).[248]

[247] Na Mitridatovom dvoru su inače bila prisutna ta antirimska osjećanja. Posebno se u tome isticao Metrodor iz Skepsisa (Μητρόδωρος ὁ Σκήψιος, živio cc 145. – 70. god. p. n. e.), učenjak i gramatik koji je imao snažan utjecaj na Mitridata i bio od visokog kraljevskog povjerenja. Za Metrodora se navodi da je bio iznimno romanofobičan i mrzitelj Italika i Rimljana. Ovid. ex Ponto, IV, 14.

[248] Za vrijeme Pompejevog odsustva iz Rima plebejski tribun Gaj Manilije / *Gaius Manilius* je predložio zakon po kojem se Pompeju dodjeljuje zapovjedništvo na istoku u Aziji, gdje je trebao naslijediti L. Licinija Lukula i ostale rimske namjesnike u III. Mitridatovom ratu. Zakon je podržao i Gaj Julije Cezar, a pravno opravdao Ciceron u svome govoru *pro Lege Manilia*. U svom govoru Ciceron je rekao da rat s Mitridatom treba biti odmazda za ono što je pontski kralj počinio 88. god. p. n. e. („Azijsko večernje”). U Ciceronovoj argumentaciji na prvom se mjestu nalaze prihodi provincije Azije, jer po dohodcima koji stižu iz te oblasti, ona zauzima prvo

Perioha LXXVIII knjige Livijevog djela : *Mithridates Asiam occupauit, Q. Oppium procos., item Aquilium legatum in uincula coniecit, iussuque eius, quidquid ciuium R. in Asia fuit uno die trucidatum est.*
("Mitridat je zauzeo /provinciju op. S.M./ Aziju, bacio u okove pronkonzula Kvinta Opija[249], i isto učinio i njegovom zamjeniku Akviliju[250], i na Mitridatovu naredbu svi rimski građani u Aziji su bili pobijeni u isti dan.").

Velej Paterkul, II, XVIII, 1 - 3 : *Per ea tempora Mithridates, Ponticus rex, vir neque silendus neque dicendus sine cura, bello acerrimus, virtute eximius, aliquando fortuna, semper animo maximus, consiliis dux, miles manu, odio in Romanos Hannibal, occupata Asia necatisque in ea omnibus civibus Romanis, quos quidem eadem die atque hora redditis civitatibus litteris ingenti cum pollicitatione praemiorum interimi iusserat, quo tempore neque fortitudine adversus Mithridatem neque fide in Romanos quisquam Rhodiis par fuit (horum fidem Mytilenaeorum perfidia inluminavit, qui M'. Aquilium aliosque Mithridati vinctos tradiderunt, quibus libertas in unius Theophanis gratiam postea a Pompeio restituta est), cum terribilis Italiae quoque videretur imminere, sorte obvenit Sullae Asia provincia.*

("U to je vrijeme pontski kralj Mitridat, muž o kojemu se ne može ni šutjeti ni govoriti bez jada, najnesmiljeniji u ratu, izvanredne hrabrosti, ponekad i sreće, a uvijek najveće srčanosti, vojskovođa po svojim zamislima, vojnik po svojoj desnici, po mržnji prema Rimljanima Hanibal, zaposjeo /provinciju op. S.M./ Aziju i poubijao u njoj sve rimske građane. On je različitim gradovima otposlao pisma u kojima je, uz obečanje golemih nagrada, zapovjedio da se svi istoga dana i sata pobiju. U to vrijeme ni po hrabrosti protiv Mitridata ni po vjernosti prema Rimljanima niko nije bio ravan Rođanima (njihovu je vjernost još proslavila vjerolomnost Mitilenjana, koji su Manija Akvilija i druge vezane predali Mitridatu: slobodu im je poslije, isključivo iz poštovanja prema Teofanu, vratio Pompej). Kada se činilo da onako strašan prijeti i Italiji, provincija Azija je ždrijebom pripala Suli[251].").

---

mjesto među svim rimskim provincijama. Najzad, rat dovodi u opasnost imovinu mnogih rimskih građana. Gubitak provincije Azije predstavljao je opasnost u prvom redu za rimske publikane, čije bi se materijalno upropaštavanje, po Ciceronu, moglo odraziti i na stanje ljudi iz drugih staleža. Drugi dio govora posvećen je dokazivanju teze da vrhovno zapovjedništvo u tom ratu treba povjeriti Pompeju, koji se odlikuje umjerenošću, vjernošću, pristupačnošću u ophođenju, umom i humanošću. Ali je od naročitog značenja autoritet (*auctoritas*) Pompeja kao vojskovođe i upravljača.

[249] U konzulskim listama se ne pojavljuje ime *Quintus Oppius*, pa samim tim nije bio ni prokonzul.

[250] *Manius Aquillius*,konzul za 101. god. p. n. e.

[251] *Lucius Cornelius Sulla Felix*, vođa optimatske stranke, konzul za 88. i 80. god. p. n. e. i diktator (*dictator legibus faciendis et rei publicae constituendae causa*) u periodu 82-81. god. p. n. e. Pobijedio Mitridata VI. u I. Mitridatovom ratu.

Valerije Maksim, 9, 2, *ext*. 3 : *Tam hercule quam Mitridatem regem, qui una epistola lxxx civium Romanorum in Asia per urbes negotiandi gratia dispersa interemit tantaeque provinciae hospitalis deos iniusto, sed non inulto cruore respersit, quoniam cum maximo cruciatu veneno repugnantem spiritum suum tandem succumbere coegit simulque piacula crucibus illis dedit, quibus ~~illos~~amicos suos auctore Gauro spadone libidinosus obsequio, scelestus imperio adfecerat*.
("Senat je sa jednakom pravdom tretirao kralja Mitridata, koji je, jednim ukazom, poklao 80.000 rimskih građana, raširenih po gradovima Azije kako bi trgovali i u cijeloj toj prostranoj provinciji /Mitridat VI. op. S.M./ oskrnuo bogove gostoprimstva sa ovom nepravedno prolivenom krvlju. Ali njegov zločin nije ostao nekažnjen. Jer je bio neosjetljiv na djelovanje otrova, on je morao na kraju da uzme svoj život usred najgorih patnji. U isto vrijeme on je ispaštao one križeve koje je postavio kako bi pribio na njih svoje prijatelje na podsticanje eunuha Gaura, pokazujući isto toliko tiranskog hira u svojoj pristrasnosti kao zločinstva u svojim osobnim odlukama.").

Memn. (*Excer. Phot.*), XXII, 9 (FGrH_434) : ("Onda je Mitridat, zato jer je čuo da Rimljani, koji su bili rasuti po gradovima, ometaju njegove planove, pisao svim gradovima nalažući im da ubiju Rimljane usred specifičnog dana. I mnogi su poslušali ove naredbe, učinivši takav pokolj da je u jednom danu bilo ubijeno 80.000.").

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, II, 209 :*in Lydia quae vocantur Calaminae, non ventis solum, sed etiam contis quo libeat inpulsae, multorum civium Mithridatico bello salus*.
("U Lidiji, otoci nazvani Kalamine su ne samo pokretani sa vjetrom, nego mogu biti pokretani po želji sa mjesta na mjesto sa stubovima. Mnogi građani su ovim sredstvom spasili u Mitridatovom ratu.").

U Lidiji, ostrva nazvana Calaminæ nisu samo potaknuta vjetrom, već se čak mogu i zadovoljstvo odgurati od mjesta do mjesta, po polovima: mnogi građani su se na taj način spasili u mitridatskom ratu.

Tacit, Anali, IV, 14 : *Is quoque annus legationes Graecarum civitatium habuit, Samiis Iunonis, Cois Aesculapii delubro vetustum asyli ius ut firmaretur petentibus. Samii decreto Amphictyonum nitebantur, quis praecipuum fuit rerum omnium iudicium, qua tempestate Graeci conditis per Asiam urbibus ora maris potiebantur. neque dispar apud Coos antiquitas, et accedebat meritum ex loco: nam civis Romanos templo Aesculapii induxerant, cum iussu regis Mithridatis apud cunctas Asiae insulas et urbes trucidarentur*.
("I ove /23. god. n. e. op. S.M./ godine došla su poslanstva iz grčkih polisa sa Samosa i Kosa sa molbom da im se potvrdi drevno pravo azila: Samljanima za Junonin /Herin op. S.M./, Košanima za Asklepijev hram. Samljani su se pozivali na odluku Amfiktionaca[252]

[252] Amfiktionija je opći naziv za jednu vrstu saveza helenskih polisa na osnovi zajedničkih kultova i svetilišta. Najpoznatija amfiktionija u helenskom svijetu je bila ona delfska.

koji su u svim pitanjima bili vrhovne sudije kada su Grci osnivali gradove po Maloj Aziji i zagospodarili primorskim pojasom. Podjednako stara su bila prava Košana, kojima je, uz to, položaj njihova grada donio još jednu zaslugu. Kada je na Mitridatovu zapovijed počeo pokolj rimskih građana po svim maloazijskim polisima i otocima, Košani su im pružili pribježište u Asklepijevu hramu.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Sula, 24 : ὁ δὲ Σύλλας, αἰσθόμενος ἀχθομένους τοὺς στρατιώτας τῇ διαλύσει τὸν γὰρ ἔχθιστον τῶν βασιλέων καὶ δεκαπέντε μυριάδας ἡμέρᾳ μιᾷ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ῥωμαίων κατασφαγῆναι παρασκευάσαντα δεινὸν ἡγοῦντο μετὰ πλούτου καὶ λαφύρων ὁρᾶν ἐκπλέοντα τῆς Ἀσίας, ἣν ἔτη τέσσαρα λεηλατῶν καὶ φορολογῶν διετέλεσεν, ἀπελογεῖτο πρὸς αὐτοὺς ὡς οὐκ ἂν ἅμα Φιμβρίᾳ καὶ Μιθριδάτῃ πολεμεῖν, εἰ συνέστησαν ἀμφότεροι κατ᾽ αὐτοῦ, δυνηθείς.
(“Sula, pak, opazivši ogorčenje vojnika zbog završetka neprijateljstva /sa Mitridatom op. S.M./, jer su smatrali nepodnošljivim što moraju gledati kako njima najmrži od kraljeva, koji je dao prirediti u jedan dan pokolj 15.000 Rimljana u Aziji, odlazi na brodovima sa blagom i plijenom iz Azije koju je četiri pune godine neprestano robio i cijedio dažbinama, branio se pred njima da ne bi mogao istovremeno ratovati sa Fimbrijom[253] i sa Mitridatom da su se njih dvojica složila protiv njega.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Pompej, 37 : ἐν δὲ τῷ Καινῷ φρουρίῳ καὶ γράμμασιν ἀπορρήτοις ὁ Πομπήϊος ἐνέτυχε τοῦ Μιθριδάτου, καὶ διῆλθεν οὐκ ἀηδῶς αὐτὰ πολλὴν ἔχοντα τοῦ ἤθους κατανόησιν. ὑπομνήματα γὰρ ἦν, ἐξ ὧν ἐφωράθη φαρμάκοις ἄλλους τε πολλοὺς καὶ τὸν υἱὸν Ἀριαράθην ἀνῃρηκὼς καὶ τὸν Σαρδιανὸν Ἀλκαῖον, ὅτι παρευδοκίμησεν αὐτὸν ἵππους ἀγωνιστὰς ἐλαύνων. ἦσαν δὲ ἀναγεγραμμέναι καὶ κρίσεις ἐνυπνίων, ὧν τὰ μὲν αὐτὸς ἑωράκει, τὰ δὲ ἔνιαι τῶν γυναικῶν, ἐπιστολαί τε Μονίμης πρὸς αὐτὸν ἀκόλαστοι καὶ πάλιν ἐκείνου πρὸς αὐτήν. Θεοφάνης δὲ καὶ Ῥουτιλίου λόγον εὑρεθῆναί φησι παροξυντικὸν ἐπὶ τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ῥωμαίων, ὃ καλῶς εἰκάζουσιν οἱ πλεῖστοι κακοήθευμα τοῦ Θεοφάνους εἶναι, τάχα μὲν οὐδὲν αὐτῷ τὸν Ῥουτίλιον ἐοικότα μισοῦντος, εἰκὸς δὲ καὶ διὰ Πομπήϊον, οὗ τὸν πατέρα παμπόνηρον ἀπέδειξεν ὁ Ῥουτίλιος ἐν ταῖς ἱστορίαις.
(“U tvrđavi Kenu[254] naiđe Pompej i na tajne spise Mitridatove i pročita ih ne bez zadovoljstva jer su bacali mnogo svjetla na kraljev značaj. Bijahu tu i sjećanja iz kojih se otkrilo da je osim mnogih drugih otrovom smaknuo i sina Arijarata, i Sardijca Alkeja zato što ga je slavom nadmašio u utrci konja. Bila su zabilježena i tumačenja snova, od kojih je

[253] *Caius Flavius Fimbria*. Vođa suparničke rimske armije koja je isto ratovala protiv Mitridata VI. Fimbrija je bio legat rimske popularske armije koja je pod komandom Lucija Valerija Flaka (*Lucius Valerius Flaccus*) bila poslana na istok da ratuje i protiv Mitridata VI. i protiv Suline rimske optimatske armije. Međutim, Fimbrija je poveo pobunu protiv svoga zapovjednika Flaka koji je i ubijen u maloazijskoj Nikomediji.

[254] Nedaleko Kabire, ime znači otprilike Novi.

neke sam usnio, a druge neke od njegovih žena, pa pisma Monime[255] njemu, vrlo lascivna sadržaja, i njegovi odgovori njoj. Teofan[256] tvrdi da je bio nađen i Rutilijev[257] govor koji je potakao kralja da pobije Rimljane u /provinciji op. S.M./ Aziji. Ali većina povjesničara s dobrim razlogom nagađa da je to zlonamjerna izmišljotina Teofanova koji je lako mogao mrziti Rutilija, čovjeka njemu nimalo slična, a vjerojatno i da ugodi Pompeju, čijeg je oca Rutilije u svojim povijesnim djelima prikazao kao potpuna nitkova.”).

Flor, I, XL, 7 - 8 (3, 5) : *Primis statim impetus belli Bithyniam rapuit, Asia inde pari terrore correpta est, nec cunctanter ad regem ab urbibus nostris populisque descitum est. Aderat, instabat, saevitia quasi virtute utebatur. Nam quid atrocius uno eius edicto, cum omnes qui in Asia forent Romanae civitatis homines interfici iussit? Tum quidem domus, templa et arae, humana omnia atque divina iura violata sunt. Sed hic terror Asiae Europam quoque regi aperiebat.*
(„Prvi je nasrtaj odmah povukao za sobom Bitiniju, a potom je istom strahotom zahvaćena i /provincija op. S.M./ Azija i naši su se gradovi bez oklijevanja odmetnuli i prišli kralju /Mitridatu VI. op. S.M./. On je bio u neposrednoj blizini, navaljivao, služio se okrutnošću umjesto hrabrošću. Jer što je strašnije od jednoga njegovog proglasa, kada je zapovijedio da svi koji u /provinciji op. S.M./ Aziji imaju rimsko građanstvo budu pobijeni. Tada su, dakako, obeščašćeni domovi, hramovi i žrtvenici, povrijeđena sva ljudska i božanska prava.[258] I ova strava u Aziji je otvorila kralju vrata i u Europu.“).

Apijan, *Mithr*. 22 – 23 : ἐν τούτῳ δ᾽ ὁ Μιθριδάτης ἐπί τε Ῥοδίους ναῦς πλείονας συνεπήγνυτο, καὶ σατράπαις ἅπασι καὶ πόλεων ἄρχουσι δι᾽ ἀπορρήτων ἔγραφε, τριακοστὴν ἡμέραν φυλάξαντας ὁμοῦ πάντας ἐπιθέσθαι τοῖς παρὰ σφίσι Ῥωμαίοις καὶ Ἰταλοῖς, αὐτοῖς τε καὶ γυναιξὶν αὐτῶν καὶ παισὶ καὶ ἀπελευθέροις ὅσοι γένους Ἰταλικοῦ, κτείναντάς τε ἀτάφους ἀπορρῖψαι, καὶ τὰ ὄντα αὐτοῖς μερίσασθαι πρὸς βασιλέα Μιθριδάτην. ἐπεκήρυξε δὲ καὶ ζημίαν τοῖς καταθάπτουσιν αὐτοὺς ἢ ἐπικρύπτουσι, καὶ μήνυτρα τοῖς ἐλέγχουσιν ἢ τοὺς κρυπτομένους ἀναιροῦσι, θεράπουσι μὲν ἐπὶ δεσπότας ἐλευθερίαν, χρήσταις δ᾽ ἐπὶ δανειστὰς ἥμισυ τοῦ χρέους. τάδε μὲν δὴ δι᾽ ἀπορρήτων ὁ Μιθριδάτης ἐπέστελλεν ἅπασιν ὁμοῦ, καὶ τῆς ἡμέρας ἐπελθούσης συμφορῶν ἰδέαι ποικίλαι κατὰ τὴν Ἀσίαν ἦσαν, ὧν ἔνια τοιάδε ἦν. Ἐφέσιοι τοὺς ἐς τὸ Αρτεμίσιον καταφυγόντας, συμπλεκομένους τοῖς ἀγάλμασιν, ἐξέλκοντες ἔκτεινον. Περγαμηνοὶ τοὺς ἐς τὸ Ἀσκληπιεῖον συμφυγόντας, οὐκ ἀφισταμένους,

[255] Mitridatova ljubavnica iz maloazijske Karije.

[256] Teofan iz Mitilene sa otoka Lesbosa. Bio prijatelj Pompeja i njegov historičar.

[257] *Publius Rutilius Rufus* (živio 158. – poslije 78. god. p. n. e.; konzul za 105. god. p. n. e.), stoički filozof i prokonzul provincije Azije. Ušao u sukob sa korporacijama publikana koje su uzimale u zakup ubiranje državnih poreza i to prilikom vršile velike zloupotrebe i korupciju. Zbog tadašnje snage korporacija publikana, Rutilije je morao 92. god. p. n. e. da ode u progonstvo. Napisao je na grčkom jeziku historiju rimskog svijeta.

[258] Navedena rečenica je jasan dokaz da je „azijsko večernje“ bilo ratni zločin u kontekstu helensko – rimske civilizacije.

ἐτόξευον τοῖς ξοάνοις συμπλεκομένους. Ἀδραμυττηνοὶ τοὺς ἐκνέοντας ἐσβαίνοντες ἐς τὴν θάλασσαν ἀνῄρουν, καὶ τὰ βρέφη κατεπόντουν. Καύνιοι Ῥοδίοις ὑποτελεῖς ἐπὶ τῷ Ἀντιόχου πολέμῳ γενόμενοι, καὶ ὑπὸ Ῥωμαίων ἀφεθέντες οὐ πρὸ πολλοῦ, τοὺς Ἰταλοὺς ἐς τὴν βουλαίαν Ἑστίαν καταφυγόντας ἕλκοντες ἀπὸ τῆς Ἑστίας, τὰ βρέφη σφῶν πρῶτα ἔκτεινον ἐν ὄψει τῶν μητέρων, αὐτὰς δὲ καὶ τοὺς ἄνδρας ἐπ᾽ ἐκείνοις. Τραλλιανοὶ δ᾽ αὐθένται τοῦ κακοῦ φυλαξάμενοι γενέσθαι, Παφλαγόνα Θεόφιλον, ἄγριον ἄνδρα, ἐς τὸ ἔργον ἐμισθώσαντο, καὶ ὁ Θεόφιλος αὐτοὺς συναγαγὼν ἐπὶ τὸν τῆς ὁμονοίας νεὼν ἥπτετο τοῦ φόνου, καὶ τινῶν τοῖς ἀγάλμασι συμπλεκομένων τὰς χεῖρας ἀπέκοπτεν. τοιαύταις μὲν τύχαις οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν ὄντες Ἰταλοὶ καὶ Ῥωμαῖοι συνεφέροντο, ἄνδρες τε ὁμοῦ καὶ βρέφη καὶ γυναῖκες, καὶ ἐξελεύθεροι καὶ θεράποντες αὐτῶν, ὅσοι γένους Ἰταλικοῦ. ᾧ καὶ μάλιστα δῆλον ἐγένετο τὴν Ἀσίαν οὐ φόβῳ Μιθριδάτου μᾶλλον ἢ μίσει Ῥωμαίων τοιάδε ἐς αὐτοὺς ἐργάσασθαι. ἀλλ᾽ οὗτοι μὲν δίκην ἔδοσαν διπλῆν, αὐτοῦ τε Μιθριδάτου μετ᾽ ὀλίγον ἀπίστως ἐξυβρίσαντος ἐς αὐτούς, καὶ ὕστερον Κορνηλίῳ Σύλλᾳ.

(„U međuvremenu,[259] Mitridat je izgradio veliki broj brodova za napad na Rodos, i on je tajno pisao svim svojim satrapima[260] i funkcionerima da bi 30. dana nakon toga trebali napasti sve Rimljane i Italijane u svojim gradovima, i na njihove žene i djecu i njihove robove italijanskog porijekla, ubiti ih i ostaviti njihova tijela nesahranjena, i podijeliti njihovu imovinu sa njim /Mitridatom op. S.M./. On je zaprijetio da će kazniti svakoga ko bi sahranio mrtve ili prikrivao žive, te je ponudio nagrade za informante i one koji bi ubili one osobe koje bi se krile, i slobodu za one koji bi izdali svoje gospodare. Dužnicima za ubijanje kreditora on je ponudio oslobađanje polovine njihovih obaveza. Ove tajne naloge je Mitridat poslao u sve gradove u isto vrijeme. Kada je došao određeni dan, došlo je do različitih nesreća u provinciji Aziji, među kojima su bile sljedeće : Efežani su otrgli bjegunce, koji su pribjegli u hram Artemide, od prikaza boginje i pobili ih. Pergamljani su strijelama gađali one koji su pobjegli u hram Asklepija, dok su se oni još držali njegovih statua. Adramitejani su slijedili one koji su pokušavali pobjeći plivanjem u more, i ubili ih i utopili njihovu djecu. Kauniji, koji su bili podanici Rodosa nakon rata sa Antiohom /III. Seleukidskim op. S.M./ i koji su nedavno bili oslobođeni od strane Rimljana, progonili su Italijane koji su pribjegli oko statue Veste u vijećnici, otrgli ih od svetišta i ubili djecu pred očima majki, a zatim majke same i njihove supruge nakon njih. Građani Tralesa, kako bi izbjegli krivicu prolivanja krvi, unajmili su divlje čudovište poimenu Teofil iz Paflagonije da učini ovaj posao. On je odveo žrtve u hram Sloge i tamo ih pobio, sjekući ruke onima koji su se prihvatali svetih prikaza. Takva je bila strašna sudbina koja je zadesila Rimljane i Italijane u cijeloj provinciji Aziji, muškarce, žene i djecu njihove oslobođenike irobove, sve koji su bili italijanske krvi. Zbog čega je vrlo jasno pokazano da je mržnja prema Rimljanima isto kao

[259] Rimskih priprema za rat sa Mitridatom i otpočinjanja I. građanskog rata između optimatske frakcije predvođene Sulom i popularske frakcije predvođene Gajem Marijem.

[260] Titule namjesnika po iranskom uzoru.

i strah od Mitridata navela Azijce /stanovnike provincije Azije op. S.M./ da počine ove zločine. Ali oni su platili dvostruku kaznu za svoje zlodjelo,[261] prvi put od ruku samoga Mitridata, koji ih je nedugo zatim loše tretirao, a drugi od ruku Kornelija Sule /koji se sa svojim trupama svetio op. S.M./.”).

Apijan, *Mithr*. 58 (izvadak Sulinog obraćanja Mitridatu VI.) : οὓς ὁμοδιαίτους ἔχων ἀπέκτεινας, ἢ τὸ τῶν Ἰταλιωτῶν γένος, οὓς μιᾶς ἡμέρας σὺν βρέφεσι καὶ μητράσιν ἔκτεινάς τε καὶ κατεπόντωσας, οὐκ ἀποσχόμενος οὐδὲ τῶν ἐς τὰ ἱερὰ συμφυγόντων. ὃ πόσην μὲν ὠμότητά σου, πόσην δὲ ἀσέβειαν καὶ ὑπερβολὴν μίσους ἐς ἡμᾶς προενήνοχεν. σφετερισάμενος δ᾽ ἁπάντων τὰ χρήματα, ἐς τὴν Εὐρώπην ἐπέρας μεγάλοις στρατοῖς, ἡμῶν ἀπειπόντων ἅπασι τῆς Ἀσίας βασιλεῦσι τῆς Εὐρώπης μηδὲ ἐπιβαίνειν.
(„Iskasapili ste ili utopili sve stanovnike /provincije Azije op. S.M./ italijanske krvi u jednom danu, uključujući majke i bebe, ne poštedivši čak ni one koji su pobjegli u hramove. Kakvu okrutnost, kakvu bezbožnost, kakvu bezgraničnu mržnju ste pokazali prema nama. Nakon što se konfiscirali imovinu svih vaših žrtava, prešli ste u Europu sa velikim armijama, iako smo mi zabranili invaziju Europe svim kraljevima Azije.“).

Apijan, *Mithr*. 62 (izvadak Sulinog obraćanja vodećim građanima Efesa i predstavnicima drugih zajednica provincije Azije) : ὃ δ᾽ ἐστὶ πάντων μιαρώτατον, ὑπέστητε αὐτῷ μιᾶς ἡμέρας τοὺς Ἰταλιώτας ἅπαντας αὐτοῖς παισὶ καὶ μητράσιν ἀναιρήσειν, καὶ οὐδὲ τῶν ἐς τὰ ἱερὰ συμφυγόντων διὰ τοὺς ὑμετέρους θεοὺς ἐφείσασθε. ἐφ᾽ οἷς ἔδοτε μέν τινα καὶ αὐτῷ Μιθριδάτῃ δίκην, ἀπίστῳ τε ἐς ὑμᾶς γενομένῳ, καὶ φόνου καὶ δημεύσεων ἐμπλήσαντι ὑμᾶς, καὶ γῆς ἀναδασμοὺς ἐργασαμένῳ καὶ χρεῶν ἀποκοπὰς καὶ δούλων ἐλευθερώσεις, καὶ τυράννους ἐπ᾽ ἐνίοις, καὶ λῃστήρια πολλὰ ἀνά τε γῆν καὶ θάλασσαν, ὡς εὐθὺς ὑμᾶς ἔχειν ἐν πείρᾳ καὶ παραβολῇ οἵους ἀνθ᾽ οἵων προστάτας ἐπελέγεσθε. ἔδοσαν δέ τινα καὶ ἡμῖν δίκην οἱ τῶνδε ἄρξαντες. ἀλλὰ δεῖ καὶ κοινὴν ὑμῖν ἐπιτεθῆναι τοιάδε ἐργασαμένοις: ἣν εἰκὸς μὲν ἦν ὁμοίαν οἷς ἐδράσατε γενέσθαι, μή ποτε δὲ Ῥωμαῖοι σφαγὰς ἀσεβεῖς ἢ δημεύσεις ἀβούλους ἢ δούλων ἐπαναστάσεις, ἢ ὅσα ἄλλα βαρβαρικά, μηδ᾽ ἐπὶ νοῦν λάβοιεν. φειδοῖ δὲ γένους ἔτι καὶ ὀνόματος Ἑλληνικοῦ καὶ δόξης τῆς ἐπὶ τῇ Ἀσίᾳ, καὶ τῆς φιλτάτης Ῥωμαίοις εὐφημίας οὕνεκα, μόνους ὑμῖν ἐπιγράφω πέντε ἐτῶν φόρους ἐσενεγκεῖν αὐτίκα, καὶ τὴν τοῦ πολέμου δαπάνην, ὅση τε γέγονέ μοι καὶ ἔσται καθισταμένῳ τὰ ὑπόλοιπα. διαιρήσω δὲ ταῦθ᾽ ἑκάστοις ἐγὼ κατὰ πόλεις, καὶ τάξω προθεσμίαν ταῖς ἐσφοραῖς, καὶ τοῖς οὐ φυλάξασιν ἐπιθήσω δίκην ὡς πολεμίοις.
(„Najozloglašenije od svega, vi ste poslušali naredbu koju je on /Mitridat VI. op. S.M./ dao da se ubiju svi Italijani u vašim zajednicama, uključujući žee i djecu u jednom danu.

[261] Jasno je da su ono što su učinili stanovnici dijela zapadno-maloazijskih zajednica nad Rimljanima i drugim Italicima, a po striktnom naređenju Mitridata, bilo ratni zločin po kontekstima klasične civilizacije, jer su pogubljeni civili i to u područjima koja su bila mirna i bez borbenih operacija, jer su pobijena i djeca i žena, jer su pobijeni i robovi i oslobođenici samo zato jer su bili rimsko – italskog porijekla. Jedini razlog zašto su pobijeni i to dosta brutalno i često uz svetogrđe je bilo etnička i zemljopisna pripadnost i porijeklo. Samim tim su izvršioci ovih zločina mogli očekivati i odgovarajuću kaznu za ono što su učinili.

Vi niste poštedili čak oni koji su pobjegli u hramove posvećene vađim sopstvenim bogovima. Vi ste dobili neku kaznu za ovaj zločin od samoga Mitridata, koji je prekršio vjeru sa vama i donio vam pljačku i pokolje, preraspodjelu vaših zemljišta, ukinuo dugove, oslobodio vaše robove, imenovao tirane nad nekim od vas i pljačkao svuda po kopnu i moru. Tako da ste odmah naučili primjerom i poređenjem kakvog ste branitelja vi izabrali /pontskog kralja Mitridata op. S.M./ umjesto onoga prijašnjeg /rimskog op. S.M./. Podstrekači ovih zločina su platili neku kaznu također i od nas. Neophodno je, također, da neka kolektivna kazna bude na vas primjenjena, jer ste vi bili zajednički krivi i nešto što odgovara vašim „zaslugama“. Ali Rimljani nikada ne mogu čak zamisliti bezbožno klanje, neselektivnu konfiskaciju, pobune robova i druga djela barbarizma.[262] Ja ću čak sada poštediti helensku rasu i ime tako slavljeno kroz Aziju, i zbog poštene reputacije koja je uvijek draga Rimljanima. Samo ću vam nametnuti da poreze za pet godina platite odjednom, zajedno sa troškovima rata koje sam potrošio, i bilo šta drugo što se može potrošiti na rješavanje poslova u provinciji. Ja ću ove troškove podijeliti svakome od vas po gradovima i odrediti vrijeme plaćanja. Neposlušne ću kazniti kao neprijatelje.“).

Kasije Dion, fr. knjiga XXX - XXXV (101, 1) : ὅτι πάντες τοὺς Ῥωμαίους ἐφόνευον κελεύσαντος Μιθριδάτου οἱ Ἀσιανοί, πλὴν καθ᾽ ὅσον Τραλλιανοὶ οὐδένα ἀπέκτειναν, Θεόφιλον δέ τινα Παφλαγόνα ἐμισθώσαντο, ὥσπερ που ἧττόν σφων ἀπόλλυσθαι μελλόντων, ἢ καὶ διαφέρον αὐτοῖς ὑφ᾽ ὅτου σφαγήσοιντο.
(„Svi Azijci, na ponudu Mitridata, masakrirali su Rimljane, samo stanovnici Tralesa nisu osobno ubili nikoga, nego su za tu svrhu unajmili izvjesnog Teofila, Paflagonca, kao da bi oni sami tako izbjegli uništenje, ili kao da je to učinilo neku razliku žrtvama od koga bi oni bili masakrirani.“).

Kasije Dion, fr. knjiga XXX - XXXV (101, 8) : παύσωνταί ποτε φοβούμενοι. ἀλλ᾽ αὐτοὶ μὲν [p. 490] ἀνεβέβληντο, οἱ δ᾽ ἄλλοι κατεσφάγησαν καὶ ἐς τὸν ποταμὸν ἐρρίφησαν, ὥστε τὸ τοῦ Μιθριδάτου πολὺ δεινὸν νομισθέν, ὅτι ποτὲ πάντας τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ῥωμαίους ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἀπέκτεινεν, ἐν βραχεῖ πρός τε τὸ 1 πλῆθος καὶ πρὸς τὸν τρόπον.
(„Njihova[263] sudbina je, međutim, odložena, dok je ostatak /zarobljenih Samnita op. S.M./ bio ubijan i bacan u rijeku /Tibar op. S.M./, tako da djelo Mitridata, koje se smatralo tako strašnim, i masakru svih Rimljana u jednom danu, bilo smatrano tako malim po značaju u uporedbi na broj sada ubijenih i način njihove smrti.“[264]).

[262] Ispostaviti će se vrlo brzo, u vrijeme nastavka I. građanskog rata, da će upravo Sula i njegova armija počiniti i bezbožna ubijanja i pokolje, i konfiskaciju i huškanje robova protiv svojih gospodara.

[263] Senatora koje je Sula okupio na zasjedanje Senata u hramu Belone, nakon što je u nastavku I. građanskog rata ponovo zauzeo Rim, i do kojih su dolazili povici i krici zarobljenih Samnita koji su ubijani po naređenju Sule.

[264] Ova konstatacija koju izriće Kasije Dion vjerojatno je izvorno poticala iz nekoga propopularskog izvora i nije tačna. Broj ubijenih u „azijskom večernju“ je bio mnogo veći nego broj pogubljenih zarobljenih Samnita, a i način ubijanja je bio gori. Iako je i masovno pogubljivanje zarobljenih Samnita po naređenju Sule nesumnjivo

Eutropije, V, 5, 2: *Inde Ephesum contendit et per omnem Asiam litteras misit, ut ubicumque inventi essent cives Romani, uno die occiderentur.*
("Zatim je on /Mitridat VI. op. S.M./ požurio u Efes, i poslao pisma u sve dijelove /provincije op. S.M./ Azije sa uputama da gdje god bilo koji rimski građanin da se nađe, oni ga moraju ubiti na isti dan.").

Augustin, O božjoj državi, III, 22 : *Sed haec, inquam, omitto, quamuis illud nequaquam tacuerim, quod Mithridates rex Asiae ubique in Asia peregrinantes cives Romanos atque innumerabili copia suis negotiis intentos uno die occidi iussit; et factum est. Quam illa miserabilis rerum facies erat, subito quemque, ubicumque fuisset inventus, in agro in via in oppido, in domo in vico in foro, in templo in lecto in conuivio inopinate atque impie fuisse trucidatum! Quis gemitus morientium, quae lacrimae spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt! Quam dura necessitas hospitum non solum videndi nefarias illas caedes domi suae, verum, etiam perpetrandi, ab illa blanda comitate humanitatis repente mutatis vultibus ad hostile negotium in pace peragendum, mutuis dicam omnino vulneribus, cum percussus in corpore et percussor in animo feriretur! Num et isti omnes auguria contempserant? Num deos et domesticos et publicos, cum de sedibus suis ad illam inremeabilem peregrinationem profecti sunt, quos consulerent, non habebant? Hoc si ita est, non habent cur isti in hac causa de nostris temporibus conquerantur; olim Romani haec vana contemnunt. Si autem consuluerunt, respondeatur, quid ista profuerunt, quando per humanas dumtaxat leges nemine prohibente licuerunt.*
("Kažem, kako preko tih stvari prelazim, iako ne mogu prešutjeti ono kad je kralj Azije[265] Mitridat naredio, da se u jednom jedinom danu pobiju svi rimski građani koji se zateku bilo gdje u Aziji, a bijaše ih ondje neizbrojivo mnoštvo zabavljenih svojim poslovima; ta je naredba i izvršena. Kako li je to bio žalostan prizor, kad je iznenada, bez opomene i bezbožno sasječen svaki od njih pa gdje god se zatekao: na polju, na putu, u gradu, u kući, na ulici, na trgu, u hramu, u postelji, na gozbi! Kakvi li bijahu jauci umirućih, koje li suze nazočnih, pa možda i onih što su ubijali! Kakva okrutna nužda bijaše nametnuta domaćima, koji ne samo što su morali u svojoj kući gledati to opako klanje nego su morali i sami u njemu sudjelovati, te odbacivši odjednom s lica izraz uljudnosti i čovječnosti dati se — usred mira — na posao neprijatelja; i da kažem pravo, rane tu bijahu uzajamne: napadnuti bijaše ranjen u tijelo, a napadač u dušu. Da li su i ti svi prezirali proroštva? Kad ono krenuše na taj put s kojeg se nikad neće vratiti, zar nisu imali ni kućnih ni javnih bogova, da ih savjetuju? Ako je tomu tako, onda se — što se toga tiče — naši protivnici nemaju zašto tužiti na naše doba; već odavno Rimljani prezriješe takve ispraznosti. A ako su se

ratni zločin, ipak je tu riječ o zarobljenim vojnicima, dok su u „azijskom večernju" pobijeni civili, među njima iznimno veliki broj žena i djece.

[265] Augustin griješi, Mitridat nije bio kralj Azije, niti Male Azije, nego pontski kralj.

posavjetovali oko znakova, neka odgovore koliko je to koristilo, kada barem po ljudskim zakonima to im nije nitko branio, niti ih je u tome priječio.”).

Orosije, VI, 2, 2 – 3: *post cum venisset Ephesum, crudeli praecepit edicto, ut per totam Asiam quicumque inventi essent cives Romani sub una die omnes necarentur. et factum est; nec explicari aut conprehendi ullo modo verbis potest, quae tunc multitudo Romanorum civium caesa sit, quis maeror plurimarum provinciarum, quis gemitus occidendorum pariter atque occidentium fuerit, cum singuli quique aut prodere innocentes hospites et amicos, aut ipsi periclitari poena hospitum cogerentur.*
(„Mitridat, koji je kasnije došao u Efes, izdao je okrutni dekret kojima je naređivao da gdje god se rimski građani nađu u cijeloj provinciji Aziji, oni moraju biti ubijeni na isti dan. I to je bilo učinjeno. Riječi ne mogu na bilo koji način pokazati ili razjasniti broj rimskih građana ubijeni u to vrijeme. Žalost koja je zahvatila veći dio provincije, i krici ubijanih i ubica su podjednaki kada su pojedinci bili prisiljeni da izaju nevine goste i prijatelje ili sami da rizikuju kaznu namijenjenu njihovim gostima.“).

Ono što se desilo u navedenim gradovima je „školski primjer“ ratnoga zločina izvedenog ciljano, organizirano i sa učešćem velikoga broja ljudi. U opisanim slučajevima, izvršioci zločina su se istakli bezkrupuloznošću ubijajući sve, često na vrlo svirep i sadistički način. Posebno se ističe prenebregavanje svetogrđa i prava na azil u svetilištima što je bila uobičajena praksa te namjerno ubijanje djece pred očima majki, a zatim njih pred očima muškaraca. Nesumnjivo je glavni odgovorni za ova zlodjela bio Mitridat VI, ali značajnu odgovornost snose i oni neposredni izvršioci u nizu zapadno maloazijskih zajednica. „Azijsko večernje“ se može sa pravom po *interpretatio moderna* tumačiti kao genocid, jer je cilj bilo fizičko istrebljenje rimsko – italskih zajednica na određenom prostoru, što dokazuje i činjenica da su ubijani čak i robovi koji su rođeni u Italiji.

Mitridatova akcija je polučila kontraefekt, jer je vijest o masakru brzo došla do Italije i u značajnoj mjeri povećala nivo gnjeva i bijesa, ali i odlučnosti da se Republika obračuna sa Mitridatom VI. koji je dobio i areolu ratnoga zločinca. I pored svojih unutarnjih problema, oličenih u stranačkim sukobima, građanskim nemirima, savezničkim ratom i građanskim ratovima, Republika se ipak nije smirila dok nakon tri rata sa Mitridatom u potpunosti nije porazila Mitridata VI. i stavila pod direktnu ili indirektnu kontrolu Malu Aziju.

IV. “Zločini populara 87. u Rimu i Italiji”

Višedecenijski stranački sukobi populara i optimata su 88. god. p. n. e., na samome kraju savezničkog rata, eskalirali u otvoreni rat → I. građanski rat. Na čelu optimatske frakcije i njenih snaga se nalazio Kornelije Sula, a na čelu popularske (narodnjačke) frakcije je stajao

Gaj Marije[266]. Na samome početku rata, armija pod komandom Sule je uspjela 88. god. p. n. e. da okupira i sam Grad Rim, protjera popularske vođe i donese prooptimatske ustavne i druge zakone. Međutim, zbog I. Mitridatovog rata koji se vodio u Heladi i Maloj Aziji, Sula je sa većim dijelom profesionalnih trupa napustio Italiju i otišao na istok. To su iskoristili populari i ponovo se u Italiji razbuktao sukob. Na kraju su popularske snage koje su predvodili Marije, Cina[267] i Sertorije[268] došli i pred sami Grad, vršeći pritisak na optimatske elemente da se predaju. Ubrzo su popularske snage, među kojima se nalazio i veliki broj pribjeglih robova, zauzele Grad. Marije, koji je bio najogorčeniji na svoje političke protivnike je tada pristupio brutalnoj čistci, dok je jedinicama koje je on bio okupio prepustio vršenje zlodjela, pljački, silovanja i ubijanja.

O tome literarna vrela navode sljedeće :

Perioha LXXIX knjige Livijevog djela : *Ostiam coloniam Marius expugnavit et crudeliter diripuit.* ("Marije je zauzeo koloniju Ostiju i okrutno je opustošio.").

Plutarh, Usporedni životopisi, Marije, 42 : ἀσπασάμενος δὲ τὸν Κίνναν καὶ τοῖς στρατιώταις ἐντυχὼν εὐθὺς εἴχετο τοῦ ἔργου καὶ μεγάλην μεταβολὴν τῶν πραγμάτων ἐποίησε. πρῶτον μὲν γάρ ταῖς ναυσὶ τὰ σιτηγὰ περικόπτων καὶ τοὺς ἐμπόρους ληιζόμενος ἐκράτησε τῆς ἀγορᾶς, ἔπειτα τὰς παραλίους πόλεις ἐπιπλέων ᾕρει. τέλος δὲ τὴν Ὠστίαν αὐτὴν λαβὼν ἐκ προδοσίας τά τε χρήματα διήρπασε καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς πολλοὺς ἀπέκτεινε, καὶ γεφυρώσας τὸν ποταμὸν ἀπέκοψε κομιδῇ τὰς ἐκ θαλάσσης εὐπορίας τῶν πολεμίων, ἄρας δὲ τῷ στρατῷ πρὸς τὴν πόλιν ἐχώρει καὶ τὸ καλούμενον Ἰανοῦκλον ὄρος κατέσχεν, οὐ τοσοῦτον ἀπειρίᾳ τοῦ Ὀκταβίου τὰ πράγματα βλάπτοντος, ὅσον ἀκριβείᾳ τῶν δικαίων προϊεμένου τὰ χρειώδη παρὰ τὸ συμφέρον, ὅς γε πολλῶν κελευόντων αὐτὸν ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ καλεῖν τοὺς οἰκέτας οὐκ ἔφη δούλοις μεταδώσειν τῆς πατρίδος, ἧς Γάϊον Μάριον εἴργει τοῖς νόμοις ἀμύνων.
("Pozdravivši Cinu i predstavivši se njegovim vojnicima, /Marije op. S.M./ odmah se prihvati posla i uveliko izmijeni stanje stvari. Ponajprije presijecajući svojim brodovljem dovoz žita i robeći trgovce dobije u svoje ruke svu trgovinu, a zatim napadajući sa mora primorske gradove, redom ih osvoji. I najzad, zauzevši izdajom Samu Ostiju[269], opljačka je, a većinu stanovnika pobije. Premostivši zatim rijeku /Tiber op. S.M./, potpuno odreže

[266] *Caius Marius* (živio 157. – 13. I. 86. god. p. n. e.) je bio čuveni rimski zapovjenik i državnik. Bio je izabran za konzula sedam puta (za 107., 104., 103., 102., 101., 100. i 86. god. p. n. e.). Čuven je vojnoj reformi koja je dovela do profesionalizacije vojske i postupnog napuštanja milicijsko – građanske forme organizacije oružanih snaga. Zbog svojih pobjeda nad Jugurtom i germanskim narodima Teutonima i Kimbrima zbog čega je prozvan i „Trećim osnivačem Rima". Inače tetak Gaja Julija Cezara.

[267] *Lucius Cornelius Cinna*, konzul za 87., 86., 85. i 84. god. p. n. e.

[268] *Quintus Sertorius* (živio 123. – 72. god. p. n. e.) briljatni vojni strateg. Dugo vremena se odupirao optimatskim snagama, a rat je nastavio u hispanskim provincijama.

[269] Luka Grada Rima na ušću rijeke Tiber.

opskrbu neprijatelja morem. Onda krenuvši sa vojskom, pođe na Rim i zaposjedne brežuljak Janikul[270], pri čemu Oktavije[271] nije toliko štetio svojoj stvari zbog nesposobnosti koliko time što je previše respektirao zakonitost zbog koje je protiv javnog interesa zanemario mjere što su bile potreba trenutka, jer premda su mnogi tražili da pozove na oružje robove obećavši im slobodu, on reće da neće sa robovima dijeliti domovinu iz koje nastoji isključiti Marija braneći zakone.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Marije, 43 : ἐκαλει δὴ τὸ πλῆθος εἰς ἀγορὰν καὶ πρὸ τοῦ τρεῖς ἢ τέτταρας φυλὰς ἐνεγκεῖν τὴν ψῆφον ἀφεὶς τὸ πλάσμα καὶ τὴν φυγαδικὴν ἐκείνην δικαιολογίαν κατῄει, δορυφόρους ἔχων λογάδας ἐκ τῶν προσπεφοιτηκότων δούλων, οὓς Βαρδυαίους προσηγόρευσεν. οὗτοι πολλοὺς μὲν ἀπὸ φωνῆς, πολλοὺς δὲ ἀπὸ νεύματος ἀνῄρουν προστάσσοντος αὐτοῦ: καὶ τέλος Ἀγχάριον, ἄνδρα βουλευτὴν καὶ στρατηγικόν, ἐντυγχάνοντα τῷ Μαρίῳ καὶ μὴ προσαγορευθέντα καταβάλλουσιν ἔμπροσθεν αὐτοῦ ταῖς μαχαίραις τύπτοντες. ἐκ δὲ τούτου καὶ τῶν ἄλλων ὅσους ἀσπασαμένους μὴ προσαγορεύσειε μηδὲ ἀντασπάσαιτο, τοῦτο αὐτὸ σύμβολον ἦν ἀποσφάττειν εὐθὺς ἐν ταῖς ὁδοῖς, ὥστε καὶ τῶν φίλων ἕκαστον ἀγωνίας μεστὸν εἶναι καὶ φρίκης ὁσάκις ἀσπασόμενοι τῷ Μαρίῳ πελάζοιεν: κτεινομένων δὲ πολλῶν Κίννας μὲν ἀμβλὺς ἦν καὶ μεστὸς ἤδη τοῦ φονεύειν, Μάριος δὲ καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν ἀκμάζοντι τῷ θυμῷ καὶ διψῶντι διὰ πάντων ἐχώρει τῶν ὁπωσοῦν ἐν ὑποψίᾳ γεγονότων, καὶ πᾶσα μὲν ὁδός, πᾶσα δὲ πόλις τῶν διωκόντων καὶ κυνηγετούντων τοὺς ὑποφεύγοντας καὶ κεκρυμμένους ἔγεμεν. ἠλέγχετο δὲ καὶ ξενίας καὶ φιλίας πίστις οὐδὲν ἔχουσα παρὰ τὰς τύχας βέβαιον: ὀλίγοι γάρ ἐγένοντο παντάπασιν οἱ μὴ προδόντες αὐτοῖς τοὺς παρὰ σφᾶς καταφυγόντας. ἄξιον οὖν ἄγασθαι καὶ θαυμάσαι τοὺς τοῦ Κορνούτου θεράποντας οἳ, οἱ τὸν δεσπότην ἀποκρύψαντες οἴκοι, νεκρὸν δέ τινα τῶν πολλῶν ἀναρτήσαντες ἐκ τοῦ τραχήλου καὶ περιθέντες αὐτῷ χρυσοῦν δακτύλιον ἐπεδείκνυον τοῖς Μαρίου δορυφόροις καὶ κοσμήσαντες ὡς ἐκεῖνον αὐτὸν ἔθαπτον. ὑπενόησε δὲ οὐδείς, ἀλλ᾽ οὕτω λαθὼν ὁ Κορνοῦτος ὑπὸ τῶν οἰκετῶν εἰς Γαλατίαν διεκομίσθη.
(“Stoga je narod bio sazvan na Forum /radi skupštinskog zasjedanja op. S.M./, ali prije nego su tri ili četiri file[272] završile glasanje, /Marije op. S.M./ zbaci masku i daljnje šikaniranje svojim progonstvom te uđe u Grad vodeći kao tjelesnu stražu odabrane između robova koji su mu se u velikom broju pridruživali, a on ih je nazivao Bardijejcima[273]. Ovi poubijaše

[270] Jedan od rimskih brežuljaka, ali sa desne strane rijeke Tibra.

[271] *Cnaeus Octavius*, konzul za 87. god. p. n. e. Optimat, zadužen za odbranu Rima od napada populara.

[272] Riječ je rimskim tribusima/tribama koje su bile izborne jedinice na plebejskoj skupštini i tributskim komicijama, tipovima rimskih narodnih skupština. Heleni su ih nazivali filama, pa i Plutarh kojem je maternji jezik bio grčki, koristi taj termin. Izvorno i tribusi/tribe i file su označavale nivo plemena u rodovsko – plemenskoj organizaciji, ali se to do izvorno značenje do vremena Kasne Republike bilo već odavno izgubilo.

[273] Naziv moguće potiče od imena ilirskog naroda Ardijejaca (*Ardiaei, Vardaei*). Možda je najveći ili bar znatan dio robova koji su prebjegli u redove Marijeve improvizirane armije bio ilirskog etničkog porijekla sa

mnoge na jednu njegovu riječ i samo na mig, i najzad Anharija, čovjeka senatorskog i pretorskog dostojanstva, koji se sreo s Marijem i od njega nije dobio odgovor na svoj pozdrav, sasjekoše pred licem svoga gospodara. Poslije toga, kad god bi neko pozdravio Marija i ne bi od njega dobio za uzvrat pozdrav niti bi on odzdravio, to je samo po sebi bilo znak da ga odmah na samoj ulici usmrte tako da su i Marijevi prijatelji svi do jednoga bili puni smrtnoga straha užasa kad bi se god približili Mariju da ga pozdrave. Budući da ih je bilo mnogo ubijano, Cina je već bio sit i umoran od krvoprolića, ali Marije, kod koga je svakoga dana rastao bijes i žed za krvlju, nastavi s ubijanjem svih na koje je ma na koji način posumnjao. I svaka se cesta i svaki grad napuni onima koji su gonili i lovili one koji su pokušavali pobjeći ili su se sakrili. Štaviše, pokazalo se da pouzdanje u gostinske veze i prijateljstvo ne pruža nikakvu sigurnost protiv udaraca sudbine, jer sasvim su malobrojni bili oni koji nisu izdali ljude koji su potražih kod njih ubježište.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Marije, 44 : ῥιπτουμένων δὲ τῶν σωμάτων ἀκεφάλων καὶ πατουμένων ἐν ταῖς ὁδοῖς ἔλεος οὐκ ἦν, ἀλλὰ φρίκη καὶ τρόμος ἁπάντων πρὸς τὴν ὄψιν. ἠνία δὲ μάλιστα τὸν δῆμον ἡ τῶν καλουμένων Βαρδυαίων ἀσέλγεια, τοὺς γάρ δεσπότας ἐν ταῖς οἰκίαις σφάττοντες ᾔσχυνον μὲν αὐτῶν παῖδας, ἐμείγνυντο δὲ βίᾳ ταῖς δεσποίναις, ἀκατάσχετοι δὲ ἦσαν ἁρπάζοντες καὶ μιαιφονοῦντες, ἕως οἱ περὶ Κίνναν καὶ Σερτώριον συμφρονήσαντες ἐπέθεντο κοιμωμένοις αὐτοῖς ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ κατηκόντισαν ἅπαντας.
(“Kad su na ulice bila bacana i gažena tijela bez glava, nije bilo sažaljenja nego jeze i zebnje kod svih pri tom prizoru. A najviše je narod jadila obijest takozvanih Bardijejaca. Jer oni su, koljući glave obitelji u njihovim kućama, obeščašćivali njihovu djecu i silovali žene a njihovom se grabeži i umorstvima nije moglo stati na put sve dok Cina i Sertorije, dogovorivši se, ne navališe na njih dok su spavali u svom taboru i sve ih pobiše kopljima.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Sertorije, 5 : διαπολεμηθέντος δὲ τοῦ πολέμου καὶ τῶν περὶ τὸν Κίνναν καὶ Μάριον ἐμφορουμένων ὕβρεώς τε καὶ πικρίας ἁπάσης, ὥστε χρυσὸν ἀποδεῖξαι Ῥωμαίοις τὰ τοῦ πολέμου κακά, Σερτώριος λέγεται μόνος οὔτε ἀποκτεῖναί τινα πρὸς ὀργὴν οὔτε ἐνυβρίσαι κρατῶν, ἀλλὰ καὶ τῷ Μαρίῳ δυσχεραίνειν καὶ τὸν Κίνναν ἐντυγχάνων ἰδίᾳ καὶ δεόμενος μετριώτερον ποιεῖν. τέλος δὲ τῶν δούλων, οὓς Μάριος συμμάχους μὲν ἐν τῷ πολέμῳ δορυφόρους δὲ τῆς τυραννίδος ἔχων ἰσχυροὺς καὶ πλουσίους ἐποίησε, τὰ μὲν ἐκείνου διδόντος καὶ κελεύοντος, τὰ δὲ καὶ βίᾳ παρανομούντων εἰς τοὺς δεσπότας, σφαττόντων μὲν αὐτούς, ταῖς δὲ δεσποίναις πλησιαζόντων καὶ βιαζομένων τοὺς παῖδας, οὐκ ἀνασχετὰ ποιούμενος ὁ Σερτώριος ἅπαντας ἐν ταὐτῷ στρατοπεδεύοντας κατηκόντισεν, οὐκ ἐλάττους τετρακισχιλίων ὄντας.

---

istočnojadranske obale i na neki način povezan sa Ardijejcima, koji su bili narodnosni i dinastički nosilac nestale Agronidske „Ilirske kraljevine“.

("Kada je rat bio priveden kraju,[274] a kako su Cina i Marije bili prepuni slijepa nasilja i svakovrsne gorčine tako da su se nevolje rata Rimljanima učinile zlatom, kažu da Sertorije jedini niti je koga iz srdžbe ubio niti je zloupotrijebio pobjedu, nego je čak bio zlovoljan na Marija i s Cinom privatno razgovarao i molio ga da postupa umjerenije. I najzad, kad su robovi, koje je Marije, imajući ih za saveznike u ratu a kao tjelesne stražare za svoje tiranije, učinio moćnima i bogatima, dijelom po njegovu dopuštenju i na njegovu zapovijed, dijelom samosilno, počinjali bezakonja nad svojim gospodarima ubijajući ih, obljubljujući im žene i čineći nasilja njihovoj djeci, Sertorije, smatrajući to nepodnošljivim, dade ih pobiti udarcima kopalja kad su bili svi utaboreni na istu mjestu, a bilo ih je ne manje od 4000.").

Flor, II, IX, 3 - 5 (3, 21) : *Bellum civile Marianum sive Sullanum tribus, ut sic dixerim, sideribus agitatum est. Primum levi et modico tumultu magis quam bello, intra ipsos dumtaxat armorum duces subsistente saevitia; mox atrocius et cruentius, per ipsius viscera senatus grassante victoria; ultimo non civicam modo, sed hostilem quoque rabiem supergressum est, cum armorum furor totius Italiae viribus niteretur, eo usque odiis saevientibus, 2 donec deessent qui occiderentur*.
(„Marijev ili Sulin građanski rat pokrenut je trima, da tako kažem, zvijezdama. Prvi lakim i umjerenim metežom, više negoli ratom, jer se okrutnost zadržala samo unutar samih vođa zaraćenih strana. Potom strašniji i krvaviji, jer je pobjeda u svom bijesu zahvatila utrobu samoga Senata. U posljednjem su prekoračene granice, ne samo građanske, nego i neprijateljske mahnitosti, jer se bijes oružja oslanjao na snage cijele Italije, a mržnja bješnjela sve dotle dok nije ponestalo ljudi za pokolj.").

Flor, II, IX, 12 (3, 21) : *Sed cum dis hominibusque infestus rediret, statim primo impetu cliens et alumna urbis Ostia nefanda strage diripitur.*
("Ali, budući da se /Marije op. S.M./ vraćao ogorčen na bogove i ljude, odmah u prvom napadu bezbožnim rušenjem je opljačkana Ostija, štićenica i hraniteljica Grada.").

Apijan, Građanski ratovi, I, 71 : οἱ μὲν δὴ δεχομένων αὐτοὺς σὺν δέει πάντων ἐσῄεσαν ἐς τὴν πόλιν, καὶ τὰ τῶν ἀντιπρᾶξαι σφίσι δοκούντων ἀκωλύτως πάντα διηρπάζετο... ζητηταὶ δ᾽ ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτίκα ἐξέθεον τούς τε ἀπὸ τῆς βουλῆς καὶ τῶν καλουμένων ἱππέων, καὶ τῶν μὲν ἱππέων ἀναιρουμένων λόγος οὐδεὶς ἔτι μετὰ τὴν ἀναίρεσιν ἐγίγνετο, αἱ δὲ τῶν βουλευτῶν κεφαλαὶ πᾶσαι προυτίθεντο πρὸ τῶν ἐμβόλων. αἰδώς τε θεῶν ἢ νέμεσις ἀνδρῶν ἢ φθόνου φόβος οὐδεὶς ἔτι τοῖς γιγνομένοις ἐπῆν, ἀλλὰ ἐς ἔργα ἀνήμερα καὶ ἐπὶ τοῖς ἔργοις ἐς ὄψεις ἐτρέποντο ἀθεμίστους, κτιννύντες τε ἀνηλεῶς καὶ περιτέμνοντες αὐχένας ἀνδρῶν ἤδη τεθνεώτων καὶ προτιθέντες τὰς συμφορὰς ἐς φόβον ἢ κατάπληξιν ἢ θέαν ἀθέμιστον.

[274] Misli se na samo prvu fazu I. građanskog rata kada su Marije, Cina i Sertorije uspjeli preoteti Rim od optimatske frakcije.

("Oni /Marije i Cina sa svojim trupama op. S.M./, dakle, dočekani od svih sa strahom, uđoše u rad. Sva imanja onih koje su smatrali za protivnike pljačkana su bez ičijeg otpora.... Na protivnike iz redova senatora i vitezova bjehu odmah poslani potkazivači. O ubijenim vitezovima nije niko više vodio računa, ali su glave pogubljenih senatora sve bile izlagane ispred govornice. Ovi divlji zločini i gnusni prizori, svirepa ubijanja i sječa vratova već umrlih ljudi, trebalo je da užasnu i zaplaše protivnike, jer to nije činjeno iz ljudske osvete, a nisu imali ni straha od bogova.[275]").

Apijan, Građanski ratovi, I, 73 : ταφήν τε οὐδενὶ ἐξῆν ἐπενεγκεῖν ἐς οὐδένα τῶν ἀναιρουμένων, ἀλλ᾽ οἰωνοὶ καὶ κύνες ἄνδρας τοιούσδε διεσπάσαντο. πολὺς δὲ καὶ ἄλλος ἦν τῶν στασιωτῶν φόνος ἐς ἀλλήλους ἀνεύθυνος καὶ ἐξελάσεις ἑτέρων καὶ δημεύσεις περιουσίας καὶ ἀρχῆς ἀφαιρέσεις καὶ ἀνατροπαὶ τῶν ἐπὶ Σύλλα τεθέντων νόμων. αὐτοῦ τε Σύλλα φίλοι πάντες ἀνῃροῦντο, καὶ ἡ οἰκία κατεσκάπτετο, καὶ ἡ περιουσία δεδήμευτο, καὶ πολέμιος ἐψηφίζετο: τὸ δὲ γύναιον καὶ ἡ γενεὰ ζητούμενοι διέφυγον. ὅλως τε οὐδὲν ἀπῆν ἀθρόων τε καὶ ποικίλων κακῶν.
("Nikome nije bilo dopušteno da sahrani ikoga od pogubljenih, te su takve ljude razdirale ptice i psi. Nastalo je veliko i nekažnjivo ubijanje pristalica jednih od strane drugih. Drugi su protjerivani, imovina im je konfiscirana i lišavani su zvanja. Ukidani su zakoni koje je uveo Sula. Svi prijatelji Sulini bili su pobijeni, kuća mu porušena, imanje oduzeto, a on proglašen za neprijatelja. Ali njegova žena i djeca, koje su tražili, pobjegoše. Uopće, nastala su mnogobrojna i svakojaka zla.").

Apijan, Građanski ratovi, I, 74 : καὶ οὗτοι μὲν οὕτως ἀπέθανον, θεράποντες δ᾽ ὅσοι κατὰ τὸ κήρυγμα πρὸς Κίνναν ἐκδραμόντες ἐλεύθεροι γεγένηντο καὶ αὐτῷ Κίννᾳ τότε ἐστρατεύοντο, ταῖς οἰκίαις ἐπέτρεχον καὶ διήρπαζον, ἀναιροῦντες ἅμα οἷς περιτύχοιεν: οἱ δὲ αὐτῶν καὶ τοῖς σφετέροις δεσπόταις μάλιστα ἐπεχείρουν. Κίννας δ᾽ ἐπεὶ πολλάκις αὐτοῖς ἀπαγορεύων οὐκ ἔπειθε, Γαλατῶν στρατιὰν αὐτοῖς ἔτι νυκτὸς ἀναπαυομένοις περιστήσας διέφθειρε πάντας. οἱ μὲν δὴ θεράποντες δίκην ἀξίαν ἔδοσαν τῆς ἐς δεσπότας πολλάκις ἀπιστίας.
("Robovi koji su na Cinin poziv pobjegli od gospodara i od tada služili u njegovoj vojsci i dobili slobodu, sada su upadali u kuće i pljačkali i ubijali sve na koga su naišli. Neki od njih su i svojim gospodarima činili nasilje. Pošto nije uspio da ih odvrati od toga, mada je to često pokušavao. Cina ih iznenada opkoli galskim plaćenicima dok su spavali, i sve do jednog pobi. Tako su robovi po zasluzi platili svoje često nevjerstvo prema gospodarima.").

[275] Ova rečenica jasno pokazuje da sve ono što se dešavalo poglavito pod Marijevom egidom i vodstvom spada u red prekršaja ljudskih i „božanskih" pravila ratovanja u kontekstu rimske civilizacije, znači mogu se okvalificirati kao ratni zločini jer su se desili ne u vrijeme građanskih nemira u buna, nego otvorenog građanskog rata. Optimatski pokolji, iako nesumnjivo zlodjela i nezakonska ubistva, nad pristalicama plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha 133. god. p. n. e. i nad popularskim sljedbenicima njegovog brata Gaja 121. god. p. n. e. su se desila van okvira ratnog stanja i pripadaju skupini građanskih nemira. Braća Tiberije i Gaj Sempronije Grakh se smatraju začetnicima popularske frakcije.

Augustin, O božjoj državi, III, 27 : *Cum vero Marius civili sanguine iam cruentus multis adversarum sibi partium peremptis victus Urbe profugisset, vix paululum respirante civitate, ut verbis Tullianis utar: Superavit postea Cinna cum Mario. Tum vero clarissimis viris interfectis lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla, ne dici quidem opus est quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. De hac enim vindicta, quae perniciosior fuit, quam si scelera quae puniebantur impunita relinquerentur, ait et Lucanus: Excessit medicina modum nimiumque secuta est, /Qua morbi duxere manum. Periere nocentes;/sed cum iam soli possent superesse nocentes./Tunc data libertas odiis, resolutaque legum /Frenis ira ruit. Illo bello Mariano atque Sullano exceptis his, qui foris in acie ceciderunt, in ipsa quoque Urbe cadaveribus vici plateae fora theatra, templa completa sunt, ut difficile iudicaretur, quando victores plus funerum ediderint, utrum prius ut vincerent, an postea quia vicissent.*

("Kad je Marije (već okaljan građanskom krvlju pobijenih mnogih pristaša protivničke stranke) bio poražen i pobjegao iz Grada, jedva je država nešto malo odahnula, kako, da se poslužim Ciceronovim riječima,[276] »Cina kasnije nadvlada sa Marijem. Pošto tada najsjajniji muževi bijahu pobijeni, ugasiše se svjetla Grada. Sula je poslije osvetio okrutnost te pobjede, ali ne treba ni reći uz koliki gubitak građana i uz koliku nesreću po Republiku. O toj osveti (koja bijaše pogubnija nego da su ostali nekažnjeni zločini koje je kažnjavala) govori i Lukan: »Lijek je svaku mjeru prevršio, i otišao predaleko progoneći bolest. I pogiboše krivci, ali su samo krivci i mogli preživjeti"[277]. U tome ratu Marija i Sule (osim oni što padoše u boju izvan zidina) u samome Gradu: prolazi, ulice, trgovi, teatri i hramovi toliko bijahu prekriveni truplima da je teško bilo prosuditi kada pobjednici više poklaše: da li prije, kako bi pobijedili, ili poslije, jer su pobijedili.").

Orosije, V, 19, 17 : *Igitur Marius coloniam Ostiensem ui ingressus omnia ibi genera libidinis auaritiae et crudelitatis exercuit.*
("Kao što sam rekao, Marije je zatim nastavio svoj put u koloniju Ostiju i tamo je počinio sve vrste požude, pohlepe i okrutnosti").

Orosije, V, 19, 19 : *Marius Antium et Ariciam civitates hostiliter inrupit cunctosque in his praeter proditores interfecit, bona suis diripienda permisit. post Cinna consul cum legionibus et Marius cum fugitivis urbem ingressi nobilissimos quosque e senatu et plurimos consulares viros interfecerunt.*
("Kao da je bio neprijatelj, Marije je provalio u gradove Ancij i Ariciju i tamo je ubio svakoga izuzev izdajnika. Njegovim vojnicima je bilo dozvoljeno da opljačkaju imovinu. Konzul Cina sa svojim legijama i Marije sa svojim bjeguncima /misli se

[276] *Cic. Cat.* III, 10, 24.

[277] *Lucan. Phars.* II, 142 – 146.

pribjegle robove op. S.M./ su kasnije ušli u Rim i pobili najodličnije ljude Senata i mnoge konzularnog ranga.”).

Orosije, V, 19, 23 - 24 : *Igitur Marius cum interfectorum civium capita inlata conuiuiis, oblata Capitoliis, conlata Rostris ad spectaculum ornatumque congereret.... Cinna bonorum neces malorum caede suppleuit. nam cum introducta per Marium fugitivorum manus insatiabilis praedandi esset nullamque partem auctoribus praedae consulibus ministraret, in forum quasi stipendii causa sollicitata, militibusque circumdata, inermis extincta est. caesa sunt illa die in foro urbis octo milia fugitivorum...*
(„Marije je sada sakupio glave ubijenih građana u svrhu prikaza i ukrašavanja. Ranije ih je dao ozložiti u salama za objedovanje, izložene ispred Kapitolinskih hramova i sakupljene na Rostri[278]....Cina, koji je pobio dobre građane, sada je kompletirao svoj režim pokoljem loših građana. Jer kada je banda bjegunaca regrutirana od Marija nastavila svoju politiku pljačke i pohlepe i nije predala nijedan dio plijena konzulima koji su odobrili praksu, on /Cina op. S.M./ je pozvao bandu na Forum pod izgovorom isplaćivanja njenih pripadnika. Zatim ih je opkolio sa vojnicima i, iako su bili nenaoružani, pobio ih. 8000 bjegunaca je bilo pobijeno taj dan na Forumu...“).

Literarna vrela donose i podatke o mnogim Rimljanima iz političkog života Republike koji su izgubili glavu u marijevskim čistkama. Tako su stradali, između ostalih i : već spomenuti Gnej Oktavije i Kvint Anharije, braća Gaj Julije Cezar Strabon Vopisk (*Caius Iulius Caesar Strabo Vopiscus*) i Lucije Julije Cezar (*Lucius Iulius Caesar*, konzul za 90. god. p. n. e.) koji su bili i dalji rođaci (u 4. koljenu) onog propopularskog ogranka Julija Cezara koji je bio u rodbinskoj vezi sa Gajem Marijem (a i iz kojeg je potekao i čuveni Gaj Julije Cezar), Atilije Seran (*Caius Atilius Serranus*, konzul za 106. god. p. n. e.), Publije Lentul, Gaj Numitorije (*Caius Numitorius*), Marko Bebije (*Marcus Baebius Tamphilus*),Kornelije Merula (*Lucius Cornelius Merula*), Kvint Lutacije Katul (*Quintus Lutatius Catulus*, Marijev kolega u bitci kod Vercele i konzul za 102. god. p. n. e.), Publije Licinije Kras Dives (*Publius Licinius Crassus Dives*, konzul za 97. god. p. n. e. i cenzor izabran 89. god. p. n. e., otac čuvenog Marka Krasa, jednog od triumvira) i njegov sin, čuveni govornik Marko Antonije Orator (*Marcus Antonius Orator*, konzul za 99. god. p. n. e. i djed čuvenog triumvira Marka Antonija) i mnogi drugi.[279]

---

[278] Državna i središnja javna govornica na Forumu.

[279] O tim umorstvima v. *Cic. Tusc*. V, 55 - 56; *Cic. de Orat.* III, 9 - 10; *Cic. Brut.* 307; *Cic. Sest*. 48; *Cic. ad Fam.* VI, 2, 2; *Cic. de Nat. Deor.* III, 80; *Cic. Cat.* III, 24; *Cic. Red. Sen*. 38; *Diod*. fr. XXXVII, 29, 5 (excerpt Konstantina Porfirogenita); fr. XXXVIII, 4, 1 -3 (excerpt Fotija); *Fast. Cap.* p. 74; *Liv. Perioche* 80; Rimska kronika, FGrH_252'A2;*Vell*. II, XXII, 1 - 5; *Val. Max*. I, 6, 10; IV, 3, 14b; V, 3, 3; VIII, 9, 2; IX, 2, 2; 12, 4-5; *Tac. Ann*. III, 58; *Ascon*. 23;25; *Plut. Mar.* 42 – 45; *Plut. Sull*. 12; 22; *Plut. Crass.* 4; 6; *Plut. Pomp.* 4; *Plut. Ant.* 1; *Plut. Sert*. 5; *Suet. Calig*. 60; *Flor*. II, IX, 13 - 17 (3, 21); *App. de Bell. Civ*. I, 67; 71 – 75; *App. Mithr*. 51; *Cass. Dio* fr. XXX – XXXV, 102; *Ampel*. XLII, 1-2; *Gran. Lic*. 18 – 19; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 69, 2; *Eutrop*. V, 7, 3; *Amm. Marc.* XXX, 8; *Exsuper*. 28; *Augustin. de Civ. Dei*, III, 27;*Oros*. V, 19 – 23.

Posebno su Marijeve čete sastavljene od prebjeglih robova (koji su prišli Mariju) bile surove i užasne. Po Plutarhu, ovi prebjegli robovi, koji su se nazivali *Bardyaei* (Bardijejci) su predstavljali neku vrstu osobne Marijeve garde, i bili su mu iznimno odani ali su bili i najgori i najsuroviji dio snaga «narodne stranke». Ovi bivši robovi, su tako bili izvršioci Marijevih osvetničkih i vrlo krvavih i surovih naloga, a vrlo brzo su se i osilili, ubijajući i silujući i općenito terorizirajući i postajući tako izražena prijetnja ne samo po opću sigurnost Rima, nego i po interese populara. Zato su Cina (po Apijanu) i Sertorije (po Plutarhovom životopisu Sertorija, a obojica — i Cina i Sertorije --- po životopisu Marija) na kraju bili prisiljeni i to sa keltskim jedinicama opkoliti i poubijati ih na broj od oko 4000. I Cina i Marije su se dali izabrati za konzule za 86. god. p. n. e. Međutim čim je stupio na svoj sedmi konzulat Marije je umro 13. I. 86. god. p. n. e. Navodno je Marije počeo mnogo piti, jer ga je savjest pekla zbog učinjenih umorstava, što je ubrzalo njegovu smrt. I tako je završio život jednog od največih Rimljana, "trećeg tvorca Rima", čovjeka koji je nesumnjivo jedna od najznačajnijih historijskih ličnosti.

V. "Sulinski optimatski pokolji 82. i 81. god. p. n. e."

Nakon završetka I. Mitridatovog rata, Sula je pokrenuo veliku armiju u nastavak I. građanskog rata. U proljeće 83. god. p. n. e., Sula predvodeći svoju optimatsku armiju, isplovivši iz Patre blizu Korinta, se iskrcao kod Brundisiuma i Tarenta sa oko 40.000 vojnika. Ova prekaljena i iskusna, dobro obučena, pripremljena i snabdjevena armija i do same krajnosti odana svome komandantu je nizala pobjedu za pobjedu nad popularskim snagama i njihovim italskim saveznicima. Kako je napredovala, Sulina armija se i brojčano povećavala sa trupama koje su doveli Pompej, Cecilije Metel Pobožni, Kras i drugi optimati. U toku ovih borbi, žestok otpor Suli i optimatskim trupama su pružali i Samniti. Inače, potrebno je ukazati na ponašanje starih italskih saveznika, koji su uglavnom podržavali populare, posebno Samniti koji u trenutku početka I. građanskog rata još uvijek nisu bili poraženi (u toku savezničkog rata). Samniti su jednostavno svoje vojevanje iz savezničkog rata nastavili i u toku I. građanskog rata i to sada na popularskoj strani. Sula je bio objavio da stanovnicima Italije jamči sva stečena prava, uključujući i dobijeno rimsko građanstvo i raspoređivanje u 35 tribusa, jer je znao da bi se u suprotnom doveo u nemoguću taktičku poziciju, kada bi svi novi rimski građani po defaultu postali njegovi neprijatelji. Međutim, i pored Sulinih garancija (kojih se on i pridržavao) dio bivših saveznika (pored Samniti to je bio slučaj i sa Etrurijom) je ušao u sastav popularskog fronta, i do kraja je ostao nepomirljiv prema Suli. Združene popularske, samnitske i lukanske trupe, pod zapovjedništvom Poncija Telesina (*Pontius Telesinus*), Gaja Marcija Censorina (*Caius Marcius Censorinus*), Gaja Karina (*Caius Carrinas*) i Marka Lamponija (*Marcus Lamponius*) su došle i do samoga Rima, i 1. XI. 82. god. p. n. e. kod Kolinske kapije, upravo nešto izvan grada Rim, je došlo do krvave i teške bitke u kojoj je Sula na jedvite

jade uspio da pobijedi Samnite i preostale popularske snage. Ova bitka je odlučila budućeg gospodara Rima i Italije, a to su bili Lucije Kornelije Sula i njegova optimatska frakcija. U ovoj bitci je zarobljen velikih broj vojnika koji su ratovali protiv Sule i optimata. Sula je naredio kolektivni masakr nad ovim zarobljenicima, većinom Samnitima.Nakon predaje Preneste, počinjen je masakr i nad njenim stanovnicima. Ubrzo su slijedili novi zločini po naređenju ili želji Sule i njegovih suradnika, prijatelja, podržavaoca, koji su vrlo brzo i po obimu i po načinu izvršavanja uveliko nadmašili one popularske zločine iz 87. god. p. n. e.[280] Optimatski pokolji iz 82. i 81. god. p. n. e. duboko su se usjekli u rimsku, a samim tim i opće ljudsku kolektivnu svijest. To više nije bila samo osveta za ono što se desilo 87. god. p. n. e. niti želja da se uništi suparnička stranka/partija/frakcija, nego su ta djela poprimila i značajne elemente obične pljačke, konfisciranja zemlje i bogatstva i onih koji su bili neutralni ili apolitični, a ipak su posjedovali značajnu imovinu, pa i masovnih progona i ubijanja po etničkoj osnovi, posebno Samnita i Etruraca. Sva ta zlodjela, koja su nesumnjivo bila izvan okvira rimskog zakonskog i sudskog sustava, Sula je izgleda mislio legitimizirati i legalizirati tako što je dao da se proglasi „Diktatorom za obnovu Republike“ (*Dictator rei publicae constituendae*) pa je smatrao da raspolaže sa apsolutnim ovlaštenjima i da je iznad uobičajenog poretka.[281]

Fragment XXXVII. knjige Diodorovog djela, 29, 5 (excerpt Konstantina Porfirogenita): οἱ μὲν γὰρ ἐπιφανέστατοι τῶν Ῥωμαίων, Σκαιουόλαν καὶ Κράσσον φημί, ἐν συγκλήτῳ μιαιφονηθέντες ἀκρίτως προεσήμηναν ταῖς ἰδίαις ἀτυχίαις τὸ μέγεθος τῶν ἐσομένων κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἀτυχημάτων· οἱ πλεῖστοι γὰρ τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Σύλλαν ἀνῃρέθησαν, στρατιῶται δὲ ἐν ταῖς στάσεσι καὶ μάχαις κατεκόπησαν οὐκ ἐλάττους τῶν δέκα μυριάδων. καὶ ταῦτα πάντα συνέβη τοῖς ἀνθρώποις διὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐπιθυμηθέντα πλοῦτον ὑπὸ Μαρίου.
(“Dvojica glavnih ljudi Grada, Skevola i Kras, bez ikakvog pravnog postupka, su bili ubijeni u Senatu. Njihovo okrutno ubistvo je jasno pokazalo obim tih nesreća koje su

---

[280] Marije Mlađi, sin Gaja Marija i konzul za 82. god. p. n. e. je ovom razdoblju, kada su se populari nalazili stješnjeni od Suline optimatske armije, ipak naredio niz vansudskih umorstava istaknutih Rimljana. Tako su ubijeni Publije Antistije (*Publius Antistius*, punac Pompeja kasnije nazvanog Veliki koji se tada borio na Sulinoj strani), Gaj Papirije Karbon (*Caius Papirius Carbo Arvina*), Lucije Domicije (*Lucius Domitius Ahenobarbus*, konzul za 94. god. p. n. e.) i vrhovni svećenik i čuveni jurista Mucije Skevola (*Quintus Mucius Scaevola Pontifex*, konzul za 95. god. p. n. e.). O tome *Cic. Brut.* 311; *Cic. ad Fam.* IX, 21, 2; *Cic. de Nat. Deor.* III, 80; *Diod*. fr. XXXVIII, 17, 1 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Liv. Perioche* 86; *Vell*. II, XXVI, 2 -3; *Val. Max.* IX, 2, 3; *Flor*. II, IX, 21 (3, 21); *App. de Bell. Civ*. I, 88; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 68, 2; *Augustin. de Civ. Dei*, III, 28- 29; *Oros*. V, 20.

[281] *Oros*. V, 21, 12 : *Sylla dictator creatus est, ut dominationis et crudelitatis libido honesti praecipuique nominis reuerentia et armaretur et velaretu*r.
(„Sula je postao diktator kako bi njegova neumjerena želja za moći i okrutnošću mogla biti naoružana i prikrivena poštovanjem časne i istaknute titule.“).
O tome i *Cic. Verr.* II, 3, 82; *Cic. de Leg. Agr*. 3, 5-6;8; *Cic. Leg.* 1,42; *Cic. Att.* IX, 15, 2; *Liv. Perioche* 89; Rimska kronika, FGrH 252'A2;*Vell*. II, XXVIII, 2; *Plut. Sull*. 33; *App. de Bell. Civ*. I, 98; *Cass. Dio* fr. XXXVI, 31, 4; *Ampel*. 18, 6.

prijetile i Gradu i cijeloj Italiji. Većina senatora i najistaknutiji ljudi Grada su bili ubijeni od Sule, i ne manje od 100.000 vojnika je bilo ubijeno, bilo u pobunama ili bitkama. I sve te nevolje su uzrokovane pohlepom Marija.[282]").

Perioha LXXXVIII knjige Livijevog djela : *VIII milia dediticiorum in Villa Publica trucidavit, tabulam proscriptionis posuit, urbem ac totam Italiam caedibus replevit inter quas omnes Praenestinos inermes concidi iussit, Marium, senatorii ordinis virum, cruribus bracchiisque fractis, auribus praesectis et oculis effossis necavit.*
("U *Villa publica*[283], on /Sula op. S.M./ je ubio 8000 ljudi koji su se već predali, postavio je proskripcijske liste[284] i ispunio Grad i cijelu Italiju sa pokoljem, naredivši umorstvo svih nenaoružanih Prenestinaca[285], i ubio je Marija[286], osobu senatorskog ranga, nakon što je dao da mu se polome noge i ruke, odsjeku uši i iskopaju oči.").

Strabon, V, 4, 11 : ὃς ἐπειδὴ πολλαῖς μάχαις καταλύσας τὴν τῶν Ἰταλιωτῶν ἐπανάστασιν τούτους σχεδόν τι μόνους συμμένοντας ἑώρα καὶ ὁμοίως ὁρμῶντας, ὥστε καὶ ἐπ᾽ αὐτὴν τὴν Ῥώμην ἐλθεῖν, συνέστη πρὸ τοῦ τείχους αὐτοῖς, καὶ τοὺς μὲν ἐν τῇ μάχῃ κατέκοψε κελεύσας μὴ ζωγρεῖν τοὺς δὲ ῥίψαντας τὰ ὅπλα, περὶ τρισχιλίους ἄνδρας ἢ τετρακισχιλίους

---

282 Optužba za pohlepu je usmjerena na činjenicu da je Marije izazvao I. građanski rat svojom željom da se Suli oduzme komanda nad ratom sa Mitridatom i prenese na njega, jer je Istok bio prebogat a nije se očekivao neki žešći i opasniji otpor.

283 *Villa Publica* je bila jedina javna zgrada na Marsovom polju prije kraja Republike. O njoj v. Platner - Ashby, 1929: 581. Tu su magistrati vršili popisivali građane, novačanje vojske i primali strana izaslanstva.

284 Proskripcije su bile stavljanje imena građana na liste koje su bile javno izvješene. Oni čija bi imena bila stavljena na ove liste su stavljani van zaštite zakona i ustavnog poretka, i to bez ikakvog bez sudskog ili bilo kakvog drugog legalnog procesa van okvira zakona, samo na osnovi volje ili odluke jednoga močnika i njegovog najbližeg suradničkog okruženja. Faktički, to je značilo da se na spiskovima nalaze imena ljudi koje treba likvidirati, odnosno oni koji su osuđeni na smrt bez prethodnog suđenja. Naravno, ovakav čin je i sam predstavljao grubo kršenje zakona Republike, ali volja močnika u izdavanju listi proskribiranih je ipak bila presudna. Svako je mogao da bez upozorenja ubije bilo koga od onih koji su bili uvršteni na proskripcijske liste, i ne samo da ne odgovara za to nego je mogao i da očekuje nagradu za takav čin. Imovina proskribiranih bi se konfiscirala, bolje reči prisvajala od strane onih koji su proskribirali, tj. pravili liste proskribiranih. Strogo je bilo zabranjeno pomaganje proskribiranih, i oni koji su bli uhvaćeni da pomažu bili bi isto kažnjeni smrću. Svim ubijenim je uskraćeno pravo pogreba, a i zabranjeno je i žalovanje za njima.

285 *Praeneste*, današnji gradić Palestrina, nekih 35 km istočno od Rima. U I. građanskom ratu bio značajno uporište za popularske trupe kojima je zapovijedao istoimeni Marijev sin.

286 Pošto se nije mogao osobno osvetiti Mariju i njegovom sinu, Sula je naredio da se sin Marijeve sestre Marko Marije Gratidijan / *Marcus Marius Gratidianus*, (a kojeg je kao svoga sina adoptirao Marijev brat Marko) i koji je bio istaknuti popularski funkcioner (dva puta pretor), na grobu Lutacija Katula (odnosno na grobnici *gens Lutatia*) ubije na vrlo mučan način, možda kao vid i ljudskog žrtvovanja. Marije Gratidijan je bio vrlo voljen i poštovan ko naroda, jer je kao pretor za 85. god. p. n. e. izdao edikt o monetarnoj reformi, koja je stabilizirala monetarni sustav. Detaljan opis sadističkog mućenja (sa vađenjem očiju i lomljenjem udova) i likvidacije Marka Marija Gratidijana, i to pred očima mase ljudi, daje Valerije Maksim (IX, 2, 1). Valerije Maksim u ovoj priči navodi da se vidjevši šta se događa Mariju Gratidijanu, od siline užasa onesvjestio Marko Pletorije / *Marcus Plaetorius*, i da ga je zbog toga Sula dao ubiti na licu mjesta. O ovom zlodjelu govori detaljno i Orosije (V, 21, 7).

φασίν, εἰς τὴν δημοσίαν ἔπαυλιν τὴν ἐν τῷ Κάμπῳ καταγαγὼν εἶρξε: τρισὶ δὲ ὕστερον ἡμέραις ἐπιπέμψας στρατιώτας ἅπαντας ἀπέσφαξε, προγραφάς τε ποιούμενος οὐκ ἐπαύσατο πρὶν ἢ πάντας τοὺς ἐν ὀνόματι Σαυνιτῶν διέφθειρεν ἢ ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξέβαλε: πρὸς δὲ τοὺς αἰτιωμένους τὴν ἐπὶ τοσοῦτον ὀργὴν ἔφη καταμαθεῖν ἐκ τῆς πείρας, ὡς οὐδέποτ᾽ ἂν εἰρήνην ἀγάγοι Ῥωμαίων οὐδὲ εἷς, ἕως ἂν συμμένωσι καθ᾽ ἑαυτοὺς Σαυνῖται.
(„...jer kada, gušeći pobunu Italika u mnogim bitka, on /Sula op. S.M./ vidio da Samniti, gotovo sami, drže zajedno i, slično kao i ranije, bili na granici, spremni zapravo da krenu protiv samoga Rima, ušao je u bitku sa njima pred zidinama /Rima op. S.M./. Neke od njih je sasjekao u bitci, jer je on bio naredio da se niko ne zarobljava živ, dok je ostatak koji je bacio svoje oružje, oko 3000 ili 4000 ljudi kako se govori, doveo na *Villa Publica* na Marsovom polju u zatvorio. Tri dana kasnije, međutim, pustio je vojnike na njih i tako ih sve pobio. I nadalje, on se nije zaustavio čineći proskripcije sve dok nije uništio ili protjerao iz Italije sve istaknutije Samnite. A onima koji su mu zamjerili zbog takvog pretjeranog gnjeva, on je rekao da je iz svoga iskustva shvatio da nijedan Rimljanin ne bi mogao ikad živjeti u miru sve dok se Samniti drže zajedno kao odvojeni narod.“).

Velej Paterkul, II, XXVIII : *Videbantur finita belli civilis mala, cum Sullae crudelitate aucta sunt. Quippe dictator creatus (cuius honoris usurpatio per annos centum et viginti intermissa; nam proximus post annum quam Hannibal Italia excesserat, uti adpareat populum Romanum usum dictatoris ut in metu desiderasse tali quo timuisset potestatem) imperio, quo priores ad vindicandam maximis periculis rem publicam olim usi erant, eo in inmodicae crudelitatis licentiam usus est. Primus ille, et utinam ultimus, exemplum proscriptionis invenit, ut in qua civitate petulantis convicii iudicium histrioni ex albo redditur, in ea iugulati civis Romani publice constitueretur auctoramentum, plurimumque haberet, qui plurimos interemisset, neque occisi hostis quam civis uberius foret praemium fieretque quisque merces mortis suae. Nec tantum in eos, qui contra arma tulerant, sed in multos insontis saevitum. Adiectum etiam, ut bona proscriptorum venirent exclusique paternis opibus liberi etiam petendorum honorum iure prohiberentur simulque, quod indignissimum est, senatorum filii et onera ordinis sustinerent et iura perderent.*
(„Činilo se kako su okončale nesreće građanskoga rat, kad su eto uvećane Sulinom okrutnošću. Izabran naime za diktatora (korištenje te časti bilo je prekinuto kroz sto i dvadeset godina; prve naime godine nakon što je Hanibal bio otišao iz Italije, kako bi se pokazalo da se rimski narod, koliko je u strahu žudio za diktatorom, toliko u miru bojao njegove moći), vlašću kojom su se nekoč preci naši služili da Republiku oslobode največih pogibli poslužio se za neograničenu i neumjerenu okrutnost. On je prvi, kamo sreće i posljednji, izmislio proskripcije, kako bi se u onome istom gradu u kojem glumac zbog uvredljivih povika može zatražiti pravnu zaštitu javno ustanovila plata za zaklanog rimskog građanina, kako bi najviše stekao onaj koji je najviše ljudi poubijao, kako bi nagrada za smaknutog sugrađanina bila obilnija nego ona za ubijenog neprijatelja, te kako bi svatko nosio sa sobom cijenu vlastite smrti. Bjesnilo se ne samo protiv onih koji su se oružjem

suprotstavili, nego i protiv mnogih nedužnih. Dodano je i to da se dobra popisanih prodaju i da se djeci lišenoj očeva bogatstva uskrati pravo natjecanja za državne službe, te da u isti mah, što je najnedostojnije, sinovi senatora podnose terete i izgube prava svojega staleža.“).

Valerije Maksim, IX, 2, 1 : *L. Sulla, quem neque laudare neque vituperare quisquam satis digne potest, quia, dum quaerit victorias, Scipionem ~~se~~populo Romano, dum exercet, Hannibalem repraesentavit, ++egregie namque auctoritate nobilitatis defensa crudeliter totam urbem atque omnes Italiae partes civilis sanguinis fluminibus inundavit++quattuor legiones contrariae partis fidem suam secutas in publica villa, quae in Martio campo erat, nequiquam fallacis dexterae misericordiam inplorantes obtruncari iussit. quarum lamentabiles quiritatus trepidae civitatis aures receperunt, lacerata ferro corpora Tiberis inpatiens tanti oneris cruentatis aquis vehere est coactus. V milia Praenestinorum spe salutis per P. Cethegum data extra moenia municipii evocata, cum abiectis armis humi corpora prostravissent, interficienda protinusque per agros dispergenda curavit. quattuor milia et dcc dirae proscriptionis edicto iugulatos in tabulas publicas retulit, videlicet ne memoria tam praeclarae rei dilueretur. nec contentus in eos saevire, qui armis a se dissenserant, etiam quieti animi cives propter pecuniae magnitudinem per nomenclatorem conquisitos proscriptorum numero adiecit. adversus mulieres quoque gladios destrinxit, quasi parum caedibus virorum satiatus. id quoque inexplebilis feritatis indicium est.*
(„Lucije Sula se ne može pohvaliti niti okriviti onoliko koliko zaslužuje. Pripremajući se za pobjedu, za rimski narod je bio novi Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./, u korištenju pobjede je bio drugi Hanibal. Slavno je podržao moć nobiliteta /tj. optimatske stranke op. S.M./, ali je imao okrutnost da prosipanjem krvi građana poplavi cijeli Grad i sve dijelove Italije. Četiri legije suparničke partije koje su se pouzdale u njegovu riječ, nalazile su se u javnom zdanju podignutom na Marsovom polju. Uzaludno su molili za samilost perfidnog pobjednika, dao ih je poubijati. Njihovi jadni i srceparajući krikovi su odjekivali u ušima prestravljenog Rima. Tibar je morao da nosi njihove unakažene leševe u svojim okrvavljenim vodama, koje jedva da su bile dovoljne za tako golemo opterećenje. 5000 Prenestinaca, odvućenih sa njihovih zidina obećanjem koje im je dao Publije Ceteg[287] u njegovo /Sulino op. S.M./ ime kako bi spasili svoje živote, došli su da polože oružje i da se pruže pred njegovim /Sulinim op. S.M./ nogama. Oni su ipak bili ubijeni po njegovim naredbama i njihovi leševi su odmah bili raspršeni po okolici. Javno je objavio imena 4700 građana ubijenih zbog njegovog groznog dekreta o proskripcijama.On /Sula op. S.M./ se bojao, bez sumnje, da će sjećanje na takvo „slavno“ djelo nestati. Nezadovoljan bijesom protiv onih koji su digli oružje protiv njega, on ih je ponovo progonio, zbog njihove velike sreće, mirne građane je on tražio sa potkazivaćima i dodavao broju proskribiranih. Također

[287] *Publius Cornelius Cethegus*, ranije pripadao marijevskim popularima, ali je dezertirao i pridružio se Sulinim optimatima.

je i protiv žena okrenuo mačeve đelata, kao da krv muškaraca nije bila dovoljna da zadovolji njegov bijes.“).

Seneka, *De Beneficiis,* V, 16, 2 -3 : *Ingratus C. Marius ad consulatus a caliga perductus, qui, nisi Cimbricis caedibus Romana funera aequaverit, nisi civilis exitii et trucidationis non tantum dederit signum, sed ipse signum fuerit, parum mutatam ac repositam in priorem locum fortunam suam sentiet. Ingratus L. Sulla, qui patriam duri oribus remediis, quam pericula erant, sanavit, qui, cum a Praenestina arce usque ad Collinam portam per sanguinem humanum incessisset, alia edidit in urbe proelia, alias caedes : legiones duas, quod crudele est, post victoriam, quod nefas, post fidem in angulo congestas contrucidavit et proscriptionem commentus est, di magni, ut, qui civem Romanum occidisset, impunitatem, pecuniam, tantum non civicam acciperet!*
(„Gaj Marije je bio nezahvalan, kada je nakon što je bio podignut od redova do konzula,[288] osjetio da ne bi iskalio svoju osvetu na sreću, i potonuo bi u svoju prvobitnu nepoznatost, osim ako ne bi ubijao Rimljane onako slobodno kao što je ubijao Kimbre, i ne samo dao signal, nego i sam bio signal za građanske katastrofe i klanice. Lucije Sula je bio nezahvalan, jer je spasio svoju domovinu korištenjem lijekova koji su bili gori od opasnosti koje su joj prijetile, kada je on marširao kroz ljudsku krv cijelim putem od utvrde Preneste do Kolinske kapije, vodio više bitaka i uzrokovao kasnije više pokolja unutar Grada, i najokrutnije nakon pobjede koju je izvojevao, najzlobnije nakon milosrđa koje im je obečano, satjerao je dvije legije u čošak i pobio ih, i, veliki bogovi, izumio je proskripcije u kojima je onaj koji bi ubio rimskog građanina primio naknadu, sumu novca, sve osim građanskog vijenca[289]. “).

Plutarh, Usporedni životopisi, Sula, 30 – 32 : ἤδη δὲ νυκτὸς οὔσης βαθείας ἧκον εἰς τὸ τοῦ Σύλλα στρατόπεδον παρὰ τοῦ Κράσσου δεῖπνον αὐτῷ καὶ τοῖς στρατιώταις μετιόντες: ὡς γὰρ ἐνίκησε τοὺς πολεμίους, εἰς Ἄντεμναν καταδιώξαντες ἐκεῖ κατεστρατοπέδευσαν. ταῦτ᾽ οὖν πυθόμενος ὁ Σύλλας, καὶ ὅτι τῶν πολεμίων οἱ πλεῖστοι διολώλασιν, ἧκεν εἰς Ἄντεμναν ἅμ᾽ ἡμέρᾳ, καὶ τρισχιλίων ἐπικηρυκευσαμένων πρὸς αὐτὸν ὑπέσχετο δώσειν τὴν ἀσφάλειαν, εἰ κακόν τι τοὺς ἄλλους ἐργασάμενοι πολεμίους ἔλθοιεν πρὸς αὐτόν, οἱ δὲ πιστεύσαντες ἐπέθεντο τοῖς λοιποῖς, καὶ πολλοὶ κατεκόπησαν ὑπ᾽ ἀλλήλων. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τούτους καὶ τῶν ἄλλων τοὺς περιγενομένους εἰς ἑξακισχιλίους ἀθροίσας παρὰ τὸν ἱππόδρομον, ἐκάλει τὴν σύγκλητον εἰς τὸ τῆς Ἐνυοῦς ἱερόν. ἅμα δ᾽ αὐτός τε λέγειν ἐνήρχετο καὶ κατέκοπτον οἱ τεταγμένοι τοὺς ἑξακισχιλίους. κραυγῆς δέ, ὡς εἰκός, ἐν χωρίῳ μικρῷ τοσούτων σφαττομένων φερομένης καὶ τῶν συγκλητικῶν ἐκπλαγέντων, ὥσπερ

[288] Gaj Marije nije izvorno pripadao nobilitetu i smatran je u hijerarhijskoj stratifikaciji tadašnjeg rimskoga društva za *homo novus*.

[289] U rimskoj sistematizaciji odlikovanja, za spašavanje rimskog građanina ili saveznika dobivao se vijenac od hrastovog lišća nazivan *corona civica*. Senekina rečenica je ustvari ironija na Sulino uvođenje institucije proskripcija.

ἐτύγχανε λέγων ἀτρέπτῳ καὶ καθεστηκότι τῷ προσώπῳ προσέχειν ἐκέλευσεν αὐτοὺς τῷ λόγῳ, τὰ δ᾽ ἔξω γινόμενα μὴ πολυπραγμονεῖν νουθετεῖσθαι γὰρ αὐτοῦ κελεύσαντος ἐνίους τῶν πονηρῶν. τοῦτο καὶ τῷ βραδυτάτῳ Ῥωμαίων νοῆσαι παρέστησεν ὡς ἀλλαγὴ τὸ χρῆμα τυραννίδος, οὐκ ἀπαλλαγὴ γέγονε. Μάριος μὲν οὖν ἀπ᾽ ἀρχῆς χαλεπὸς ὢν ἐπέτεινεν, οὐ μετέβαλε τῇ ἐξουσίᾳ τὴν φύσιν Σύλλας δὲ μετρίως τὰ πρῶτα καὶ πολιτικῶς ὁμιλήσας τῇ τύχῃ καὶ δόξαν ἀριστοκρατικοῦ καὶ δημωφελοῦς ἡγεμόνος παρασχών, ἔτι δὲ καὶ φιλόγελως ἐκ νέου γενόμενος καὶ πρὸς οἶκτον ὑγρός, ὥστε ῥᾳδίως ἐπιδακρύειν, εἰκότως προσετρίψατο ταῖς μεγάλαις ἐξουσίαις διαβολὴν ὡς τὰ ἤθη μένειν οὐκ ἐώσαις ἐπὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς τρόπων, ἀλλ᾽ ἔμπληκτα καὶ χαῦνα καὶ ἀπάνθρωπα ποιούσαις. τοῦτο μὲν οὖν εἴτε κίνησίς ἐστι καὶ μεταβολὴ φύσεως ὑπὸ τύχης, εἴτε μᾶλλον ὑποκειμένης ἀποκάλυψις ἐν ἐξουσίᾳ κακίας, ἑτέρα τις ἂν διορίσειε πραγματεία. τοῦ δὲ Σύλλα πρὸς τὸ σφάττειν τραπομένου καὶ φόνων οὔτε ἀριθμὸν οὔτε ὅρον ἐχόντων ἐμπιπλάντος τὴν πόλιν, ἀναιρουμένων πολλῶν καὶ κατ᾽ ἰδίας ἔχθρας, οἷς οὐδὲν ἦν πρᾶγμα πρὸς Σύλλαν, ἐφιέντος αὐτοῦ καὶ χαριζομένου τοῖς περὶ αὐτόν, ἐτόλμησε τῶν νέων εἷς, Γάϊος Μέτελλος, ἐν τῇ συγκλήτῳ τοῦ Σύλλα πυθέσθαι τί πέρας ἔσται τῶν κακῶν, καὶ ποῖ προελθόντος αὐτοῦ δεῖ πεπαῦσθαι τὰ γινόμενα προσδοκᾶν. ‘παραιτούμεθα γάρ,’ εἶπεν, ‘ οὐχ οὓς σὺ ἔγνωκας ἀναιρεῖν τῆς τιμωρίας, ἀλλὰ τῆς ἀμφιβολίας οὓς ἔγνωκας σώζειν.’ ἀποκριναμένου δὲ τοῦ Σύλλα μηδέπω γινώσκειν οὓς ἀφίησιν, ὑπολαβὼν ὁ Μέτελλος, ‘οὐκοῦν,’ ἔφη, ‘ δήλωσον οὓς μέλλεις κολάζειν.’ καὶ ὁ Σύλλας ἔφη τοῦτο ποιήσειν. ἔνιοι δὲ οὐ τὸν Μέτελλον, ἀλλὰ Φουφίδιόν τινα τῶν πρὸς χάριν ὁμιλούντων τῷ Σύλλᾳ τὸ τελευταῖον εἰπεῖν λέγουσιν. ὁ δ᾽ οὖν Σύλλας εὐθὺς ὀγδοήκοντα προέγραψεν, οὐδενὶ τῶν ἐν τέλει κοινωσάμενος. ἀγανακτούντων δὲ πάντων, μίαν ἡμέραν διαλιπὼν ἄλλους προέγραψεν εἴκοσι καὶ διακοσίους, εἶτα τρίτῃ πάλιν οὐκ ἐλάττους. ἐπὶ δὲ τούτοις δημηγορῶν εἶπεν ὅσους μεμνημένος τυγχάνοι προγράφειν, τοὺς δὲ νῦν διαλανθάνοντας αὖθις προγράψειν. προέγραψε δὲ τῷ μὲν ὑποδεξαμένῳ καὶ διασώσαντι τὸν προγεγραμμένον, ζημίαν τῆς φιλανθρωπίας ὁρίζων θάνατον, οὐκ ἀδελφόν, οὐχ υἱόν, οὐ γονεῖς ὑπεξελόμενος, τῷ δὲ ἀποκτείναντι γέρας δύο τάλαντα τῆς ἀνδροφονίας, κἂν δοῦλος δεσπότην κἂν πατέρα υἱὸς ἀνέλῃ. ὃ δὲ πάντων ἀδικώτατον ἔδοξε, τῶν γὰρ προγεγραμμένων ἠτίμωσε καὶ υἱοὺς καὶ υἱωνούς, καὶ τὰ χρήματα πάντων ἐδήμευσε. προεγράφοντο δὲ οὐκ ἐν Ῥώμῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ πόλει τῆς Ἰταλίας: καὶ φονευομένων οὔτε ναὸς ἦν καθαρὸς θεοῦ οὔτε ἑστία ξένιος οὔτε οἶκος πατρῷος, ἀλλὰ καὶ παρὰ γυναιξὶ γαμεταῖς ἄνδρες ἐσφάττοντο καὶ παρὰ μητράσι παῖδες. ἦσαν δὲ οἱ δι᾽ ὀργὴν ἀπολλύμενοι καὶ δι᾽ ἔχθραν οὐδὲν μέρος τῶν διὰ χρήματα σφαττομένων, ἀλλὰ καὶ λέγειν ἐπῄει τοῖς κολάζουσιν ὡς τόνδε μὲν ἀνῄρηκεν οἰκία μεγάλη, τόνδε δὲ κῆπος, ἄλλον ὕδατα θερμά. Κόϊντος δὲ Αὐρήλιος, ἀνὴρ ἀπράγμων καὶ τοσοῦτον αὐτῷ μετεῖναι τῶν κακῶν νομίζων ὅσον ἄλλοις συναλγεῖν ἀτυχοῦσιν, εἰς ἀγορὰν ἐλθὼν ἀνεγίνωσκε τοὺς προγεγραμμένους: εὑρὼν δὲ ἑαυτόν, ‘οἴμοι τάλας,’ εἶπε, ‘ διώκει με τὸ ἐν Ἀλβανῷ χωρίον.’ καὶ βραχὺ προελθὼν ὑπό τινος ἀπεσφάγη καταδιώξαντος. ἐν τούτῳ δὲ Μάριος μὲν ἁλισκόμενος ἑαυτὸν διέφθειρε, Σύλλας δὲ εἰς Πραινεστὸν ἐλθὼν πρῶτα μὲν ἰδίᾳ κατ᾽ ἄνδρα κρίνων ἐκόλαζεν, εἶτα ὡς οὐ σχολῆς οὔσης πάντας ἀθρόως εἰς ταὐτὸ συναγαγών, μυρίους καὶ δισχιλίους ὄντας,

ἐκέλευσεν ἀποσφάττειν, μόνῳ τῷ ξένῳ διδοὺς ἄδειαν. ὁ δὲ εὐγενῶς πάνυ φήσας πρὸς αὐτὸν ὡς οὐδέποτε σωτηρίας χάριν εἴσεται τῷ φονεῖ τῆς πατρίδος, ἀναμιχθεὶς ἑκὼν συγκατεκόπη τοῖς πολίταις. ἔδοξε δὲ καινότατον γενέσθαι τὸ περὶ Λεύκιον Κατιλίναν. οὗτος γὰρ οὔπω τῶν πραγμάτων κεκριμένων ἀνῃρηκὼς ἀδελφὸν ἐδεήθη τοῦ Σύλλα τότε προγράψαι τὸν ἄνθρωπον ὡς ζῶντα καὶ προεγράφη. τούτου δὲ τῷ Σύλλᾳ χάριν ἐκτίνων Μάρκον τινὰ Μάριον τῶν ἐκ τῆς ἐναντίας στάσεως ἀποκτείνας τὴν μὲν κεφαλὴν ἐν ἀγορᾷ καθεζομένῳ τῷ Σύλλᾳ προσήνεγκε, τῷ δὲ περιρραντηρίῳ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγγὺς ὄντι προσελθὼν ἀπενίψατο τὰς χεῖρας.

(„Ali kad je već biladuboka noć, dođoše u Sulin tabor ljudi od Krasa po večeru za njega i za njegove vojnike, jer kad je pobijedio neprijatelje, nastavio je njihovo gonjenje sve do u Antemnu[290], gdje se utaborio. Kad je, dakle, Sula to doznao kao i da je najveći dio neprijatelja uništen, dođe u svitanje u Antemnu i, kad je 3000 stanovnika grada poslalo njemu poslanstvo zatraživši milost, obeća da će im podijeliti sigurnost ako prije nego dođu njemu učine kakvo zlo njegovim preostalim neprijateljima. Povjerovavši, oni napadoše ostale žitelje grada i mnogi od ovih bili su sasječeni jedni od drugih. Unatoč tome, sakupivši preživjele s jedne i druge strane, na broj oko 6000, u cirkusu[291], sazove Senat u hram Belone. I istovremeno je sam započinjao govoriti u Senatu a oni kojima je to bilo stavljeno u zadatak započinjali su sjeći onih 6000. Kako su krici tolikoga mnoštva koje su klali na malenu prostoru dopirali dakako u hram i senatori bili prenerаženi, Sula im nepomućena mira i spokojna izraza, kao što je upravo govorio, naredi neka slušaju njegove riječi a neka ne pridaju važnosti onome što se zbiva vani. To samo nekolicina zločinaca na njegov nalog dobiva pouku! To je čak i najtupavijeg Rimljanina dovelo spoznaji da je u pitanju tiranije nastupila promjena, ali ne oslobodenje. Kod Marija, koji je od početka bio surov, moć je samo pojačala to njegovo prirodno nagnuće a nije ga mijenjala, ali Sula, koji se isprva pokazao u svojoj sreći umjerenim i državnički mudrim i dao razloga ljudima da u njemu vide vodu naklonjena aristokraciji ali i narodu korisna, pa k tome od mladosti bio prijatelj smijehu i prijemljiv prema sažaljenju tako da je lako zaplakao, prirodno je ozloglasio svojim primjerom veliku moć pokazujući da ona ne dopušta svome nosiocu da ostane vjeran svojoj pređašnjoj naravi, nego ga je činila ćudljivim, nadutim i nečovječnim. Da li je to, međutim, promjena i preobrazba naravi pod utjecajem sudbine ili se prije radi o dolaženju do izražaja prirodne zloće, bilo bi pitanje za rješavanje u raspravi neke druge vrste. Pošto se sad Sula dao na ubijanje i stao puniti Grad umorstvima bez broja ili granica, kako su mnogi bili smicani i žrtve osobne mržnje premda nisu imali nikakvih problema sa Sulom, ali je on to dopuštao ugađajući ljudima iz svoje okoline, odvaži se jedan od mlađih ljudi, Gaj Metel, da u Senatu zapita Sulu kad će jednom biti kraj tim nevoljama i kako daleko kani poći prije nego mogu očekivati da prestanu takvi postupci. »Mi ne tražimo od tebe,« reče,

[290] *Antemnae*. U neposrednoj blizini Rima, dobila ime zbog svoje pozicije (*ante amnem*) na rijeci Tiber. Stajala je na ušću rijeke Anio u rijeku Tiber.

[291] Flaminijev cirkus (*Circus Flaminius*), u južnom dijelu Marsovog polja blizu rijeke Tiber.

»oslobođenje od kazne za one koje si odlučio smaknuti, nego od neizvjesnosti za one koje si odlučio ostaviti na životu.« Kad je Sula na to odgovorio da još ne zna kojima otpušta krivnju, Metel prihvati pa reče: »Pa dobro, objavi onda barem koje kaniš kazniti.« I Sula reče da će to učiniti. Neki pak kažu da je ovo posljednje Suli rekao ne Metel nego neki Fufidije, jedan od Sulinih udvorica. Sula, dakle, odmah proskribira osamdesetoricu a da o tome nije obaviješten nijedan magistrat. I unatoč sveopćem negodovanju samo dan kasnije proskribira drugih 220 a zatim treći dan još toliko. Govoreći .javno o tim mjerama, reče da daje uvrstiti u popise proskribiranih samo onoliko ljudi koliko ih se može sjetiti a one koje je sada zaboravio proskribirat će drugi put. Proskribirao je i one koji su prihvatili i spasili proskribirana čovjeka određujući smrt kao kaznu za takvu čovječnost ne izuzevši niti brata, niti sina, niti roditelje, nego obečavši svakome koji ubije proskribiranu osobu dva talenta kao nagradu za njegovo umorstvo čak i ako rob ubije gospodara ili sin oca. Ali ono što se učinilo najnepravičnijim od svega bilo je to što je oduzeo građanska prava i sinovima i unucima proskribiranih i što je zaplijenio imetak sviju njih. A proskripcije se nisu vršile samo u Rimu, nego i u svakom gradu Italije. I ni hram božji, ni gostoljubivo ognjište, ni otačka kuća nije ostajala neoskvrnjena ljagom umorstava, nego su muževi bili usmrćivani u naručju svojih vjenčanih žena a sinovi majki. Ali broj onih koji su gubili život zbog političkog neprijateljstva i osobne mržnje bio je još beznačajan u odnosu na broj onih koji su bili ubijani zbog svojih dobara pa se, štaviše, i ubojicama znalo desiti da kažu da je ovoga ubila njegova velika kuća, onoga njegov vrt, trećega opet njegovo toplo kupalište. Kvinto Aurelije, koji se ni u šta nije miješao i smatrao je da mu je udio u općoj nevolji bio samo u tome što je suosjećao s drugima u njihovoj nesreći, došavši na Forum, čitao je popis proskribiranih; i našavši sebe na njemu reče: »Jao, jadna li mene To me optužuje moje imanje kod Albana.« I nije otišao daleko kadli ga probode jedan što je pošao u potragu za njim. U meduvremenu Marije /Mlađi, sin Gaja Marija op. S.M./, u trenutku kad je trebao biti uhvaćen, sam se ubije, a Sula, došavši u Preneste, isprva je prije smaknuća sudio svakome čovjeku pojedinaćno, ali kasnije, kako mu je ponestajalo vremena, skupivši sve zajedno na jednome mjestu — a bilo ih je 12.000 naredi da ih pogubljuju podjeljujući pomilovanje jedino svome gostoprimcu. Ali ovaj, rekavši Suli s pravom plemenitom uznositošću da neće nikada svoje spasenje dugovati krvniku svoje domovine, umiješa se dobrovoljno medu sugrađane te bi posječen zajedno s njima. Ali najčudovišnijirn učini se ono što je uradio Lucije Katilina[292]. On, naime, pošto je ubio brata kad još nije bio odlučen ishod građanskoga rata, zamoli sada Sulu da ga uvrsti među proskribirane kao da je još živ, i bi mu udovoljeno. Tada Katilina, uzvraćajući Suli za uslugu, ubije nekog Marka Marija iz protivničke stranke pa donese njegovu glavu Suli dok je sjedio na Forumu a onda, prišavši posudi s vodom za očišćenje na vratima obližnjega Apolonovog hrama, opere si ruke.“).

[292] Kasnije čuveni zloglasni političar *Lucius Sergius Catilina*, čiju je zavjeru sa ciljem preuzimanja vlasti u Republici uspješno i vješto spriječio Marko Tulije Ciceron 63. god. p. n. e.

Plutarh, *Moralia, Praecepta gerendae reipublicae,* 815F – 816A : ὁ δὲ Σύλλα ξένος ὁμοίᾳ μὲν ἀρετῇ πρὸς οὐχ ὁμοίαν δὲ χρησάμενος εὐγενῶς ἐτελεύτησεν ἐπεὶ γὰρ ἑλὼν Πραινεστὸν ὁ Σύλλας ἔμελλε τοὺς ἄλλους ἅπαντας ἀποσφάττειν ἕνα δ᾽ ἐκεῖνον ἠφίει διὰ τὴν ξενίαν, εἰπὼν ὡς οὐ βούλεται σωτηρίας χάριν εἰδέναι τῷ φονεῖ τῆς πατρίδος, ἀνέμιξεν ἑαυτὸν καὶ συγκατεκόπη τοῖς πολίταις. τοιούτους μὲν οὖν καιροὺς ἀπεύχεσθαι δεῖ καὶ τὰ βελτίονα προσδοκᾶν.
(„Jer kada je Sula, nakon zauzimanja Preneste, namjeravao pobiti sve ostale građane, ali dopustiti jednom čovjeku na račun njegovog gostoprimstva, on je izjavio da neće zadužiti svoj život ubici svoje domovine, i pomiješao se sa svojim sugrađanima i bio je posjećen sa njima. Međutim, mi se moramo moliti da budemo pošteđeni takvih kriza i moramo se nadati boljim stvarima.“).

Flor, II, IX, 23 - 28 (3, 21) :*Nec idem tamen caedium qui belli finis fuit. Stricti enim et in pace gladii, animadversumque in eos, qui se sponte dediderant. Minus est, quod apud Sacriportum, apud Collinam septuaginta milia amplius Sulla concidit: bellum erat. Quattuor milia deditorum inermium civium in Villa Publica interfici iussit:isti tot in pace non plures sunt? Quis autem illos potest conputare, quos in urbe passim quisquis voluit occidit? Donec admonente Fufidio vivere aliquos debere, ut essent quibus imperaret, proposita est ingens illa tabula, et ex ipso equestris ordinis flore ac senatu duo milia electi, qui mori iuberentur: novi generis edictum. Longum post haec referre ludibrio habita fata Carbonis, fata Sorani, Plaetorios atque Venuleios, Baebium sine ferro ritu ferarum inter manus laniatum, Marium, ducis ipsius fratrem, apud Catuli sepulchrum oculis effossis, manibus cruribusque effractis servatum aliquandiu, ut per singula membra moreretur. Possis singulorum hominum singulorum ferre poenas: municipia Italiae splendidissima sub hasta venierunt, Spoletium, Interamnium, Praeneste, Florentia. Nam Sulmonem, vetus oppidum socium atque amicum — facinus indignum — non expugnat aut obsidet iure belli; sed quo modo morte damnati duci iubentur, sic damnatam civitatem iussit Sulla deleri.*
(„Ali kraj rata /misli se na bitku kod Kolinske kapije op. S.M./ nije ipak bio i kralj pokolja. Trgnuti su mačevi i u miru, te je smrtna kazna izvršena i nad onima koji su se dragovoljno bili predali. Manje je važno što je kod Sakriporta i kod Kolinske kapije poginulo više od 70.000 ljudi, jer bio je to rat. Sula je naredio da se 4000 nenaoružanih građana, koji su se bili predali, pobiju u *Villa Publica*. Toliko njih u miru. Nije li to više? Ko bi, pak, mogao izbrojiti one koje je, posvuda po Gradu, ubio ko je god htio? Dok nije na Fufidijevu preporuku, kako neki moraju ostati na životu da bude onih nad kojima bi vladao, sastavljen golemi popis, te su iz samoga cvijeta viteškog reda i iz Senata odabrane 2000 ljudi za koje je naloženo da se pobiju, proglas nove vrste. Dosadno bi nakon ovoga bilo iznositi kako je izvrgnuta ruglu sudbina Karbona[293], sudbina Soranova[294], Pletoriji[295] i Venuleji, kako je

[293] *Cnaeus Papirius Carbo,* popularski vođa, konzul za 85., 84. i 82. god. p. n. e., pogubljen na Siciliji.

Bebije bez mača, poput zvijeri rastrgnut rukama,[296] kako je Marije, brat samoga vojskovođe, kod Katulova groba, iskopanih očiju, polomljenih ruku i nogu, neko vrijeme ostavljen na životu kako bi umirao ud po ud. Mogao bi podnijeti kazne pojedinih ljudi, ali najsjajniji municipiji Italije su prodani na aukciji : Spolet[297], Interamna[298], Prenesta, Florencija. A Sulmo[299], stari, saveznički i prijateljski grad, nedostojna li zločina, Sula nije napao ili opsjeo po ratnome pravu, nego je zapovijedao da se osuđeni grad razori onako kako se na smrt osuđeni odvode na smaknuće.“).[300]

Apijan, Građanski ratovi, I, 93 : καὶ θάνατος ἐκ τοῦδε τοῦ ἔργου πέντε μυριάδων ἐδόκει γενέσθαι παρ᾽ ἀμφοτέρων: τά τε αἰχμάλωτα ὀκτακισχιλίων πλείω γενόμενα Σύλλας, ὅτι Σαυνῖται τὸ πλέον ἦν, κατηκόντισε. μετὰ δὲ μίαν ἡμέραν αὐτῷ καὶ Μάρκιος καὶ Καρρινας ἁλόντες προσήγοντο: καὶ οὐδὲ τῶνδε φειδόμενος οἷα Ῥωμαίων ἔκτεινεν ἄμφω καὶ τὰς κεφαλὰς ἐς Πραινεστὸν Λουκρητίῳ περὶ τὰ τείχη περιενεγκεῖν ἔπεμψεν.
(„U tome boju /kod Kolinske kapije op. S.M./ našlo je smrt na objema stranama oko 50.000 ljudi. Zarobljenike, kojih je bilo preko 8000, Sula je pobio pošto su većina njih bili Samniti. Sutradan su uhvaćeni i predani Suli Marcije i Karinat. Ne poštedjevši ni njih kao rimske građane, on ih obojicu pogubi i njihove glave poslau Prenestu Lukreciju[301] da ih nosi oko bedema.“).

Apijan, Građanski ratovi, I, 94 : Πραινέστιοι δὲ καὶ τάδε θεώμενοι καὶ τὸν Κάρβωνος στρατὸν ἀπολωλέναι πάντα πυνθανόμενοι αὐτόν τε Νωρβανὸν ἤδη φυγεῖν ἐξ Ἰταλίας καὶ τὴν ἄλλην Ἰταλίαν καὶ Ῥώμην ἐπ᾽ αὐτῇ Σύλλαν ἐκτενῶς κεχειρῶσθαι, τὴν πόλιν τῷ Λουκρητίῳ παρέδοσαν, Μαρίου καταδύντος ἐς τάφρους ὑπονόμους καὶ μετὰ βραχὺ καὶ ἀνελόντος ἑαυτόν. Λουκρήτιος μὲν δὴ Μαρίου τὴν κεφαλὴν ἐκτεμὼν ἔπεμπεν ἐς Σύλλαν: καὶ αὐτὴν ὁ Σύλλας ἐν ἀγορᾷ μέσῃ πρὸ τῶν ἐμβόλων θέμενος ἐπιγελάσαι λέγεται τῇ νεότητι τοῦ ὑπάτου καὶ εἰπεῖν: ‘ἐρέτην δεῖ πρῶτα γενέσθαι, πρὶν πηδαλίοις ἐπιχειρεῖν.’

---

[294] *Quintus Valerius Soranus*, pjesnik, gramatik i plebejski tribun. Pogubljen navodno zbog kršenja religijske zabrane izricanja tajnoga „svetoga imena“ Rima, ali najvjerojatnije zbog političkih razloga.

[295] *Marcus Plaetorius*, senator pogubljen zajedno sa Venulejem.

[296] Flor je napravio grešku, jer je Bebije ubijen 87. god. p. n. e. u marijevskim čistkama. O tome v. *Flor*. II, 9, 15; *App. de Bell. Civ*. I, 72.

[297] *Spoletium*, moderni Spoleto u italijanskoj oblasti Umbriji.

[298] Danas Teramo u italijanskoj oblasti Abruzzo.

[299] Danas Sulmona u italijanskoj oblasti Abruzzo.

[300] Florov odjeljak jasno i precizno konstatira da opisana Sulina djela spadaju u kategoriju onoga što ne pripada ratnome pravu, odnosno da su počinjeni zločini ubijanjem onih koji su se dobrovoljno predali, pogubljivanjem nenaoružanih ljudi, ubijanjem po samovolji, zatim izdavanjem proskripcija, sadističkim i divljačkim pogubljivanjem, pljačkanjem i razaranjem gradova i municipija u miru.

[301] *Quintus Lucretius Ofella*, Sulin zapovjednik, kasnije i sam bio pogubljen po Sulinom naređenju jer se želio kandidirati za konzula protivno Sulinoj volji. *App. de Bell. Civ*. I, 101.

Λουκρήτιος δ᾽ ἐπεὶ Πραινεστὸν εἷλε, τῶν ἀπὸ τῆς βουλῆς ἐνταῦθα Μαρίῳ στρατηγούντων τοὺς μὲν αὐτίκα ἀνῄρει, τοὺς δ᾽ ἐς φυλακὴν ἐσέβαλλεν: οὓς ὁ Σύλλας ἐπελθὼν ἀνεῖλε. καὶ τοὺς ἐν Πραινεστῷ προσέταξε χωρὶς ὅπλων προελθεῖν ἅπαντας ἐς τὸ πεδίον καὶ προελθόντων τοὺς μὲν ἑαυτῷ τι χρησίμους γενομένους, ὀλίγους πάμπαν, ἐξείλετο, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐκέλευσεν ἐς τρία ἀπ᾽ ἀλλήλων διαστῆναι, Ῥωμαίους τε καὶ Σαυνίτας καὶ Πραινεστίους: ἐπεὶ δὲ διέστησαν, τοῖς μὲν Ῥωμαίοις ἐπεκήρυξεν, ὅτι καὶ οἵδε ἄξια θανάτου δεδράκασι, καὶ συγγνώμην ἔδωκεν ὅμως, τοὺς δὲ ἑτέρους κατηκόντισεν ἅπαντας: γύναια δ᾽ αὐτῶν καὶ παιδία μεθῆκεν ἀπαθεῖς ἀπιέναι. καὶ τὴν πόλιν διήρπαζε, πολυχρήματον ἐν τοῖς μάλιστα τότε οὖσαν. ὧδε μὲν δὴ καὶ Πραινεστὸς ἑάλω.
(„Lukrecije, pak, čim zauze Prenestu, od tamošnjih senatora koji su ratovali sa Marijem /Mlađim op. S.M./ jedne odmah poubija, a druge baci u tamnicu. Ove pobije Sula kada stiže. Ostalima koje je zatekao u Prenesti naredi da svi bez oružja izađu u polje. Kada su izašli, izdvoji sasvim malu grupu ljudi koji su mu nekada nešto koristima, a ostalima naredi da se razdvoje na tri grupe : na jednu Rimljani, na drugu Samniti, a na treću Prenestinci. Kada se izdvojiše, on preko glasnika objavi Rimljanima da im, mada su i oni zaslužili smrtnu kaznu, ipak oprašta. Sve ostale probode kopljem, a njihove žene i djecu otpusti čitave. Grad opljačka jer je spadao među tada najbogatije gradove. Tako je bila osvojena Prenesta.“).

Apijan, Građanski ratovi, I, 95 : αὐτὸς δὲ ὁ Σύλλας Ῥωμαίους ἐς ἐκκλησίαν συναγαγὼν πολλὰ ἐμεγαληγόρησεν ἐφ᾽ ἑαυτῷ καὶ φοβερὰ ἐς κατάπληξιν εἶπεν ἕτερα καὶ ἐπήνεγκεν, ὅτι τὸν μὲν δῆμον ἐς χρηστὴν ἄξει μεταβολήν, εἰ πείθοιντό οἱ, τῶν δ᾽ ἐχθρῶν οὐδενὸς ἐς ἔσχατον κακοῦ φείσεται, ἀλλὰ καὶ τοὺς στρατηγοὺς ἢ ταμίας ἢ χιλιάρχους ἢ ὅσοι τι συνέπραξαν ἄλλοι τοῖς πολεμίοις, μεθ᾽ ἣν ἡμέραν Σκιπίων ὁ ὕπατος οὐκ ἐνέμεινε τοῖς πρὸς αὐτὸν ὡμολογημένοις, μετελεύσεσθαι κατὰ κράτος. ταῦτα δ᾽ εἰπὼν αὐτίκα βουλευτὰς ἐς τεσσαράκοντα καὶ τῶν καλουμένων ἱππέων ἀμφὶ χιλίους καὶ ἑξακοσίους ἐπὶ θανάτῳ προύγραφεν. οὗτος γὰρ δοκεῖ πρῶτος, οὓς ἐκόλασε θανάτῳ, προγράψαι καὶ γέρα τοῖς ἀναιροῦσι καὶ μήνυτρα τοῖς ἐλέγχουσι καὶ κολάσεις τοῖς κρύπτουσιν ἐπιγράψαι. μετ᾽ οὐ πολὺ δὲ βουλευτὰς ἄλλους αὐτοῖς προσετίθει. καὶ τῶνδε οἱ μὲν ἀδοκήτως καταλαμβανόμενοι διεφθείροντο, ἔνθα συνελαμβάνοντο, ἐν οἰκίαις ἢ στενωποῖς ἢ ἱεροῖς, οἱ δὲ μετέωροι πρὸς τὸν Σύλλαν φερόμενοί τε καὶ πρὸ ποδῶν αὐτοῦ ῥιπτούμενοι: οἱ δὲ καὶ ἐσύροντο καὶ κατεπατοῦντο, οὐδὲ φωνὴν ἔτι τῶν θεωμένων οὐδενὸς ἐπὶ τοσοῖσδε κακοῖς ἔχοντος ὑπ᾽ ἐκπλήξεως. ἐξέλασίς τε ἑτέρων ἦν καὶ δήμευσις τῶν ἑτέροις ὄντων. ἐπὶ δὲ τοὺς τῆς πόλεως ἐκφυγόντας ζητηταὶ πάντα μαστεύοντες διέθεον καὶ ὅσους αὐτῶν λάβοιεν ἀνῄρουν.
(„Sam Sula, sazvavši Rimljane na skupštinu, mnogo je govorioveličajući sebe i žestoko plašeći druge. Dodao je da će popraviti stanje naroda, ako ga budu slušali. Da nijednog od neprijatelja neće poštedjeti, nego da će ga najoštrije kazniti. Da će se prema svojim mogućnostima obračunati i sa pretorima, kvestorima i /plebejskim op. S.M./ tribunima i

svima drugima koji su bili naklonjeni neprijatelju od onoga dana kada konzul Scipion[302] nije ostao pri dogovoru. Rekavši to, on odmah osudi na smrt 40 senatora i oko 1600 vitezova. Smatra se da je najprije proskribirao one koje je htio pogubiti i da je propisao nagradu ubicama i prokazivaćima, a kazne za one koji prikrivaju proskribovane. Poslije kraćega vremena on ovima pridruži i druge senatore. Jedni su bili iznenada uhvaćeni i pogubljeni na licu mjesta, u kućama, na drumovima, u hramovima. Drugi su dostojanstveno puštali da ih uhvate i bace pred Suline noge. Neki su bili po tlu vučeni i gaženi. Oni koji su gledali ove grozne prizore nisu smjeli ni da pisnu. Jedni su bili otjerani u progonstvo, a drugima je oduzeta imovina. Za onima koji su se razbježali po drugim gradovima pojurile su uhode. I koga bi pronašli, ubijali su.“).

Apijan, Građanski ratovi, I, 96 : πολλὴ δὲ καὶ τῶν Ἰταλιωτῶν ἀναίρεσίς τε καὶ ἐξέλασις καὶ δήμευσις ἦν, ὅσοι τι Κάρβωνος ἢ Νωρβανοῦ ἢ Μαρίου ἢ τῶν ὑπ᾽ ἐκείνοις στρατηγούντων ὑπήκουσαν. κρίσεις τε ἦσαν ἐπὶ τούτοις ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν ὅλην πικραὶ καὶ ἐγκλήματα ποικίλα, στρατηγίας ἢ στρατείας ἢ ἐσφορᾶς χρημάτων ἢ ἄλλης ὑπηρεσίας ἢ βουλεύσεως ὅλως κατὰ Σύλλα. ἐγκλήματα δ᾽ ἦν καὶ ξενία καὶ φιλία καὶ δάνεισμα, λαβόντος ἢ δόντος, ἤδη δέ τις καὶ προθυμίας ἢ μόνης συνοδίας ἡλίσκετο. καὶ ταῦτ᾽ ἤκμαζε μάλιστα κατὰ τῶν πλουσίων. ὡς δ᾽ ἐξέλιπε τὰ καθ᾽ ἕνα ἄνδρα ἐγκλήματα, ἐπὶ τὰς πόλεις ὁ Σύλλας μετῄει καὶ ἐκόλαζε καὶ τάσδε, τῶν μὲν ἀκροπόλεις κατασκάπτων ἢ τείχη καθαιρῶν ἢ κοινὰς ζημίας ἐπιτιθεὶς ἢ εἰσφοραῖς ἐκτρύχων βαρυτάταις: ταῖς δὲ πλείοσι τοὺς ἑαυτῷ στρατευσαμένους ἐπῴκιζεν ὡς ἕξων φρούρια κατὰ τῆς Ἰταλίας τήν τε γῆν αὐτῶν καὶ τὰ οἰκήματα ἐς τούσδε μεταφέρων διεμέριζεν: ὃ καὶ μάλιστ᾽ αὐτοὺς εὔνους αὐτῷ καὶ τελευτήσαντι ἐποίησεν: ὡς γὰρ οὐχ ἕξοντες αὐτὰ βεβαίως, εἰ μὴ πάντ᾽ εἴη τὰ Σύλλα βέβαια, ὑπερηγωνίζοντο αὐτοῦ και μεταστάντος. καὶ τάδε μὲν ἦν ἀμφὶ τὴν Ἰταλίαν.
(“Nastao je veliki pokolj, proganjanje i konfiskacija imovine Italika koji su bili potčinjeni Karbonu, Norbanu[303] i Mariju /Mlađem op. S.M./ ili njihovim legatima. Po cijeloj Italiji počeše stroga suđenja, pod različitim optužbama. Zbog zapovjedništva, zbog vojske, skupljanje novca, ili bilo zbog kakve druge službe ili uopće namjere protiv Sule. Krivice su bile i gostoprimstvo, i prijateljstvo, i davanje ili uzimanje zajma. Neki su optuživani zbog naklonosti, a i samo zato što su bili saputnici. Ovo je najviše primjenjivo protiv bogataša. Kada su prestale optužbe protiv pojedinac, Sula je obilazio gradove pa kažnjavao i njih. Jednima je rušio tvrđave i bedeme, druge je globio, a neke iscrpljivao teškim nametima. Po mnogima je naseljavao svoje vojnike, da bi imao posade pod Italiji, i dijelio im njihovu zemlju i kuće. Time je najviše pridobio vojnike, čak i poslije svoje smrti. Smatrali su da ni njihove pozicije neće biti sigurne ako Suline ne budu sigurne, te su se borili za njega i poslije njegove smrti. Takvo je stanje bilo u Italiji.”).

[302] *Lucius Cornelius Scipio Asiaticus*, konzul za 83. god. p. n. e., popular i praunuk čuvenog Scipiona Azijatika (brata Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg). Jedan od rijetkih popularskih vođa koji je imao sreću da preživi ovo teško vrijeme.

[303] *Caius Norbanus,* konzul za 83. god. p. n. e. i popular.

Kasije Dion, fr. knjiga XXX - XXXV (109) : ὅτι ὁ Σύλλας νικήσας τοὺς Σαυνίτας μέχρι μὲν δὴ οὖν τῆς ἡμέρας ἐκείνης διαπρεπὴς ἦν, καὶ ὄνομα ἀπό τε τῶν στρατηγημάτων καὶ ἀπὸ τῶν βουλευμάτων μέγιστον ἔσχε, φιλανθρωπίᾳ τε καὶ εὐσεβείᾳ πολὺ προέχειν ἐνομίζετο, ὥστε καὶ τὴν τύχην σύμμαχον ἀπὸ τῆς ἀρετῆς πάντας ἔχειν αὐτὸν ἡγεῖσθαι: μετὰ δὲ δὴ τοῦτο τοσαύτην μεταβολὴν ἐποιήσατο ὥστε μηδ᾽ ἂν τοῦ αὐτοῦ τινα φάναι ταῦτά τε καὶ τὰ ἔπειτα εἶναι. οὕτως, ὡς ἔοικεν, οὐκ ἤνεγκεν εὐτυχήσας. καὶ γὰρ ἐκεῖνα ἃ ἕως ἀσθενὴς ἦν ἄλλοις ἐπεκάλει, καὶ ἕτερα πλείω καὶ ἀτοπώτερα ἔπραξε, βουλόμενος μέν που καὶ ἀεὶ αὐτά, ἐλεγχθεὶς δὲ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. ἀφ᾽ οὗπερ καὶ τὰ μάλιστα ἔδοξέ τισιν ἡ κακοπραγία μέρος οὐκ ἐλάχιστον ἔχειν τῆς ἀρετῆς. ὁ γὰρ Σύλλας ὡς τάχιστα τῶν Σαυνιτῶν ἐκράτησε καὶ τέλος τῷ πολέμῳ ἐπιτεθεικέναι ἐνόμισε ῾τὰ γὰρ δὴ λοιπὰ ἐν οὐδενὶ λόγῳ ἐποιεῖτὸ, μετεβάλετο, καὶ ἑαυτὸν μὲν ἔξω τε τῶν τειχῶν τρόπον τινὰ καὶ ἐν τῇ μάχῃ κατέλιπεν, τὸν δὲ δὴ Κίνναν καὶ τὸν Μάριον τούς τε ἄλλους τοὺς μετ᾽ αὐτὸν γενομένους πάντας ἅμα ὑπερέβαλεν. ὅσα γὰρ μηδένα τῶν δήμων τῶν ὀθνείων ἀντιπολεμησάντων οἱ ἔδρασε, ταῦτα τότε τὴν πατρίδα καθάπερ καὶ ἐκείνην νικήσας ἐξειργάσατο. τοῦτο μὲν γὰρ αὐθημερὸν τὰς κεφαλὰς τοῦ τε Δαμασίππου καὶ τῶν συνεξετασθέντων αὐτῷ πρὸς τὸ Πραινέστε πέμψας ἀνεσκολόπισε, καὶ τῶν παραδόντων σφᾶς ἐθελοντὰς συχνοὺς ὡς καὶ ἄκοντας ἑλὼν ἀπέκτεινεν. καὶ τῇ ὑστεραίᾳ τοῖς τε βουλευταῖς ἐς τὸ Ἐνυεῖον, ὡς καὶ ἀπολογιούμενός τι αὐτοῖς, καὶ τοῖς ζωγρηθεῖσι ἐς τὸν ἀγρὸν τὸν δημόσιον καλούμενον ὡς καὶ ἐς τὸν κατάλογον αὐτοὺς ἐσγράψων συνελθεῖν κελεύσας, τούτους ἅμα δι᾽ ἑτέρων ἐφόνευσε ῾καὶ πολλοὶ τῶν ἐκ τῆς πόλεως ἀνθρώπων ἀναμιχθέντες σφίσι παραπώλοντὸ, καὶ ἐκείνοις αὐτὸς πικρότατα διελέξατο.” ὅτι ὁ φόνος τῶν ἑαλωκότων καὶ τότε οὐδὲν ἧττον ὑπὸ τοῦ Σύλλου ἐγίγνετο, καὶ αὐτῶν ἅτε ἐγγὺς τοῦ ναοῦ θνησκόντων πολὺς μὲν θόρυβος πολὺς δὲ καὶ θρῆνος οἰμωγαί τε καὶ ὀδυρμοὶ ἐς τὸ συνέδριον ἐσέπιπτον, ὥστε τὴν γερουσίαν ἀμφοτέρωθεν ἐκταράττεσθαι. καὶ γὰρ οὐδὲ πόρρω ἔτι τοῦ τι καὶ αὐτοὶ δεινὸν πείσεσθαι προσδοκᾶν ἦσαν, οὕτως ἀνόσια αὐτοῦ καὶ λέγοντος ἅμα καὶ πράττοντος: καὶ διὰ τοῦτο πολλοί, ἅτε ἐπ᾽ ἀμφοτέροις ἐν ταὐτῷ περιαλγοῦντες, ἐπεθύμουν τῶν ἔξω καὶ αὐτοὶ τῶν ἤδη ἀπολλυμένων εἶναι, ἵνα παύσωνταί ποτε φοβούμενοι. ἀλλ᾽ αὐτοὶ μὲν ἀνεβέβληντο, οἱ δ᾽ ἄλλοι κατεσφάγησαν καὶ ἐς τὸν ποταμὸν ἐρρίφησαν, ὥστε τὸ τοῦ Μιθριδάτου πολὺ δεινὸν νομισθέν, ὅτι ποτὲ πάντας τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ῥωμαίους ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἀπέκτεινεν, ἐν βραχεῖ πρός τε τὸ πλῆθος καὶ πρὸς τὸν τρόπον τῶν τότε φονευθέντων νομισθῆναι. οὐδὲ ἐνταῦθα τὸ δεινὸν ἔστη, ἀλλ᾽ ὥσπερ ἀπὸ φρυκτωρίας τινὸς ἐκεῖθεν αἱ σφαγαὶ ἀρξάμεναι καὶ ἐν τῷ ἄστει καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταῖς τε πόλεσι ταῖς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ πάσαις ἐγένοντο. πολλοὺς μὲν γὰρ αὐτὸς ὁ Σύλλας, πολλοὺς δὲ καὶ οἱ ἑταῖροι αὐτοῦ, οἱ μὲν ἐπ᾽ ἀληθείας, οἱ δὲ καὶ προσποιούμενοι, ἐμίσουν, ὅπως ἐκ τῆς τῶν ἔργων ὁμοιότητος τό τε ὁμόηθές οἱ ἐνδεικνύοντες καὶ τὴν φιλίαν βεβαιοῦντες, μὴ ἐκ τοῦ διαφόρου αὐτῷ ὑποπτευθῶσί τε καταγιγνώσκειν τι αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦτο κινδυνεύσωσιν. ἔσφαζον δὲ καὶ ὅσους πλουτοῦντας ἢ καὶ ἄλλως πως ὑπερέχοντάς σφων ἑώρων, τοὺς μὲν φθόνῳ, τοὺς δὲ διὰ τὰ χρήματα: πλεῖστοι γὰρ ἐν τῷ τοιούτῳ καὶ τῶν μέσων, κἂν μηδετέρωσε συναίρωνται. ... ἴδιόν τι ἔγκλημα τὸ κατ᾽ ἀρετὴν ἢ καὶ γένει πλούτῳ τέ τινος προέχειν λαμβάνοντες. καὶ ἀσφάλεια οὐδεμία οὐδενὶ πρὸς τοὺς ἐν κράτει τινὶ ἀδικεῖν βουλομένους εὑρίσκετο.” ὅτι τοιαῦται συμφοραὶ τὴν Ῥώμην περιέσχον. τί γὰρ ἄν τις τὰς

τῶν ζώντων ὕβρεις λέγοι, αἳ πολλαὶ μὲν περὶ τὰς γυναῖκας, πολλαὶ δὲ περὶ τοὺς παῖδας τοὺς εὐγενεστάτους καὶ ἐλλογιμωτάτους καθάπερ αἰχμαλώτους ἐγίγνοντο; οὐ μὴν ἀλλὰ ἐκεῖνα, καίπερ χαλεπώτατα ὄντα, τῷ γοῦν ὁμοιοτρόπῳ τῶν ἤδη σφίσι συμβεβηκότων οἰστὰ τοῖς γε ἐκτὸς τούτων οὖσιν ἐδόκει εἶναι. ὡς δὲ οὐκ ἐξήρκει τῷ Σύλλᾳ, οὐδ᾽ ἠγάπα τὰ αὐτὰ ἑτέροις δρῶν, ἀλλά τις αὐτῷ πόθος ἐσῄει καὶ ἐν τῇ πολυτροπίᾳ τῶν φόνων πολὺ πάντων περιεῖναι, ὥσπερ τινὰ ἀρετὴν οὖσαν τὸ μηδὲ ἐν ταῖς μιαιφονίαις τινὸς ἡττᾶσθαι, τινὰ καινότητα ἐξέθηκε λελευκωμένον πίνακα, ἐς ὃν ἐνέγραφε τὰ ὀνόματα. οὐ μέντοι γε ἧττον πάντα ὅσα καὶ πρὶν ἐγίγνετο, οὐδὲ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ οἱ μὴ ἐς τὰ λευκώματα ἐγγεγραμμένοι ἦσαν. πολλοὶ μὲν γὰρ οἱ μὲν ζῶντες οἱ δὲ καὶ τεθνηκότες ἐπ᾽ ἀδείᾳ τῶν ἀποκτεινάντων σφᾶς προσενεγράφοντο, ὥστε ἐν τούτῳ μηδὲν διενεγκεῖν τὸ πρᾶγμα, τῇ τε δεινότητι τῇ τε ἀτοπίᾳ αὐτοῦ πάνυ πάντας χαλεπανθῆναι. τά τε γὰρ πινάκια ὥσπερ τις ἀναγραφὴ βουλευτῶν ἢ κατάλογος στρατιωτῶν νομιζομένων ἐξετίθετο, καὶ συνέθεον ἐπ᾽ αὐτὰ πάντες οἱ ἀεὶ παριόντες σπουδῇ, καθάπερ τινὰ χρηστὴν ἐπαγγελίαν ἔχοντα: καὶ πολλοὶ μὲν συγγενεῖς, ἤδη δέ τινες καὶ ἑαυτοὺς εὕρισκον ἐγγεγραμμένους, κἀκ τούτου τὸ πάθος οἷα ἐξαπιναίῳ κακῷ φοβερώτερόν σφας κατελάμβανεν: καὶ συχνοὶ καὶ ἀπ᾽ αὐτοῦ τούτου γνωριζόμενοι διώλλυντο. καὶ ἦν οὐδενὶ ἔξω τῶν ἐκ τῆς ἑταιρείας ἀσφαλὲς οὐδέν. εἴτε γὰρ προσίοι τις τοῖς λευκώμασιν, αἰτίαν ὡς καὶ πολυπραγμονῶν τι εἶχεν, εἴτε μὴ προσίοι, δυσχεραίνειν ἐδόκει. καὶ ὅ τε ἀναλεγόμενος ἢ καὶ ἐπερωτῶν τινα τὰ ἐγγεγραμμένα ὕποπτος, ὡς καὶ περὶ ἑαυτοῦ τι τῶν τε ἑταίρων ζητῶν, ἐγίγνετο, καὶ ὁ μὴ ἀναγιγνώσκων μηδὲ πυνθανόμενος ἄχθεσθαί τε αὐτοῖς ὑπωπτεύετο καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐμισεῖτο. τό τε δακρῦσαι ἢ καὶ γελάσαι θανάσιμον τὸ παραχρῆμα ἐγίγνετο: καὶ διὰ τοῦτο καὶ πολλοί, οὐχ ὅτι καὶ εἶπόν τι ἢ καὶ ἔπραξαν ὧν ἀπείρητο, ἀλλ᾽ ὅτι καὶ ἐσκυθρώπασαν ἢ καὶ ἐμειδίασαν, ἐφθείροντο. οὕτω καὶ τὰ σχήματα αὐτῶν ἀκριβῶς ἐτηρεῖτο, καὶ οὐκ ἐξῆν οὐδενὶ οὔτε ἐπὶ φίλῳ ὀδύρασθαι οὔτε ἐπ᾽ ἐχθρῷ ἐφησθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ὡς καὶ χλευάζοντές τινα ἐσφάζοντο. καὶ προσέτι καὶ αἱ ἐπικλήσεις συχνοῖς πράγματα παρεῖχον: ἀγνοοῦντες γάρ τινες τοὺς ἐπικεκηρυγμένους ἐπὶ πάντας οὓς ἐβούλοντο τὰς ἐπωνυμίας αὐτῶν ἦγον, καὶ πολλοὶ διὰ τοῦτ᾽ ἀνθ᾽ ἑτέρων ἀπέθανον. ὥστε καὶ ἐν τούτῳ ταραχήν, τῶν μὲν ὅπως ποτὲ ἐβούλοντο τὸν προστυχόντα ὀνομαζόντων, τῶν δὲ ἀρνουμένων μὴ οὕτω καλεῖσθαι, γίγνεσθαι. ἐφονεύοντο δὲ οἱ μὲν ἀγνοοῦντες ὅτι τελευτήσουσιν, οἱ δὲ καὶ προειδότες, πανταχοῦ ὅπουπερ ἐτύγχανον ὄντες: καὶ οὐδὲν ἦν αὐτοῖς χωρίον, οὐχ ὅσιον, οὐχ ἱερόν, οὔτ᾽ ἀσφαλὲς οὔτ᾽ ἄσυλον. οὐ μὴν ἀλλ᾽ οἱ μὲν ἐξαίφνης, πρὶν μαθεῖν τὴν ἐπικρεμαμένην συμφοράν, ἢ καὶ ἅμα τῇ πύστει αὐτῆς, διαφθειρόμενοι τῇ γοῦν εὐτυχίᾳ τῆς μὴ προεκφοβήσεως ἐπεκουφίζοντο: οἱ δὲ δὴ προαισθόμενοι τοῦ δεινοῦ καὶ κατακρυπτόμενοι χαλεπώτατα ἀπήλλασσον: οὔτε γὰρ ἀποχωρῆσαι μὴ φωραθεῖεν ἐτόλμων, οὔτ᾽ αὖ κατὰ χώραν μένειν μὴ καὶ προδοθεῖεν ὑπέμενον. πλεῖστοι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν συνόντων καὶ φιλτάτων σφίσι προεδόθησαν καὶ ἀπώλοντο. κἀκ τούτου τῇ προσδοκίᾳ τοῦ ἀεὶ τὸν θάνατον προσδέχεσθαι οὐχ ὅτι οἱ ἐς τὰ πινάκια ἐγγεγραμμένοι μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ ὁμοίως ἔπασχον." ὅτι πάντων τῶν σφαζομένων ὁπουδὰν αἱ κεφαλαὶ ἐς τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀγορὰν ἐκομίζοντο καὶ ἐπὶ τοῦ βήματος ἐξετίθεντο, ὥσθ᾽ ὅσα περὶ τὰς προγραφὰς συνέβαινεν, ταῦτα καὶ περὶ ἐκείνας γίγνεσθαι.

(“Sula je do dana kada je pobijedio Samnite /kod Kolinske kapije op. S.M./ bio upećatljiva figura, koja je imala najveću slavu zbog svoga komandovanja i svojih planova i vjerovalo se da je on iznimno superiorniji čovjek i u humanosti i u pobožnosti, tako da su svi vjerovali da je on imao Sreću za saveznicu zbog svoje izvrsnosti. Ali nakon ovoga događaja, on se promijenio toliko da se ne može reći da su njegova ranija i kasnije djela bila od iste osobe. Tako se činilo da nije mogao podnijeti dobru sreću. Jer je on sada počinio djela koja je zabranjivao drugim osobama dok je još bio slab, i još mnoge druge još zločinačkije. On je bez sumnje uvijek želio da ovako djeluje, ali se razotkrio samo u trenutku svoje moći. Ova činjenica je proizvela u umovima nekih da nedaće nemaju veze sa vrlinom. Tako je Sula, čim je pobijedio Samnite i mislio da je završio rat, jer je ostatak /rata op. S.M./ smatrao nevažnim, promijenio svoj put i ostavivši za sobom sebe bivšega, kao što je bilo, van zidina na borbenom poprištu, nastavio je da nadmašuje /u zločinu op. S.M./ Cinu i Marija i sve njihove nasljednike zajedno. Postupak koji nije primijenio nikome od stranih naroda koji su mu se suprotstavljali, on je podario svojoj rodnoj zemlji, kao da ju je zapravo pokorio. Na prvom mjestu, on je odmah poslao glave Damasipa[304] i njegovih sljedbenika u Prenestu i zakačio ih na kolje. I mnoge od onih koji su se dobrovoljno predali on je ubio kao da ih je zarobio bez njihovog pristanka[305]. Sutradan je naredio senatorima da se skupe u hramu Belone, kao da on namjerava da se pravda za ono što je učenio, i naredio je da se zarobljenici okupe na *Villa Publica*, kao da će ih upisati na liste.[306] I dok su ovi bili ubijani od drugih na njegovu komandu - i tamo su nestale zajedno sa njima i mnoge osobe iz Grada koje su bile pomiješane sa njima – on se obraćao u vrlo oštrom govoru senatorima.[307] Masakr zarobljenika se odvijao isto tako i tada, pod Sulinom direktivom, i dok su oni bili ubijani blizu hrama, velika buka i jadikovanje su oni pravili, njihovi krici i jauci dolazili do Senata. Tako su senatori bili dvostruko uznemireni. Jer su sada došli do tačke kada su očekivali da bi i oni sami, također, mogli ispaštati neku bezbožnu sudbinu, tako bezbožne su bile i njegove riječi i njegova djela..Zbog toga su mnogi, mučeni sa ovom dvostrukom mukom, željeli da i oni sami pripadaju broj ljudi koji su već nestajali vani, kako bi mogli

---

304 *Lucius Junius Brutus Damasippus*, popularski vođa, gradski pretor koji je bio odgovoran za pogubljivanja istaknutih Rimljana 82. god. p. n. e. na osnovi naredbe Marija Mlađeg.

305 Ova rečenica je jasan dokaz da se ubijanje i masakriranje zarobljenika koji su se predali na riječ i svojevoljno u kontekstima klasične helensko – rimske civilizacije smatralo prekršajem kodeksa ponašanja i običaja ratovanja. I upravo se u literarnim vrelima Sula osuđuje zbog tih djela.

306 Ovo je bilo prijetvorno učinjeno kako bi zarobljenici mogli biti lakše okupljeni i pobijeni. Zarobljenici su pomislili da će biti upisivani u građanske liste ili ponovno unovačeni, i na kraj pameti im izgleda nije bilo da će biti en bloc pobijeni u jednom masakru jer je takav čin bio u rimskoj dosadašnjoj historiji nezamisliv. Zato su oni i bez neke bune i galame odvedeni u javnu zgradu, gdje su takva popisivanja uobičajeno i vršena, ali su umjesto popisivanja oni pobijeni. Upravo iz toga razloga da se lakše pobije ta masa zarobljenika, i odabrana je *Villa publica* kao mjesto pokolja.

307 Sula je izgleda namjerno sazvao senatore u blizinu mjesta gdje se vršilo masakriranje zarobljenika, kako bi na njih ostvarivao psihološki pritisak i u priličnoj ih mjeri zastrašio, i tako mogao progurati kroz Senat sve odluke koje je želio i naravno kako bi ovu instituciju držao pod punom kontrolom. Majstor zastrašujuće politike.

bar na kraju da se opuste od straha. Njihova sudbina je, međutim, bila odložena dok su ostali bili zaklani i bačeni u rijeku, tako da su djela Mitridata, koja su se smatrala tako strašnim u klanju svih Rimljana u Aziji u jednom danu, bila smatrana manjim značenjem u uporedbi sa brojeme sada pobijenih i načinom njihove smrti.[308] I užas ovdje nije stao, nego su masakri počeli u ovom trenutku, kao da je bio neka vrsta signala, dogodili su se u zemlji i u svim gradovima Italije, kao i u prijestolnici. Mnogi su, naravno, bili objektom Suline mržnje, također i one od njegovih sljedbenika. Ali, dok je sa nekima ova mržnja bila iskrena, sa drugima je bila samo obmana. Oni su željeli da pokažu da su mu slični čineći slična djela, i tako učvrste svoje mjesto u njegovom prijateljstvu. Zbog toga oni ne bi, iz razloga bilo koje razlike, bili osumnjičeni da ne odobravaju neka od njegovih djela, i tako se pojavila opasnost. Oni su nastavili ubijati sve one koji željeli da nadmaše bilo u bogatstvu ili bilo kom drugom pogledu, neki iz zavisti i drugi zbog njihove imovine. Pod takvim uvjetima mnoge neutralne osobe, iako možda nisu bili ni na čijoj strani, su postali objekti neke privatne žalbe, jer su nadmašivali nekoga u izvrsnosti bogatstva ili familije i tako su nestali. Nijedna osoba nije imala nikakvu sigurnost protiv onih koji posjeduju bilo kakvu moć i koji su željeli da počine nepravdu.Takve nesreće su zahvatile Rim. Ali zašto pričati o zločinima koji su naneseni živima, u mnogim slučajevima ženama, i u mnogim najplemenitijim i najistaknutijim dječacima, kao da su bili zarobljeni u ratu. Ipak, ova djela, isko najviše uznemirujuća, još uvijek zbog sčičnosti sa onim ranije doživljenim su izgledala barem podnošljivija za takve osobe koje nisu bile uključene u njih. Ali Sula nije bio zadovoljan, niti je bio zadovoljan da čini isto kao drugi. Izvjesna žudnja ga je prevladala da ide daleko iznad svih drugih u raznolikosti svojih ubistava, kao da postoji neka vrlina u tome da ga niko nije nadvisio u krvoproliću. U skladu sa tim, on je izno novi izum, pobijeljenu tablicu na kojoj je on ispisao imena. Ipak, sve se odvijalo kao i ranije, pa čak ni oni čija imena nisu bila ispisana nisu bili sigurni. Jer imena mnogih, nekih živih i drugih zapravo mrtvih, su bila dodavana na liste tako da ubice mogu dobiti imunitet[309]. Tako da u ovom pogledu procedura nije značila novi odlazak, nego je podjednako njen teror i njena čudnovatost razljutila apsolutno svakoga. Tablice su bile izložene kao neki senatorski popis ili lista odobrenih vojnika, i svi oni koji su prolazili sa vremena na vrijeme bi žurno žurili prema tome u masama, kao da sadržava neku povoljnu obavijest. Onda bi mnogi našli

---

308 Ovo nije tačno, jer je broj ubijenih u „Azijskom večernju“ bio znatno veći nego u pokolju zarobljenika nakon bitke kod Kolinske kapije. U Mitridatovom pokolju su pobijena i žena i djeca, koji su ipak bili pošteđeni u pokoljima i čistkama koje je naređivao i provodio Sula. I način ubijanja je bio monstruozniji u „Azijskom večernju“, nego u ubijanjima zarobljenika od strane Sulinih vojnika. Nesumnjivo su zlodjela koja je naredio Sula bila užasna i nesumnjivo prekršaj kodeksa ponašanja i pravila ratovanja, ali ipak je pokolj u provinciji Aziji koji je naredio Mitridat bio znatno strašniji i po obimu i po sadržaju ubijenih. I u sustavu ratnih zločina postoji ipak neka gradacija. U ovom slučaju Kasije Dion ili neki njegov prepisivać i ekscerptor su prilično pretjerali, jer su Suline ratne zločine (koji se ipak ne mogu nikako tumačiti bilo kojim oblikom, da se poslužimo sa *interpretatio moderna,* genocida) gradirali isto kao i Mitridatove zločine koji se mogu smatrati i nekom vrstom genocida.

309 Po Sulinim pravilima, za ubijanje onih čija su imena na proskripcijskim listama se neodgovara pred sudovima niti se uopće nalaze pod bilo kakvim zakonskim procesuiranjem.

upisana imena rođaka, i neki, zaista, svoja sopstvena, nakon čega je njihova sudbina, zbog iznenadne nesreće postala užasnija, a mnogi od njih koji su se otkrili svojim ponašanjem su poginuli.Nije bilo nikakve sigurnosti za bilo koga izvan Sulinog kruga. Jer, ako je čovjek prišao tablicama, on je doživio osudu kao njuškalo, dok bi ako nije prišao, on smatran nezadovoljnikom. osoba koja je pročitala listu ili pitala nekoga pitanje šta je zapisano tamo postajao bi osumnjičen da se raspitivao o sebi ili svojim drugovima, a onaj koji nije čitao ili se nije raspitivao bio bi osumnjićen da je nezadovoljan time /proskripcijama op. S.M./i zbog toga je izazivao mržnju. Suze ili smijeh su na licu mjesta pokazivali se fatalnim, tako su mnogi uništeni, ne zato jer su rekli ili učinili nešto zabranjeno, nego zato oni što su se namrštili ili nasmiješili. Tako su pažljivo promatrani njihovi stavovi, i nikome nije bilo dozvoljeno da tuguje za prijateljem ili da se raduje zbog neprijatelja, nego su čak ovi bili na mjestu ubijani jer su ismijavali nekoga. Nadalje, mnogi su u svojim imenima našli nevolje, jer neki koji nisu poznavali proskribirane su njihova imena pripisivali bilo kome kako im drago, i tako su mnogi umrli umjesto drugih. To je rezultiralo velikom konfuzijom, jer bi neki pripisivali bilo kome koga bi sreli imena koja su željeli, a drugi bi negirali da su ovo bila njihova imena. Neki su ubijeni dok su još bili neupućeni u to da će umrijeti, dok su drugi, koji su to već znali bili ubijani bilo gdje. Nijedno mjesto, ni sveto ni svjetovno, nije bilo sigurno i nepovredivo za njih. Neki, da budemo sigurni, poginuvši iznenada prije negoli su saznali o katastrofi koja se nadvila nad njima ili čak u trenutku primanja vijesti, imali su sreću da budu oslobođeni straha koji prethodi smrti. Ali oni koji su unaprijed saznali za opasnosti i sakrili sebe bili su u nesretnoj situaciji. Nisu se ni usudili povući, zbog straha da budu otkriveni, niti su mogli da izdrže tamo gdje su bili zbog straha od izdaje. Mnogi od njih su zaista bili izdani od svojih suradnika i onih koji su im bili najdraži, i tako su poginuli. Zbog toga, kao toga stanja stalnog iščekivanja smrti, nisu samo patili oni čija imena su bila ispisana, nego također i ostali u jednakoj mjeri. Glave onih koji su bili ubijeni na bilo kojem mjestu su bile donošene na rimski Forum i izložene na Rostri, tako da su se oko njih odvijale iste scene kao i na proskripcijskim listama.”).

Ampelije Lucije, XLII, 3 : *et reliquias adversariorum ~~eorum~~, qui se dediderant, in villa publica trucidavit: qui diffugerant, in tabula proposuit iure permisso ut interficerentur.*
(“I ostatak njegovih /Sulinih op. S.M./ protivnika, od onih koji su se predali, na mjestu *Villa publica*, on je pobio. Koji su pobjegli, on je na listi /proskripcija op. S.M./ predložio da je dozvoljeno da se likvidiraju.”).

Grčka Antologija, VII, 312 (*Asinius Quadratus* fr. 1) : εἰς τοὺς ἀναφεθέντας ὑπὸ τοῦ τῶν Ῥωμαίων ὑπάτου Σύλα / οἱ πρὸς Ῥωμαίους δεινὸν στήσαντες Ἄρηα /κεῖνται, ἀριστείης σύμβολα δεικνύμενοι: / οὐ γάρ τις μετὰ νῶτα τυπεὶς θάνεν, ἀλλ᾽ ἅμα πάντες / ὤλοντο κρυφίῳ καὶ δολερῷ θανάτῳ.
(“O onima ubijenim od Sule. Oni koji su uzeli oružje protiv Rimljana leže pokazujući znakove svoje hrabrosti. Nijedan nije umro pogođen u leđa, ali svi su podjednako nestali zbog tajne izdajničke smrti.”).

Sekst Aurelije Viktor, *de Viris Illustribus*, 75, 10: *Novem milia dediticiorum in Villa publica cecidit.* ("9000 zarobljenika u *Villa Publica* je pogubljeno.").

Augustin, O božjoj državi, III, 28 – 29 : *Sullana vero victoria secuta, huius videlicet vindex crudelitatis, post tantum sanguinem civium, quo fuso fuerat comparata, finito iam bello inimicitiis viventibus crudelius in pace grassata est. Iam etiam post Marii maioris pristinas ac recentissimas caedes additae fuerant aliae graviores a Mario iuvene atque Carbone earundem partium Marianarum, qui Sulla imminente non solum victoriam, verum etiam ipsam desperantes salutem cuncta suis aliis caedibus impleverunt. Nam praeter stragem late per diversa diffusam obsesso etiam senatu de ipsa curia, tamquam de carcere, producebantur ad gladium. Mucius Scaevola pontifex, quoniam nihil apud Romanos templo Vestae sanctius habebatur, aram ipsam amplexus occisus est, ignemque illum, qui perpetua virginum cura semper ardebat, suo paene sanguine exstinxit. Urbem deinde Sulla victor intravit, qui in villa publica non iam bello, sed ipsa pace saeviente septem milia deditorum (unde utique inermia) non pugnando, sed iubendo prostraverat. In Urbe autem tota quem vellet Sullanus quisque feriebat, unde tot funera numerari omnino non poterant, donec Sullae suggereretur sinendos esse aliquos vivere, ut essent quibus possent imperare qui vicerant. Tunc iam cohibita quae hac atque illac passim furibunda ferebatur licentia iugulandi, tabula illa cum magna gratulatione proposita est, quae hominum ex utroque ordine splendido, equestri scilicet atque senatorio, occidendorum ac proscribendorum duo milia continebat. Contristabat numerus, sed consolabatur modus; nec quia tot cadebant tantum erat maeroris, quantum laetitiae quia ceteri non timebant. Sed in quibusdam eorum, qui mori iussi erant, etiam ipsa licet crudelis ceterorum securitas genera mortium exquisita congemuit. Quendam enim sine ferro laniantium manus diripuerunt, immanius homines hominem vivum, quam bestiae solent discerpere cadaver abiectum. Alius oculis effossis et particulatim membris amputatis in tantis cruciatibus diu vivere vel potius diu mori coactus est. Subhastatae sunt etiam, tamquam villae, quaedam nobiles civitates; una vero, velut unus reus duci iuberetur, sic tota iussa est trucidari. Haec facta sunt in pace post bellum, non ut accelararetur obtinenda victoria, sed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certavit et vicit. Illud enim prostravit armatos, ista nudatos. Bellum erat, ut qui feriebatur, si posset, feriret; pax autem, non ut qui evaserat viveret, sed ut moriens non repugnaret. Quae rabies exterarum gentium, quae saevitia barbarorum huic de civibus victoriae civium comparari potest? Quid Roma funestius taetrius amariusque vidit, utrum olim Gallorum et paulo ante Gothorum irruptionem an Marii et Sullae aliorumque in eorum partibus virorum clarissimorum tamquam suorum luminum in sua membra ferocitatem? Galli quidem trucidaverunt senatum, quidquid eius in Urbe tota praeter arcem Capitolinam, quae sola utcumque defensa est, reperire potuerunt; sed in illo colle constitutis auro vitam saltem vendiderunt, quam etsi ferro rapere non possent, possent tamen obsidione consumere: Gothi vero tam multis senatoribus pepercerunt, ut magis mirum sit quod aliquos peremerunt. At vero Sulla vivo adhuc Mario ipsum Capitolium, quod a Gallis tutum*

fuit, ad decernendas caedes victor insedit, et cum fuga Marius lapsus esset ferocior cruentiorque rediturus, iste in Capitolio per senatus etiam consultum multos vita rebusque privavit: Marianis autem partibus Sulla absente quid sanctum cui parcerent fuit, quando Mucio civi, senatori, pontifici aram ipsam, ubi erant ut aiunt fata Romana, miseris ambienti amplexibus non pepercerunt? Sullana porro tabula illa postrema, ut omittamus alias innumerabiles mortes, plures iugulavit senatores, quam Gothi vel spoliare potuerunt.
(“Slijedila je zatim Sulina pobjeda, kao osvetnica Marijeve okrutnosti, ali se ona, nakon tolikog krvoprolića građana kojim bijaše plaćena, iako je rat završen (pošto su neprijateljstva preživjela) izvrgnu u još okrutniji mir. Nakon prvotnih i nedavnih pokolja Marija Starijeg uslijediše drugi još žalosniji Marija Mlađega i Karbona, pristaša iste Marijeve stranke. Ti, u strahu od Sule koji je išao na njih, izgubiše vjeru ne samo u pobjedu nego i u sam život te prekriše sve svojim klanjem svojih i tuđih. Pored pokolja koje izvršiše na sve strane, opsjednuli su čak i zgradu Senata, te su senatore kao iz zatvora izvodili pod mač. Mucije Scevola, veliki svećenik, potražio je utočište u hramu Veste (od kojega Rimljanima ne bijaše ništa svetije), pa iako je bio obgrlio sam žrtvenik, ubijen je, a svojom je krvlju gotovo ugasio onaj oganj, kojemu je plamen neprestance održavala briga djevica. Zatim je u Grad ušao kao pobjednik Sula, te na području *Villa Publica*, kad više nije bilo rata, nego je bjesnio mir, poklao 7000 onih koji su se predali (i bili, naravno, nenaoružani), ne u boju, nego pukom naredbom.[310] I u cijelome Gradu svaki je pristaša Suline stranke ubijao koga je htio, pa se stoga sva ubojstva nisu mogla ni izbrojiti, sve dok se nije Suli natuknulo kako bi neke trebalo ostaviti na životu, da bi pobjednici imali kojima vladati. čim je ograničena ta posvemašnja sloboda ubianja, koja je inače bješnjela na sve strane, bio je s velikom zahvalnošču dočekan popis 2000 imena iz oba časna reda (to jest iz viteškog i senatorskog) osuđenih na smrt, pljenidbu i progonstvo. Ljude je ožalostio broj, ali ih je utješilo ograničavanje, i nije bilo toliko žalosti što su toliki pobijeni koliko je bilo radosti, jer ostali više nisu strahovali. Pa ipak u slučaju nekih koji bijahu osuđeni na smrt, izuzetne muke njihova umiranja ganule su ostale, skoro otvrdnule u svojoj sigurnosti. Nekoga su krvnici, bez ikakva oružja, golim rukama rastrgali, i neljudskije su komadali ljudi živa čovjeka nego što zvijeri uobičavaju razdirati odbačeno truplo. Drugomu su opet oči iskopali i udove odsijecali jedan po jedan, da bi u takvim mukama morao ili dugo živjeti ili, prije, dugo umirati.[311] Kao imanja na prodaju tako su neki plemeniti gradovi stavljeni pod dražbeno koplje,[312] kao da se osuđuje jedan jedini zločinac. Bijaše tako naredeno da se

[310] Ova rečenica pokazuje da je ubijanje nenaoružanih ljudi koji su se predali predali i to nakon boja zločinački prekršaj i po standardima klasične civilizacije, ali i po tek rađajućoj abrahamističkoj koncepciji srednjeg vijeka koju upravo stvara Augustin.

[311] Sulina strahovlada je izazivala i osjećaj izričaj osude i kod pisaca i historičara i kod svih onih koji bi se upoznali sa njom, jer je tada došlo do kršenja u apsolutnoj mjeri i velikom obimu onih prava koja su stoljećima pripadala rimskom građaninu i koja im je jamčila Republika sa svojim zakonima i institucijama.

[312] Znatnom broju municipalnih jedinica u Italiji i *civitatesa* je Sula oduzeo zemljišta bez naknade i bez ikakve sudske ili neke druge institucionalne odluke i bez ikakve zakonske osnove, nego samovoljnom običnom

pokolje jedan cijeli grad. Te su stvari počinjene u miru nakon rata, ne da se ubrza postignuće pobjede, nego da se ne potcijcni postignuto. Mir se u okrutnosti nadmetao s ratom i pobijedio. Jer dok je rat ubijao naoružane, mir je klao razoružane. U ratu je udareni, ako bi uzmogao, i sam udarao, dok svrha tog mira bijaše ne da preživi onaj tko je izbjegao, nego da se ne uzmogne braniti onaj tko umire.[313] Koji se bijes stranih naroda, koje divljaštvo barbara, može usporediti s tom pobjedom građana nad građanima? Što li je Rim vidio kobnije, užasnije, ogorčenije. Da li negdašnju provalu Gala i nedavnu Gota ili zvjerstvo Marija i Sule i najodličnijih muževa njihovih stranaka, upravo kao vlastitih očiju protiv vlastitih udova? Gali su, dakako, ubijali senatore, kojeg god bi u Gradu uzmogli pronaći (osim utvrde Kapitola, koja jedina bijaše nekako branjena), ali onima koji se skloniše na taj brijeg barem su dopuštali da zlatom otkupe život: iako im ga ne mogahu oružjem ugrabiti, mogli su ga samo iscrpsti opsadom. Goti su pak poštedjeli tolike senatore, da je više čudo ako su kojeg uopće zatukli. Dočim Sula, još za Marijeva života, zaposjede kao pobjednik sam taj Kapitol, koji bijaše zaštićen od Galakako bi odatle naredivao pokolj, a kad je Marije pobjegao — da bi se vratio još zvjerskiji i krvaviji, Sula je na Kapitolu s pomoću naredaba Senata lišio mnoge i života i imovine. A u odsutnosti Sule, što li bješe sveto Marijevim pristašama, što li poštedješe, kad ne poštedješe ni Mucija, građanina, senatora, vrhovnog svećenika, koji se tužnim zagrljajem bijaše uhvatio žrtvenika, na kojem, kako kažu, počivaše sama sudbina Rima? A zatim onaj posljednji Sulin popis osuda, da i ne spominjemo ostale neizbrojive smrti, poklao je više senatora nego što su Goti mogli i opljačkati.“).

Orosije, V, 21, 1 – 5 : *Sylla mox atque urbem victor intravit, tria milia hominum, qui se per legatos dediderant, contra fas contraque fidem datam inermes securosque interfecit. plurimi tunc quoque, ut non dicam innocentes, sed etiam ipsius Syllanae partis occisi sunt, quos fuisse plus quam novem milia ferunt. ita liberae per urbem caedes, percussoribus passim vagantibus ut quemque vel ira vel praeda sollicitabat, agitabantur. igitur cunctis iam quod singuli timebant aperte frementibus Q. Catulus palam Syllae dixit: cum quibus tandem victuri sumus, si in bello armatos, in pace inermes occidimus? tunc Sylla auctore L. Fursidio primipilari primus infamem illam tabulam proscriptionis induxit. prima proscriptio octoginta hominum fuit, in quibus quattuor consulares erant Carbo Marius Norbanus et Scipio et inter eos Sertorius tunc maxime pertimescendus. item alia cum quingentis nominibus proposita est, quam cum Lollius, quippe securus nihilque sibi conscius, legeret, ubi suum repente nomen offendit, dum se trepidus adoperto capite foro subtrahit, interfectus est. sed ne in ipsis quidem tabulis fides ac finis malorum videbatur.*

---

konfiskacijom, kako bi na njih naselio svoje veterane ili ih dijelio svojim prijateljima i suradnicima. Ovaj čin je u narednim decenijama imao velike reprekusije i poslužio je i kao primjer i kasnijim konfiskacijama zemljišta od privatnih lica i lokalnih zajednica i naseljavanja veterana na njih, npr. u vrijeme II. triumvira.

[313] Ova rečenica pokazuje da je sav ovaj opis koji daje Augustin zločinački prekršaj i po standardima klasične civilizacije, ali i po tek rađajućoj abrahamističkoj koncepciji srednjeg vijeka koju upravo stvara Augustin.

namque alios quos proscripserant iugulabant, alios autem postquam iugulauerant proscribebant.
(„Čim je pobjedonosni Sula ušao u Grad, on je pogubio, suprotno božanskom pravu i njegovoj zakletvi, 3000 ljudi koji su se predali preko izaslanika i koji, bijahu nenaoružani osjećali savršeno sigurnim. Također, veliki broj drugih ljudi je pogubljen, koji, nije suvišno spomenuti, bili ne samo nevini, nego štaviše i bili pripadnici Suline sopstvene partije. Govori se da je njihov broj premašio 9000. Nekontrolirani masakri su bjesnili širom Grada. Ubice su lutale svuda, neki pokretani mržnjom, a drugi privučeni obećanjem plijena. Kada su svi građani glasno i otvoreno oplakivali sudbinu koje se svako ponaosob plašio, Kvint Katul[314] je zatim javno rekao Suli : „Ako mi pobijemo naoružane ljude u vrijeme rata i nenaoružane u vrijeme mira, sa čijom pomoći ćemo mi konačno pobijediti." Ovi dana, na insistiranje Lucija Fursidija[315], centuriona prve manipule,[316] Sula je postao prvi čovjek koji je uveo zloglasne proskripcijske liste. Prva lista je sadržavala 80 imena, među kojima su bila četvorica konzula : Karbon, Marije /Mlađi op. S.M./, Norban i Scipion. Među proskribiranim Sertorija se u to vrijeme trebalo posebno plašiti. Druga lista od 500 imena je bila također objavljena. Kada ju je /izvjesni op. S.M./ Lolije čitao, potpuno nesvjestan da je učinio nešto loše ili osjećajući se apsolutno sigurnim, iznenada je otkrio svoje ime. Dok je u strahu napuštao Forum i sa pokrivenom glavom, bio je ubijen. Čak ni objavljivanje ovih listi nije obnovilo povjerenje i okončalo zla. Jer su ubice nastavile da ubijaju na različite načine. U ubijanju građana, ubice zaista nisu poštovale zakon koji se primjenjivao čak i u slučaju neprijatelja, da pobijeđeni bi trebalo jednostavno da budu lišeni života.").

Orosije, V, 21, 1 – 5 : *Carrinatem praetorem Sylla iugulavit. inde Praeneste profectus omnes Marianae militiae principes, hoc est legatos quaestores praefectos et tribunos iussit occidi.*
(„Sula je također dao Karina ubiti. Zatim je krenuo u Preneste i tamo naredio da vođe marijevske stranke, tj. legati, kvestori, prefekti i /vojni op. S.M./ trebali svi biti ubijeni.").

Sula je bio vrlo surov, što je dokazivao još za vrijeme kampanje protiv Mitridata VI., a u Italiji je stvorio pravi sustav organiziranog zločina, kojim je namjeravao da uguši i najmanju klicu narodnjaštva.[317] Sula je naredio i da se Marijev grob otvori i njegov pepeo

[314] *Quintus Lutatius Catulus*, konzul za 78. god. p. n. e.

[315] *Lucius Fufidius*.

[316] Po činu je spadao u samu elitu nižega časničkog zbora.

[317] O proskripcijama, okrutnostima i zlodjelima Sule i njegovih suradnika, prijatelja, saveznika, okruženja i općenito Sulinog režima v. *Cic. Rosc. Am.* 16; 126; *Cic. Clu.* 25; 161; *Quin. Cic. Pet.* 9 - 10; *Cic. Sull.* 72; *Cic. Caecin.* 95; 97; 101 – 102; *Cic. ad Fam.* XIII, 4, 1; 5, 2; *Cic. Att.* I, 19, 4; VII, 7, 7; *Cic. Dom.* 79; *Cic. Verr.* II, 3, 81 – 82; 1, 123; *Cic. Leg. Agr.* II, 56; *Cic. Off.* I, 43; *Sall. Cat.* 5; 11; 16; 37; 51; *Sall. Hist.* I,36 – 37;40; 42; 48; *Diod.* fr. XXXVIII, 19 (excerpt Konstantina Porfirogenita);*Liv. Perioche* 88 - 89; *Val. Max.* IX, 2, 1; *Sen. Dial.* I, 3, 7- 8; IV, 34, 3; V, 18, 1 – 3; *Ascon.* 18; 84; 90 - 91; *Plin. NH.* VII, 134; XXXIII, 145; XXXIV, 27; XXXVI, 116; *Plut. Sull.* 1; 33; 40; *Plut. Pomp.* 10; *Plut. Cic.* 10; *Plut. Cat. Min.* 17; *Plut. Crass.* 2; 6; 34; *Flor.*

baci u riječicu Anijenu, a spomenici koji su prikazivali Marijeve pobjede nad Numiđanima, Teutonima i Kimbrima su bili porušeni. Velik broj jedinica municipalne autonomije (kolonije, municipiji i *civitates*) je izgubio ne sarno gradske zidove, nego i zemljišta (ili sve ili polovicu), jer su učestvovali i podupirali popularski pokret. U Samnij, Etruriju i Lukaniju su poslane kaznene ekspedicije, koje su izvršile niz pustošenja i uništavanja. Pri tome je Samnij bio toliko opustošen da se poslije toga nije više mogao potpuno oporaviti. Kaznene ekspedicije trajale su sve do 79. god. p. n. e., i slomile su snagu mnogih italskih zajednica olakšavši proces romanizacije u narednim decenijima.

VI. Uništavanje Avarika 52. god. p. n. e.

“Galski ratovi” koje je, u periodu od 58. do zaključno sa 52. god. p. n. e. na jednom širokom području Zapadne Europe,[318] vodio sa svojim trupama rimski prokonzul Gaj Julije Cezar[319] bila je obilježena nasiljem iznimno visokog intenziteta. Sam Cezar u svojim komentarima o galskim ratovima (I, 29) daje cifre gubitaka Helveta i njihovih saveznika koje je porazio u prvoj kampanji ovih ratova: *In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, et item separatim, quot pueri, senes mulieresque. [Quarum omnium rerum] summa erat capitum Helvetiorum milium CCLXIII, Tulingorum milium XXXVI, Latobrigorum XIIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his qui arma ferre possent ad milia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum qui domum redierunt censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.*
(“U helvetskom taborsu su pronašli popise ispisane grčkim pismom, te ponijeli Cezaru. Na njima je poimence bilo izračunato koliki je broj onih što su mogli nositi oružje krenuo iz svojih domova, a onda isto tako koliko je krenulo žena, djece i staraca. Svega je bilo: Helveta 263.000, Tulinga 36.000, Latobriga 14.000, Rauraka 23.000 i Boja 32.000. Među njima je bilo do 92.000 onih što su mogli oružje nositi. Svih je ukupno bilo do 368.000. Međutim, onih koji su se vratili svojim domovima bilo je svega 110.000 na broju. To se saznalo kad su ih na zapovijed Cezarovu prebrojili.”). Sudeći po ovim brojkama, čak više od 200.000 ljudi se nije vratilo svojim domovima nakon samo prve kampanje u galskim

---

II, XI, 3 (3, 23); *App. de Bell. Civ.* I, 91 – 101; 104; IV, 26; 44; *Cass. Dio* fr. XXXVII, 10, 2; XLI, 11; XLIII, 50; XLV, 17; XLVII, 3 -5; 11; LI, 21; *Ampel.* XLII, 3; *Exsuper.* 32 – 33; *Oros.* V, 21; *Schol. Bob.* 89.

[318] Na današnjim područjima koja pripadaju Francuskoj, Švicarskoj (Helvetskoj konfederaciji), Belgiji, Njemačkoj, Nizozemskoj, Luksemburgu, Ujedinjenom kraljevstvu.

[319] *Caius Iulius Caesar*, posljednji vođa popularske frakcije, konzul za 59., 48., 46., 45. (*ordinarius*), 44. (*ordinarius*) god. p. n. e. i diktator u 49. u 48., 47-44., i 44. (*dictator perpetuo rei publicae constituendae causa*) god. p. n. e.

ratovima. O užasima rimskog osvajanja Zapadne Europe svjedoče u dovoljnoj mjeri i sumarne brojke koje u životopisu Julija Cezara (15) iznosi Plutarh kada kaže da je Cezar za vrijeme galskih ratova: πόλεις μὲν ὑπὲρ ὀκτακοσίας κατὰ κράτος εἷλεν, ἔθνη δὲ ἐχειρώσατο τριακόσια, μυριάσι δὲ παραταξάμενος κατὰ μέρος τριακοσίαις ἑκατὸν μὲν ἐν χερσὶ διέφθειρεν, ἄλλας δὲ τοσαύτας ἐζώγρησεν. ("...na juriš osvojio preko 800 gradova, podložio 300 naroda, u uređenim bitka u više navrata ogledao se sa ukupno 3 miliona ljudi od kojih je milion uništio u borbi prsa u prsa, a isto toliko drugih žive uhvatio."). Od svih tih borbi i razaranja (koje su obuhvatile široki pojas od rijeke Temze u Britaniji do unutrašnjosti transrenske Germanije) u kontekstu naše teme, vrijedi izdvojiti posebno jedno mjesto, a to je uništavanje Avarika, najvažnijeg grada galskog naroda Bituriga.[320] Ovo uništavanje se desilo posljednje godine aktivnog ratovanja, i bilo je sasvim dio zbivanja u toku Vercingetoriksovog[321] ustanka.

Na vijest da je izbio opći ustanak u Transalpinskoj Galiji, prokonzul Julije Cezar je odlučio da odmah reagira i pomogne tamošnjim rimskim garnizonima i rimskim građanima, te saveznicima i drugim prorimskim elementima koji su bili prisutni u nizu galskih politija. U jednom smionom pokretu, glavnina Cezarove armije je prešla preko područja pokrivenih dubokim snijegom. Tolika je bila brzina reakcije i pokreta da trupe nisu bile u dovoljnoj mjeri pripremljene u logističkom smislu i trpile su i oskudicu u snabdjevanju u osnovnim potrepštinama. Brzi prodor glavnine Cezarove armije u Transalpinsku Galiju je iznenadio buntovnike, i te trupe su napale Velaunodunum (*Vellaunodunum*; *oppidum* od galskog Senona; predao se pod uvjetima) i Cenabum/Genabum (kod Karnuta; opljačkan i pretvoren u prah i pepeo). Kada je Cezar sa trupama prešao preko rijeke Loare u zemlju Bituriga, Vercingetoriks je odustao od opsade glavnog naselja galskog naroda Boja.[322] Kod naselja *Noviodunum Biturigum* Vercingetorix se sukobio sa Cezarom u otvorenoj bitci, koju je izgubio. Nakon niza poraza ustaničkih snaga, Vercingetoriks mijenja strategiju i umjesto otvorenih borbi, prebacuje se na povlaćenje pred glavninom rimskih trupa, koristeći načelo „spržene zemlje" (uključujući i uništavanje gradova) kako bi iscrpio Rimljane. Ustaničke galske jedinice su imale neke manje okršaje sa rimskim trupama, ali veća se bitka izbjegavala. Ipak bituriško naselje Avarik (nedaleko od današnjeg grada Bourges) je odbilo da se evakuira i napusti svoj grad, iako je samo u toku jednog dana spaljeno preko 20 naselja u zemlji Bituriga. Stanovnici Avarika su smatrali da je Avarik nemoguće osvojiti, pa se Vercingetoriks morao povinovati njihovom prijedlogu. Ali su se i Biturigi u Avariku i Vercingetoriks prevarili potcjenjujući umješnost, inženjersko znanje, strpljenje i ubitačnost

[320] Biturigi su naseljavali prostore današnje centralne Francuske.

[321] *Vercingetorix* (živio cc. 82. – 46. god. p. n. e.) je bio poglavar i kasnije kralj naroda Arverna, i vođa velikoga općegalskog ustanka u posljednjoj fazi Cezarovih Galskih ratova. Konačno poražen u opsadi naselja Alesije.

[322] Boji, nedavno naseljeni na teritoriju galskog heduanskog naroda, su ostali lojalni Juliju Cezaru. Zato ih je Vercingetoriksova vojska napala.

rimskih trupa i njihovog zapovjednika Julija Cezara. Zahvaljujući opsadnoj inženjeriji, otpor „neosvojivog Avarika“ je nakon nekoga vremena uspješno svladan, i rimski vojnici su provalili u sam grad. Nastupio je opći masakr nad stanovnicima. Rimljane nije interesiralo ni da plijene, ni da zarobljavaju nego samo da ubijaju i to ne obazirući se na starost i spol. Za vrlo kratko vrijeme Avarik je sravnjen sa zemljom, a njegovo opkoljeno stanovništvo u bukvalnom smislu istrebljeno. Po samom komentaru Julija Cezara koji je vodio napad na Avarik, ubijeno je oko 40.000 ljudi, i muškaraca, i žena, i staraca i djece. Niko nije namjerno pošteđen. Samo se 800 ljudi uspjelo spasiti na neki način bjekstvom i pobjeći Vercingetoriksu. Ovo je bio nesumnjivo jedan od najstrašnijih ratnih zločina u povijesti čovječanstva, jer je izveden brzo i efikasno, i nadasve ubilački. Nije tu bilo ne samo pljačke, nego ni silovanja, ni zlostavljanja ni mučenja, ni porobljavanja, samo jednostavno i puko i to bez ikakvog predumišljaja i hladnokrvno ubijanje svih ljudskih bića zatečenih u ovom naselju, u stilu SS Einsatzgruppen “odreda smrti” koji su za vrijeme II. svjetskog rata operirali u Europi (pogotovu ubijajući istočnoeuropsko stanovništvo).[323] Po rimskim izvorima, masovnosti pokolja je doprinijela činjenica da su rimska vojska i njeni saveznici praktično gladovali (uslijed radikalnog smanjivanja opskrbe) i da su se radi galske taktike i ponovnog ustanka nagomilavale unutarnje frustracije u vojsci. Posebno su Rimljani bili bijesni radi umorstava rimskih građana u različitim pobunjenim oblastima Galije. Sa druge strane Vercingetoriks, iako je pokušavao da skrene Cezarovu pažnju, jednostavno nije mogao da djelotvorno pomogne Avariku, niti da spriječi pokolj.

O ovome masakru literarna vrela izvještavaju na sljedeći način[324] :

Gaj Julije Cezar (*de bell. Gall.* VII, 28) : *Hostes re nova perterriti muro turribusque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo ut si qua ex parte obviam contra veniretur acie instructa depugnarent. Vbi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta; nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Cenabi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt.*
(“Neprijatelje /stanovnike Avarika op. S.M./je ovaj novi događaj /rimsko zauzimanje zidina i tornjeva op. S.M./ zaprepastio. Kad su bili potjerani sa zida i iz tornjeva, svrstali su se na trgu i po prostranim mjestima u klin u namjeri da u bojnom redu vode odlučnu borbu

[323] Masakr u Avariku kao da je neka vrsta antičkog Babi Yara, mjesta genocida i uništavanja kod današnjeg Kijeva u Ukrajini.

[324] Napad i bitku za Avarik, ali bez spominjanja pokolja spominje i Polijen (VIII, 23, 8).

ako im Rimljani sa bilo koje strane dođu u susret. Kad su opazili da nitko ne silazi na ravna mjesta, nego da su uzduž cijelog zida opkoljeni, oni su u panici da ne izgube svaku nadu u spas odbacili oružje i počeli kao bez duše bježati prema krajnjem dijelu grada. Tu su naši borci jedan dio neprijateljskih vojnika smaknuli, jer je prolaz kroz gradska vrata bio pretijesan, a oni su navaljivali u zbijenoj gomili; jedne su pobili naši pješaci, dok su one koji su već bili izašli poubijali konjanici. Nitko nije za plijen mario. Naši vojnici, ogorčeni zbog krvoprolića u Cenabu[325] i naporne borbe, nisu poštedjeli ni starce, ni žene, ni nejaku djecu. Od čitava broja stanovnika i vojnika, a bilo ih je otprilike 40.000, jedva da je 800, čuvši prvi poklić, iz grada istrčalo i zdravo i živo do Vercingetoriksa stiglo.").

Gaj Julije Cezar (*de bell. civ.* III, 47) : *meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum gentium victores discessisse. Non illi hordeum cum daretur, non legumina recusabant; pecus vero cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.*
("Još su se /Cezarovi vojnici – veterani op. S.M./ sjećali kako su pod Alesijom u Galiji trpjeli oskudicu, a još veću kod Avarika. Sjećali su se kako su napokon pošli s bojnog polja kao pobjednici vrlo moćnih naroda. Zato nisu odbijali obroke ječma, čak ni graha, dok su stočne hrane zbog blizine Epira imali u izobilju.").

Perioha CVII knjige Livijevog djela : *Praeterea res gestas a C. Caesare adversus Gallos qui prope universi Vercingentorige Arverno duce defecerunt, et laboriosas obsidiones urbium continet, inter quas Avarici Biturigum et Gergoviae Arvernorum.*
("107. knjiga /Livijevog djela op. S.M./ također sadrži izvještaj o Cezarovim akcijama protiv Gala, koji su skoro bez izuzetka pobunili pod Vercingetoriksom, vođom Arverna, i sadrži izvještaje o teškim opsadama nekoliko gradova, kao što su Avarik od Bituriga i Gergovia od Arverna.").

Flor, I, XLV (3, 10) : *Tum ipsa capita belli adgressus urbes, Avaricum quadraginta milium propugnantium sustulit, Alesiam ducentorum quinquaginta milium iuventute subnixam flammis adaequavit.*
(„Napadajući gradove koji su bili sjedišta neprijateljskih snaga, on /Julije Cezar op. S.M./ je sravnio sa zemljom Avarik, koji je bio branjen od 40.000 ljudi i Alesiju, koja je imala garnizon od 250.000.“).[326]

Kasije Dion XL, 34, 2 – 4 : πολλὰ αὐτοὺς ἐλύπουν. καὶ τέλος τά τε πέριξ πάντα, οὐχ ὅπως ἀγροὺς ἢ κώμας, ἀλλὰ καὶ πόλεις ἀφ᾽ ὧν ὠφελίαν τινὰ ἔσεσθαί σφισι προσεδόκων,

[325] Na samom početku ustanka, u Cenabu su od strane onih koji su se pobunili pobijeni rimski građani – civili, koji su se poradi trgovačkih razloga tamo naselili, a njihova imovina je opljačkana i razgrabljena.

[326] Flor je u svome sažimanju Livijevog djela u slučaju Avarika i Alesije je izgleda i preiše bukvalno sažimao, pa je po njemu ispalo da je 40.000 bilo branilaca, a ne stanovnika Avarika. Broj od 250.000 za Alesiju je pretjeran ne samo za borački element, nego i za ukupno stanovništvo opkoljeno u ovom naselju.

κατέφλεξαν, εἴ τέ τι παρὰ τῶν πόρρωθεν συμμάχων ἐκομίζετο αὐτοῖς, ἥρπαζον, ὥστε πολιορκεῖν τὴν πόλιν τοὺς Ῥωμαίους δοκοῦντας τὰ τῶν πολιορκουμένων πάσχειν, πρὶν δὴ ὑετός τε λάβρος καὶ πνεῦμα μέγα προσβάλλουσί πῃ αὐτοῖς ἐπιγενόμενον ˙ὁ γὰρ χειμὼν ἐνειστήκεὶ πρώτους μὲν ἐκείνους ἀπήλασε καὶ ἐς τὰς σκηνὰς ἐπανήγαγεν, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς βαρβάρους ἐς τὰς οἰκίας κατέκλεισεν. ἀπελθόντων γὰρ αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων οἱ Ῥωμαῖοι προσέβαλον ἐξαίφνης αὖθις αὐταῖς ἐρήμοις ἀνδρῶν οὔσαις: καὶ πύργον τινὰ παραχρῆμα, πρὶν καὶ αἰσθέσθαι τοὺς πολεμίους τῆς παρουσίας σφῶν, ἑλόντες ἔπειτα καὶ τὰ λοιπὰ οὐ χαλεπῶς ἐχειρώσαντο, καὶ τήν τε πόλιν πᾶσαν διήρπασαν, καὶ τοὺς ἀνθρώπους πάντας ὀργῇ τῆς τε προσεδρείας καὶ τῆς ταλαιπωρίας ἔσφαξαν.
(„Konačno, oni /Vercingetoriksovi ustanici op. S.M./ su spalili sve u blizini, ne samo polja i sela, nego također i gradove za koje su oni mislili da bi pomoć mogla doći do njihovih /rimskih op. S.M./ neprijatelja, i ako je bilo što bilo doneseno za ove od udaljenih saveznika, oni su to uzeli kao plijen.[327] Zato su Rimljani, dok su opsjedali grad /Avarik op. S.M./ stvarno patili sudbinu opsjednutih.[328] Ovo se nastavilo sve dok se nisu pojavili žestoka kiša i veliki vjetar (zima je bila sada započinjala) za vrijeme njihovog /rimskog op. S.M./ napada na zid, koja je prvo odbacila napadače nazad, natjeravši ih da potraže sklonište u svojim šatorima, ali je zatvorila i barbare /stanovnike Avarika op. S.M./ u njihove kuće. Kada su se povukli sa borbenog poprišta, Rimljani su iznenada ponovo napali, dok nije bilo ljudi tamo /na zidinama op. S.M./ i zauzimajući odmah kulu, prije nego je neprijatelj postao svjestan njihovog prisustva, oni su zatim bez teškoća zauzeli preostale dijelove, opljačkali cijeli grad i u bijesu zbog opsade i svojih teškoća pobili sve ljude /u Avariku op. S.M./.“).

Orosije VI, 11, 3 – 4 : *Caesar tunc oppidum nomine Caenapum obsidione concluserat: quod diu oppugnatum, tandem post multas Romanorum clades pluvio die, cum hostilium machinarum agmenta nervique elangverant, adplicitis turribus captum atque deletum est. quadraginta milia ibi hominum fuisse referuntur: ex quibus vix octoginta per fugam lapsi ad proxima Gallorum castra venerunt.*
(„Cezar je u ovo vrijeme opkolio grad Cenab. Nakon što je ovaj grad bio pod napadom duži period i Rimljani pretrpili mnoge teškoće, konačno je bio zauzet i uništen od tornjeva koji su bili dovedeni u akciju na kišni dan. Kiša je uzrokovala opuštanje remenja neprijateljskih ratnih mašina. Od 40.000 ljudi za koliko se govori da je učestvovalo u sukobu, jedva 80 je pobjeglo i došlo do najbližeg tabora Gala.“).[329]

[327] Galski ustanici su na ovaj način primjenjivali strategiju „spržene zemlje“ kako bi iscrpili Rimljane i onemogučili im da se snabdjevaju resursima i neophodnim potrepštinama i namirnicama.

[328] U smislu da nisu imali dovoljno resursa.

[329] Orosije je napravio niz greški. Prvo je pomiješao Cenab i Avarik, zatim je 40.000 pobijenih smatrao za borce i na kraju je naveo da je samo 80 uspjelo pobjeći, umjesto pravilnih 800.

Ono što se desilo u Avariku nije uopće teško i definirati i okvalificirati kao ratni zločin u kontekstima helensko – rimske klasične civilizacije. Ubijanje kompletne populacije sa prethodnom namjerom da se to učini definitivno izlazi van okvira kodeksa ponašanja i pravila ratovanja. Prilikom osvajanja Avarika nije se primijenila predviđena rimska doktrina i disciplina, po kojoj nakon predaje protivnika prestaje ubijanje i bilo kakvo drugo nasilje, te nastupa organizirano skupljanje ratnog plijena, uključujući i žive zarobljenike, životinje i materijalna dobra. U slučaju Avarika, vojnici nisu prihvatali nikakvu predaju nego su nastavili sa ubijanjem sve dok nisu istrijebili u bukvalnom smislu stanovništvo ovoga grada. Znači, postojala je od ranije namjera, koja je sigurno razglašena vojnicima u vidu naređenja (kao želje ili volje) zapovjedništva da se fizički ukloni stanovništvo, tj. da se ono ne zarobljava bez obzira da li pruža otpor ili ne, bez obzira da li se želi predati ili ne, bez obzira na dob i spol. Sam Julije Cezar je nesumnjivo bio veoma svjestan da masakr u Avariku izlazi van prihvatljivog ponašanja u ratu, pa zato kada opisuje ono što se tamo desilo ni na jednom mjestu ne daje čak ni naslutiti da je on odgovoran za to, odnosno da je izdao naređenje za pokolj. Ako bi se sudilo po njegovim riječima, sami vojnici su ogorčeni zbog naporne borbe i ranijeg pokolja nevinih rimskih građana u Cenabu, odlučili da nikoga ne poštede, a u svim tim zbivanjima sam njihov komandant bi izgledao samo kao indifentni promatrač i ništa više. Teško je povjerovati da su se u slučaju Avarika, Cezarovi vojnici otrgnuli od kontrole i da su ustvari oni samoincijativno pobili stanovništvo, i to suprotno volji Cezara ili njegovoj dozvoli. Da Julije Cezar nije želio da se stanovništvo istrijebi, to se ne bi desilo jer njegova armija je bila i više nego disciplirana borbena mašina koja je iznimno uvažavala, poštovala i provodila Cezarov autoritet. Definitivno Julije Cezar nije bio neaktivan i indiferentan u istrebljenju stanovništva Avarika. On je čvrsto držao uzde svoje komande i bez njegovog miga, dozvole ili naredbe stanovništvo Avarika ne bi bilo poubijano. Julije Cezar je direktno i jedino odgovoran za masakr, njemu nadređena vlast u Rimu (Senat i magistrature) nisu tada uopće nisu znali šta se dešava u Avariku i nisu fizički mogli uopće intervenirati vezano za sudbinu ovoga grada. Prokonzulski mandat nad ovim operacijama je imao samo Julije Cezar, i za ono što se desilo u Avariku u Rimu se saznalo tek nešto kasnije.

Ratnim zločinom u kontekstu helensko – rimske civilizacije se može smatrati i kada se unaprijed odluči da se u osvajanju određenog naselja ili područja ili određene zajednice niko ne poštedi. To može biti i sa prethodnom odlukom vodstva koja se onda kao naredba prenese časnicima i vojnicima, ili kada zapovjedništvo svjesno i namjerno ne dozvoli predaju poraženih niti njihovo zarobljavanje. To nipošto ne znači da je vojnicima dato slobodno da rade šta hoće (kao u slučajevima Tebe iz 335. god. p. n. e. i Persepolisa iz 330. god. p. n. e.), jer im nije dozvoljeno da pljačkaju, zlostavljaju ili zarobljavaju...oni moraju jedino ubijati. Znači ide u napad sa svjesnom namjerom da nema predaje ni neprijateljskih ratnika, vojnika niti civila.

O tome da su počinitelji znali da su postupili neprimjereno, jasno dokazuje i njihovo pravdanje. Navodno su vojnici potaknuti pokoljem, isto jednim ratnim zločinom koji su pobunjeni Karnuti počinili u Cenabu, te nedaćama i oskudicom koja je povećavala njihovu frustraciju. Međutim, ta opravdanja nisu odgovarajuća. Niko u Avariku nije bio kriv za ono što se desilo u Cenabu, a oskudica koju su trpili vojnici je rezultat ratovanja i strategije spržene zemlje koju je primjenjivao Vercingetoriks. Uostalom, ako su se željeli svetiti zbog pokolja u Cenabu, zašto stanovništvo Cenaba nije istrebljeno, nego je bilo većinom zarobljeno. Glavni cilj masakra u Avariku bilo je ustvari slanje poruke Galima šta im se može desiti i na šta su sve spremne armije kojima Cezar komanduje da im je bolje da dobro razmisle o svojim postupcima.

Na pitanje da li je u slučaju Avarika počinjeno ono što bi se po *interpretatio moderna* objasnilo pojmom genocid, može se odgovoriti da nije. Cezar, njegovo zapovjedništvo, ni njegova armija nisu imali namjeru da istrijebe čitav bituriški narod. Biturizi su nastavili postojati i u narednom periodu. To se u potpunosti uklapa u definiranje Galskih ratova kao iznimno krvavih i brutalnih, ali ne i genocidnih. Ni Republika (u svojim posljednjim decenijama postojanja), ni Cezar ni njegovi potčinjeni zapovjednici nisu imali niti namjeru niti su pokušavali da fizički unište ni Gale, ni Germane ni Britance, niti kao etničke komplekse, a niti kao političke identitete. Ali to što se osvajanje Zapadne Europe ne može okvalificirati (u modernom smislu riječi) genocidnim, ne znači da tamo i nad tamošnjim stanovništvom nisu počinjeni teški ratni zločini od strane Cezara, njegovog zapovjedništva i armije kojima su zapovijedali. I u uzavreloj političkoj pozornici posljednjih decenija Kasne Republike, sa njenim užarenim stranačkim borbama i u kojima je Cezar sa svojom frakcijom bio jedan od glavnih sudionika, nije trebalo dugo čekati da se i ti ratni zločini iskoriste u svrhu unutarpolitičkih sukoba. Jedan od uzroka konačnog raskida Cezara i njegovih pristalica sa Senatom i tradicionalističkim establishmentom što je dovelo do izbijanja II. građanskog rata bilo je i to da su potonji odbijali bilo kakav politički kompromis koji bi podrzaumijevao i da Cezar dođe do nove magistrature koja sa sobom donosi pravo na imunitet. Ako bi on izgubio imunitet od sudskog progona, otvarala bi se realna mogučnost sudskog procesuiranja Cezara i zbog počinjenih ratnih zločina i drugih prekršaja za vrijeme ratovanja u Zapadnoj Europi.[330] A namjera svojih optimatsko – tradicionalističkih političkih protivnikada ga procesuiraju je Julije Cezar bio itekako svjestan.[331] O tome Svetonije u životopisu Cezara (30) navodi : *Alii timuisse dicunt, ne*

[330] Ekstremniji tradicionalisti su Cezarove kampanje u Kosmatoj Galiji, na Rajni, u Germaniji i Britaniji smatrali nelegitimnim, jer Senat nije autorizirao rat u Germaniji. Ustvari, mnogi su tvrdili da zaštita Narbonske i Cisalpinske Galije nad kojima je Cezar imao mandat nije podrazumijevala i osvajačko ratovanje u većem dijelu Kosmate Galije, Transrenskoj Germaniji i Britaniji. Cilj optuživanja i izvođenja na sud Cezara bilo bi dobijanje osude u vidu smrtne kazne, egzila ili nekog drugog načina njegovog eliminiranja iz političkog života, kako bi bio spriječen da ostvari svoj popularski program (koji se sve više transfomirao u cezarovski osobni program).

[331] Morstein-Marx, 2007.

eorum, quae primo consulatu adversus auspicia legesque et intercessiones gessisset, rationem reddere cogeretur; cum M. Cato identidem nec sine iure iurando denuntiaret delaturum se nomen eius, simul ac primum exercitum dimisisset; cumque vulgo fore praedicarent, ut si privatus redisset, Milonis exemplo circumpositis armatis causam apud iudices diceret. Quod probabilius facit Asinius Pollio, Pharsalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem haec eum ad verbum dixisse referens: 'hoc voluerunt; tantis rebus gestis Gaius Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.'
(„Drugi opet kažu da se /Julije Cezar op. S.M./ bojao da će morati polagati račun za čine koje je za prvoga svoga konzulata /59. god. p. n. e. op. S.M./ proveo protiv auspicija, zakona i prosvjeda plebejskih tribuna; Marko Katon /Mlađi op. S.M./ je naime često podzakletvom izjavljivao da će ga optužiti čim raspusti svoju vojsku. Također se na sva usta govorilo da će Cezar, ako se vrati kao običan građanin, morati, kao nekada Milon[332], odgovarati na sudu okružen od naoružanih ljudi. To se još vjerojatnijim čini kada Asinije Polion[333] pripovijeda da je Cezar nakonbitke kod Farsale (48. god. p. n. e. op. S.M.), gledajući poginule i oborene /optimatsko – tradicionalističke op. S.M./ protivnike,rekao doslovce ovako: "To su htjeli! Nakon tolikih svojih djela, ja, Gaj Cezar, bio bih osuđen da nisam zatražio pomoć od svoje vojske!"").

Prekršajem i zločinom u odnosu na pravila i običaje ratovanja u kontekstima klasične civilizacije bi se moglo tako okarakterizirati i kada zapovjednik prethodno odluči da u osvajanju određenog naselja, grada, zajednice nikoga ne poštedi, odnosno ide u napad sa svjesnom namjerom da nema predaje neprijatelja i da nema razlike između ratnika, boraca i vojnika i neboračkog stanovništva, između odraslih i djece, između muškaraca i žena, između staraca i mlađih. Najbolji primijeri su upravo ono što se desilo sa Iliturgima u Hispaniji i Biturigima u Galiji.

VII. "Proskripcije iz 43. god. p. n. e."

Nedugo nakon što su na martovske ide (15. III. 44. god. p. n. e.) *Liberatores*[334], misleći da će time spasiti republikanski sustav, ubili Gaja Julija Cezara izbio je novi, III. građanski rat. U toku jedne turbulentne i nadasve stresne godine, i u političkom i u vojnom

---

[332] Predstavnik optimatske frakcije i vođa njenih uličnih bandi i paravojnih skupina.

[333] *Caius Asinius Pollio*. Učesnik II. i III. građanskog rata i čuveni historičar.

[334] *Liberatores* („Osloboditelji") su bili zanimljiva konspiracijska zavjerenička skupina koja je okupila ne samo one one predstavnike elite koji su pripadali poraženoj tradicionalističko – optimatskoj frakciji, nego i mnoge istaknute populare koji su sve više bili nezadovoljni ponašanjem i politikom Gaja Julija Cezara, jer im je nalikovala na autokratiju i činilo im se da vodi ka ukidanju Republike i uvođenju monarhijskog sustava.

smislu,[335] polako su se počele diferencirati određene vojno – političke frakcije. Nekadašnje stare frakcije populara i optimata su sada potpuno nestale, a umjesto te bipolarne podjele koja je gospodarila visokom rimskom politikom još od 133. god. p. n. e., sada je politička, pa i ideološka pozornica postala multipolarnija. Bilo je dosta i različitih frakcija i saveza i interesa i to u rasponu od pobornika nepomirljivog i tradicionalističkog republikanizma oličenog u snažnim i nepomirljivim karakterima Cicerona[336] i Bruta[337] pa sve do helenističkog monarhizma čiji je na kraju reprezent bio Marko Antonije[338]. Sam Oktavijan[339] se nalazio negdje između ove dvije koncepcije. U početku III. Građanskog rata je bio u savezništvu sa glavnim predstavnicima republikanizma u Senatu, kao što je Ciceron i predvodio je armije koje je Senat poslao protiv Marka Antonija u toj prvoj fazi III. građanskog rata nazvanoj „Mutinski rat“. Međutim, ubrzo se pojavilo značajno nezadovoljstvo Oktavijana sa odnosom Senata prema njemu i njegovim interesima i namjerama.[340] To je kao posljedicu imalo zbližavanje dotadašnjih suparnika i pa neprijatelja Oktavijana, Marka Antonija i Lepida[341], koji su počeli međusobne razgovore

---

[335] III. građanski rat je bio i najduži rimski građanski rat i ustvari predstavlja skup čitavog niza malih ratova, sa različitim fazama razvitka, određenim intervalima primirja (sa čak dogovorenim mirovnim sporazumima), stalnim promjenama savezništava, petljanjima vanjskih faktora, golemim žrtvama u ljudstvu, materijalu i resursima. Iz ovog rata ne samo Rimska država, nego kompletno rimsko – italsko i mediteransko društvo je izašlo u svojoj suštini promijenjeno. Na kraju će od svih učesnika ostati samo jedan, i to onaj (Oktavijan, kasnije nazvan i August) na kojemu je 44. god. p. n. e. bilo najmanje uloga u „kladionici visoke rimske politike“.

[336] *Marcus Tullius Cicero*, konzul za 63. god. p. n. e., intelektualna gromada i jedna od najvećih povijesnih pojava u historiji ljudskog roda. Bio je govornik, državnik, političar, politički i historijski teoretičar, filozof, advokat, faktički tvorac latinskog književnog jezika, pisac, pobornik slobode govora i republikanskog uređenja.

[337] *Marcus Iunius Brutus* (nakon adoptiranja od svoga ujaka koristio je i ime *Quintus Servilius Caepio Brutus*). Imao je vodeću ulogu u zavjeri *Liberatores*koja je vodila ka martovskim idama.

[338] *Marcus Antonius*, konzul za 44. god. p. n. e. i 34. god. p. n. e. (samo za 1. I. te godine). Nekadašnji lojalist i prijatelj Gaja Julija Cezara, glavni i osebujni „igrač“ III. građanskog rata i ljubavnik i suprug ptolemeidsko – egipatske kraljice Kleopatre.

[339] Pranećak Gaja Julija Cezara, preko svoje majke Atije Balbe Cezonije (*Atia Balba Caesonia*), koja je bila kćerka Julije Mlađe, sestre Gaja Julija Cezara.

Prvi princeps Rimske države. August (živio 23. IX. 63. god. p. n. e. – 19. VIII. 14. god. n. e.) je vladao od 16. I. 27. god. p. n. e. do 19. VIII. 14. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Octavius Thurinus*, od usinovljenja od Julija Cezara 44. god. p. n. e. nosio je ime *Caius Iulius Caesar,* dok mu se u javnosti dodavalo i *Octavianus*. Moderni i postmoderni historičari koriste imenski izraz Oktavijan (u odgovarajućim jezičkim oblicima na različitim govornim jezicima) referirajući se na njega za period od 44. do 27. god. p. n. e. Od I. sporazuma sa Senatom i oficijelnog uvođenja principata u januaru 27. god. p. n. e. nosi naziv *Caius Iulius Caesar Augustus*. Koristio je i naziv *Imperator Caesar divi filius Augustus.* Moderni i postmoderni historičari koriste imenski izraz August (u odgovarajućim jezičkim oblicima na različitim govornim jezicima) referirajući se na njega za period od 27. god. p. n. e. pa do njegove smrti 14. god. n. e. Konzul

[340] Činjenica je da republikanci u Senatu nikada nisu ozbiljno računali sa Oktavijanom, i da su jednostavno mislili da iskoriste i „pređu“ toga dječaka (Oktavijan je tada imao 19 godina), dok su njihovi pravi igrači bili Brut i Kasije Longin (*Caius Cassius Longinus*) koji su na Istoku, Heladi, Makedoniji skupljali armije sa kojima su namjeravali ponovo obnoviti vlast Senata i eventualno obnoviti tradicionalnu Republiku.

[341] *Marcus Aemilius Lepidus*, lojalist Gaja Julija Cezara i konzul za 46. i 42. god. p. n. e. Imao manje zapaženu ulogu u II. triumviratu.

i pregovore koji su u konačnici doveli do stvaranja saveza i koalicije poznate pod nazivom II. triumvirat. Pošto su na zapadu oni jedini raspolagali sa respektabilnim armijama, vrlo brzo su pod svoju kontrolu stavili i Rim i cijelu Italiju. Pošto su očekivali žestoki rat sa republikanskim armijama koje su sa istoka dovodili Brut i Kasije, II. triumviri su smatrali shodnim da obnove proskripcije kako bi brutalno, brzo i efikasno elimirali sve one za koje su smatrali da su protiv njih ili da mogu biti potencijalna opasnost ili da raspolažu značajnim bogatstvom do kojega im je stalo jer im je nedostajalo novca za predstojeći rat.

Kako bi na neki način legitimizirali proskripcije i pokolj, triumviri su i javno objasnili i obrazložili proskripcija i obračuna (po *App. de Bell. Civ.* IV, 8 - 11) : osveta za umorstvo Gaja Julija Cezara, tečeno iskustvo ponukano tim umorstvom po kojem neprijateljima ne treba pružiti poštedu, milost, počasti i unapređenja (kao što je to uradio Cezar) jer će oni to iskoristitiprotiv svoga „dobrotvora", rat sa Brutom i Kasijem, pošto se očekuje da taj rat bude dugotrajan i težak triumviri smatraju da neće biti sigurni ako ostave druge neprijatelje za svojim leđima jer bi oni to iskoristili pa ih radi toga preventivno i odmah treba uništiti. Na kraju toga obrazloženja (*App. de Bell. Civ.* IV, 10 - 11) su naveli sljedeće : ἀλλὰ μόνους δὴ τοὺς φαυλοτάτους τε καὶ πάντων αἰτιωτάτους ἀμυνούμεθα. καὶ τόδε δι᾽ ὑμᾶς οὐχ ἧσσον ἡμῶν: ἀνάγκη μὲν γὰρ ἡμῶν διαφερομένων ὑμᾶς πάντας ἐν μέσῳ δεινὰ πάσχειν, ἀνάγκη δέ τι καὶ τῷ στρατῷ γενέσθαι παραμύθιον ὑβρισμένῳ τε καὶ παρωξυμμένῳ καὶ πολεμίῳ πρὸς τῶν κοινῶν ἐχθρῶν ἀναγεγραμμένῳ. δυνηθέντες δ᾽ ἄν, οὓς ἔγνωμεν, ἐξ ἐφόδου συλλαβεῖν, αἱρούμεθα προγράψαι μᾶλλον ἢ ἀγνοοῦντας ἔτι συλλαβεῖν: καὶ τόδε δι᾽ ὑμᾶς, ἵνα μὴ ἐπὶ τοῖς ὁπλίταις ᾖ διωργισμένοις πλεονάζειν ἐς τοὺς ἀνευθύνους, ἀλλὰ ἀπηριθμημένους καὶ ὡρισμένους ἔχοντες ὀνομαστὶ τῶν ἄλλων κατὰ πρόσταγμα ἀπέχωνται. ἀγαθῇ τύχῃ τοίνυν τῶν ὑπογεγραμμένων τῷδε τῷ διαγράμματι μηδεὶς δεχέσθω μηδένα μηδὲ κρυπτέτω μηδὲ ἐκπεμπέτω ποι μηδὲ πειθέσθω χρήμασι. ὃς δ᾽ ἂν ἢ σώσας ἢ ἐπικουρήσας ἢ συνειδὼς φανῇ, τοῦτον ἡμεῖς, οὐδεμίαν ὑπολογισάμενοι πρόφασιν ἢ συγγνώμην, ἐν τοῖς προγεγραμμένοις τιθέμεθα. ἀναφερόντων δὲ τὰς κεφαλὰς οἱ κτείναντες ἐφ᾽ ἡμᾶς, ὁ μὲν ἐλεύθερος ἐπὶ δισμυρίαις δραχμαῖς Ἀττικαῖς καὶ πεντακισχιλίαις ὑπὲρ ἑκάστης, ὁ δὲ δοῦλος ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ τοῦ σώματος καὶ μυρίαις Ἀττικαῖς καὶ τῇ τοῦ δεσπότου πολιτείᾳ. τὰ δ᾽ αὐτὰ καὶ τοῖς μηνύουσιν ἔσται. καὶ τῶν λαμβανόντων οὐδεὶς ἐγγεγράψεται τοῖς ὑπομνήμασιν ἡμῶν, ἵνα μὴ κατάδηλος ᾖ.
(„Mi ćemo se osvetiti samo onima koji su najgori i najviše krivi, i to ne manje zbog vas nego zbog nas, jer bi nužno bilo da svi vi, dok se mi raspravljamo, podnosite nevolje. Potrebno je da se i uvrijeđenoj i naljućenoj vojsci, koja je nazvana neprijateljskom od naših zajedničkih neprijatelja, učini neko zadovoljstvo. Mada smo mogli da odmah na prepad pohvatamo i pobijemo one koje smo odlučili, mi smo više voljeli da ih javno proskribiramo, nego da ih još neuupoznate uništimo, i to zbog vas građana,da ne bi vojnici, gnjevni, činili nepravdu nevinima, nego da bi se prema naredbi uzdržali od ostalih, pošto budu imali izbrojene i određene ljude po imenu. Neka dakle bude sa srećom. On onih koji su zapisani

u ovm spisku niko nikoga ne prima, niti skriva, niti kuda pošalje niti da bude podmićen novcem. Ko god bude uhvaćen da je spasavao, pomagao ili bio saučesnik toga ćemo mi bez ikakvog izvinjenja ili opraštanja staviti među proskribirane. Oni koji ih pogube neka nam donesu njihove glave. Ako to bude slobodan čovjek, dobiće za svaku glavu po 25.000 atičkih drahmi[342], a ako bude rob, dobiće slobodu, 10.000 atičkih drahmi i građanstvo svoga gospodara. Iste nagrade biće date i potkazivaćima. I ničije ime od onih koji prime nagradu neće biti zapisano u našim zabilješkama, da ne bude razglašen").Kao što se vidi i iz citiranog dijela obrazloženja, triumviri su željeli da istaknu da su ih na proskripcije i pokolj nagnale samo objektivne okolnosti, između ostalih i kako bi se izbjeglo „razljučene i uvrijeđene vojske" koja bi mogla napraviti sama od sebe veći nered.

Bez obzira na detaljno obrazloženje i pokušaje i legitimiziranja i legaliziranja, sve vezano sa II. proskripcijama koje su poduzeli II. triumviri je bilo nezakonski i van okvira uobičajenog rimskog državnog, legalnog, institucionalnog poretka. I samo njihovo obrazloženje je licemjerno, jer pored tih objektivnih okolnosti koje oni nabrajaju i detaljno obrazlažu, u pravljenju spiskova su veliku ulogu imale i subjektivne okolnosti i interesi ne samo svakoga od triumvira, nego i njihovih najbližih suradnika, prijatelja pa i supruga (npr. Antonijeve supruge Fulvije). Tako da nisu stradali samo oni koji su „najgori i najviše krivi", a koji opet nisu prošli ni kroz kakvu sudsku proceduru da bi se utvrdila njihova krivica ili bar neki njen stepen. Argument da su proskripcije ustvari rješenje da se spriječi i amortizira još veći i brutalniji pokolj koji bi izvela vojska je besmislen. Tadašnje vojne jedinice su se mogle jednostavno kupiti sa većim iznosom, o čemu ponajbolje govori činjenica da su Brut i Kasije uspjeli da na svoju stranu prebace značajn broj trupa kojima je komandovao Gaj Julije Cezar. Tadašnjim vojnicima je više stalo da imaju dobra i redovita primanja, nego da učestvuju u nekim osvetama jer su kao uvrijeđeni. I to što su uvrijeđeni bi se dalo novcem izgladiti. Proskripcije su ratni zločin po svim svojim osobinama, jer su se izvele na već vojno kontroliranom području, jer su izvedene nad nenaoružanim ljudima i vojno neuvezanim, jer su kazne primijenjene na familije, jer je svako imao pravo na sudski proces ili bar kakvu takvu istragu a ovdje je jednostavno stavljen van zakona, jer je često motivacija stavljanja na proskripcijske liste bili imovina i bogatstvo kojih se željelo domoći.

To vrijeme koje je započelo i trajalo u toku kasne jeseni i rane zime 43. god. p. n. e. (na početak 42. god. p. n. e.) je bilo svjedokom sloma svih normi i vrijednosti starog Rima, ali i primjera žrtvovanja i hrabrosti. Stradao je dobar dio dotadašnje rimske elite, a ubijen je i veliki broj potpuno nevinih ljudi. Čak je bilo i slučajeva i da su pojedini beskrupulozni sinovi na taj način željeli da brže dođu do svoga nasljeđa. Dopuštanje članovima familije da se okrenu protiv svojih očeva i supružnika nesumnjivo je urušavalo temelje rimskog

[342] U konverziji na rimsku valutu drahma je često izjednačavana sa denarom koji se sastojao od 4 sestercija, pa bi tako 25.000 atičkih drahmi iznosilo 100.000 sestercija, a 10.000 atičkih drahmi bi iznosilo 40.000 sestercija.

tradicionalnog društva. Time je direktno potkopavan autoritet oca porodice čime je nepovratno narušavano tradicionalno načelo na kome je počivala rimska socijalna struktura. I pozivanjem da svako može ubiti proskribirane, te pozivanjem robovima da izdaju svoje gospodare se direktno urušavao društveni poredak i hijerarhijska slojevitost rimskoga svijeta.Tako su se neki proskribirani više plašili svojih žena ili sinova sa kojima su bili u zavadi (primjeri pretora Anala[343] i propretora Toranija), ili svojih robova, dužnika pa i pohlepnih susjeda, nego vojnika. Izvori mnogo govore o tome kako su osuđenicima bliske osobe, njihova djeca i žene potkazivali svoje muževe, da bi dobili nagradu i prije vremena došli do naslijeđa. I određen broj robova koristio se ovom ponudom. Bilo je i onih koji su ubijeni greškom, jer je došlo do zamjene identiteta ili su progonitelji pogrešno prepoznavali one koje bi uhvatili. Ono što se dešavalo tih dana u Rimu i Italiji na svjetlo dana je izbacilo sve ono čega se tadašnji Rim stidio, ali i ono čime se antički Rim ponosio. Tako su se u tome mraku zločina, izdaja, potkazivanja, pojavljivali i svjetli primjeri odanosti, žrtvovanja i ljubavi. Literarna i epigrafska građa daju podatke o pojedinim suprugama i robovima koji su pokazivali veliku energiju i ustrajnost kako bi zaštitili svoje muževe i gospodare.

Triumviri nisu prezali da u liste proskribiranih stave i osobe na dužnosti i one koje su svetošću zaštićene. Tako je pogubljen plebejski tribun Salvije, koji je ranije bio spriječio svojim vetom da se Antonije proglasi neprijateljem, ali koji je kasnije u svemu pomagao Ciceronu. Pretor Minucije je pogubljen dok je držao skupštinu na Forumu. Drugi pretor Anal je nađen i pogubljen zahvaljujući izdaji sopstvenog sina, koji je zauzvrat od triumvira dobio očevo imanje i zvanje edila. Za smrt propretora Toranija je direktno odgovoran njegov raspušteni sin[344] koji je bio prijatelj sa Antonijem. Kada je Toranije molio centurione da mu malo odlože smrt, dok ga sin ne izmoli od Antonija, oni se samo nasmijaše i rekoše: „Izmolio te je, ali za suprotno." Turanije je tada pozvao svoju kćerku i posavjetovao je da se suzdrži od očinskog nasljedstva, kako i nju brat ne bi „izmolio" kod Antonija. Otac i sin Egnaciji su zagrljeni pogubljeni od samo jednog udarca. Oktavije Balb[345] je prvo poslao svoga sina prema moru, a sam je krenuo za njim (putovali su razdvojeno kako ne bi pali u oči progoniteljima). Kada je dobio lažnu vijest da mu je sin uhvaćen, on se vratio i predao dželatima. A i njegov sin je stradao u brodolomu. Aruncije je jedva uspio svoga sina da natjera na bjekstvo. Njega je majka ispratila, a onda se vratila da sahrani pogubljenog muža. Kada je saznala da joj je i sin stradao u brodolomu, izvršila je samoubistvo glađu. Nastradala su i braća Ligariji, i to izgleda zahvaljujući robovima. Bilo je inače dosta primjera bratske odanosti, kao u slučaju kada je neki Rimljanin (koji nije znao da je i on proskribiran) vidio da mu hvataju brata, dotrčao je i rekao : „Mene ubijte prije njega". A centurion, koji je imao spisak sa imenima proskribiranih je odgovorio : „Sa pravom to

[343] *Lucius Villius Annalis.*

[344] *Caius Toranius.*

[345] *Octavius Balbus.*

tražiš, jer si ti prije njega zapisan." Tada su obojica ubijeni. Jednog Ligarija je pokušala sakriti supruga, ali ga je izdala robinja. Supruga je kasnije izvršila samoubistvo glađu. Izvjesni Septimije je stavljen na listu proskribiranih zato što je njegova žena od svoga ljubavnika, inače Antonijevog prijatelja, to tražila (nadajući se da će postati supruga toga Antonijevog prijatelja). Istoga dana kada joj je muž bio ubijen, ona je proslavila drugu svadbu. Jednog Salasa[346] je isto izdala žena, osobno dovodeći dželate. Nekog Fulvija je izdala njegova oslobođenica, koja mu je ranije bila ljubavnica, jer je bila ljubomorna na žene koje je kasnije uzeo kao konkubine. Samnit Stacije, proskribiran je radi samo svoga bogatstva, iako je bio star 80 godina. On je otvorio svoju kuću narodu i svojim robovima da iznose što god žele, pa im je i sam stvari dobacivao. Kada je kuću ispraznio, zaključa je i zapali, pa izgori zajedno sa njom. Tom prilikom je izazvao i požar u Gradu. Pojedinci su pružali i hrabar otpor kao izvjesni Kapiton, koji je prije nego što je poginuo ubio veliki broj napadača. Neki Vetulin je skupio i odred odmetnika kod Regija, sastavljen od drugih proskribiranih i stanovnika onih 18 italijanskih zajednica koji su bili određeni kao nagrada triumvirskim vojnicima. Vetulin je nanosio veliku štetu triumvirskim snagama i iako je poginuo junačkom smrću, spasio je prebacivanjem na Siciliju veliki broj svojih sljedbenika i svoga sina. Izvjesnog Nasona je izdao njegov oslobođenik i ljubavnik. Bilo je primjera i vjernosti, pa je tako jedan rob nasrnuo na vojnike koji su ubijali njegovog gospodara (koji je već bio na izdisaju), ubivši tom prilikom jednog centuriona. Rob je izvršio samoubistvo. Labijen je izašao ispred svoje kuće i sjeo na stolicu čekajući dželate. Cestije je izvršio samoubistvo, iako se bio sklonio na selu kod odanih robova. Aponije se bio sakrio na sigurnom mjestu, ali kako nije mogao da podnese slabu ishranu, predao se dželatima. Drugi neki čovjek koji je dobrovoljno sjedio na vidnom mjestu, pošto su dželati oklijevali sam se objesi. Lucije Kvinktije (*Lucius Quinctius*), tast tadašnjeg konzula i antonijevca Azinija Poliona, je uspio da pobjegne brodom, ali kako mu je pozlilo od morske bolesti, on je izvršio samoubistvo bacivši se u more. Neki Cezinije, dok je bježao od progonitelja, vikao je da on nije proskribiran, nego da mu zbog novca rade o glavi. Oni ga odvedu pred spiskove proskribiranih, i narede mu da pročita svoje ime. Izvjesni Emilije, ne znajući da je proskribiran i vidjevši da nekoga drugog gone, upita centuriona ko je proskribiran. Centurion je poznavao Emilija pa mu je rekao : „Ti i on", pa ubi obojicu. Senatore Kilona i Decija je odalo što su u panici bježali. Sudija Ilicije je proskribiran jer je javno glasao da se Brut i Kasije oslobode prilikom procesa protiv njih koji je zbog umorstva Cezara pokrenuo Oktavijan. Ilicije je pokušao pobjeći tako što se pridružio pogrebnoj procesiji koja je iz Grada na groblje nosila tijelo pokojnika. Ilicije je čak i prihvatio odar, kao da je i on nosilac. Ipak na izlaznoj kapiji je bio otkriven i ubijen. Konzulara Gaja Kasija Vara je izdao oslobođenik, ali je uspio pobjeći i sakriti se u Miturnijsku močvaru. Tu ga uhvatiše Miturnjani misleći da je riječ o razbojnika, u Miturni ga je prepoznao jedan centurion i

[346] *Vettius Salassus*.

pogubio ga je. Nekog Larga su uhvatili u polju dok su gonili drugog, ali se progonitelji smilovaše na njega i pustiše. Kada su ga drugi krenuli goniti, on se vrati prvima jer je više volio da ga ubiju oni prvi milostiviji, kako bi primili nagradu za njega. Cezetije Ruf[347] je ubijen samo zato što je imao lijepu kuću koja se svidjela Fulviji, i njegov primjer je najbolje svjedočanstvo kaosa, bezvlašća i samovolje koji su vladali u periodu proskripcija. Drugi neki čovjek je bio vjerojatno proskribiran i pogubljen jer je imao veoma lijepu vilu, u kojoj je bila i neka duga pećina. Ovog čovjeka je pokušao spasiti jedan rob, ali ga je izdao drugi rob. Aterija je prokazao rob, koji je postavši odmah slobodan otkupljivao njegovo imanje sa velikom lihvom od njegovih sinova. On je prevršio svaku mjeru, pa ga triumviri vrate u robovsko stanje i predaju Aterijevim sinovima. Čak je i jedno siroče, ubijeno zajedno sa svojim vaspitačem, koji je zagrlio dijete i nije ga puštao. Atilije, koji je upravo ulazio u punoljetstvo je stavljen na spisak proskribiranih, je pobjegao (čak ga ni majka iz straha nije primila) u planinu. Kada je zbog gladi sišao sa planine uhvatio ga je čovjek koji je navikao da lovi prolaznike i da ih tjera u robovsku radionicu. Kao nježan dječak koji nije mogao da podnese napore, on pobježe sa okovima na cestu te se prijavi centurionima. Pojedine žene su se veoma istakle kako bi zaštitile svoje muževe. Jedan epitaf pod nazivom *Laudatio Turiae*je sačuvao muževljevu (Kvint Lukrecije Vespil[348]) eulogiju za svojom ženom Turijom (*Turia*), koja je za vrijeme III. građanskog rata, izlažući opasnosti svoj vlastiti život pomagala njemu jer se bio našao na proskripcijskoj listi. Zanimljivo je da su proskribirani i Lepidov brat Lucije (koji je uspio da pobjegne, zahvaljujući vojnicima), zatim Antonijev ujak (brat njegove majke Julije Antonije) Lucije (izvršio samoubistvo), Plankov[349] brat Plocije[350], a i za već spomenutog Toranija su neki govorili da je bio Oktavijanov tutor. Ovim se željelo pokazati da su proskripcije ozbiljna i opasna stvar čim se neće poštediti ni najbliži članovi familije. Među najpoznatijim žrtvama proskripcija bio je Marko Tulije Ciceron. Potrebno je istaći da se Oktavijan dva dana ubjeđivao da se Ciceron ne stavi na liste proskribiranih, ali je Marko Antonije po ovom pitanju posebno insistirao smatrajući ga najvećim neprijateljem. A Antonijeva supruga Fulvija, vođena i osobnom mržnjom prema čuvenom govorniku, je bila uporna da se Ciceron kazni. I na kraju je Oktavijan popustio. Ciceron je pobjegao iz Rima, ali su i progonitelji vrlo revno i gorljivo krenuli za njim. Ciceron je uhvaćen 7. XII. 43. god. p. n. e. dok je napuštao svoju vilu u Formiju, idući prema morskoj obali gdje se nadao da će naći brod koji bi ga odveo u Makedoniju (navodno ga je prepoznao i izdao jedan obrtnik, koji se nekad nalazio u

---

[347] *Caesetius Rufus,* senator.

[348] *Quintus Lucretius Vespillo,* preživio proskripcije, i kao i ostali od proskribiranih koji su uspjeli preživjeti bio rehabilitiran od Oktavijana. Kasnije postao i konzul sufekt (19. god. p. n. e.) za vrijeme Augusta.

[349] *Lucius Munatius Plancus,* konzul za 42. god. p. n. e. i pristalica triumvira.

[350] *Caius Plotius Plancus*. On se uspio sakriti, pa su njegovi robovi trpili strašnu torturu kako bi odali gdje se nalazi Plocije Plank, ali nisu željeli ništa odati. Vidjevši to, Plocije, želeći da poštedi svoje lojalne robove dalje patnje je izašao, predao se i bio je pogubljen.

Klodijevim družinama). Njegove ubice po imenima su bili centurion Herenije (*Herennius*) i vojni tribun Popilije (*Popilius*). Ciceronove posljednje riječi su bile „Nema ništa ispravno u tome što radite, vojnici, ali bar pokušajte da me ubijete ispravno“. I Markov brat Kvint Ciceron je pogubljen zajedno sa svojim sinom.[351]

II. triumviri su bili donijeli odluku da se oduzme zemljište sa zgradama velikom broju italijanskih jedinica municipalne autonomije kako bi se njihovih dodjeljivanjem obeštetili veterani armija kojima su zapovijedali. Nakon pobjede nad republikanskim armijama, ova široko zasnovana konfiskacija i preraspodjela posjeda i imovine se, i pored značajnih problema, muke i otvorenih pobuna, uspjela kako – tako i realizirati.

O onome što se može smatrati ratnim zločinima izvršenim u vrijeme drugih proskripcija 43. i 42. god. p. n. e. literarna vrela navode sljedeće :

Velej Paterkul, II, LXVI –LXVII : *Furente deinde Antonio simulque Lepido, quorum uterque, ut praediximus, hostes iudicati erant, cum ambo mallent sibi nuntiari, quid passi essent, quam quid meruissent, repugnante Caesare, sed frustra adversus duos, instauratum Sullani exempli malum, proscriptio. Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam quod aut Caesar aliquem proscribere coactus est aut ab ullo Cicero proscriptus est. Abscisaque scelere Antonii vox publica est, cum eius salutem nemo defendisset, qui per tot annos et publicam civitatis et privatam civium defenderat. Nihil tamen egisti, M. Antoni, (cogit enim excedere propositi formam operis erumpens animo ac pectore indignatio) nihil, inquam, egisti mercedem caelestissimi oris et clarissimi capitis abscisi numerando auctoramentoque funebri ad conservatoris quondam rei publicae tantique consulis inritando necem. Rapuisti tu M.Ciceroni lucem sollicitam et aetatem senilem et vitam miseriorem te principe quam sub te triumviro mortem, famam vero gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris. Vivit vivetque per omnem saeculorum memoriam, dumque hoc vel forte vel providentia vel utcumque constitutum rerum naturae corpus, quod ille paene solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia inluminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem Ciceronis trahet omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum execrabitur citiusque e mundo genus hominum quam Ciceronis nomen cedet huius. Huius totius temporis fortunam ne deflere quidem quisquam satis digne potuit, adeo nemo exprimere verbis potest. Id tamen notandum est, fuisse in proscriptos uxorum fidem summam, libertorum mediam, servorum aliquam, filiorum nullam: adeo difficilis est*

---

[351] O proskripcijama, zlodjelima, okrutnostima i zlodjelima za vrijeme II. triumvira v. *CIL* VI, 1527 = *CIL* VI 37 053 = AE 1951, 2 (*Laudatio Turiae*); *Nepos. Att.* 12, 3 -5; *Liv. Perioche*120; *Vell.* II, LXIV - LXVII; *Val. Max.* I, 4, 6; V, 3, 4; 7, 3; VI, 7, 2; 8, 5 - 7; VII, 3, 8; VIII, 3, 3; IX, 5, 4; 11, 5 – 7; *Sen. Mai. Contro.* VII, 2, 1 - 14; *Sen. Mai. Suas*. VI, 1 – 7, 11; 17; 19; 21; 26; *Sen. Ben.* II, 11, 1; III, 25, 1; *Sen. Dial.* VI, 20, 5; *Plin. NH.* VII, 134; 147; XIII, 25; XXXIV, 6; XXXVII, 81 – 82; *Tac. Dial.* XVII, 2 -3; *Tac. Ann.* I, 10; *Quint.* I, 1, 16; *Iuvenal* X, 118 – 126; *Mart*. V, 69, 1-8; *Plut. Cic*. 46 – 49; *App. de Bell. Civ.* IV, 1 – 35 (vrlo detaljan i opširan opis); 36 – 48; *Cass. Dio* XLVII, 3 – 15; LIV, 2, 1; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 81, 6; 85, 3; *Macro. Satur.* I, 11, 16 – 20; *Augustin. de Civ. Dei*, III, 30; *Hieron. Chron*. 1975; Romejska enciklopedija *Suda*, Φολουία.

hominibus utcumque conceptae spei mora. Ne quid ulli sanctum relinqueretur, in dotem invitamentumque sceleris Antonius L. Caesarem avunculum, Lepidus Paulum fratrem proscripserant; nec Planco gratia defuit ad impetrandum, ut frater eius Plancus Plotius proscriberetur. Eoque inter iocos militaris, qui currum Lepidi Plancique secuti erant, inter execrationem civium usurpabant hunc versum: De germanis, non de Gallis duo triumphant consules.
("Kada je potom /Marko op. S.M./ Antonije stao mahnitati, a zajedno s njime Lepid, a i jedan i drugi su, kako smo prije rekli, bili proglašeni neprijateljima kako su obojica voljeli da im se javlja što su pretrpjeli nego što su zaslužili, iako se Cezar[352] tomu protivio, ali uzalud protiv dvojice, obnovljeno je zlo po uzoru na Sulu - proskripcije. Ništa nije u ono vrijeme bilo tako nedostojno kao to što je ili Cezar bio prisiljen da nekoga stavi na popis ili što je od ikoga Ciceron stavljen na popis. Antonijevim je zločinom presječena javna riječ jer nitko nije branio život onoga koji je kroz tolike godine branio javnu riječ države i privatnu riječ građana. Ništa ipak nisi napravio, Marko Antonije (zlovolja koja izbija iz srca i grudi sili me, naime, da izađem iz okvira naumljena djela), ništa, kažem, nisi učinio izbrajajući plaću za odrezani najbožanstveniji jezik i najslavniju glavu i izvikujući pogrebnu cijenu za smrt nekoč spasitelja Republike i tako velikog konzula. Oduzeo si ti Marku Ciceronu življenje puno briga i staračku dob i život, bjedniji pod tobom kao vladarom nego smrt pod tobom kao trijumvirom. Dobar glas pak i slavu njegovih djela i riječi nisi umanjio, nego dapače uvećao. Živi i živjet će u svekolikom sjećanju stoljeća, i dok god bude potrajao nepromijenjen ovaj ustroj svijeta uspostavljen ili slučajem ili providnošću ili na koji god način, što ga je on gotovo jedini medu Rimijanima duhom sagledao, umom obuhvatio i rječitošču osvijetlio, nosit će sa sobom kao pratioca svojega vijeka pohvalu Cicerona, i svo će se potomstvo diviti njegovim spisima protiv tebe, proklinjat će tvoj čin protiv njega i brže će iz svijeta nestati ljudski rod nego Ciceronovo ime. Sudbinu čitava ovoga vremena nitko ne može dovoljno dostojno ni oplakati, a kamoli riječima izraziti. Valja ipak zabilježiti to da se prema proskribiranima pokazala največa vjernost žena, osrednja djece, gdjekoja robova, a nikakva sinova. Tako je teško za ljude odgađanje ma kako začete nade. A da se nikomu ne bi ostavilo ništa sveto, kao kakav miraz i mamac na zločin, Antonije je na popis stavio Lucija Cezara, svojega ujaka, Lepid Paula, svojega brata, a i Planko je imao toliko utjecaja da ishodi da se njegov brat Planko Plocije nađe na popisu. Stoga su oni koji su pratili Lepidova i Plankova kola izmedu proklinjanja građana uz ostale vojničke šale upotrebljavali i ovaj stih: Nad Germanima, ne nad Galima, triiumf slave dva konzula.").

Plutarh, Usporedni životopisi, Marko Antonije, 19 – 21 : Καῖσαρ δὲ Κικέρωνι μὲν οὐκέτι προσεῖχε, τῆς ἐλευθερίας ὁρῶν περιεχόμενον, Ἀντώνιον δὲ προὐκαλεῖτο διὰ τῶν φίλων εἰς διαλύσεις. καὶ συνελθόντες οἱ τρεῖς εἰς νησῖδα ποταμῷ περιρρεομένην ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας

[352] U literarnim vrelima se Oktavijan, kasniji August, za period nakon što je testamentom usinovljen od strane svoga praujaka Gaja Julija Cezara, često naziva Cezarom.

συνήδρευσαν. καὶ τἆλλα μὲν ἐπιεικῶς ὡμολογεῖτο, καὶ διενείμαντο τὴν σύμπασαν ἀρχὴν ὥσπερ οὐσίαν πατρῴαν ἀλλήλοις, ἡ δὲ περὶ τῶν ἀπολουμένων ἀνδρῶν ἀμφισβήτησις αὐτοῖς πλεῖστα πράγματα παρέσχε, τοὺς μὲν ἐχθροὺς ἀνελεῖν ἑκάστου, σῶσαι δὲ τοὺς προσήκοντας ἀξιοῦντος. τέλος δὲ τῇ πρὸς τοὺς μισουμένους ὀργῇ καὶ συγγενῶν τιμὴν καὶ φίλων εὔνοιαν προέμενοι, Κικέρωνος μὲν Ἀντωνίῳ Καῖσαρ ἐξέστη, τούτῳ δὲ Ἀντώνιος Λευκίου Καίσαρος, ὃς ἦν θεῖος αὐτῷ πρὸς μητρός: ἐδόθη δὲ καὶ Λεπίδῳ Παῦλον ἀνελεῖν τὸν ἀδελφόν: οἱ δέ φασιν ἐκστῆναι τοῦ Παύλου τὸν Λέπιδον ἐκείνοις ἀποθανεῖν αὐτὸν αἰτησαμένοις. οὐδὲν ὠμότερον οὐδὲ ἀγριώτερον τῆς διαμείψεως ταύτης δοκῶ γενέσθαι. φόνων γὰρ ἀντικαταλλασσόμενοι φόνους ὁμοίως μὲν οἷς ἐλάμβανον ἀνῄρουν οὓς ἐδίδοσαν, ἀδικώτεροι δὲ περὶ τοὺς φίλους ἦσαν, οὓς ἀπεκτίννυσαν μηδὲ μισοῦντες. ἐπὶ δ᾽ οὖν ταῖς διαλλαγαῖς ταύταις οἱ στρατιῶται περιστάντες ἠξίουν καὶ γάμῳ τινὶ τὴν φιλίαν συνάψαι Καίσαρα, λαβόντα τὴν Φουλβίας τῆς Ἀντωνίου γυναικὸς θυγατέρα Κλωδίαν. ὁμολογηθέντος δὲ καὶ τούτου τριακόσιοι μὲν ἐκ προγραφῆς ἐθανατώθησαν ὑπ᾽ αὐτῶν: Κικέρωνος δὲ σφαγέντος ἐκέλευσεν Ἀντώνιος τήν τε κεφαλὴν ἀποκοπῆναι καὶ τὴν χεῖρα τὴν δεξιάν, ᾗ τοὺς κατ᾽ αὐτοῦ λόγους ἔγραψε. καὶ κομισθέντων ἐθεᾶτο γεγηθὼς καὶ ἀνακαγχάζων ὑπὸ χαρᾶς πολλάκις: εἶτα ἐμπλησθεὶς ἐκέλευσεν ὑπὲρ τοῦ βήματος ἐν ἀγορᾷ τεθῆναι, καθάπερ εἰς τὸν νεκρὸν ὑβρίζων, οὐχ αὑτὸν ἐνυβρίζοντα τῇ τύχῃ καὶ καταισχύνοντα τὴν ἐξουσίαν ἐπιδεικνύμενος. ὁ δὲ θεῖος αὐτοῦ Καῖσαρ ζητούμενος καὶ διωκόμενος κατέφυγε πρὸς τὴν ἀδελφήν. ἡ δέ, τῶν σφαγέων ἐπιστάντων καὶ βιαζομένων εἰς τὸ δωμάτιον αὐτῆς, ἐν ταῖς θύραις στᾶσα καὶ διασχοῦσα τὰς χεῖρας ἐβόα πολλάκις: ‘οὐκ ἀποκτενεῖτε Καίσαρα Λεύκιον, ἐὰν μὴ πρότερον ἐμὲ ἀποκτείνητε τὴν τὸν αὐτοκράτορα τεκοῦσαν.’ ἐκείνη μὲν οὖν τοιαύτη γενομένη διέκλεψε καὶ διέσωσε τὸν ἀδελφόν. ἦν δὲ καὶ τὰ πολλὰ Ῥωμαίοις ἐπαχθὴς ἡ τῶν τριῶν ἀρχή: καὶ τὸ πλεῖστον ὁ Ἀντώνιος τῆς αἰτίας εἶχε, πρεσβύτερος μὲν ὢν Καίσαρος, Λεπίδου δὲ δυνατώτερος, εἰς δὲ τὸν βίον ἐκεῖνον αὖθις τὸν ἡδυπαθῆ καὶ ἀκόλαστον, ὡς πρῶτον ἀνεχαίτισε τῶν πραγμάτων, ἐκκεχυμένος. προσῆν δὲ τῇ κοινῇ κακοδοξίᾳ τὸ διὰ τὴν οἰκίαν οὐ μικρὸν μῖσος, ἣν ᾤκει, Πομπηΐου τοῦ Μεγάλου γενομένην, ἀνδρὸς οὐχ ἧττον ἐπὶ σωφροσύνῃ καὶ τῷ τεταγμένως καὶ δημοτικῶς διαιτᾶσθαι θαυμασθέντος ἢ διὰ τοὺς τρεῖς θριάμβους. ἤχθοντο γὰρ ὁρῶντες αὐτὴν τὰ πολλὰ κεκλεισμένην μὲν ἡγεμόσι καὶ στρατηγοῖς καὶ πρέσβεσιν, ὠθουμένοις πρὸς ὕβριν ἀπὸ τῶν θυρῶν, μεστὴν δὲ μίμων καὶ θαυματοποιῶν καὶ κολάκων κραιπαλώντων, εἰς οὓς τὰ πλεῖστα κατανηλίσκετο τῶν χρημάτων τῷ βιαιοτάτῳ καὶ χαλεπωτάτῳ τρόπῳ ποριζομένων. οὐ γὰρ μόνον ἐπώλουν οὐσίας τῶν φονευομένων, ἐπισυκοφαντοῦντες οἰκείους καὶ γυναῖκας αὐτῶν, οὐδὲ τελῶν πᾶν ἐκίνησαν γένος, ἀλλὰ καὶ παρὰ ταῖς Ἑστιάσι πυθόμενοι παρθένοις παρακαταθήκας τινὰς κεῖσθαι καὶ ξένων καὶ πολιτῶν ἔλαβον ἐπελθόντες. ὡς δὲ οὐδὲν ἦν ἱκανὸν Ἀντωνίῳ, Καῖσαρ ἠξίωσε νείμασθαι τὰ χρήματα πρὸς αὐτόν. ἐνείμαντο δὲ καὶ τὸν στρατόν, ἐπὶ Βροῦτον καὶ Κάσσιον εἰς Μακεδονίαν στρατεύοντες ἀμφότεροι, Λεπίδῳ δὲ τὴν Ῥώμην ἐπέτρεψαν.
(“Ali /Oktavijan op. S.M./ Cezar više nije bio sklon Ciceronu videći je on odan slobodi, nego preko prijatelja pozove Antonija na nagodbu. I pošto se sva trojica sastadoše na

malom riječnom otočiću,[353] zasijedahu ondje tri dana. U svemu su se drugome lako sporazumjeli i podijelili su među sobom čitav imperij[354] kao da je očinsko nasljeđe, ali prepirka oko ljudi koji će biti pogubljeni zada im najviše posla jer je svako želio uništiti svoje neprijatelje a spasiti rođake. Najzad, žrtvovavši lojalnost prema rođacima i odanost prema prijateljima srdžbi na one koje su mrzili, Cezar prepusti Antoniju Cicerona, Antonije ovome Lucija Cezara koji mu je bio ujak s majčine strane. Dozvoljeno bi i Lepidu da smakne brata Paula, ali drugi kažu da je Lepid prepustio Paula njima dvojici koji su zatražili njegovu smrt. Po mome mišljenju, ničega nije bilo surovijeg ni okrutnijeg od te razmjene, jer nudeći umorstvo u zamjenu za umorstvo, ubijahu jednako one koji su im bili žrtvovani kao i one koje su napuštali, ali sva nepravičnost njihova postupka bila je još vidljivija prema prijateljima koje su ubijali a da ih nisu niti mrzili. Za upotpunjavanje tog izmirenja vojnici, opkolivši ih, tražili su da Cezar i brakom zapečati novo prijateljstvo uzevši Klodiju, kćer Antonijeve žene Fulvije. Pošto se i o tome sporazumješe, dadoše smaknuti tri stotine proskribiranih, a kad je Ciceronu bio prerezan vrat, Antonije naredi da mu se odsiječe glava i desna ruka kojom je napisao govore protiv njega. I kad su mu bile donesene, promatrao ih je presretan više puta prsnuvši u smijeh od radosti, pošto se naužio, naredi da ih postave na govornicu /Rostru op. S.M./ kao da time vrijeđa mrtvaca a ne da pokazuje da time više sam nanosi uvredu svojoj sretnoj sudbini i da sramoti svoju moć. Njegov ujak /Lucije op. S.M./ Cezar, koga su tražili i gonili, potraži utočište kod svoje sestre. A ona, kad su krivci stigli i htjeli silom ući u njezinu sobu, stavši na vrata i raširivši ruke, vikala je opetovano: »Nećete ubiti Lucija Cezara ako prije ne ubijete onu koja je rodila vašeg imperatora.« Tim, dakle, postupkom otme opasnosti i spasi brata. Bila je vlada triumvira uglavnom Rimljanima mrska, a krivnja je većinom bila na Antoniju jer je bio stariji od Cezara i moćniji od Lepida čim se otresao poslova, opet se naglavce bacio u svoj prijašnji život uživanja i raskalašenosti. A općem lošem mišljenju o njemu pridružila se nemala mržnja zbog kuće u kojoj je stanovao a bila je kuća Pompeja Velikog, čovjeka kome su se ne manje divili zbog trijeznosti i urednog narodski priprostog načina života nego zbog tri trijumfa. Ljude je zato ogorčavalo što su je gledali većinom zatvorenu namjesnicima provincija, vojskovođama i poslanicima koje su drsko gurali sa vrata, a punu glumaca, opsjenara i pijanih ulizica na koje je spiskavao najveći dio novca pribavljena na najnasilniji i najodiozniji način. Jer ne samo da su triumviri prodavali imetak pogubljivanih iznoseći lažne optužbe protiv njihovih žena i rodbine i nisu samo uveli oporezivanje svake vrste, nego su čak, doznavši da su kod djevica Vestalki pohranjeni neki depoziti i stranaca i građana, došli onamo pa ih uzeli. A kako Antoniju ništa nije bilo dovoljno, Cezar zatraži da podijeli s njime novce.

[353] Kod Bononije, danas Bolonje.

[354] Ta riječ je, uz mnoga svoja druga značenje, označavala i prostor vlasti, uprave, jurisdikcije ili samo kontrole Rimske države, pa se pod njom nisu obuhvatali samo Italija i provincije, nego i okupirana područja, klijentske državice, protektorati i sl.

Podijeliše i vojsku polazeći obojica na vojnu protiv Bruta i Kasija u Makedoniju a Rim povjeriše Lepidu.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Ciceron, 46 : ἐνταῦθα μέντοι μάλιστα Κικέρων ἐπαρθεὶς ὑπὸ νέου γέρων καὶ φενακισθεὶς καὶ συναρχαιρεσιάσας καὶ παρασχὼν αὐτῷ τὴν σύγκλητον εὐθὺς μὲν ὑπὸ τῶν φίλων αἰτίαν εἶχεν, ὀλίγῳ δ᾽ ὕστερον αὑτὸν ἀπολωλεκὼς ᾔσθετο καὶ τοῦ δήμου προέμενος τὴν ἐλευθερίαν. αὐξηθεὶς γὰρ ὁ νεανίας καὶ τὴν ὑπατείαν λαβών Κικέρωνα μὲν εἴασε χαίρειν, Ἀντωνίῳ δὲ καὶ Λεπίδῳ φίλος γενόμενος καὶ τὴν δύναμιν εἰς ταὐτὸ συνενεγκών, ὥσπερ ἄλλο τι κτῆμα, τὴν ἡγεμονίαν ἐνείματο πρὸς αὐτούς, καὶ κατεγράφησαν ἄνδρες οὓς ἔδει θνῄσκειν, ὑπὲρ διακοσίους. πλείστην δὲ τῶν ἀμφισβητημάτων αὐτοῖς ἔριν ἡ Κικέρωνος προγραφὴ παρέσχεν, Ἀντωνίου μὲν ἀσυμβάτως ἔχοντος εἰ μὴ πρῶτος ἐκεῖνος ἀποθνῄσκοι, Λεπίδου δ᾽ Ἀντωνίῳ προστιθεμένου, Καίσαρος δὲ πρὸς ἀμφοτέρους ἀντέχοντος, ἐγίνοντο δ᾽ αἱ σύνοδοι μόνοις ἀπόρρητοι περὶ πόλιν Βονωνίαν ἐφ᾽ ἡμέρας τρεῖς, καὶ συνῄεσαν εἰς τόπον τινὰ πρόσω τῶν στρατοπέδων ποταμῷ περιρρεόμενον. λέγεται δὲ τὰς πρώτας ἡμέρας διαγωνισάμενος ὑπὲρ τοῦ Κικέρωνος ὁ Καῖσαρ ἐνδοῦναι τῇ τρίτῃ καὶ προέσθαι τὸν ἄνδρα, τὰ δὲ τῆς ἀντιδόσεως οὕτως εἶχεν. ἔδει Κικέρωνος ἐκστῆναι Καίσαρα, Παύλου δὲ τἀδελφοῦ Λέπιδον, Λευκίου δὲ Καίσαρος Ἀντώνιον, ὃς ἦν θεῖος αὐτῷ πρὸς μητρός, οὕτως ἐξέπεσον ὑπὸ θυμοῦ καὶ λύσσης τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν, μᾶλλον δ᾽ ἀπέδειξαν ὡς οὐδὲν ἀνθρώπου θηρίον ἐστὶν ἀγριώτερον ἐξουσίαν πάθει προσλαβόντος.
(“Ciceron, tu se doista davši više no ikad zavesti i prevariti, on starac od mladića, i poduprijevši Cezara /Oktavijana op. S.M./ kod natjecanja za časti pribavivši mu podršku Senata, odmah zbog toga doživje optuživanje svojih prijatelja a malo kasnije opazi da je sam sebe upropastio i izdao slobodu naroda. Jer kad je mladić porastao snagom i dobio konzulat, zaboravio je Cicerona a sprijateljivši se s Antonijem i Lepidom udruživši svoje trupe s njihovima, podijeli vrhovništvo s njima kao bilo koju drugu tečevinu. I sastaviše popis ljudi koji su trebali umrijeti, njih preko dvije stotine. Najviše svađe bilo je u njihovu raspravljanju oko proskribiranja Cicerona jer Antonije nije htio ni na što pristati ako Ciceron ne bude prvi smaknut, a Lepid je pristajao uz Antonija, dok se Cezar odupirao obojici. Kroz tri su dana održavali tajne sastanke samo njih trojica blizu Bononije, a sastajahu se na nekom mjestu podalje od vojnih tabora, okruženome rijekom. A pripovijeda se da je Cezar, pošto se dva dana borio da spasi Cicerona, trećega popustio i žrtvovao tog čovjeka. Uzajamni su ustupci bili ovakvi. Trebalo je da Cezar napusti Cicerona, Lepid svog brata Paula, a Antonije Lucija Cezara koji mu je bio ujak s majčine strane. U toj su mjeri dopustili da ih srdžba i bijes liše ljudskih osjećaja ili, bolje, pokazali su da nijedna divlja zvijer nije surovija od čovjeka kad se na strast nadoveže moć.”).

Flor, II, XVI, 3 - 6 (4, 6) : *Nullo bono more triumviratus invaditur, oppressaque armis re publica redit Sullana proscriptio, cuius atrocitas nihil insignius habet quam numerum centum et quadraginta senatorum. Exitus foedi, truces, miserabiles toto terrarum orbe fugientium. Quis pro indignitate rei ingemescat, cum Antonius Lucium Caesarem*

avunculum suum, Lepidus Lucium Paulum fratrem suum proscripserint? Romae capita caesorum proponere in rostris iam usitatum erat; verum sic quoque civitas lacrimas tenere non potuit, cum recisum Ciceronis caput in illis suis rostris videretur, nec aliter ad videndum eum, quam solebat ad audiendum, concurreretur. Haec scelera in Antonii Lepidique tabulis: Caesar percussoribus patris contentus fuit, ideo ne, si inulta fuisset, etiam iusta eius caedes haberetur.
(„U /II. op. S.M./ triumvirat su stupili po lošem običaju, jer su se, nakon što je oružjem izvršen pritisak na Republiku, vratile Suline proskripcije, čije okrutnosti nemaju ničega znamenitijeg od broja od 140 ubijenih senatora. Svršeci onih koji su se dali u bijeg po cijelom svijetu, ružni, strašni, dostojni žaljenja. Ko da ne uzdahne od negodovanja, kada je Antonije proskribirao svoga ujaka Lucija Cezara, a Lepid svoga brata Lucija Paula. U Rimu je već bilo ušlo u običaj da se glave ubijenih izlažu na govornici. Ali ni tako se Grad nije mogao suzdržati od suza, kada je vidio Ciceronovu glavu na njegovoj vlastitoj govornici, i kada se kao i obično, trčao onamo, ne sa namjerom da ga vidi, nego, sa namjerom da ga sluša. To su bili zločini sa Antonijeva i Lepidova popisa. Cezar /Oktavijan op. S.M./ se zadovoljio ubojicama svoga /adoptivnog op. S.M./ oca /Gaja Julija Cezara op. S.M./, zbog toga da se ne bi smatralo, ako bi ostalo neosvećeno, kako je njegovo ubistvo bilo opravdano.”).

Svetonija, August, 27 : *Triumviratum rei p. constituendae per decem annos administravit; in quo restitit quidem aliquandiu collegis ne qua fieret proscriptio, sed inceptam utroque acerbius exercuit. Namque illis in multorum saepe personam per gratiam et preces exorabilibus, solus magno opere contendit ne cui parceretur, proscripsitque etiam C. Toranium tutorem suum, eundem collegam patris sui Octavi in aedilitate. Iunius Saturninus hoc amplius tradit, cum peracta proscriptione M. Lepidus in senatu excusasset praeterita et spem clementiae in posterum fecisset, quoniam satis poenarum exactum esset, hunc a diverso professum, ita modum se proscribendi statuisse, ut omnia sibi reliquerit libera. In cuius tamen pertinaciae paenitentiam postea T. Vincium Philopoemenem, quod patronum suum proscriptum celasse olim diceretur, equestri dignitate honoravit. In eadem hac potestate multiplici flagravit invidia. Nam et Pinarium equitem R. cum, contionante se admissa turba paganorum, apud milites subscribere quaedam animadvertisset, curiosum ac speculatorem ratus, coram confodi imperavit; et Tedium Afrum consulem designatum, quia factum quoddam suum maligno sermone carpsisset, tantis conterruit minis, ut is se praecipitaverit; et Quintum Gallium praetorem, in officio salutationis tabellas duplices veste tectas tenentem, suspicatus gladium occulere, nec quidquam statim, ne aliud inveniretur, ausus inquirere, paulo post per centuriones et milites raptum e tribunali, servilem in modum torsit ac fatentem nihil iussit occidi, prius oculis eius sua manu effossis; quem tamen scribit conloquio petito insidiatum sibi coniectumque a se in custodiam, diende urbe interdicta dimissum, naufragio vel latronum insidiis perisse.*

(“Trijumvirat za obnovu državnog ustava /Oktavijan op. S.M./ vršio je deset godina. Na tom se položaju dulje vrijeme opirao svojim drugovima da se ne uvedu proskripcije, ali kad su otpočele, provodio ih je nesmiljenije od obojice. Jer dok su oni često puta kod mnogih osoba na zagovor i molbu znali popustiti, on je jedini nastojao da nitko ne bude pošteđen. Proskribirao je i svoga bivšeg skrbnika Gaja Toranija, koji je također bio nekoć kao edil kolega njegova /biološkog op. S.M./ oca Oktavija. Julije Saturnin osim toga pripovijeda da je nakon završenih proskripcija Marko Lepid u Senatu opravdavao prošle čine i za budućnost pružio nadu u blagost, jer da je već dosta kazni izvršeno, a August je, naprotiv, izjavio da je obustavio proskripcije samo tako da je sebi ostavio slobodne ruke u svemu. Ipak je kasnije, za dokaz da se kaje zbog svoje nesmiljenosti, podijelio viteško dostojanstvo slobodnjaku Titu Viniju Filopemenu, za kojega se govorilo da je krio svoga patrona koji je bio proskribiran. U istoj toj službi navukao je August na sebe mnogostruku mržnju. Tako je za vrijeme jednog svoga govora vojnicima, kamo je bilo pripušteno i mnoštvo građana, opazio rimskog viteza Pinarija gdje nešto bilježi, pa ga je, pomislivši da je uhoda i promatrač, dao na mjestu ubiti. Tedija Afera, izabranoga konzula, koji je neki njegov čin zlobnim riječima napao, zaplašio je tolikim prijetnjama da se ovaj ubio bacivši se iz visine. Na pretora Kvinta Galija, koji je kod jednoga službenog posjeta držao dvije pisaće pločice pod odijelom, posumnjao je da krije mač, ali se ništa nije usudio odmah istraživati da se ne bi šta drugo našlo, nego ga je nešto kasnije po centurionima i vojnicima dao odvući sa sudačke stolice, staviti ga na muke kao roba i ubiti ga, premda nije ništa priznao, a prije toga mu je vlastitom rukom iskopao oči. August sam prikazuje događaj tako, da je Galije zatražio razgovor i tom ga prilikom pretvorno napao, zato ga je bacio u tamnicu, a onda prognao iz Rima, pa je negdje u brodolomu ili od razbojnika poginuo.”).

Apijan, Građanski ratovi, IV, 1 : ἅμα δὲ τούτοις ἐγίγνοντο αἱ ἐν Ῥώμῃ τῶν ἐπὶ θανάτῳ προγραφέντων ἔρευναί τε καὶ εὑρέσεις καὶ παθήματα πάμπαν ἐπαχθῆ, οἷα οὔτε ἐπὶ Ἑλλήνων ἐν στάσεσιν ἢ πολέμοις οὔτ᾽ ἐπὶ Ῥωμαίων αὐτῶν ἐμνημονεύετο γενέσθαι, πλὴν ἐπὶ μόνου Σύλλα τοῦ πρώτου τοὺς ἐχθροὺς ἐς θάνατον προγράψαντος. Μάριος μὲν γὰρ ἐζήτει καὶ ἐκόλαζεν, οὓς εὕροι: Σύλλας δὲ ὑπὸ μισθοῖς τε μεγάλοις καὶ κολάσεσι τῶν ἐπικρυψάντων ὁμοίαις τὸν ἐντυχόντα κτείνειν προέγραφεν.
(“U isto vrijeme u Rimu su bili proskribovani, proganjani i hvatani ljudi koji su bili na strani zavjerenika protiv Cezara, vršena su strahovita umorstva kakva se nisu događala ni u bunama I ratovima ni u Heladi ni u Rimu, sem jedino za vrijeme Sule, koji je prvi proskribirao svoje neprijatelje. I Marije je, doduše, kažnjavao smrću protivnike, ali samo one koje je uhvatio, dok je Sula propisao velike nagrade za one koji ubiju proskribovane čim ih pronađu, a kazne za one koji ih skrivaju.”).

Apijan, Građanski ratovi, IV, 3 : ἐπελπίσαι δὲ ἤδη τὸν στρατὸν ἐς τὰ νικητήρια τοῦ πολέμου, ἄλλαις τε δωρεαῖς καὶ ἐς κατοικίαν δόσεσι τῶν Ἰταλικῶν πόλεων ὀκτωκαίδεκα, αἳ καὶ περιουσίᾳ καὶ ἐδάφεσι καὶ οἴκοις εἰς κάλλος διαφέρουσαι ἔμελλον αὐτοῖς ἐδάφεσι καὶ οἴκοις αὐτῷ διανεμήσεσθαι, ὥσπερ αὐτοῖς ἀντὶ τῆς πολεμίας δορίληπτοι γενόμεναι. καὶ

ἦσαν αἱ πόλεις ἄλλαι τε καὶ αἱ περιφανέσταται μάλιστα αὐτῶν Καπύη καὶ Ῥήγιον καὶ Οὐενουσία καὶ Βενεβεντὸς καὶ Νουκερία καὶ Ἀρίμινον καὶ Ἱππώνιον. οὕτω μὲν τὰ κάλλιστα τῆς Ἰταλίας τῷ στρατῷ διέγραφον, ἔδοξε δὲ σφίσι καὶ τοὺς ἰδίους ἐχθροὺς προανελεῖν, ἵνα μὴ ἐνοχλοῖεν αὐτοῖς τάδε καθισταμένοις καὶ πολεμοῦσι πόλεμον ἔκδημον. ταῦτα μὲν ἔδοξε, καὶ ταῦτα συνεγράψαντο: καὶ αὐτῶν ὁ Καῖσαρ ὡς ὕπατος ἀνέγνω τοῖς στρατοῖς τὰ λοιπὰ χωρὶς τῶν ἀποθανουμένων. οἱ δ᾽ ἀκούσαντες ἐπαιώνισάν τε καὶ ἠσπάσαντο ἀλλήλους ἐπὶ διαλλαγῇ.
(“Da bi podstakli vojnike na ratne pobjede, oni im, pored drugih nagrada obećaše da će dobiti za naseljavanje 18 italskih gradova koji su se isticali bogatstvom, zemljištem i ljepotom zgrada. Njih su zajedno sa zemljom i zgradama namjeravali da razdijele vojsci, kao da su ih u ratu zadobili. Među tim gradovima najčuveniji su bili Kapua[355], Regij, Venusija[356], Benevent[357], Nucerija[358], Ariminij[359] i Hiponion[360]. Tako je najljepši dio Italije dodijeljen vojsci. Pored toga, triumviri su odlučili da unište svoje lične neprijatelje, da im ne bi bili na smetnji dok to sprovode i dok vode rat daleko od Grada. Te pročitane odluke pročita vojskama Oktavijan po dužnosti, kao konzul, sem proskripcija. A vojnici, čuvši to, zagrajaše veselo i čestitaše jedni drugima sporazum.”).

Apijan, Građanski ratovi, IV, 5 - 7[361] : οἱ δὲ τρεῖς ἄνδρες ἐφ᾽ ἑαυτῶν γενόμενοι τοὺς ἀποθανουμένους συνέγραφον, τούς τε δυνατοὺς ὑφορώμενοι καὶ τοὺς ἰδίους ἐχθροὺς καταλέγοντες, οἰκείους τε σφῶν αὐτῶν ἢ φίλους ἐς τὴν ἀναίρεσιν ἀντιδιδόντες ἀλλήλοις καὶ τότε καὶ ὕστερον. προσκατελέγοντο γὰρ δὴ καὶ ἕτεροι μεθ᾽ ἑτέρους, οἱ μὲν ἀπ᾽ ἔχθρας, οἱ δὲ μόνου προσκρούματος ἢ φιλίας ἐχθρῶν ἢ φίλων ἔχθρας ἢ πλούτου διαφέροντος. ἐδέοντο γὰρ ἐς τὸν πόλεμον χρημάτων πολλῶν, Βρούτῳ μὲν καὶ Κασσίῳ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας φόρων δεδομένων τε καὶ προσοδευομένων ἔτι καὶ βασιλέων καὶ σατραπῶν συμφερόντων, αὐτοὶ δ᾽ ἐπὶ τῆς Εὐρώπης καὶ μάλιστα τῆς Ἰταλίας πολέμοις τε καὶ εἰσφοραῖς τετρυμένης ἀποροῦντες: δι᾽ ἃ καὶ τοῖς δημόταις καὶ ταῖς γυναιξὶ λήγοντες ἐπέγραψαν εἰσφορὰς βαρυτάτας, καὶ τέλη πράσεων καὶ μισθώσεων ἐπενόησαν. ἤδη δέ τις καὶ διὰ κάλλος

355 *Capua,* grad u Kampaniji.

356 *Venusia,* grad u Samniju. Moderna Venosa.

357 *Beneventum,* grad u Samniju. Moderni Benevento.

358 *Nuceria,* grad u Kampaniji. Moderna Nocera Inferiore.

359 *Ariminum*. Moderni Rimini.

360 Vibo *Valentia* u Brutiju.

361 Apijan (*de Bell. Civ.*IV, 4) u skladu sa posloviċnom sklonošću Rimljana ka praznovjerju i sujevjerju, prenosi kako su pred provođenje proskripcija u Rimu desila „čudnovata i strašna znamenja“ i da je „Zbog toga Senat dozvao iz Etrurije proroke i gatare. Najstariji među njima je rekao da će se povratiti staro kraljevstvo i da će svi robovati sem njega samoga. Zatim je ušutio, izgubio dah i pao mrtav.“
(ἐφ᾽ οἷς ἡ μὲν βουλὴ θύτας καὶ μάντεις συνῆγεν ἀπὸ Τυρρηνίας: καὶ ὁ πρεσβύτατος αὐτῶν, τὰς πάλαι βασιλείας ἐπανήξειν εἰπών, καὶ δουλεύσειν ἅπαντας χωρὶς ἑαυτοῦ μόνου, τὸ στόμα κατέσχε καὶ τὸ πνεῦμα, ἕως ἀπέθανεν.)

ἐπαύλεως καὶ οἰκίας προεγράφη. καὶ ἐγένοντο πάντες οἱ θανάτου τε καὶ δημεύσεως κατεγνωσμένοι ἀπὸ μὲν τῆς βουλῆς ἀμφὶ τοὺς τριακοσίους, ἀπὸ δὲ τῶν καλουμένων ἱππέων ἐς δισχιλίους. καὶ ἦσαν ἐν αὐτοῖς ἀδελφοί τε καὶ θεῖοι τῶν προγραφόντων, καὶ τῶν ὑπ᾽ αὐτοῖς ἡγεμόνων, ὅσοι τι τοῖς ἄρχουσιν ἢ τοῖς ἡγεμόσι προσεκεκρούκεσαν. τὸ μὲν δὴ πλῆθος αὐτῶν ἀπὸ τῆς συνόδου διελθόντες ἐς Ῥώμην προγράψειν ἔμελλον, δυώδεκα δὲ ἄνδρας, ἤ, ὡς ἕτεροι λέγουσιν, ἑπτακαίδεκα, τοὺς μάλιστα δυνατούς, ἐν οἷς ἦν καὶ Κικέρων, ἔδοξε προανελεῖν ἐπιπέμψαντας ἄφνω. καὶ τῶνδε μὲν τέσσαρες αὐτίκα ἀνῃρέθησαν ἐν ἑστιάσεσί τε καὶ ὑπαντήσεσι: ζητουμένων δὲ τῶν ἄλλων καὶ ἐρευνωμένων νεών τε καὶ οἰκιῶν, ἄφνω θόρυβος ἀνὰ τὴν νύκτα πᾶσαν ἦν καὶ βοαὶ καὶ διαδρομαὶ μετ᾽ οἰμωγῆς ὡς ἐν ἁλισκομένῃ πόλει. τῷ γὰρ ἐγνῶσθαι μὲν ἀνδρολήψια γίγνεσθαι, μὴ προγεγράφθαι δὲ μηδένα τῶν προκατεγνωσμένων, πᾶς τις αὐτὸς ἡγεῖτο ζητεῖσθαι πρὸς τῶν περιθεόντων. οὕτω δὲ ἀπογινώσκοντες αὑτῶν, οἱ μὲν τὰ ἴδια, οἱ δὲ τὰ κοινὰ ἐμπρήσειν ἔμελλον, δρᾶσαί τι δεινὸν ἀλόγως αἱρούμενοι πρὶν παθεῖν: καὶ τάχα ἂν ἔδρασαν, εἰ μὴ Πέδιος αὐτοὺς ὁ ὕπατος μετὰ κηρύκων περιθέων ἐπήλπιζε περιμείναντας ἐς ἕω τὰ ἀκριβέστατα μαθεῖν. ἅμα δὲ ἕῳ παρὰ γνώμην τῶν τριῶν ἀνδρῶν προύγραφεν ὁ Πέδιος τοὺς ἑπτακαίδεκα ὡς μόνους τε αἰτίους δόξαντας εἶναι τῶν ἐμφυλίων κακῶν καὶ μόνους κατεγνωσμένους, πίστεις τε τοῖς ἄλλοις δημοσίας ἐποιεῖτο, ἀγνοῶν τὰ ἐγνωσμένα. καὶ Πέδιος μὲν ἐκ καμάτου τῆς νυκτὸς ἐτελεύτησεν,ἐσῄεσαν δ᾽ οἱ τρεῖς τρισὶν ἡμέραις, ἀνὰ μέρος ἕκαστος αὐτῶν, ὁ Καῖσάρ τε καὶ ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Λέπιδος, σὺν ταῖς στρατηγίσι τάξεσι καὶ ὁπλιτῶν ἕκαστος ἑνὶ τέλει. ὡς δὲ ἐσῆλθον, αὐτίκα μὲν ἡ πόλις ἦν πλήρης ὅπλων τε καὶ σημείων διατεταγμένων ἐς τὰ ἐπίκαιρα, αὐτίκα δὲ ἐν μέσῳ τούτων ἤγετο ἐκκλησία, καὶ δήμαρχος Πούπλιος Τίτιος ἐνομοθέτει καινὴν ἀρχὴν ἐπὶ καταστάσει τῶν παρόντων ἐς πενταετὲς εἶναι τριῶν ἀνδρῶν, Λεπίδου τε καὶ Ἀντωνίου καὶ Καίσαρος, ἴσον ἰσχύουσαν ὑπάτοις, ῾ἣν ἄν τις Ἑλλήνων ἁρμοστὰς ὀνομάσειεν, ὃ καὶ Λακεδαιμόνιοι τοῖς ἄρτι καθισταμένοις τὰ ὑπήκοα ἐτίθεντο ὄνομα,᾽ οὔτε διαστήματος ἐς δοκιμασίαν οὔτε κυρίας ἐς τὴν χειροτονίαν ἡμέρας προτεθείσης: ἀλλ᾽ αὐτίκα ἐκυροῦτο ὁ νόμος. καὶ νυκτὸς ἄλλων, ἐπὶ τοῖς ἑπτακαίδεκα, τριάκοντα καὶ ἑκατὸν ἀνδρῶν προγραφαὶ κατὰ πολλὰ τῆς πόλεως προυτίθεντο καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἄλλων πεντήκοντα καὶ ἑκατόν. καί τις προσετίθετο τοῖς πίναξιν αἰεὶ τῶν προσκαταγινωσκομένων ἢ τῶν προανῃρημένων ὑπ᾽ ἀγνοίας, ἐς δόξαν τοῦ δικαίως ἀνῃρῆσθαι. διετέτακτό τε πάντων τὰς κεφαλὰς ἐς τοὺς τρεῖς ἄνδρας ἐπὶ ῥητῷ κέρδει φέρεσθαι: καὶ ἦν τὸ κέρδος ἐλευθέρῳ μὲν ἀργύριον, θεράποντι δὲ ἐλευθερία τε καὶ ἀργύριον. παρέχειν δὲ ἐς ἔρευναν πάντας τὰ ἴδια. καὶ τὸν ὑποδεξάμενον ἢ κρύψαντα ἢ τὴν ἔρευναν οὐ παρασχόντα τοῖς ἴσοις ἐνέχεσθαι. μηνύειν δὲ ἕκαστα τούτων τὸν ἐθέλοντα ἐπὶ τοῖς ἴσοις κέρδεσι.

("Kada su ostali sami, triumviri su popisivali one koje će pogubiti. Najprije one na koje su podozrevali zbog moći, zatim svoje osobne neprijatelje, onda su uzajamno predavali jedni drugima rođake i prijatelje za pogubljenje, što su činili i tada i kasnije. U spisak su zatim dopisivani i drugi, jedni kao neprijatelji, drugi samo zbog uvrede, jedni opet kao prijatelji

njihovih neprijatelja, ili neprijatelji njihovih prijatelja, ili pak, zato što su se isticali bogatstvom. Trebalo im je, naime, mnogo novca za rat, pošto su porezi i nameti iz Azije još predavani Brutu i Kasiju, a njih su, sem toga, pomagali kraljevi i satrapi /sa Istoka op. S.M./. Ovima bješe ostala Europa i Italija, iscrpena ratovima i nametima, te su bili u oskudici. Stoga su postepeno udarali najteže namete na narod, čak i na žene, a naumili su da udare poreze i na prodaju i iznajmljivanje. Poneki je bio proskribovan zbog lijepe vile ili kuće. Ukupno je bilo proskribirano, sa konfiskacijom imovine, oko 300 senatora i 2000 vitezova. Među njima je bilo i braće, stričeva i ujaka triumvira, zatim neki od njihovih legata koji su se nečim zamjerili vojskovođama ili njihovim legatima.Većinu njih htjeli su da proskribiraju kada se vrate u Rim sa toga sastanka, a dvanaestoricu najmoćnijih ljudi (neki kažu sedamnaestoricu), među kojima i Cicerona, odlučiše da pogube i prije nego što stignu, te hitno poslaše ubice. Od njih četvoricu odmah pogubiše, našavši ih na gozbama ili prilikom slučajnog susreta, a ostale počeše da traže po kućama i hramovima. Cijele te noći trajala je uzbuna, vika, jurnjava sa kuknjavom, kao u osvojenom Gradu. Kada se po Gradu saznalo da su pohapšeni i ubijeni neki ljudi, svako je smatrao da njega traže, jer niko nije znao protiv koga su te mjere bile uperene. Tako su, u smrtnom strahu, jedni namjeravali da zapale svoje kuće, neki, opet, državne zgrade, želeći da, u bezumlju, učine nešto strašno još prije no što su pretrpili ikakvu nevolju. I učinili bi možda svašta da ih nije odvratio konzul Pedije[362], dotrčavši među njih sa glasnicima i pozivajući ih da ne gube nadu i da sačekaju da osvane dan, da bi stvar tačnije saznali. Čim je svanulo, Pedije, mimo odluke triumvira, proskribira sedamnaestoricu, kao da su oni jedino bili krivci za unutrašnje nevolje, i jedino su oni osuđeni, a ostalima je dao u ime države vjeru ne znajući za odluke triumvira. Te noći od premorenosti je umro i Pedije. Triumviri : Oktavijan, Antonije i Lepid, ušli su u Rim tako da je jednog dana ušao jedan, drugog dana drugi i trećeg treći. Svaki je ušao sa zaštitnim odredom i po jednom legijom vojnika. Kada su tako u toku od tri dana ušli u Grad, ulice su bile pune naoružanih ljudi i zastava razmještenih po podesnim mjestima. Odmah je u njihovoj sredini sazvana skupština, i plebejski tribun Publije Pitije podnese zakon o stvaranju nove vlasti : Da triumviri Lepid, Antonije i Oktavijan upravljaju državom 5 godina radi uspostave Republike,[363] sa konzulskom vlašću (koja bi se grčki mogla nazvati harmostija, kako su Lakedemonjani nazivali one koji su upravljali u potčinjenim zemljama). Nije dato ni vrijeme za razmatranje zakona, niti je određen rok za izbor, nego je odmah donijet zakon. Sljedeće noći proskribirano je, sem onih 17, još 130 ljudi, i njihova imena su

[362] *Quintus Pedius,* konzul sufekt 43. god. p. n. e.

[363] Triumviri su svoje akcije zamaskirali pred skupštinskim institucijama rimskog naroda tako što su se predstavljali kao stvarni borci i zastupnici obnove Republike rastočene u građanskim ratovima i slomu institucija. U skladu sa tim su nastojali i da svoju poziciju legitimiziraju i legaliziraju tako što bi bili od za to ovlaštene institucije proglašeni za *tres viri rei publicae costituendae* („Triumviri za obnovu Republike“). Naravno, sve ono što su oni stvarno činili uopće nije išlo ka obnovi Republike u njenoj tradicionalnoj i uobičajenoj formi, nego prema vladavini prvo trojice, zatim dvojica i na kraju samo jednoga građanina.

istaknuta na mnogim mjestima Grada, a malo poslije još 150. I uvijek je na spiskovima dopisivano ime nekoga od onih koji su osuđeni i pogubljeni pogreškom, da ne bi izgledalo da su nevini pogubljeni. Bilo je propisano da se glave svih nove triumvirima za označenu nagradu : slobodnom čovjeku novac, a robu sloboda i novac. Svako je morao dopustiti pretraživanje u svojoj kući. Podjednako je kažnjavan onaj ko bi primio ili sakrio proskribiranog kao i onaj ko ne bi dopustio istragu. “).

Kasije Dion, XLVII, 3 – 9 : Καὶ αὐτῶν ἐνταῦθα ἔτι ὡς εἰπεῖν ὄντων αἵ τε σφαγαὶ ἐκεῖναι αἷς ποτε ὁ Σύλλας ἐκ τῶν προγραφῶν ἐκέχρητο ἐπανήχθησαν, καὶ ἡ πόλις ἅπασα νεκρῶν ἐπληρώθη· πολλοὶ μὲν γὰρ ἐν ταῖς οἰκίαις πολλοὶ δὲ καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς ἔν τε ταῖς ἀγοραῖς καὶ πρὸς τοῖς ἱεροῖς σποράδην ἀπεκτίννυντο, καὶ αἵ τε κεφαλαὶ αὐτῶν ἐπὶ τὸ βῆμα αὖθις ἀνετίθεντο, καὶ τὰ λοιπὰ σώματα τὰ μὲν αὐτοῦ τε ἐρριπτεῖτο καὶ ὑπὸ κυνῶν ὀρνίθων τε ἠσθίετο, τὰ δὲ ἐς τὸν ποταμὸν ἐνεβάλλετο. Τά τε ἄλλα ὅσα ἐπὶ τοῦ Σύλλου πρότερον ἐπέπρακτο, καὶ τότε συνεφέρετο, πλὴν ὅτι δύο μόνα λευκώματα, χωρὶς μὲν τῶν βουλευτῶν χωρὶς δὲ τῶν ἄλλων, ἐξετέθη. Καὶ τὸ μὲν αἴτιον δι΄ ὃ τοῦτ΄ ἐγένετο, οὔτε παρ΄ ἑτέρου τινὸς μαθεῖν οὔτ΄ αὐτὸς εὑρεῖν ἠδυνήθην· ὃ γάρ τοι μόνον ἄν τις, τό γε ἐλάττους θανατωθῆναι, ἐνενόησεν, ἥκιστα ἀληθές ἐστι· πολλῷ γὰρ πλείους, ἅτε καὶ ὑπὸ πλειόνων, ἐσεγράφησαν. Τοῦτο δὲ οὐ παρὰ τὰς σφαγὰς τὰς ἐν τῷ πρὶν γενομένας παρήλλαξεν· ἐπεὶ ὅτι γε οὐκ ἀναμὶξ τὰ ὀνόματα τῶν πρώτων τοῖς πολλοῖς ἀλλὰ χωρὶς ἐξετέθη, λῆρόν που πολὺν τοῖς γε ἐκ τοῦ ὁμοίου σφαγησομένοις ἔφερεν. Ἀντ΄ ἐκείνου δὲ δὴ ἕτερα καὶ πάνυ δυσχερῆ, καίπερ μηδεμίαν τῶν προτέρων ὑπερβολήν, ὥς γε καὶ ἐδόκει, λιπόντων, οὐκ ὀλίγα αὐτοῖς συνηνέχθη. Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ Σύλλου οἵ τέ τι δρῶντες τάς τε τόλμας πρόσχημα, ἅτε καὶ πρῶτον τοῦ τοιούτου πειρώμενοι καὶ οὐκ ἐκ προβουλῆς, ἐποιοῦντο, καὶ διὰ τοῦθ΄ ἧττον τὰ πλείω κακοτρόπως, οἷα οὐκ ἐκ προνοίας ἀλλ΄ ἐκ συντυχίας, ἔπραττον· καὶ οἱ πάσχοντες ἐξαπιναίαις τε καὶ ἀνηκούστοις συμφοραῖς περιπίπτοντες ῥαστώνην τινὰ ἐκ τοῦ ἀνελπίστου τῶν παθῶν ἐλάμβανον. Τότε δὲ πάντα μὲν τὰ προτολμηθέντα οἱ μὲν αὐτοὶ χειρουργήσαντες οἱ δὲ ἰδόντες, οἱ δ΄ ἀκοῇ γοῦν ὑπογύῳ ἀκριβοῦντες, πολλὰ δ΄ οὖν ἐν τῷ διὰ μέσου τῇ προσδοκίᾳ τῶν ὁμοίων οἱ μὲν ὡς δράσουσι προσεπινοήσαντες, οἱ δ΄ ὡς πείσονται προσδείσαντες, ἐκεῖνοί τε πλείστην ἀτοπίαν τῇ τε ζηλώσει τῶν προτέρων ἔργων καὶ τῇ ἀπ΄ αὐτῶν ἐς τὸ καινῶσαί πως τὰ ἐπιβουλεύματα ἐξ ἐπιτεχνήσεως παρεῖχον, καὶ οἱ ἕτεροι πάνθ΄ ὅσα παθεῖν ἐδύναντο λογιζόμενοι πολὺ ταῖς ψυχαῖς καὶ πρὸ τῶν σωμάτων, ὡς καὶ ἐν αὐτοῖς ἤδη ὄντες, διεκναίοντο. Κἂν τε τούτῳ χαλεπωτέρως ἢ πρὶν ἀπήλλασσον, καὶ διότι τότε μὲν μόνοι οἱ τοῦ Σύλλου τῶν τε περὶ αὐτὸν δυνατῶν ἐχθροὶ διώλοντο, τῶν δὲ δὴ φίλων αὐτοῦ τῶν τε ἄλλων ἀνθρώπων οὐδεὶς ἐκείνου γε κελεύσαντος ἐφθάρη, ὥστε ἔξω τῶν πάνυ πλουσίων (τούτοις γὰρ οὐκ ἔστιν ὅτε εἰρήνη πρὸς τὸν ἰσχυρότερον ἐν τοῖς τοιούτοις γίγνεται) οἵ γε λοιποὶ ἐθάρσουν· ἐν δὲ δὴ ταῖς δευτέραις ταύταις σφαγαῖς οὐχ ὅπως οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν ἢ καὶ οἱ πλούσιοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πάνυ φίλοι καὶ παρὰ δόξαν ἐκτείνοντο. Ἄλλως μὲν γὰρ ἤ τις ἢ οὐδεὶς ἐς ἔχθραν ἀπ΄ ἰδίας τινὸς αἰτίας τοῖς ἀνδράσιν ἐκείνοις, ὡς καὶ σφαγῆναι πρὸς αὐτῶν, ἐληλύθει· τὰ δὲ δὴ κοινὰ πράγματα καὶ αἱ τῶν δυναστειῶν διαλλαγαὶ καὶ τὰς

φιλίας τάς τε ἔχθρας τὰς σφοδρὰς αὐτοῖς ἐπεποιήκεσαν. Πάντας γὰρ τοὺς τῷ πέλας συναραμένους τέ τι καὶ συμπράξαντας ἐν πολεμίου μοίρᾳ οἱ ἕτεροι ἐτίθεντο· καὶ οὕτω συνέβαινε τοὺς αὐτοὺς καὶ φίλους τινὶ αὐτῶν καὶ ἐχθροὺς πάντως γεγονέναι ὥστε, ἐν ᾧ ἰδίᾳ ἕκαστος τοὺς ἐπιβουλεύσαντάς οἱ ἠμύνετο, καὶ τοὺς φιλτάτους κοινῇ συναπώλλυσαν. Ἐκ γὰρ τῶν πρὸς ἀλλήλους πραγμάτων τό τε οἰκειωθέν σφισι καὶ τὸ ἀλλοτριωθὲν ἐν λόγῳ τινὶ τιθέμενοι οὔτε τὸν ἑαυτοῦ τις αὐτῶν ἐχθρὸν τιμωρήσασθαι, φίλον ἑτέρου ὄντα, ἐδύνατο μὴ ἀντιδιδοὺς ἄλλον, καὶ ἐκ τῆς τῶν γεγονότων ὀργῆς τῆς τε ἔπειτα ὑποψίας παρ΄ οὐδὲν τὴν τοῦ ἑταιρικοῦ σωτηρίαν πρὸς τὴν τοῦ διαφόρου τιμωρίαν ποιούμενοι ῥᾳδίως σφᾶς ἀντεδίδοσαν. Κἀκ τούτου τούς τε φιλτάτους ἀντὶ τῶν ἐχθίστων ἀλλήλοις προέβαλλον, καὶ τοὺς πολεμιωτάτους ἀντὶ τῶν ἑταιροτάτων, τοῦτο μὲν ἴσους πρὸς ἴσους, τοῦτο δὲ ἀνθ΄ ἑνὸς πλείονας ἢ καὶ ἀντὶ πλειόνων ἐλάττονας, ἠλλάττοντο, τά τε ἄλλα ἐν ἀγορᾶς τρόπῳ ποιούμενοι, καὶ ὑπερβάλλοντες ὥσπερ ἐν πρατηρίῳ. Εἰ μὲν εἷς τις ἑνός τινος ἀντάξιος ὥστ΄ ἰσομοιρεῖν εὑρίσκετο, ἁπλῆ ἡ ἀντίδοσις ἐγίγνετο· ὅσους δὲ δὴ ἀρετή τις ἢ ἀξίωσις ἢ καὶ συγγένεια ἀνετίμα, ἀντὶ πλειόνων ἀπώλλυντο. ἅτε γὰρ ἐν ἐμφυλίοις πολέμοις, καὶ πολλῷ μὲν χρόνῳ πολλαῖς δὲ καὶ πράξεσι γενομένοις, συχνοὶ καὶ τοῖς πάνυ συγγενέσι κατὰ τὸ στασιωτικὸν προσεκεκρούκεσαν. Ἀμέλει τῷ τε Ἀντωνίῳ καὶ ὁ θεῖος Λούκιος {Ἀντώνιος} Καῖσαρ καὶ τῷ Λεπίδῳ καὶ ὁ ἀδελφὸς Λούκιος Παῦλος ἐπεπολέμωντο. Ἀλλ΄ οὗτοι μὲν ἐσώθησαν, τῶν δὲ δὴ ἄλλων πολλοὶ καὶ παρ΄ αὐτοῖς τοῖς τε φίλοις καὶ τοῖς ἀναγκαίοις, ὑφ΄ ὧνπερ ἐς τὰ μάλιστα καὶ σωθήσεσθαι καὶ τιμηθήσεσθαι προσεδόκων, ἐσφάγησαν. Ὅπως γὰρ μηδεὶς στερηθήσεσθαι τῶν ἄθλων φοβηθείς, ὅτι τοὺς ἐπὶ τοῦ Σύλλου φονεύσαντάς τινας ὁ Κάτων ὁ Μᾶρκος ταμιεύσας ἀπῄτησε πάνθ΄ ὅσα ἐπ΄ αὐτοῖς εἰλήφεσαν, ἧττόν τινα ἀποκτείνῃ, προηγόρευσαν ὅτι οὐδένα αὐτῶν ἐς τὰ δημόσια γράμματα ἐσγράψουσι. Τούς τε οὖν ἄλλους ἑτοιμότερον διὰ τοῦτ΄ ἔσφαζον καὶ τοὺς εὐπόρους, εἰ καὶ μηδενὶ αὐτῶν ἀπήχθοντο· παμπόλλων τε γὰρ χρημάτων δεόμενοι, καὶ οὐκ ἔχοντες ὁπόθεν ἄλλοθεν τὰς ἐπιθυμίας τῶν στρατιωτῶν ἀποπληρώσωσι, κοινήν τινα κατὰ τῶν πλουσίων ἔχθραν προσέθεντο. Καὶ ἄλλα τε διὰ τοῦτο πολλὰ παρενομήθη, καὶ παιδίσκον τινὰ ἐς ἐφήβους ἐσήγαγον, ἵν΄ ὡς ἐς ἄνδρας ἤδη τελῶν ἀποθάνῃ. Ταῦτα δὲ ἐπράττετο μὲν ὑπό τε τοῦ Λεπίδου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου μάλιστα (πρός τε γὰρ τοῦ Καίσαρος τοῦ προτέρου ἐπὶ μακρότατον τιμηθέντες, καὶ ἐν ταῖς ἀρχαῖς ταῖς τε ἡγεμονίαις ἐπὶ πλεῖστον γενόμενοι, πολλοὺς ἐχθροὺς εἶχον), ἐδόκει δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος κατὰ τὴν τῆς δυναστείας κοινωνίαν γίγνεσθαι, ἐπεὶ αὐτός γε οὐδέν τι συχνοὺς ἀποκτεῖναι ἐδεήθη· τῇ τε γὰρ φύσει οὐκ ὠμὸς ἦν, καὶ ἐν τοῖς τοῦ πατρὸς ἤθεσιν ἐνετέθραπτο. Πρὸς δ΄ ἔτι νέος τε ὢν καὶ ἄρτι ἐς τὰ πράγματα παριὼν οὔτ΄ ἄλλως {ἂν} ἀνάγκην πολλοὺς σφοδρῶς μισεῖν εἶχε καὶ φιλεῖσθαι ἤθελε. Σημεῖον δὲ ὅτι, ἀφ΄ οὗ τῆς τε πρὸς ἐκείνους συναρχίας ἀπηλλάγη καὶ τὸ κράτος μόνος ἔσχεν, οὐδὲν ἔτι τοιοῦτον ἔπραξεν. Καὶ τότε δὲ οὐχ ὅσον πολλοὺς οὐκ ἔφθειρεν, ἀλλὰ καὶ ἔσωσε πλείστους, τοῖς τε προδοῦσι τοὺς δεσπότας ἢ τοὺς φίλους χαλεπώτατα καὶ τοῖς συναραμένοις τισὶν ἐπιεικέστατα ἐχρήσατο. Τεκμήριον δέ, Τανουσία γυνὴ ἐπιφανὴς τὸν ἄνδρα Τίτον Οὐίνιον ἐπικηρυχθέντα τὸ μὲν πρῶτον ἐς κιβωτὸν παρὰ ἀπελευθέρῳ τινὶ

Φιλοποίμενι κατέκρυψεν, ὥστε καὶ πίστιν τοῦ τεθνηκέναι αὐτὸν παρασχεῖν· μετὰ δὲ τοῦτο δημοτελῆ ἑορτήν, ἣν συγγενής τις αὐτῆς ποιήσειν ἔμελλε, τηρήσασα, τόν τε Καίσαρα διὰ τῆς Ὀκταουίας τῆς ἀδελφῆς ἐς τὸ θέατρον μόνον τῶν τριῶν ἐσελθεῖν διεπράξατο, κἀνταῦθα ἐσπηδήσασα τό τε πραχθὲν ἀγνοοῦντί οἱ ἐμήνυσε, καὶ τὴν κιβωτὸν αὐτὴν ἐσκομίσασα ἐκεῖθεν τὸν ἄνδρα ἐξήγαγεν, ὥστε τὸν Καίσαρα θαυμάσαντα πάντας μὲν αὐτοὺς ἀφεῖναι (καὶ γὰρ τοῖς συγκρύψασί τινα θάνατος προείρητο), τὸν δὲ Φιλοποίμενα καὶ ἐς τὴν ἱππάδα κατατάξαι. Ἐκεῖνος μὲν οὖν πολλούς, ὅσους γε καὶ ἠδυνήθη, διεσώσατο· ὅ τε Λέπιδος τῷ τε ἀδελφῷ τῷ Παύλῳ ἐς Μίλητον ἐκδρᾶναι ἐπέτρεψε, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους οὐκ ἀπαραίτητος ἦν· ὁ δὲ Ἀντώνιος ὠμῶς καὶ ἀνηλεῶς οὐχ ὅτι τοὺς ἐκτεθέντας ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπικουρῆσαί τινι αὐτῶν ἐπιχειρήσαντας ἔκτεινε. Τάς τε κεφαλάς σφων, εἰ καὶ σιτούμενος ἐτύγχανεν, ἐπεσκόπει, καὶ ἐπὶ πλεῖστον τῆς τε ἀνοσιωτάτης καὶ τῆς οἰκτροτάτης αὐτῶν ὄψεως ἐνεπίμπλατο. Καὶ ἥ γε Φουλουία πολλοὺς καὶ αὐτὴ καὶ κατ΄ ἔχθραν καὶ διὰ χρήματα, καὶ ἔστιν οὓς οὐδὲ γιγνωσκομένους ὑπὸ τοῦ ἀνδρός, ἐθανάτωσεν· ἑνὸς γοῦν τινος κεφαλὴν ἰδὼν εἶπεν ὅτι « τοῦτον οὐκ ἠπιστάμην ». Ὡς δ΄ οὖν καὶ ἡ τοῦ Κικέρωνός ποτε ἐκομίσθη σφίσι (φεύγων γὰρ καὶ καταληφθεὶς ἐσφάγη), ὁ μὲν Ἀντώνιος πολλὰ αὐτῷ καὶ δυσχερῆ ἐξονειδίσας ἔπειτ΄ ἐκέλευσεν αὐτὴν ἐκφανέστερον τῶν ἄλλων ἐν τῷ βήματι προτεθῆναι, ἵν΄ ὅθεν κατ΄ αὐτοῦ δημηγορῶν ἠκούετο, ἐνταῦθα μετὰ τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς, ὥσπερ ἀπετέτμητο, ὁρῷτο· ἡ δὲ δὴ Φουλουία ἔς τε τὰς χεῖρας αὐτὴν πρὶν ἀποκομισθῆναι ἐδέξατο, καὶ ἐμπικραναμένη οἱ καὶ ἐμπτύσασα ἐπί τε τὰ γόνατα ἐπέθηκε, καὶ τὸ στόμα αὐτῆς διανοίξασα τήν τε γλῶσσαν ἐξείλκυσε καὶ ταῖς βελόναις αἷς ἐς τὴν κεφαλὴν ἐχρῆτο κατεκέντησε, πολλὰ ἅμα καὶ μιαρὰ προσεπισκώπτουσα. Καὶ οὗτοι δ΄ οὖν ὅμως ἔσωσάν τινας, παρ΄ ὧν γε καὶ πλείω χρήματα ἔλαβον ἢ τελευτησάντων εὑρήσειν ἤλπισαν· καὶ ἵνα γε μὴ κεναὶ αἱ ἐν τοῖς λευκώμασι χῶραι τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ὦσιν, ἑτέρους ἀντενέγραψαν. Πλήν γε ὅτι τὸν θεῖον ὁ Ἀντώνιος, πολλὰ τῆς μητρὸς τῆς ἑαυτοῦ τῆς Ἰουλίας ἱκετευσάσης, ἀφῆκεν, οὐδὲν ἄλλο χρηστὸν εἰργάσατο. Πολύτροποι μὲν οὖν διὰ ταῦτα αἱ σφαγαί, πολυειδεῖς δὲ καὶ σωτηρίαι τισὶν ἐγένοντο. Συχνοὶ μὲν γὰρ καὶ πρὸς τῶν φιλτάτων ἀπώλοντο, συχνοὶ δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἐχθίστων ἐσώθησαν. Ἄλλοι σφᾶς αὐτοὺς ἀπέκτειναν, ἄλλους αὐτοὶ οἱ ἐπελθόντες ὡς καὶ φονεύσοντες ἀπέλυσαν. Προδόντες δέ τινες δεσπότας ἢ καὶ φίλους ἐκολάσθησαν, καὶ ἕτεροι δι΄ αὐτὸ τοῦτο ἐτιμήθησαν· οἵ τε περιποιήσαντές τινας οἱ μὲν δίκην ἔδοσαν οἱ δὲ καὶ γέρα ἔλαβον. Οἷα γὰρ οὐχ ἑνὸς ἀνδρὸς ἀλλὰ τριῶν πρός τε τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ἑαυτοῦ ἑκάστου καὶ πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον πάντα ποιούντων, καὶ μήτε τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς ἢ φίλους ἡγουμένων, σωθῆναί τε πολλάκις ὃν ὁ ἕτερος ἀπολέσθαι, καὶ φθαρῆναι αὖ ὃν ὁ ἕτερος περιγενέσθαι ἤθελε, σπουδαζόντων, πολλὰ καὶ ποικίλα συνέβαινεν, ὥς που καὶ εὐνοίας ἢ μίσους πρός τινα ἔχοντες ἦσαν.

("I dok su ljudi još uvijek bili u takvom stanju uma, ona ubistva proskripcijama koja je Sula nekada primijenio još jednom su bile primijenjene i cijeli Grad je bio ispunjen sa leševima. Mnogi su bili ubijeni u svojim kućama, mnogi čak na ulicama i ovdje i tamo na Forumu i oko hramova. Glave žrtava su još jednom bile postavljene na Rostri i njihova

tijela su ostavljena da leže tako gdje su bila, da budu progutana od pasa i ptica, ili su bila bacana u rijeku.[364] Sve što je bilo urađeno ranije u vrijeme Sule, dogodilo se također i u ovo vrijeme, izuzev da su bile postavljene samo dvije bijele tablice, jedna za senatore i jedna za druge. Razlog za ovo nisam uspio da saznam od bilo koga ili da sam otkrio sam, jer jedini razlog zbog kojega se to moglo desiti, naime, da je manje bilo pogubljeno, nije tačno, jer je mnogo više imena bilo postavljeno, zbog činjenice da je bilo više osoba koje su sastavljale liste. Međutim, ova okolnost nije uzrokovala da se ove proskripcije razlikuje od onih ranijih ubistava /iz prvih proskripcija op. S.M/, jer je postavljanje imena istaknutih građana, a ne neselektivno zajedno sa onima iz mase, nego odvojeno, moralo sigurno izgledati veoma apsurdnom razlikom ljudima koji su trebali biti ubijeni pod istim uvjetima. Ali u suprotnosti sa ovom jednom razlikom, nije bilo nekoliko drugih uvjeta veoma uznemirujuće prirode koja ij je pogodila, iako Suline proskripcije, po svemu sudeći, nisu ostavljale prostora za njihovo nadmašivanje. U Sulino vrijeme, da budemo sigurno, počinioci su izvršili svoja šokantna djela u momentu, budući da su iskušavali ovu vrstu stvari /proskripcije op. S.M./ po prvi put, a ne kao rezultat namjernog planiranja i stoga u večini slučajeva oni su se ponašali manje zločinasto, jer su oni djelovali, ne sa zlom u predumišljaju, nego kako su prilike diktirale, i žrtve koje su se susrele sa nesrećema koje su ih iznenada snašle i nikada ranije nisu čule o njima, našle su neke olakšice u neočekivanosti svojih patnji. U ovo vrijeme /proskripcija II. triumvira op. S.M./, međutim, kada su ljudi ili sami učestvovali u svim dosadašnjim strašnim djelima, ili su ih vidjeli, ili su bili u svakom slučaju bili upoznati sa njima preko nedavnih opisa, i shodno tome, u svom vremenu između, u očekivanju ponavljanja sličnih zlodjela, su, sa jedne strane, osmišljavali mnoge dodatne užase, sa pomisli da će oni bili primijenjeni na njima, i sa druge ruke, zamišljali su dodatne užase sa pomisli da će ih oni morati trpiti. Počinitelji su pribjegavali najneobičnijim metodama u svome oponašanju nekadašnjih zlodjela i njihovoj dosljednoj želji da ih uvedu u svoje planove, svojom domišljatošću, nekim novim osobinama. I žrtve, razmišljajući o svemu šta bi mogle trpiti, pretrpile su velike muke u svojim mislima čak i prije nego što su njihova tijela bila izložena mučenja, kao da su već bila u samome središtu svojih patnji. Još jedan razlog za njihovo lošije ponašanje u ovoj prilici nego ranije je bilo to da su ranije samo neprijatelji Sule i vođa povezanih sa njim bili uništeni,[365] dok među prijateljima Sule ili nekih drugih ljudi niko nije poginuo, bar ne u Sulinom nadmetanju, tako da, osim veoma bogatih, koji ne mogu nikada biti na miru u ovakvim situacijama sa čovjekom moćnijim od njih samih, svi ostali nisu imali razloga za strah. U ovoj drugoj seriji ubistava, međutim, ubijani su ne samo neprijatelji ili bogati, nego također njihovi najbolji prijatelji,

---

[364] Sudeći po načinu na koji je prezentirana ova rečenica, po Kasiju Dionu i ne dopuštanje sahrane i namjerno prepuštanje tih tijela unižavanju i raspadu spada isto u sferu nedopuštenog, nečasnog, neprihvatljivog i nepriličnog ponašanja. Inače ovo je zajedničko svim povijesnim kontekstima.

[365] Ova konstatacija Kasija Diona nije tačna, jer su u prvim proskripcijama bili pobijeni i mnogi nevini i apolitični, nerijetko samo zbog bogatstva.

nevjerojatno koliko se čini, jer uopće niko nije izazvao neprijateljstvo tih ljudi zbog bilo kakve privatne stvari, do te mjere da bi bili ubijeni od njih /triumvira op. S.M./, ali to su bili njihovi odnosi sa javnošću i njihova promjena odanosti od jednoga političkog lidera drugom da su stvorili kod Rimljana ne samo njihova prijateljstva, nego također njihove nasilne neprijatelje. Jer svako ko je učinio zajednički cilj ili surađivao sa svojim susjedom u bilo čemu bilo je smatrano od ostalih u svjetlu neprijatelja. I tako je došlo do toga da su iste osobe postale prijatelji nekoga od vođa /koji će ući u koaliciju II. triumvirata op. S.M./ i neprijatelji svih njih kao zajednice /u smislu uspostavljenog savezništva II. triumvira op. S.M./, tako dok je privatno svaki vođa /triumvir op. S.M./ preduzimao osvetu protiv onih koji su radili protiv njega, kao grupa su uništavali čak i svoje najdraže prijatelje. Zbog posljedica posla koji su oni imali jedni sa drugima oni su se držali neke vrste računanja stavkama “prijatelj” i “neprijatelj”, i nijedan od njih nije se mogao osvetiti samo nekom od svojih neprijatelja, ako je on bio prijatelj jednoga ili dvojice drugih, bez da je predao nekoga prijatelja zauzvrat. I zbog njihove ljutnje zbog onoga što je bilo u prošlosti i zbog njihove sumnje u budućnosti, nije im bilo stalo do spašavanja suradnika kao protiv njihove osvete protivniku, i zato su spremno dali svoje prijatelje zauzvrat. Kao posljedica toga, oni /II. triumviri op. S.M./ su sada nudili jedni drugima svoje najvjernije prijatelje u zamjenu za njihove najgore neprijatelje, i dobili su svoje najneumoljivije protivnike u zamjenu za svoje najbliže drugove, nekada izmjenjujući jedanke brojeve, a ponekad nekoliko za jednoga ili manje za više, i njihovi pregovori su općenito izgledali kao pijaca, posebno u nadmetanju jednoga sa drugim kao na aukciji. Ako je pronađena neka osoba koja odgovara drugoj u vrijednosti tako da postoji paritet među njima, došlo je do ravnomjerne razmjene, ali oni čija je vrijednost pojačana nekom izvrsnošću ili rangom ili čak odnosom svaki je ginuo u cijeni nekoliko života. Jer, kao je prirodno u građanskim ratovima, koji traju dugo i uključuju mnogo incidenata, mnogi su tokom sukoba došli u koliziju sa čak svojim najbližim rođacima. Npr. Antonije je našao neprijatelja u svome ujaku, Luciju Cezaru i Lepid u svome bratu, Luciju Paulu. Ali, iako su životi ovih ljudi bili pošteđeni, mnogi ostali su bili pobijeni čak u kućama svojih prijatelja i rođaka, u čijim rukama su oni najvjerojatnije očekivali da busu spašeni i poštovani. Jer, kako niko ne bi oklijevao da ubije drugoga iz straha da ne bude lišen nagrade, budući da je Marko Katon /Mlađi op. S.M./, u svojoj kvestorskoj dužnosti, zahtijevao povrat svega onoga što su primili za svoj posao od onih koji su ubili bilo koga u vremenu Sule, /triumviri op. S.M./ proglasili su da ime nijednog od počinilaca ne bi trebalo da bude upisano u javne spise. Ohrabreni time, ljudi su počeli ubijati, pored ostalih, također i dobrostojeće, čak i kada nisu imali nikakvo neslaganje sa bilo kim od njih. Pošto njihova golema potreba za novcem, /triumviri op. S.M./ nije imala drugoga izvora za zadovoljavanje želja svojih vojnika, došlo je do zajedničkog neprijateljstva prema bogatim. I među mnogim bezakonjima koje su počinili u provođenju ove politike, oni su uzeli /maloljetne op. S.M./ mladiće i upisali ih među vojno sposobne

mladiće, kako bi ih mogli ubiti jer su sada bili svrstani među odrasle /punoljetne op. S.M./ muškarce.[366] Ova djela su počinili uglavnom Lepid i Antonije, jer su oni bili počašćavani od strane ranijeg /Gaja Julija op. S.M./ Cezara dugi niz godina, i budući da su dugo vremena obnašali dužnosti i namjesništva oni su imali mnoge neprijatelje. Čini se da je Cezar /Oktavijan op. S.M./ učestvovao u ovom poslu samo zato što je dijelio vlast, jer on sam nije potrebe da ubije veliki broj, jer on nije bio po prirodi okrutan i bio je odgojen na način svoga /adoptivnog, ne biološkog op. S.M./ oca. Štaviše, budući da je on još uvijek bio mladić i da je upravo ušao u politiku, nije bio ni u kakvom nužnom slučaju da nasilno mrzi mnoge osobe, a osim toga želio je biti voljen. Dokaz za to je da od vremena kada on raskinuo zajedničko vladanje sa svojim kolegama /prvo Lepidom, kasnije i Antonijem op. S.M./ više nije činio ništa slično. Čak ni u ovom vrijeme on se nije samo suzdržavao od uništavanja mnogih, već je zapravo spasio veoma veliki broj. I on je sa velikom strogošću tretirao one koji su izdali svoje gospodare ili prijatelje i vrlo blago one koji su pomagali drugima. Svjedoči slučaj Tanusije, žene od značaja. Prvo je sakrila svoga supruga Tita Vinija, jednoga od proskribiranih u kovčegu u kući oslobođenika po imenu Filopemen i tako je napravilo da je izgledalo da je on bio ubijen. Kasnije je ona čekala javni praznik, koji je trebao voditi njen rođak i kroz utjecaj Cezareve sestre Oktavije dovela je da od triumvira sam Cezar /Oktavijan op. S.M./ uđe u teatar. Onda je ona požurila i obavijestila ga o svome djelu, o kojem on nije znao, donijevši i sam kovčeg i iz njega izvadivši svoga supruga. Cezar, zapanjen, sve ih je oslobodio, jer je za skrivanje kazna bila smrt i uvrstio je Filopemena među vitezove. Tako je Cezar /Oktavijan op. S.M./ spasio života koliko je mogao, i Lepid je dozvolio svome bratu Paulu da pobjegne u Milet i nije bio neumoljiv prema drugima. Ali Antonije je ubijao divljački, ne samo one čija imena su bila objavljena, nego i one koji su pokušavali da pomognu bilo kojem od njih. On je uvijek promatrao njihove /odsječene i donesene op. S.M./ glave, čak i ako bi se to desilo dok je jeo, i zasitio bi se najvećoj mogućoj mjeri nad ovim nečasnim i žalosnim prizorom.[367] Čak je i Fulvija[368] uzrokovala mnoge smrti, i kako bi zadovoljila svoje neprijateljstvo i kako bi zadobila njihovo bogatstvo, u nekim slučajevima ljudi koje njen suprug nije poznavao. U svakom slučaju, kada je on vidio glavu jednoga čovjeka, on je uzviknuo : "Ja ne znam

[366] Na ovaj jedan vrlo perfidni način mnogi maloljetnici i stariji dječaci su stradali, jer su se proglašavanjem za punoljetne mogli stavljati na proskripcijske liste, najvjerojatnije u cilju njihovog elimiranja kao potencijalnih nasljednika velikoga bogatstva. Dionov odnos prema ovome činu triumvira ukazuje vrlo precizno da je riječ o nečemu što se smatralo zločinom u kontekstu klasične civilizacije.

[367] I ismijavanje i unižavanje posmrtnih ostataka se smatralo nedoličnim i neprihvatljivim ponašanjem, kao što se to može jasno primijetiti iz ovoga Dionovog opisa Antonijevog postupanja sa glavama proskribiranih.

[368] *Fulvia* (živjela cc. 83. – 40. god. p. n. e.), vrlo istaknuta i energična žena u vrijeme stranačkih sukoba i II. i III. građanskog rata. Bila u početku pobornik ekstremnih populara, kasnije jedan od glavnih pokretača II. triumvirata. Bila tri puta udata i to za Publija Klodija Pulhera (*Publius Clodius Pulcher*), zatim Gaja Skribonija Kuriona (*Caius Scribonius Curio*) i na kraju sa Markom Antonijem. Svi njeni brakovi su imali snažnu političku pozadinu.

ovoga čovjeka". Kada je, međutim, glava Cicerona također bila donesena njima jednoga dana (on je bio presretnut i ubijen u bijegu), Antonije je izgovorio mnoge gorke optužbe protiv njega i zatim je naredio da bude izložena na Rostri značajnije nego ostale, kako bi mogla biti viđena na onome mjestu gdje je Ciceron tako često bio slušan dok govori protiv njega, zajedno sa njegovom /Ciceronovom op. S.M./ desnom rukom, koja je bila odsjećena. I Fulvija je uzela glavu u ruke prije nego što je bila uklonjena, i nakon što ju je zlostavljala i pljuvala, stavila ju je na svoja koljenja, otvorila usta i izvukla jezik, koji je probadala ukosnicama , i u isto vrijeme izgovarala mnoge brutalne dosjetke.[369] Ipak čak je i ovaj par spasio neke od osoba od kojih su dobili više novca nego što su mogli očekivati sa njihovom smrću. I kako mjesta za njihova imena na /proskripcijskim op. S.M./ tablicama ne bi obila prazna, oni bi ispisali druge umjesto njih. Zaista, izuzev oslobađanja svoga ujaka i najiskrenijih molbi svoje majke Julije, Antonije nije izveo nikakav hvale vrijedan čin. Iz ovih razloga, ubistva su imala mnoge forme, i također spašavanja u pojedinačnim slučajevima su bila različite vrste. Mnogi su nestajali u rukama svojih najdržaih prijatelja, i mnogi su bili spašavani od svojih najljučih neprijatelja. Neki su se ubili sami, a drugi su bili oslobođeni od ljudi koji su došli da ih ubiju. Neki koji su izdali gospodare i prijatelje su bili kažnjeni, a drugi su bili čapšćeni iz istoga razloga. Od onih koji su pomogli druge da spase svoje živote, neki su platili kaznu, dok su drugi zapravo primili nagrade. Pošto nije samo nije čovjek bio zabrinut, nego trojica, svaki je činio bilo šta i sve prema svojim sopstvenim željama i privatnim prednostima i što se tiće različitih postavljanja ljudi kao neprijatelja ili prijatelja, i svaki je često imao priliku da iskreno želi život bude pošteđen onome kojega je neki drugi želio da uništi, ili, sa druge strane, da pogubi onoga za koga je neki drugi želio da preživi, što je rezultiralo mnogim kompliciranim situacijama, prema tome kako su oni osjećali dobru volju ili mržnju prema nekome.").[370]

---

369 Fulvija je bila posebno ogorčena na Cicerona, ne samo zbog serije govora nazvanih filipike u kojima je napadao njenog tadašnjeg supruga Marka Antonija, nego čak štaviše zbog toga što je Ciceron bio glavni nemesis njenoga prvoga supruga Klodija, inače lidera ekstremne popularske struje i vođe uličnih paravojnih ekstremističkih bandi. Inače je i sama Fulvija često bila meta govora Cicerona.

370 Sav Dionov opis II. proskripcija jasno ukazuje da su same proskripcije shvatane kao zločin i prijestup velikoga stupnja u kontekstu klasične civilizacije. Za njega su čak ove proskripcije II. triumvira gore nego one proskripcije koje je proveo Sula na kraju I. građanskog rata. Toga da su proskripcije i većina drugoga što su počinili II. triumviri u kasnu jesen 43. god. p. n. e. i na samome početku 42. god. p.n. e. bili nesumnjivi zločin i bezakonje nisu bili svjesni samo historičari, pisci, pravnici, intelektualci, nego i sami političari, među kojima i njihovi pokretači i izvršitelji dokazuje i sam Dionov opis. U skoro kompletnom ovom tekstu kao da provijava nastojanje da se umanji Oktavijanova krivica za ono što se desilo, da se relativizira njegova uloga u svemu tome. Nesumnjivo je i sam Oktavijan, kasniji prvi princeps August, znao da je ono u čemu je i osobno učestovao bio zločin, pa je nastojao da na neki način svoju odgovornost što je moguće više smanji, a poveća do nivoa užasa i šoka udio Antonija i Fulvije, koji će nedugo nakon pobjede triumvirske vojske nad republikanskom vojskom kod Filipa 42. god. p. n. e. postati njenovi glavni suparnici. A to se onda moralo odraziti na ranoprincipatsku historiografiju koja je takvu agendu primjenjivala i u svojim opisima III. građanskog rata i doba II. proskripcija. I pošto je Kasije Dion koristio tu historiografiju kao vrelo za svoje djelo, onda se takav duh pojavio i u njegovom opisu. Kasije Dion to opravdavanje Oktavijana da je „morao" da se udruži u II. triumvirat i učestvuje u proskripcijama iz navodno „višega interesa i cilja" znatno preciznije izrekao u podatku LVI, 37, 3 – 4, u kojem

Orosije, VI, 18, 9 – 12 : *inde cum ad urbem accessissent ac rumor de futura proscriptione ortus esset, C. Thoranius vir praetorius nihil tale metuens incursu militum domi suae interfectus est aliique conplures trucidati sunt. itaque, ne latius atque effrenatius incircumscripta caedes ageretur, centum triginta et duum senatorum nomina in tabula proposita sunt, primum Lepidi praecepto et nomine, deinde Antonii, tertio Caesaris. ibi Antonius Tullium Ciceronem inimicum suum, ibi L. Caesarem avunculum suum et - quod exaggerando sceleri accessit - viua matre proscripserat; ibi Lepidus L. Paulum fratrem suum in eundem proscriptorum gregem coniecerat. adiecti sunt postea ad numerum proscriptorum triginta equites Romani. multae diu et variae caedes actae, domus proscriptorum direptis omnibus dirutae sunt.*
(„Kada su /triumviri op. S.M./ stigli do Grada, pojavile su se glasine o budućim proskripcijama. Gaj Toranije, čovjek pretorskog ranga, ne bojeći se ničega takvog, je bio ubijen u svome sopstvenom domu u napadu vojnika. Mnogi drugi su također bili ubijeni, a da se bezobzirno klanje ne bi moglo rasplamsati u širem obimu i vez ograničenja, imena 132 senatora su bili objavljena na proskripcijskoj listi. Prvi spisak je uključivao one koji su određeni od Lepida, drugi one od Antonija i treći one od Cezara /Oktavijana op. S.M./, Na svojoj listi Antonije je proskribirao svoga neprijatelja Tulija Cicerona i također svoga ujaka Lucija Cezara i, šta je zločin učinilo gorim, on je ovo učinio dok mu je majka još bila živa. Svojoj listi, Lepid je dodao ime svoga sopstvenog brata, Lucija Paula, i kasnije 30 rimskih vitezova je bilo dodato broju proskribiranih. Tokom dugoga perioda desilo se mnogo ubistava, domovi proskribiranih su bili demolirani, i sve je bilo pokradeno.“).

Odgovornost za II. proskripcije snose sva trojica triumvira, bez obzira na pokušaje relativiziranja krivice pojedinih od njih u historiografiji ili na neki drugi način. Nakon proskripcija više ništa neće biti isto, a Republika je sa njima doživjela onaj konačni udar u samu srž svoga bitka. Trebalo je još samo pobijediti republikanske armije Bruta i Kasija i da se završi sa drevnim republikanskim sustavom. Rimski svijet je trebao novi poredak, novi režim koji je dovoljno snažan da razmrsi ovaj kaos i donese novi red i mir.

između ostaloga navodi i sljedeće : ἑλόμενος μὲν ὀλίγους τινὰς καὶ ἄκων σφίσι προέσθαι ὥστε τοὺς πλείους διασῶσαι, ἑλόμενος δὲ καθ᾽ ἑκάστους αὐτοῖς ἐπιτηδείως πως προσενεχθῆναι.
(„On je izabrao, iako protiv svoje volje, da preda nekolicinu /proskribiranih op. S.M./ njihovom gnjevu /ostalim triumvirima op. S.M./ kako bi mogao spasiti većinu, i on je izabrao da zauzme prijateljski stav prema svakome od njih jer se nije mogao boriti sa svakim od njih odmah.“).
Naravno, stoji i činjenica da je Oktavijan, kasnije, kada se situacija stabilizirala u Italiji rehabilitirao sve one koji su bili proskribirani, ali su se na neki način uspjeli spasiti (ponajviše bjekstvom na Siciliju koju je kontrolirao Sekst Pompej, jedan od sinova Pompeja Velikog).

Principat

I. „Pokolj u Iliriku 6. god. n. e.“

Ilirik, provincija ustrojena u ranoaugustovsko doba, je bio iznimno opterećen ekonomskim i socijalnim teškoćama koji su pogađali većinu domorodaca, peregrina Ilirika. Ovi negativni ekonomsko – socijalni procesi su bili direktno uzrokovani uvođenjem rimske vlasti u unutrašnjosti provincije i naglim prelaskom sa naturalne na robno – novčanu privredu. Na takvu frustrirajuću ekonomsko – socijalnu situaciju, „nadogradila se “ i naredba Augusta o mobilizaciji ilirskih muškaraca u auksilijarne jedinice koje su trebale biti upućene u markomanski rat. U proljeće 6. god. n. e. došlo je pod vodstvom Batona iz naroda Desitijata[371]do pobune regrutiranih auksilijara u njihovom taboru smještenom negdje u Gornjoj Bosni. Vijest o pobuni regrutiranih auksilijara se vrlo brzo proširila provincijom, izazivajući stihijsku bijesnu, anarhičnu i nekontrolirano ubistvenu reakciju domorodačkog stanovništva prema svemu onome što su oni smatrali da im je neprijateljsko. Došlo je do iznenadnog pokolja ne samo razbacanih vojnih odjela, nego i naseljenih veterana, stranih trgovaca i faktički svih stranaca. U ovom naglom, afektivnom toku „piroklastičnog bijesa i mržnje“ izgleda da nije bilo poštede ni za rod i ni za dob. Tako je započeo Veliki Ilirski ustanak i troipogodišnji rat (proljeće 6. – jesen 9. god. n. e.) u toku kojega su se desila golema razaranja i pogibelji.[372]

Velej Paterkul, II, CX, 6 : *Oppressi cives Romani, trucidati negotiatores, magnus vexillariorum numerus ad internecionem ea in regione, quae plurimum ab imperatore aberat, caesus, occupata armis Macedonia, omnia et in omnibus 1ocis igni ferroque vastata. Quin etiam tantus huius belli metus fuit, ut stabilem illum et firmatum tantorum bellorum experientia Caesaris Augusti animum quateret atque terreret.*
(„Uništeni su rimski građani, poklani trgovci, veliki broj veksilijara poubijan do zadnjega čovjeka u onome kraju koji je bio najudaljeniji od vrhovnog zapovjednika. Makedonija je zaposjednuta oružjem, sve i posvuda opustošeno ognjem i mačem.Tako je velik bio strah od tog rata da je pokolebao i preplašio i srce Cezara Augusta, očvrsnulo i prekaljeno iskustvom u tolikim ratovima.“).

Velej Paterkul, II, CXV, 4 : *Illa aestas maximi belli consummavit effectus: quippe Perustae et Desidiates Delmatae, situ locorum ac montium, ingeniorum ferocia, mira etiam pugnandi scientia et praecipue angustiis saltuum paene inexpugnabiles, non iam ductu, sed manibus atque armis ipsius Caesaris tum demum pacati sunt, cum paene funditus eversi forent.*

[371] Ilirski narod i politija, u prostoru Gornje Bosne.

[372] O Velikom Ilirskom ustanku v. Mesihović, 2011 A; Isto, 2018; Mesihović – Šačić, 2015: 201-230.

(„To je ljeto /9. god. n. e. op. S.M./ okončalo vrlo mučan rat. Jer su dalmatinski Pirusti[373] i Desitijati, gotovo nepobjedivi zbog položaja svojih mjesta i planina, svoje divlje ćudi i čudesne vještine u borbi, a osobito zbog svojih gorskih klanaca, tek tad napokon pokoreni, ne samo pod vodstvom, vec i rukama i oružjem samoga /Tiberija op. S.M./ Cezara, kad su bili gotovo posve uništeni.“).

Ljudski gubitci domorodačke populacije za vrijeme trajanja rata su bili enormni i mogu se smatrati najvećim (u procentualnom smislu) u odnosu na sve kasnije ratove koji su pogađali iliroslavensko područje. Međutim, i pored golemih ljudskih gubitaka kod ilirskih naroda, ipak se ne može govoriti o genocidu niti nad Ilirima kao etnokulturnim kompleksom niti nad nekim od pojedinačnih naroda iz toga kompleksa. Sam rat je bio vrlo surov, ali Augustov posinak Tiberije[374], koji je bio glavnokomandujući protuustaničkih snaga u Iliriku, nije imao namjeru uništenja ni Ilira, ni ustaničke populacije niti nekoga od tih pojedinačnih naroda. Ubijanja i stradanja su trajala sve dok se određena zajednica ne bi predala ili na neki drugi način sporazumno potčinila Tiberiju i Rimu.[375] To dokazuju i činjenice da je i sam ustanički vođa Baton Desitijatski pošteđen nakon predaje i da je život završio u internaciji u Raveni, vodeći pristojan život bez oskudice i ograničenja, kao i to da su oni ilirski narodi koji su bili najuporniji u ustanku kao. npr.Desitijati, Pirusti, Delmati, Mezeji, nakon ustanka ne samo sačuvali svoj narodnosni („nacionalni“) identitet, nego i svoje autonomne političke i upravno – teritorijalne jedinice (peregrinske *civitates*).

II. „Žrtvovanje i mučenje zarobljenika nakon bitke u Teutoburškoj šumi 9. god. n. e.“

Nakon uspješne pobune i uništenja armije pod komandom Kvintilija Vara[376] (tri legije i prateće auksilijarne jedinice te druga pratnja), Germani su zarobljene više časnike prinosili kao žrtve svojim božanstvima. Posebna meta napada nakon zarobljavanja su bili oni Rimljani koji su se bavili zakonsko – pravnim pitanjima i propisima, a na koje su Germani bili iznimno ogorčeni. Jedan od uzroka ustanka su bili i rimski sudovi koje je uvodio Kvintilije Var.

---

373 Ilirski narod sa jugoistoka provincije Ilirik, u današnjoj sjevernoj Crnoj Gori i Albaniji.

374 Tiberije (16. XI. 42. god. p. n. e. – 16. III. 37. god. n. e.) vladao je od 18. IX. 14. do 16. III. 37. god. n. e. Po rođenju se zvao *Tiberius Claudius Nero*, od 4. god. n. e. (usvajanja od Augusta) *Tiberius Iulius Caesar*, a kao čelni čovjek Rimske države *Tiberius Iulius Caesar Augustus*.

375 Rimljani u toku svoje historije nikada nisu imali namjeru nad nekim izvršiti genocid, niti su imali neki narod i zajednicu koje po defaultu treba fizički i biološki istrijebiti. Njihov uvijek osnovni cilj u svim ratovima koje su vodili bilo je da poraze i potčine neprijatelja, i u tome nisu birali sredstva i nisu se obazirali na žrtve. Ali namjera im je bila da ga potčine, a ne da ga biološki istrijebe. Nijedan svoj rat nisu vodili sa primarno genocidnom namjerom.

376 *Publius Quinctilius Varus*, konzul za 13. god. p. n. e., kao namjesnik provincije i zapovjednik tamošnjeg garnizona najodgovorniji za katastrofu u Teutoburškoj šumi.

Tacit, Anali, I, 61 : *Lucis propinquis barbarae arae, apud quas tribunos ac primorum ordinum centuriones mactaverant.*
(„U obližnjim šumama oltari barbara /Germana op. S.M./ na koje su bili prinijeli na žrtvu /vojne op. S.M./ tribune i centurione najviše po rangu“).[377]

Flor, II, XXX : *Nihil illa caede per paludes perque silvas cruentius, nihil insultatione barbarorum intolerabilius, praecipue tamen in causarum patronos. Aliis oculos, aliis manus amputabant, uni os obsutum, recisa prius lingua, quam in manu tenens barbarus "tandem" ait "vipera sibilare desisti."*
(„Ništa nije bilo okrutnije od onoga pokolja po močvarama i po šumama, ništa nepodnošljivije od uvreda barbara /Germana op. S.M./ osobito onih uperenih protiv zastupnika u pravnim poslovima. Jednima su iskapali oči, drugima odcijecali ruke. Jednomu je, sašivši mu usta, nakon što mu je prije bio odsjekao jezik, koji je držao u ruci, barbarin rekao: „Napokon si, zmijo, prestala siktati.“).

III. „Pokolji i sadistička iživljavanja 60. ili 61. god. n. e. u vrijeme ustanka Budike u Britaniji“[378]

Prve decenije rimskog osvajanja i pacifiziranja Britanije su obilježene kontinuiranim ratovima invazione armije i raznoraznih doseljenika sa domorodcima. Uslijed stalnih sukoba, koji su bili i brutalni i teški i uporni, u tom predAgrikolskom[379] dobu Britanije, rimska uprava se nije baš najbolje snalazila i više je nalikovala na vojnu okupaciju nego na uobičajenu provinciju. Osim toga, i financijski i ekonomski pritisak, posebice preko zelenaških i lihvarskih kredita, oduzimanje zemljišta kako bi se na nju naseljavali veterani – kolonisti su samo vodili jačanju tenzija i problema i općenito loš odnos uprave, vojnika, kolonista i drugih doseljenika prema domorodcima koje su tretirali kao robove i bezvrijedne su samo doprinosili povećavanju tenzija i unutarnjih frustracija. Sam povod za ustanak u Britaniji je bilo postupanje prema Budiki, kraljici Icena.[380] Ona je bičevana, njene dvije kćerke silovane, dvor opljačkan, zemljišni posjedi vodećih Icena konfiscirani. Ubrzo je izbio opći ustanak udruženih britanskih naroda. A prvi na udaru neviđenog, pa i sadističkog

---

[377] Tacit opisuje prodor rimske armije pod komandom Germanika (nećak tadašnjeg princepsa Tiberija) u samo srce transrenske Germanije i njeno izbijanje 15. god. n. e. na poprište gdje se odigrala Teutoburška bitka.

[378] Pobuna se desila za vrijeme vladavine princepsa Nerona (15. XII. 37 – 9. VI. 68 n. e.) je vladao od 13. X. 54. do 9. VI. 68. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Domitius Ahenobarbus*, od 50. god. n. e. (odnosno usinovljenja od strane Klaudija) *Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus*, a od preuzimanja vlasti *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus*.

[379] *Cnaeus Iulius Agricola* (živio 13. VI. 40 – 23. VIII. 93. god. n. e.), namjesnik provincije Britanije koji je uspio da proširi granice provincije, kao i da konačno stabilizira njenu unutarnju situaciju. Punac čuvenog historičara Tacita.

[380] Naseljavali zapad današnje Engleske, u Norfolku i Suffolku.

izliva bijesa pobunjenika bili su kolonisti i drugi doseljenici u gradovima Camulodunum (Kolčester, Colchester), *Londinium* (London), Verulamium (St Albans). Obim ubijanja, načini mučenja i iživljavanja nad zarobljenicima, bez obzira na dob i rod, svrstavaju ratne zločine koje su počinili britanski ustanici u onu grupu zločina koji se odlikuju sadizmom, manijakalnim ponašanjem, i divljačkim istrebljivanjem, a koji nisu baš bili česta pojava u epohi klasične civilizacije.[381]Nakon pobjede rimske armije pod komandom namjesnika Gaja Svetonija Paulin (*Caius Suetonius Paulinus*) uslijedila je i žestoka osveta, u kojoj su opet poglavito stradali nevini.[382]

O ovim pokoljima literarna vrela izvještavaju na sljedeći način :

Tacit, Anali, XIV, 33 : *si quos imbellis sexus aut fessa aetas vel loci dulcedo attinuerat, ab hoste oppressi sunt. eadem clades municipio Verulamio fuit, quia barbari omissis castellis praesidiisque militare [horre]um, quod uberrimum spoliant[i] et defendentibus intutum, laeti praeda et laborum segnes petebant. ad septuaginta milia civium et sociorum iis, quae memoravi, locis cecidisse constitit. neque enim capere aut venundare aliudve quod belli commercium, sed caedes patibula, ignes cruces, tamquam reddituri supplicium, at praerepta interim ultione, festinabant.*
("Žene, starce i one koji se nisu mogli oteti privlačnosti grada /Londona op. S.M./, neprijatelj je pobio. Ista strašna sudbina zadesi municipij *Verulamium.* Barbari su ostavljali na miru kastele i vojne garnizone, napadali plijenom najbogatija i najslabije branjena mjesta. Utvrđeno je da je tada, u mjestima koja sam pomenuo /Camulodunum, *Londinium*, Verulamium op. S.M./ poginulo 70.000 rimskih građana i saveznika. Britanci nisu zarobljavali, nisu prodavali zarobljenike, nisu se bavili nikakvom trgovinom vezanom za rat. Klali su, vješali, palili, razapinjali, kao neko ko je siguran da će ga stići kazna, pa žuri da se unaprijed osveti.").

Tacit, Agrikola, 16 : *nec ullum in barbaris [ingeniis] saevitiae genus omisit ira et victoria.*
("U svom bijesu i svome trijumfu, oni /pobunjeni Britanci pod Budikom op. S.M./ nisu štedili u raznovrsnosti barbarske okrutnosti.").

Kasije Dion, fr. knjige LXII (7) :διὰ τοῦτο πόλεις τε δύο Ῥωμαϊκὰς ἐξεπόρθησε καὶ διήρπασε καὶ φόνον ἀμύθητον, ὡς ἔφην, εἰργάσατο: τοῖς τε ἁλισκομένοις ἀνθρώποις ὑπ᾽ αὐτῶν οὐδὲν τῶν δεινοτάτων ἔστιν ὅ τι οὐκ ἐγίνετο. καὶ ὃ δὴ δεινότατον καὶ θηριωδέστατον ἔπραξαν: τὰς γὰρ γυναῖκας τὰς εὐγενεστάτας καὶ εὐπρεπεστάτας γυμνὰς ἐκρέμασαν, καὶ τούς τε μαστοὺς αὐτῶν περιέτεμον καὶ τοῖς στόμασί σφων προσέρραπτον, ὅπως ὡς καὶ ἐσθίουσαι αὐτοὺς ὁρῷντο, καὶ μετὰ τοῦτο πασσάλοις ὀξέσι διὰ παντὸς ποῦ σώματος κατὰ μῆκος ἀνέπειραν. καὶ ταῦτα πάντα, θύοντές τε ἅμα καὶ ἑστιώμενοι καὶ

---

381 Za razliku od npr. XX. st. gdje je upravo ovaj tip zločina bio uveliko primjenjivan. Najbolji uporedivi primjer je masakr nad Poljacima izveden u Voliniji i Galiciji od strane ukrajinske šovinističke armije UPA.

382 *Tac. Ann.* XIV, 38 – 39; *Tac. Agric.* 16.

ὑβρίζοντες, ἔν τε τοῖς ἄλλοις σφῶν ἱεροῖς καὶ ἐν τῷ τῆς Ἀνδάτης μάλιστα ἄλσει ἐποίουν. οὕτω τε γὰρ τὴν Νίκην ὠνόμαζον, καὶ ἔσεβον αὐτὴν περιττότατα.
(„To[383] joj /Budiki op. S.M./ je omogučilo da opustoši i opljačka dva rimska grada, kao što sam ja rekao, iskalivši neopisivi pokolj. Oni koje su zarobili Britanci bili su podvrgnuti svakom poznatom obliku nasilja. Najgore i najveće zlodjelo koje su počinili njihovi zarobljivači je bilo sljedeće. Oni su nage objesili najuglednije i najistaknutije žene i onda im odsjekli njihove grudi i zašivali im u njihova usta, kako bi se činilo da ih žrtve jedu. Nakon toga bi oni nabijali žene na oštre kolčeve koji su se pružali duž cijeloga tijela. Sve ovo oni su činili praćeno sa žrtvovanjima, banketima i bezobzirnim ponašanjem, ne samo u njihovim drugim svetim mjestima, nego posebno u šumskoj gaju Andate[384]. Ovo je bilo njihovo ime za Viktoriju /boginju Pobjedu op. S.M./ i oni su je štovali sa najvećim poštovanjem.“).

Kasije Dion, fr. knjige LXII (11) : τοιαῦτα δὲ καὶ τούτοις εἰπὼν ἐπὶ τοὺς τρίτους ἐπιπαρῆλθε, καὶ ἔλεξε καὶ ἐκείνοις: ‘ἠκούσατε. μὲν οἷα ἡμᾶς οἱ κατάρατοι οὗτοι δεδράκασι, μᾶλλον δὲ ἔνια αὐτῶν καὶ εἴδετε: ὥσθ’ ἕλεσθε πότερον 1 καὶ αὐτοὶ τὰ αὐτὰ ἐκείνοις παθεῖν καὶ προσέτι καὶ ἐκπεσεῖν παντελῶς ἐκ τῆς Βρεττανίας, ἢ κρατήσαντες καὶ τοῖς ἀπολωλόσι τιμωρῆσαι καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἅπασι παράδειγμα ποιῆσαι καὶ πρὸς τὸ πειθαρχοῦν εὐμενοῦς ἐπιεικείας καὶ πρὸς τὸ νεωτερίζον... τὰ σπλάγχνα τὰ ἑαυτῶν ἐκτμηθέντα ἰδεῖν, πασσάλοις διαπύροις ἀναπαρῆναι καὶ ὕδατι ζέοντι τηκομένους ἀπολέσθαι, καθάπερ ἐς θηρία τινὰ ἄγρια ἄνομα.
(“Nakon što se ovim ljudima /vojnicima prvoga i drugoga odjela op. S.M./ obratio, on /Svetonije Paulin op. S.M./ je otišao do trećega odjela i njima je rekao : “Čuli ste kakvo su nasilje ovi prokletnici učinili protiv nas, čak i više, vi ste svjedočili nekima od njih. Izaberite, onda, da li želite da patite isti tretman i sami kao što su trpili vaši drugovi /zarobljeni vojnici op. S.M./ i da osim toga budete u potpunosti izbačeni iz Britanije, ili da pobjedivši osvetite one koji su poginuli i da u isto vrijeme pružite ostatku čovječanstva primjer, ne samo dobronamjerne milosti prema poslušnom, nego također i neizbježne strogosti prema pobunjenima.....I bilo bi bolje za nas da poginemo hrabro se boreći, nego da budemo uhvaćeni i nabijeni na kolac, da gledamo sopstvenu utrobu isječenu iz naših tijela, da budemo nataknuti na vreli ražanj, da propadamo tako što ćemo se kuhati u ključajoj vodi, ukratko da patimo kao da smo bačeni bezakonskim i bezbožnim divljim zvjerima.”).

Bez obzira na tragediju u porodici, javno ponižavanje, mučenje i silovanje kćerki, ipak se za ono što se desilo nad zarobljenicima, posebno civilima, ženama i djecom direktnu

[383] Najveći dio trupa provincijskog garnizona pod zapovjedništvom Svetonija Paulina se tada nalazio u borbenoj ekspediciji protiv otoka Mone (danas pod imenom Anglesey), na krajnjem zapadu Britanije (današnja sjeverna obala Velsa).

[384] *Andraste, Andrasta*. Keltsko božanstvo.

odgovornost snosi Budika. Nivo monstruoznog i sadističkog iživljavanja uveliko zasjenjuje sve ranije nepravde učinjene prema britanskim domorodcima, i ne može se ni na koji način ni opravdati niti relativizirati. Masakri u tri navedena grada nisu ratni zločini samo zbog činjenica da su tamo pobijeni zarobljenici i civili bez obzira na rod i dob, nego i posebice zbog onoga šta su Budikini "ratnici" radili sa ljudima tamo. Od svih ratnih zločina počinjenih u antici i poznatih historiografiji ono što se desilo u Camulodunum*u*, *Londiniumu,* Verulamium*u* spada u ubjedljivo najgori i najbestijalniji zločin. Masakri britanskih pobunjenika predvođenih Budikom bi se *interpretatio moderna* mogli smatrati genocidom, jer im je cilj bilo bukvalno fizičko uklanjanje nebritanskog stranog elementa na teritoriju koju kontroliraju.

IV. "Masakri u I. rimsko – jevrejskom ratu 66. – 73. god. n. e."

Uslijed općega ustanka Jevreja na Levantu se razbuktao jedan od najvećih ratova u euromediteranskoj povijesti. Pošto je rat vrlo rano, već na samome svome početku, postao totalni i nemilosrdan, sve strane učesnice (raznorazne frakcije jevrejskih pobunjenika, oružane snage Rimske države, Sirijci, Arabljani, tamo naseljeni Heleni i helenizirani Levantinci) nose na sebi "grijehe" onoga što po *interpretatio moderna* možemo nazvati ratnim zločinima. I prilično duboko naslagani slojevi etničkih, religijskih i kulturološko - civilizacijskih podjela i mržnji su samo dodatno doprinosili raspirivanju i širenju ubistvenog uragana koji je godinama pustošio i uništavao Levant. O ovim ratnim zločinima najviše detaljnih i slikovitih podataka daje i učesnik u ratu, i njegov pisac Josip Flavije. Sve je započelo sa masakrom nad rimskom jedinicom koja se u Jerusalimu na vjeru predala ustanicima.

Josip Flavije, II, XVII, 10 : οἱ δὲ μέχρι μὲν ἦσαν ἐν τοῖς ὅπλοις, οὔτ᾽ ἐπεχείρει τις τῶν στασιαστῶν αὐτοῖς οὔτ᾽ ἐνέφαινεν ἐπιβουλήν: ὡς δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ἅπαντες ἀπέθεντο τοὺς θυρεοὺς καὶ τὰ ξίφη καὶ μηδὲν ἔτι ὑποπτεύοντες ἀνεχώρουν, ὥρμησαν ἐπ᾽ αὐτοὺς οἱ περὶ τὸν Ἐλεάζαρον καὶ περισχόντες ἀνῄρουν οὔτε ἀμυνομένους οὔτε ἱκετεύοντας, μόνας δὲ τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὅρκους ἀναβοῶντας. οἱ μὲν οὖν οὕτως ὠμῶς ἀπεσφάγησαν ἅπαντες πλὴν Μετιλίου, τοῦτον γὰρ ἱκετεύσαντα καὶ μέχρι περιτομῆς ἰουδαΐσειν ὑποσχόμενον διέσωσαν μόνον, τὸ δὲ πάθος Ῥωμαίοις μὲν ἦν κοῦφον, ἐκ γὰρ ἀπλέτου δυνάμεως ἀπαναλώθησαν ὀλίγοι, Ἰουδαίων δὲ προοίμιον ἁλώσεως ἔδοξεν. καὶ κατιδόντες ἀνηκέστους μὲν ἤδη τὰς αἰτίας τοῦ πολέμου, τὴν δὲ πόλιν τηλικούτῳ μιάσματι πεφυρμένην, ἐξ οὗ δαιμόνιόν τι μήνιμα προσδοκᾶν εἰκὸς ἦν, εἰ καὶ μὴ τὴν ἐκ Ῥωμαίων ἄμυναν, ἐπένθουν δημοσίᾳ, καὶ πλήρης μὲν κατηφείας ἦν ἡ πόλις, ἕκαστος δὲ τῶν μετρίων ὡς αὐτὸς ὑπὲρ τῶν στασιαστῶν δίκας δώσων τετάρακτο. καὶ γὰρ δὴ σαββάτῳ συνέβη πραχθῆναι τὸν φόνον, ἐν ᾧ διὰ τὴν θρησκείαν καὶ τῶν ὁσίων ἔργων ἔχουσιν ἐκεχειρίαν.

(“Sve dok su oni imali svoje oružje, ustanici ih nisu napadali niti su dozvoljavali da se primijeti izdaja. Ali kada svi Rimljani po sporazumu odložiše svoje štitove i mačeve, i ništa ne sumnjajuć htjedoše na odu, iznenada na njih nasrnuše Eleazarovi ljudi, opkoliše ih i pobiše, a napadnuti niti su se branili niti molili, nego su se samo glasno pozivali na sporazum i zakletvu. Tako ih sve pobiše na užasan način, osim Metilija, koga buntovnici ostaviše na životu jer je molio za milost i obećao da će primiti judejsku vjeru i obrezati se. Za Rimljane taj gubitak nije mnogo značio jer su izgubili samo nekoliko ljudi od goleme bojne sile. A Judejcima je taj pokolj bio predigra njihove propasti, jer su dobro uvidjeli da je to nedjelo uzrok za rat, kojega oni nisu više mogli ukloniti sa svijeta, i da je njihov grad okaljan zločinom za koji su imali, ako ne najprije osvetu Rimljana, a ono svakako da očekuju božiju kaznu, pa zbog toga odrediše javnu opću žalost, i opća potištenost zavlada gradom. Oni koji su dobro mislili, nisu se mogli oteti strahu da će morati da trpe i kaznu za ustanike, jer pokolj je izvršen jedne subote, dakle u dan u koji se običava uzdržavati, zbog božije službe od svakoga posla.”).

Nakon toga je samo uslijedila spirala nasilja. Vrijedi izdvojiti sljedeće podatke o tome :

Josip Flavije, II, XVIII, 1 – 3 : Τῆς δ᾽ αὐτῆς ἡμέρας καὶ ὥρας ὥσπερ ἐκ δαιμονίου προνοίας ἀνῄρουν Καισαρεῖς τοὺς παρ᾽ ἑαυτοῖς Ἰουδαίους, ὡς ὑπὸ μίαν ὥραν ἀποσφαγῆναι μὲν ὑπὲρ δισμυρίους, κενωθῆναι δὲ πᾶσαν Ἰουδαίων τὴν Καισάρειαν: καὶ γὰρ τοὺς διαφεύγοντας ὁ Φλῶρος συλλαβὼν κατῆγεν δεσμώτας εἰς τὰ νεώρια. πρὸς δὲ τὴν ἐκ τῆς Καισαρείας πληγὴν ὅλον τὸ ἔθνος ἐξαγριοῦται, καὶ διαμερισθέντες τάς τε κώμας τῶν Σύρων καὶ τὰς προσεχούσας ἐπόρθουν πόλεις, Φιλαδέλφειάν τε καὶ Ἐσεβωνῖτιν καὶ Γέρασα καὶ Πέλλαν καὶ Σκυθόπολιν. ἔπειτα Γαδάροις καὶ Ἵππῳ καὶ τῇ Γαυλανίτιδι προσπεσόντες τὰ μὲν καταστρεψάμενοι, τὰ δ᾽ ὑποπρήσαντες ἐχώρουν ἐπὶ Κάδασα τὴν Τυρίων καὶ Πτολεμαΐδα Γάβαν τε καὶ Καισάρειαν. ἀντέσχον δὲ οὔτε Σεβαστὴ ταῖς ὁρμαῖς αὐτῶν οὔτε Ἀσκάλων, ἀλλ᾽ ἐπὶ ταύταις πυρποληθείσαις Ἀνθηδόνα καὶ Γάζαν κατέσκαπτον. πολλαὶ δὲ καθ᾽ ἑκάστην τούτων τῶν πόλεων ἀνηρπάζοντο κῶμαι, καὶ τῶν ἁλισκομένων ἀνδρῶν φόνος ἦν ἄπειρος. Οὐ μὴν οἱ Σύροι τῶν Ἰουδαίων ἔλαττον πλῆθος ἀνῄρουν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν λαμβανομένους ἀπέσφαττον οὐ μόνον κατὰ μῖσος, ὡς πρότερον, ἀλλ᾽ ἤδη καὶ τὸν ἐφ᾽ ἑαυτοῖς κίνδυνον φθάνοντες. δεινὴ δὲ ὅλην τὴν Συρίαν ἐπεῖχεν ταραχή, καὶ πᾶσα πόλις εἰς δύο διῄρητο στρατόπεδα, σωτηρία δὲ τοῖς ἑτέροις ἦν τὸ τοὺς ἑτέρους φθάσαι. καὶ τὰς μὲν ἡμέρας ἐν αἵματι διῆγον, τὰς δὲ νύκτας δέει χαλεπωτέρας: καὶ γὰρ ἀπεσκευάσθαι τοὺς Ἰουδαίους δοκοῦντες ἕκαστοι τοὺς ἰουδαΐζοντας εἶχον ἐν ὑποψίᾳ, καὶ τὸ παρ᾽ ἑκάστοις ἀμφίβολον οὔτε ἀνελεῖν τις προχείρως ὑπέμενεν καὶ μεμιγμένον ὡς βεβαίως ἀλλόφυλον ἐφοβεῖτο. προεκαλεῖτο δὲ ἐπὶ τὰς σφαγὰς τῶν διαφόρων καὶ τοὺς πάλαι πρᾳοτάτους πάνυ δοκοῦντας ἡ πλεονεξία: τὰς γὰρ οὐσίας τῶν ἀναιρεθέντων ἀδεῶς διήρπαζον καὶ καθάπερ ἐκ παρατάξεως τὰ σκῦλα τῶν ἀνῃρημένων εἰς τοὺς σφετέρους οἴκους μετέφερον, ἔνδοξός τε ἦν ὁ πλεῖστα κερδάνας ὡς κατισχύσας πλειόνων. ἦν δὲ ἰδεῖν τὰς πόλεις μεστὰς ἀτάφων σωμάτων καὶ νεκροὺς ἅμα νηπίοις γέροντας ἐρριμμένους γύναιά τε μηδὲ τῆς ἐπ᾽ αἰδοῖ σκέπης μετειληφότα, καὶ πᾶσαν μὲν τὴν ἐπαρχίαν μεστὴν ἀδιηγήτων συμφορῶν, μείζονα δὲ

τῶν ἑκάστοτε τολμωμένων τὴν ἐπὶ τοῖς ἀπειλουμένοις ἀνάτασιν. Μέχρι μὲν δὴ τούτων Ἰουδαίοις πρὸς τὸ ἀλλόφυλον ἦσαν προσβολαί, κατατρέχοντες δὲ εἰς Σκυθόπολιν τοὺς παρ᾽ ἐκείνοις Ἰουδαίους ἐπείρασαν πολεμίους: ταξάμενοι γὰρ μετὰ τῶν Σκυθοπολιτῶν καὶ τῆς ἑαυτῶν ἀσφαλείας ἐν δευτέρῳ θέμενοι τὴν συγγένειαν ὁμόσε τοῖς ὁμοφύλοις ἐχώρουν. ὑπωπτεύθη δ᾽ αὐτῶν καὶ τὸ λίαν πρόθυμον: οἱ γοῦν Σκυθοπολῖται δείσαντες μὴ νύκτωρ ἐπιχειρήσωσι τῇ πόλει καὶ μετὰ μεγάλης αὐτῶν συμφορᾶς τοῖς οἰκείοις ἀπολογήσωνται περὶ τῆς ἀποστάσεως, ἐκέλευον αὐτούς, εἰ βούλονται τὴν ὁμόνοιαν βεβαιῶσαι καὶ τὸ πρὸς τοὺς ἀλλοεθνεῖς πιστὸν ἐπιδείξασθαι, μεταβαίνειν ἅμα ταῖς γενεαῖς εἰς τὸ ἄλσος. τῶν δὲ ποιησάντων τὸ προσταχθὲν χωρὶς ὑποψίας. δύο μὲν ἡμέρας ἠρέμησαν οἱ Σκυθοπολῖται τὴν πίστιν αὐτῶν δελεάζοντες, τῇ δὲ τρίτῃ νυκτὶ παρατηρήσαντες τοὺς μὲν ἀφυλάκτους οὓς δὲ κοιμωμένους ἅπαντας ἀπέσφαξαν ὄντας τὸν ἀριθμὸν ὑπὲρ μυρίους καὶ τρισχιλίους, τὰς δὲ κτήσεις διήρπασαν ἁπάντων.
(„Istoga dana i u isti sat dogodi se, božijim određenjem, da su stanovnici Cezareje ubijali svoje judejske sugrađane, tako da je u jednom satu bilo poklano njih dvadeset hiljada, i da nijedan Judejac nije preostao u gradu, jer je Flor[385] pohvatao i bjegunce i kao zarobljenike odveo ih na lađe. Glas o tome pokolju toliko je razjario sav judejski narod da su sa pojedinim naoružanim odredima opustošili sela Sirijaca, kao i gradove blizu granice, Filadelfiju, Sebenitidu, Gerasu, Celu i Skitopolis, a zatim napadoše na Gadaru, Hipo i Galantidu, i ta su mjesta opustošili ili popalili, pa onda udariše na tirski grad Kedasu, kao i na Ptolemaidu, Gabu i Cezareju. Ni Sevastija ni Askalon nisu mogli odoliti njihovoj navali nego ih oni popališe, a zatim razoriše kao i Antedon i Gazu, Osim toga opljačkaše mnoga sela blizu tih gradova i bezbrojan je bio broj ljudi koji su bili uhvaćeni i pobijeni.Ali i Sirijci ne prirediše manji pokolj od Judejaca, nego i oni pobiše po gradovima one koje su mogli uhvatiti i to ne samo iz mržnje nego zbog toga da preduhitre opasnost koja im je pretila. Cijela Sirija se nalazila u snažnom uzbuđenju, i svaki pojedini grad bio je podeljen na dva neprijateljska tabora, a svaki od njih tražio je spas u tome da prvi ubije protivnika. Tako su dani prolazili u neprestanom prolivanju krvi, a noći su donosile još veću stravu. Pa kada se smatralo da su Judejci već iskorijenjeni, onda su se uzeli na oko oni za koje se sumnjalo da su pristalice Judejaca, a u pogledu sumnjivih nisu se mogli samo pobiti, premda se i od tih ljudi, kao mješanaca, trebalo isto tako bojati kao i čistih Judejaca. Uz to je došla i pohlepa za imetkom koja je navodila i one koji su nekada izgledali najmirniji, na ubijanje svojih protivnika. Jer se bez ikakvog ustručavanja grabilo imanje ubijenih, i, kao da su pali na bojištu, sa opljačkanih leševa vukao se plijen svojim kućama. Onoga koji je najviše prigrabio, najviše su slavili kao pobjednika nad mnogim neprijateljima. Gradovi su se punili nepokopanim leševima, i starci su se viđali kako ispruženi leže na zemlji pokraj djece i žena koje nisu bile pokrivene ni po sramotnim dijelovima. Neopisana bijeda vladala je u

385 Tadašnji rimski namjesnik Judeje, koji je zbog svoje nepromišljene politike bio i najodgovorniji za izbijanje ustanka.

cijeloj provinciji i još je gori bio strah od zlodjela kojima se pretilo, od onih koja su se već podnijela. Ako su Judejci do tada imali da se bore samo sa tuđincima, pri napadu na Skitopolis morali su da iskuse da i njihovi tamošnji sunarodnici istupaju protiv njih kao neprijatelji. Oni se naime združiše sa ostalim Skitopoljcima, pa žrtvovavši svoje sunarodnjačke obzire da bi sebe osigurali iziđoše u borbu protiv svojih sunarodnika. Ova prevelika spremnost izazvala je podozrenje kod Skitopoljaca koji su se plašili da bi njihovi judejski sugrađani mogli noću da napadnu na grad i da prirede veliki pokolj među stanovnicima, pokušavajući na taj način da poprave svoje otpadništvo pred svojim sunarodnicima. Zbog toga zatražiše da se oni isele sa svojim porodicama u gaj, ako žele da potvrde slaganje sa svojim sugrađanima i pokažu vjernost sporazumu protiv tuđinaca. Bez ikakvog podozrenja Judejci tako postupiše, i da bi ih Skitopoljci ubijedili da su sigurni, ostaviše ih dva dana na miru, ali treće noći iskoristiše zgodnu priliku i poklaše trinaest hiljada Judejaca, koji su spavali ili bili potpuno bezbrižni, bez straže, pa prigrabiše njihov imetak.”).

Josip Flavije, II, XVIII, 5 : Πρὸς δὲ τὴν ἐν Σκυθοπόλει φθορὰν αἱ λοιπαὶ πόλεις ἐπανίσταντο τοῖς καθ᾽ ἑαυτὴν Ἰουδαίοις ἑκάστη, καὶ πεντακοσίους μὲν ἐπὶ δισχιλίοις Ἀσκαλωνῖται, Πτολεμαεῖς δὲ δισχιλίους ἀνεῖλον ἔδησάν τ᾽ οὐκ ὀλίγους. καὶ Τύριοι συχνοὺς μὲν διεχειρίσαντο, πλείστους δ᾽ αὐτῶν δεσμώτας ἐφρούρουν, Ἱππηνοί τε καὶ Γαδαρεῖς ὁμοίως τοὺς μὲν θρασυτέρους ἀπεσκευάσαντο, τοὺς δὲ φοβεροὺς διὰ φυλακῆς εἶχον, αἵ τε λοιπαὶ πόλεις τῆς Συρίας, ὅπως ἑκάστη πρὸς τὸ Ἰουδαϊκὸν ἢ μίσους ἢ δέους εἶχον. μόνοι δὲ Ἀντιοχεῖς καὶ Σιδώνιοι καὶ Ἀπαμεῖς ἐφείσαντο τῶν μετοικούντων καὶ οὔτε ἀνελεῖν τινας Ἰουδαίων ὑπέμειναν οὔτε δῆσαι, τάχα μὲν καὶ διὰ τὸ σφέτερον πλῆθος ὑπερορῶντες αὐτῶν πρὸς τὰ κινήματα, τὸ πλέον δὲ ἔμοιγε δοκεῖν οἴκτῳ πρὸς οὓς οὐδὲν ἑώρων νεωτερίζοντας. Γερασηνοί τε οὔτε εἰς τοὺς ἐμμείναντας ἐπλημμέλησαν καὶ τοὺς ἐξελθεῖν ἐθελήσαντας προέπεμψαν μέχρι τῶν ὅρων.
(„Poslije ovog pokolja u Skitopolisu podigoše se stanovnici i drugih gradova protiv svojih judejskih sugrađana. Tako su Askalonci pobili dvije hiljade i pet stotina, u Ptolemaidi je ubijeno dvije hiljade, a sem toga znatan broj još i zatvoren. I Tirci smakoše mnoge, a još veći broj staviše u zatvor. Isto tako i stanovnici Hiposa i Gadare pogubiše smelije, a bojažljivije baciše u zatvor. Na isti način se postupalo i u drugim sirijskim gradovima, već prema tome da li je prema Judejcima preovlađivala mržnja ili strah. Samo stanovnici Antiohije, Sidona i Apameje poštediše svoje judejske sugrađane i ne dozvoliše da ni jedan od njih bude ubijen ili zatvoren, možda zbog toga što nisu davali nikakvu važnost eventualnim prekim nemirima među Judejcima s obzirom na svoju brojčanu nadmoćnost, ili, što držim da je tačnije, iz sažaljenja prema njima pošto se kod njih nije moglo zapaliti nikakvo ustaničko raspoloženje. Pa i Gerasimci ne učiniše ništa nažao Judejcima, koji su htjeli ostati u gradu, a onima koji su željeli da ga napuste dadoše pratnju sve do granice.”).

Josip Flavije, II, XVIII, 7– 8 : Κατὰ δὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀεὶ μὲν ἦν στάσις πρὸς τὸ Ἰουδαϊκὸν τοῖς ἐπιχωρίοις ἀφ᾽ οὗ χρησάμενος προθυμοτάτοις κατὰ τῶν Αἰγυπτίων Ἰουδαίοις Ἀλέξανδρος γέρας τῆς συμμαχίας ἔδωκεν τὸ μετοικεῖν κατὰ τὴν πόλιν ἐξ ἴσου † μοίρας πρὸς τοὺς Ἕλληνας. διέμεινεν δ᾽ αὐτοῖς ἡ τιμὴ καὶ παρὰ τῶν διαδόχων, οἳ καὶ τόπον ἴδιον αὐτοῖς ἀφώρισαν, ὅπως καθαρωτέραν ἔχοιεν τὴν δίαιταν ἧττον ἐπιμισγομένων τῶν ἀλλοφύλων, καὶ χρηματίζειν ἐπέτρεψαν Μακεδόνας, ἐπεί τε Ῥωμαῖοι κατεκτήσαντο τὴν Αἴγυπτον, οὔτε Καῖσαρ ὁ πρῶτος οὔτε τῶν μετ᾽ αὐτόν τις ὑπέμεινεν τὰς ἀπ᾽ Ἀλεξάνδρου τιμὰς Ἰουδαίων ἐλαττῶσαι. συμβολαὶ δ᾽ ἦσαν αὐτῶν ἀδιάλειπτοι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ τῶν ἡγεμόνων πολλοὺς ὁσημέραι παρ᾽ ἀμφοῖν κολαζόντων ἡ στάσις μᾶλλον παρωξύνετο. τότε δ᾽ ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐτετάρακτο, μᾶλλον ἐξήφθη τὰ παρ᾽ ἐκείνοις. καὶ δὴ τῶν Ἀλεξανδρέων ἐκκλησιαζόντων περὶ ἧς ἔμελλον ἐκπέμπειν πρεσβείας ἐπὶ Νέρωνα συνερρύησαν μὲν εἰς τὸ ἀμφιθέατρον ἅμα τοῖς Ἕλλησιν συχνοὶ Ἰουδαίων, κατιδόντες δὲ αὐτοὺς οἱ διάφοροι παραχρῆμα ἀνεβόων πολεμίους καὶ κατασκόπους λέγοντες: ἔπειτα ἀναπηδήσαντες ἐπέβαλλον τὰς χεῖρας αὐτοῖς. οἱ μὲν οὖν λοιποὶ φεύγοντες διεσπάρησαν, τρεῖς δὲ ἄνδρας συλλαβόντες ἔσυρον ὡς ζῶντας καταφλέξοντες. ἤρθη δὲ πᾶν τὸ Ἰουδαϊκὸν ἐπὶ τὴν ἄμυναν, καὶ τὸ μὲν πρῶτον λίθοις τοὺς Ἕλληνας ἔβαλλον, αὖθις δὲ λαμπάδας ἁρπασάμενοι πρὸς τὸ ἀμφιθέατρον ὥρμησαν ἀπειλοῦντες ἐν αὐτῷ καταφλέξειν τὸν δῆμον αὔτανδρον. κἂν ἔφθησαν τοῦτο δράσαντες, εἰ μὴ τοὺς θυμοὺς αὐτῶν ἀνέκοψεν Τιβέριος Ἀλέξανδρος ὁ τῆς πόλεως ἡγεμών. οὐ μὴν οὗτός γε ἀπὸ τῶν ὅπλων ἤρξατο σωφρονίζειν, ἀλλ᾽ ὑποπέμψας τοὺς γνωρίμους αὐτοῖς παύσασθαι παρεκάλει καὶ μὴ καθ᾽ ἑαυτῶν ἐρεθίζειν τὸ Ῥωμαίων στράτευμα. καταχλευάζοντες δὲ τῆς παρακλήσεως οἱ στασιώδεις ἐβλασφήμουν τὸν Τιβέριον. Κἀκεῖνος συνιδὼν ὡς χωρὶς μεγάλης συμφορᾶς οὐκ ἂν παύσαιντο νεωτερίζοντες, ἐπαφίησιν αὐτοῖς τὰ κατὰ τὴν πόλιν Ῥωμαίων δύο τάγματα καὶ σὺν αὐτοῖς δισχιλίους στρατιώτας κατὰ τύχην παρόντας εἰς τὸν Ἰουδαίων ὄλεθρον ἐκ Λιβύης: ἐπέτρεψεν δὲ οὐ μόνον ἀναιρεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰς κτήσεις αὐτῶν διαρπάζειν καὶ τὰς οἰκίας καταφλέγειν. οἱ δ᾽ ὁρμήσαντες εἰς τὸ καλούμενον Δέλτα, συνῴκιστο γὰρ ἐκεῖ τὸ Ἰουδαϊκόν, ἐτέλουν τὰς ἐντολάς, οὐ μὴν ἀναιμωτί: συστραφέντες γὰρ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ τοὺς ἄμεινον ὡπλισμένους ἑαυτῶν προταξάμενοι μέχρι πλείστου μὲν ἀντέσχον, ἅπαξ δ᾽ ἐγκλίναντες ἀνέδην διεφθείροντο. καὶ παντοῖος ἦν αὐτῶν ὄλεθρος, τῶν μὲν ἐν τῷ πεδίῳ καταλαμβανομένων, τῶν δ᾽ εἰς τὰς οἰκίας συνωθουμένων. ὑπεπίμπρασαν δὲ καὶ ταύτας οἱ Ῥωμαῖοι προδιαρπάζοντες τὰ ἔνδον, καὶ οὔτε νηπίων ἔλεος αὐτοὺς οὔτε αἰδὼς εἰσήει γερόντων, ἀλλὰ διὰ πάσης ἡλικίας ἐχώρουν κτείνοντες, ὡς ἐπικλυσθῆναι μὲν αἵματι πάντα τὸν χῶρον, πέντε δὲ μυριάδες ἐσωρεύθησαν νεκρῶν, περιελείφθη δ᾽ ἂν οὐδὲ τὸ λοιπόν, εἰ μὴ πρὸς ἱκετηρίας ἐτράποντο. κατοικτείρας δ᾽ αὐτοὺς Ἀλέξανδρος ἀναχωρεῖν τοὺς Ῥωμαίους ἐκέλευσεν. οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔθους τὸ πειθήνιον ἔχοντες ἅμα νεύματι τοῦ φονεύειν ἐπαύσαντο, τὸ δημοτικὸν δὲ τῶν Ἀλεξανδρέων δι᾽ ὑπερβολὴν μίσους δυσανάκλητον ἦν καὶ μόλις ἀπεσπᾶτο τῶν σωμάτων.
(„Što se tiče Aleksandrije, tamo su domaći stanovnici živeli u neprestanoj borbi s Judejcima, tj. od vremena kada su ovi spremno pomagali Aleksandru u borbi protiv

Egipćana,[386] pa im je zbog toga za nagradu priznao da uživaju ista prava koja imaju i njihovi grčki sugrađani. Ta privilegija ostade im i za vreme njegovih nasljednika, koji im čak dadoše i vlastitu gradsku četvrt da bi mogli nepomiješani sa strancima bolje održavati čistotu svoga načina života, pa im dozvoliše da se mogu nazivati Makedonci.[387] Kada su kasnije Rimljani zavladali Egiptom, ni Cezar, ni njegovi nasljednici, nisu dozvoljavali da se Judejcima ograničavaju prava koja im je dao Aleksandar.[388] Zbog toga su nastajala stalna trvenja među Judejcima i Grcima, pa premda su vlasti kažnjavale mnoge krivce na jednoj i na drugoj strani, napetost je postajala sve ogorčenija. Kada su u našem vremenu izbili meteži i po drugim mjestima, onda se i u Aleksandriji zaoštrio sukob. Pošto su Aleksandrijci bili sazvali skupštinu da bi poslali izaslanstvo Neronu, sa Grcima su bili došli i mnogi ‚Judejci u amfiteatar. Ali čim ih protivnici ugledaše, podigoše viku nazivajući ih neprijateljima i uhodama, i ustremiše se na njih da ih napadnu. Dok se većina Judejaca brzim bjekstvom raspršala, trojica im padoše u ruke, pa ih oni odvukoše da ih žive spale. Sada se podiže sva judejska naseobina na osvetu. Najpre su se nabacivali na Grke kamenjem, ali se zatim dohvatiše baklji pa pojuriše amfiteatrom preteći da će tamo spaliti sav narod. Te pretnje bi svakako izvršili da njihovo bjesnilo nije obustavio Tiberije Aleksandar,[389] prefekt grada. Ali Tiberije nije htio da ih odmah urazumljuje oružjem, nego posla ugledne građane i zatraži da prestanu s neprijateljstvima i da ne izazivaju vojnu silu Rimljana protiv sebe. Ali buntovnici odgovoriše na taj poziv sprdnjom i uvredama Tiberija. I ovaj, uvidjevši da bez velikog sukoba neće moći da umiri buntovnike, posla dvije rimske legije koje su se nalazile u gradu, ali osim njih i pet hiljada vojnika koji su, po usudu, upravo bili stigli iz Libije, gde su prisustvovali uništavanju Judejaca, pa vojnicima dozvoli ne samo da ubijaju Judejce nego da i njihov imetak pljačkaju i kuće popale. Vojska sada prodre u takozvanu Deltu, gde su Judejci zajedno stanovali, i izvrši izdato naređenje, ali ne bez velikih gubitaka. Judejci se, naime, sakupiše i postaviše u prednje redove one koji su bili bolje naoružani, i odupirali su se s najvećom istrajnošću. Na koncu su morali ipak da uzmaknu, i tada su gomilice ubijani. Poraz je bio potpun, oni koje neprijatelj nije uhvatio u slobodnom prostoru, sabiše se u kuće, ali ih Rimljani potpališe odozdo opljačkavši im potpuno unutrašnjost. Pobjednici nisu imali smilovanja prema djeci, niti poštovanja prema starcima, sve je bilo poklano bez razlike na starost, tako da je cijeli prostor bio preplavljen krvlju, a unaokolo je ležalo oko pedeset hiljada leševa u gomilama. Nijedan Judejac ne bi

[386] Ovdje Josip Flavije griješi, jer Aleksandar Veliki nije ratovao protiv Egipčana, nego, naprotiv Egipčani su ga smatrali oslobodicem od iransko – persijske vladavine dinastije Ahemenida.

[387] Vladajuća dinastija Egipta u helenističko doba su bili Ptolemeidi, čiji je rodonačelnik bio Ptolemej I. Lagid Soter, visoki zapovjednik makedonske vojske. Aleksandrinci su bili mješavina helenskih i makedonskih doseljenika i heleniziranih Egipćana.

[388] Nije Julije Cezar bio taj koji je pripojio Egipat Rimskoj državi, nego njegov nasljednik i osnivač principatskog sustava Oktavijan August, koji je isto nosio Cezarovo ime.

[389] *Tiberius Iulius Alexander,* i sam porijeklom iz ugledne i utjecajne jevrejske porodice iz Aleksandrije.

bio ostao u životu da ostali nisu počeli moliti. Aleksandar im se smilova i dade Rimljanima znak za povlačenje. Vojnici, naviknuti na poslušnost, obustaviše ubijanje odmah na prvi znak. Ali teško je bilo ogorčenu aleksandrijsku svjetinu zaustaviti, i nikako se nisu dali odvojiti od leševa.”).

Josip Flavije, V, XIII, 4-5 : Τῶν δ᾽ αὐτομόλων οἱ μὲν ὑπ᾽ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ τείχους ἐπήδων ταχέως, οἱ δὲ προϊόντες ὡς ἐπὶ μάχῃ μετὰ χερμάδων ἔπειτα πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἔφευγον. συνείπετο δὲ τούτοις τύχη τῶν εἴσω χαλεπωτέρα, καὶ τοῦ παρὰ σφίσι λιμοῦ συντονώτερον εὕρισκον πρὸς ὄλεθρον τὸν παρὰ Ῥωμαίοις κόρον. παρεγίνοντο μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς ἐνδείας πεφυσημένοι καὶ ὥσπερ ὑδρωπιῶντες, ἔπειτα ἀθρόως κενοῖς ὑπερεμπιπλάμενοι τοῖς σώμασιν ἐρρήγνυντο πλὴν τῶν δι᾽ ἐμπειρίαν ταμιευσαμένων τὰς ὀρέξεις καὶ κατ᾽ ὀλίγον προσθέντων τροφὴν ἀπειθισμένῳ τῷ σώματι φέρειν. καὶ τοὺς οὕτω δὲ σωζομένους ἑτέρα πληγὴ μετελάμβανε: τῶν γὰρ παρὰ τοῖς Σύροις τις αὐτομόλων φωρᾶται τῶν τῆς γαστρὸς λυμάτων χρυσοῦς ἐκλέγων: καταπίνοντες δέ, ὡς ἔφαμεν, αὐτοὺς προῄεσαν, ἐπειδὴ διηρεύνων πάντας οἱ στασιασταί, καὶ πολὺ πλῆθος ἦν ἐν τῇ πόλει χρυσοῦ: δώδεκα γοῦν Ἀττικῶν ὠνοῦντο πρότερον ἰσχύοντας πέντε καὶ εἴκοσιν. ἀλλά τοι τῆς ἐπινοίας ἐλεγχθείσης δι᾽ ἑνὸς ἀναπίμπλαται μὲν φήμης τὰ στρατόπεδα, ὡς μεστοὶ χρυσίου παρεῖεν οἱ αὐτόμολοι, τὸ δὲ τῶν Ἀράβων πλῆθος καὶ οἱ Σύροι τοὺς ἱκέτας ἀνατέμνοντες ἠρεύνων τὰς γαστέρας. καὶ τούτου τοῦ πάθους οὐδὲν ἔμοιγε δοκεῖ συμβῆναι Ἰουδαίοις χαλεπώτερον: μιᾷ γοῦν ἀνεσχίσθησαν νυκτὶ πρὸς δισχιλίους. Καὶ γνοὺς τὴν παρανομίαν Τίτος ὀλίγου μὲν ἐδέησε τὸ ἱππικὸν περιστήσας κατακοντίσαι τοὺς αἰτίους, εἰ μὴ πολὺ πλῆθος ἐνείχετο καὶ τῶν ἀνῃρημένων πολλαπλασίους ἦσαν οἱ κολασθησόμενοι. συγκαλέσας δὲ τοὺς τῶν συμμάχων ἡγεμόνας καὶ τοὺς τῶν ταγμάτων, συνδιεβάλλοντο γὰρ καὶ τῶν στρατιωτῶν τινές, πρὸς ἑκατέρους ἀγανακτεῖν ἔλεγεν, εἰ τῶν μὲν σὺν αὐτῷ στρατευομένων τινὲς τοιαῦτα δρῶσιν κέρδους ἕνεκεν ἀδήλου, μηδὲ τὰ ὅπλα σφῶν αὐτῶν αἰδούμενοι πεποιημένα ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ, τοῖς δὲ Ἄραψι καὶ [τοῖς] Σύροις, εἰ πρῶτον μὲν ἐν ἀλλοτρίῳ πολέμῳ τοῖς πάθεσιν αὐτεξουσίως χρῶνται, ἔπειτα τῇ περὶ φόνους ὠμότητι καὶ τῷ πρὸς Ἰουδαίους μίσει Ῥωμαίους ἐπιγράφουσι: καὶ γὰρ νῦν ἐνίους αὐτῷ τῶν στρατιωτῶν συναπολαύειν τῆς κακοδοξίας. τούτοις μὲν οὖν διηπείλησε θάνατον, εἴ τις εὑρεθείη πάλιν τὸ αὐτὸ τολμῶν, τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ταγμάτων ἐπέστελλεν ἐρευνήσαντας τοὺς ὑπόπτους ἀνάγειν ἐπ᾽ αὐτόν. κατεφρόνει δ᾽, ὡς ἔοικε, φιλοχρηματία πάσης κολάσεως, καὶ δεινὸς ἐμπέφυκεν ἀνθρώποις τοῦ κερδαίνειν ἔρως, οὐδέν τε οὕτως πάθος πλεονεξία παραβάλλεται. ἢ ταῦτα μὲν ἄλλως καὶ μέτρον ἔχει καὶ φόβοις ὑποτάσσεται, θεὸς δὲ ἦν ὁ τοῦ λαοῦ παντὸς κατακρίνας καὶ πᾶσαν αὐτοῖς σωτηρίας ὁδὸν εἰς ἀπώλειαν ἀποστρέφων. ὃ γοῦν μετ᾽ ἀπειλῆς ἀπεῖπεν ὁ Καῖσαρ λάθρα κατὰ τῶν αὐτομόλων ἐτολμᾶτο, καὶ τοὺς διαδιδράσκοντας πρὶν πᾶσιν ὀφθῆναι προαπαντῶντες ἔσφαττον οἱ βάρβαροι, περισκοπούμενοι δὲ μή τις ἐπίδοι Ῥωμαίων, ἀνέσχιζον κἀκ τῶν σπλάγχνων τὸ μιαρὸν κέρδος εἷλκον. ὀλίγοις δ᾽ ἐνευρίσκετο, καὶ τοὺς πολλοὺς παρανήλισκεν ἐλπὶς μόνη. τοῦτο μὲν δὴ τὸ πάθος πολλοὺς τῶν αὐτομόλων ἐπανήγαγεν.

(“A neki prebjezi iz nevolje brzo su skakali dole sa zidova, neki, opet, izlazili naprijed i sa kamenjem, tobože, kao da se bore, a zatim su bježali Rimljanima. Ali ovdje ih je snalazio još gori udes nego u gradu, jer izobilna hrana koju su našli kod Rimljana još brže im je donijela smrt od gladi koju su do tada trpeli. Kada su, naime, došli, bili su od nestašice ishrane naduveni i kao da su imali vodenu bolest, a kada su zatim svaje iscrpljeno tijelo pretovarili jelom, ispucala je njihova utroba, dok su drugi koji su bili došli obuzdavali svoju želju za hranom, pa davali samo malo hrane tijelu koje više nije bilo naviklo na hranu. Poučeni iskustvom, ostali su. Ali te koji su se tako spasli očekivala je druga muka. Jer kod Sirijaca su bili naišli na neke izbjeglice upravo kada su iz svog izmeta vadili zlatnike. Bili su ih progutali, kako smo rekli, prije nego što su bježali, pošto su ustanici sve pretraživali. Zlatnika je, naime, u gradu bilo vrlo mnogo, jer se za dvanaest atika kupovalo što je vrijedilo dvadeset i pet. Pošto se to lukavstvo bilo otkrilo kod jednoga, raširi se glas po logorima da su izbjeglice puni zlatnika. Mnogi Arapi i Sirijci sekli su zbog toga trbuhe onih koji su molili zaštitu i pretraživali im stomake. Meni se čini da je to najgroznija sudbina koja je dostigla Judejce. Jer samo u jednoj noći bilo je tako rasporeno njih 2000. Kada je /Tit op. S.M./ Cezar[390] saznao za to bezakonje zamalo nije konjicom opkolio krivce i kopljima ih isprobadao, ali ga je njihova množina spriječila u tome, jer je bilo mnogo više onih koje je trebalo kazniti nego onih koji su bili rasporeni. Sazvavši zbog toga zapovjednike saveznika i legija, jer su i neki od vojnika u tome učestvovali, progovori im, pun ogorčenja, zar da zaista ima nekih među njegovim ratnicima koji su mogli izvršiti tako nešto zbog nesigurnog dobitka, ta zar se ne stide svoga oružja načinjenog od srebra i zlata. A Arapima i Sirijcima, zar hoće tuđem ratu koji se njih ne tiče, najprije svojevlasno da zadovolje svoje strasti, a zatim svoju žeđ za ubijanjem i mržnju na Judejce da pripišu Rimljanima, pošto se čak i neki od vojnika povezuju da su učestvovali u zlodjelu. Smrću im zapreti ako bi se neko našao da ponavlja taj zločin, a zapovednicima legija zapovedi da sumnjive pronađu i njemu privedu. Ali pohlepa za novcem, kako izgleda, ne preza ni od kakve kazne i požuda za dobitkom izgleda da je urođena čovjeku i nijedna ga strast ne nagoni u propast, koliko pohlepa za imetkom. Druge, naime, imaju i mjeru i strah ih obuzdava. Ali i božije je djelo bilo, koji je osudio sav narod, da je svaki put za spasenje njima obratio na propast. Što je /Tit op. S.M./ Cezar bio zabranio prijetnjama, sada se potajno vršilo na prebjezima, i barbari[391] su bjegunce hvatali pre nego što bi ih iko primetio i ubijali su ih, obazirući se da neki od Rimljana ne posmatra, parali su ih i uzimali iz njihove utrobe prljav dobitak. Ali našli su samo kod njih malo, a većina je bila umorena samo zbog varave nade. A njihovo stradanje mnoge je odvratilo od bježanja.”).

[390] Kada je Vespazijan postao princeps, i njegov sin je dobio titulu i ime Cezara.

[391] Misli se na pomoćne, auksilijarne arapske i sirijske jedinice unutar Titove armije.

Josip Flavije, VI, IX, 3 : Τῶν μὲν οὖν αἰχμαλώτων πάντων, ὅσα καθ᾽ ὅλον ἐλήφθη τὸν πόλεμον, ἀριθμὸς ἐννέα μυριάδες καὶ ἑπτακισχίλιοι συνήχθη, τῶν δὲ ἀπολομένων κατὰ πᾶσαν τὴν πολιορκίαν μυριάδες ἑκατὸν καὶ δέκα. τούτων τὸ πλέον ὁμόφυλον μὲν ἀλλ᾽ οὐκ ἐπιχώριον: ἀπὸ γὰρ τῆς χώρας ὅλης ἐπὶ τὴν τῶν ἀζύμων ἑορτὴν συνεληλυθότες ἐξαπίνης τῷ πολέμῳ περιεσχέθησαν, ὥστε τὸ μὲν πρῶτον αὐτοῖς τὴν στενοχωρίαν γενέσθαι λοιμώδη φθοράν, αὖθις δὲ καὶ λιμὸν ὠκύτερον.
(Broj zarobljenih Judejaca u ovome ratu bio je 97.000, a za vrijeme trajanja opsade izgubiše život 1.100.000. Većina su bili Judejci, no ne iz Jerusalima. Jer za praznik beskvasnih hljebova[392] bio je došao narod iz svih krajeva u glavni grad, pa pošto ga je opsada ovdje nepredviđeno iznenadila, izbijanje kuge i još strašnije gladi bilo je neizbežno pri stisnutom stanovanju.”).

Na kraju je, i pored ovih primjera ratnih zločina, ipak potrebno istaći da se ni sama vojnu kampanju koju su prvo vodili Vespazijan[393], a kasnije Tit[394], i pored enormnih ljudskih žrtava do kojih je dovela, ni opsada Jerusalima sa stradanjem populacijem i njegovim razaranjem se ne mogu definirati po *interpretatio moderna* genocidom niti etničkim čišćenjem. Ni Vespazijan ni Tit nisu imali namjeru ni cilj da istrijebe niti izmjeste Jevrejsku populaciju iz Judeje, Samarije i Galileje. Čak je ustvari njihova namjera bila da se postigne neki kompromisni sporazum, ali kada su fanatici fizički elimirali umjereno vodstvo Jevrejske pobune, rat se nastavio do samoga kraja.[395] Rimljani nisu imali namjeru ni da unište Jerusalim, niti II. Hram niti da muče populaciju. Tako je raznoraznim frakcijama koje su i branile Jerusalim (i međusobno se oružano sukobljavale) od Tita nuđen mirovni sporazum i predaja. Da su raznorazne pobunjeničke frakcije koje su tada kontrolirale Jerusalim bile razumnije i pametnije i odgovornije, Jerusalim, II. Hram i brojno stanovništvo bi sigurno bili pošteđeni. Uostalom, Tit je pozvao stanovnike Jerusalima koji to žele da napuste opsjednuti grad i da će biti pošteđeni i da mogu da idu gdje žele, na što se odazvao i veliki broj Jevreja. Do velikih gubitaka Jevreja je primarno došlo zbog žestokog otpora i ogorčenog otpora samih radikalnih frakcija koje su uostalom i same bile u

[392] Riječ je ustvari o spajanju pesaha i blagdana beskvasnog hljeba.

[393] Vespazijan (17. XI. 9. – 23. VI. 79. god. n. e.), vladao je kao princeps u periodu od 1. VII. 69. do 23. VI. 79. god. n. e. Po rođenju se zvao Titus Flavius Vespasianus, a kao princeps *Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus*. On je ustanovitelj nove carske dinastije Flavijevaca.

[394] Tit (30. XII. 39. – 13. IX. 81. god. n. e.), vladao je od 24. VI. 79. do 13. IX. 81. god. n. e. Njegovo ime po rođenju i do 69. god. n. e. bilo je *Titus Flavius Vespasianus*, od 69. do preuzimanja princepske dužnosti *Titus Flavius Caesar Vespasianus*, a otada *Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus.*

[395] Potrebno je istaći da su Vespazijanove, kasnije Titove trupe bile vrlo brutalne i krvoločne prema onima koji su pružali otpor, ali da su bile vrlo otvorene za one Jevreje koji bi im dobrovoljno prebjegli u masi ili pojedinačno. Svi gradovi i zajednice koje bi im se dobrovoljno predale prije početka same borbe bile su pošteđene užasa rata i terora i garantirana im je puna zaštita. Rimska disciplinirana vojska se nije usuđivala da te gradove i područja pljačka i izlaže nasilju.

međusobnom sukobu.[396] Ali, ako Rimska država nije imala namjeru uništenja jevrejskog naroda na Levantu, namjere, da se izrazimo po *interpretatio moderna*, genocida ili etničkog čišćenja kod pojedinih neregularnih lokalnih sirijskih i helenističkih snaga na jednoj strani i radikalnih jevrejskih frakcija na drugoj strani su itekako postojale. Radi toga je u zonama i gradovima sa izmješanim stanovništvom došlo do pravih pogroma, pa su radikalni jevrejski fanatici uništavali nejevrejske zajednice, a sirijske i helenističke neregularne snage istrebljivale Jevreje, a sve u cilju ne potčinjavanja ili poraza, nego fizičkog i to totalnog eliminiranja onoga “drugoga”.

V. Jevrejsko – rimski rat (Kitos rat) 115. – 117. god. n. e.

Za razliku od prethodnog rata koji je više – manje bio ograničen na Levant, sada su se borbene operacije i pobune jevrejskih radikalnih elemenata i fanatika dešavale u nizu zemalja Istočnog Mediterana i Bliskog istoka. I ovi sukobi su praćeni brutalnim obračunima i istrebljenjima između na jednoj strani radikalnih jevrejskih pobunjenika, a na drugoj lokalnih nejevrejskih zajednica potpomognutih sa regularnim jedinicama oružanih snaga Rimske države. Najgora zlodjela koja se mogu u potpunosti okvalificirati po *interpretatio moderna* genocid desila su se u libijskoj Kirenajci i na Kipru.

Kasije Dion, fr. knjige LXVIII (32) : καὶ ἐν τούτῳ οἱ κατὰ Κυρήνην Ἰουδαῖοι, Ἀνδρέαν τινὰ προστησάμενοί σφων, τούς τε Ῥωμαίους καὶ τοὺς Ἕλληνας ἔφθειρον, καὶ τάς τε σάρκας αὐτῶν ἐσιτοῦντο καὶ τὰ ἔντερα ἀνεδοῦντο τῷ τε αἵματι ἠλείφοντο καὶ τὰ ἀπολέμματα ἐνεδύοντο, πολλοὺς δὲ καὶ μέσους ἀπὸ κορυφῆς διέπριον: θηρίοις ἑτέρους ἐδίδοσαν, καὶ μονομαχεῖν ἄλλους 1 ἠνάγκαζον, ὥστε τὰς πάσας δύο καὶ εἴκοσι μυριάδας ἀπολέσθαι. ἔν τε Αἰγύπτῳ πολλὰ ἔδρασαν ὅμοια καὶ ἐν τῇ Κύπρῳ, ἡγουμένου τινός σφισιν Ἀρτεμίωνος: καὶ ἀπώλοντο καὶ ἐκεῖ μυριάδες τέσσαρες καὶ εἴκοσι. καὶ διὰ τοῦτ᾽ οὐδενὶ Ἰουδαίῳ ἐπιβῆναι αὐτῆς ἔξεστιν, ἀλλὰ κἂν ἀνέμῳ τις βιασθεὶς ἐς τὴν νῆσον ἐκπέσῃ θανατοῦται.
(„U međuvremenu[397] Jevreji u pokrajini Kirenajci su stavili na čelo izvjesnog Andreasa, i uništavali su i Rimljane i Helene. Oni bi jeli meso svojih žrtava, pravili pojaseve za sebe od

[396] U skladu sa ovim činjenicama vrijedi navesti i sljedeće podatke koji bi negirali bilo kakvu želju i agendu Vespazijana i Tita po defaultu antijevrejstvo. Jedan od glavnih savjetnika Tita je bio Josip Flavije, jevrejski uglednik, sveštenik i historičar koji je bio zapovjednik ustaničkih jevrejskih snaga u gradu Jotapati, pa je neko vrijeme nakon što su ga Rimljani zarobili stekao povjerenje kod Vespazijana i posebno njegovog sina Tita. Već spomenuti Tiberije Julije Aleksandar, Titov zamjenik u komandi za vrijeme opsade Jerusalima i osoba koja je zauzimala vrlo visoke pozicije za vrijeme vladavine Vespazijana i Tita, je porijeklom bio aleksandrijski Jevrej. Dok je boravio na Levantu, Tit se i zaljubio i održavao višegodišnju ljubavnu vezu sa Berenikom, jevrejskom princezom iz Herodovsko – idumejske dinastije.

[397] Kasije Dion misli na Trajanovu neuspješnu opsadu grada Hatre.

Trajan (18. IX. 53. – 9. VIII. 117. god. n. e.), vladao je od 28. I. 98. do 9. VIII. 117. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Ulpius Trajanus*, od adoptiranja od strane Nerve nosio je ime *Caesar Marcus Ulpius Nerva Trajanus*.

njihovih iznutrica, mazali sebe sa njihovom krvlju i nosili njihove kože za odjeću. Mnogi su bili rezani na dva dijela, od glave prema dole. Drugi su bacani divljim zvjerima i još neki drugi su bili prisiljeni da se bore kao gladijatori. U svemu 220.000 ljudi je ubijeno. U Egiptu, također, oni su izvršili mnoga slična zlodjela. I na Kipru, pod vodstvom izvjesnog Artemiona. Tamo, također 240.000 je ubijeno, i zbog ovoga razloga nijedan Jevrej ne smije stati nogom na ovaj otok, a čak ako je jedan od njih olujom izbačen na njegove obale, on se ubije.“).

Eusebije iz Cezareje, *Hist. Eccle*. IV, 2, 1 – 5 : Καὶ τὰ μὲν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ ἐκκλησίας ὁσημέραι ἀνθοῦντα ἐπὶ μεῖζον ἐχώρει προκοπῆς, τὰ δὲ τῆς Ἰουδαίων συμφορᾶς κακοῖς ἐπαλλήλοις ἤκμαζεν. ἤδη γοῦν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς ἐνιαυτὸν ὀκτωκαιδέκατον ἐλαύνοντος, αὖθις Ἰουδαίων κίνησις ἐπαναστᾶσα πάμπολυ πλῆθος αὐτῶν διαφθείρει. ἔν τε γὰρ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Αἰγύπτῳ καὶ προσέτι κατὰ Κυρήνην, ὥσπερ ὑπὸ πνεύματος δεινοῦ τινος καὶ στασιώδους ἀναρριπισθέντες, ὥρμηντο πρὸς τοὺς συνοίκους Ἕλληνας στασιάζειν, αὐξήσαντές τε εἰς μέγα τὴν στάσιν, τῷ ἐπιόντι ἐνιαυτῷ πόλεμον οὐ σμικρὸν συνῆψαν, ἡγουμένου τηνικαῦτα Λούπου τῆς ἁπάσης Αἰγύπτου. καὶ δὴ ἐν τῇ πρώτῃ συμβολῇ ἐπικρατῆσαι αὐτοὺς συνέβη τῶν Ἑλλήνων: οἳ καὶ καταφυγόντες εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τοὺς ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίους ἐζώγρησάν τε καὶ ἀπέκτειναν, τῆς δὲ παρὰ τούτων συμμαχίας ἀποτυχόντες οἱ κατὰ Κυρήνην τὴν χώραν τῆς Αἰγύπτου λεηλατοῦντες καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ νομοὺς φθείροντες διετέλουν, ἡγουμένου αὐτῶν Λουκούα: ἐφ᾽ οὓς ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεμψεν Μάρκιον Τούρβωνα σὺν δυνάμει πεζῇ τε καὶ ναυτικῇ, ἔτι δὲ καὶ ἱππικῇ. ὁ δὲ πολλαῖς μάχαις οὐκ ὀλίγῳ τε χρόνῳ τὸν πρὸς αὐτοὺς διαπονήσας πόλεμον, πολλὰς μυριάδας Ἰουδαίων, οὐ μόνον τῶν ἀπὸ Κυρήνης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπ᾽ Αἰγύπτου συναιρομένων Λουκούᾳ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν, ἀναιρεῖ. ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ὑποπτεύσας καὶ τοὺς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἰουδαίους ἐπιθήσεσθαι τοῖς αὐτόθι, Λουσίῳ Κυήτῳ προσέταξεν ἐκκαθᾶραι τῆς ἐπαρχίας αὐτούς: ὃς καὶ παραταξάμενος, πάμπολυ πλῆθος τῶν αὐτόθι φονεύει, ἐφ᾽ ᾧ κατορθώματι Ἰουδαίας ἡγεμὼν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεδείχθη.
(„Dok je učenje našega Spasitelja /Isusa op. S.M./ i crkve cvjetalo svakodnevno i prelazilo na dalji napredak, tragedija Jevreja je dostigla vrhunac uzastopnim nevoljama. U toku 18. godine vladavine imperatora /Trajana op. S.M./ izbila je ponovo pobuna Jevreja i uništen je veliki broj njih. I u Aleksandriji, i u ostatku Egipta i posebno u Kirenajki, kao da su bili obuzeti nekim užasnim duhom pobune, oni su požurili u pobunu protiv njihovih helenskih sugrađana, i povećavši obim pobune sljedeće godine započeo je veliki rat dok je Lupus bio namjesnik Egipta. U prvom sukobu se desilo da su oni pobijedili Helene, koji su pobjegli u Aleksandriju, i uhapsili i pobili Jevreje u

Kao princeps ime mu je glasilo *Imperator Caesar Divi Nervae filius Nerva Trajanus Optimus Augustus Germanicus Dacicus Parthicus*.

gradu, ali iako su tako izgubili pomoć sunarodnika, Jevreji iz Kirenajke su nastavili pljačkati egipatsku zemlju i uništavati okruge pod svojim vođom Lukuasom. Imperator je poslao protiv njih Marcija Turba sa kopnenim i pomorskim snagama, uključujući konjicu. On je ratovao žestoko protiv njih u mnogim bitkama duže vrijeme i ubio je mnoge hiljade Jevreja, ne samo one u Kirenajci, nego također one u Egiptu koji su prišli Lukuasu, njihovom kralju. Imperator je sumnjao da bi Jevreji u Mesopotamiji također napali stanovnike i naredio je Lusiju Kvijetu da ih očisti iz provincije. On je organizirao vojsku i ubio je mnoštvo Jevreja tamo, i zbog ovoga je bio imenovan od imperatora namjesnikom Judeje.“).

Orosije, VII, 12, 6-8 : *incredibili deinde motu sub uno tempore Iudaei quasi rabie efferati per diversas terrarum partes exarserunt. nam et per totam Libyam adversus incolas atrocissima bella gesserunt: quae adeo tunc interfectis cultoribus desolata est, ut, nisi postea Hadrianus imperator collectas illuc aliunde colonias deduxisset, vacua penitus terra abraso habitatore mansisset. Aegyptum vero totam et Cyrenen et Thebaidam cruentis seditionibus turbaverunt. in Alexandria autem commisso proelio victi et adtriti sunt. in Mesopotamia quoque rebellantibus iussu imperatoris bellum inlatum est. itaque multa milia eorum vasta caede deleta sunt. sane Salaminam urbem Cypri interfectis omnibus accolis deleverunt.*
(„Tada su istovremeno izbile nasilne pobune među Jevrejima u raznim dijelovima svijeta. Jevreji su se ponašali kao da su pretvoreni u lude divljake. Širom Libije oni su vodili nemilosrdan rat protiv stanovnika i izazvali su veliko pustošenje ubijajući zemljoradnike. Tako su bili nemilosrdni da nije kasnije imperator Hadrijan kolonizirao zemlju sa ljudima izvana, zemlja bi ostala apsolutno opustošena i potpuno bez stanovnika. Oni su uznemiravali cijeli Egipat, Kirenu i Tebaidu pobunom i krvoprolićem. U Aleksandriji, međutim, Jevreji su bili poraženi i slomljeni u žestokoj bitci. Kada su se oni također pobunili u Mesopotamiji, imperator je naredio da im se objavi rat. Mnoge hiljade od njih su bile uništene u velikom pokolju. Istina je da su oni uništili Salaminu, grad na Kipru, nakon što su oni pobili sve stanovnike.“).

Rimska provincijska vlast, te lokalno rimsko, grčko i berbersko (libijsko) stanovništvo su bili u potpunosti iznenađeni ustankom i nisu bili spremni da adekvatno odgovore na udar jevrejskih ustanika. Pobunjenici su zagospodarili provincijom, uništavali i ubijali sve ono što je bilo nejevrejsko, a našlo im se na putu. Razaranje je dostiglo katastrofične razmjere, uništeni su ne samo mnogi hramovi, nego i sve ono što je pobunjenike opijene fundamentalističkim fanatizmom podsjećalo na neku drugačiju kulturu i civilizaciju, pa su tako razoreni i Caesareum, bazilika pa i javna kupatila. Pokolji nejevrejskog stanovništva su dostigli razmjere genocida, a načini ubijanja i monstruoznost mučenja i sadističkog iživljavanja nad nevinim civilima su dostigli neviđene razmjere i za ljudski razum nepojmljive oblike.

VI. Jevrejsko – rimski rat (“Ustanak Bar Kohbe”) 132. – 135. god. n. e.

Nova jevrejska pobuna protiv Rima, u odnosu na one ranije je bila znatno bolje organiziranija i centraliziranija. Rimski princeps Hadrijana[398] sa svojim legijama sada se morao suočiti i boriti sa praktično, novoizraslom državom Izrael. Ogorčenost i težina rata su doveli do takve frustracije kod Hadrijana i njegovih zapovjednika i vojnika, da se ovaj rat, za razliku od onoga koji su vodili Vespazijan i Tit, pretvorio iz gušenja pobune u namjenski obračun sa jevrejstvom na Levantu. Djelovanje rimskih trupa u Judejije tako poprimilo i oblike, po *interpretatio moderna*, etničkog čišćenja i ciljanog uništavanja jevrejske populacije i njihovih naselja. To je na kraju rezultiralo velikom depopulacijom judejskih zajednica.

Kasije Dion, fr. knjige LXIX (14, 1 - 3) : ὀλίγοι γοῦν κομιδῇ περιεγένοντο. καὶ φρούρια μὲν αὐτῶν πεντήκοντα τά γε ἀξιολογώτατα, κῶμαι δὲ ἐνακόσιαι καὶ ὀγδοήκοντα καὶ πέντε ὀνομαστόταται κατεσκάφησαν, ἄνδρες δὲ ὀκτὼ καὶ πεντήκοντα μυριάδες ἐσφάγησαν ἔν τε ταῖς καταδρομαῖς καὶ ταῖς μάχαις ῾τῶν τε γὰρ λιμῷ καὶ νόσῳ καὶ πυρὶ φθαρέντων τὸ πλῆθος ἀνεξερεύνητον ἦν᾽, ὥστε πᾶσαν ὀλίγου δεῖν τὴν Ἰουδαίαν ἐρημωθῆναι, καθάπερ που καὶ πρὸ τοῦ πολέμου αὐτοῖς προεδείχθη: τὸ γὰρ μνημεῖον τοῦ Σολομῶντος, ὃ ἐν τοῖς σεβασμίοις οὗτοι ἄγουσιν, ἀπὸ ταὐτομάτου διελύθη τε καὶ συνέπεσε, καὶ λύκοι ὕαιναί τε πολλαὶ ἐς τὰς πόλεις αὐτῶν ἐσέπιπτον ὠρυόμεναι. πολλοὶ μέντοι ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ καὶ τῶν Ῥωμαίων ἀπώλοντο: διὸ καὶ ὁ Ἁδριανὸς γράφων πρὸς τὴν βουλὴν οὐκ ἐχρήσατο τῷ προοιμίῳ τῷ συνήθει τοῖς αὐτοκράτορσιν, ὅτι ‘εἰ αὐτοί τε καὶ οἱ παῖδες ὑμῶν ὑγιαίνετε, εὖ ἂν ἔχοι: ἐγὼ καὶ τὰ στρατεύματα ὑγιαίνομεν.
(„50 njihovih /judejskih op. S.M./ najvažnijih uporišta i 985 njihovih najčuvenijih sela su bila sravnjena sa zemljom. 580.000 ljudi je bilo ubijeno u različitih napadima i bitkama, a broj onih nestalih zbog gladi, bolesti i vatre je teško saznati. Skoro kompletna Judeja je bila opustošena, rezulat na koji su ljudi upozoravali prije rata. Jer se Solomonov grob, koji Jevreji smatraju predmetom štovanja raspao i propao, i mnogi vukovi i hijene su pojurili u njihove gradove. I mnogi Rimljani, štoviše, su poginuli u ovom ratu. Zato Hadrijan u pisanju Senatu nije upotrijebio uvodnu frazu koju su obično koristili imperatori : „Ako ste vi i vaša djeca u zdravlju, to je dobro. Ja i moje legije smo zdravi.““).

Eusebije iz Cezareje, *Hist. Eccle*. IV, 6, 3-4 : κακουμένοις τε ἐπιλάμψαι τερατευόμενος. ἀκμάσαντος δὲ τοῦ πολέμου ἔτους ὀκτωκαιδεκάτου τῆς ἡγεμονίας κατὰ Βηθθηρα ῾πολίχνη τις ἦν ὀχυρωτάτη, τῶν Ἱεροσολύμων οὐ σφόδρα πόρρω διεστῶσἀ τῆς τε ἔξωθεν πολιορκίας χρονίου γενομένης λιμῷ τε καὶ δίψει τῶν νεωτεροποιῶν εἰς ἔσχατον ὀλέθρου περιελαθέντων καὶ τοῦ τῆς ἀπονοίας αὐτοῖς αἰτίου τὴν ἀξίαν ἐκτίσαντος δίκην, τὸ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου καὶ τῆς περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαίνειν εἴργεται νόμου

[398] Hadrijan (24. I. 76. – 10. VII. 138. god. n. e.), vladao je od 10. VIII. 117. do 10. VII. 138. god. n. e. Po rođenju se zvao *Publius Aelius Hadrianus,* a kao princeps *Caesar Publius Aelius Traianus Hadrianus Augustus.*

δόγματι καὶ διατάξεσιν Ἀδριανοῦ, ὡς ἂν μηδ᾽ ἐξ ἀπόπτου θεωροῖεν τὸ πατρῷον ἔδαφος, ἐγκελευσαμένου: Ἀρίστων ὁ Πελλαῖος ἱστορεῖ. οὕτω δὴ τῆς πόλεως εἰς ἐρημίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους παντελῆ τε φθορὰν τῶν πάλαι οἰκητόρων ἐλθούσης ἐξ ἀλλοφύλου τε γένους συνοικισθείσης, ἡ μετέπειτα συστᾶσα Ῥωμαϊκὴ πόλις τὴν ἐπωνυμίαν ἀμείψασα, εἰς τὴν τοῦ κρατοῦντος Αἰλίου Ἀδριανοῦ τιμὴν Αἰλία προσαγορεύεται.
(„Rat je dostigao svoj vrhunac 18. godine Hadrijana /vladavine op. S.M./ u Betaru, koja je bila snažna utvrda nedaleko od Jerusalima. opsada je trajala dugo vremena prije nego što su pobunjenici bili dovedeni do konačnog uništenja sa glađu i žeđu, a poticatelj njihovog ludila /Bar Kohba op. S.M./je platio kaznu koju je zaslužio. Hadrijan je onda naredio zakonskim dekretom i uredbama da cijelom /jevrejskom op. S.M./ narod u bude potpuno zabranjeno od tada da uđe čak i u okrug oko Jerusalima, kako ne bi čak ni izdaleka mogli vidjeti svoj predački dom. Ariston iz Pele navodi sljedeću priču : „Tako, kada je grad bio lišen jevrejskog naroda, i njegovi drevni stanovnici potpuno nestali, bio je naseljen sa strancima, i rimski grad koji se nakon svega podigao je promijenio svoje ime, i u čast vladajućeg imperatora Elija Hadrijana je nazvan Elija.“).

Ustanak i privremena obnova Izraela su doprinijeli tome da kod Hadrijana sazri uvjerenje da se samo suzbijanjem judaizma može zaustaviti kontinuirano buntovništvo Jevreja. Zato su zabranjeni zakoni Tore i hebrejski kalendar, pogubljivani su judaistički učenjaci, sveti spisi su javno i ceremonijalno spaljeni na Brdu Hramu. U bivšem hramovnom svetištu, postavljene su dvije statue i to Jupitera i samoga princepsa. Ustanak Bar Kohbe i pogotovu rimska reakcija su proizveli iznimno traumatično iskustvo po Jevreje, što se odrazilo i u njihovoj tradiciji koja znatno više bolnih epizoda veže za III. jevrejsko – rimski rat i Hadrijanove reprekusije nego za prethodna dva. Tako se opisuje pad posljednjeg jevrejskog uporišta Betar u vidu masakra, da je broj mrtvih bio golem.[399] Prema rabinističkoj tradiciji, Rimljani su pogubili osam vodećih članova Sanhedrina,[400] i to na posebno okrutan način. Ovo mučenje i ubijanje je bilo strašnije i od mediavelnih tehnika uništavanja čovjekovog tijela. Tako je po toj tradiciji rabin Akiba ben Joseph bio izložen kidanju mesa sa željeznim češljastim oruđem, vrhovni svećenik/rabin Ishmael ben Elishau je bio živ oderan, dok je rabin Hananiah ben Teradion bio spaljen na lomači sa vlažnom vunom koja je držala svitke Tore omotane oko njegovog tijela.[401] Kada jevrejska vrela spominju Hadrijana, uvijek mu dodaju i epitaf „neka njegove kosti budu slomljene“, što se npr. nikada nije primijenilo na Vespazijana ili Tita.U nastojanju da se što je moguće više izbriše povezivanje sa judejskim i izraelskim imenom, ukinuto je to nazivlje za područje drevnog Kaanana, i uvedeno novo ime→ Palestina (odnosno oficijelno *Syria Palaestina*). Palestinsko ime potiče od izvornog naziva za Filistejce koji su bili drevni neprijatelji Jevreja/Izraelaca, i koji su se bili naselili u

[399] Jerusalimski Talmud Ta'anit 4:5 (24a); Midrash Rabba (Jadikovanje Rabba 2:5).

[400] Vrhovno jevrejsko svečeničko sudsko poglavarstvo.

[401] Jevrejska enciklopedija, Vol. VIII, 355 – 356.

jugozapadnom Kaananu, na širem potezu od tadašnje i današnje Gaze. Problem odnosa Izraela i Palestine je do danas ostao prisutan. Jerusalim je formiran kao kolonija Elija Kapitolina i trebao je da postane uobičajeni grčko – rimski grad, a jevrejski identitet je trebao biti izbrisan. Naziv Elija se sačuvao i ranoislamskom imenu za Jerusalim → Iliyā' (إيلياء). I pored Hadrijanovih nastojanja i višestoljetnog postojanja Elije Kapitoline, pokušaj romanizacije, pa i desakralizacije Jerusalima na kraju ipak nije uspio. I do danas oko prava dominacije nad njegovom svetosti se vode borbe, koje su odnijele nebrojeno mnogo života i prouzrokovale neviđenu patnju i užas.

VII. „Planirani genocid nad Kaledoncima 211. god. n. e.“

Nakon dvogodišnje ratne kampanje koju je vodio na sjeveru Britanije, na prostoru današnje Škotske, princeps Septimije Sever[402] je 210. god. n. e. uspio da prisili dio domorodaca da mirovni sporazum u korist Rima. Međutim, nešto kasnije iste godine Kaledonci su se ponovo pobunili i pridružili Maetima,[403] koji izgleda da se nisu potčinili Severu. Radi toga se Sever pripremio za drugu kampanju na Kaledoniju. Ovaj put, ljut zbog kršenja mirovnog sporazuma, a i inače surove naravi, Sever je odlučio da izvrši klasični genocid i da fizički istrijebi stanovnike današnje Škotske, bar njenog Visočja (Highland). Zato je okupljenim vojnicima naredio na ubiju sve na koje naiđu, da niko ne izbjegne potpuno uništenje, čak ni bebe u majčinim utrobama.

Kasije Dion, fr. knjige LXXVII (15) : ἀποστάντων δὲ τῶν ἐν τῇ νήσῳ αὖθις, καλέσας τοὺς στρατιώτας ἐκέλευσεν ἐς τὴν χώραν αὐτῶν ἐμβαλεῖν καὶ οἷς ἂν ἐντύχωσιν ἀποκτεῖναι, αὐτὸ τοῦτο εἰπών, ‘μή τις ὑπεκφύγοι αἰπὺν ὄλεθρον χεῖράς θ’ ἡμετέρας, μηδ’ ὅντινα γαστέρι μήτηρ 1 κοῦρον ἐόντα φέροι: μηδ’ ὃς φύγοι αἰπὺν ὄλεθρον.’ γενομένου δὲ τούτου, καὶ τῶν Καληδονίων προσαποστάντων τοῖς Μαιάταις, ἡτοιμάζετο μὲν ὡς καὶ αὐτὸς αὐτοῖς πολεμήσων, καὶ αὐτὸν περὶ ταῦτ’ ἔχοντα ἡ νόσος τῇ τετάρτῃ τοῦ Φεβρουαρίου ἀπήνεγκε, συνεργασαμένου τι πρὸς τοῦτο καὶ τοῦ Ἀντωνίνου, ὡς λέγεται.
(“Kada su se stanovnici otoka /Britanije op. S.M./ ponovo pobunili, on /Septimije Sever op. S.M./ je pozvao vojnike i naredio im da napadnu zemlju pobunjenika, ubijajući sve na koje naiđu, on je citirao ove riječi : “Neka niko ne pobjegne od razaranja, niko od naših ruku, čak niti bebe u utrobi majke, ako bi bilo muško. Neka ipak niko ne izbjegne

[402] Septimije Sever (11. IV. 145. – 4. II. 211. god. n. e.) vladao je od 14. IV. 193. god. do 4. II. 211. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Septimius Severus*, a kao princeps *Caesar Lucius Septimius Severus Eusebes Pertinax Augustus.*

[403] Kasije Dion sjeverno od Hadrijanovog zida prepoznaje po imenima dvije domorodačke zajednice i to Kaledonce i Maete. Po njemu Maete prebivaju odmah iza Hadrijanovog zida, odnosno u Lowlandsu, a Kaledonci iza njih u Highlandsu. Kasije Dion ih opisuje kao potpune divljake, koji dijele žene, zajednički podižu potomstvo, žive u šatorima i to goli, nemaju gradove, žive od svojih stada i od lova. Da su skloni pljački, i da u rat idu sa bojnim kolima i pješacima, te da su izdžljivi na napore i na glad. Sličan opis daje i Herodijan.

potpuno uništenje." Kada je ovo bilo učinjeno i Kaledonci se pridružili pobuni Maeta, on se počeo pripremati da osobno ratuje protiv njih. Dok je on bio tako angažiran, njegova bolest ga je odnijela 4. II. ne bez neke pomoći, oni kažu, od Antonina[404].").

Kaledonci i Maeti su imali veliku sreću, jer čim je kampanja započela, Sever se ozbiljno razbolio i 4. II. 211. godine n. e. je umro u *Eboracumu*[405]. Iako je njegov sin Karakala[406] nastavio kampanju sljedeće godine, to je bilo daleko od onoga što je Sever bio planirao i uskoro je postignut novi mir. Kaledonci su se uspjeli spasiti i nikada više oružane snage Rimske države neće tako duboko prodrijeti u Kaledoniju. Uskoro će se napustiti Lowlands i granica će biti postavljena na Hadrijanovom zidu, gdje je više – manje ostala i u naredna dva stoljeća.

---

[404] Misli se na njegovog sina Karakalu.

[405] Današnji grad Jork/York u sjevernoj Engleskoj.

[406] Karakala (4. IV. 188. – 8. IV. 217. god. n. e.), vladao je od 211. do 8. IV. 217. god. n. e. Od rođenja do 195. god. n. e. se zvao *Lucius Septimius Bassianus,* od 195. do 198. god. n. e. se zvao *Marcus Aurelius Antoninus Caesar* , od 198. do 211. god. n. e. zvao se *Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus.* Kao princeps se zvao *Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus.*

Hanibal, ratni zločinac!?

Uobičajilo se u modernoj historiografiji, a posebno u mass – kulturi, javnosti i medijskim prezentacijama II. punskog rata i Hanibala[407], ovoga prikazivati u nekom svjetlu koje mu uopće u stvarnoj povijesti nije pripadalo. Na momente se on prikazuje kao neki „pravedni osvetnik", čak i kao borac protiv imperijalizma. Ali u realnom svijetu, Hanibal je reprezent upravo jedne imperijalističke sile, tada čak i gore, beskrupuloznije i nemilosrdnije, nego što je bila Republika, i koja je stoljećima ranije gospodarila zapadnim Mediteranom. Kartagina je, za razliku od tadašnje Republike, bila ozloglašena zbog vjerolomstava i lošega postupanja prema saveznicima i podanicima. To je bila sila koja je svoju snagu temeljila na trgovini, veleposjedima i zelenaštvu, imperijalizam Kartagine se bazirao i esencijalno na puko ekonomsko iskorištavanje, bez nekih drugih ciljeva i agendi (npr. idejno – ideološke, političke, socijalne sadržine, strateško - odbrambenih). Radi toga je Kartagina bila i bezkrupuloznija i ponašala se kao „pohlepni, neempatični, prepredeni i prevrtljivi trgovac". Zato je u antici bila poslovična *punica fides* („punska vjera") u smislu nečega što je prijetvorno, u što treba imati malo povjerenja, izdajničko, čemu ne treba vjerovati, što krši dogovoreno i datu riječ.[408] U kontekstu toga, bez obzira na romantičarsko viđenje Hanibala u dijelu historiografije i u pučkoj javnosti, dostupne historijske činjenice ukazuju na nešto sasvim suprotno.

Polibije, X, 36 : ὃ δὴ καὶ περὶ πολλοὺς ἤδη γέγονε. μεγάλου γὰρ ὄντος, ὡς πλεονάκις ἡμῖν εἴρηται, τοῦ κατορθοῦν ἐν πράγμασι καὶ περιγίνεσθαι τῶν ἐχθρῶν ἐν ταῖς ἐπιβολαῖς, πολλῷ μείζονος ἐμπειρίας προσδεῖται καὶ φυλακῆς τὸ καλῶς χρήσασθαι τοῖς κατορθώμασι: διὸ καὶ πολλαπλασίους ἂν εὕροι τις τοὺς ἐπὶ προτερημάτων γεγονότας τῶν καλῶς τοῖς προτερήμασι κεχρημένων. ὃ καὶ τότε περὶ τοὺς Καρχηδονίους συνέβη γενέσθαι. μετὰ γὰρ τὸ νικῆσαι μὲν τὰς Ῥωμαίων δυνάμεις, ἀποκτεῖναι δὲ τοὺς στρατηγοὺς ἀμφοτέρους, Πόπλιον καὶ Γνάϊον, ὑπολαβόντες ἀδήριτον αὐτοῖς ὑπάρχειν τὴν Ἰβηρίαν, ὑπερηφάνως ἐχρῶντο τοῖς κατὰ τὴν χώραν. τοιγαροῦν ἀντὶ συμμάχων καὶ φίλων πολεμίους ἔσχον τοὺς ὑποταττομένους. καὶ τοῦτ᾽ εἰκότως ἔπαθον: ἄλλως μὲν γὰρ ἐπειδήπερ ὑπέλαβον δεῖν κτᾶσθαι τὰς ἀρχάς, ἄλλως δὲ τηρεῖν, οὐκ ἔμαθον διότι κάλλιστα φυλάττουσι τὰς ὑπεροχὰς οἱ κάλλιστα διαμείναντες ἐπὶ τῶν αὐτῶν προαιρέσεων, αἷς ἐξ ἀρχῆς κατεκτήσαντο τὰς δυναστείας, καίτοι γε προφανοῦς ὄντος καὶ ἐπὶ πολλῶν ἤδη τεθεωρημένου διότι κτῶνται μὲν ἄνθρωποι τὰς εὐκαιρίας εὖ ποιοῦντες καὶ προτεινόμενοι τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα τοῖς πέλας, ἐπειδὰν δὲ τῶν ἐπιθυμουμένhramων τυχόντες κακῶς ποιῶσι καὶ δεσποτικῶς ἄρχωσι τῶν ὑποτεταγμένων,

[407] *Hannibal Barca* (živio 247 – 183. god. p. n. e.) je bio kartaginski zapovjednik i državnik , koji se smatra jednim od najvećih stratega i taktičara i komandanata u historiji.

[408] O kartaginskim kršenjima dogovora v. *App. Pun.* 58.

εἰκότως ἅμα ταῖς τῶν προεστώτων μεταβολαῖς συμμεταπίπτουσι καὶ τῶν ὑποταττομένων αἱ προαιρέσεις. ὃ καὶ τότε συνέβη τοῖς Καρχηδονίοις.
(„Slična stvar se već mnogima desila. Naime, kao što sam već više puta rekao, uspjeh u poduhvatima i pobjeda nad neprijateljima u bitci velike su stvari, ali je za pravilno korištenje uspjeha potrebno mnogo veće iskustvo i obazrivost. Zato broj onih koji su postigli pobjede višestruko prevazilazi broj onih koji svoje pobjede pravilno iskoristili. Upravo to se tada i Kartaginjanima dogodilo. Pobjedivši rimske trupe i ubivši dvojicu vojskovođa Publija i Gneja, pomislili su da im vlast u Iberiji niko više ne može osporiti i počeli su da oholo postupaju sa stanovništvom. Zato su im podanici, umjesto saveznika i prijatelja, postali neprijatelji, što se moglo očekivati. Naime Kartaginjani su smatrali da se vlast na jedan način stiče, a na drugi zadržava, tj. nisu naučili da vlast najlakše sačuvaju oni koji ostanu pri prvobitnoj politici, uz čiju su je pomoć i stekli. A očigledno se pokazalo već mnogo puta da ljudi koji vlast stiću čineći dobro drugima i budeći im nadu u budućnost i koji potom, po ostvarivanju svojih želja, počnu ružno i despotski da postupaju sa podanicima, ovakvom promjenom ponašanja izazivaju i promjenu raspoloženja podanika. Upravo to se tada desilo Kartaginjanima.“). [409]

Hanibal je svoju hladnokrvnu okrutnost primijenio i kada je zauzeo Sagunt u Hispaniji,[410] što je bilo i povod za izbijanje II. punskog rata.

Po Liviju, XXI, 14 - 15: *totis viribus adgressus urbem momento cepit, signo dato ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele ceterum prope necessarium cognitum ipso eventu est: cui enim parci potuit ex iis qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt aut armati nullum ante finem pugnae quam morientes fecerunt? captum oppidum est cum ingenti praeda. quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant et in caedibus vix ullum discrimen aetatis ira fecerat et captivi militum praeda fuerant, tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae redactam esse constat et multam pretiosam supellectilem 1 vestemque missam Carthaginem.*
(„Napadajući ga /grad Sagunt u Hispaniji što je bio i povod za izbijanje II. punskog rata op. S.M./ sa punom snagom, on /Hanibal op. S.M./ je u momentu zauzeo mjesto. Naređenja su bila data da svi odrasli muškarci budu pobijeni, okrutna naredba, ali pod takvim okolnostima neizbježna, jer koga bi bilo moguće poštediti kada bi se oni ili zatvorili sa svojim suprugama i djecom i spalili svoje kuće nad njihovim glavama, ili ako bi se oni borili, ne bi li se prestali boriti tek kada budu ubijeni. Golema količina plijena je bila nađena

[409] O lošem postupanju Kartaginjana prema svojim „saveznicima“ i potčinjenim zajednicama v. *Polyb.* X, 36 – 38.

[410] Međutim, i pojedinim drugim vrelima, Saguntinci su stradali ili u toku same bitke i osvajanja grada ili su vršili samoubistva. *Diod.* fr. XXV, 15, 1; *Val. Max.* VI, 6, *ext.* 1; *Petron. Satyr.* 141; *Flor.* XXII, 6 - 9 (2, 6); *App. Hisp.* 12; *Augustin. de Civ. Dei*, III, 20; *Oros.* IV, 14, 1; *Cass. Dio* fr. knjige XIII (*Zonar.* 8, 21).

u zauzetom gradu. Iako su vlasnici većinu toga namjerno uništili, a razljučeni vojnici gotovo da nisu gledali na starosnu granicu u općem pokolju, dok su svi dodijeljeni zarobljenici dodijeljeni njima, ipak, izvjesno je da je znatna suma bila ostvarena prodajom otetoga, a mnogo vrijednog namještaja i odjeće je poslano u Kartaginu.“).

Apijan, *Hisp*. 12 : („Takav je bio kraj Sagunta, nekada velikog i močnog grada. Kada je Hanibal saznao šta se desilo sa zlatom[411] on je bio bijesan, i dao je uz mučenje pogubiti sve preživjele odrasle /stanovnike Sagunta op. S.M./.“).

Eutropije, VII, 3, 7 : *Saguntini interea fame victi sunt, captique ab Hannibale ultimis poenis adficiuntur.*
(„Saguntinci, u međuvreneni, iscrpljeni od gladi, su bili zauzeti od Hanibala, i pogubljeni sa krajnjom okrutnošću.“).

Hanbalova kampanja u Italiji je od samoga početka bila oličenje od ranije planirane i ciljane, namjerne i namjenske destruktivne najezde sa masovnim ratnim zločinima nad civilima i razaranjem njihove imovine.

Plinije Stariji, *NH*, VIII, 18 : *Clara est unius e Romanis dimicatio adversus elephantum, cum Hannibal captivos nostros dimicare inter sese coegisset. namque unum qui supererat obiecit elephanto, et ille dimitti pactus, si interemisset, solus in harena congressus magno Poenorum dolore confecit. Hannibal, cum famam eius dimicationis contemptum adlaturam belvis intellegeret, equites misit qui abeuntem interficerent.*
(„Postojalo je jedno čuveno takmičenje između nekoga Rimljanina i slona, kada je Hanibal prisilio rimske zatvorenike da se međusobno bore. Preživjelog je stavio nasuprot slonu i saglasio se da mu podari život ako pobijedi životinju. Zatvorenik je krenuo na slona nenaoružan i, na veliki gnjev Kartaginjana, usmrtio ga. Hanibal, shvativši da će vijest o ovoj borbi donijeti prezir prema /ovim op. S.M./ životinjama, poslao je neke konjanike da ubiju /ovog op. S.M./ čovjeka na njegovom putu kući.“).

Sličnu priču donosi i Kasije Dion (fr. knjige XIV, 57, 4) : ὅτι Ἀννίβας πρὶν ἔργου ἔχεσθαι συγκαλέσας τοὺς στρατιώτας παρήγαγε τοὺς αἰχμαλώτους οὓς κατὰ τὴν ὁδὸν εἰλήφει, καὶ ἐπύθετο αὐτῶν πότερα δεδέσθαι τε ἐν πέδαις καὶ δουλεύειν κακῶς ἢ μονομαχῆσαι ἀλλήλοις, ὥστ᾽ ἀφεθῆναι προῖκα τοὺς νικήσαντας, ἐθέλοιεν. ἐπειδή τε τοῦθ᾽ εἵλοντο, συνέβαλεν αὐτούς, καὶ μαχεσαμένων σφῶν εἶπεν ‘εἶτ᾽ οὐκ αἰσχρόν, ὦ ἄνδρες στρατιῶται, τούτους μὲν τοὺς ὑφ᾽ ἡμῶν ἑαλωκότας οὕτω πρὸς τὴν ἀνδρείαν ἔχειν ὥστε καὶ ἀποθανεῖν ἀντὶ τοῦ δουλεῦσαι ἐπιθυμῆσαι, ἡμᾶς δ᾽ ὀκνῆσαι πόνον τινὰ καὶ κίνδυνον ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀκούειν ἑτέρων καὶ προσέτι καὶ ἄρχειν ἄλλων ὑποστῆναι.

[411] Neposredno prije nego li je grad zauzet, stanovnici Sagunta su na gradski trg donijelo svo zlato i srebro koje su imali i istopili ih zajedno sa olovom i bakrom, kako ih Hanibal ne bi mogao koristiti.

(„Hanibal je prije početka borbe okupio vojnike zajedno i doveo je zarobljenike koje usput zarobio. Zatim je on potonje upitao da li žele da budu podvrgnuti zatočenju u okovima i da izdržavaju teško ropstvo ili bi da se bore u pojedinačnoj borbi jedan sa drugim pod uvjetom da bi pobjednici bili oslobođeni bez otkupnine. Kada su oni izabrali drugu mogućnost, on ih je postavio da se bore. Na kraju takmičenja, on je rekao /svojim vojnicima op. S.M./: „Zar nije sramota, vojnici, kada ovi ljudi koji su zarobljeni od nas su tako hrabri da žele da umru umjesto da postanu robovi, a da mi na drugoj strani, suzdržavaju se od maloga napora i opasnosti zbog toga da ne budete podređeni drugima, i da im i vladaju.““).

Zonarin (8, 24) podatak iz ekcerptirane XIV. knjige djela Kasija Diona ovo takmičenje smješta neposredno pred bitku kod Ticine krajem novembra 218. god. p. n. e., prvom oružanom srazu Hanibala sa rimskom vojskom.[412] : ("Ali prije početka borbe, Hanibal je sazvao vojnike i doveo zarobljenike koje je usput zarobio. On je potonje upitao da li žele da budu podvrgnuti zatočenju u okovima i da izdržavaju teško ropstvo ili bi da se bore u pojedinačnoj borbi jedan sa drugim pod uvjetom da bi pobjednici bili oslobođeni bez otkupnine. Kada su oni izabrali drugu mogučnost, on ih je postavio da se bore. Na kraju takmičenja, on se obratio svojim vojnicima hrabreći ih i podstičući njihovu žudnju za ratom.“).

Neko vrijeme nakon pobjede Hanibalove armije u bitci kod Trebije (zimski solsticij 218. god. p. n. e.) nad rimsko – italskom armijom pod zapovjedništvom Tiberija Sempronija Longa[413], došlo je do sukoba u okolini Placentije[414] u kojem je Hanibal bio lakše ranjen, a njegove trupe odbijene. Nekoliko dana kasnije Hanibal je pokrenuo trupe u napad na grad *Victumulae*.[415] O borbi za ovaj grad i onome što se desilo nakon što su se njegovi stanovnici sporazumno predali, Livije (XXI, 57) izvještava na sljedeći način : *paucorum inde dierum quiete sumpta et vixdum satis percurato volnere ad Victumulas oppugnandas ire pergit. id emporium Romanis Gallico bello fuerat; munitum inde locum frequentaverant adcolae mixti undique ex finitimis populis, et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. huius generis multitudo, fama impigre defensi ad Placentiam praesidii accensa, armis arreptis obviam Hannibali procedit. magis agmina quam acies in via concurrerunt, et cum ex altera parte nihil praeter inconditam turbam esset, in altera et dux militi et miles duci fidens, ad triginta quinque milia hominum a paucis fusa. postero*

[412] Zapovjednik rimsko - italske armije u ovoj bitci je bio Publije Kornelije Scipion (*Publius Cornelius Scipio*), konzul za mandatni period od marta 218. do marta 217. god. p. n. e. On je bio otac Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg koji je predvodio Rimljane u njihovom posljednjem oružanom srazu sa Hanibalom u bitci kod Zame, i stariji brat Gneja Kornelija Scipiona Kalva (*Gnaeus Cornelius Scipio Calvus*), konzula za mandatni period mart 222. – mart 221. god. p. n. e.

[413] *Tiberius Sempronius Longus*, konzul u mandatnom periodu od marta 218. do marta 217. god. p. n. e.

[414] Moderna Pjačenca / Piacenza u dolini rijeke Po na sjeveru Italije.

[415] Možda moderni Vigevano.

die deditione facta praesidium intra moenia accepere; iussique arma tradere cum dicto paruissent, signum repente victoribus datur ut tamquam vi captam urbem diriperent. neque ulla quae in tali re memorabilis scribentibus videri solet praetermissa clades est: adeo omne libidinis crudelitatisque et inhumanae superbiae editum in miseros exemplum est. hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis.
(„Nakon što je uzeo samo nekoliko dana odmora, prije nego što je njegova rana bilo potpuno zaliječena, Hanibal je nastavio napad na Viktumul. Za vrijeme galskoga rata,[416] ovo mjesto je služilo kao emporij za Rimljane. Nakon toga, pošto je to bilo utvrđeno mjesto, miješana populacija[417] iz okolice se naselila tamo u značajnom broju i sada je strah koji je izazvan stalnim napadima doveo većinu ljudi sa polja u grad. Ova izmiješana populacija, uzbuđena vijestima o energičnoj odbrani Placentije, poletila je na oružje i otišla u susret Hanibalu. Više slična gomili nego armiji, oni su ga susreli na maršu, i kako sa jedne strane nije bilo nikoga osim nedisciplinirane rulje, a sa druge zapovjednik i vojnici koji su imali savršeno povjerenje jedni u druge, mala skupina je pobijedila više od 35.000 ljudi. Sljedeći dan, oni /stanovnici Viktumula op. S.M./ su se predali i prihvatili kartaginski garnizon unutar svojih zidina. Oni su upravo završili predaju svoga oružja u skladu sa naređenjima, kada su iznenada data uputstva pobjednicima da tretiraju grad kao da su ga zauzeli u napadu. I nijedno krvavo djelo, koje u takvim prilikama historičari ne žele spomenuti, nije ostalo neučinjeno, tako je bio užasan primjer svih oblika razuzdanosti i okrutnosti i brutalne tiranije prema jadnim stanovnicima /Viktumula op. S.M./. Takve su bile zimske operacije Hanibala.“).

Bez obzira na činjenicu da je Livije, kao rimski patriotski historičar, imao želju da iznimno predstavi Hanibala u negativnom svjetlu, činjenica stoji da se Viktumul predao na riječ, da je postigao dogovor, da je razoružan i da je onda Hanibal izdao naredbu da se grad opustoši i opljačka a stanovništvo izloži okrutnostima i prolijevanju krvi. Viktumul je uz to bio i grad i zajednica multietničkog sastava, čiji su dobar dio činili i oni keltskog porijekla i etničke pripadnosti, ali ni to nije spriječilo ono što se prijetvorno desilo sa gradom i njegovim stanovnicima.[418]

Zonarin (8, 24) podatak iz ekcerptirane XIV. knjige djela Kasija Diona neodređeno iznosi opis dešavanja u periodu nakon bitke kod Trebije : („Ove /Rimljane op. S.M./ je uništio i primio predaju mjesta, koji je sravnio sa zemljom, Od zarobljenika ubio je Rimljane, ali oslobodio je ostale /Italike op. S.M./. Ovo je on učinio također u slučaju svih onih koji su

---

[416] Neposredno prije početka II. punskog rata, Republika je pobjednosno završila težak rat sa dijelom galskih naroda iz doline rijeke Po, u području koje su nazivali Cisalpinska Galija.

[417] U smislu različitih etničkih i narodnosnih pripadnosti, poglavito keltske, etrurske, umbrijske, rimske i drugih Italika.

[418] Hanibal je po dolasku u Padsku ravnicu računao i na pomoć tamošnih Gala, i dobar dio njih je i unovačio u svoju armiju.

zarobljeni živi, nadajući se da će zadobiti povjerenje /italskih, nerimskih op. S.M./ zajednica sa svojim utjecajem. I zaista, mnogi od drugih Gala kao i Liguri i Etrurci su ili pobili Rimljane koji su živjeli unutar njihovih granica,[419] ili su ih predali i tako prenijeli svoju odanost /sa Rimljana na Hanibala op. S.M./“).

Naposredno prije bitke kod Trasimenskog jezera, kako bi isprovocirao konzula Gaja Flaminija[420] da stupi u otvorenu bitku, Hanibal je provodio strategiju pustošenja i uništavanja, kao i masakriranja lokalnog stanovništva Etrurije i Umbrije. O tome Livije (XXII, 3 i 4) navodi sljedeće : *et laeva relicto hoste Faesulas petens medio Etruriae agro praedatum profectus quantam maximam vastitatem potest caedibus incendiisque consuli procul ostendit. ... Hannibal quod agri est inter Cortonam urbem Trasumennumque lacum omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat.*
(„On /Hanibal op. S.M./ je ostavio rimski tabor sa svoje lijeve strane, i krenuo je u pravcu Fesule[421] da pustoši središnje dijelove Etrurije. Unutar aktualnog vidika konzula /Gaja Flaminija op. S.M./ on je izvodio rašireno pustošenje koliko je bilo moguće, i iz rimskoga tabora oni su vidjeli sa udaljenosti intenzivni prikaz paljevine i masakra... 4 : Kako bi još više ogorčio svoga neprijatelja i učinio ga željnim da osveti povrede koje su nanesene saveznicima Rima. Hanibal je opustošio sa svim užasima rata u prostoru između Kortone[422] i Trasimenskog jezera.“).

Ova pustošenja kratko spominje i Plutarh u životopisu Fabija Maksima (2) : ἐπεὶ δ᾽ Ἀννίβας ἐμβαλὼν εἰς Ἰταλίαν καὶ μάχῃ πρῶτον περὶ τὸν Τρεβίαν ποταμὸν ἐπικρατήσας αὐτὸς μὲν ἤλαυνε διὰ Τυρρηνίας πορθῶν τὴν χώραν ...
(„Ali, kada je Hanibal, prodrijevši u Italiju i po prvi put pobijedivši u bitci kod rijeke Trebije, sam krenuo kroz Etruriju pustošeći zemlju...“).

Orosije, IV, 15, 4 : *ubi vero proximus castris Flaminii consulis fuit, vastatione circumiacentium locorum Flaminium in bellum excitavit.*
(„Kada je Hanibal bio u blizini tabora konzula Flaminija, on je opustošio okolno područje, kako bi ga isprovocirao na borbu.“).

U vrijeme (21. VI. 217. god. p. n. e.) bitke kod Trasimenskog jezera,[423] u kojoj je Hanibal izvojevao još jednu veliku pobjedu, jedan brojniji odred poražene rimsko – italske armije

[419] Ovaj podatak da su Etrurci ubijali Rimljane nakon bitke kod Trebije je netačan. Etrurske zajednice su i nakon bitke kod Kane, kada su od Rima otpali mnogi južnoitalijanski saveznici (u Kampaniji, Samniju, Apuliji, Brutiji, Velikoj Grčkoj) ostale lojalne savezništvu sa Republikom.

[420] *Caius Flaminius Nepos*, jedan od najpoznatijih demokratskih vođa u Republici, konzul za mandatne periode mart 223. – mart 222. god. p. n. e. i mart 217. – mart 216. god. god. p. n. e.

[421] *Faesulae*, etrurski grad. Moderni Fiesole, u samoj blizini današnje Firence.

[422] *Cortona,* na granici Etrurije/Toskane i Umbrije.

[423] U Umbriji.

se uspio probiti i tako spasiti da ne bude uništen kao ostatak armije. Međutim, oni su se nedugo nakon završetka bitke predali kartaginskom vojskovođi Maharbalu na „vjeru“ da će nakon razoružavanja biti pušteni na slobodu, ali ih je Hanibal pokazujući pravu „punsku vjeru“ (*punica fides*) bacio u lance. O tome Livije (XXII, 6) navodi sljedeće : *sex milia ferme primi agminis per aduersos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium quae post se agerentur, ex saltu euasere et, cum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quae fortuna pugnae esset neque scire nec perspicere prae caligine poterant. [9] inclinata denique re, cum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida iam luce montes campique perditas res stratamque ostendere foede Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis quam citatissimo poterant agmine sese abripuerunt. postero die cum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis uestimentis passurum, sese dediderunt; quae Punica religione seruata fides ab Hannibale est atque in uincula omnes coniecti.*
(„Oko 6000 ljudi koji su formirali predhodnicu linije marša probili su se kroz neprijatelja i očistili tjesnac, sasvim nesvjesni što se događalo iza njih /poraza ostatka armije op. S.M./. Oni su se zaustavili na nekom uzdignutom području, osluškujući vikanje iza i sukob oružja, ali nisu mogli, zbog magle, da vide i saznaju kakva je sudbina btike bila. Konačno, kada je bitka bila gotova i sunčeva toplina raspršila maglu, planina i dolina su u jasnom svjetlu razotkrili katastrofalno uništenje rimske armije i pokazali da je sve bilo uništeno. Bojeći se da bi ih makar mogli vidjeti u daljini i konjicu poslati protiv njih, oni su žurno uzeli svoje standarde i nestali što je moguće brže. Maharbal ih je cijelu noć progonio sa cijelom svojom konjaničkom snagom, i sutradan, kao i glad, uz sve njihove druge nevolje, prijetio, oni su se predali Maharbalu pod uvjetom da im bude dozvoljeno da odu sa jednim komadom odjeće. Ovo obećanje je bio držano punskom vjerom od strane Hanibala, i on ih je bacio u okove.“).

Ovo prijetvorno ponašanje i kršenje dogovora spominje i Kasije Dion fr. knjige XIV, 57 :

(„I Flaminije i veliki broj drugih su poginuli, iako ih je nemalo uspjelo da se popnu na brdo. Kada je svanulo, oni su se dali u bijeg, ali pošto su bili zatečeni, predali su i sebe i svoje oružje na obećanje oprosta. Hanibal je međutim, držao malo do svojih zakletvi, zadržao je one koji su bili Rimljani u okovima, ali je oslobodio njihove podanike i saveznike od onih svih zarobljenika koje je imao u svojoj armiji.“).

Nakon pobjede kod Trasimenskog jezera, Hanibalova vojska je prošla kroz teritoriju Umbra i Picena i dospjela na obalu Jadranskog mora. Tom prilikom su pljačkom stekli veliki plijen, a pobijeno je mnoštvo ljudi. Hanibal je izdao naredbu vojnicima da se pobiju svi odrasli muškarci koji im padnu u ruke. O tome Polibije (III, 86) navodi sljedeće : Ἀννίβας δὲ κατατεθαρρηκὼς τοῖς ὅλοις ἤδη τὸ μὲν συνεγγίζειν τῇ Ῥώμῃ κατὰ τὸ παρὸν

ἀπεδοκίμασεν, τὴν δὲ χώραν ἐπιπορευόμενος ἀδεῶς ἐπόρθει, ποιούμενος τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ τὸν Ἀδρίαν. διανύσας τε τήν τε τῶν Ὄμβρων καλουμένην χώραν καὶ τὴν τῶν Πικέντων ἧκεν δεκαταῖος πρὸς τοὺς κατὰ τὸν Ἀδρίαν τόπους, πολλῆς μὲν λείας γεγονὼς ἐγκρατής, ὥστε μήτ᾽ ἄγειν μήτε φέρειν δύνασθαι τὸ στρατόπεδον τὰς ὠφελείας, πολὺ δὲ πλῆθος ἀνθρώπων ἀπεκταγκὼς κατὰ τὴν δίοδον: καθάπερ γὰρ ἐν ταῖς τῶν πόλεων καταλήψεσι, καὶ τότε παράγγελμά τι δεδομένον ἦν φονεύειν τοὺς ὑποπίπτοντας τῶν ἐν ταῖς ἡλικίαις. ταῦτα δ᾽ ἐποίει διὰ τὸ προ.
(„Što se Hanibala tiče, on je već bio potpuno siguran u uspjeh i zasad je odustao od približavanja Rimu. Prolazeći kroz rimske oblasti, neometano je pljačkao zemlju i kretao se u pravcu Adrije. Prošavši kroz teritoriju Umbra i Picena, desetog dana je stigao na obalu Adrije. Stekavši toliki plijen da vojska više nije mogla ni da vodi ni da nosi ono što je opljačkala, u prolazu je pobio mnoštvo ljudi. Kao kod zauzimanja gradova, vojnicima je i tada bila izdata naredba da se pobiju svi odrasli muškarci koji im padnu u ruke. Razlog ovakvih postupaka ležao je u Hanibalovoj urođenoj mržnji protiv Rimljana.“).

I Livije (XXII, 9) potvrđuje razaralački pohod Hanibalove soldateske nakon bitke kod Trasimenskog jezera, posebno u Umbriji i Picenumu, te u zemlji Marsa, Marucina i Peligna: *Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletium venit. inde cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna caede suorum repulsus, coniectans ex unius coloniae haud1 prospere temptatae viribus quanta moles Romanae urbis esset, in agrum Picenum avertit iter non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum praeda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot stativa habita refectusque miles hibernis itineribus ac palustri via proelioque magis ad eventum secundo quam levi aut facili adfectus. ubi satis quietis datum praeda ac populationibus magis quam otio aut requie gaudentibus, profectus Praetutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque et Paelignos devastat circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliae regionem*.
(„Hanibal je marširao pravo kroz Umbriju[424] sve do Spoleta, i nakon što je u potpunosti opustošio okolicu, započeo je napad na grad koji je bio odbijen sa teškim gubitcima. Kako je jedna kolonija bila dovoljno snažna da porazi njegov nesretni pokušaj, on je uspio stvoriti neku pretpostaku o teškoćama pokušavanja zauzimanja Rima, i sukladno tome je preusmjerio svoj marš na teritoriju Picenuma[425], oblasti koja nije samo obilovala svakom vrstom proizvoda, nego je bila bogata uskladištena sa imovinom koju pohlepni i u potrebi vojnici oduzeli i opljačkali bez ograničenja. On /Hanibal op. S.M./ je ostao u taboru nekoliko dana za vrijeme kojih su vojnici povratili svoju snagu nakon zimske kampanje i svoga putovanja kroz močvare, i bitke koja je iako na kraju bila uspješna, nije bila bez teških gubitaka niti lagano izvojevana. Kada je dovoljno vremena za odmor bilo

[424] Oblast u unutrašnjosti srednje Italije. I danas nosi isto ime.

[425] Oblast u srednjoj Italiji na obali Jadranskog mora.

dozvoljeno ljudima koji su više uživali u pljačkanju i uništavanju nego u lakoći i dokolici, Hanibal je nastavio svoj marš i uništavanje oblasti Pretutija[426] i Hadrije, zatim je on na isti način postupio sa zemljom Marsa, Marucina, i Peligna[427] i dijela Apulije koji mu je bio najbliži, uključujući gradove Arpi[428] i Luceriju[429].“).

Zonara (8, 25) u svome podatku iz ekcerptirane XIV. knjige djela Kasija Diona navodi sljedeće : (“Nakon ovog uspjeha požurio je prema Rimu i nastavio sve do Narnije[430], uništavajući zemlju i osvajajući gradove.”).

Polibije u već citiranom odjeljku razloge ovakvih posvemašnjih ratnih zločina, vidi u Hanibalovoj „urođenoj mržnji protiv Rimljana“. Više literarnih vrela kao jedan od uzroka te Hanibalove nepomirljivosti, pa i mržnje prema Rimljanima navode događaj koji se odigrao kada je Hanibal bio dječak i imao devet godina. Njegov otac Hamilkar Barka je tada, dok je vršio ritualno žrtvovanje i pripremao se za prekomorski pohod na Pirinejski poluotok, izveo ritual u kojem se njegov sin Hanibal zakleo da uvijek biti neprijatelj rimskog naroda. O tome literarna vrela navode sljedeće :

Polibije, III, 10 - 11 : ὅτι δ᾽ Ἀμίλκας πλεῖστα μὲν συνεβάλετο πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ δευτέρου πολέμου, καίπερ τετελευτηκὼς ἔτεσι δέκα πρότερον τῆς καταρχῆς αὐτοῦ, πολλὰ μὲν ἂν εὕροι τις εἰς τοῦτο: σχεδὸν δὲ πρὸς. πίστιν ἀρκοῦν ἔσται τὸ λέγεσθαι μέλλον. καθ᾽ οὓς γὰρ καιροὺς καταπολεμηθεὶς Ἀννίβας ὑπὸ Ῥωμαίων τέλος ἐκ τῆς πατρίδος ἐξεχώρησε καὶ παρ᾽ Ἀντιόχῳ διέτριβε, τότε Ῥωμαῖοι συνθεωροῦντες ἤδη τὴν Αἰτωλῶν ἐπιβολὴν ἐξαπέστειλαν πρεσβευτὰς πρὸς Ἀντίοχον, βουλόμενοι μὴ λανθάνειν σφᾶς τὴν τοῦ βασιλέως προαίρεσιν. οἱ δὲ πρέσβεις ὁρῶντες τὸν Ἀντίοχον προσέχοντα τοῖς Αἰτωλοῖς καὶ πρόθυμον ὄντα πολεμεῖν Ῥωμαίοις, ἐθεράπευον τὸν Ἀννίβαν, σπουδάζοντες εἰς ὑποψίαν ἐμβαλεῖν πρὸς τὸν Ἀντίοχον. ὃ καὶ συνέβη γενέσθαι. προβαίνοντος γὰρ τοῦ χρόνου, καὶ τοῦ βασιλέως ὑπόπτως ἔχοντος ἀεὶ καὶ μᾶλλον πρὸς τὸν Ἀννίβαν, ἐγένετό τις καιρὸς ὡς ἐπὶ λόγον ἀχθῆναι τὴν ὑποικουρουμένην ἀτοπίαν ἐν αὐτοῖς. ἐν ᾧ καὶ πλείους ἀπολογισμοὺς ποιησάμενος Ἀννίβας τέλος ἐπὶ τὸ τοιοῦτο κατήντησε, δυσχρηστούμενος τοῖς λόγοις. ἔφη γάρ, καθ᾽ ὃν καιρὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ τὴν εἰς Ἰβηρίαν ἔξοδον μέλλοι στρατεύεσθαι μετὰ τῶν δυνάμεων, ἔτη μὲν ἔχειν ἐννέα, θύοντος δ᾽ αὐτοῦ τῷ Διὶ παρεστάναι παρὰ τὸν βωμόν. ἐπεὶ δὲ καλλιερήσας κατασπείσαι τοῖς θεοῖς καὶ ποιήσαι τὰ νομιζόμενα, τοὺς μὲν ἄλλους τοὺς περὶ τὴν θυσίαν ἀποστῆναι κελεῦσαι μικρόν, αὐτὸν δὲ προσκαλεσάμενον ἐρέσθαι φιλοφρόνως εἰ βούλεται συνεξορμᾶν ἐπὶ τὴν στρατείαν. ἀσμένως δὲ κατανεύσαντος αὐτοῦ

---

426 *Ager Praetutianus,* na istočnoj strani Srednje Italije.

427 *Marsi, Maruccini, Paeligni,* italski narodi umbro – sabelskog etničkog porijekla u srednjoj Italiji.

428 U oblasti Abruzzo.

429 Moderna Lucera u pokrajini Apuliji.

430 *Narnia,* moderni Narni u pokrajini Umbriji.

καί τι καὶ προσαξιώσαντος παιδικῶς, λαβόμενον τῆς δεξιᾶς προσαγαγεῖν αὐτὸν πρὸς τὸν βωμὸν καὶ κελεύειν ἁψάμενον τῶν ἱερῶν ὀμνύναι μηδέποτε Ῥωμαίοις εὐνοήσειν. ταῦτ᾽ οὖν εἰδότα σαφῶς ἠξίου τὸν Ἀντίοχον, ἕως μὲν ἄν τι δυσχερὲς βουλεύηται κατὰ Ῥωμαίων, θαρρεῖν καὶ πιστεύειν, αὐτὸν συνεργὸν ἕξειν νομίζοντ᾽ ἀληθινώτατον. ἐπὰν δὲ διαλύσεις ἢ φιλίαν συντίθηται πρὸς αὐτούς, τότε μὴ προσδεῖσθαι διαβολῆς, ἀλλ᾽ ἀπιστεῖν καὶ φυλάττεσθαι.
(„Da je Hamilkar /Barka op. S.M./ najviše doprinio izbijanju II. /punskog op. S.M./ rata, iako je umro 10 godina prije njegovog početka, za to bi se našlo puno dokaza, ali skoro da je dovoljno i ovo o čemu ću sada govoriti. Naime, u vrijeme kada je Hanibal pretrpio poraz od Rimljana, na kraju otišao iz rodnog grada i boravio kod Antioha /III. seleukidskog kralja op. S.M./ [431], Rimljani su tada uviđajući već etolske planove,[432] Antiohu uputili poslanstvo u želji da se obavijesti o kraljevom raspoloženju. Poslanici su vidjeli da Antioh sluša Etolce i da je spreman na rat sa Rimljanima i počeli su da se ulaguju Hanibalu, želeći da u kralju izazovu sumnju prema Kartaginjaninu. Upravo to se i dogodilo. Kako je vrijeme odmicalo, Antioh je postajao sve nepovjerljiviji prema Hanibalu, tako da je, najzad, došlo do razgovora između njih o otuđenju koje se uvuklo u njihove odnose. Tada je Hanibal iznio više drugih opravdanja i na kraju, našavši se u stisci, pribjegao sljedećem. Ispričao je Antiohu /III. op. S.M./ da je u vrijeme kada mu se otac spremao za odlazak u Iberiju sa vojskom imao devet godina i da je stajao uz žrtvenik na kome je otac žrtvovao Zeusu[433]. Kako su znaci bili povoljni, Hamilkar je izlio žrtvu ljevanicu bogovima i obavio sve uobičajene ceremonije, a onda je naredio da se ostali koji su prisustvovali žrtvovanju malo udalje, pozvao Hanibala i blago ga upitao da li želi da krene sa njim u pohod. On je radosno pristao i još je na dječiji način molio da ga povede. Otac ga je onda uzeo za desnu ruku, priveo ga žrtveniku i zamolio da stavi ruku na žrtvu i zakune se da nikada neće biti prijatelj Rimljanima. Zato je Hanibal molio Antioha da sada, kada sve ovo zna, ništa ne brine sve dok protiv Rimljana bude smišljao neko zlo, a da bude uvjeren da će u njemu imati najiskrenijeg saveznika. Ali, ako sa njima sklopi mir ili prijateljstvo, u tome slučaju ne treba da čeka na optužbe, već slobodno može da sumnja u njega i čuva ga se, jer će protiv Rimljana učiniti sve što bude u stanju.“).

[431] Antioh III Veliki (Ἀντίοχος Μέγας; *Antiochus* III cc. 241. – 187. god. p. n. e. vladao od 222. god. p. n. e.) bio je šesti po redu seleukidski vladar. Njegovu uspješnu ekspanzionističku politika i teritorijalno širenje njegove države uspješno je zaustavila tek Republika, nanijevši mu vrlo težak poraz.

[432] Nakon rimsko – italske pobjede u II. makedonskom ratu, Etolski savez (koji su sačinjavali helenski polisi poglavito u srednjoj i sjevernoj Heladi) nije bio zadovoljan sa mirovnim sporazumom i politikom Republike prema Balkanu, pa je stupio u vezu sa seleukidskim kraljem Antiohom III. koji je tada prodirao kroz Malu Aziju kako bi uspostavili određenu antirimsku koaliciju.

[433] Ustvari, riječ je o vrhovnom kartaginskom božanstvu, semitsko – feničanskog porijekla, pod imenom Baal Hammon, Baʿal Ḥammon ili Ḥamon , koji je po *interpretatio Graeca* identificiran sa helenskim Zeusom.

Kornelije Nepot, Hanibal, 1 – 2 : *Ad quem cum legati venissent Romani, qui de eius voluntate explorarent darentque operam consiliis clandestinis ut Hannibalem in suspicionem regi adducerent, tamquam ab ipsis corruptus alia atque antea sentiret, neque id frustra fecissent idque Hannibal comperisset seque ab interioribus consiliis segregari vidisset, tempore dato adiit ad regem, eique cum multa de fide sua et odio in Romanos commemorasset, hoc adiunxit: 'Pater meus' inquit 'Hamilcar puerulo me, utpote non amplius VIIII annos nato, in Hispaniam imperator proficiscens Carthagine, Iovi optimo maximo hostias immolavit. Quae divina res dum conficiebatur, quaesivit a me, vellemne secum in castra proficisci. Id cum libenter accepissem atque ab eo petere coepissem, ne dubitaret ducere, tum ille 'Faciam', inquit 'si mihi fidem, quam postulo, dederis.' Simul me ad aram adduxit, apud quam sacrificare instituerat, eamque ceteris remotis tenentem iurare iussit numquam me in amicitia cum Romanis fore. Id ego ius iurandum patri datum usque ad hanc aetatem ita conservavi, ut nemini dubium esse debeat, quin reliquo tempore eadem mente sim futurus. Quare, si quid amice de Romanis cogitabis, non imprudenter feceris, si me celaris; cum quidem bellum parabis, te ipsum frustraberis, si non me in eo principem posueris.' Hac igitur, qua diximus, aetate cum patre in Hispaniam profectus est. Hic autem velut hereditate relictum odium paternum erga Romanos sic conservavit, ut prius animam quam id deposuerit, qui quidem, cum patria pulsus esset et alienarum opum indigeret, numquam destiterit animo bellare cum Romanis. Nam ut omittam Philippum, quem absens hostem reddidit Romanis, omnium his temporibus potentissimus rex Antiochus fuit. Hunc tanta cupiditate incendit bellandi, ut usque a rubro mari arma conatus sit inferre Italiae.*

(„Ovaj /Hanibal op. S.M./ je, takoreći nasljedstvom ostavljenu mržnju oca prema Rimljanima tako sačuvao da se prije odrekao života negoli nje. Jer, doista, ni onda kada je bio protjeran iz domovine i kada je bio potreban tuđe pomoći, nikada nije odustao u duhu ratovati sa Rimljanima. Da ne spominjem, naime, Filipa /V. Antigonida, makedonskog kralja op. S.M./, kojega je, izgnan, učinio neprijateljem Rimljana, među svima u ovim vremenima je bio najmoćniji kralj Antioh /III. Seleukid op. S.M./. Njega je on tolikom željom za ratovanjem raspalio da je ovaj čak od Crvenog mora[434] pokušao zavojštiti na Italiju. Kada su njemu /Antiohu III. op. S.M./ došli rimski poslanici, da ispitaju njegovo raspoloženje i potajnim spletkama uznastoje učiniti Hanibala sumnjivim kralju, ko da ovaj, podmićen od njih, misli drugačije negoli prije, te ovo nisu učinili uzalud, a Hanibal za ovo saznao i vidio kako ga isključuju sa tajnih vijećanja, čim mu se ukazala prilika, pristupio je kralju i kada mu je ispripovijedao mnogo toga o svojoj vjernosti i mržnji prema Rimljanima, dodao je i ovo : „Otac moj," reče, „Hamilkar, kada sam još bio dječak, u dobi ne većoj od devet godina, polazeći kao zapovjednik iz Kartagine u Hispaniju, prinio je žrtvu Jupiteru

[434] U drevno doba Persijski zaliv se nazivao Crvenim morem.

Najboljem Najvećem[435]. Dok se obavljao ovao božanski obred, upitao me hoću li sa njime poći u tabor. Kada sam na ovo rado pristao i počeo ga moliti neka me ne oklijeva povesti sa sobom, on reče: „Učiniti ću to ako mi daš obećanje koje zahtijevam". U isti mah me je doveo do žrtvenika, te mi je, udaljivši ostale, naredio da, držeći se za njega, zakunem se kako nikada neću biti u prijateljstvu sa Rimljanima. Ovu sam ja zakletvu, danu svome ocu, sve do ovoga vremena tako sačuvao da nikome ne treba biti dvojbeno kako ću i u preostalo vrijeme biti istoga mišljenja. Stoga, budeš li mislio štogod povoljno o Rimljanima, nećeš nerazborito učiniti ako to zatajiš preda mnom. Kada se budeš doista spremao na rat, samoga ćeš sebe obmanuti ako me u njemu ne postaviš za glavnoga zapovjednika."").

Livije, XXI, 1 : *fama est etiam, Hannibalem annorum ferme novem pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum tactis sacris iure iurando adactum, se cum primum posset hostem fore populo Romano. angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum stipendio etiam i insuper inposito interceptam.*

(„Glavni tvorac /II. punskog op. S.M./ je bio Hamilkar /Barka op. S.M./[436]. Ima jedna priča široko rasprostranjena da kada, nakon što je doveo afrički rat[437] do završetka, on vršio žrtvovanje prije nego što je svoju vojsku prebacio u Hispaniju, dječak Hanibal, devet godina star, nagovarao oca da ga povede sa sobom, i otac ga je odveo do oltara i natjerao ga da se zakune rukom položenom nad žrtvom da što je moguće brže može se pokazati neprijateljom Rima. Gubitak Sicilije[438] i Sardinije uznemirio je ponosan duh čovjeka, jer je osjećao da ustupanje Sicilije je bilo napravljeno žurno u duhu očaja, a da su Sardiniju Rimljani zauzeli za vrijeme nevolja u Africi,[439] i ne zadovoljivši se time što su je zauzeli, nego su nametnuli i naknadu štete.").

---

[435] Po *interpretatio Romana* već spomenuto božanstvo Baal odgovara Jupiteru Najboljem Najvećem.

[436] Hamilkar Barka ili Barkas (živio cc 275. – 228. god. p. n. e.), čuveni i sposobni kartaginski vojskovođa i državnik, otac Hanibala, Hasdrubala i Magona, te punac Hasdrubala Lijepog.

[437] Odmah po završetku I. punskog rata, radi toga što im nisu isplaćene plate, došlo je do pobune velikoga broja plaćenika koje je Kartagina bila unajmila da se bore na njenoj strani.Uz veliki trud Kartaginjani su uspjeli do 238. god. p. n. e. da brutalno uguše ovu pobunu.

[438] Po mirovnom sporazumu po kojem je završen I. punski rat Kartagina se u korist Republike odrekla svih svojih teritorijalnih prava na Siciliju.

[439] Republika, iako se prilično časno držala dok je Kartagina imala problema sa pobunom plaćenika odbijajući bilo kakvu suradnju sa nelegitimnim i nelegalnim pobunjenicima i indirektno pomagala legalnu vladu, ipak je na kraju iskoristila činjenicu da je i na Sardiniji došlo do pobune plaćenika i do niza problema, zauzela Sardiniju i Korziku i još primorala oslabljenu Kartaginu da isplatu neku vrstu odštete od 1200 talenata jer je prvotno odbila da se odrekne svojih prava nad ovim otocima.

Livije, XXXV, 19 : *Hannibal non adhibitus est in consilium, propter conloquia cum Villio suspectus regi et in nullo postea honore habitus. primo eam contumeliam tacitus tulit; deinde melius esse ratus et percunctari causam repentinae alienationis et purgare se, tempore apto quaesita simpliciter iracundiae causa auditaque "pater Hamilcar" inquit, "Antioche, parvum admodum me, cum sacrificaret, altaribus admotum iureiurando adegit numquam amicum fore populi Romani. sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi; hoc me in pace patria mea expulit; hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit; hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse sciam, inveniam, toto orbe terrarum quaerens, aliquos Romanis hostis. itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quaerant. odi odioque sum Romanis. id me verum dicere pater Hamilcar et dii testes sunt. proinde cum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto; si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quaerito." non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.*
(„Hanibal nije bio pozvan na vijeće /kralja Antioha III. op. S.M./. On je izazvao kraljevu sumnju zbog svojih razgovor sa Vilijem[440], i nije mu sada pokazano poštovanja /od strane kralja op. S.M./. Neko vrijeme je izdržavao ovu uvredu u tišinu. Zatim, misleći da je bolje da ispita razlog za ovo iznenadno otuđenje i istovremeno očisti sebe od bilo kakve sumnje, on je izabrao prikladan trenutak i postavio je kralju direktno pitanje o razlozima njegove nemilosti. Kada je čuo šta je bio razlog, on je rekao: „Kada sam bio mali dječak, Antiohe, moj otac Hamilkar me je doveo do oltara dok je vršio žrtvovanje i učinio da se svečano zakunem da ja nikada neću biti prijatelj Rima. Pod ovom zakletvom sam se ja borio 36 godina. Kada je mir bio postignut, ova zakletva me je odvela iz moje matične zemlje i dovela me kao beskučnika lutalicu na vaš dvor. Ako vi izdate moje nade, ova zaletva će me voditi gdje god ja mogu naći podršku, gdje god ja saznam da ima oružja, ja ću naći neke neprijatelje Rima, makar ja morao da ih tražim po cijelom svijetu. Ako, međutim, to zadovoljava vaše dvorjane da napreduju u vašoj milosti klevetajući me, pustite ih neka traže neki drugi povoo za sopstveno napredovanje na moj račun. Ja mrzim Rimljane i Rimljani mrze mene. Moj otac Hamilkara i svi bogovi su svjedoci da govorim istinu. Kada, onda vi pravite planove za rat protiv Rima, računajte na Hanibala među prvima od vaših prijatelja. Ako okolnosti vode vas da ostanete u miru, tražite nekoga drugoga da dijeli savjete.“ Ovaj govor je imao veliki efekat na kralja i donio je pomirenje sa Hanibalom. Kralj je napustio vijeće, odlučan za rat.“).

Valerije Maksim, IX, 3, *ext*. 3 : *E quibus Hannibal mature adeo patria vestigia subsecutus est, ut eo exercitum in Hispaniam traiecturo et ob id sacrificante viiii annorum natu altaria tenens iuraret se, cum primum per aetatem potuisset, acerrimum hostem populi Romani futurum, et pertinacissimis precibus instantis belli commilitium exprimeret. idem significare*

[440] Publius Villius, oficijelni rimski izaslanik upućen Antiohu III.

cupiens quanto inter se odio Karthago et Roma dissiderent, inflicto in terram pede suscitatoque puluere, tunc inter eas finem fore belli dixit, cum alterutra pars in habitum pulueris esset redacta.
(„Hanibal, jedan od njih /Kartaginjana op. S.M./, rano je krenuo stopama svoga oca. U trenutku kada je Hamilkar, koji je trebao da pređe u Hispaniju sa armijom, vršio žrtvovanje ovom prilikom. Hanibal, star 9 godina, zakleo se, sa rukom na oltaru, da će biti najgorljiviji neprijatelj rimskog naroda, čim mu to godine dopuste. I čak, molitvama i molbama, on je oca dobio dozvolu da ga prati u ekspediji koju je ovaj krenuo da preduzme. Isti Hanibal, želeći da izrazi nasilje mržnje koja dijeli Rim i Kartaginu jednog dana je rekao, udarivši svojom nogomi podižući prašinu : Rat neće prestati između njih sve dok jedno ili drugo ne bude pretvoreno u prašinu.“).

Flor, XXII, 1 - 3 (2, 6) : *sed adeo cladium atrocitate terribilius, ut si quis conferat damna utriusque populi, similior victo sit populus ille qui vicit. Urebat nobilem populum mare ablatum, raptae insulae, dare tributa, quae iubere consueverat. Hinc ultionem puer Annibal ad aram patri iuraverat, nec morabatur.*
(„Ali toliko strašnijeg /II. punskog rata op. S.M./ po grozoti nesreća da bi, ako bi ko upoređivao gubitke jednoga i drugoga naroda, bio sličniji pobijeđenomu onaj narod koji je pobijedio.[441] Tištalo je ponosan /kartaginski op. S.M./ narod oduzeto more, oteti otoci /Sicilija, Sardinija i Korzika op. S.M./, davanje danka, koji su bili navikli nametati.[442] Zbog toga se Hanibal kao dječak kraj žrtvenika bio zakleo ocu na osvetu.“).

Apijan, *Hisp*. 9 : ἐλέγετο δὲ καὶ παῖς ὢν ἔτι ὑπὸ τοῦ πατρὸς ὁρκωθῆναι ἐπὶ ἐμπύρων ἄσπειστος ἐχθρὸς ἔσεσθαι Ῥωμαίοις, ὅτε ἐς πολιτείαν παρέλθοι.
(„Govori se također da kada je on /Hanibal op. S.M./ on se zakleo na oltaru, na insistiranje svoga oca, da kada odraste da će biti neumoljivi neprijatelj Rima.“).

Apijan, *Hann*. 3 : λεγόμενος δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπὶ βωμῶν ἔτι παῖς ὁρκωθῆναι Ῥωμαίοις ἐπιβουλεύων οὔ ποτ᾽ ἐκλείψειν... ὁ μὲν δὴ τὸν Ἴβηρα διαβὰς τὴν Ζακανθαίων πόλιν ἡβηδὸν διέφθειρε, Ῥωμαίοις δὲ καὶ Καρχηδονίοις ἐπὶ τῷδε ἐλέλυντο αἱ σπονδαὶ αἱ γενόμεναι αὐτοῖς μετὰ τὸν πόλεμον τὸν ἐν Σικελίᾳ.
(„Govori se također da je on, od svoga oca, prisegnut na oltaru, dok je još bio dječak, da će on biti vječni neprijatelj Rima. ... Zatim je on /Hanibal op. S.M./ prešao Iber[443], i uništio grad Sagunt sa njegovim stanovnicima. Tako je ugovor, sklopljen između Rimljana i Kartaginjana nakon /I. punskog op. S.M./ rata na Siciliji, bio prekršen.“).

---

[441] Smisao rečenice je u tome da su Rimljani i Italici koji su im bili saveznici, iako pobjednici u II. punskom ratu, ipak pretrpili goleme gubitke i u ljudstvu i materijalu, i to čak veće nego što su bili kartaginski gubitci.

[442] Smisao rečenice je u tome što su se Kartaginjani osjećali poniženim jer su morali platiti danak nakon I. punskog rata, kada su do tada oni bili ti koji su nametali namete i danke.

[443] Rijeka Ebro u sjevernoj Španiji.

Sekst Aurelije Viktor, *de Viris Illustribus*, 42, 1 : *Hannibal, Hamilcaris filius, novem annos natus, a patre aris admotus odium in Romanos perenne iuravit.*
(„Hanibala, sin Hamilkara, devet godina starog, otac je zakleo na vječnu mržnju prema Rimljanima.“).

Orosije, IV, 14, 3 : *Anno ab urbe condita DXXXIIII Hannibal Poenorum imperator Saguntum florentissimam Hispaniae civitatem, amicam populi Romani, primum bello inpetitam, deinde obsidione cinctam et fame excruciatam omniaque fortiter contemplatione fidei, quam Romanis devouerant, digna indignaque tolerantem octavo demum mense delevit. 2 legatos Romanorum ad se missos iniuriosissime etiam a conspectu suo abstinuit. exinde odio Romani nominis, quod patri Hamilcari, cum esset novem annos natus, fidelissime alias infidelissimus ante aras iuraverat.*
(„534. godine od osnivanja Grada, Hanibal, kartaginski komandant, je prvo napao Sagunt, cvjetajuću državu Španije i prijatelja rimskog naroda. On je opsjeo grad, koji je izdržao mućenja gladi i iznio herojski sve patnje, bilo zaslužene ili nezaslužene, u pogledu obečanje koje su njegovi stanovnici dali Rimljanima. U osmom mjesecu, on /Hanibal op. S.M./ ga je konačno razorio. Djelujući potpuno suprotno pravu, on je također odbio primiti oficijelne rimske izaslanike. Kao rezultat mržnje prema rimskom narodu na koju se on svečano zakleo pred oltarom u prisustvu svoga oca Hamilkara kada je imao devet godina, iako je u drugim stvarima bio najnevjerniji od svih ljudi.“).[444]

Polibije na više mjesta u svome djelu daje detaljnije podatke o Hanibalovom karakteru:

Polibije, IX, 22 : ἐπεὶ δ᾽ ἡ τῶν πραγμάτων διάθεσις εἰς ἐπίστασιν ἡμᾶς ἦχε περὶ τῆς Ἀννίβου φύσεως, ἀπαιτεῖν ὁ καιρὸς δοκεῖ μοι τὰς μάλιστα διαπορουμένας ἰδιότητας ὑπὲρ αὐτοῦ δηλῶσαι. τινὲς μὲν γὰρ ὠμὸν αὐτὸν οἴονται γεγονέναι καθ᾽ ὑπερβολήν, τινὲς δὲ φιλάργυρον. τὸ δ᾽ ἀληθὲς εἰπεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν πράγμασιν ἀναστρεφομένων οὐ ῥᾴδιον. ἔνιοι μὲν γὰρ ἐλέγχεσθαί φασι τὰς φύσεις ὑπὸ τῶν περιστάσεων, καὶ τοὺς μὲν ἐν ταῖς ἐξουσίαις καταφανεῖς γίνεσθαι, κἂν ὅλως τὸν πρὸ τοῦ χρόνον ἀναστέλλωνται, τοὺς δὲ πάλιν ἐν ταῖς ἀτυχίαις. ἐμοὶ δ᾽ ἔμπαλιν οὐχ ὑγιὲς εἶναι δοκεῖ τὸ λεγόμενον: οὐ γὰρ ὀλίγα μοι φαίνονται, τὰ δὲ πλεῖστα, ποτὲ μὲν διὰ τὰς τῶν φίλων παραθέσεις, ποτὲ δὲ διὰ τὰς τῶν πραγμάτων ποικιλίας, ἄνθρωποι παρὰ τὴν αὑτῶν προαίρεσιν ἀναγκάζεσθαι καὶ λέγειν καὶ πράττειν.
(„Kako nas je tok događaja doveo do razmatranja Hanibalovog karaktera, čini mi se da prilika zahtijeva da se izjasnim o njegovim najspornijim karakteristikama. Naime, neki kažu da je bio izuzetno surov, drugi vele da je bio pohlepan. Reći istinu o njemu, a isto tako i o drugim ljudima koji se bave državnim poslovima nije lako. Jedni misle da se ljudska priroda otkriva u posebnim situacijama. Neki se pokažu kakvi zaista jesu kada dođu

[444] O Hanibalovoj zakletvi u svome spjevu govori i Silije (I, 70 – 139; XIII, 44 – 747).

na vlast, čak i ako su se ranije pretvarali, a drugi se otkriju u nesreći. Međutim, meni se ovo mišljenje ne čini pravilnim. Naime, izgleda da su ne u malom već u velikom broju slučajeva ljudi prinuđeni da govore i postupaju protiv svojih uvjerenja, nekada zbog savjeta prijatelja, a nekada zbog kompliciranih situacija u kojima se nalaze.“).

Polibije, IX, 24 : καθ᾽ ὃν γὰρ καιρὸν Ἀννίβας ἐξ Ἰβηρίας τὴν εἰς Ἰταλίαν πορείαν ἐπενόει στέλλεσθαι μετὰ τῶν δυνάμεων, μεγίστης προφαινομένης δυσχρηστίας περὶ τὰς τροφὰς καὶ τὴν ἑτοιμότητα τῶν ἐπιτηδείων τοῖς στρατοπέδοις, ἅτε καὶ κατὰ τὸ μῆκος ἀνήνυτον ἔχειν τι δοκούσης τῆς ὁδοῦ καὶ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἀγριότητα τῶν μεταξὺ κατοικούντων βαρβάρων, τότε δοκεῖ καὶ πλεονάκις ἐν τῷ συνεδρίῳ περὶ τούτου τοῦ μέρους ἐμπιπτούσης ἀπορίας εἷς τῶν φίλων Ἀννίβας ὁ Μονομάχος ἐπικαλούμενος ἀποφήνασθαι γνώμην διότι μία τις ὁδὸς αὐτῷ προφαίνεται. δι᾽ ἧς ἐστιν εἰς Ἰταλίαν ἐλθεῖν ἐφικτόν. τοῦ δ᾽ Ἀννίβου λέγειν κελεύσαντος, διδάξαι δεῖν ἔφη τὰς δυνάμεις ἀνθρωποφαγεῖν καὶ τούτῳ ποιῆσαι συνήθεις. ... Ἀννίβας δὲ πρὸς μὲν τὸ τόλμημα καὶ τὸ πρακτικὸν τῆς ἐπινοίας οὐδὲν ἀντειπεῖν ἐδυνήθη, τοῦ δὲ πράγματος λαβεῖν ἔννοιαν οὔθ᾽ αὑτὸν οὔτε τοὺς φίλους ἐδύνατο πεῖσαι. τούτου δὲ τἀνδρὸς εἶναί φασιν ἔργα καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν εἰς Ἀννίβαν ἀναφερόμενα περὶ τῆς ὠμότητος, οὐχ ἧττον δὲ καὶ τῶν περιστάσεων.
(„Kada je krojio plan o prebacivanju vojske iz Iberije u Italiju, ukazivale su mu se goleme teškoće u ishrani i snabdjevanju vojske, kako zbog dužine puta, tako i zbog brojnosti i divljaštva barbara kroz čiju je zemlju trebalo proći. Izgleda da se u Vijeću više puta o ovome raspravljalo i jedan od prijatelja, Hanibal zvani Monomah (gladijator), izjavio je da vidi samo jedan put kojim se može doći u Italiju. Kada ga je Hanibal zamolio da kaže koji je to put, odgovorio je da vojnike treba naučiti da jedu ljudsko meso i da se na to priviknu. Hanibal nije mogao da kaže ništa protiv ovako smjelog i praktičnog prijedloga, ali ni sebe ni prijatelje nije mogao da ubijedi da o tome ozbiljno razmišljaju.[445] Priča se da su okrutni postupci po Italiji, koji se pripisuju Hanibalu, ustvari, djelo istoga ovoga čovjeka, a ništa manje i posljedice različitih okolnosti.“).

Polibije, IX, 25 : φιλάργυρός γε μὴν δοκεῖ γεγονέναι διαφερόντως καὶ φίλῳ κεχρῆσθαι φιλαργύρῳ Μάγωνι τῷ τὰ κατὰ τὴν Βρεττίαν χειρίζοντι.
(„Izgleda da je Hanibal bio veliki srebroljubac, kao i njegov prijatelj Magon koji je upravljao Brutijom.“).

---

[445] Slično anegdotu o sugeriranju Hanibalu o potrebi hranjenja ljudskim mesom iznosi i Kasije Dion (fr. knjige XIV, 57, 3) : ὅτι ἐπεὶ τῷ πλήθει τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀννίβου οὐδὲν τῶν παρασκευαζομένων ἐξήρκει ... καί τινος αὐτῷ διὰ τοῦτο γνώμην δόντος ταῖς τῶν ἐναντίων σαρξὶ τοὺς στρατιώτας σιτίζειν, τὸ μὲν πρᾶγμα οὐκ ἐδυσχέραινε, φοβεῖσθαι δὲ ἔφη μήποτε τοιούτων σωμάτων ἀπορήσαντες ἐπ᾽ ἀλληλοφαγίαν τράπωνται.”
(“Kada su pokazalo da pripreme koje su bile obavljene nisu bile srazmjerne veličini Hanibalove vojske, a neko zbog ovoga sugerirao mu /Hanibalu op. S.M./ da se vojnici hrane mesom svojih protivnika, on tu ideju nije prihvatio, ali je izjavio da se boji da bi neki dan zbog nedostatka tijela takve vrste, oni mogli okrenuti da jedu jedni druge.”).

Polibije, IX, 26 : ἐνίας δὲ καὶ παρασπονδῆσ᾽ ὑπέμεινε, μετανιστὰς εἰς ἄλλας πόλεις καὶ ποιῶν ἀναρπάστους αὐτῶν τοὺς βίους. ἐξ ὧν προσκόπτοντες οἱ μὲν ἀσέβειαν, οἱ δ᾽ ὠμότητα κατεγίνωσκον. καὶ γὰρ ἁρπαγαὶ χρημάτων ἅμα τοῖς προειρημένοις καὶ φόνοι καὶ βίαιοι προφάσεις ἐγίνοντο διά τε τῶν ἐξιόντων καὶ διὰ τῶν εἰσιόντων στρατιωτῶν εἰς τὰς πόλεις, ἑκάστων ὑπειληφότων ὅσον οὐκ ἤδη τοὺς ὑπολειπομένους μεταβαλεῖσθαι πρὸς τοὺς ὑπεναντίους. ἐξ ὧν καὶ λίαν δυσχερὲς ἀποφήνασθαι περὶ τῆς Ἀννίβου φύσεως, διά τε τὴν τῶν φίλων παράθεσιν καὶ τὴν τῶν πραγμάτων περίστασιν. κρατεῖ γε μὴν ἡ φήμη παρὰ μὲν Καρχηδοίοις ὡς φιλαργύρου, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις ὡς ὠμοῦ γενομένου [αὐτοῦ].
(„U nekoliko slučajeva je sam morao da prekrši ugovore i preseli građane nekih gradova na druga mjesta i prepusti njihovu imoviunu pljačkanju. Uvrijeđeni jedni su ga osuđivali za vjerolomnost, a drugi za okrutnost. Naime, i vojnici koji su odlazili i oni koji su ulazili u gradove pljačkali su, ubijali i činili razno nasilje, jer su i jedni i drugi pretpostavljali da građani koji su ostali u gradu samo što nisu prešli neprijatelju. Sve ovo veoma otežava donošenje presude o Hanibalovom karakteru, na koji su uticali i savjeti prijatelja i okolnosti. Među Kartaginjanima vlada mišljenje da je srebroljubac, a među Rimljanima da je okrutan.“).

Hanibalov karakter opisuje i Livije (XXI, 4) : *Parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile discerneres, utrum imperatori an exercitui carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio duce plus confidere aut audere. plurimum audaciae ad pericula capessenda plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus; vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora: id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum; ea neque molli strato neque silentio accersita; multi saepe militari sagulo opertum humi iacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. vestitus nihil inter aequales excellens; arma atque equi conspiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat; princeps in proelium ibat, ultimus conserto proelio excedebat. has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deum metus, nullum ius iurandum, nulla religio. cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit nulla re, quae agenda videndaque magno futuro duci esset, praetermissa.*
(„Nikada nije postojao karakter koji bi bio više sposobniji za dva zadatka tako suprostavljena jedan drugom : zapovijedanje i pokoravanje. Niste mogli lako da utvrdite da li su vojska ili njen zapovjednik bili više vezani za njega. Kada god je bila potrebna hrabrost i odlučnost Hasdrubal /Lijepi op. S.M./[446] nikada nije oklijevao da povjeri komandu nikome drugome /osim Hanibalu op. S.M./ i nije bilo vođe u koga su vojnici

[446] Hasdrubal Lijepi je 228. god. p. n. e. naslijedio Hamilkara Barku na mjestu kartaginskog namjesnika posjeda u Iberiji. Nakon što je bio ubijen 221. god. p. n. e. naslijedio ga je toj poziciji Hanibal.

imali više povjerenja ili pod kojim su pokazivali više odvažnosti. Bio je neustrašiv u izlaganju opasnosti i savršeno hladnokrvan u opasnosti. Nijedna količina napora nije mu mogla izazvati niti tjelesni niti mentalni zamor. On je bio jednako ravnodušan i na vrućinu i na hladnoću. Njegovo jelo i piće su bili mjereni potrebama prirode, a ne apetita. Njegovi sati spavanja nisu bili određeni danju ili noću, bez obzira koliko vremena nezauzetog sa aktivnim dužnostima je bilo dato spavanju i odmoru. Ali ovaj odmor nije bio opušten na mekom krevetu u tišini, često su ga viđali kako leži na zemlji među stražarima i ispostavama, ogrnut u svoj vojni plašt. Njegova odjeća ni na koji način niej bila dolja od one njegovih sudrugova, ono što ga činili upadljivim su bile njegove ruke i konji. On je bio daleko najistaknutiji od konjice i pješadije, prvi je ulazio u borbu i zadnji napuštao /borbeno op. S.M./ polje. Ali ove velike kvalitete su bile praćene velikim manama : nečovječnom okrutnošću, perfidnošću gorom od one /uobičajene op. S.M./ punske, potpunim odsustvom istinitosti, poštovanja, straha od bogova, poštovanja zakletvi, osjećaja religije. takav je bio njegov karakter, spoj vrlina i poroka. Tri godine je služio pod Hasdrubalom, i za cijelo to vrijeme on nikada nije izgubio mogućnost za sticanje ili promatranje iskustva neophodnog za onoga koji bi trebao biti veliki vođa.“). Po ovom Livijevom opisu, na jednoj strani se ističe kako je Hanibal znao i slušati i zapovijedati, kako je bio popularan među vojnicima, spreman i na teškoće ali i na inspiraciju vojnicima da ih prevladaju, hrabar, promučuran i fizički i duhovno dobro izdržljiv, uzdržljiv u jelu, piću i uživanjima, marljiv i radišan, kako je dijelio sa vojnicima iste uvjete života, kako je prvi ulazio u bitku, a zadnji iz nje izlazio. Ali sa druge strane, Hanibal je imao i mane, pa je bio vrlo okrutan, perfidan i lukav, nije mario za istinu niti za svetost, nije imao straha pred bogovima, niti se pridržavao zakletvi.

U periodu nakon bitke kod Transimenskog jezera i bitke kod Kane, a kako bi isprovocirao rimskoga diktatora Fabija Maksima[447] na otvorenu bitku sa većinskim dijelovima armija, Hanibal je primjenjivao istu taktiku „sržene zemlje“, pustošenja, masakriranja i progona civilnog stanovništva. Ali za razliku od Gaja Flaminija, kojega je uspješno isprovocirao i naveo na bitku u kojoj je Flaminije izgubio i život i svoju armiju, Fabije Maksim je bio znatno „hladnije glave“ i vještiji i nije se dao navući na Hanibalovu igru, bez obzira na gubitke i stradanja koje je Hanibalova vojska nanosila Italiji. Naravno, sa druge strane, to je izazivalo i određenu nervozu i nezadovoljstvo u redovima Fabijeve armije, uključujući

[447] *Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator* (živio cc. 280. – 203. god. p. n. e.; konzul za mandatne periode mart 233. – mart 232., mart 228. – mart 227., (sufekt) mart 215. – mart 214., mart 214. – mart 213. i mart 209. – 208. god. p. n. e.; diktator u 221. i 217. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:II, 993 – 994; PWRE, 1909, VI. 2, *col*. 1814 – 1930. Jedan od najvećih i najvažnijih rimskih državnika, političara i vojskovođa. Bio je nosilac konzervativnijih i aristokratskijih tendencija. Iznimno zaslužan da je svojom “strategijom iznurivanja” spriječio Hanibala da pobere plodove svojih pobjeda kod Tranzimenskog jezera i Kane. Svojom komandom i borbenim aktivnostima je iscrpio Hanibalovu armiju i postepeno je prisilio na povlačenje na sami jug Italije.

i neke njegove neposredno potčinjene i druge zapovjednike. O tome literarna vrela navode sljedeće :

Livije, XXII, 13 : *Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit, Beneventanum depopulatur agrum, Telesiam urbem capit, inritat etiam de industria Romanum ducem, si forte accensum tot indignitatibus [cladibus] sociorum detrahere ad aequum certamen possit.*
(„Od Hirpina[448], Hanibal je prešao u Samnij[449]. On je opustošio područje Beneventa[450] i zauzeo je grad Telesiju[451]. On je činio sve što je mogao da ogorči rimskoga komandanta, nadajući se će on biti toliko bijesan zbog uvreda i patnji nanesenih njegovim saveznicima da će ga moći uvući u sukoba na ravnom terenu.“).

Livije, XXII, 13, Hanibal je krenuo prema Kampaniji, i naredio je vodiču da njega i vojsku odvede u Kasino[452], ali je Hanibal loše izgovorio ime mjesta na latinskom i vodič je umjesto Kasino razumio Kasilino[453]. Kada je došao u Kasilino, Hanibal je shvatio da se desila greška: *virgisque caeso duce et ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimisit. usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius Numidae fecerunt; nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit, videlicet quia iusto et moderato regebantur imperio nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.*
(„Vodič je bio bičevan i razapet kako bi se zadao strah drugima. Nakon što je učvrstio svoj tabor, on /Hanibal op. S.M./ je poslao Maharbala sa konjicom da uznemirava falernijsku zemlju.[454] Djelo razaranja se proširilo sve do Banja Sinuese[455]. Numiđani[456] su nanijeli goleme gubitke, ali se panika i strah koji su oni stvorili širila čak i dalje. Pa ipak, iako je sve bilo umotano u ratne plamenove, saveznici nisu dozvolili da ih njihovi strahovi izbace iz njihove lojalnosti /prema Rimu op. S.M./, jednostavno zato što su oni bili pod pravednom i ujednačenom vladavinom, i učinile voljnu poslušnost nadređenima, /što je op. S.M./ jedina istinska veza vjernosti.“).

---

448 *Hirpin,* narodnosna zajednica u južnoj Italiji.

449 *Samnium* (današnji Sannio) Apeninsko područje jugoistočno od Rima i istočno od Kampanije

450 *Beneventum*, današnji Benevento, granično područje Kampanije i Samnija.

451 *T(h)elesia*, moderni Telese Terme, u blizini Beneventa.

452 *Casinum* u zemlji Volska na granici sa Kampanijom.

453 *Casilinum* u Kampaniji u blizini Kapue.

454 *Ager Falernus* na sjeveru Kampanije, područje iznimno poznato po kvalitetnim vinima.

455 *Sinuessa* (Σινούεσσα ili Σινόεσσα), na granici Lacija i Kampanije.

456 Sjevernoafrička zajednica berberske etničke zajednice, koja je poglavito naseljavala područja današnjeg zapada Tunisa i istočnih i središnjih predjela današnjeg Alžira. Zapadno od njih su bili isto berberski Mauri.

Livije, XXII, 14 : *ut vero, postquam ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebatur amoenissimus Italiae ager villaeque passim incendiis fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa; quieverant enim per paucos dies, quia, cum celerius solito ductum agmen esset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. ut vero in extrema iuga Massici montis ventum est, et hostes sub oculis erant Falerni agri colonorumque Sinuessae tecta urentes nec ulla erat mentio pugnae, 'spectatum huc' inquit Minucius 'ut ad rem fruendam oculis, sociorum caedes et incendia, venimus? nec, si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta haec ora esset, quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Poenus advena, ab extremis orbis terrarum terminis nostra cunctatione et socordia iam huc progressus? tantum pro degeneramus a patribus nostris, ut, praeter quam oram illi Punicas vagari classes dedecus esse imperii sui duxerint, eam nunc plenam hostium Numidarumque ac Maurorum iam factam videamus. qui modo Saguntum oppugnari indignando non homines tantum sed foedera et deos ciebamus, scandentem moenia Romanae coloniae Hannibalem quieti spectamus. fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit; strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, saepius nostram quam deorum invocantium opem: nos hic pecorum modo per aestivos saltus deviasque callis exercitum ducimus conditi nubibus silvisque.*
(„Kada se Hanibal utaborio u Volturnu[457] i najljepši dio Italije bio pretvoren u prah i dim se dizao svuda sa spaljenih farmi, Fabije je nastavio /sa armijom op. S.M./ svoj marš duž Masijskog masiva[458] uzvišenja. Za nekoliko dana je nastalo nezadovoljstvo među trupama, jer su zbog iznimno brzog kretanja bili zaključili da Fabije žuri da spasi Kampaniju od pustošenja i pljačkanja. Ali kada su oni stigli do zapadnog kraja masiva i vidjeli neprijatelja kako spaljuje farme kolonista Sinuese i onih na falernijskom području, dok se ništa ne govori da će doći do bitke, osjećaj ogorčenja je ponoo rastao i pažljivo usmjeravan od Minucija[459] : „Da li smo došli ovamo“, on bi upitao, „da uživamo u pogledu na naše ubijene saveznike i ruševine njihovih domove koje se dime?. Sigurno, ako nam se ništa drugo ne žali nama, ne bismo se trebali stidjeti sebe što vidimo patnje onih koje su naši očevi poslali kao koloniste u Sinuesu kako bi ova granica mogla biti zaštićena od samnitskih protivnika,

[457] *Volturnum,* moderni Castel Volturno, na samom sjeveru Kampanije, na ušću rijeke *Volturnus/*Volturno.

[458] *Mons Massicus*, na samome južnom kraju današnjeg Lacija prema Kampaniji.

[459] U okviru zakonsko – institucionalnog slučaja Republike, zapovjednik konjice (*magister equitum*) je podređen diktatoru (*dictator*) kao njegov prvi pobočnik. Međutim, nakon bitke kod Tranzimenskog jezera, kada je Fabije Maksim bio imenovan za diktatora, njegov prvi pobočnik bio je njegov politički suparnik Marko Minucije Ruf (*Marcus Minucius Rufus*, konzul za mandatni period mart 221. – mart 220. god. p. n. e.) koji se i protivio “strategiji odlaganja i iznurivanja”. Jednom prilikom, Minucije je pokazao inicijativu i izvojevao je jednu manju pobjedu nad kartaginskim neprijateljem. Nakon toga je on imenovan ko-zapovjednikom po ovlaštenjima sa samim Fabijem Maksimom, na koga je javnost tada bila ogorčena zbog primjenjivanja “strategije odlaganja i iznurivanja” koja je kao negativnu posljedicu po Rimljane i Italiju imala razaranje posjeda rimskih građana i saveznika. Ali nešto kasnije, sam Minucije se našao u velikoj opasnosti prilikom jedne borbe, pa mu je na kraju sam Kunktator morao spašavati život.

i čiji domovi su spaljivanji ne od naših samnitskih susjeda nego od kartaginskog stranka sa kraja svijeta kojem je bilo dozvoljeno da dođe tako daleko zbog našega nemara i lijenosti. Da li smo, nažalost, toliko propali u odnosu na naše očeve da mirno gledamo dok je sama zemlja, u prošlosti u kojoj se smatralo uvredom krstarenje kartaginske flote, sada bila ispunjena sa numidskim i maurskim invazorima. Mi koji smo samo nešto ranije u našem ogorčenju zbog napada na Sagunt pozivali ne samo na ljude, nego i na ugovore i na bogove, sada mirno promatramo Hanibala kako se penje na zidine rimske kolonije. Dim sa spaljenih farmi i polja je puhao u naša lica, naše uši su bili napadnute sa kricima naših očajnih saveznika koji nam se obraćaju za pomoć više nego što oni čine bogovima, i ovdje mi marširamo armiju kao krdo stoke kroz ljetnje pašnjake i planinske staze skrivene od pogleda šumama i oblacima.“).

Livije, XXII, 23 : *quod, cum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostilem abstineri iussit, ut occulti alicuius pacti ea merces videri posset.*
(„Neki prebjezi su mu /Hanibalu op. S.M./ pokazali na zemljište koje je pripadalo diktatoru /Fabiju Maksimu op. S.M./, i nakon što su sve okolne zgrade bile sravnjene sa zemljom, on je dao naredbu da se ta imovina poštedi vatre i mača i svoga neprijateljskog tretmana kako bi se moglo pomisliti /među Rimljanima i Italicima op. S.M./ da je bilo neke tajne pogodbe između njih /Hanibala i Fabija Maksima op. S.M./.“)[460].

Zonarin (8, 25) podatak iz ekcerptirane XIV. knjige djela Kasija Diona spominje i masakr nad zarobljenicima u vrijeme kada je Fabije Maksim primjenjivao svoju strategiju : (“S obzirom na ove okolnosti, on /Fabije Maksim op. S.M./ nije branio Kampaniju ili bilo koju drugu oblast. Kao posljedicu toga, on je ograničio neprijateljstva unutar samo Kampanije, jer, nepoznato za neprijatelja, ih je on okružio na svakoj strani i sada držao stražu na njima. On je sam osigurao obilje zaliha i sa mora i sa teritorije saveznika, ali invazori, on je znao, su imali samo proizvode zemlje koju su zbog toga uništavali. Zbog toga je on čekao i nije mu smetalo odlaganje, i zato je bio okrivljavan od sugrađana, koji su čak dali i nadimak Oklijevalo. Kada se približila zima i Hanibal nije mogao da je provede gdje je bio, zbog nedostatka neophodnih resursa, a bio je zaustavljen u mnogobrojnih pokušajima proboja iz Kampanije, on je primijenio sljedeći plan. Prvo je pobio sve zarobljenike, tako da nijedan od njih ne bi mogao pobjeći i upoznati Rimljane sa onim šta se čini...”).

---

[460] Hanibal je na ovom primjeru pokazao koliki je majstor psihološkog rata, sa ciljem diskreditacije protivničkog vojskovođe u očima njegovog naroda i vojnika. Namjernom poštedom samo imanja Fabija Maksima, Hanibal je želio da ovo izgleda kod već dobrano frustriranih Rimljana i Italika kao neki prešutni dogovor njih dvojice ili bar kao Fabijevo oklijevanje da stupi u otvorenu bitku sa Hanibalom kako ne bi ugrozio svoju imovinu. Hanibal se nadao i želio riješiti Fabija kao suparničkog vojskovođe, jer mu je strategija ovoga razvlačila snage, vrijeme, ljude i resurse.

Ovu taktičku zamisao Hanibala da se namjerno poštedi imanje Fabija Maksima u stihovima VII, 260 - 280 svoga djela *Punica* je opjevao i Silije Italik. O poštedi Fabijevog imanja v. i Kasije Dion fr. knjige XIV, 57, 15.

Livije, XXII, 23 : *Hannibal pro Gereoni moenibus cuius urbis captae atque incensae ab se in usum horreorum...*
(„Hanibal je spalio Gereonij[461] nakon zauzeća, ostavio je nekoliko kuća da stoje kao žitnice...“).

Valerije Maksim, IX, 2, *ext.* 2 : *Eorum dux Hannibal, cuius maiore ex parte virtus saevitia constabat, in flumine <Ver>gello corporibus Romanis ponte facto exercitum transduxit, ut aeque terrestrium scelestum Karthaginiensium copiarum ingressum terra quam maritimarum Neptunus experiretur. idem captivos nostros oneribus et itinere fessos iam prima pedum parte succisa relinquebat. quos vero in castra perduxerat, paria fere fratrum et propinquorum iungens ferro decernere cogebat neque ante sanguine explebatur quam ad unum victorem omnes redegisset. iusto ergo illum odio, verum tamen tardo supplicio senatus Prusiae regis factum supplicem ad voluntariam mortem conpulit.*
(„Njihov /kartaginski op. S.M./ zapovjednik Hanibal, čija zasluga je napravljen posebno žestoko, prebacivao je svoju vojsku na rijeci Vergeli[462] preko mosta od rimskih leševa. Tako zemlja nije imala manje užasa da trpi isporučujući prolaz kartaginskim vojskama, nego more noseći njihove flote. Isti Hanibal, vidjevši rimske zarobljenike opterećene svojim svojim teretima i iscrpljene maršom, odsjekao im je njihove nožni prst i ostavio ih na putu. Oni koje je uspio dovesti u tabor, općenito ih je spajao u parove braće i rođaka i prisiljavao ih da se bore dvojica protiv dvojice /kao gladijatori op. S.M./ i ne bi se zadovoljio krvavim prizorom sve dok se njihov broj ne sveo na jednog pobjednika Senat mu je nanio samo zasluženu kaznu, i samo je prekasno prisilio ovoga neprijatelja, koji se sklonio kod Prusije[463], da se ubije.“).

U toku svoje kampanje u Italiji, a posebno u vrijeme bitke kod Kane (216. god. p. n. e.) i nakon nje, Hanibalova vojska je zarobila i porobila veliki broj stanovnika Italije, koji su kasnije prodani u ropstvo. [464] Nakon završetka II. punskog rata započeo je proces povratka ovih ljudi, bar onih koji su još bili na životu. Najviše ih je repatrirano tek nakon odluke Senata da se iz Helade povuku sve rimske trupe i garnizoni, pošto su izvojevane pobjede nad kraljevinom Makedonijom i njenim kraljem Filipom V. Antigonidom i lakedemonsko – spartanskim tiraninom Nabisom. Tit Flaminin, koji je komandovao rimsko – italskom armijom u Heladi, je tada (proljeće 194. god. p. n. e.) zatražio od Helena da se oslobode svi Rimljani i Italici koji su se nalazili u njihovom ropstvu i da se kao slobodni ljudi

[461] *Gereonium*, Gereonio ili Geroni, u zemlji italskih Frentana, u južnoj Italiji prema Jadranskom moru.

[462] Mala rječica u blizini Kane.

[463] Prusija I. Hol (Προυσίας ὁ Χωλός, vl. od cc 228 do 182. god. p. n. e.), kralj maloazijske Bitinije.

[464] Ovi zarobljenici su većinom prodavani na istoku, i u helenskim i helenističkim područjima.

repatriraju.[465] Ponajviše je na tome uradio Ahajski savez, [466] koji je bio saveznik Republike u tim godinama. O tome literarna vrela navode sljedeće:

Fragment XXVIII. knjige Diodorovog djela, 13 (excerpt Konstantina Porfirogenita) : Ἠτήσατο δὲ παρὰ τῶν Ἑλλήνων χάριν ὅπως τοὺς δουλεύοντας παρ' αὐτοῖς Ἰταλιώτας ἀναζητήσαντες ἀποστείλωσιν ἐν ἡμέραις τριάκοντα. Ὃ καὶ γέγονεν.
(„Zauzvrat /što su zahvaljujući Rimljanima Heleni sada slobodni, bez garnizona i da upravljaju po svojim sopstvenim zakonima op. S.M./[467], on /Tit Flaminin op. S.M./ je zamolio Helene da potraže Italijane koji su bili držani u ropstvu među njima, i da ih povrate u roku od 30 dana. Ovo je bilo učinjeno.“).

Livije, XXXIV, 50 : *ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, cum ab suis non redimerentur, venum dederat. multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit centum talentis eam rem Achaeis stetisse, cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. adice nunc pro portione, quot verisimile sit Graeciam totam habuisse.*
(„Broj zarobljenika u /II. op. S.M./ ratu bio je golem, a kada njihovi rođaci nisu isplatili otkup, Hanibal ih je prodao u roblje. Koliko ih je ukupno bilo, to pokazuje Polibijev podataka da je ovaj poduhvat Ahajce stajao 100 talenata. Naime za svakoga roba su platili po 500 denara ranijim gospodarima.[468] U ovom računu Ahaja mora da je držala njih 1200[469], onda možete procijeniti proporcionalno koliki je vjerojatno bio broj u cijeloj Grčkoj.[470]“).[471]

Plutarh, Flaminin, 13 : τῶν δὲ Ἀχαιῶν αὐτῷ πολλὰ πρὸς τιμὴν ψηφισαμένων οὐδὲν ἐδόκει πρὸς τὰς εὐεργεσίας ἐξισοῦσθαι πχὴν μιᾶς δωρεᾶς, ἣν ἐκεῖνος ἀντὶ πάντων ἠγάπησεν. ἦν δὲ τοιάδε. Ῥωμαίων οἱ δυστυχήσαντες ἐν τῷ πρὸς Ἀννίβαν πολέμῳ πολλαχοῦ μὲν ὤνιοι γενόμενοι καὶ διασπαρέντες ἐδούλευον: ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι χίλιοι καὶ διακόσιοι τὸ πλῆθος ἦσαν, ἀεὶ μὲν οἰκτροὶ τῆς μεταβολῆς, τότε δὲ καὶ μᾶλλον, ὡς εἰκός, ἐντυγχάνοντες οἱ μὲν

[465] Sudeći po ovome, u domovinu bi se vratili i oni rimski građani koji su proveli u ropstvu i više od 20 godina.

[466] Ahajski savez je bila močna asocijacija niza helenskih polisa na Peloponezu, sa sjedištem u Korintu.

[467] Nakon mirovnog dogovora sa lakedemonsko – spartanskim tiraninom Nabisom, Senat donio odluku da povuće svoje trupe i garnizone iz Helade.

[468] Ahajski savez je otkupljivao od vlasnika robove koji su bili zarobljeni u toku II. punskog rata i onda ih oslobađao.

[469] Rimljana i Italika koji su bili zarobljeni i onda prodani u ropstvo.

[470] Onih iz Italije koje je Hanibal dao prodati i koji su se tako našli u statusu robova u Heladi.

[471] Ahajci su ovaj otkup robova uradili na poziv Tita Kvinktija Flaminina, nakon što je ovaj pobjedonosno završio II. makedonski rat i Nabisov rat te regulirao i arbitrirao odnose u balkanskoj Heladi. Tit Flaminin je na sastanku u Korintu pozvao Helene da pronađu bilo koje rimske građanine koji žive među njima i da ih u roku od dva mjeseca pošalju njemu, jer po njegovom mišljenju nije u redu i nije pravo ili časno da rimski oslboditelji Helena budu u statusu robova u zemlji koju su oslobodili od opresije makedonskog kralja Filipa V.

υἱοῖς, οἱ δὲ ἀδελφοῖς, οἱ δὲ συνήθεσιν, ἐλευθέροις δοῦλοι καὶ νικῶσιν αἰχμάλωτοι, τούτους ὁ μὲν Τίτος οὐκ ἀφείλετο τῶν κεκτημένων, καίπερ ἀνιώμενος ἐπ᾽ αὐτοῖς, οἱ δὲ Ἀχαιοὶ λυτρωσάμενοι πέντε μνῶν ἕκαστον ἄνδρα καὶ συναγαγόντες εἰς ταὐτὸ πάντας ἤδη περὶ πλοῦν ὄντι τῷ Τίτῳ παρέδωκαν, ὥστε αὐτὸν εὐφραινόμενον ἀποπλεῖν, ἀπὸ καλῶν ἔργων καλὰς ἀμοιβὰς καὶ πρεπούσας ἀνδρὶ μεγάλῳ καὶ φιλοπολίτῃ κεκομισμένον ὃ δὴ δοκεῖ πρὸς τὸν θρίαμβον αὐτῷ πάντων ὑπάρξαι λαμπρότατον. οἱ γὰρ ἄνδρες οὗτοι, καθάπερ ἔθος ἐστὶ τοῖς οἰκέταις ὅταν ἐλευθερωθῶσιν, ξύρεσθαί τε τὰς κεφαλὰς καὶ πιλία φορεῖν, ταῦτα δράσαντες αὐτοὶ θριαμβεύοντι τῷ Τίτῳ παρείποντο.
(„Od mnogih počasti što su mu /Titu Flamininu op. S.M./ ih Ahajci izglasali ništa se nije činilo ravnim njegovim dobročinstvima osim jednog poklona koji mu je pričinio zadovoljstva koliko svi drugi zajedno. A bio je ovakav. Oni od Rimljana, koji su u ratu sa Hanibalom nesrećom pali u zarobljeništvo, na mnogo mjesta bili su stavljeni na prodaju i, raspršeni, služili su kao robovi. U Heladi bilo ih je na broj 1200, uvijek sažaljenja vrijednih zbog svog udesa, a tada još više nego inače, kako je prirodno, jer su jedni nailazili na sinove, drugi na braću, a treći na stare prijatelje na slobodne robovi i na pobjednike sužnjevi. Te Ijude Tit nije oduzeo njihovirn vlasnicima iako ga je boljela njihova sudbina, ali Ahajci, otkupivši ih po pet mina za svakoga i skupivši ih na jedno mjesto, sve ih predadoše Titu kada se već spremao da se ukrca na brodove tako da je otplovio radostan primivši za plemenita djela plemenito uzdarje, dolično velika čovjeka koji je volio svoje sugrađane. A čini se da je to doista bio najsjajniji ukras njegovu trijumfu. Jer ti ljudi, kao što je običaj za oslobođene robove da obriju glave i nose pustene kapice, učinivši to, osobno su pratili Tita u njegovoj trijumfalnoj povorci.“).

Orosije, IV, 20, 3 : *Romani captiui, qui sub Hannibale per Graeciam uenditi fuerant, uniuersi recepti, capitibus rasis ob detersam seruitutem currum triumphantis secuti sunt*.
(„Rimski zarobljenici, koji su bili prodati širom Grčke od Hanibala, su svi bili povraćeni u slobodu i slijedili su kočije pobjednika /Tita Flaminina op. S.M./ sa svojim glavama obrijanim kao znak njihove nove slobode.“).

Nakon bitke kod Kane, u govoru koji Livije (XXIII, 5) pripisuje rimskom konzulu, a upućenom deputaciji koja je došla iz kampanske Kapue, opisuje se i krvoločnost Hanibalove vojske : *Poenus hostis, ne Africae quidem indigena, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis iuris et condicionis et linguae prope humanae militem trahit. hunc natura et moribus inmitem ferumque insuper dux ipse efferavit pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis et, quod proloqui etiam piget, vesci corporibus humanis docendo. his infandis pastos epulis, quas contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos et ex Africa et a Carthagine iura petere et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit?*

(„Ali Kartaginjanin /Hanibal op. S.M./ je vodio sa sobom armiju koja nije bila sastavljena od domorodaca Afrike /misli se na područje današnjeg Tunisa op. S.M./, on je skupio snagu od najdaljih dijelova Zemlje, a okeanskih prolaza i Herkulovih stubova, ljudi lišeni bilo kakvog osjećaja za pravo, i skoro ljudskog govora. Divlje i barbarske po prirodi i navici, njihov zapovjednik učinio ih je još brutalnijim gradeći mostove i barijere sa ljudskim tijelima i, ja drhtim da kažem to, učeći ih da se hrane na ljudskom mesu. Koji čovjek, ako je bio samo rodom iz Italije, ne bi bio užasnut pomisli da gleda ljude koji uživaju u nečemu to je bezbožno čak i dokaknuti kao njihovi gospodari i vođe, gledajući u Afriku i iznad svega na Kartaginu zbog svojih zakona i podvrgavajući Italiju da postane zavisna od Numiđana i Maura.“).[472]

[472] Vojska koju je Hanibal vodio sa sobom je uistinu bila sastavljena od raznoraznih etničkih elemenata, kao to su Feničani iz afričkih i hispanskih gradova, Numiđani, Mauri, Iberi, Keltoiberi, Kelti, te drugi raznorazni plaćenici i avanturisti skupljani širom Euromediterana, uključujući i Helene. Samih Kartaginjana, u onom pravom smislu riječi osoba koje su imale kartaginsko građanstvo, je bilo razmjerno malo i uglavnom su zauzimali visoke zapovjedne pozicije. I pored iznimne etničke, narodnosne, plemenske, civilizacijske, kulturološke, jezičke, mentalitetske i moralno – vrijednosne šarolikosti, ova vojska je pod Hanibalovim vodstvom i autoritetom pokazivala za cijelo vrijeme svoga postojanja iznimno jedinstvo i iznimnu discipliniranost da je predstavljala jedno i snažno tijelo. Ova vojska jeste bila i vrlo brutalna, posebice jer je sastavljena od dobrovoljaca, ljudi od rata i plaćenika, a jer im je i sam komandant bio vrlo brutalan. Zato se i svi počinjeni mnogobrojni zločini i razaranja koje je ova vojska učinila mogu pod komandnom odgovornošću pripisati Hanibalu, jer da je on bio protiv toga to se ne bi desilo. O disciplini i poslušnosti te vojske Hanibalu upravo slikovito govori činjenica da je on naredio da se samo poštedi imanje Fabija Maksima, i da se ta naredba poštivala i primjenjivala i proed toga što je svuda unaokolo vladao kaos razaranja, ubijanja, paljevina i stravičnih ratnih slika. Ispadi i samovolja nisu bili svojstveni vojsci pod Hanibalovom komandom. Da je Hanibal strogo postupao sa vojnicima koji bi prekršili njegova naređenja pokazuje i podatak iz Plutarhovog životopisa Marcela (30). Nakon pogibije Marcela, Hanibal je naredio dostojnu sahranu ovoga svoga rimskog protivnika. Nakon toga je naredio da se Marcelovi ostatci nakon obrednog spaljivanja sakupe u srebrnu posudu/urnu na koju je stavljen zaltni vijenac i da se kao takvi pošalju Marcelovom sinu. Ali na putu, neki Numiđani su pokušali da od onih koji su nosili urnu da je otmu. Došlo je do naguravanja i ostatci su se uslijed kaosa raspršili. Doznavši za to Hanibal je kaznio te Numiđane.

Ali sa druge strane, u ovom fragmentu govora koji prenosi ili donosi Livije, ima i dosta pretjerivanja sa ciljem dodatnog ocrnjivanja vojske pod Hanibalovom komandom i propagandnog djelovanja na saveznike. Dok su podatci da su se od ljudskih leševa pravili mostovi i barikade mogući, dotle su oni o ljudožderstvu i o tome da su Hanibalovi vojnici neka vrsta poluljudi sa osobinama zvijeri nesumnjivo netačni. Isto tako je netačno i da je Hanibal sam učio svoje vojnike da se hrane ljudskim mesom. Ova konstatacija o ljudožderstvu Hanibalovih vojnika i o tome da su skoro lišeni ljudskog govora je arhetipski primjer kako se protivnik, nesumnjivo brutalan, nemilosrdan i spreman na činjenje zločina, dodatno, dehumanizira a sve u svrhu viših ratnih interesa. Dehumaniziranje ratnog protivnika je čest slučaj, jer se time, pored nesumnjivog propagandnog djelovanja, olakšava i borba protiv njega, podstiće snažniji moral i borbenu spremnost i izlaganje na sopstvenoj strani strani te utiče na sopstvene vojnike i narod da se suočavaju, bore i uništavaju neprijatelja i to bez nekih prevelikih i nepotrebnih (u bukvalnom vojnom i političkom smislu) razmišljanja i saosjećanja. Ubiti životinju, a pogotovu nemilosrdnu, ljudožodersku zvijer je mnogo jednostavnije nego ubiti čovjeka i ne nosi sa sobom toliku mogučnosti buđenja savjesti i odgovornosti zbog počinjenog. Dobar primjer namjerne dehumanizacije pruža nacistički odnos prema Jevrejima, koji su propagandnom djelatnošću u očima Nijemaca i mnogih drugih Europljana dehumanizirani i predstavljani i kao kužna opasnost koja se širi na sve strane (vidjeti primjer nacističkog propagandnog uratka „Der ewige Jude“ = „Vječni Jevrejin“), a sve kako bi javnost bila prijemčivija za fizičko uništavanje čitave jedne zajednica od najmlađeg do najstarijeg u vidu najstrašnijeg holokausta u ljudskoj historiji, a počinitelji spremniji da izvrše to uništavanje.

Livije, XXIII, 7 opisuje zbivanja vezana za otpadnuće Kapue od Republike i prelazak na stranu Hanibala : *haec pacta; illa insuper, quam quae pacta erant, facinora Campani ediderunt: nam praefectos socium civisque Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos partim privatis negotiis inplicitos, plebs repente omnis conprehensos velut custodiae causa balneis includi iussit, ubi fervore atque aestu anima interclusa foedum in modum expirarunt.ea ne fierent neu legatio mitteretur ad Poenum, summa ope Decius Magius, vir, cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam civium mentem defuit, restiterat.*
(„To su bili usaglašeni uvjeti /između Hanibala i Kapuanaca op. S.M./, ali su Kampanci otišli i dalje od propisanog u svojim zločinačkim ispadima. Stanovništvo je zarobilo oficire koji su zapovijedali našim saveznicima i druge rimske građane, neke dok su se još bavili svojim vojnim dužnostima, druge dok su se bavili svojim privatnim poslovima i naredili im da budu zatvoreni u banjama uz prisustvo čuvara. U nemogućnosti da dišu zbog vrućine i dima, oni su umrli u velikoj agoniji. Decije Magije[473] je bio čovjek koji bi, da su njegovi sugrađani bili pametni, stekao veliki autoritet. On je činio što je mogao više da spriječi ove zločine i zaustavi izaslanike da odu Punanjinu /Hanibalu op. S.M./.[474]“).

Apijan, *Pun*. 62 - 64 : Odlomak iz govora senatora Publija Kornelija, koji se protivio sklapanju mira sa Kartaginom (kojim bi se završio II. punski rat) pod uvjetima koje je dogovorio Publije Scipion : οὐ μέντοι καὶ τὸν τοῦ δικαίου λογισμὸν ἂν περιφύγοιμι, οὐδ᾽ ἀμετρίας μοι δοκῶ δόξαν οἴσεσθαι τὴν πόλιν ἐπὶ Καρχηδονίοις, οἳ παρὰ μὲν τὰς εὐπραξίας ἀδικοῦσι καὶ ἐνυβρίζουσιν ἐς ἅπαντας, ἐν δὲ ταῖς συμφοραῖς παρακαλοῦσιν, ἂν δὲ τύχωσιν, εὐθὺς ἐπὶ ταῖς συνθήκαις μετατίθενται. καὶ οὔτε σπονδῶν ἐστὶν αὐτοῖς αἰδὼς οὔτε λόγος ὅρκων: οὓς οὗτος ἀξιοῖ περισώζειν διὰ νέμεσιν θεῶν καὶ ἀνθρώπων φθόνον. ἐγὼ δ᾽ αὐτοὺς ἡγοῦμαι τοὺς θεοὺς ἐς τόδε τὴν Καρχηδόνα περιενεγκεῖν, ἵνα δῶσί ποτε δίκην τῆς ἀσεβείας οἳ καὶ περὶ Σικελίαν καὶ Ἰβηρίαν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Λιβύῃ, καὶ πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἅπαντας, ἀεὶ συνετίθεντο καὶ παρώρκουν καὶ δεινὰ καὶ σχέτλια ἔδρων. ὧν τὰ ἀλλότρια ὑμῖν πρὸ τῶν ἡμετέρων διέξειμι, ἵνα εἰδῆτε πάντας ἐφησθησομένους Καρχηδονίοις, εἰ δίκην δοῖεν. οὗτοι Ζακανθαίους, πόλιν Ἰβηριας ἐπιφανῆ, σφίσι τε αὐτοῖς ἔνσπονδον καὶ φίλην ἡμῖν, ἡβηδὸν ἔκτειναν οὐδὲν ἀδικοῦντας. οὗτοι Νουκερίαν ὑπήκοον ἡμῶν ἐπὶ συνθήκῃ λαβόντες, καὶ ὀμόσαντες σὺν δύο ἱματίοις ἕκαστον ἀπολύσειν, τὴν μὲν

Inače anegdotu o hranjenu ljudskim mesom iznose i Polibije (IX, 24) i Kasije Dion (fr. knjige XIV, 57, 3), sa razlikom da nije Hanibal bio taj koji je sugerirao hranjenje ljudskim mesom, nego je njemu to sugerirano, što je sigurno vjerojatnija verzija. Izvorna građa do sada ne potvrđuje da se stvarno desio ijedan primjer ljudožderstva za vrijeme II. punskog rata, tako da je i ovo sugeriranje ostalo samo na teorijskoj ravni ili kao neka potencijalna mogućnost za neka iznimno teške i ekstremne uvjete.

[473] *Decius Magius*, vođa prorimske frakcije u Kapui. Nakon prelaska Kapue na Hanibalovu stranu, uhapšen. Na putu za Kartaginu gdje je trebao biti sproveden, uspio pobjeći u Egipat (o tome v. *Liv*. XXIII, 10). Njegov daleki potomak je bio historičar, visoki vojni oficir i političar Velej Paterkul.

[474] Ova rečenica je jasan dokaz da je zatočenje rimskih građana u Kapui od strane odmetnutih Kampanaca i posebice način njihove smrti smatrano zločinom u tadašnjem povijesnom kontekstu.

βουλὴν αὐτῶν ἐς τὰ βαλανεῖα συνέκλεισαν καὶ ὑποκαίοντες τὰ βαλανεῖα ἀπέπνιξαν, τὸν δὲ δῆμον ἀπιόντα κατηκόντισαν. Ἀχερρανῶν δὲ τὴν βουλὴν ἐν σπονδαῖς ἐς τὰ φρέατα ἐνέβαλον, καὶ τὰ φρέατα ἐπέχωσαν. Μᾶρκόν τε Κορνήλιον ὕπατον ἡμέτερον ὅρκοις ἀπατήσαντες ἤγαγον μὲν ὡς ἐπισκεψόμενον αὐτῶν τὸν στρατηγὸν ἀρρωστοῦντα, συναρπάσαντες δὲ ἀπήγαγον ἐς Λιβύην ἐκ Σικελίας αἰχμάλωτον μετὰ δύο καὶ εἴκοσι νεῶν. ἔκτειναν δὲ καὶ Ῥῆγλον αἰκισάμενοι, στρατηγὸν ἕτερον ἡμῶν, ὑπ᾽ εὐορκίας ἐπανελθόντα πρὸς αὐτούς. ὅσα δ᾽ Ἀννίβας ἢ πολεμῶν ἢ ἐνεδρεύων ἢ παρορκῶν ἔς τε πόλεις καὶ στρατόπεδα ἡμῶν καὶ λήγων ἐς τοὺς συμμάχους ἔδρασε τοὺς αὑτοῦ, τάς τε πόλεις πορθῶν καὶ τοὺς αὐτῷ συστρατευσαμένους κατακαίνων, μακρὸν ἂν εἴη καταλέγειν. πλὴν ὅτι τετρακόσια ἡμῶν ἀνέστησεν ἄστη. τοὺς δ᾽ αἰχμαλώτους ἡμῶν τοὺς μὲν ἐς τάφρους καὶ ποταμοὺς ἐμβαλόντες ὡς γεφύραις ἐπέβαινον, τοὺς δὲ τοῖς ἐλέφασιν ὑπέβαλλον, τοὺς δ᾽ ἀλλήλοις μονομαχεῖν ἐκέλευον, ἀδελφοὺς ἀδελφοῖς συνιστάντες καὶ πατέρας υἱοῖς. τὰ δ᾽ ἔναγχος ταῦτα, περὶ εἰρήνης ἐπρέσβευον ἐνταῦθα καὶ παρεκάλουν καὶ ὤμνυον, καὶ οἱ πρέσβεις αὐτῶν ἔτι παρῆσαν, ἐν δὲ Λιβύῃ τὰς ναῦς ἡμῶν διήρπαζον καὶ τοὺς στρατιώτας κατέδεον. τοσοῦτον αὐτοῖς καὶ ἀνοίας διὰ τὴν ὠμότητα περίεστιν. τούτοις οὖν τίς ἐστῖν ἔλεος ἢ μετριοπάθεια παρ᾽ ἑτέρων, τοῖς οὐδὲν μέτριον οὐδ᾽ ἥμερον ἐς οὐδένας εἰργασμένοις; τοῖς, ὥσπερ ἔφη Σκιπίων, εἰ ἐλάβοντο ἡμῶν, οὐδ᾽ ἂν ὄνομα Ῥωμαίων ὑπολιποῦσιν; ἀλλὰ πίστις ἐστὶ βέβαιος ἡ δεξιά. ποία; τίς σπονδή, τίς ὅρκος ὃν οὐκ ἐπάτησαν; τίς δὲ συνθήκη καὶ χάρις ἐς ἣν οὐχ ὕβρισαν; μὴ μιμησώμεθα, φησίν, αὐτούς. τίνα γὰρ συνθήκην ἡμεῖς λύομεν οἱ μήπω τι συνθέμενοι; ἀλλὰ τὴν ὠμοτητα, φησίν, αὐτῶν μὴ μιμησώμεθα. φίλους οὖν καὶ συμμάχους ποιησόμεθα τοὺς ὠμοτάτους; οὐδέτερα τούτων ἄξια.
(„Ne bih poricao tvrdnje o pravci, ali ja ne mislim da mi možemo biti optuženi za nedostatak umjerenosti prema Kartaginjanima, koji su u danima prosperiteta bili nepravedni i drski prema svima, ali su postali molitelji u nedaći, i odmah bi prekinuli novi ugovor ako bi dobili šansu. Oni nemaju poštovanja niti za ugovore niti poštuju svoje zakletve. Ovi ljudi za koje, gospodin[475] misli da bismo ih trebali poštediti, kako bismo izbjegli ogorčenje bogova i osudu ljudi. Mislim da su sami bogovi doveli Kartaginu u ovo stanje kako bi kaznili za njihovo ranije bezbožništvo one koji su na Siciliji, u Hispaniji, u Italiji i u samoj Africi, sa nama i sa svima drugima uvijek sklapali saveze i kršili svoje zakletve, i činili uvrede i divljaštvo. O ovim stvarima ću vam dati neke primjere iz inostranstva prije nego ja govorim o onima koje se nas tiču, kako biste mogli znati da će se svi ljudi radovati zbog Kartaginjana ako oni budu dovedeni do zaslužene kazne. Narod Sagunta, veličanstvenog grada Hispanije, koji je bio u savezu i prijateljskim /odnosima op. S.M./ sa nama, pobili su do posljednjeg čovjeka,[476] iako im oni nisu nanijeli

[475] Obraća se prijatelju Publija Scipiona, koji je prethodno govorio u prilog sklapanja mira sa Kartaginom i završetka rata.

[476] Ovo nije tačno, jer nije cijelo stanovništvo Sagunta pobijeno.

nijednu uvredu. Oni iz Nucerije, grada podložnog nama, predali su im se pod dogovorom zakletvom da oni mogu otići sa dva odijela svaki. Oni su zatvorili vijećnike Nucerije u kupatilu i ugušili ih sa vrelinom. Onda su oni gađali obični narod sa strijelama dok su odlazili. [477] Nakon sklapanja sporazuma sa Vijećem Acere[478] oni su ih bacili u bunare i žive /vijećnike op. S.M./ ih sahranili.[479] Našega konzula, Marka Kornelija, oni su lažnim zakletvama namamili na razgovor sa njihovim zapovjednikom koji se pretvarao da je bolestan. Oni su za uhvatili i odveli ga kao zarobljenika sa Sicilije u Afriku sa 22 naša broda. Oni su drugoga našega zapovjednika, Regula[480], pogubili sa mučenjem nakon što im se on vratio u skladu sa svojom zakletvom. Postupci koje je Hanibal sam izvršio u ratu, strategiji i krivokletstvu, protiv naših gradova i armija, i konačno protiv svojih sopstvenih saveznika, uništavajući njihove gradove i ubijajući njihove vojnike koji su služili sa njim, trebalo bi previše vremena da se nabroje. Jednom rječju, on je 400 naših gradova uništio. On je bacao naše ljude, koje je zarobio, u jarke i rijeke, praveći mostove od njihovih tijela. On ih bacao pod noge slonova. Tjerao ih je da se bore jedni sa drugima, braća protiv braće i očevi protiv sinova. I upravo sada, dok su oni ovdje tražili mir, i pozivali bogove za svjedoke i uzimali zakletve, i dok su njihovi izaslanici još među nama, oni su zauzeli naše brodove i stavili naše ljude u okove. Do takvog stupnja ljudila su oni bili dovedeni sa praksom okrutnosti. Kakva je dakle šteta ili kakva umjerenost od drugih prema ovim Kartaginjanima, koji nikada nisu koristili umjerenost ili milosrđe u bilo čemu, i koji, kako /Publije op. S.M./ Scipion, bi izbrisali i samo ime Rima da su nas pobijedili. Ali vi kažete da su dobra vjera i /pružena op. S.M./ desna ruka pouzdani. Kako to? Kakav sporazum, kakvu zakletvu oni nisu pogazili. Mi ne bismo trebali da ih imitiramo, gospodin kaže. Kakav ugovor mi možemo pogaziti kada još nije postignut. On kaže da mi ne bismo trebali imitirati njihovu okrutnost. Da li mi trebamo da učinimo najokrutniji narod na svijetu našim prijateljima i saveznicima. Nijedna od ovih stvari nije poželjna.“).

Kasije Dion (fr. knjige XV, 57, 30) : ὅτι τοὺς Νουκερίνους καθ᾽ ὁμολογίαν ὥστε μεθ᾽ ἑνὸς ἱματίου ἕκαστον ἐκ τῆς πόλεως ἐκχωρῆσαι λαβὼν Ἀννίβας, ἐπειδὴ ἐγκρατὴς αὐτῶν ἐγένετο, τοὺς μὲν βουλευτὰς ἐς βαλανεῖα κατακλείσας 1 ἀπέπνιξεν, τοῖς δὲ ἄλλοις ἀπελθεῖν δῆθεν ὅποι βούλοιντο δούς, πολλοὺς καὶ ἐκείνων ἐν τῇ ὁδῷ ἐφόνευσεν. οὐ μέντοι αὐτῷ ἐλυσιτέλησε: φοβηθέντες γὰρ καὶ οἱ λοιποὶ μὴ τὰ ὅμοια πάθωσιν, οὐ συνέβαινον αὐτῷ, καὶ ἀντεῖχον ἐφ᾽ ὅσον ἐξήρκουν.

---

[477] 216. god. p. n. e.

[478] *Acerre,* grad i zajednica u Kampaniji.

[479] 216. god. p. n. e.

[480] *Marcus Atilius Regulus,* konzul za mandatne periode mart 267. – mart 266. i (sufekt) mart 256. – mart 255. god. p. n. e.

(„Hanibal je zauzeo Nuceriju pod sporazumom da svaki čovjek može napustiti grad sa jednim odijelom. Međutim, čim ih je imao u svojoj moći, on je zatvorio vijećnike /Nucerije op. S.M./ u kupatila i ugušio ih. I čak i u slučaju drugih /stanovnika Nucerije op. S.M./, iako se pretvarao da im daje dozvolu da onu gdje god žele, on je dao da se mnogi od njih posijeku na putu. Ovakvo ponašanje, međutim, nije se pokazalo na njegovu korist, jer se ostatak uplašio da bi mogli pretrpiti sličnu sudbinu, i tako ne do postizali sporazume sa njima, nego bi se odupirali koliko god bi mogli izdržati.“).

Kasije Dion (fr. knjige XV, 57, 34) : ὅτι τὰ αὐτὰ ἐποίησε τοὺς Ἀκερανοὺς τοῖς Νουκερίνοις, πλὴν καθ᾽ ὅσον ἐς φρέατα τοὺς βουλευτὰς καὶ οὐκ ἐς βαλανεῖα ἐνέβαλεν.
(„On je isto postupio sa stanovnicima Acere kao i sa onima u Nuceriji, sa razlikom što je bacio vijećnike /Acere op. S.M./ u bunare umjesto u kupatila.“).

I Zonarin (9, 2) podatak iz ekscerptirane XV. knjige djela Kasija Dion spominje sudbinu Nucerije : („Što se tiče Hanibala, on je pokrenuo /ratnu op. S.M./ kampanju protiv Nucerije. Pod pritiskom opsade i zbog nedostatka hrane, stanovnici su izbacili one čija dob ih je činila neupotrebljivim. Međutim, Hanibal ih nije želio primiti, i dao im je obećanje o sigurnosti samo se oni vrati u grad. Zato su se i ostali složili da napuste grad sa samo jednim odijelom. Međutim, čim je Hanibal postao gospodar situacije, on je zatvorio vijećnike u kupatila i ugušio ih, i čak i u slučaju ostalih, iako im je rekao da idu gdje god žele, on je sasjekao mnoge na putu, ipak je dosta njih uspjelo da pobjegne uzimajući utočište u šumama. Nakon toga ostali su se uplašili i nisu ubuduće sklapali dogovore sa njim /Hanibalom op. S.M./, nego su se odupirali koliko su mogli. I narod Nole je planirao da mu se pridruži, ali kada su vidjeli šta se desilo njihovim susjedima, oni su tiho pustili Marcela unutra /u svoj grad op. S.M./ i kasnije odbili Hanibala kada je napao njihov grad. Odbijen od Nole, on je porazio stanovnike Acere izgladnjujući ih. Napravio je iste uvjete sa njima kao i sa stanovnicima Nucerije, i također im priredio isti tretman.“).

Međutim, za razliku od Apijana i Kasija Diona, Livije (XXIII, 10) uopće ne spominje masakr u Nuceriji, nego govori da je Hanibal sa svojom vojskom opsjeo Nuceriju, i da su nakon uporne odbrane, Nucerani ipak zbog gladi morali pristati na sporazumnu predaju. Po tome sporazumu stanovnici Nucerije su mogli otići bez oružja i svaki stanovnika sa samo jednim odijelom. Nucerani su se raspršili po okolnim zajednicama (poglavito u susjedne kampanske gradove *Neapolis*/Napulj i Nolu), dok je sam Nucerija bila opljačkana i spaljena. Livije (XXIII, 17) isto tako ne spominje masakr nad Aceranima, nego samo kaže da su Acerani pobjegli iz grada u druge zajednice Kampanije za koje su bili sigurni da nisu prešli na Hanibalovu stranu. Sam grad Acere je Hanibal, po Liviju, dao opljačkati i zapaliti.[481]

[481] O sudbini stanovnika Nucerije i Acere, nakon što su Rimljani ponovo stavili pod svoju kontrolu Kampaniju v. *Liv*. XXVII, 3.

Livije, XXIV, 13 : *triduum ibi moratus Poenus ab omni parte temptato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis spe processit.*
(„Kartaginjanin je proveo tri dana pokušavajući ući u utvrdu /Puteoli[482] op. S.M./ na svakoj strani, i kako nije imao uspjeha, nastavio je da uništva područje oko Napulja, više zbog bijesa razočarenja nego iz nade da će zauzeti grad.“).

Livije, XXIV, 17 : *dum haec ad Beneventum geruntur, Hannibal depopulatus agrum Neapolitanum ad Nolam castra movet.*
(„Tokom ovih dešavanja u Beneventu, Hanibal je nakon pustošenja napuljskog područja, prebacio svoj tabor u Nolu.“).

Livije, XXIV, 45, Nakon bitke kod Kane, stanovnici zajednice i grada Arpi su izdali Rimljane i prešli na stranu Hanibala, predvođeni političkim oportunistom Dasijem Altinijem. Međutim, kada se ratna sreća polako okretala Republici i njenom Savezu, taj isti Altinije se pojavio u rimskom taboru nudeći da pređe na rimsku stranu i izda Hanibala. Kada je ovaj saznao za „nestanak“ Altinija, a sumnjajući od ranije u njegovu lojalnost, naredio je počinjenje užasnog zločina : *coniugemque eius ac liberos in castra accitos, quaestione prius habita primum de fuga Altini, dein, quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus vivos combussit.*
(„On /Hanibal op. S.M./ je poslao po /njegovu op. S.M./ suprugu i djecu, i prvo ih je ispitivao o okolnostima pod kojima je Altinije nestao, a zatim o količini zlata i srebra koje je ostavio kod kuće, i tako saznavši sve što je želio da zna, dao ih je spaliti žive.“).

Livije, XXVI, 9, Trupe Republike i njoj lojalnih saveznika su opkolili odmetnutu Kapuu. Kako bi ili olakšao opsjednutim Kapuancima opsadu ili učinio da se Rimljani povuku iz nje, Hanibal je 211. god. p. n. e. poduzeo diverzioni pokret sa svojom vojskom prema samome Rimu, nadajući se da će armija utaborena pred Kapuom napustiti Kampaniju i krenuti da brani prijestolnicu : *Hannibal quo die Vulturnum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit; postero die praeter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus per Suessanum Allifanumque et Casinatem agrum via Latina ducit .... quo propius hostis accedebat, eo maior caedes fiebat fugientium praecedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque aetatium capiebantur.*
(„Nakon prelaska Volturna, Hanibal je postavio svoj tabor na kratku udaljenost od rijeke, i sutradan je prošao pored Kalesa[483] u područje Sidicina[484]. Jedan dan je posvetio pustošenju

---

[482] *Puteoli,* izvorno helenska apoikija Δικαιαρχία (*Dicaearchia* ili *Dichaearchea),* u Napuljskom zaljevu. Drugi kolonisti su poslani tamo u vrijeme vladavine Oktavijana Augusta, kada se grad zove *colonia Augusta.* U vrijeme vladavine principsa Nerona drevni grad je ujedinjen sa kolonijom, te se otad zvala *colonia Claudia Neronensis Puteolana. Tac. Ann*. XIV, 27. Moderni Pozzuoli.

[483] *Cales*, grad u Kampaniji.

područja, a zatim je nastavio duž Latinskog puta preko zemljišta Suese[485], Alife[486] i Kasina.... Što je bio bliži /Gradu Rimu op. S.M./ to je bio veći pokolj nad onima koji su bježali iz Grad od strane Numiđana koji su bili prethodnica. Mnogi su, također, i to svih uzrasta i stanja bili zarobljeni.“).

Strabon, VI, 1, 5 : ταύτης δὲ συνεχὴς Τερῖνα, ἣν Ἀννίβας καθεῖλεν οὐ δυνάμενος φυλάττειν, ὅτε δὴ εἰς αὐτὴν καταπεφεύγει τὴν Βρεττίαν.
(„Blizu Temese[487] je Terina[488], koju je Hanibal razorio, zato što nije bio u mogućnosti da je sačuva, u vrijeme kada je on potražio utočište u Brutiju.“).

Seneka u *De ira*, II, 5, 4 daje jednu vrlo mračnu sliku Hanibala i njegovog unutarnjeg psihičkog stanja : *Hannibalem aiunt dixisse, cum fossam sanguine humano plenam vidisset : O formonsum spectaculum!*
(„Priča se da je kada Hanibal vidio rov ispunjen ljudskom krvlju, izrekao : „Kakav lijep pogled!““).

Aul Gelije, II, 6, 7 : *M. Catonis verba sunt ex oratione, quam de Achaeis scripsit: "Cumque Hannibal terram Italiam laceraret atque vexaret"; "vexatam" Italiam dixit Cato ab Hannibale, quando nullum calamitatis aut saevitiae aut immanitatis genus reperiri queat, quod in eo tempore Italia non perpessa sit.*
(„Marko /Porcije op. S.M./ Katon /Stariji op. S.M./ u govoru koji je on napisao „O Ahajcima“ ima ove riječi : „I Kada je Hanibal uništavao i harao italijansku zemlju.“ Drugim riječima, Katon je koristio /glagol op. S.M./ *vexare* /harati op. S.M./ za opis Hanibalovog ponašanja, u vrijeme kada se nije mogla zamisliti nijedna vrsta katastrofe, okrutnosti ili divljaštva koju Italija nije trpila od njegovih /Hanibalovih op. S.M./ ruku.“).

Malala, 209 : („Hanibal je uništio veliki dio Italije u ratovanju.“).

Makrobije, Saturnalije, VI, 7, 10 : *M. Catonis verba sunt ex oratione quam de Achaeis scripsit: Cumque Hannibal terram Italiam laceraret atque vexaret. Vexatam Italiam dixit Cato ab Hannibale, quando nullum calamitatis aut saevitiae aut inmanitatis genus reperiri queat quod in eo tempore Italia non perpessa sit.*
(„Marko /Porcije op. S.M./ Katon /Stariji op. S.M./ u govoru koji je on napisao „O Ahajcima“ ima ove riječi : „I Kada je Hanibal uništavao i harao italijansku zemlju.“

---

484 Jedan od italskih naroda. Njihov glavni grad je bio *Teanum Sidicinum* (moderni Teano) na putu Rim – Napulj.

485 Moderna Sessa Aurunca.

486 *Allifae*, grad koji je bio smješten u dolini rijeke Volturno.

487 Τεμέση/Τεμέσα ili Tempsa, izvorno helenska apoikija/naseobina na Tirenskom moru u tadašnjoj regiji Brutiju na samome jugu Italije.

488 Τερίνα, izvorno helenska apoikija/naseobina na Tirenskom moru u tadašnjoj regiji Brutiju.

Drugim riječima, Katon je koristio /glagol op. S.M./ *vexare* /harati op. S.M./ za opis Hanibalovog ponašanja, u vrijeme kada se nije mogla zamisliti nijedna vrsta katastrofe, okrutnosti ili divljaštva koju Italija nije trpila od njegovih /Hanibalovih op. S.M./ ruku.“).[489]

Nakon pobjeda rimsko – italske armije pod komandom Publija Scipiona na afričkom tlu, zvanična Kartagina je opozvala Hanibala i njegovu vojsku iz Italije kako bi branio matično domovinsko tlo. Nakon što je dobio takvu odluku, Hanibal je odlučio da izgradi flotu kako bi prebacio vojsku i dođe do dodatnih resursa za rat u sjevernoj Africi, pa je u tu svrhu dao izvršiti pljačku lokalnih zajednica. Istovremeno je dao izvršiti i masakr nad onim svojim vojnicima italskog porijekla koji su ga odbili slijediti u Afriku.

Livije, XXX, 20 : *itaque inutili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii agri, quae pauca metu magis quam fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat in Africam transvexit, multis Italici generis, qui in Africam secuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniae delubrum inviolatum ad eam diem, in templo ipso foede interfectis.*
(„Neupotrebljivi dio svojih trupa on /Hanibal op. S.M./ se oslobodio raspodjeljujući ih kao garnizone među onih nekoliko brutijskih naselja, koja su, više iz straha nego lojalnosti, ostali još uvijek odani njemu. Glavnu snagu svoje armije je on prevezao u Afriku. Mnogi koji su bili domorodci Italije su odbili da ga slijede, i povukli se u hram Junone Lacinije, svetilište koje je do tada bilo nepovredivo. Tamo, zapravo unutar svetoga prostora, oni su bili pobijeni.“).

Fragment XXVII. knjige Diodorovog djela, 9 : Ὅτι Ἀννίβας συγκαλεσάμενος τοὺς συμμάχους ἐδήλωσεν αὐτοῖς ὡς ἀναγκαῖόν ἐστιν αὐτὸν διαβῆναι εἰς Λιβύην, καὶ ἔδωκεν ἐξουσίαν αὐτῶν τοῖς βουλομένοις αὐτῷ συστρατεύειν. Ἔνιοι μὲν εἵλαντο τὴν μετ' Ἀννίβου διάβασιν, τοῖς δ' ἐχομένοις τῆς ἐν Ἰταλίᾳ μονῆς περιστήσας τὴν δύναμιν τὸ μὲν πρῶτον τοῖς στρατιώταις ἔδωκεν ἐξουσίαν, εἴ τινα βούλοιντο λαμβάνειν ἐξ αὐτῶν δοῦλον· τοὺς δὲ λοιποὺς κατέσφαξεν, ἄνδρας μὲν περὶ δισμυρίους, ἵππους δὲ περὶ τρισχιλίους καὶ τῶν ὑποζυγίων ἀναρίθμητον πλῆθος.
(„Hanibal, nakon što je pozvao zajedno svoje saveznike, rekao im je da je sada neophodno da pređe u Libiju /tj. Afriku op. S.M./, i ponudio svakome ko bi mogao željeti to svoju dozvolu da ga prati. Neki su izabrali da idu sa Hanibalom. One, međutim, koji su odlučili ostati u Italiji, on je okružio sa svojom vojskom i prvo dajući svojim vojnicima mogućnost da uzmu koga žele za roba, on je pobio ostale, nekih 20.000 ljudi, kao i 3000 konja i bezbrojne tovarne životinje.“).

Apijan, *Hann*. 58 – 59 : τῶν δ᾽ ἔτι ὑπηκόων οἱ πόλεων ὡς ἀλλοτρίων καταφρονῶν, ἔγνω διαρπάσαι πάσας, καὶ τὴν στρατιὰν πλουτίσας, εὔνουν ἐς τὰς ἐν Καρχηδόνι συκοφαντίας ἐπαγαγέσθαι. αἰδούμενός τε αὐτὸς παρασπονδεῖν, Ἀσδρούβαν τὸν ναύαρχον ἐπὶ προφάσει

[489] Tek u Makrobijevim Saturnalijama je identičan onome koji iznosi Aul Gelije, pa je ili Makrobije prepisao Gelija, ili su obojica prepisali ranijeg autora.

περιέπεμπε, τοὺς φρουροῦντας ὀψόμενον. ὁ δὲ ἐς ἑκάστην πόλιν ἐσιὼν ἐκέλευσε τοῖς ἐνοικοῦσιν, αὐτούς τε καὶ δούλους αὐτῶν, ὅσα δύναιντο λαβόντας, ἐκ τῶν πόλεων μεθίστασθαι, καὶ τὰ λοιπὰ διήρπαζεν. τούτων ἔνιοι πυνθανόμενοι, πρὶν τὸν Ἀσδρούβαν ἥκειν, τοῖς φρουροῖς ἐπετίθεντο, καὶ συνέβαινεν ὅπου μὲν κρατεῖν τὰς πόλεις ὅπου δὲ τοὺς φρουρούς, σφαγή τε ποικίλη καὶ γυναικῶν ὕβρις καὶ παρθένων ἀπαγωγαί, καὶ πάντα ὅσα ἐν πόλεσιν ἑαλωκυίαις, ἐγίγνοντο. αὐτὸς δὲ ὁ Ἀννίβας τοὺς συστρατευομένους οἱ τῶν Ἰταλῶν εἰδὼς εὖ γεγυμνασμένους, ἔπειθε πολλαῖς ὑποσχέσεσιν ἐς τὴν Λιβύην αὑτῷ συστρατεῦσαι. καὶ τούτων οἱ μὲν τὰ ἡμαρτημένα σφίσιν ἐς τὰς πατρίδας δεδιότες εἵποντο, φεύγοντες τὴν οἰκείαν ἑκόντες, οἱ δὲ οὐδὲν ἁμαρτόντες ὤκνουν. ἀθροίσας οὖν τούσδε τοὺς ὑπομένειν ἀξιοῦντας ὡς δή τι λέξων αὐτοῖς ἢ χαριούμενος τῶν γεγονότων ἢ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐπισκήψων, περιέστησε τὴν στρατιὰν ὡπλισμένην ἄφνω, καὶ προσέταξε τοῖς ἰδίοις ἀνδράποδα ἐξ αὐτῶν ὅσα θέλουσιν ἐπιλέξασθαι. ὡς δὲ οἱ μὲν ἐπελέξαντο, οἱ δὲ ᾐδοῦντο συστρατιώτας πολλὰ συνειργασμένους σφίσιν ἀνδραποδίσασθαι, τοὺς λοιποὺς κατηκόντισεν ἅπαντας, τοῦ μὴ τοιούσδε ἄνδρας ποτὲ Ῥωμαίοις γενέσθαι χρησίμους. ἐπικατέσφαξε δ᾽ αὐτοῖς καὶ ἵππους ἐς τετρακισχιλίους καὶ πλῆθος ὑποζυγίων, οὐ δυνάμενος ἐς Λιβύην ἐπάγεσθαι.
(„Prezirući gradove koji su mu još uvijek bili saveznici kao strance, odlučio je da ih sve opljačka i tako obogativši svoju vojsku, osigura samoga sebe protiv svojih klevetnika u Kartagini. Ali stideći se takvog kršenja /postignute i dogovorene op. S.M./ vjere, on je poslao admirala Hasdrubala, pod izgovorom pregleda garnizona /stacioniranim u tim gradovima op. S.M./. On je ušao u svaki grad, naredio stanovnicima da uzmu ono što su oni i njihovi robovi mogli nositi i odsele. Zatim je on opljačkao ostalo. Neki od njih /tih gradova op. S.M./, saznavši o ovome prije nego što bi Hasdrubal došao, napali su garnizone, pobjeđujući ih na nekim mjestima i bivajući pobijeđeni od njih na drugim /mjestima op. S.M./. Uslijedilo je neselektivno ubijanje, praćeno sa nasiljem nad ženama i otmicama djevica i svim užasima koja se uobičajeno dešavaju kada su gradovi zauzeti.Sam Hanibal, znajući da su Italici u njegovoj vojsci bili izuzetno dobro obučeni vojnici, nastojao je da ih ubijedi raskošnim obećanjima kako bi ga pratili u Afriku. Oni od njih koji su bili krivi za zločine počinjene protiv svojih sopstvenih zemalja, voljno su se iselili i pratili ga. Oni koji nisu počinili takve pogreške su oklijevali. Sakupivši zajedno one koji su odlučili da ostanu, kao da im želi nešto reći ili ih nagraditi za njihovu službu ili im dati neku komandu za budućnost, opkolio ih je iznenada sa svojom vojskom i uputio svoje vojnike da izaberu one među njima koje bi oni voljeli da imaju za robove. Neki su prema tome napravili svoj izbor. Drugi su se stidjeli da svoje drugove iz toliko mnogo sukoba svedu na robove. Sve ostale je Hanibal dao pobiti sa strelicama kako ne bi Rimljani ne bi iskoristili tako divnu skupinu ljudi. Sa njima je on pobio također 4000 konja i veiki broj tovarnih životinja.“). Ovaj ratni zločin je više nego specifičan u povijesti ljudskog roda, jer su porobljeni i pobijeni sopstveni vojnici. Hanibalova hladna kalkulacija je bila da oni Italici koji su odbili da ga prate na afričku frontu, ne smiju ni na koji način pasti u ruke protivnika kako eventualno

ne bi bili iskorišteni protiv njega, bilo davanjem informacija, bilo time što su u godinama dok su služili pod Hanibalom stekli bliski uvid u Hanibalov *modus operandi* i način ratovanja i razmišljanja, bilo time što je riječ o iskusnim i u ratu prekaljenim borcima koje bi protivnik mogao iskoristiti protiv njegovih trupa. I kako bi sve te mogućnosti prevenirao, on je dao da se izvrši stvarno jedan specifični i rijetki tip ratnog zločina. Ovaj njegov postupak u značajnoj mjeri otkriva njegov karakter, kao osobe koja je neki tip ratne mašine, i koja samo razmišlja u kontekstima i smislu ratovanja i vojništva i koja sve podređuje ratnim interesima i ciljevima. Zato je spreman da počini čin koji je izazvao i sramotu i ogorčenje kod onih njegovih vojnika koji su ipak odlučili da ga prate u Afriku.

Fragment XXIX. knjige Diodorovog djela, 19 :

(„Ratujući protiv najsnažnije vojne sile na svijetu, on /Hanibal op. S.M./ je pustošio Italiju nekih 17 godina i ostao nepobijeđen u svim bitkama. Tako su mnoge i velike bile akcije u kojima je on pobijedio vladare svijeta, da su žrtve koje je on izazvao spriječavale svakoga da se dovoljno hrabro ikada suoči sa njim u otvorenoj bitci. Mnogi su bili gradovi koje je on zauzeo i zapalio, i iako su narodi Italije bili brojni, on je učinio da spoznaju manjak ljudi.“).

Apijan (*Syr.* 10) spominje jednu zanimljivu anegdotu po kojoj je godinama nakon završetka II. punskog rata, Rim otposlao oficijelno izaslanstvo seleukidskom kralju Antiohu III. Oni su u Maloj Aziji zatekli Hanibala, i ti izaslanici su imali više puta razgovore sa njim. Apijanova anegdota opisuje jedan takav razgovor koji su vodili Hanibal i Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji : λέγεται δ᾽ ἐν ταῖσδε ταῖς διατριβαῖς ἐν τῷ γυμνασίῳ λεσχηνεῦσαί ποτε πρὸς ἀλλήλους Σκιπίωνα καὶ Ἀννίβαν περὶ στρατηγίας πολλῶν ἐφεστώτων, καὶ τοῦ Σκιπίωνος ἐρομένου τίς δοκοίη οἱ στρατηγὸς ἄριστος γενέσθαι, τὸν Ἀννίβαν εἰπεῖν, ‘ὁ Μακεδὼν Ἀλέξανδρος.’ Σκιπίωνα δ᾽ ἡσυχάσαι μὲν ἐπὶ τῷδ᾽, ἐξιστάμενον ἄρα Ἀλεξάνδρῳ, ἐπανερέσθαι δὲ τίς εἴη δεύτερος μετ᾽ Ἀλέξανδρον. καὶ τὸν φάναι, ‘Πύρρος ὁ Ἠπειρώτης,’ τὴν ἀρετὴν ἄρα τὴν στρατηγικὴν ἐν τόλμῃ τιθέμενον: οὐ γὰρ ἔστιν εὑρεῖν μεγαλοτολμοτέρους τῶνδε τῶν βασιλέων. δακνόμενον δ᾽ ἤδη τὸν Σκιπίωνα ὅμως ἐπανερέσθαι ἔτι τίνι διδοίη τὰ τρίτα, ταχὺ γοῦν ἐλπίζοντα ἕξειν τὰ τρίτα. τὸν δέ, ‘ἐμαυτῷ,’ φάναι: ‘νέος γὰρ ὢν ἔτι Ἰβηρίας τε ἐκράτησα, καὶ στρατῷ τὰ Ἄλπεια ὄρη μεθ᾽ Ἡρακλέα πρῶτος ὑπερῆλθον, ἔς τε τὴν Ἰταλίαν, ὑμῶν οὐδενός πω θαρροῦντος, ἐμβαλὼν τετρακόσια ἀνέστησα ἄστη, καὶ περὶ τῇ πόλει τὸν ἀγῶνα πολλάκις ὑμῖν ἐπέστησα, οὔτε μοι χρημάτων οὔτε στρατιᾶς ἐπιπεμπομένης ἐκ Καρχηδόνος.’ ὡς δὲ αὐτὸν ὁ Σκιπίων εἶδεν ἀπομηκύνοντα τὴν σεμνολογίαν, ἔφη γελάσας, ‘ποῦ δ᾽ ἂν ἑαυτὸν ἔταττες, ὦ Ἀννίβα, μὴ νενικημένος ὑπ᾽ ἐμοῦ;’ τὸν δέ φασιν, αἰσθανόμενον ἤδη τῆς ζηλοτυπίας, εἰπεῖν ὅτι ἔγωγε ἔταξα ἂν ἐμαυτὸν πρὸ Ἀλεξάνδρου. οὕτω μὲν ὁ Ἀννίβας ἐπέμεινέ τε τῇ σεμνολογίᾳ, καὶ τὸν Σκιπίωνα λαθὼν ἐθεράπευσεν ὡς καθελόντα τὸν ἀμείνονα Ἀλεξάνδρου.
(„Govori se da su na jednom od njihovih sastanaka u gimnaziumu, Scipion i Hanibal razgovarali na temu o zapovjedništvu u prisustvu velikoga broja prolaznika, i da je Scipion upitao Hanibala, koga on smatra najvećim komandantom, na što je ovaj odgovorio:

„Aleksandar Makedonski“. Scipion se složio sa tim, jer je i on Aleksandru davao prvo mjesto. Zatim je on upitao Hanibala koga on smješta sljedećeg /kao zapovjednika op. S.M./, i ovaj je odgovorio „Pir Epirski“, zato što je smatrao da je smjelost prva osobina komandanta, „jer ne bi bilo moguće“, rekao je on, „naći dva kralja preduzimljivija od ovih“. Scipion je bio prilično razdražen ovim, ali je ipak upitao Hanibala kome bi on dodijelio treće mjesto, očekujući da barem treće /mjesto op. S.M./ biti dodijeljeno njemu. Ali Hanibal je odgovorio: „Meni, jer ja kada sam bio mladić sam osvojio Iberiju i prešao Alpe sa vojskom, kao prvi nakon Herakla. Napao sam Italiju i nametnuo užas svima vama, opustošio 400 vaših gradova, i često stavljao vaš Grad u krajnju opasnost, i sve to vrijeme ne primajući niti novac niti pojačanja iz Kartagine.“ Pošto je Scipion vidio da će ovaj vjerojatno produžiti svoje hvalisanje, rekao je, smijući se: „A gdje bi smjestio sebe, Hanibale, da nisi bio pobijeđen od mene?“. Hanibal, koji je sada shvatio njegovu ljubomoru, odgovorio je : „U tom slučaju trebao bi se staviti ispred Aleksandra.“ Tako je Hanibal nastavio svoje hvalisanje, ali je i polaskao Scipionu na jedan delikantan način sugerišući da je on pobijedio onoga koji je bio nadređen Aleksandru.“).[490]

Apijan, *Pun*. 134 : ἀνέφερον δὲ καὶ ὧν ἔπαθον ὑπὸ Καρχηδονίων ἔν τε Σικελίᾳ καὶ Ἰβηρίᾳ καὶ περὶ αὐτὴν Ἰταλίαν ἑκκαίδεκα ἔτεσιν, Ἀννίβου τετρακόσια ἐμπρήσαντος ἄστη καὶ μυριάδας ἀνδρῶν τριάκοντα ἐν μόναις μάχαις ἀνελόντος, ἐπί τε τὴν Ῥώμην πολλάκις ἐλάσαντος καὶ ἐς ἔσχατον κινδύνου συναγαγόντος.
(„Sjetili su se /Rimljani op. S.M./ šta su trpjeli od Kartaginjana na Siciliji i u Iberiji, i u samoj Italiji u toku 16 godina, za vrijeme kojih je Hanibal uništio 400 gradova i ubio 300.000 njihovih ljudi samo u bitkama, i više nego jednom marširajući na Rim i stavljajući ga u krajnju opasnost.“).
Ovaj podatak se odnosi na konačni kraj postojanja feničanske Kartagine nakon njenog zauzimanja i uništenja 146. godine p. n. e. na kraju III. punskog rata, i predstavlja reminisenciju i kolektivno sjećanje Rimljana na patnje i stradanja za vrijeme II. punskog rata od prije nešto više od pola stoljeća.

490 Moguće je da je priča o susretu Publija Kornelija Scipiona Afrikanca sa Hanibalom, dok se ovaj nalazio u egzilu kod seleukidskog kralja možda apokrifnog karaktera. O tome v. Mesihović, 2019: 306 – 307.

Zaključak

Kada se čitaju, obrađuju, analiziraju, sintetiziraju i prezentiraju u smislu historijske rekonstrukcije podatci iz izvorne građe, posebice one literarnog tipa, a u kojima se spominju zločini i nedjela Hanibala (bilo po komandnoj odgovornosti ili direktnom učešću i neposrednoj odluci / naredbi) i njegove vojske, uvijek je potrebno imati na umu i pretpostavku da su ti izvorni podaci više – manje modelirani i prilagođavani kako bi se Kartaginjanin ocrnio što više. Ali imajući i uvijek u vidu i mogućnost ovoga tipa pretjeranosti ili pristrasnosti pisaca literarnih vrela, ipak stoje činjenice da su se mnogi ratni zločini (u toku 17godišnjeg prisustva Hanibalove vojske u Italiji) desili i da bar po komandnoj odgovornosti dobranu odgovornost snosi i Hanibal. Uostalom, izvorna literarna građa rimske ili prorimske provenijencije donosi i podatke koji govore i o Hanibaloj čovječnosti i obzirnosti u određenim situacijama u toku II. punskog rata. Tako je on, po piscima (koji su i sami koristili brojna ranija djela na latinskom i grčkom koja su nam nedostupna) Liviju (XXVII, 28), Valeriju Maksimu (V, 1, *ext.* 6), Plutarhu (*Marc.* 30) i Polijenu (VI, 38, 1) naredio dostojne i svečane sahrane poginulih visokih rimskih zapovjednika : Emilija Paula[491], Tiberija Grakha[492] i Marcela[493], te poštivanje njihovih zemnih ostataka. Radi toga ne bi trebalo hiperkrički pristupati literarnim podacima koji govore o prekršajima i povredama ratnih pravila i ponašanja od strane Hanibalove vojske i njenog komandanta osobno.

Kao što se iz prezentirani izvornih podataka vidi, Hanibalova kartaginska (ustvari jedna mješavina profesionalnih vojnika, plaćenika i dobrovoljaca najrazličitijeg etničkog porijekla) vojska se nije ustezala od zločina, masakra, razaranja širokog obujma i sadističkog ponašanja nad Rimljanima, Italicima i drugim rimskim saveznicima. Posebno je kod Hanibala bilo izraženo prijetvorno ponašanje, odnosno zakletva i riječ nisu mnogo vrijedili. Hanibal i njegove trupe su odgovorni za uništenje 400 gradova samo u Italiji. Hanibalovi vojnici su bacali ratne zarobljenike u jarke i rijeke, kako bi napravili mostove preko kojih bi prelazili. Zatim bi ih dali izgazati sa slonovima. Posebno su teška bili iživljavanja, kada su zarobljenici bili tjerani da se bore jedan sa drugim, braća protiv braće, očevi protiv sinova. Masovno su i na dosta brutalan i sadistički način ubijani dužnosnici

[491] *Lucius Aemilius Paullus*, konzul za mandatne periode mart 219. – mart 218. god. p. n. e. i mart 216. – mart 215. god. p. n. e. Poginuo 2.VIII. 216. god. p. n. e. u bitci kod Kane.

[492] Tiberius Sempronius Gracchus, konzul za mandatne periode mart 215. – mart 214. god. p. n. e. i mart 213. – mart 212. god. p. n. e. Poginuo 212. god. p. n. e. u kartaginskoj zasjedi.

[493] *Marcus Claudius Marcellus*, konzul za mandatne period mart 222. – mart 221. god. p. n. e., sufekt 215. (ubrzo podnio ostavku iz “tehničkih razloga”), mart 214. – mart 213. god. p. n. e., mart 210. – mart 209. god. p. n. e. i mart 208. – mart 207. god. p. n. e., osvajač Sirakuze, helenofil i iznimno sklon civilizacijskim dostignućima i progresu. Poginuo 208. god. p. n. e. u zasjedi numiđanskih konjanika.

i vijećnici pojedinih zajednica i gradova koji bi se predali. Neposredno prije napuštanja Italije, Hanibal je naredio sustavnu pljačku gradova i zajednica koja je još uvijek držao pod kontrolom ili koji su mu bili saveznički. To je praćeno i sukobima, pokoljima, silovanjima i otmicama žena i djevica i drugim nasiljima. Hanibal je u izvornoj građi optužen i za pokolj sopstvenih vojnika italičkog porijekla, a koji su odbili da mu se pridruže kada je on dobio poziv i naredbu iz Kartagine da se vrati sa svojom armijom u sjevernu Afriku.

Rat je imao katastrofalan efekat po Republiku i općenito Italiju i velikoj mjeri je predestinirao budući ekonomsko – socijalni, društveni, politički i kulturni razvitak u vidu procesa „agrarne krize“. Privredni kapaciteti i imovina su bili sustavno uništavani ili pljačkani, bilo od strane invazorske armije, bilo uslijed taktike „spržene zemlje“, i kasnije zbog osvetničkih i kaznenih akcija armija Republike i njoj lojalnih Italika. Naročito je stradalo seljaštvo, i to i u biološkoj sferi (ljudski gubici su bili enormni – smatra se da je sama Republika izgubila oko 300.000 ljudi –, posebno u muškoj populaciji radno sposobne dobi) [494], i u ekonomskoj (uništenja mnogobrojnih imanja, česta izbjeglištva, osiromašenje, gubitak stećenog kapitala) i u društvenoj sferi (slabljenje demokratskog pokreta). Pored seljaštva, stradala je i nobilska elita. Samo nakon bitke kod Kane moralo se naimenovati novih 170 senatora kako bi Senat morao normalno funkcionirati. Moral je pao (što će se u narednim decenijama naročito početi osjećati kada se počeo gubiti stari rimski sustav vrijednosti), a narod bio prilično umoran, a razbojništvo (čete odmetnika / hajduka su bile vrlo brojne) je prosto cvalo na jugu Italije (pojava koja se zadržala sve do modernih vremena).[495] Nekada bogati i cvjetajući jug Italije, koji je uz Etruriju bio temelj razvitka civilizacije na ovom poluotoku, bio je u Hanibalovom ratu nepovratno uništen. Pored pustošenja, uništenja i masovnih ubijanja koja su izazivale Hanibalove trupe i njihovi saveznici, dijelovi Kampanije i juga Italije su bili izloženi i negativnom povratnom reakcijom Republike. Gradovi i područja, na kampanskom i južnoitalijanskom prostoru, koja su se odmetnula od Rima podvrgnuta su egzekucijama, pretvaranju u roblje i drugim kaznama (Kapua, Tarent, Bruti), što je uvijek praćeno konfiskacijom dijela, a čak i cjelokupnog zemljišta (na koja se naseljavaju rimski i latinski kolonisti). Dodatna negativna posljedica rata, koja se razvila iz činjenice da se dio južnoitalskih saveznika, nakon bitke kod Kane 216. god. p. n. e., odmetnuo od Republike i priključio Hanibalu, je bilo smanjivanje nivoa povjerenja Republike i njenih institucija prema saveznicima. To je onda dovodilo do postupnog pojačavanja kontrole Rima nad drugim članicama Italskog

---

[494] U uvjetima izrazito patrijahalnih koncepcija društava, u kojima su istaknute uloge vojnika i poljoprivrednika a čiji su glavni nositelji muškarci u radno sposobnoj dobi, veliki gubitak u redovima upravo te populacije imao bi znatno veće negativno značenje po stabilnost struktura i sustava tih zajednica nego što bi to pokazivao sam šturi i statistički procentualni pokazatelj.

[495] *Liv.* XXVIII, 12.

saveza, a sve kako se ne bi ponovila odmetnuća iz doba nakon bitke kod Kane. Inače se mijenjao i opći odnos Rimljana prema italskim saveznicima.[496]

Zanimljivo je da se i pored stravičnih razaranja Italije, i nanošenja golemih patnji njenom stanovništvu, Publije Kornelije Scipion dok je zapovijedao rimsko – italskim trupama prilično suzdržavao da svojoj vojsci naredi recipročno uništavanje dok je bio npr. na afričkom tlu i feničansko – kartaginskom užem području.

[496] O ratnim zločinima Hanibala i njegove vojske i teškim posljedicama II. punskog rata v. i Donaldson, 2012: 108: „The Italians suffered greatly as a result of the Hannibalic War, both during the conflict through the repeated military campaigns that swept back and forth between the Roman and Carthaginian zones of control and later when a victorious Rome imposed harsh punishments, especially land confiscations, in response to their treachery“; 108 – 109, fus. 211: „Campania was the region of Italy most thoroughly ravaged by the Second Punic War. Both Roman and Carthaginian factions were responsible for this destruction: both, for example, plundered Bruttium at the close of the war, Hannibal in order to punish wavering allies and to provide for his army, and the Romans in retribution for supporting the Carthaginians (Appian *Hann.* 56-61). Terina was destroyed by Hannibal when he could no longer defend it (Strabo 6.1.5); the fall of Capua in 211 witnessed the enslavement of the citizens, though the city itself was not destroyed, the whole territory becoming public property of the Romans. Atellia and Calatia also surrendered at this time (Livy 26.16.5-13). The course of the war in southern Italy revolved around sieges and the devastation of farmland, even more than formal battle, once the Romans believed that Hannibal was too dangerous an opponent to attack directly. In 212, for example, the consuls led their men into Campania with the twin goal of destroying both Capua (in reprisal for that city's defection to Hannibal) and the ripening grain that supported it (Livy 25.15.18-19). For war-related devastation, see Brunt 1971, 86, 276-277; for subsequent Roman land confiscations see Brunt 1971, 278-284. Brunt notes that the cultivators of Capuan land probably remained, but "with precarious tenure, paying rent" which led to a general expropriation of their labor power in favor of Rome, leading to a wide impoverishment (282). For more on the long term impact of Hannibal's invasion, see Pedley 1990; Gabba 1994. For a complication of the Toynbean narrative of devastation, see Volpe 1990.“; Mesihović, 2015: 375-376.

Skraćenice

AE	L'Année Épigraphique, Paris 1888-
CAH	The Cambridge Ancient History
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*
CILA	Corpus de Inscripciones Latinas de Andalucia
CLE	*Carmina Latina Epigraphica*, hrsg. v. F. Bücheler - E. Lommatzsch, Leipzig 1930
CLENuovo	P. Cugusi, Per un nuovo Corpus dei Carmina Latina Epigraphica. Materiali e discussioni, Rom 2007
CSE	P. Kruschwitz, *Carmina Saturnia Epigraphica*. Einleitung, Text und Kommentar zu den saturnischen Versinschriften, Stuttgart 2002
D	H. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae, 3 Bände, Berlin 1892-1916
EDCS	Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby
EDH	Epigraphic Datenbank Heidelberg
EDR	Epigraphic Database Rome.
EE	Ephemeris Epigraphica
ELRH	B. Díaz Arino, Epigrafía latina republicana de Hispania, Barcelona 2008
Epigraphica	Epigraphica. Rivista italiana di epigrafia, 1939-
ERItalica	A. Canto de Gregorio, La epigrafía romana de Itálica, Madrid 1985
FGrH[497]	Die Fragmente der griechischen Historiker

[497] "Die Fragmente der griechischen Historiker" (Fragmenti grčkih historičara) je edicija starohelenskih historičara čija djela su izgubljena, ali su od njih sačuvani određeni fragmenti ili sažetci. Autor edicije je klasični filolog Felix Jacoby, i to uglavnom na temelju ranijeg djela *Fragmenta Historicorum Graecorum*, kojeg je u periodu od 1841. do 1870. godina objavljivao Karl Wilhelm Ludwig Müller. Jacoby je svoje monumentalno djelo započeo 1923. god. i na njemu je radio sve do smrti 1959. god. Čitav je projekat bio podijeljen na pet dijelova, od kojih su objavljena samo prva tri. Prvi je obuhvatao mitografe i najstarije antičke historičare (autori 1–63), drugi dio historičare u užem smislu riječi (autori 64–856), a treći dio autobiografe, lokalne historije i djela o stranim zemljama (autori 262–856). Ta tri dijela objavljena su u ukupno 15 tomova. Četvrti deo (biografija i antikvarska književnost) i peti dio (historijska geografija) nikad nisu napisani. Taj zadatak danas pokušava da obavi grupa urednika (*Die Fragmente der griechischen Historiker. Continued*). *Brill's New Jacoby* (BNJ) objavljuje se na Internetu i daje engleski prevod fragmenata.

Gordon	A.E. Gordon, Album of dated Latin inscriptions, Berkeley 1958
HEp	Hispania Epigraphica, Madrid 1989-
IG	*Inscriptiones Graecae*
ILLRP	A. Degrassi, *Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae*, Florenz 2. Aufl. 1965.
ILMN	Le Iscrizioni Latine del Museo Nazionale di Napoli, 1: Roma e Latium, Neapel 2000.
InscrIt	*Inscriptiones Italiae,* Rom 1931-
LCL	The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD – Cambridge Mass.: Harvard University Press
MH	Matica Hrvatska, Zagreb
MS	Matica Srpska, Novi Sad
PWRE[498]	Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart

[498] Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft ili Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takođe i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE) je obimna i sveobuhvatna njemačka enciklopedija antičkog svijeta i helensko – rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978. god. PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i prerada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung (“Realna enciklopedija klasične nauke o starini uređena po alfabetskom redosledu“) čiji je autor bio August Fridrih Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi ovoga originalnog enciklopedijsko – leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Krol, Karl Mitelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner.

PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni do 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetskom redu i sistemtiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću oblast. Neki članci s obzirom na dužinu mogu se smatrati i manjim monografijama. Pojedini članci su bili izdati i samostalno.

Pored toga, od 1964. do 1975. god. je izlazilo skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje — Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. (tzv, „Mali Pauly“). Od 1996. izašlo je 12 tomova Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike (tzv. „Novi Pauly“), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka. Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimske civilizacije kao i staroorijentalnim kulturama i egipatskom kulturom kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje. Specifikum za projekat Novog Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanja antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka recepciji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a daljih (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Bril izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

RDGE	*Roman Documents from the Greek East*, R. K. Sherk, Baltimore, 1969.
Syll	*Sylloge inscriptionum graecarum*, ed. Wilhelm Dittenberger. 3rd edn., eds. Friedrich Hiller von Gaertringen, Johannes Kirchner, Hans Rudolf Pomtow and Erich Ziebarth. 4 vols. Leipzig, 1915-1924.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik [z.B., p.e., f.e.: ZPE-100-447]

Preporučena izdanja izvora/vrela

Amijan Marcelin 1935; 1939-1940.: *Ammianus Marcellinus, Roman History,* J. C. Rolfe, LCL.

Amijan Marcelin 1998.: *Amijan Marcelin, Istorija,* Milena Milin, Beograd : Prosveta.

Ampelije Lucije 1854.: *Ampelius, Liber Memorialis,* ed. Edward Wölfflin, Lipsiae/Leipzig: Teubner.

Ampelije Lucije.: Latinski tekst na http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Ampelius/Liber_Memorialis*.html

Andokid 1941.: *Minor Attic Orators, Volume I: Antiphon. Andocides*, Maidment, K. J., LCL.

Apijan 1863.: *Apijan, Ilirike,* Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska

Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.

Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars,The Illyrian Wars*, http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12,* Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26,* Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5,* Horace White, LCL.

Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi,* Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura.

Arijan 1952,: *Arijan, Anabaza,* Milan Stahuljak, Zagreb: MH.

Aristofan 1998.: *Acharnians. Knights*, Henderson, Jeffrey, LCL.

Aristofan 1998.: *Clouds. Wasps. Peace*, Henderson, Jeffrey, LCL.

Aristofan 2000.: *Birds. Lysistrata. Women at the Thesmophori*a, Henderson, Jeffrey, LCL.

Aristofan 2002.: *Frogs. Assemblywomen. Wealth*, Henderson, Jeffrey, LCL.

Aristofan 2008.: *Fragments*, Henderson, Jeffrey, LCL.

Aristotel 1926.: *Art of Rhetoric*, Freese, J. H., LCL.

Aristotel 1932.: *Aristotle, Politics,* H. Rackham, LCL.

Aristotel 1933.: *Metaphysics, Volume II: Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia,* Tredennick, Hugh – Armstrong, G. Cyril, LCL.

Aristotel 1935.: *Metaphysics, Volume I: Books 1-9,* Tredennick, Hugh, LCL.

Aristotel 1937.: *Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals,* Peck, A. L. - Forster, E. S., LCL.

Aristotel 1942.: *Generation of Animals,* Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1934.: *Physics, Volume II: Books 5-8,* Wicksteed, P. H. - Cornford, F. M., LCL.

Aristotel 1957.: *Physics, Volume I: Books 1-4,* Wicksteed, P. H. - Cornford, F. M., LCL.

Aristotel 1965.: *History of Animals, Volume I: Books 1-3,* Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1970.: *History of Animals, Volume II: Books 4-6,* Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1991.: *History of Animals, Volume III: Books 7-10,* Balme, D. M., LCL.

Aristotel 1995.: *Aristotle: Poetics,* St. Halliwell, LCL.

Aristotel 1997.: *Aristotel, Ustav Atinski,* Petar Jevremović, Beograd : ΠΛΑΤΩ.

Arnobije 1871.: *The Seven Books of Arnobius Adversus Gentes,* Hamilton Bryce – Hugh Campbell, Ante-Nicene Christian Library, Vol. XIX, Edinburgh: T. & T. Clark.

Arnobije 1949.: *Arnobius of Sicca, the Case Against the Pagans, vol. I.,* George MacCracken, Paulist Press, New York.

Arnobije 2009.: *Arnobius,The Seven Books against the Heathen, I IntraText Edition CT,* http://www.intratext.com/IXT/ENG1008/

Askonije 1907.: *Q. Asconii pediani orationum Ciceronis quinque enarratio*, ed. Albert Curtis Clark, Oxford.

Augustin, O Božijoj državi 1957.: *Augustine, City of God, Books 1 – 3,* G. E. McCracken, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1963.: *Augustine, City of God, Books 4 –7,* W. M. Green, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1968.: *Augustine, City of God, Books 8 – 11,* David S. Wiesen, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1966.: *Augustine, City of God, Books 12 – 15,* Philip Levine, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1965.: *Augustine, City of God, Books 16 – 18.35,* Eva M. Sanford - W. M. Green, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1960.: *Augustine, City of God, Books 18.36 – 20,* W. C. Greene, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1972.: *Augustine, City of God, Books 21 – 22,* W. M. Green, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1982.: *Aurelije Augustin, O Državi božjoj. De civitate dei. sv. I.,* Tomislav Ladan, Zagreb : Kršćanska sadašnjost.

Augustin, O Božijoj državi 1995.: *Aurelije Augustin, O Državi božjoj. De civitate dei. sv. II.,* Tomislav Ladan, Zagreb : Kršćanska sadašnjost.

Aul Gelije 1927.: *Aulus Gellius, Attic Nights,* J. C. Rolfe, LCL.

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL.

Biruni, 1879.: *The Chronology of Ancient Nations*, London: William H. Allen And Co.

Cezar, *De Bello Gallico*, 1988.: *Gaj Julije Cezar, Galski rat*, Ahmed Tuzlić, Novi Sad: MS

Cezar, *Commentarii belli civilis*, 1988.: *Gaj Julije Cezar, Građanski rat,* Ahmed Tuzlić, Novi Sad: MS

Cezar, *De Bello Alexandrino* 1955.: *Caesar, Alexandrian War,* A. G. Way, LCL.

Cezar 2010.: *Caesar, G. I. Moji ratovi*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona.: *Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona*, www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. *M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero,* C. D. Yonge, B. A. London. George Bell & Sons, York Street, Covent Garden. 1891.

Ciceron, *Oratio de haruspicum responso*.: *Ciceron, Oratio de haruspicum responso* www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. M. Tullius Cicero. M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark. Albert Clark. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1909. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.

Ciceron 1829.: *Marcus Tullius Cicero, The Republic of Cicero*, G. W. Featherstonhaugh, New York : G. & C. Carvill.

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Ciceron*, London : Edward Moxon, Dover Street.

Ciceron 1853.: *Treatises of M. T. Cicero, The Nature of the Gods, On Divination, On Fate, On the Republic, On the Laws, And on Standing for the Consulship,* C.D. Yonge, London : Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.

Ciceron, 1891.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron, 1903.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron (Marko i Kvint) 1908 – 1909.: *The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in four volumes*, Evelyn S. Shuckburgh. London. George Bell and Sons.

Ciceron 1913.: *On Duties,* Miller, Walter, LCL.

Ciceron 1914.: *On Ends*,Rackham, H., LCL.

Ciceron 1923.: *On Old Age. On Friendship. On Divination,* W. A. Falconer, LCL.

Ciceron 1923.: *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio,*Watts, N. H., LCL.

Ciceron 1927.: *Tusculan Disputations*, King, J. E., LCL.

Ciceron 1927.: *Pro Lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis Reo*, Hodge, H. Grose, LCL.

Ciceron 1928.: *The Verrine Orations, Volume I: Against Caecilius. Against Verres, Part 1; Part 2, Books 1-2,* Greenwood, L. H. G., LCL.

Ciceron 1928.: *On the Republic. On the Laws,* Clinton Walker Keyes, LCL.

Ciceron 1930.: *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law*, Freese, J. H., LCL.

Ciceron 1931.: *Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro,*Watts, N. H., LCL.

Ciceron 1933.: *On the Nature of the Gods. Academics*, Rackham, H., LCL.

Ciceron 1935.: Cicero, *The Verrine Orations, Volume II: Against Verres, Part 2, Books 3-5,* Greenwood, L. H. G., LCL.

Ciceron 1939.: *Brutus. Orator*, G. L. Hendrickson - H. M. Hubbell, LCL.

Ciceron 1942.: *On the Orator: Book 3. On Fate. Stoic Paradoxes. On the Divisions of Oratory* H. Rackham, LCL.

Ciceron 1948.: *On the Orator book 1 - 2*, E. W. Sutton - H. Rackham, LCL.

Ciceron 1949.: *Cicero, On Invention. The Best Kind of Orator. Topics*, Hubbell, H. M., LCL.

Ciceron 1954 .: *Cicero, Rhetorica ad Herennium*, Caplan, Harry, LCL.

Ciceron 1955.: Ciceron: *O dužnostima,* III, Vasilije Tomović, Beograd : Kultura.

Ciceron 1958.: *Pro Caelio. De Provinciis Consularibus. Pro Balbo* R. Gardner, LCL.

Ciceron 1958.: *Cicero, Pro Sestio. In Vatinium,*Gardner, R. LCL.

Ciceron 1961.: *Cicero : De Re Publica, De Legibus*, Clinton Walker Keyes, LCL.

Ciceron, 1976.: *Cicero, In Catilinam 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco,* Macdonald, C., LCL.

Ciceron 1987.: *Ciceron, Filozofski spisi (Lelije ili razgovor o prijateljstvu, O starosti, O dužnostima, Scipionov san),* Branko Gavela – Vasilije Tomović, MS.

Ciceron 1998.: *Marko Tulije Ciceron, Beseda za Milona*, Vojin Nedeljković, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III,*D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2002.: *Marko Tulije Ciceron, O Govorniku,* MH.

Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, Besede,* Beograd : Mono & Manana.

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, O Prijateljstvu,* Grigorije Lazić, Čigoja.

Ciceron, 2009.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 1,* Jelena Savić, Milica Kisić, Noel Putnik, Fedon.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 1-6,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 7-14,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 2,* Goran Vidović, Jelena Savić, Dragana Dimitrijević, Fedon.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Druga Filipika protiv Marka Antonija, Boris Pendelj,* Fedon.

Ciceron, 2016.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 3,* Tatjana Zdravković Stojanović, Anđelka Nastić, Fedon.

Corpus iuris civilis 1888.: *Corpus juris civilis I - III,* Vol. I. *Institutiones*, Paul Krueger; *Digesta*, Theodor Mommsen. - Vol. II. *Codex,* Paul Krueger. - Vol. III. *Novellae*, Rudolf Schoell et Wilhelm Kroll, Berolini (Berlin).

Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58,* C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19,* C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL.

Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL.

Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI: Fragments of Books 21 – 32*, Walton Francis R., LCL.

Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton Francis R., LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1932.: *Discourses 1-11*, J.W. Cohoon, LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1939.: *Discourses 12-30*, J.W. Cohoon, LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1940.: *Discourses 31-36*, J.W. Cohoon, LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1946.: *Discourses 37-60*, J.W. Cohoon, LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1951.: *Discourses 61-80*, J.W. Cohoon, LCL.

Galen 1821 – 1833; 1964 – 1965.: *Claudii Galeni Opera Omnia*, Leipzig: C. Cnobloch, 1821–1833, Kühn, C.G. (ed.) rpt. Hildesheim: Georg Olms, 1964-5. (Greek, Latin trans.) *Editio Kuchniana Lipsiae.*

Granije Licinijan 1856.: *Gai Grani Liciniani Annalivm qvae svpersvnt ex codice ter scripto mvsei Britannici Londinensis nvnc primvm,* K.A. Pertz (eds.), typis et impensis Georgii Reimer.

Granije Licinijan 1899/1900; 1902; 1904.: *Granius Licinianus. Eine text-, sprach- und quellenkritische Untersuchung*, M. Flemisch (eds.).

Granije Licinijan 1981.: *Annales Grani Liciniani Reliquiae*, ed. N. Criniti. Vidjeti i http://attalus.org/translate/granius.html#8

Granije Licinijan 1983.: *Grani Liciniani : reliquiae : introduzione, commento storico e traduzione,* B. Scardigli - A. R. Berardi, Firenca.

Grčka antologija 2014.: *The Greek Anthology, Volume I: Book 1: Christian Epigrams. Book 2: Description of the Statues in the Gymnasium of Zeuxippus. Book 3: Epigrams in the Temple of Apollonis at Cyzicus. Book 4: Prefaces to the Various Anthologies. Book 5: Erotic Epigrams,* Paton, W. R., LCL.

Grčka antologija 1917.: *The Greek Anthology, Volume II: Book 7: Sepulchral Epigrams. Book 8: The Epigrams of St. Gregory the Theologian,* Paton, W. R., LCL.

Grčka antologija 1917.: *The Greek Anthology, Volume III: Book 9: The Declamatory Epigrams,* Paton, W. R., LCL.

Grčka antologija 1918.: *The Greek Anthology, Volume IV: Book 10: The Hortatory and Admonitory Epigrams. Book 11: The Convivial and Satirical Epigrams. Book 12: Strato's Musa Puerilis,* Paton, W. R., LCL.

Grčka antologija 1918.: *The Greek Anthology, Volume V: Book 13: Epigrams in Various Metres. Book 14: Arithmetical Problems, Riddles, Oracles. Book 15: Miscellanea. Book 16: Epigrams of the Planudean Anthology Not in the Palatine Manuscript,* Paton, W. R., LCL.

Enije 1935.: *Remains of Old Latin, Volume I, Ennius and Caecilius,* Eric Herbert Warmington, LCL.

Euripid, 1995.: *Children of Heracles. Hippolytus. Andromache. Hecuba*, Kovacs, David, LCL.

Euripid, 1999.: *Trojan Women. Iphigenia among the Taurians. Ion*, Kovacs, David, LCL.

Euripid, 2002.: *Helen. Phoenician Women. Orestes*, Kovacs, David, LCL.

Euripid, 2003.: *Bacchae. Iphigenia at Aulis. Rhesus*, Kovacs, David, LCL.

Eusebije iz Cezareje 1818.: *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars I,* Baptista Aucher Ancyranus, Venecija.

Eusebije iz Cezareje 1818.: *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars II,* Baptista Aucher Ancyranus, Venecija.

Eusebije iz Cezareje 1845.: *Ecclesiastical History, The Life of the Blessed Emperor Constantine in Four Books from 306 to 337 AD by Eusebius Pamphilus with the Oration of Constantine to the Assembly of Saints,* London : Samuel Bagster and Sons.

Eusebije iz Cezareje 1903.: *Eusebius of Caesarea: Praeparatio Evangelica (Preparation for the Gospel),* Edwin Hamilton Gifford, Oxford University Press.

Eusebije iz Cezareje 1926.: *Eusebius: Ecclesiastical History, Volume I, Books 1-5,* Lake, Kirsopp, LCL.

Eusebije iz Cezareje 1932.: *Eusebius: Ecclesiastical History, Volume II, Books 6-10,* J. E. L. Oulton, LCL.

Eusebije iz Cezareje 1999.: *Life of Constantine,* Averil Cameron and Stuart G. Hall, trans. Oxford: Clarendon Press.

Eusebije iz Cezareje 2008.: *Eusebius' Chronicle*, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian For my sister Karen Bedrosian Richardson, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey.

Eutropije 1886.: *Eutropius's Abridgement of Roman History,* John Selby Watson, London : George Bell and Sons, York street, Covent Garden.

Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium,* H.W. Bird, Liverpool : Liverpool University Press.

Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History,* Edward Seymour Forster, LCL.

Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb : Latina et Graeca.

Fotije 1606.: *Photii Bibliotheca. Sive Lectorum à Photio librorum Recensio, Censura atque Excerpta, Philologorum, Oratorum, Historicorum, Philosophorum, Medicorum, Theologorum,* Andreas Schottus, Augusta Vindelicorum / Augsburg : Mangus.

Fotije 1824 – 1825.: *Bibliotheca, Photius (Constantinopolitanus),* Immanuel Bekker, Berolini / Berlin : Reimer.

Fotije 1920.: *The Myriobiblion more commonly known as the Bibliotheca of Photius, patriarch of Constantinople volume one,* John Henry Freese, The Macmillan company : New York.

Fragmenti rimskih historičara 2013.: *The Fragments of the Roman Historians, Vol. I – III,* General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.

Frontin 1925.: *Frontinus: Stratagems. Aqueducts of Rome,* C. E. Bennett - Mary B. McElwain, LCL.

Frontin 1950.: *Frontinus, The Stratagems,* Charles E. Bennett, LCL.

Frontin 2004.: *Frontinus :De aquaeductu Urbis Romae,* Cambridge University Press.

Herodijan 1961.: *Herodian of Antioch's History of the Roman Empire*, Edward C. Echols, Berkeley and Los Angeles.

Herodijan 1969/1970.: *Herodian, History of the Empire from the Time of Marcus Aurelius*, C. R. Whittaker, vols. I – II, LCL.

Historia Augusta 1921.: *Historia Augusta, Volume I: Hadrian. Aelius. Antoninus Pius. Marcus Aurelius. L. Verus. Avidius Cassius. Commodus. Pertinax. Didius Julianus. Septimius Severus. Pescennius Niger. Clodius Albinus,* David Magie, LCL.

Historia Augusta 1924.: *Historia Augusta, Volume II: Caracalla. Geta. Opellius Macrinus. Diadumenianus. Elagabalus. Severus Alexander. The Two Maximini. The Three Gordians. Maximus and Balbinus,* David Magie, LCL.

Historia Augusta 1932.: *Historia Augusta, Volume III: The Two Valerians. The Two Gallieni. The Thirty Pretenders. The Deified Claudius. The Deified Aurelian. Tacitus. Probus. Firmus, Saturninus, Proculus and Bonosus. Carus, Carinus and Numerian,* David Magie, LCL.

Horacije 1926.: *Horace: Satires, Epistles and Ars Poetica,* H. Rushton Fairclough, LCL.

Horacije 1958.: *Horacije, Satire i Epistule*, Juraj Zgorelec, MH

Horacije 2004.: *Horace, Odes and Epodes*, Niall Rudd, LCL.

Horacije 2011.: *Horace: Odes IV and Carmen Saeculare*, Richard F. Thomas, Cambridge Greek and Latin Classics.

Isokrat 1928.: *To Demonicus. To Nicocles. Nicocles or the Cyprians. Panegyricus. To Philip. Archidamus,* Norlin, George, LCL.

Isokrat 1929.: *On the Peace. Areopagiticus. Against the Sophists. Antidosis. Panathenaicus,* Norlin, George, LCL.

Isokrat 1945.: *Evagoras. Helen. Busiris. Plataicus. Concerning the Team of Horses. Trapeziticus. Against Callimachus. Aegineticus. Against Lochites. Against Euthynus. Letters,* Van Hook, La Rue, LCL.

Sv. Jeronim 1842.: *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonesis Presbyteri Opera omnia 1,* D. Vallarsius – T. Maffeus, PL 22.

Sv. Jeronim 1933.: *Jerome, Select Letters,* F. A. Wright, LCL.

Sv. Jeronim 1958.: *Jerome's Commentary on Daniel,* Gleason L. Acher Jr, Grand Rapids 6, Michigan : Baker Book House.

Sv. Jeronim 1990.: *Sveti Jeronim, Izabrane poslanice,* I, I. Marković – M. Križman – J. Bratulić (Svjedočanstva 15), Split : Književni krug.

Sv. Jeronim 2005.: *The Chronicle of St. Jerome*, preuzet engleski prijevod sa http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_00_eintro.htm

Josip Flavije, Judejski rat, 1967.: *Josip Flavije, Judejski rat,* Dušan Glumac, Beograd: Prosveta.

Josip Flavije, Judejske starine, 1965.: *Josephus: Jewish Antiquities, Book 20,* Louis H. Feldman, LCL.

Jovan Malala, 1831.: *Ioannis Malalae, Chronographia*, Impensis ed. Weberi, Bonnae/Bon.

Jovan Malala 1986.: *The Chronicle of John Malalas: A Translation*, Byzantina Australiensia 4, Elizabeth Jeffreys - Michael Jeffreys - Roger Scott et al. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies.

Julijan Apostata 1913.: *Julian, Volume I: Orations 1–5,* Wright, Wilmer C., LCL.

Julijan Apostata 1913.: *Julian, Volume II: Orations 6–8. Letters to Themistius, To the Senate and People of Athens, To a Priest. The Caesars. Misopogon*, Wright, Wilmer C., LCL.

Julijan Apostata 1923.: *Julian, Volume III: Letters. Epigrams. Against the Galilaeans. Fragments,* Wright, Wilmer C., LCL.

Julije Eksuperantije, 1902.: Die Epitome des Iulius Exuperantius, u : *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik. Band 12*, 561–578.

Julije Eksuperantije, 1982.: *Iulii Exuperantii opusculum*. Leipzig.

Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London : George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.

Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus 1*. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press.

Juvenal 2004.: *Juvenal and Persius*, Susanna Morton Braund, LCL.

Juvenal 2008.: *Decim Junije Juvenal. Satire*, Marjanca Pakiž, Fedon.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume I: Books 1 - 11,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume II: Books 12 - 35,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume III: Books 36 - 40,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1916.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IV: Books 41 - 45,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V: Books 46 - 50,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VI: Books 51 - 55,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1924.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VII: Books 56 - 60,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1925.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VIII: Books 61 - 70,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1927.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IX: Books 71 - 80,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1986.: Marjeta Šašel Kos Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 50-273.

Konstantin Porfirogenit 1903.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. I, Excerpta de legationibus Romanorum ad Gentes, Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*, Berlin : Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1905.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. III, Excerpta de insidiis,* Berlin : Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. II, pars 1, Excerpta de virtutibus et vitiis I*, Berlin : Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. IV, Excerpta de sententiis*, Berlin : Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1910.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. II, pars 2, Excerpta de virtutibus et vitiis II*, Berlin : Weidmann.

Konstantinov govor skupštini svetaca 1845.: *Ecclesiastical History, The Life of the Blessed Emperor Constantine in Four Books from 306 to 337 AD by Eusebius Pamphilus with the Oration of Constantine to the Assembly of Saints,* London : Samuel Bagster and Sons.

Ksenofont, Kiropedija 1914.: *Xenophon, Cyropaedia, Volume I: Books 1-4,* Walter Miller, LCL.

Ksenofont, Kiropedija 1914.: *Xenophon, Cyropaedia, Volume II: Books 5-8,* Walter Miller, LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4,* Brownson, Carleton L., LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1921.: *Hellenica, Volume II: Books 5-17*, Brownson, Carleton L., LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4,* Brownson, Carleton L., LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4,* Brownson, Carleton L., LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1980.: *Ksenofont, Helenska istorija,* Milena Dušanić, MS.

Ksenofont, Povratak, 1998.: *Xenophon, Anabasis,* Carleton L. Brownson, LCL.

Ksenofont, Spomeni Sokrata 1923.: *Xenophon, Memorabilia and Oeconomicus. Symposium and Apologia,* E. C. Marchant – O. J. Todd, LCL.

Ksenofont, O prihodima, 1968.: *Xenophon, Hiero. Agesilaus. Constitution of the Lacedaemonians. Ways and Means. Cavalry Commander. Art of Horsemanship. On Hunting. Constitution of the Athenians*, E. C. Marchant, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume I: Books 1-2,* Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume II: Books 3-5,* Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume III: Books 6-8,* Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume IV: Books 9-10*, Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume V: Books 11-12,* Donald A. Russell, LCL.

Kurcije Ruf 1908.: *Historiarum Alexandri Magni Macedonis* qui supersunt iterum recensuit Edmundus Heidicke, editio maior, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri 1908.

Kurcije Ruf 1950.: *Quintus Curtius*, *History of Alexander*, John C. Rolfe, LCL.

Laktancije 2004.: *Lactantius: Divine Institutes,* Anthony Bowen - Peter Garnsey, Liverpool University Press.

Laktancije 2005.: *Laktancije, O smrtima progonitelja*, Nenad Cambi – Bratislav Lučin, Split: Književni krug.

Lisija 1930.: *Lysias*, Lamb, W. R. M., LCL.

Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.

Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28 - 30*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1938.: *Livy, History of Rome, Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T. – Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV: Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL.

Livije 1991.: *Istorija Rima od osnivanja Grada*, Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Livije 1995. : *Istorija Rima od osnivanja Grada,drugo petoknjižje,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Lucilije 1938.: Remains of Old Latin, Volume III: Lucilius. The Twelve Tables, Eric Herbert Warmington, LCL.

Lukan 1928.: *Lucan, The Civil War (Pharsalia)*, J. D. Duff, LCL.

Lukijan iz Samostate 1913.: *Phalaris. Hippias or The Bath. Dionysus. Heracles. Amber or The Swans. The Fly. Nigrinus. Demonax. The Hall. My Native Land. Octogenarians. A True Story. Slander. The Consonants at Law. The Carousal (Symposium) or The Lapiths*, Harmon, A. M., LCL.

Lukijan 1915.: *The Downward Journey or The Tyrant. Zeus Catechized. Zeus Rants. The Dream or The Cock. Prometheus. Icaromenippus or The Sky-man. Timon or The Misanthrope. Charon or The Inspectors. Philosophies for Sale*, Harmon, A. M., LCL.

Lukijan iz Samostate 1921.: *The Dead Come to Life or The Fisherman. The Double Indictment or Trials by Jury. On Sacrifices. The Ignorant Book Collector. The Dream or Lucian's Career. The Parasite. The Lover of Lies. The Judgement of the Goddesses. On Salaried Posts in Great Houses,*Harmon, A. M., LCL.

Lukijan iz Samostate 1925.: *Anacharsis or Athletics. Menippus or The Descent into Hades. On Funerals. A Professor of Public Speaking. Alexander the False Prophet. Essays in Portraiture. Essays in Portraiture Defended. The Goddesse of Surrye*, Harmon, A. M., LCL.

Lukijan iz Samostate 1936.: *The Passing of Peregrinus. The Runaways. Toxaris or Friendship. The Dance. Lexiphanes. The Eunuch. Astrology. The Mistaken Critic. The Parliament of the Gods. The Tyrannicide. Disowned*, Harmon, A. M., LCL.

Lukijan iz Samostate 1959.: *How to Write History. The Dipsads. Saturnalia. Herodotus or Aetion. Zeuxis or Antiochus. A Slip of the Tongue in Greeting. Apology for the "Salaried Posts in Great Houses." Harmonides. A Conversation with Hesiod. The Scythian or The Consul. Hermotimus or,* Kilburn, K, LCL.

Lukijan iz Samostate 1961.: *Dialogues of the Dead. Dialogues of the Sea-Gods. Dialogues of the Gods. Dialogues of the Courtesans,* MacLeod, M. D, LCL.

Lukijan iz Samostate 1967.: *Soloecista. Lucius or The Ass. Amores. Halcyon. Demosthenes. Podagra. Ocypus. Cyniscus. Philopatris. Charidemus. Nero,* MacLeod, M. D, LCL.

Lukijan iz Samostate 1974.: *True History & Lucius or The Ass*, Paul Turner, Indiana University Press.

Lukrecije Kar 1924.: *Lucretius. On the Nature of Things*, M. F. Smith, LCL.

Lukrecije Kar 1934.: O prirodi ili Kozmologija, Marko Tepeš, Zagreb.

Lukrecije Kar 1951.: O prirodi stvari, Anica Savic – Rebac, Beograd : Pro4. Knjiga o Makabejcima 2007.: *A New English Translation of the Septuagint*, Oxford University Press.

Lukrecije Kar, O stvarima prirode, 1992.: *Lucretius, On the Nature of Things*, W. H. D. Rouse, LCL.

Makrobije.: *Macrobije, Saturnalije,* http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Macrobius/Saturnalia/home.html bazirano na kritičkoj ediciji od Ludwig von Jan, izdavač Gottfried Bass, Quedlinburg and Leipzig, 1852.

Marcijal 1998.: *Marko Valerije Marcijal, Epigrami*, Marina Bricko, Zagreb: MH.

Marcijal 1993.: *Martial, Epigrams,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Marcijal.: *Valerius Martialis, Epigrammator libri X, LXXVIII, stihovi I i V,* www.thelatinlibrary.com

Maur Servije Honorat 1881.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*; *Vol. I,* recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. Leipzig. B. G. Teubner.

Maur Servije Honorat 1884.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*; *Vol. II*, recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. Leipzig. B. G. Teubner.

Maur Servije Honorat 1887.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii bucolica et georgica commentarii*; *Vol. III,* recensuerunt Georgius Thilo. Leipzig. B. G. Teubner.

Maur Servije Honorat 2011.: *Servii Grammatici Qui Feruntur in Vergilii Carmina Commentarii,* (Cambridge Library Collection - Classics) (Latin Edition), editors : Georg Thilo - Hermann Hagen, Vol. I – III. (prvi put izdano u Njemačkoj između 1878. – 1902. god.).

Minucije Felik, Oktavije, 1885.: *The Writings of the Fathers Down to A.D. 325. Ante-Nicene Fathers, Volume IV: Fathers of the Third Century, Tertullian, Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Parts First and Second.* Translated by Philip Schaff, Sydney Thelwall et al. Chronologically arranged, with brief notes and prefaces, by A. Cleveland Coxe, T&T Clark Edinburgh.

Nepot 1929.: *Cornelius Nepos*, J. C. Rolfe, LCL.

Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, Iz knjige Kornelija Nepota o latinskim povjesnicima,* Josip Miklić, MH.

Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, O istaknutim vojskovođama stranih naroda*, Josip Miklić, MH.

Nevije 1936.: *Remains of Old Latin, Volume II, Livius Andronicus. Naevius. Pacuvius. Accius*, Eric Herbert Warmington, LCL.

Orosije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla / Arnoldo Mondadori.

Orosije 1981.: *The Father of the Church, The Seven Books of History against the Pagans*, R. J. DeFerrari, The Catholic University of America Press.

Orosije 2010.: *Orosius, The Seven Books of History against the Pagans*, A. T. Fear, Liverpool University Press.

Ovidije 1914.: *Ovid, Heroides. Amores,* Showerman, Grant, LCL.

Ovidije 1924.: *Ovid, Tristia. Ex Ponto,* A. L. Wheeler, LCL.

Ovidije 1929.: *Ovid, Art of Love. Cosmetics. Remedies for Love. Ibis. Walnut-tree. Sea Fishing. Consolation*, Mozley, J. H., LCL.

Ovidije 1977; 1984.: *Ovid, Metamorphoses,* Frank J. Miller, LCL.

Ovidije 1907.: *Metamorfoze*, Tomo Maretić, MH.

Ovidije, Fasti, 1959.: *Ovid, Fasti*, James George Frazer, LCL.

Ovidije, Fasti, 1989.: *Ovid, Fasti*, James George Frazer, LCL.

Pausanija 1913.: *Description of Greece,* James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.

Pavle Đakon Fest, 1846.: *Festus grammaticus, De la signification des mots Livres I et II / Sextus Pompeius Festus*, trad. pour la première fois en français par M. A. Savagner, Panckoucke.

Pavle Đakon 1889.: *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars 1*. Budapest: Acad. litt. Hungarica.

Pavle Đakon 1913.: *Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*. Leipzig: Teubner. *reprint*. Hildesheim: Olms. 1965.

Petronije, Satirikon, 1913.: *Satyricon. Apocolocyntosis*, Heseltine, Michael - Rouse, W. H. D., LCL.

Petronije 1930.: *The Satyricon by Petronius*, Alfred R. Allinson, The Panurge Press, New York.

Petronije 1986.: *Petronius. The Satyricon*. Penguin Books.

Petronije, 1986.: *Petronije Arbiter, Satirikon ili Vragolaste pripovijesti*, Antun Slavko Kalenić, Grafički zavod Hrvatske.

Platon 1921.: *Theaetetus. Sophist*, Fowler, Harold North, LCL.

Platon 1924.: *Laches. Protagoras. Meno. Euthydemu*s, Lamb, W. R. M., LCL.

Platon 1925.: *Lysis. Symposium. Gorgias*, Lamb, W. R. M., LCL.

Platon 1925.: *Statesman. Philebus. Ion,* Fowler, Harold North - Lamb, W. R. M., LCL.

Platon 1926.: *Laws, Volume I: Books 1-6*, Bury, R. G., LCL.

Platon 1926.: *Laws, Volume II: Books 7-12*, Bury, R. G., LCL.

Platon 1926.: *Cratylus. Parmenides. Greater Hippias. Lesser Hippias,* Fowler, Harold North, LCL.

Platon 1927.: *Charmides. Alcibiades I and II. Hipparchus. The Lovers. Theages. Minos. Epinomis*, Lamb, W. R. M., LCL.

Platon 1929.: *Timaeus. Critias. Cleitophon. Menexenus. Epistles*, Bury, R. G., LCL.

Platon 2013.: *Republic, Volume I: Books 1-5,* Emlyn - Jones, Christopher - Preddy, William, LCL.

Platon 2013.: *Republic, Volume II: Books 6-10,* Emlyn - Jones, Christopher - Preddy, William, LCL.

Plinije Stariji 1857.: *The Natural History. Pliny the Elder*. *Vol. VI,* John Bostock - H. T. Riley, London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street.

Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia,* Berlin: ed. Weidmannos.

Plinije Stariji 1938.: *Natural History, Volume I: Books 1-2,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1940.: *Natural History, Volume III: Books 8-11,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1945.: *Natural History, Volume IV: Books 12-16,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1950.: *Natural History, Volume V: Books 17-19,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1951.: *Natural History, Volume VI: Books 20-23,* Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1956.: *Natural History, Volume VII: Books 24-27,* Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1963.: *Natural History, Volume VIII: Books 28-32*, Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1952.: *Natural History, Volume IX: Books 33-35,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1962.: *Natural History, Volume X: Books 36-37,* Eichholz, D. E., LCL.

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»,* Uroš Pasini, Split: Književni krug.

Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics“, koje potpisuje prof. John Healy. Beograd : Dosije.

Plotin i Porfirije 1969.: *Ennead, Volume I: Porphyry on the Life of Plotinus. Ennead I,* A. H. Armstrong, LCL.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola,* Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla, Perrin,* Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, Perrin,* Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin,* Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar, Perrin,* Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh 1927.: Moralia, Volume I : *The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1928.: Moralia, Volume II: *How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1931.: Moralia, Volume III: *Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV:Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI: Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body.* Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. - Einarson, Benedict, LCL.

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII: Table-talk, Books 1-6,* Clement, P. A. - Hoffleit, H. B., LCL.

Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX: Table-talk, Books 7-9. Dialogue on Love,* Minar, Edwin L. - Sandbach, F. H. - Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X: Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL.

Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel - Sandbach, F. H., LCL.

Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII: Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold - Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.

Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music*, Einarson, Benedict - De Lacy, Phillip H., LCL.

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV: Fragments*, Sandbach, F. H., LCL.

Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI: Index*, O'Neil, Edward N., LCL.

Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N. Đurić, MS.

Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi* (I - III) Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.

Polibije 1962.: *Histories. Polybius.* Evelyn S. Shuckburgh, London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington 1962.

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije,* Marijana Ricl, MS.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27,* Paton, W. R., LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R., LCL.

Polijen 1994.: *Polyaenus: Stratagems of War, Books I-V,* Peter Krentz - Everett L. Wheeler, Chicago: Ares Publishers.

Polijen 2009.: *Polyaenus's Stratagems Of War (1793),* Richard Shepherd, Kessinger Publishing, LCL.

Pomponije Mela 1997.: *Pomponius Mela, De Chorographia*, Paul Berry, Lewiston: Edwin Mellen Press.

Porfirije 1975.: *Isagoge* – Mediaeval Sources in Translation 16, E. Warren, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

Porfirije 1982.: *Vie de Pythagore, Lettre à Marcella*, E. des Places, Paris: Les Belles Lettre.

Porfirije 1989.: *Porphyry's Letter to His Wife Marcella Concerning the Life of Philosophy and the Ascent to the Gods*, Alice Zimmern, Grand Rapids, Michigan.

Porfirije 1992.: *Porphyry. On Aristotle's Categories*, Steven K. Strange, Ithaca, New York.

Porfirije 1993.: *The Homeric Questions,* R. Schlunk, New York.

Porfirije 1994.: *Select Works of Porphyry,* (*Abstinence from Eating Animal Food*, the *Sententiae* and the *Cave of the Nymphs*) T. Taylor, Guildford.

Porfirije 1994.: *Porphyry's Against the Christians: The Literary Remains,* R. Joseph Hoffmann, Amherst: Prometheus Books.

Porfirije 2000.: *Neoplatonic Saints: The Lives of Plotinus and Proclus,* Translated Texts for Historians 35, Liverpool: Liverpool University Press.

Porfirije 2003.: *Porphyry's Introduction*. Translation of the 'Isagoge' with a Commentary by J. Barnes, Oxford.

Porfirije 2005.: *Porphyry Against the Christians*, R. M. Berchman, Ancient Mediterranean and Medieval Texts and Contexts 1 Leiden: Brill.

Porfirije 2009.: *Porphyry the Philosopher, Introduction to the Tetrabiblos and Serapio of Alexandria, Astrological Definitions*, James Herschel Holden, Tempe, Az.: A.F.A., Inc.

Rufije Fest 1967: *Rufius Festus, Breviarium rerum gestarum populi Romani in: The Breviarium of Festus*, London: ed. J.W. Eadie.

Salustije Krisp, Jugurtin rat 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela*, Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline) 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela*, Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Historije 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela*, Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Dvojbena djela 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Scholia Bobiensia[499] 1907.: *Scholia in Ciceronis orationes bobiensia,* Paul Hildebrant, Leipzig.

Scholia Bobiensia 1912.: *Ciceronis orationum scholiastae,* Thomas Stangl. Leipzig.

Sekst Aurelije Viktor 1911.: *Sextus Aurelius Victor*, edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel, Leipzig : Teubner.

Sekst Aurelije Viktor 1961.: *Pseudo-Aurelius Victor, Epitome de Caesaribus*, Leipzig: edd. F. Pichlmayr i R. Gruendel.

Sekst Aurelije Viktor 1973.: *Deeds of famous men (De viris illustribus),* Walter K. Sherwin, Norman : University of Oklahoma Press.

Sekst Aurelije Viktor 1984.: *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study*, H.W. Bird, Francis Cairns Publications.

Sekst Aurelije Viktor 2000.: *A Booklet About the Style of Life and the Manners of the Imperatores. Abbreviated from the Books of Sextus Aurelius Victor*. Thomas M. Banchich, Buffalo, New York : Canisius College.

Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004.[500]: *ORIGO GENTIS ROMANAE. The Origin of the Roman Race,* Kyle Haniszewski - Lindsay Karas - Kevin Koch - Emily Parobek - Colin Pratt - Brian Serwicki, Buffalo, New York : Canisius College Translated Text.

Seneka, Apokolokintosis 1913.: *Satyricon. Apocolocyntosis,* Heseltine, Michael - Rouse, W. H. D., LCL.

Seneka, Epistule 1917.: *Epistles, Volume I: Epistles 1-65,*Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule 1920.:*Epistles, Volume II: Epistles 66-92,* Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule 1925.:*Epistles, Volume III: Epistles 93-124,*Richard M. Gummere, LCL.

Seneka 1928.: *Moral Essays, Volume I: De Providentia. De Constantia. De Ira. De Clementia,* John W. Basore, LCL.

[499] *Scholia Bobiensia* je komentar govora Cicerona. Ovaj dokument je sačuvan samo u palimpsetu koji je bio napisan u VII. st. u manastiru Bobbio u italijanskoj pokrajini Emilia – Romagna od strane anonimnog šolijarha. Sačuvan je samo dio komentara.

[500] Djelo "Porijeklo rimskog naroda" se pripisivalo dugo Sekstu Aureliju Viktoru, međutim posljednja istraživanja sve više daju na vjerodostojnosti tezi da on ipak nije stvarni autor ovoga jednog vrlo zanimljivog sažetka o rimskim početcima. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e. O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii-iii, v.

Seneka 1932.: *Moral Essays, Volume II: De Consolatione ad Marciam. De Vita Beata. De Otio. De Tranquillitate Animi. De Brevitate Vitae. De Consolatione ad Polybium. De Consolatione ad Helviam*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1935.: *Moral Essays, Volume III: De Beneficiis*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1971.: *Natural Questions, Volume I: Books 1-3,* Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka 1972.: *Natural Questions, Volume II: Books 4-7,* Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka 1986.: *Seneca. The Apocolocyntosis,* Penguin Books.

Seneka 1987.: *Lucije Anej Seneka, Pisma prijatelju*, Albin Vilhar, MS.

Seneka 2002.: *Tragedies, Volume I: Hercules. Trojan Women. Phoenician Women. Medea. Phaedra*, John G. Fitch, LCL.

Seneka 2004.: *Tragedies, Volume II: Oedipus. Agamemnon. Thyestes. Hercules on Oeta. Octavia*, John G. Fitch, LCL.

Seneka, O kratkoći života, Odabrana pisma Luciliju, 2005.: *Seneka i Epiktet*, Zoran Peh, Nova Akropola, Zagreb.

Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume I: Controversiae, Books 1 – 6*, Michael Winterbottom, LCL.

Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume II: Controversiae, Books 7 – 10, Suasoriae. Fragments*, Michael Winterbottom, LCL.

Silije Italik 1961.: *Silius Italicus, Punica, I – II,* J. D. Duff, LCL.

Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo,* H. L. Jones, LCL.

Romejska enciklopedija Suda/Σοῦδα[501] online: http://www.stoa.org/sol/

Svetonije 1978.: *Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva,* Stjepan Hosu, Zagreb: Naprijed.

Svetonije 1914.: *Lives of the Caesars, Volume II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus*, Rolfe, J. C., LCL.

Tacit, Agrikola 1889.: *Tacit, Agrikola,* Milivoj Šrepel, Zagreb: MH.

Tacit, Dijalog o govornicima 1914.: *Tacitus : Agricola. Germania. Dialogue on Oratory,* M. Hutton - W. Peterson, LCL.

Tacit, Historije 1925; 1931.: *Tacitus, Histories,* Clifford H. Moore, LCL.

Tacit, Anali, 1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH.

Tacit, Historije 1987.: Tacit, Historije, Josip Miklić, Zagreb : *Latina et Graeca.*

Tacit, Germanija 2002.: *Tacit, Germanija,* Veselin Čajkanović, Beograd: Poligraf.

Tukidid 1919.: *History of the Peloponnesian War, Volume I: Books 1-2*, Smith, C. F., LCL.

Tukidid 1920.: *History of the Peloponnesian War, Volume II: Books 3-4*, Smith, C. F., LCL.

Tukidid 1921.: *History of the Peloponnesian War, Volume III: Books 5-6*, Smith, C. F., LCL.

Tukidid 1923.: *History of the Peloponnesian War, Volume IV: Books 7-8*, Smith, C. F., LCL.

Tukidid, 1957.: *Tukidid, Povijest Peloponeskog rata,* Stjepan Telar, Zagreb.

Uskršna kronika (*Chronicon Paschale*) 1865.: *Patrologiae cursus completus*, Migne 92.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus,* Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

[501] Za antičku literarnu i drugu baštinu značajnu vrijednost ima i romejska enciklopedija Σοῦδα/*Suda*, nastala stoljećima nakon završetka rimske historijske epohe. Ova masivna leksikografska enciklopedija sa oko 30.000 natuknica o drevnom mediteranskom svijetu je možda završena krajem X. st. Ona u sebi sadrži i pozivanje na mnoga drevna djela i izvore, uglavnom sa grčkog jezičkog područja, koji su sada izgubljeni ili prilično fragmentirani.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus,* Memorable Doings and Sayings, Volume II: Books 6 - 9, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Valerije Maksim 2004.: *Memorable Deeds and Sayings: One Thousand Tales from Ancient Rome*, Henry John Walker, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis / Cambridge.

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest,* Josip Miklić, Zagreb: Latina & Graeca.

Vergilije 1871.: *P. Vergili Maronis opera with a Commentary, vol. III*., London: Whittaker & Co., Ave Maria Lane, George Bell, York Street, Covent Garden.

Vergilije 1876.: *P. Vergili Maronis opera. P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, with a Commentary by John Conington*, London. Whittaker and Co., Ave Maria Lane.

Vergilije 1896.: *Eneida*, Tomo Maretić, MH.

Vergilije 1915.: *The Georgics and Eclogues of Virgil*, Williams, Theodore Chickering, LCL.

Vergilije 1934.: *P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, Volume II, Notes,* ed. A. Sidgwick, Cambridge University Press.

Vergilije 1964.: *Eneida*, Mladen Atanasijević, Beograd: Prosveta.

Vergilije 1999.: *Virgil, Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6,* Fairclough, H. Rushton, LCL.

Vergilije 1999.: *Virgil, Aeneid: Books 7-12, Appendix Vergiliana,* Fairclough, H. Rushton, LCL.

Vergilije 2004.: *Publije Vergilije Maron, Ekloge,* Toma Maretić, Beograd: Liber-Ukronija.

Vergilije 2005.: *Vergilije, Eneida*, Bratoljub Klaić, Zagreb: Globus media.

Vergilije 2008.: *Vergil's Aeneid: Hero - War - Humanity: Hero, War, Humanity,* G. B. Cobbold, Bolchazy – Carducci Publishers Inc.

Vitruvije 1999.: *Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi*, Zagreb: Golden Marketing.

Vitruvije 2014.: *Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi*, Beograd: Orion Art.

Zonara, 1868/1869/1870.: ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν / IOANNIS ZONARAE, Epitome Historiarum, Vol. I – III, Ludovicus Dindorfius, Lipsiae: Teubneri.

Zonara 2009.: *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*, Thomas Banchich, Eugene Lane, New York: Routledge.

Literatura

Badian, E., 1972, *Publicans and Sinners*, Oxford.

Bagnall, Nigel, 1990, *The Punic Wars.*

Beesley, A.H., 2015, The Gracchi, Marius, and Sulla, CreateSpace Independent Publishing Platform.

Bellón, Juan Pedro - Carmen Rueda - Miguel Ángel Lechuga - María Isabel Moreno, 2016, An Archaeological Analysis of a Battlefield of the Second Punic War: the Camps of the Battle of Baecula. *Journal of Roman Archaeology* 29.

Boyce Mary, 1991, A History of Zoroastrianism: Vol. 3, Zoroastrianism Under Macedonian and Roman Rule (Handbuch der Orientalistik Series). With Frantz Grenet, Leiden: Brill.

Brunt, P.A., 1962, The Army and the Land in the Roman Revolution, *The Journal of Roman Studies, Vol. 52, Parts 1 and 2,* 69-86.

Brunt, P.A., 1971, *Italian Manpower 225 B.C.-A.D. 14*. Oxford: Clarendon Press.

Brunt, P.A., 1971 A, *Social Conflicts in the Roman Republic*. New York: W.W. Norton & Company.

Chrissanthos, S. G., 1997, Scipio and the Mutiny at Sucro, 206 B.C. in: *Historia: Zeitschrift fur Alte Geschichte, Bd. 46, H. 2, 2nd Q*tr., California, 172-184.

Daly, Gregory, 2002, *Cannae: The experience of battle in the Second Punic War*. New York: Routledge.

Degrassi, Attilio 1954, *Fasti Capitolini recensuit: praefatus est, indicibus instruxit.*

Dodge, Theodore Ayrault, *1891*, *Hannibal, Cambridge*, *Massachusetts: Da Capo Press.*

Donaldson, Adam, 2012, *Peasant and Slave Rebellions in the Roman Republic*, PhD Dissertation, University of Arizona.

Duncan, Mike, 2017, *The Storm Before the Storm: The Beginning of the End of the Roman Republic*, New York : Hachette Book Group.

Gabriel, R. A. 2008, *Scipio Africanus: Rome's greatest general*, Potomac Books, Inc, Washington.

Gargola, J. Daniel, 1997, Appian and the Aftermath of the Gracchan Reform, *The American Journal of Philology, Vol. 118, No. 4*, 555-581.

Garnsey, P.D.A. - Rathbone, Dominic, 1985, The Background to the Grain Law of Gaius Gracchus, *The Journal of Roman Studies, Vol. 75*, 20-25.

Goldsworthy, Adrian, *2000, The Punic Wars, London: Cassell.*

Goldsworthy, Adrian, 2006, The Fall of Carthage.

Evans, J. K., 1980, Plebs Rustica: The Peasantry of Classical Italy, *American Journal of Ancient History*, *5*, 134-173.

Evans, J. K., 1988, Resistance at Home: The Evasion of military service in Italy during the second century B. C., T. Yuge and M. Doi, eds., *Forms of Control and subordination in antiquity*. Tokyo, 121-140.

Fronda P. Michael, 2010, *Between Rome and Carthage:* Southern Italy during the Second Punic War, Cambridge University Press.

Hands, A. R., 1976, Land and Citizenship, 125-122 B.C., *Mnemosyne*, *Fourth Series, Vol. 29*, *Fasc. 2*, 176-180.

Hopkins, K. 1978, *Conquerors and Slaves*, Cambridge: Cambridge University Press.

Horne, Charles F. ed. 1917, *The Sacred Books and Early Literature of the East, Volume VII: Ancient Persia*.

Hoyos, Dexter, 1998, *Unplanned wars: The origins of the First and Second Punic Wars.* Berlin: de Gruyter.

Hoyos, Dexter, 2003, *Hannibal's dynasty: Power and politics in the western Mediterranean 247–183 BC.* New York: Routledge.

Hoyos, Dexter, ed. 2011, A Companion to the Punic Wars, Oxford: Wiley-Blackwell.

Hoyos, Dexter, 2015, Mastering the West: Rome and Carthage at War, Oxford: Oxford University Press.

Jevrejska enciklopedija 1901 – 1906, *The Jewish Encyclopedia: A Descriptive Record of the History, Religion, Literature, and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day*, ed. Isidore Singer, I – XII, New York and London : Funk and Wagnalls Company.

Keaveney, A., 1987, *Rome and the Unification of Italy*. London: Croom Helm.

Konrad, C. F., 2010, From the Gracchi to the First Civil War (133-70), *A Companion to the Roman Republic*, eds. Nathan Rosenstein - Robert Morstein-Marx, Malden – Oxford – Chichester : Blackwell Publishing, 167 – 189.

Lazenby, J. F., 1978, *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War*. Warminster: Aris & Phillips.

Mahaney, W. C., 2008, *Hannibal's Odyssey, Environmental Background to the Alpine Invasion of Italia,* Gorgias Press, Piscataway, N. J, 221 pp.

Mesihović, Salmedin, 2011, *Revolucije stare Helade i Rimske Republike,* Sarajevo: Filozofski fakultet.

Mesihović, Salmedin, 2011 A, *Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba*, izdavač Filozofski fakultet u Sarajevu.

Mesihović, Salmedin, 2015, ORBIS ROMANVS *(Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*), Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2015 A, Gaj Blosije i uloga stoičke filozofske misli na političku djelatnost plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha i nastanak popularske platform i pokreta, *Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 44, Akademija nauka i umjetnosti BiH*, 249 - 265.

Mesihović, Salmedin, 2016, *Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan*, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2016 A, Aristonik i Država Sunca. I. dio, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knjiga XIV - XIX*, 103 – 129.

Mesihović, Salmedin, 2016 B, *Helenske apoikije u Italiji i Siciliji,* Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2017, Aristonik i Država Sunca. II. dio, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knjiga XX*, 17 – 48.

Mesihović, Salmedin, 2017 A, *Geneza zla. Agrarna kriza : ekonomski i socijalni pad Republike,* Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2017 B, *Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan*, II (printano) izdanje, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2017 C, *Helenske apoikije u Italiji i Siciliji*, II (printano) izdanje, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2018, *Bitka za Ilirik,* Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS.

Mesihović, Salmedin, 2019, *Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa. Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona*, S. O. R. Mentor, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin – Šačić, Amra, 2015, Historija Ilira, izdavač : Univerzitet u Sarajevo.

Millar, Fergus, 1984, The Mediterranean and the Roman Revolution: Politics, war and the economy. *Past and Present, No. 102*, 3-24.

Morley, Neville, 2010, Social Structure and Demography, *A Companion to the Roman Republic*, eds. Nathan Rosenstein - Robert Morstein-Marx, Malden – Oxford – Chichester: Blackwell Publishing, 293 - 323.

Morstein-Marx, Robert, 2007, Caesar's Alleged Fear of Prosecution and His "Ratio Absentis" in the Approach to the Civil War, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 56, H. 2, 159-178.

Platner, Samuel Ball, 1904, *The Topography and Monuments of Ancient Rome*, Allyn and Bacon.

Platner, Samuel Ball – Ashby Thomas, 1929, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxford University Press.

Platner, Samuel Ball – Ashby Thomas, 2002, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxbow.

Raaflaub, K. 2005, *Social Struggles in Archaic Rome*. Oxford: Blackwell.

Rich, John, 1996, The origins of the Second Punic War, In *The Second Punic War: A reappraisal*. Edited by Tim Cornell, Boris Rankov, and Philip Sabin, 27–54. London: Univ. of London, Institute of Classical Studies.

Rosenstein, N., 2004, *Rome at War: Farms, Families, and Death in the Middle Republic.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Roselaar, Saskia T., 2008, *Public land in the Roman Republic: a social and economic history of the ager publicus*, PhD thesis Leiden University.

Roselaar, Saskia T., 2008 A, Regional Variations in the Use of the Ager Publicus in: *People, Land, and Politics: Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy 300 BC-AD 14*, Brill, 573 – 602.

Roselaar, Saskia T., 2010, *Public land in the Roman Republic: a social and economic history of the ager publicus, 396-89 BC*, Oxford.

Rostovtzeff, M. (Rostovcev, Mihail), 1926, *The Social and Economic History of the Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press.

Rostovtzeff, M. (Rostovcev, Mihail), 1957, *The Social and Economic History of the Roman Empire* , vol. 1 Oxford: The Clarendon Press.

Rostovtzeff, M. (Rostovcev, Mihail), 1957 A, *The Social and Economic History of the Roman Empire* , vol. 2 Oxford: The Clarendon Press.

Rostovcev, Mihail, 1990, *Istorija staroga sveta*, MS.

Salmon, E.T., 1970, *Roman Colonization under the Republic*. New York: Cornell University Press.

Schochat, Y., 1980, *Recruitment and the Programme of Tiberius Gracchus*, Brussels: Latomus, Bruxulles: Latomus.

Scullard, H. H., 1970, *Scipio Africanus: Soldier and Politician.* Thames & Hudson, (Cornell University Press, 1970).

Shotter, D., 2005, *The Fall of the Roman Republic*. New York: Routledge.

Smith, William,[502] 1849, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I – III*, London : Taylor, Walton, and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row : John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1854, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, *Volume I*, London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row : John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1857, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, *Volume II*, London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row : John Murray, Albemarle Street.

---

502 William Smith (20. V. 1813. – 7. X.1893. god.) je bio britanski leksikograf koji je najzaslužniji za objavljivanje niza epohalnih leksikografskih rječnika koji su se bavili baštinom klasične grčko – rimske civilizacije:

1. Prvo je 1842. god. objavljen „A Dictionary of Greek and Roman Antiquities“. Drugo veće i poboljšano izdanje je iz 1848, a i kasnije izlazio u editiranim izdanjima sve do 1890. Veći dio ovoga rječnika za grčke i rimske starine je sam William Smith napisao.
2. Zatim je 1849. slijedio „Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology“ u tri volumena. Ustvari ovo djelo je originalno objavljeno 1844. pod nešto drugačijim naslovom. Uz urednika W. Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske biografije i mitologije je učestvovalo još 35 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.
3. I na kraju „Dictionary of Greek and Roman Geography“. Prvi tom rječnika za grčku i rimsku geografiju je izašao 1854, a drugi tom 1857. god. Uz urednika W. Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske geografije je učestvovalo još 17 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

Iako su na ovim leksikografskim rječnicima radili i mnogi drugi učenjaci, u bibliografiji, natuknicama u glavnom tekstu i fusnotama ovoga djela oni se navode kao Smith, W. godina izdanja, tom, broj stranice. Stvarni autor citiranog članka ili natuknice se uvijek nalazi u inicijalima na kraju članka u konkretno korištenim rječnicima. U slučaju da iza članka/natuknice nema inicijala autora, onda je clanak/natuknica napisan od Editora/urednika = Smith, 1867: I, vi: „The Articles which have no initials attached to them are written by the Editor“.
William Smith je zaslužan i za objavljivanje nekoliko školskih rječnika, zatim seriju „Principia“ za učenje starogrčkog i latinskog jezika, „Student's Manuals of History and Literature“, „Latin–English Dictionary based upon the works of Forcellini and Freund“ (završeno 1855. god.), „Dictionary of the Bible“ (1860–1865), „Dictionary of Christian Antiquities“ (1875–1880), „Dictionary of Christian Biography“ (1877–1887), „The Atlas“ (1875).

Smith, William, 1859, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities,* Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1867, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, *Vol. I – III,* Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1870, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1875, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray.

Smith, William, 1890, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray.

Spurr, M. S., 1986, *Arable Cultivation in Roman Italy, c. 200 B.C. – c. A.D. 100*. Society for the Promotion of Roman Studies.

Stockton, David, 1979, *The Gracchi.* Oxford: Clarendon Press.

Syme, Ronald., 1939, *The Roman Revolution*, Oxford : Oxford University Press.

Syme, Ronald., 2002, *The Roman Revolution*, Oxford : Oxford University Press.

Toynbee, Arnold, 1965, *Hannibal's Legacy*: *The Hannibalic War's Effects on Roman Life*. London : Oxford University Press.

Treggiari, S., 2002, *Roman Social History*. New York: Routledge.

Životopis

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura“. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je izabran 2. VII. 2019. godine.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio 44 naučna rada, kao i sljedeće knjige:

1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE.
2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike.
3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba.
4. Progresivizam.
5. Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara.
6. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo.
7. Historija Autarijata.
8. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije.
9. Ilirike.
10. ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije).
11. Filipike.
12. Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šačić.
13. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji.
14. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan.
15. Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo.

16. Drugo izdanje knjige “Tito i mi – jučer, danas, sutra”, koautorstvo.
17. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji”, II (printano) izdanje.
18. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano) izdanje.
19. Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike.
20. Hrestomatija. *Origines*. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta.
21. Bitka za Ilirik.
22. Kraljevstvo pobunjenih robova.
23. Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona.
24. Publije Mucije Skevola. Jurista, revolucionar, historičar.
25. Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine. Koautorstvo sa Damir Marjanović i Dragan Primorac.
26. CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije.
27. LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva.
28. Kako se kalio revolucionar.
29. Historijsko daleko zrcalo.
30. Tajna drevnog svijeta: Paladij / The secret of ancient world: Palladium.
31. Izvori o Troji, Ilionu, Wilusi.
32. Prva dalmatinska i Druga dalmatinska kohorta.
33. RIMLJANI – život, naslijeđe, sjećanje.
34. ORIGINES – Nastanak rimskog svijeta.
35. PRINCIPAT – Vlast “Prvog građanina”.
36. DOMINAT – Vlast gospodara.
37. PRVA REPUBLIKA.
38. ILIRI – Postanci.